

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Moderní hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Mgr. Jiří Šoukal

Volný čas jako prostor pro seberealizaci v období 1918–1938 v

českých zemích

Leisure as a Space for Self-fulfillment in Czech Lands (1918–1938)

Vedoucí práce prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

2021

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. 7. 2021

Mgr. Jiří Šoukal, v. r.

Poděkování

Psaní této práce mi zabralo spoustu času, během kterého jsem si díky mnoha lidem třídil názory a znalosti. Všem těm, i když je zde nebudu jmenovat, bych chtěl moc poděkovat za inspiraci a někdy i za trpělivost. Zvláště však děkuji prof. Štaifovi, který mě vhodně usměrňoval a jehož seminář mi poskytl důležitou přípravu pro psaní. Rovněž děkuji PhDr. Martinu Francovi, jehož odborné rady, nadšení a nevyčerpatelná fantazie mi výrazně pomohly ve formování některých tezí a přivedly na nové nápady. Největší poděkování však patří mojí manželce, Mgr. Silvii Vančurové, bez jejíž péče, lásky a porozumění bych práci stěží dokončil.

Abstrakt

Disertační práce zkoumá problematiku volného času a možnosti seberealizace v kontextu první Československé republiky. Rozpracovává proto dobový rozsah volného času od délky pracovní doby přes svátky, neděle až po dovolené. Následně se věnuje analýzám jednotlivých způsobů trávení volného času, ve kterých lze sledovat hledání seberealizace. V několika tematických okruzích se zaměřuje na možnosti seberealizace prostřednictvím pobytů v přírodě, sportem nebo prostřednictvím snění. Na bohatém pramenném materiálu zachycuje specifický postoj sledovaných skupin k volnému času a klade otázky týkající se významu volnočasových aktivit pro fungování společnosti i pro její pozvolnou modernizaci. Práce se snaží poskytnout nový pohled na českojazyčnou prvorepublikovou společnost, přičemž výrazně akcentuje teorie z oblasti sociologie volného času nebo životního stylu a inspiruje se tezemi humanistické psychologie.

Abstract

The dissertation examines the issue of leisure time and the possibility of self-fulfillment (self-realization) in the context of the First Czechoslovak Republic. Thus, it elaborates the range of leisure time of the given period from the length of working hours through public holidays, Sundays to holidays. Subsequently, it deals with the analysis of individual ways of spending leisure time, in which the search for self-realization can be observed. In several thematic areas, the work focuses on the possibilities of self-realization through stays in nature, sports or through dreaming. On the rich source material, it captures the specific attitude of the groups observed to leisure time and asks questions about the importance of leisure activities for the functioning of society and for its gradual modernization. The dissertation seeks to provide a new perspective on the Czech-speaking First Republic society, with a strong emphasis on theories in the field of sociology of leisure time or lifestyle and is inspired by the theses of humanistic psychology.

Klíčová slova: seberealizace, volný čas, příroda, sport, film

Key words: self-fulfillment, leisure, nature, sport, movie

Obsah

1. Úvod	8
1.1. Východiska	8
1.2. Pojmy.....	14
1.3. Struktura práce	17
1.4. Prameny a literatura	18
2. Volný čas jako prostor pro seberealizaci.....	23
2.1. Volný čas a pracovní doba.....	23
2.1.1. Pracovní doba.....	23
2.1.2. Zákon o osmihodinové pracovní době	25
2.1.3. Osmihodinová pracovní doba po několika letech	34
2.1.4. Diskuse o volném čase	37
2.1.5. Otázka racionalizace a pětidenního pracovního týdne ve 20. letech	43
2.1.6. Diskuse o 40hodinovém pracovním týdnu v kontextu hospodářské krize	46
2.1.7. Zkracování pracovní doby v reakci na hospodářskou krizi.....	51
2.1.8. Diskuse o změnách pracovní doby v 2. polovině 30. let	52
2.2. Neděle jako prostor pro seberealizaci	53
2.2.1. Neděle	53
2.2.2. Od ritualizované neděle k neděli volné a osvěžující	56
2.2.3. Neděle a otevření obchodů.....	66
2.3. Dovolená jako prostor pro seberealizaci	76
2.3.1. Dovolená	76
2.3.2. Rozsah dovolených.....	77
2.3.3. Dovolená na venkově v českých zemích	82
2.3.4. Dovolená na Slovensku a Podkarpatské Rusi.....	85
2.3.5. Dovolená v zahraničí	86
2.3.6. Dovolená – když se nikam nejede.....	89
2.4. Svátky jako prostor pro seberealizaci	90
2.4.1. Svátky	90
2.4.2. Dny pracovního volna	91
2.4.3. Možnosti seberealizace o svátcích.....	95
2.4.4. Vánoce.....	99
2.4.5. Dny 5. a 6. července	102
2.4.6. Svatodušní svátky – zapomenutý den a jeho potenciál pro seberealizaci.....	105
2.5. Volný čas jako prostor na cestě k seberealizaci	110
3. Seberealizace v přírodě.....	113

3.1. Pojmy.....	113
3. 2. Předpoklady pro seberealizaci v přírodě před první světovou válkou.....	119
3.3. Idea návratu k přírodě v období první republiky	122
3. 4. Turistika a výlety do přírody.....	125
3. 4. 1. Výlety.....	125
3.4.2. Rodinné výlety.....	125
3.4.3. Organizovaná turistika	128
3.4.4. Neorganizovaná turistika	132
3.4.5. Turistika jako způsob seberealizace	136
3.5. Pobyty v přírodě.....	140
3.5.1. Seberealizace na letním bytě a role přírody	140
3.5.2. Seberealizace v „divoké“ přírodě – tramping	152
3.5.3. Seberealizace v přírodě – chataření.....	158
3.6. Seberealizace v zahradách a zahradničením.....	161
3.6.1. Domy se zahradou a zahradní čtvrti.....	161
3.6.2. Zahrádkářské kolonie	167
3.7. Příroda jako prostor na cestě k seberealizaci	171
4. Seberealizace ve sportu	174
4.1. Úvod	174
4. 2. Definice a vymezení sportu a dobové pohledy na něj	175
4.3. Aktivní sportování a možnosti seberealizace.....	190
4.4. Kolektiv, klubový život a seberealizace v kolektivu.....	208
4.4.1 Sportovní kluby	208
4.4.2 Atmosféra v klubu – tenis	215
4.4.3. Atmosféra v klubu – jezdeckví	218
4.4.4 Atmosféra v klubu – fotbal.....	220
4.4.5. Atmosféra v klubu – YMCA	224
4.4.6 Atmosféra v klubu – vodní sporty	225
4.4.7 Tramping a sportovní kluby	230
4.5. Seberealizace v pasivním sledování sportu.....	232
4.5.1. Pasivní sport	232
4.5.2. Příklad seberealizace ve fanouškovství – fotbal	239
4.6. Sport jako cesta k seberealizaci	255
5. Říše fantazie. Seberealizace prostřednictvím filmu a literatury	259
5. 1. Metodologické zamyšlení.....	260
5. 2. Únik z každodennosti jako způsob seberealizace	263

5. 3. Snění o exotice jako únik.....	265
5. 4. Čtení jako únik.....	268
5. 5. Konzumace filmu jako prostředek k seberealizaci	278
5. 5. 1. Kino jako prostor snění.....	278
5. 5. 2. Diváci a jejich seberealizační strategie	287
5. 6. Literatura a film jako zdroj inspirace na cestě k seberealizaci	295
6. Závěr.....	305
7. Seznam literatury a pramenů.....	312
8. Seznam zkratk	352

1. Úvod

1.1. Východiska

Rozsah volného času a jeho využití představuje i dnes jednu ze zásadních otázek každodenního života euroamerické společnosti a s ohledem na různé aktuální problémy a nové politické, hospodářské i společenské výzvy je zřejmé, že i v následujících letech bude významnou součástí lidských dějin. Dlouhou dobu přitom volný čas zůstával jen okrajovým tématem historických věd, které plnilo spíše úlohu zajímavého, avšak banálního svědectví o dobách minulých. Zůstávalo spíše u konstatování, že volný čas v jeho moderní podobě vytvořila až industriální společnost charakteristická tlakem na výkon a kontrolu. V souvislosti s rozvojem zkoumání dějin každodennosti se však začalo ukazovat určité napětí mezi volnočasovými a dalšími aktivitami, které bylo nutné při analýze každodennosti oddělit. Již od 70. let 20. století proto docházelo v západní historiografii k propojování sociálních a kulturních teorií akcentujících volný čas a zejména na přelomu 20. a 21. století pak vznikla celá řada inspirativních knih v anglosaském prostředí, které tematizovaly volný čas pro různé společenské vrstvy i historická období.¹ Společným rysem řady těchto prací byl důraz na sebeidentifikaci historických aktérů prostřednictvím volnočasových aktivit, ať už se jednalo o různé rituální slavnosti či sport a sportovní události až po recepci literárních nebo filmových děl. Rezovala v nich ale také otázka svobody a vlastní volby. V rámci tzv. Nové kulturní historie se tak institucionalizovaly historické výzkumy praktik, tj. běžných, zpravidla volnočasových činností, které do té doby stály na okraji zájmu profesionálních historiků, například dějiny čtení, sportu nebo poslechu hudby.²

Výrazné inspirace pro historické bádání přitom přinášela sociologie, která se na rozdíl od historiografie tématu volného času jako aktuálnímu problému věnovala již podstatně dříve a opakovaně se k němu také vrací. Klíčovou roli sehrál už v 19. století Karel Marx, který označil volný čas jako říši svobody v opozici vůči práci jako říši nutnosti. Tato myšlenka se pak stala základem řady dalších úvah o podstatě volného času a drží si svoji platnost dodnes. Dobové zkušenosti a analýzy soudobé společnosti pak vedly k řadě dalších metodologicky zajímavých přístupů k volnému času, které se snažily nejen definovat volný čas, ale také vymezit jeho ideální rozsah a případně vysledovat jeho aktuální specifika a vliv na společnost. Vždy byl

¹ BORSAY, Peter: *A History of Leisure. The British experience since 1500*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2006; METCALFE, Alan: *Leisure and recreation in a Victorian mining community. The Social Economy of Leisure in North-east England 1820–1914*. Routledge, London, New York 2006; HUGGINS, Mike: *The Victorians and Sport*. Continuum, London 2004.

² BURKE, Peter: *Co je kulturní historie? Dokořán*, Praha 2011, s. 79–87.

přítom volný čas vnímán jako protiklad k práci, bez které nemohl existovat a závisel proto na délce pracovní doby. V souladu s tím ho americký sociolog Thorstein Veblen na konci 19. století vnímal jako součást sociálního statutu bohatších vrstev společnosti a zaváděl pojem zahálčivá třída.³ Veblen ve své Teorii zahálčivé třídy rozpracoval pojem zahálka, který charakterizoval jako neproduktivní využití času, tedy činnost, která není prací. Okázala zahálka měla přímo zdůraznit pohrdání prací a byla ukazatelem prestiže.⁴ V českém prostředí však Veblenův model příliš nefungoval. Dominující česká buržoazie naopak zdůrazňovala význam pracovitosti, která měla v kontextu české národní emancipace klíčové místo. V souvislosti s tím nebylo pro zahálení místo, volný čas měl naopak sloužit k prohlubování a posilování české kultury. Veblenova teorie však v českém prostředí nenacházela uplatnění ještě z jednoho důvodu. V jazykově českém prostředí chyběly bohaté rodiny disponující značným kapitálem srovnatelným s americkým prostředím, které Veblen primárně posuzoval. Tomuto modelu odpovídaly spíše některé rodiny hlásící se k německé národnosti, které do českého národního prostoru nepatřily. Pojem zahálka proto v českém prostředí rezonoval spíše ve svém negativním smyslu a využívali ho hlavně odpůrci rozšiřování volného času, kteří poukazovali na to, že neproduktivní činnost podkopává morálku a brzdí rozvoj národního hospodářství. Opačný přístup k rozvoji volného času ztělesňoval v československém prostředí reflektovaný britský spisovatel C. Delisle Burns, který zdůrazňoval význam radostného trávení volného času.⁵ Nesmírně inspirativní je ale také koncept francouzského sociologa Joffre Dumazediera, který si uvědomoval značné rozdíly mezi časem mimopracovním a skutečně volným a výrazně tím ovlivnil teorii volného času. Podle jeho představ lze čas rozdělit na čas pracovní a mimopracovní, přičemž mimopracovní nabízí prostor pro řadu různých činností mimo zaměstnání. Pro svoji šíři se rozděluje na čas vázaný a volný, které se v mnoha ohledech liší. Vázaný čas bývá zpravidla věnován rutinním činnostem každodenního života mnohdy souvisejících se zachováním biofyziologického systému života, řadí se sem spánek, jídlo nebo osobní hygiena. Zároveň je ale často věnován chodu rodiny a péči o domácnost. Teprve to, co zbude a co může člověk věnovat sobě a svým zálibám, lze považovat za volný čas, jeho rozsah

³ VEBLÉN, Thorstein: Teorie zahálčivé třídy. Sociologické nakladatelství, Praha 1999.

⁴ Už v tom tkvěl ale jistý paradox uvažování o volném čase, protože zahálku popisoval jako produktivní činnost. PAULÍČEK, Miroslav: Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace, in: in: BENDOVIÁ, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků ze 40. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století. Plzeň, 20.– 22. února 2020. Academia, Praha 2021, s. 9–15.

⁵ BURNS, C. Delisle: Leisure in the Modern World. The Century Co. New York, London, 1932, p. 14.

proto bývá značně individuální a vychází ze specifických možností konkrétního člověka.⁶ Právě s Dumazedierovým pojetím volného času budu pracovat v tomto textu.

Nárůst volného času v 19. a na začátku 20. století nastolil pro mnohé lidi zcela novou otázku, co s volným časem. Mnozí přirozeně volili prostý odpočinek, nebo čas, který již nemuseli trávit v zaměstnání, využívali k péči o rodinu případně o bydlení. Zároveň se jim ale naskytla příležitost využívat čas i jinak, rozvíjet svoji osobnost. Některé činnosti v rámci volného času přitom měly mimořádný význam pro potvrzování vlastní sociální pozice. Množství volného času a možnosti jeho využití představovaly formu kulturního kapitálu, prostřednictvím kterého jednotliví aktéři definovali svoji pozici ve společnosti. Úzce to souviselo nejen s jejich společenským statusem, ale také s vylepšováním této pozice.⁷ V souvislosti s tím odborná literatura částečně v intencích nové kulturní historie již dokázala podchytit a zmapovat řadu způsobů, jak lidé na přelomu 19. a 20. století a v období první republiky využívali volný čas (rozvoj sportu, spolkový život, trávení dovolených, zábava) a jak to souviselo s jejich společenským statusem. Množství dílčích závěrů těchto studií zároveň potvrzují tezi, že volnočasové aktivity spoluvytváří identitu člověka.⁸

Volný čas jako badatelské téma i jako důležitá součást každodenního života má celou řadu aspektů, lze ho vnímat jako záležitost svobodné volby, časový prostor, formu činnosti, symbol sociálního statusu, sociální nástroj, funkci sociálních skupin a životního stylu. Každá z těchto forem významným způsobem ovlivňuje pojetí životního stylu.⁹ Volný čas lze také vnímat jako prostor pro načerpání sil, které budou potřeba v následném pracovním procesu. To byla ostatně jedna z hlavních motivací pro jeho rozšíření. Pojily se s tím i představy o tom, jak správně by s mimopracovním časem mělo být nakládáno. V této práci bude akcentován volný čas jako časový prostor, který se mohl stát východiskem pro osobní záliby a utváření předpokladů pocitů životní jistoty.¹⁰ Volnému času jako hodnotě se v první polovině 20. století přisuzovala různá znaménka, kladná i záporná. Pro jeho analýzu je však důležité si především vymežit, co se pojmem volný čas přesně myslí. Jak již zaznělo výše, francouzský sociolog Joffre Dumazedier charakterizoval volný čas jako souhrn činností, které může člověk provozovat s plnou libovůlí za účelem odpočinku, zábavy, anebo pro svůj osobní rozvoj poté,

⁶ DUMAZEDIER, Joffre: Volný čas. Sociologický časopis, roč. 2 (1966), č. 3, s. 443–447; DUFFKOVÁ, Jana – URBAN, Lukáš – DUBSKÝ, Josef: Sociologie životního stylu. Praha, Aleš Čeněk, s. 142–145.

⁷ ROBERTS, Kenneth Lewis: Leisure. Longman, London 1970, p. 65.

⁸ SPALDING, Roger – BROWN, Alyson (Ed.): Entertainment, Leisure and Identities. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2007.

⁹ SLEPIČKOVÁ, Irena: Sport a volný čas. Karolinum, Praha 2000, s. 9–11.

¹⁰ SEKOT, Aleš: Sociologie sportu. Masarykova univerzita, Paido, Brno 2006, s. 168.

co se uvolní od svých závazků, ať už pracovních, rodinných nebo společenských.¹¹ Zejména představa o možném osobním rozvoji ve volném čase otevírá prostor pro diskuse o pojmu seberealizace, se kterým budu dále pracovat a který by měl tvořit klíčovou součást následujícího textu. Prolínání problematiky volného času a seberealizace přitom může nabídnout množství zajímavých otázek. Jestliže platí teze amerického psychologa Carla Rogerse, že tendence k sebeaktualizaci, tedy k rozvíjení a hledání seberealizace, je jedna ze základních sil člověka motivující ho k rozvíjení vlastních schopností,¹² je možné se také ptát, jestli touha po vlastním rozvoji nemůže proměňovat společenskou atmosféru a vztahy ve společnosti.

Humanistická psychologie rozvinutá v druhé polovině 20. století pracuje s otázkou lidských potřeb a možností rozvoje a nabízí definici seberealizace, se kterou přišel americký psycholog Abraham H. Maslow, jeden ze zakladatelů humanistické psychologie. Maslow vypracoval hierarchický systém, tzv. pyramidu potřeb, kterou tvoří 5 částí, fyziologické potřeby (hlad, žízeň), potřeby bezpečí a jistoty (dlouhodobé přežití a stabilita), potřeby příslušenství a lásky (přidružení a přijetí), potřeby sebeúcty (úspěch a uznání) a potřeba seberealizace (realizace potenciálu). Právě spojení otázky naplňování lidských potřeb a rozšiřování volného času v meziválečném období slibuje nový pohled na prvorepublikovou společnost, a bude tvořit osu této práce. Maslow pracoval s tezí, že uspokojení nižších potřeb otevírá možnost zaměřit se na potřeby vyššího stupně. Proto v rámci své pyramidy na nejnižší úroveň umístil fyziologické potřeby a nad ně potřebu bezpečí a jistoty, které patří k základním požadavkům na přežití. Teprve v další fázi se stávalo důležitou potřebou člověka příslušenství k něčemu, touha po sounáležitosti (například ke komunitě, rodině, obecněji národu apod.). Potřeba někam patřit přitom mnohdy výrazně ovlivňuje jednání jedinců, kteří buď ve snaze stát se součástí nějaké komunity, nebo udržet si s ní odpovídající vztah, volí různé strategie. Maslow to definoval jako touhu po lásce a rozeznával dva její druhy, nedostatkovou (tj. z potřeby něčeho nebo tzv. sobecká) a lásku jsoucí, která znamenala úctu k druhým a často bývá spojená s pěstováním pozitivní sebeúcty, přičemž stimuluje individuální rozvoj. Výše než potřebu sounáležitosti, pak řadil potřebu uznání a úcty, ať od sebe samého nebo od druhých, která se může zakládat na skutečných zásluhách.¹³

Nejvýše na pyramidě potřeb se nachází seberealizace, která znamená naplnění vlastních předpokladů a možností růstu a rozvoje. Touhu po seberealizaci chápal Maslow jako potřebu

¹¹ DUMAZEDIER, Joffre: Volný čas. Sociologický časopis, roč. 2 (1966), č. 3, s. 443–447; SELUCKÝ, Radoslav: Člověk a jeho volný čas, s. 123–124.

¹² ROGERS, Carl: Být sám sebou. Portál, Praha 2015.

¹³ MASLOW, Abraham Harold: Motivation and Personality. Harper and Row, New York 1970.

uskutečnit to, na co daný člověk má, tj. rozvinout plně svůj talent, schopnosti a potenciál. Tradičně se možnost seberealizace nabízela v práci v tvůrčích povoláních, kde konkrétní jedinec mohl dlouhodobě napnout své síly a při budování své kariéry pozvolna dosahovat větších a větších úspěchů a rozvíjet tak například své znalosti, schopnosti apod. Běžný způsob seberealizace také představovala umělecká činnost, při které se člověk leckdy plně seberealizoval. Bylo přitom obvyklé, že potřeba seberealizace se objevovala jen u úzké vrstvy obyvatelstva, která dosáhla všech předchozích základnějších potřeb a měla čas, prostor a podmínky pro hledání seberealizace. Naopak nižší vrstvy společnosti zpravidla většinu energie investovaly do zajištění základních potřeb, a proto k uspokojování růstových potřeb ani nedospěly. Maslow uváděl, že k tomuto typu potřeby dosáhne jen asi 1 %, ostatní jsou podle něj ke svým možnostem slepí, nerozumí hodnotě seberozvoje nebo je dusí sociálně kulturní prostředí. Takové prostředí se však v průběhu historických epoch proměňovalo a byla otázka, jakým způsobem to mělo vliv na hledání seberealizace, a naopak jakým způsobem samo hledání seberealizace ovlivňovalo vývoj a proměnu společnosti. Klíčový důraz zde přitom kladu na seberealizaci ve volném čase.

Česká meziválečná společnost představuje nesmírně zajímavou laboratoř, na které lze promýšlet některé Maslowovy teze. Dynamizující se česká společnost po vzniku republiky rychle přijímala některé nové trendy v oblasti volného času i modernizace společnosti, zároveň se ale ještě udržovaly mnohé vzory chování z 19. století. Společenský kvas se přitom nejednou projevoval právě v chápání volného času a jeho užití. Poměrně důležitou roli při utváření atmosféry mladého státu sehrávaly oblíbené volnočasové aktivity, jako byl sport nebo tramping, nezanedbatelný vliv měla také rozvíjející se kinematografie. Rostoucí rozsah volného času a snaha se v něm nějak uplatnit proto hrála čím dál tím větší roli. Přestože samotný pojem seberealizace se v dobovém kontextu příliš neužíval, na pozadí jednání řady aktérů lze spatřovat právě snahu seberealizovat se ve volném čase. Britský matematik a filosof Bertrand Russell již tehdy upozorňoval, že k dosažení pocitu štěstí v práci člověk potřeboval mít možnost uplatnit své schopnosti a význam mělo také vědomí, že vykonávaná práce má nějaký smysl.¹⁴ V řadě povolání ale byly tyto způsoby seberealizace omezené či zcela vyloučené. Zejména u úředníků, kteří byli nuceni k dlouhému opisování úředních akt bez jasného výsledku, bylo přirozené, že hledali možnost vlastní realizace mimo pracovní výkon. Zároveň ale úřednické zaměstnání dávalo mužům pocit důležitosti, u výše postavených i určitou moc a pozvolné postupování na úřednické hierarchii mohlo uspokojovat touhu po úspěchu. Zejména v případech, kdy úředníci

¹⁴ RUSSELL, Bertrand: *Boj o štěstí*. Orbis, Praha 1931, s. 169.

střídali svoji rutinní úřední práci s tvůrčí činností, se mohli i v zaměstnání plně seberealizovat.¹⁵ Úřednická místa jako určitou jistotu příjmu také obsazovali mnozí literáti, kteří jako smysl svého života viděli vlastní tvůrčí psaní a pro samotnou práci v úřadu neměli žádné zaujetí. Stejně tak práce obchodníků a živnostníků se často vyznačovala rutinními činnostmi, nabízela ale také možnost rozvoje podnikání a příležitost k vlastní seberealizaci. Větší realizace v povolání se běžně předpokládala u příslušníků svobodných povolání, kteří v zaměstnání mohli své tvůrčí schopnosti rozvíjet mnohem častěji, a v mnohem větší míře se jim nabízela možnost dosáhnout osobního úspěchu. Přesto i pro ně byl volný čas příležitostí k rozvíjení jiných činností, prostřednictvím kterých se mohli realizovat a které byly do jisté míry svobodnější než jejich pracovní aktivity. Volný čas se proto pro příslušníky středních vrstev stával prostorem pro množství různých aktivit. Vnímali ho nejen jako období odpočinku, kdy se mohli odreagovat od namáhavého zaměstnání, ale také jako časové období, během kterého měli možnost věnovat se koníčkům nebo pěstovat společenské styky.

Úvahy o volném čase inspirují k řadě otázek. Nárůst volného času sice umožňoval lidem více se soustředit na vlastní libovolné aktivity, intenzivní snaha seberealizovat se prostřednictvím volnočasových aktivit ale zároveň ukazovala reálný problém odcizení práce. S tímto pojmem pracoval již Karel Marx, který upozorňoval, že člověk je ve svém zaměstnání odcizen od výsledků své práce a tím ztrácí možnost uplatnění vlastních tvořivých sil. Překonání takového odcizení nabízel právě volný čas, během kterého se mohl člověk zaměřit na vlastní tvůrčí práci, kterou by se seberealizoval. Součástí úvah o volném čase proto musí být i otázka odcizení práce.¹⁶ Mnohdy se problematika trávení volného času zmenšila na základní rozdělení, tj. jestli to bude čas vymezený pro fyzický odpočinek, nebo pro osobní růst. Ruku v ruce s tím se objevovala i otázka, jestli je nutno lidem organizovat čas, nebo jestli si ho má každý člověk organizovat sám. Klíčovou otázkou ale bude, jestli si lidé touhu po seberealizaci spojovali s volným časem, jak se to projevovalo a do jaké míry tento proces ovlivňoval společnost.

¹⁵ Srov. např. HAVELKOVÁ, Michaela – HOZÁK, Jan (eds.): ZIMMLER, Emil: Moje inženýrské paměti. 1–2. díl. Národní technické muzeum, Město Nymburk, Scriptorium, Praha; HOLEČEK, Lukáš (ed.): Antonín Matula. Věčný oheň. Lidové noviny, MÚA AV ČR, Praha 2019.

¹⁶ MARX, Karl: Odcizení a emancipace člověka. Mladá fronta, Praha 1967, s. 79–90.

1.2. Pojmy

Tematika seberealizace ve volném čase je nejen atraktivní, ale také nesmírně široké téma, které není možné jednoduše zpracovat do uceleného vyprávění. Proto jsem se rozhodl jít formou menších sond zaměřených na sledování hledání seberealizace v předem vybraných prostředích a při různých činnostech. Ty jsou vymezeny třemi velkými okruhy: přírodou, sportem a sněním (říší fantazie). V rámci těchto základních okruhů ale zkoumané pole ještě zužuji podle konkrétních historických příkladů, základním motivem přitom je postihnout dobové trendy a přístupy k seberealizaci v rámci českých středních vrstev s důrazem na význam generací. Už samo vymezení středních vrstev je zdrojem tradičních obtíží. Jejich definice často bývá velmi široká, zpravidla bývají příslušníci středních vrstev chápáni jako rozsáhlá skupina s podobnými ekonomickými prostředky, které se ovšem často velmi liší. Značné ekonomické, ale i kulturní rozdíly v rámci středních vrstev proto bývají překlenuty zavedením pojmů vyšší střední třída a nižší střední třída. Do vyšší střední třídy patřili vedoucí pracovníci a osoby v řídicích funkcích se specializovanými znalostmi, kteří disponovali díky své pozici určitými privilegii, pobírali vyšší mzdu, pro sledované téma je důležité, že měli jistotu zaměstnání, právo na delší dovolenou apod. Naopak příslušníci nižší střední třídy se svými platy mnohdy příliš nelišili od manuálních pracovníků, ale vyznačovali se odlišným kulturním kapitálem, patřili mezi ně například učitelé nebo níže postavení úředníci.¹⁷ S ohledem na složité pojmosloví proto v textu používám nejčastěji slovní spojení střední vrstvy. Často je ovšem spojuje kulturní kapitál a určitá společenská prestiž. Právě při řešení problematiky seberealizace lze předpokládat provázání různých společenských vrstev a skupin. Zaměření této práce na střední vrstvy vychází zejména z teze A. H. Maslowa, že potřebu seberealizace mají především lidé, kteří již uspokojili své základní potřeby, což splňují právě příslušníci středních vrstev. Zaměřuji se přitom na obyvatele měst. V období první republiky mezi typické představitele městských středních vrstev patřili obchodníci, živnostníci, podnikatelé, příslušníci svobodných povolání (lékaři, právníci), úředníci, učitelé, univerzitní profesori a odborní zaměstnanci. Mezi těmito profesními skupinami přitom panovaly značné rozdíly, úspěšný advokát nebo špičkový lékař měli pramálo společného se svými méně slavnými kolegy, pro téma seberealizace to však nemusí hrát větší roli. Přestože si uvědomuji význam německojazyčného obyvatelstva na území Československa, práce je zaměřena především na jazykově české prostředí.

Práce s prameny ukázala, že Maslowovy úvahy nabízí nejen ústřední myšlenku o významu seberealizace, ale umožňují také rozšířit pojmový aparát této práce o pojem vrcholné

¹⁷ GIDDENS, Anthony: Sociologie. Argo, Praha 1999, s. 256–267.

zážitky, které lze označit jako okamžiky přechodné seberealizace, během kterých člověk dosáhne spontánního stavu dosažení cíle. Často se tyto stavy objevují při obdivu přírody, při sportovním výkonu nebo při tvůrčí práci, tedy u činností, kterými se zabývá i tato práce, a proto budu pojem vrcholný zážitek opakovaně využívat.¹⁸ Stejně tak pracuji i s pojmem seberealizační strategie, který chápu jako dlouhodobý záměr, často ovšem spíše intuitivní, jehož cílem je uplatnění vlastních schopností a v dlouhodobém důsledku také rozvoj osobnosti. V souvislosti s tím používám i pojem seberealizační potenciál, která označuje možnost zpravidla konkrétní činnosti, aby se stala úspěšnou nebo zajímavou seberealizační strategií.

Klíčové vymezení pojmů volný čas a seberealizace jsem provedl již v podkapitole 1.1. Východiska, je potřeba ovšem upozornit na určitá úskalí výše zmíněných definic. Dumazedier odmítal považovat za součást volného času činnost vedoucí k prospěchu v práci, např. vzdělávání, jako povinnosti rovněž chápal účast na různých rodinných setkáních (např. svatba, pohřeb), které vnímal jako nutnost a povinnost, nikoli libovolné využití volného času. Totéž platilo i pro plnění společenských závazků (např. účast na politických schůzích) nebo duchovních (např. návštěva mše). Reálně podle Dumazediera lidem zbývalo skutečně málo času, se kterým by mohli svobodně nakládat, přitom i samotné libovolné činnosti odrážely jen možnosti konkrétních jedinců a také dobově podmíněnou nabídku. V souvislosti se zkoumáním seberealizace je však nutno náhled francouzského sociologa poněkud korigovat. Jak bude ukázáno na názorných příkladech, rodinné a společenské závazky mnohé lidi do určité míry věznily a znemožňovaly jim svobodnou aktivitu, zároveň je ale třeba vnímat i situace, kdy tomu bylo právě naopak. Ostatně i Maslow opakovaně upozorňoval na to, že zejména duchovní zážitky mohou lidem přinášet krátkodobou nebo i dlouhodobou seberealizaci prostřednictvím vrcholných zážitků. Zkoumané období navíc nabízí poměrně rozporuplné odpovědi na otázku, jestli péče o rodinu je výlučně povinnost, která omezuje jedince v tom užít si volný čas, nebo jestli představuje přidanou hodnotu v podobě možnosti seberealizace a osobního štěstí. Určitou roli přitom sehrával i překotný vývoj mezilidských vztahů v kontextu první světové války a v letech následujících, kdy se starší a tradiční formy např. rodinných vztahů částečně modernizovaly. Patrné to bylo nejen na vztahu k dětem, ale také v partnerských vztazích. Stejně tak některé společenské události mohly být vnímány značně rozdílně. Například svatby, Dumazedierem hodnocené jako událost společenská a svým způsobem povinná, nebyly sice pro účastníky časem skutečně svobodného volna, zejména pro ženy to ovšem bývala vítaná událost, při které se v závislosti na své pozici mohly předvést a dobře se pobavit. Obdobně jako

¹⁸ MASLOW, Abraham H.: O psychologii bytí. Portál, Praha 2014, s. 159–170.

některé svátky představovala povinnost, ale také osvěžení od každodennosti. Stejně tak i mnohé další společenské události přinášely možnost se prostřednictvím jejich specifické povahy bavit a někdy i seberealizovat. Tyto rozpory ohledně přesného vymezení volného času se projeví i v teoretické rovině. Dumazedier si tento nesoulad uvědomil a zaváděl pojmy jako vázaný čas a polovolný čas. Vázaný čas se týkal činností, které sice probíhaly v mimopracovní době, ale měly charakter povinnosti a člověk se jim nemohl vyhnout. Polovolný čas byl takový čas, který aktéři věnovali činnosti přinášející jim určitý zisk, ale netvořila plné zaměstnání. Nevylučovalo to ovšem zábavnost této činnosti, lze sem řadit například drobné práce za peníze nebo za účelem drobného zisku (např. rybolov za účelem potravy), ale též spolkovou činnost nebo výchovu dětí.¹⁹

Při zkoumání jednotlivých seberealizačních strategií se badatel nemůže vyhnout rozdílnému generačnímu vnímání dobových fenoménů. Téma generace v sociologii jako první rozpracoval Karl Mannheim, který generaci popisoval jako vrstevníky, kteří se socializovali přibližně ve stejné době a spojoval je proto dobově podmíněný styl života i určitý způsob myšlení. Členy generace mělo pojít nejen blízké datum narození, ale také společný zážitek konkrétních historických událostí. To jim umožnilo získávat obdobné zkušenosti i názory.²⁰ Pro poměry českého prostředí problematiku generací zajímavě uchoopil Lukáš Fasora, který na příkladu poměrně úzké skupiny mladých sociálních demokratů identifikoval hned několik generací nastupujících těsně před první světovou válkou.²¹ Různé přístupy k problematice generací nastolují otázku, jestli v českém prostředí v období první republiky fungovala jedna mladá generace, nebo jestli jich bylo víc, čím se případně lišily a v jakém smyslu se u nich posouval vztah k volnému času, a přístup k seberealizaci v něm. Při hledání klíčových událostí, které by měly formativní vliv, se nabízejí dvě zásadní události. V první řadě to byl vznik republiky spojený s řadou dalších jevů ovlivňující mentalitu dobových aktérů, jako bylo ukončení světové války a budování nového státu. Obdobně zásadní roli sehrávala i hospodářská krize výrazně ovlivňující atmosféru v Československu v první polovině 30. let. V obou případech by se členové těchto generací narodili ještě před vznikem republiky. Naopak lidé narození kolem roku 1918 a v následujících letech již byli formováni zážitky spojenými s rokem 1938, protektorátem a druhou světovou válkou. Na základě klíčových historických

¹⁹ DUFFKOVÁ, Jana – URBAN, Lukáš – DUBSKÝ, Josef: Sociologie životního stylu. Aleš Čeněk s. r. o., Plzeň 2008, s. 145.

²⁰ MANNHEIM, Karl: Problém generací. Sociální studia, roč. (2007), č. 1–2, s. 11–44 (překlad z originálního článku: MANNHEIM, K.: „Das Problem Der Generationen.“ In: Wissenssociologie: Auswahl aus dem Werk. Luchterhand, Berlin 1964, s. 509–565.)

²¹ FASORA, Lukáš: Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920. Centrum pro studium demokracie a kultur, Brno 2015.

událostí první republiky lze proto rozeznávat generaci dospívající bezprostředně po roce 1918 a generaci dospívající v období velké hospodářské krize. Obě tyto generace ale vstupovaly do interakce i s generacemi staršími, které si s sebou nesly rozdílné životní postoje i zkušenosti, což se mohlo projevit i na odlišných seberealizačních strategiích, čemuž bude věnován prostor.

V práci jsou použity ještě další důležité pojmy, ty ale budou připomenuty v příslušných kapitolách.

1.3. Struktura práce

Předkládaná disertační práce se skládá ze šesti kapitol, přičemž první plní funkci úvodu, jenž mimo jiné obsahuje i metodologická východiska a souhrn pramenů a literatury. Kapitoly 2 až 5 jsou věnovány samotnému historickému výzkumu a šestá kapitola, za kterou následují ještě seznamy literatury, si dává za cíl shrnout poznatky této práce. V kapitole Volný čas jako prostor jsem si kladl otázku ohledně dostupnosti volného času sledovaným skupinám obyvatelstva, a proto jsem rozpracoval jednotlivé sondy týkající se osmihodinového pracovního dne, volných nedělí, dovolených a svátků. Již v těchto kapitolách se zároveň otevírají jednotlivé okruhy volnočasových aktivit, které fungovaly jako seberealizační strategie. V následujících kapitolách se pak detailněji věnuji některým z těchto strategií, které jsou úzce spjaty se vztahem k přírodě, ke sportu a ke snění. Na každém z těchto témat je přitom zřejmé značné napětí mezi konzervativnějším přístupem k volnému času, jenž vycházel ještě ze zkušeností z 19. století, a který zastávaly spíše starší generace a mezi nástupem nových modernějších forem často spojovaných s mladou generací. Nejprve jsem zařadil kapitolu Seberealizace v přírodě, ve které je snad nejvýrazněji patrná kontinuita s trávením volného času s předcházejícím stoletím, zároveň se ale otevírá celá škála nových způsobů trávení volného času reprezentovaných zejména trampinguem. Naproti tomu sport, detailněji rozpracovaný v následující kapitole, ztělesňuje novou moderní aktivitu. Ale ani v něm nelze zapomínat na určitý kontinuální vývoj spojený s obdobím konce 19. století, a to jak v jeho aktivní, tak i pasivní podobě. Podobně snění prostřednictvím filmových obrazů, téma páté kapitoly, se jeví jako zcela nový fenomén spjatý s první třetinou 20. století, ale při hlubším zamyšlení je to jen rozvíjení snění prostřednictvím literatury. Ve všech okruzích se tak prolíná otázka, jak se seberealizovat ve volném čase a její zodpovězení se výrazně pojí s otázkou generační.

Všechny velké kapitoly jsou členěny do dílčích podkapitol sledující nějaký fenomén a tyto podkapitoly obsahují ještě několik oddělených textů zaměřených zpravidla na dílčí témata. Kapitola Seberealizace v přírodě se proto dělí na několik spíše metodologických nebo úvodních

podkapitol a poté zkoumá tři základní vztahy k přírodě – turistiku, pobyty v přírodě a zahradničení, v jejichž rámci sleduji několik seberealizačních strategií. Podobně i v kapitole Seberealizace ve sportu následují za úvodními podkapitolami tři větší okruhy (aktivní sport, kolektiv a klubový život a pasivní sport), jejichž základním pojítkem jsou možnosti seberealizace ve sportu a její dobové projevy. Ústřední roli v poslední kapitole Říše fantazie pak hraje otázka možnosti seberealizace prostřednictvím fantazie a únikem z každodennosti, která se promítá do dílčích témat jako je snění o exotice, čtení, prožívání filmů nebo touha stát se filmovou hvězdou.

Již z výčtu jednotlivých témat je zřejmé, že by se dalo najít ještě více seberealizačních strategií nejen ve zmiňovaných tematických okruzích, které jsou nutně jenom sondami, ale i ve zcela jiných okruzích, nabízí se například různé typy spolkové činnosti, které se věnují jen okrajově. Lákavé možnosti nabízí i otázka seberealizace prostřednictvím setkávání v hospodách či kavárnách, se kterou je spojená rozsáhlá odborná literatura nebo mnohými historiky zpracované téma sběratelství. Tím by se ale předkládaná práce neúměrně zvětšila a v této chvíli proto zůstává pouze spekulací, jestli by analýza těchto i dalších prostředí potvrdila mé současné závěry nebo jestli by je ještě revidovala.

1.4. Prameny a literatura

V průběhu své práce jsem se nechal inspirovat množstvím českých i zahraničních odborných prací, které analyzovaly různé aspekty každodenního, ale také politického, hospodářského i kulturního života nejen meziválečného období, ale také období 19. století (i dlouhého 19. století – do roku 1914) a 20. století (včetně 1. a 2. světové války a období o roce 1945). Samotný výzkum však cílil na období let 1918–1938, jasně ohraničené existencí první Československé republiky. Ta přinášela do pojetí volného času četné změny, měnilo se zákonodárství, atmosféra, étos a pozvolna i návyky tehdejšího obyvatelstva. Ke sledování složité a pozvolné proměny mentality společnosti jsem proto využíval teoretické práce, které se mnohdy nezabývaly sledovaným obdobím, ale kladly mnohé inspirativní otázky a nabízely i některé dílčí odpovědi. Na prvním místě mezi nimi stály úvahy francouzského sociologa Joffre Dumazediera o volném čase a teorie amerického psychologa Abrahama Harolda Maslowa o seberealizaci člověka.²² Jejich myšlenky tvoří základní odrazový můstek k mému bádání a do jisté míry určují pojmový aparát, kterého se v celé práci držím. Nezůstali však jedinými autoritami, ke kterým se zejména v některých pasážích své práce obracím. Za všechny by na

²² MASLOW, Abraham Harold: Motivation and Personality. Harper and Row, New York 1970.

tomto místě měly zaznít jména alespoň některých z nich, například Thorstein Veblen, José Ortega y Gasset, David Riesman, Pierre Bourdieu, Roland Barthes, Umberto Eco. Není přitom náhoda, že většina z nich se částečně zabývala sociologií, která se snaží pojmenovávat různé jevy ve společnosti, jež mě zajímají v historické perspektivě. Například u amerického sociologa Thorsteina Veblena to byly jeho úvahy o funkci volného času,²³ u španělského filozofa a sociologa José Ortegy y Gasseta poznámky o zmasovění kultury po první světové válce²⁴ a u amerického právníka a sociologa Davida Riesmana otázka vlivu společenských skupin na chování jednotlivce.²⁵ Jistě není překvapení ani připomínka francouzského sociologa Pierra Bourdieu, jehož teorie o společenském habitu výrazně souvisí i s možnostmi využití volného času jednotlivých aktérů.²⁶ Úvahy a myšlenky těchto sociologů se objevují v různých částech textu a často jsou součástí mého přístupu ke studovanému materiálu. Naopak estetici a sémiologové Roland Barthes a Umberto Eco výrazně figurují především v kapitole Říše fantazie, kde těžím z jejich obsáhlého výzkumu a zájmu o estetiku, moderní kulturu a psychologii diváka či čtenáře.²⁷

Pro bádání o volném čase mi velkou inspirací i vzorem byla vedle zahraničních prací také díla českých autorů, zejména Martina France a Jiřího Knapíka,²⁸ kteří se zajímavým způsobem postavili ke zpracování tematiky volného času v poválečném Československu a také řada textů od renomovaných historiků Martina Pelce, Jana Štemberka nebo Jakuba Machka. V mnoha případech ostatně navazují na jejich výzkumy a prohlubují tematiku volného času o otázku seberealizace. Zatímco Jan Štemberk poskytuje svými pracemi řadu důležitých informací o cestovním ruchu a turistice,²⁹ Martin Pelc zásadním způsobem mapuje oblast sportu a turistiky.³⁰ Podobnou inspiraci představuje i práce Jakuba Machka o populární kultuře.³¹ Je

²³ VEBLEN, Thorstein: *Teorie zahálčivé třídy*. Sociologické nakladatelství, Praha 1999.

²⁴ ORTEGA Y GASSET, José: *Vzpouza davů*. Portál, Praha 2018.

²⁵ RIESMAN, David: *Osamělý dav*. Studie o změnách amerického charakteru. 2. vydání, (zkrácené a revidované). Kalich, Praha 2007.

²⁶ BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Karolinum, Praha 1998.

²⁷ BARTHES, Roland: *Rozkoš z textu*. Triáda, Praha 2008; ECO, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Svoboda, Praha 1995.

²⁸ FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Academia, Praha 2013; FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas 1957–1967: Dobové diskuze a vymezení*. Dějiny – teorie – kritika, roč. 9 (2012), č. 1, s. 33–68.

²⁹ ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Nová tiskárna Pelhřimov / Vysoká škola obchodní v Praze, Pelhřimov 2009; ŠTEMBERK, Jan: *Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968*. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov, 2017.

³⁰ PELC, Martin: *Sport a česká společnost do roku 1939. Osobnosti – instituce – reflexe*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018, s. 38–67; PELC, Martin: *Struktury opavského sportu*. Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd, Opava 2009; PELC, Martin: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Matice moravská, Brno 2009.

³¹ MACHEK, Jakub: *Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900*. Pistorius & Olšanská, Příbram 2017.

ale potřeba říct, že konkrétní sondy do volnočasových aktivit prvorepublikové společnosti zpravidla čerpají z rozsáhlé odborné literatury a představují do určité míry samostatné celky. Shrnovat literaturu ze všech jednotlivých sond na jednom místě je proto velmi obtížné a mnohé zásadní texty pro konkrétní kratší sondy postrádají využití v dalších částech textu. Na druhou stranu se ale tematické okruhy v určitém smyslu prolínají, a proto lze v řadě případů užít stejnou literaturu nebo historický pramen. Zejména část odborné literatury týkající se trampingu jsem široce využil i v jiných kapitolách.³² Platí to ale také u některých pamětí, kterých jsem užíval v hojně míře. Množství přínosných příspěvků vztažených k různým tématům se objevilo zejména na tradičních sympoziích k problematice 19. století konaných v Plzni. U konkrétních historických sond jsem často těžil částečně z odborné literatury a částečně z rozsáhlé pramenné základny.

Problematika volného času představuje nesmírně široké téma, a proto se nabízí obrovské množství archivních i tištěných pramenů. S ohledem na otázku seberealizace, která prostupuje celou práci, jsem primárně cílil na dobové časopisy, které řešily volnočasové aktivity s ohledem na životní styl i společenské uspořádání. Proto se důležitým východiskem mého bádání staly časopisy jako *Pestrý týden*, *Eva*, *Salon*, *Přítomnost*, v konkrétních kapitolách pak například *Časopis turistů*, *Český úředník* nebo *Kinorevue*. Množství různých drobných postřehů doplňujících mozaiku volnočasových aktivit nebo dobových postojů jsem čerpal i z denního tisku, např. *Lidové noviny*, *Národní listy*, nebo i z bulvárních deníků *Expres* či *Polední list*, které sice mnohdy v politickém smyslu překrucovaly realitu, ale jejich reakce často vycházely z dobových nálad a značně reflektovaly aktuální atmosféru. Množství periodik mělo stejně jako některé dobové publikace tu výhodu, že se v nich objevovaly i postoje odborníků k tématu volného času a k jednotlivým zkoumaným fenoménům. Význam měly ale i další dobové publikace, vedle odborných analýz společnosti nebo některých dobových fenoménů³³ také různé zákony nebo údaje ze statistických ročenek.

Pro osvětlení některých otázek mělo význam i studium archivních materiálů, mezi nejdůležitější patřily materiály ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a ministerstva sociální péče uložené v Národním archivu, v omezené míře pak i dalších ministerstev, jako ministerstva železnic nebo ministerstva školství. Vedle toho jsem ve Státním

³² RANDÁK, Jan – KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Putování za obzor. Tramping v české společnosti 1918–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020; KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Český tramping v časech formování a rozmachu*. Academia, Praha 2019.

³³ Značný význam pro mě měla například publikace *Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky*. Masarykův lidový ústav, Praha 1931.

oblastním archivu v Praze prostudoval i některé trestní kauzy ve fondu Zemského trestního soudu v Praze, na jejichž pozadí se zajímavým způsobem ukázala volnočasová činnost různých obyvatel. Mnohé prozradil i spolkový katastr v Archivu hlavního města Prahy. V některých případech jsem využil fondy jihočeských nebo středočeských archivů a zejména pro téma sportu se jako klíčové ukázaly sbírky Národního muzea. Z dalších institucionálních fondů byly přínosné informace například z fondu Svaz okrašlovací v Praze nebo Masarykovy akademie práce (oba uložené v MÚA AV ČR). Důraz na osobní způsob prožívání volného času mě vedl i ke studiu zachovaných ego dokumentů, zejména korespondence, deníků nebo nevydaných pamětí. Zde jsem využil zejména osobní fondy z Archivu AV ČR (např. Arnold Jirásek, Ivan Málek, Radim Kettner, Josef Podpěra), Archivu ČVUT (Bedřich Hacar) nebo Archivu UK (Ladislav Syllaba). Jednalo se přitom jen o zlomek osobních dokumentů vědců, které jsem v posledních letech prošel většinou kvůli jiným projektům týkajících se dějin českých vědeckých institucí. Zkušenosti s řadou dokumentů českých vědců osobní povahy jsem ovšem zužitkoval v obecnější úvahách o společenském postavení středních vrstev. Zároveň si ale plně uvědomuji, že tato práce se věnuje podstatně širěji vymezeným středním vrstvám, než jaké prezentují univerzitní profesori. Proto jsem se snažil hledat poznámky a postřehy týkající se trávení volného času ve sledované době i v různých vzpomínkových publikacích. Přitom jsem procházel řadu pamětí a vzpomínek osobností z různých oborů, nejen vědců a univerzitních profesorů (např. Otakar Poupa, Vladimír Novák, Cyril Horáček), ale také lékařů (např. Vladimír Vondráček, Vladimír Wagner, Jan Vanýsek, Josef Charvát), sportovců (např. František Plánička, Ladislav Ženíšek, Franta Nekolný, Emil Seifert, Josef Bican), herců a filmařů (např. Václav Wasserman, Adina Mandlová, Jaroslav Marvan, Ljuba Hermanová) nebo spisovatelů (Adolf Branald, Vladimír Neff, Antonín Klášterský, Edvard Valenta).

Za nesmírně důležitý pramen považuji také krásnou literaturu, která mnohdy nevědomky zprostředkovává obraz vlastní doby. Některé postřehy obsažené v mé práci ostatně byly přímo inspirovány vzpomínkami anebo motivy v beletrii a posléze ověřovány v dobovém tisku a v dalších pramenech. Značný vliv na mé chápání dobové atmosféry měly zejména texty Karla Poláčka, který v řadě svých knih nebo i v drobnějších textech pečlivě zachycoval mentální obzor středních vrstev a dával tak nahlédnout do každodenního života svých hrdinů. Nebyl však zdaleka jediný, jehož podněty jsem využíval, za zmínku stojí i texty Karla Čapka, Viléma Wenera, Eduarda Basse, Marie Pujmanové nebo Jarmily Glazarové, v práci jsou však použity i texty dalších autorů. Nezajímala mě přitom umělecká hodnota zkoumaných textů, ale spíše jejich vypovídací hodnota o době samotné. Podobným způsobem jsem se dobovou atmosférou pokusil přiblížit i na základě dobových filmových děl, ačkoli je v mnoha případech

nutné počítat se značnou mírou stylizace využitých snímků. Vycházím ovšem z premisy, že základní vyznění některých filmů často odpovídalo životním postojům tvůrců a tím i řady diváků. Mnohem důležitější ale zpravidla bývají různé narážky nebo konkrétní scény, které reflektují mnou sledované fenomény. Díky tomu je zřejmé, jaké názory, nálady nebo zkušenosti s konkrétními fenomény byly rozšířené do té míry, že je mohli tvůrci použít do svých děl v přesvědčení, že jim diváci budou rozumět. Některé filmové snímky proto svědčí o přístupu k práci a k volnému času, k přírodě, sportu i k recepci filmových a literárních děl a budou v předkládaném textu opakovaně připomínány. V několika případech přitom reflektují i filmy vzniklé v období protektorátu, protože i ty se, ve snaze oprostit se od probíhající složité politické situace a od září 1939 také války, stylizovaly do poměrů první republiky a reflektovaly její životní styl.

2. Volný čas jako prostor pro seberealizaci

2.1. Volný čas a pracovní doba

2.1.1. Pracovní doba

Rozsah volného času vždy závisel na rozsahu pracovní doby, která u příslušníků středních vrstev zpravidla vyplňovala podstatnou část jejich životů. Sama pracovní náplň mohla lidem do jisté míry uspokojovat a tvořit středobod jejich života. V tomto textu však cílím především na ty lidi, kteří životní uplatnění hledali mimo pracovní dobu, ve volném čase, který pro ně představoval skutečný prostor pro seberealizaci. Jejich koníčky a způsoby seberealizace proto často úzce souvisely s tím, kolik volného času reálně měli. Z tohoto pohledu je klíčová otázka, jak dlouhá byla jejich pracovní doba.

Rozsah pracovní doby se značně lišil, velké rozdíly panovaly mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva, zejména mezi úředníky, dělníky a živnostníky. V živnostech často záleželo na konkrétních okolnostech živnostníkovy živobyti, většinou ale práci věnovali podstatnou část dne, což nebylo únosné zvláště pro pomocníky v živnostech, kteří požadovali garantovanou dobu odpočinku. V roce 1910 se jim podařilo prosadit nejméně 11 hodin odpočinku denně.³⁴ I tak jim zůstávala poměrně krátká doba pro rozvinutí vlastních mimopracovních aktivit. Samotní provozovatelé živností přitom leckdy pracovali ještě déle než jejich pomocníci, zároveň si ale jako páni závodu mohli dělat různé přestávky během pracovního dne, nezřídka také trávili část pracovního dne doma, pokud měli svoji živnostenskou provozovnu zároveň ve svém domě. Jejich volný, pracovní a rodinný čas se proto výrazně prolínal, a mnohdy pro ně ani nebylo jednoduché oddělit svět práce, rodiny a dalšího života, zvláště když i posezení v hospodě mohli spojovat s vyjednáváním zakázek. Z toho pramenilo jejich přesvědčení, že volný čas nepředstavuje žádnou kladnou hodnotu, jejich život se totiž více či méně neustále točil kolem živnosti. Naopak jejich pomocníci, ale také úředníci nebo dělníci, vnímali velmi ostře rozdíl mezi časem, kdy musí být v zaměstnání a časem, kdy se mohou věnovat něčemu jinému. Kromě toho v zaměstnání pracovali na rozdíl od živnostníků pro někoho jiného, a proto u nich sílily požadavky na více času, který by věnovali jenom sobě, případně svojí rodině. Velmi výrazně si to uvědomovalo zejména dělnictvo, které již od konce 19. století usilovalo o zavedení osmihodinové pracovní doby. Obdobné snahy dělnictva o zkrácení pracovní doby se objevovaly i v dalších zemích habsburské monarchie, ale také

³⁴ Srov. KOCH, Bohumil: Zákon ze dne 14. ledna 1910, říš. zákona čís. 19 o době pracovní a uzavírání krámů v živnostech obchodních a v závodech příbuzných. nařízení c. k. místodržitele král. Českého ze dne 8. července 1910 č. 112359 zem. zák. č. 34: nařízení c. k. ministra obchodu ve shodě s c. k. ministrem vnitra z 28. dubna 1910 č. 90 ř. z. Sociální a kulturní význam zákona, stručná historie zákona, vysvětlivky a praktický výklad zákona. Československá obchodnická beseda, Praha, 1910.

v Německu. Už tehdy podporovatelé kratší pracovní doby tvrdili, že zavedení osmihodinové pracovní doby povede k větší pracovní produktivitě a zároveň přinese dělnickým vrstvám více chuti do života. Zastánci těchto změn často uváděli příklady z Velké Británie nebo Spojených států amerických, kde se se zkrácenou pracovní dobou experimentovalo.³⁵ Tlak na zkracování pracovní doby v továrnách pozvolna sílil, pracovní doba se zkrátila na 10 hodin denně a před první světovou válkou již vznikaly dohody mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, které stanovovaly konkrétní rozsahy pracovní doby na daném pracovišti. Přesto osmihodinová pracovní doba zůstávala dlouhodobým cílem levicových hnutí a odborů. Během první světové docházelo k utužení poměrů na pracovišti,³⁶ ale ihned po skončení války se téma osmihodinové pracovní doby vracelo jako klíčový požadavek levicových stran.

Značné sešněrování pracovní dobou na pracovišti pocíťovalo také řadové úřednictvo, pro které každodenní úřednická práce neznamenalala uspokojení ani naplnění osobních ambicí.³⁷ Úředníci si často ztěžovali, že postup na vyšší a zajímavější místa trval příliš dlouho.³⁸ Kancelářská práce byla pro řadu úředníků fyzicky nepříjemná, protože se pořád sedělo, přitom, jak zaznívalo v dobovém románu Jana Pakosty z úřednického prostředí, „*mladí by radši někde pobíhali a starší by radši leželi.*“³⁹ Navíc museli úředníci dodržovat nejen pevně stanovenou úřední dobu, ale běžně také na příkaz vedoucího zůstávali přesčas bez nároku na odměnu.⁴⁰ Ve větších úřadech se pracovalo v dvoutýdenním cyklu, jeden týden od 8 do 14 hod. a druhý od 8 do 12 hod. a pak odpoledne od 14 do 18 hod.⁴¹ I přes určitý dril a náročnost povolání se ale úředníkům někdy i během pracovní doby dostávalo tolik volna, že se mohli věnovat svým koníčkům i v pracovní době.⁴² Tento fenomén ostatně zaznamenávaly i některé pozdější filmy, například ve filmu *Funebrák* si vyšší úředník v práci radil známky apod.⁴³ I přes tyto neformální možnosti zábavy na pracovišti byla ale práce na úřadech a v kancelářích jen málo kreativní a

³⁵ Srov. RAE, John: *Osm hodin práce.* (přeložil Alois Rašín) Nákladem vlastním, Praha 1895.

³⁶ KUČERA, Rudolf: *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013, s. 79–92; FASORA, Lukáš: *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010, s. 261–299.

³⁷ K obtížnému životu úředníků srov. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.* Český časopis historický, roč. 92 (1994), č. 3, s. 460–476.

³⁸ VYSKOČIL, Aleš: *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty.* Historický ústav, Praha 2009, s. 98–104.

³⁹ PAKOSTA, Jan: *Štěpán Ráž, dokonalý úředník. Díl I.* Ve výpravně. Jos. R. Vilímek, Praha 1926, s. 12.

⁴⁰ ŠOUŠA, Jiří: *Vývoj právní úpravy státních civilních úředníků od 18. století do roku 1938 v českých zemích.* Disertační práce. Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2011, s. 198.

⁴¹ PAKOSTA, J.: *Štěpán Ráž, dokonalý úředník. Díl I.* Ve výpravně, s. 39, 46.

⁴² POKORNÝ, Jiří: *Byrokrat v českých a rakouských dějinách,* in: PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVÁ, Helena (eds.): *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel.* Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň 23.–25. 2. 2006. Koniasch Latin Press, Praha 2007, s. 76–81.

⁴³ *Funebrák,* režie Karel Lamač, 1932.

úředníci hledali svou seberealizaci především ve volném čase, který vyplňovali nejrůznějšími koníčky případně veřejnou činností. Snaha o využití volného času spolkovou činností a nejrůznějšími aktivitami se projevila zejména na přelomu 19. a 20. století, kdy značně vzrostl počet nejen státních, ale také soukromých úředníků. Ti se navíc čím dál tím víc aktivizovali, protože usilovali o podobné výhody, jakými disponovali státní úředníci.⁴⁴ Vzhledem k povaze úřednické práce proto v jejich zájmu bylo i zkrácení pracovní doby, ovšem za předpokladu, že výše jejich platů zůstane zachována.

2.1.2. Zákon o osmihodinové pracovní době

Během první světové války značně stouply požadavky na občany, kteří na jednu stranu čelili problémům v zásobování, a zároveň na ně byl vyvíjen tlak, aby zvyšovali svoji produktivitu práce. Tlak se dotýkal nejen dělníků, ale nepřímo také živnostníků, zaměstnanců drah, pošt a dalších úřadů, kteří se snažili udržet v bezpečí mimo frontu a zároveň se nepředřít. V obtížné situaci se ocitli také představitelé svobodných povolání, zejména lékaři, na které se v době války kladl mimořádný tlak. Únava z dlouholetého válečného vypětí, potřeba zklidnit situaci a touha získat hlasy vděčných voličů byly pravděpodobně hlavními důvody, proč se představitelé čerstvě vytvořeného Československa rozhodli zaměstnancům zkrátit pracovní dobu a v prosinci 1918 schválili zákon o osmihodinové pracovní době.⁴⁵

Zákon platil pro podniky podléhající živnostenskému řádu, ale také pro podniky, závody a ústavy provozované státem, veřejnými nebo soukromými svazky, fondy, spolky a společnostmi, ať měly povahu výdělečnou, všeužitečnou nebo dobročinnou. Na všech těchto pracovištích nesměla skutečná pracovní doba zaměstnanců přesáhnout 8 hodin ve 24 hodinách, případně se součet odpracovaných hodin za týden měl rovnat 48 hodinám. Zvláštní výjimky měly platit v dopravě a zemědělství, kde mohl ministr sociální péče v kooperaci s resortními ministry vzhledem k povaze práce jednotlivých podniků povolit i jinou úpravu pracovní doby, pokud ovšem nepřesahovala úhrnem více jak 192 hodin za čtyři týdny. To se uplatňovalo zejména v zemědělství v době žní, nebo v dopravě, kde si situace často žádala delší pracovní dobu. Klíčovou roli pro volný čas zaměstnanců sehrával také paragraf 4, podle kterého měl

⁴⁴ MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Úředníci jako součást středních vrstev v 19. století, in: PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVÁ, Helena (eds.): Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň 23.–25. 2. 2006. Koniasch Latin Press, Praha 2007, s. 38–46.

⁴⁵ Zákon č. 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní.

zaměstnanec alespoň jednou týdně právo na nerušenou přestávku 32 hodin. Zpravidla se tento garantovaný volný čas rozložil na sobotní odpoledne a neděli, což vedlo ke vzniku víkendu.

Zákon pojednával také o pracovních přesčasech, povoloval nejvýše 2 hodiny přesčas denně, přičemž maximálně mohl zaměstnanec ročně pracovat přesčas 240 hodin. Omezovala se také práce v noci, pokud nešlo o nepřetržitě pracující podniky, uznávala se však řada výjimek. Osoby v domácnosti zaměstnané, které bydlely u svého zaměstnavatele, měly garantován denní odpočinek nejméně 12 hodin a jednou týdně 18hodinový nerušený klid, který zpravidla připadal na neděli, zvláště nedělní odpoledne mělo být skutečně volné, byť i zde se připouštěly výjimky.

Závěrečné ustanovení zdůrazňovalo, že zkrácení pracovní doby nesmí vést ke snížení mezd, které zůstávaly na stejné výši. Tím se naplňovalo letité úsilí bojovníků za kratší pracovní dobu, pro které bylo zkrácení pracovní doby za udržení stávajících platů klíčové. Naopak některé zaměstnance zákon příliš nepotěšil, protože se jim reálně pracovní doba nijak nezkracovala. Týkalo se to zejména podniků určených k veřejné potřebě, kde některé skupiny zaměstnanců bývaly ve službě i delší dobu, ale jejich skutečná práce nevyžadovala více jak 6 hodin aktivní činnosti. Tito zaměstnanci sice nemuseli aktivně pracovat déle, ale už samotný pasivní pobyt ve službě znamenal, že nemohli opustit místo služby a věnovat se, čemu chtěli.⁴⁶

Kolem zákona o osmihodinové pracovní době, který vstupoval v platnost v lednu 1919, se přirozeně odehrála řada debat. Už v prosinci 1918, kdy byl projednáván v Revolučním národním shromáždění, se objevovaly námitky především hospodářského rázu, které od zavedení kratší pracovní zrazovaly. Panovaly obavy zejména z brzké hospodářské krize, která zachvátí republiku. Podporovatelé nového zákona se však snažili na řadě příkladů dokázat, že naopak zkrácení pracovní doby zefektivní práci a umožní hospodářský růst mladého státu po vzoru Spojených států amerických nebo Velké Británie. Socialistický poslanec Rudolf Laube ve svém projevu v Revolučním národním shromáždění poznamenával: „*A jestliže Amerika svým hospodářstvím ovládla svět, ovládla ho právě proto, že má osmihodinovou dobu pracovní ve všech oborech i železnicí, ovládla ho vysokou životní úroveň dělnictva a ovládla ho dokonalou mzdou.*“⁴⁷ V důvodové zprávě se ostatně hovořilo o tom, že zkušenostmi i vědeckým bádáním se v minulých letech již dostatečně vyvrátily pochyby o tom, že by snížením pracovní

⁴⁶ Zákon č. 91/1918 Sb. ze dne 19. prosince 1918 o 8hodinné době pracovní.

⁴⁷ Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Rudolfa Laubeho, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 226–231, zvláště s. 227.

doby stouply náklady na výrobu. Zpráva naopak odkazovala na moderní dělbu práce, duševní vyspělost dělnictva a na poznání, že dělník by měl mít dostatek času k odpočinku a svému sebevzdělávání. Odpočatý dělník pak měl mnohem lépe a efektivněji pracovat, jak ukazovaly zkušenosti z některých amerických nebo britských závodů.⁴⁸

Přestože se zavádění osmihodinové pracovní doby točilo převážně okolo dělníků, nelze toto téma redukovat čistě jen na otázku dělnickou. Samotný zákon ostatně operoval s pojmem zaměstnanec – zaměstnanci. Už poslanci ve svých příspěvcích v Revolučním národním shromáždění zdůrazňovali význam zákona i pro některé jiné skupiny obyvatelstva, na přetřes přicházelo postavení železničářů, ale i živnostníků, obchodníků nebo úředníků. Osmihodinová pracovní doba však neměla vyhovovat zdaleka každému, zaznívaly také názory, že duševní práce je záležitost především tvůrčí a nebylo by vhodné jí omezovat hodinami.⁴⁹ Jak upozorňoval například poslanec Viktor Dyk, zvláště u vědců nebo umělců se práce nedala měřit mechanicky, protože duševní pracovník pracuje často i tehdy, když nepíše, ale třeba jen promýšlí složitý problém.⁵⁰ Osmihodinová pracovní doba však měla také symbolizovat progresivní sociální politiku nového státu.⁵¹

Zákon o osmihodinové pracovní době byl schválen již na konci roku 1918 a začal platit v prvních měsících roku 1919, kdy také probíhala nejintenzivnější debata o jeho dopadech na různé skupiny obyvatelstva i na republiku jako na celek. Vedle zastánců osmihodinové pracovní doby se objevila také celá řada kritiků, kteří z různých pozic vznášeli buď vlastní požadavky na samotný zákon, nebo prosazovali jeho revizi. Zejména středostavovská společnost částečně tápala v tom, jak se zákon dotkne jí samotné, zvláště když zavádění osmihodinové pracovní doby bylo tehdy vnímáno jako plnění dělnických požadavků a programu socialistických stran, kterému se částečně vycházelo vstříc díky revolučním změnám spojeným se vznikem republiky.

⁴⁸ Národní shromáždění československé. 1918. Tisk č. 234 (17. 12. 1918). Zpráva výboru sociálně-politického o vládním návrhu na zavedení 8hodinné doby pracovní (https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0234_01.htm).

⁴⁹ Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Josefa Schieszla, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 222–224, zvláště s. 224.

⁵⁰ Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Viktora Dyka, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 252–254, zvláště s. 253.

⁵¹ RÁKOSNÍK, Jakub: Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu 1918–1938. Karolinum, Praha 2008, s. 94.

Například řada úředníků již osmihodinovou práci již dosáhla dříve, před první světovou válkou pracovali úředníci dopoledne od 8 do 12 hodin a odpoledne od 14 do 18 hodin.⁵² V reakci na zákon o osmihodinové pracovní době se ozvala část úřednictva, která dokonce požadovala 36 hodin práce týdně, což by reálně znamenalo jenom šest hodin práce denně. To bylo na některých ministerstvech běžné, a proto se úředníci proti zvyšování pracovní doby bouřili.⁵³ Takový pracovní týden si však představovali pouze pro sebe, dělníkům mělo zůstat osm hodin denně, tedy 48 hodin práce týdně. Již v zárodku se však tyto požadavky zastavily, mimo jiné i pro to, že by to znamenalo vůči dělnictvu neprozíravou provokaci.⁵⁴ Zároveň ale mezi úředníky obecně rostla nespokojenost s tím, jak se politici snažili uspokojit dělnictvo, zatímco u mnohých gážistů se očekávalo, že mají ze svých požadavků něco slevit.⁵⁵ Úředníci peněžních ústavů kromě toho chtěli ještě placené přesčasy a v jejich rezoluci z počátku roku 1919 zaznívaly další požadavky týkající se například dovolených.⁵⁶ Požadavkům úředníků se ale příliš nevycházelo vstříc a jejich materiální postavení se proto v nových poměrech spíše zhoršovalo. Proto také došlo ke stávkám bankovních úředníků a dalších zaměstnanců pojišťoven.⁵⁷ Úředníci se ostatně považovali za vrstvu nejvíce poškozenou první světovou válkou, když se jim značně snížil životní standard.⁵⁸ Do jejich postojů se navíc promítala i skutečnost, že řada politických stran zájmy úřednictva ignorovala a cílila zejména na manuální pracovníky.⁵⁹ Negativně vnímali vývoj v sociální demokracii, kde se příliš akcentovalo dělnictvo, zatímco úředníci, byť socialisticky orientovaní, se ocitali na okraji zájmu.⁶⁰ Určité rozčarování mezi úředníky také způsobil postup národní demokracie. Přesto zavedení

⁵² MACKOVÁ, Marie: Pracovní doba a úřední hodiny státní správy v Čechách v 19. století, in: HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina – BENDOVI, Eva (eds.): Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 38. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století, Plzeň 22.–24. února 2018. Academia, Praha 2019, s. 115–122.

⁵³ DOLEŽALOVÁ, Antonie: Příběh prvorepublikového úředníka. Hospodářské dějiny, roč. 25 (2010), č. 2, s. 149–166.

⁵⁴ KRUTSKÝ, František: Organizace práce. Nová práce, roč. 1, č. 21, (15. 11. 1919), s. 1–2.

⁵⁵ CHUDOBA, Eduard: Úřednictvo a družstevnictví. Český úředník, roč. 11, č. 10 (10. 8. 1919) s. 2.

⁵⁶ Požadovali např. dovolenou pro praktikanty a síly výpomocné v délce nejméně 14 dnů a na postupné zvyšování dovolených podle odsloužených let, do 5 let na 3 neděle, za každých dalších 5 let o týden více. Maximálně měla jejich dovolená dosáhnout 8 týdnů ročně. Sjezdová schůze „Peněžní sekce ČStD“. Národní listy, roč. 59, č. 32 (6. 2. 1919), s. 6.

⁵⁷ Národní politika, roč. 38 (26. 10. 1920), s. 6.

⁵⁸ EDVARD, Jaroslav: Je byrokracie k ničemu? Přítomnost, roč. 1, č. 28 (24. 7. 1924), s. 433–434; PROCHÁZKA, František: Po úpravě úřednických platů. Český úředník, roč. 11, č. 14 (5. 12. 1919), s. 1; Prof. – a–: Platy státních úředníků, profesorů a učitelů. Český úředník, roč. 12, č. 20 (5. 9. 1920), s. 9; K životnímu standardu státních úředníků srov. DOLEŽALOVÁ, Antonie: Příběh prvorepublikového úředníka, s. 149–166.

⁵⁹ MAREK: Zájmy úřednictva. Český úředník, roč. 11, č. 1 (15. 1. 1919) s. 1–2; CHUDOBA, Eduard: Ven z politických stran. Český úředník, roč. 11, č. 12 (15. 10. 1919) s. 1.

⁶⁰ MAREK: Zájmy úřednictva, s. 1–2.

osmihodinové doby s výjimkou těch úřadů, kde se reálně prodloužila, proběhlo zřejmě bez problémů, a proto nový zákon nebudil v řadách úředníků přílišné vášně.⁶¹

V podstatně složitější situaci se ocitli četníci, kteří dlouhodobě požadovali úpravu pracovní doby na osm hodin, vzhledem k jejich povinnostem spojeným s pravidelnými obchůzkami to však nebylo myslitelné. Jejich služba i nadále trvala v zimních měsících od sedmi a v letních od šesti od rána do pěti odpoledne. Ženatí se alespoň mohli mezi 12. a 14. hodinou vzdálit domů na oběd. I tak ale na osmihodinovou pracovní dobu reálně nedosáhli, protože se jim k tomu ještě přidávala povinnost trávit čas na pochůzkách mimo zmiňovanou úřední dobu a četníci tak museli vykonávat dlouhé noční obchůzky (10 někdy i 16 hodin).⁶² Právě četníci tak dopláceli na článek zákona, který umožňoval i delší pracovní dobu např. při nočních službách, kdy se reálně nepracovalo. Nebyli v tom ovšem sami, výjimka se týkala také železničních úředníků a v dobách žní také zemědělských zaměstnanců. Pozice zaměstnanců železnic byla velmi specifická, už při projednávání zákona ministerstvo železnic a Generální ředitelství železnic v Čechách, na Moravě a ve Slezsku velmi stály o to, aby železnice byla v tomto zákoně zvláště zmíněna. Již v listopadu 1918 v souvislosti s tím ministerstvo železnic psalo: „*Pracovní intensita jest u různých kategorií železničních zaměstnanců velmi různá. Kdežto na jedné straně dělník v dílně neb na stroji pracuje napjatě a intenzivně, má strážník na trati prázdně delší pracovní doby, prázdně, ve kterých si může klidně zpracovávat svou zahrádku neb políčko.*“⁶³ Cílem ministerstva tedy bylo udržet železnice ve výjimce ze zákona, aby bylo možné dle potřeby regulovat pracovní dobu zaměstnanců, přičemž se v zásadě počítalo s tím, že se železničáři, pokud to situace dovolí, budou moci věnovat i něčemu jinému než intenzivní službě.

Ani v živnostenských kruzích nezůstal nový zákon bez odezvy, výrazně proti se stavěli zejména provozovatelé hostinských zařízení.⁶⁴ Některým hostinským se například nelíbilo, že osmihodinová pracovní doba byla přijata tak rychle bez dobrozdání odborných korporací a potřebné diskuse, a ve své rezoluci proto požadovali revizi některých bodů tohoto zákona. Chtěli především, aby ženy číšnice mohly být zaměstnány i po desáté hodině večerní.⁶⁵ Určité zneklidnění středních vrstev, zejména úřednictva a živnostníků, mohlo souviset s pocitem

⁶¹ K přestupu úředníků do služeb Československa srov. VYSKOČIL, Aleš: C. k. úředník v československých službách. *Časopis Matice moravské*, roč. 125 (2006), č. 2, s. 425–459.

⁶² KLEČÁCKÝ, Martin: Převzetí rakouského četnictva československým státem 1918–1919. Diplomová práce, FF UK v Praze, Praha 2010, s. 161–162.

⁶³ NA, fond Ministerstvo železnic I, k. 95, inv. č. 1009, Návrhy zástupce ministerstva železnic k osnově zákona o zavedení 8hodinové pracovní doby, ve výboru sociálním dne 13. listopadu 1918.

⁶⁴ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 7, inv. č. 702.

⁶⁵ *Věstník živnostenský*. Manifestační schůze hostinských. *Národní listy*, roč. 59, č. 32 (6. 2. 1919), s. 6.

ohrožení jejich pozice. Už samotný fakt, že se vycházelo vstříc dělnickým požadavkům, na ně mohl působit nepříjemně, a množily se obavy z poválečného chaosu. Mnohým z nich navíc nový zákon komplikoval pracovní rytmus, protože zaměstnanci živnostenských závodů nyní měli pracovat jen osm hodin denně (tj. ve 24 hodinách) nebo 48 hodin týdně. Následná prováděcí nařízení pak upravovaly přestávky v práci, plat za noční práci a přesčasy.⁶⁶ Zavedení osmihodinové pracovní doby proto u některých živnostníků představovalo důležitou změnu nejen z hlediska organizace práce, ale také napomáhalo k proměně jejich postojů k volnému času. Samotní živnostníci, často zvyklí, že většina času by se měla věnovat práci, nespárovali v růstu volného času žádné výhody a měli naopak obavy z neproduktivní zahálky.⁶⁷ Nyní však byli konfrontováni s nutností pracovní dobu zkracovat. Změna jejich přístupu k volnému času a ke kratší pracovní době jejich zaměstnanců však neprobíhala lehce, a především mezi obchodníky a jejich zaměstnanci se odehrávaly velké spory, o kterých bude pojednáno níže v podkapitole o nedělích. Obchodníci nejčastěji argumentovali tím, že při zkrácení pracovní doby je potřeba také myslet na zákazníka, který by se kvůli tomu nemusel vůbec dostat pro zboží.⁶⁸

Obavy z negativních důsledků zavedení osmihodinové pracovní doby byly v zásadě dvojí. První obava vycházela z představy, že kratší pracovní doba povede ke zhoršení pracovní efektivity a hospodářsky to poškodí republiku. Další odpůrci změn varovali zejména před tím, že více volného času by mohlo mít na dělníky a zaměstnance obecně špatný mravní dopad. Znepokojení mělo původ v předpokladu, že dělnictvo propadne alkoholu a bude více času trávit v hospodách, navíc se mohla posilovat i role hazardu a dalších nešvarů. V logice těchto představ by pak více volného času ruinovalo dělnické rodiny, které by se pozvolna zadlužovaly, a jejichž životní úroveň by se paradoxně zhoršovala. Otázka, co budou dělníci dělat s nově nabytým volným časem, zpočátku nebyla jednoznačně zodpovězena, vedle negativních scénářů se však pracovalo i s pozitivním přístupem k této problematice.

Otázka účelnosti zkrácení pracovní doby rezonovala zejména v prvních pěti až šesti letech zhruba do roku 1925. V tomto období se ve velké míře objevovaly myšlenky zpochybňující kladný přínos zkrácené pracovní doby a zastánci jejího zrušení přinášeli důvody,

⁶⁶ PAZOUREK, Josef (red.): *Ottův obchodní slovník*. Díl 2, část 2, J. Otto, Praha/Bratislava, 1924, s. 1772; ŠTEFAN, Josef: *Státní účetnictví československé*. 2. zcela přepracované (poprvé 1921). Barvič a Novotný, Brno 1925, s. 139.

⁶⁷ ROTT, Vladimír Jiří: *K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu*. *Hospodářská politika*, roč. 5, č. 45 (7. 11. 1931), s. 11–13.

⁶⁸ *Osmihodinová pracovní doba a obchod detailní*. *Český Lloyd*, roč. 34, č. 105 (31. 12. 1918), s. 426; NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 7, inv. č. 702, 8 hodinová pracovní doba.

proč a jak její zavedení zvrátit. Představitelé tohoto proudu pocházeli zejména z řad národní demokracie, která reprezentovala vrstvu zaměstnavatelů. Naopak možná poněkud překvapivě dvojnásobný ministr financí z národní demokracie a představitel deflační politiky a rozpočtových úspor Alois Rašín zkrácení pracovní doby na základě svých zkušeností z Velké Británie dlouhodobě podporoval. Požadoval však především zintenzivnění práce a o tomto tématu sám hovořil i na sjezdu národní demokracie v březnu 1919.⁶⁹ Z jeho výroků bylo zřejmé, že se orientoval na průmyslové dělnictvo, ačkoli významná část členstva jeho strany patřila k úřednictvu, živnostníkům a větším zaměstnavatelům.⁷⁰ Byl proto vnímán jako ministr, který nebyl státním zaměstnancům nakloněn.⁷¹ Sám Rašín zdůrazňoval, že za kratší pracovní dobu se udělá stejně ne-li více práce a bude to mít navíc kladný vliv i na zaměstnance, kteří budou moci volný čas věnovat svému duševnímu a tělesnému osvěžení.⁷²

Obdobný názor jako Alois Rašín zastával i další člen první československé vlády. Václav Klobučák byl tehdy ministrem národní obrany a jako čelný představitel levicové strany (Československá strana socialistická), zastupoval zcela odlišné politické spektrum. Jeho argumentace vycházela z přesvědčení, že odpovídající podmínky pro dělníky zefektivní jejich pracovní nasazení, které ve svém důsledku pomůže československému hospodářství jako celku. Zároveň však zavádění kratší pracovní doby vnímal v širších souvislostech. Nešlo jen o to, že vyhovění dělnickým požadavkům stavělo hráz vůči nebezpečí bolševismu. Ke stejnému kroku se totiž odhodlala celá řada evropských zemí. Kdyby k tomu nedošlo, obával se, že by bylo Československo mezinárodní konkurencí dotlačeno k nějaké revizi. Když počátkem roku 1919 Václav Klobučák poskytl rozhovor pro francouzský list *Le Temps*, odsuzoval v něm právě bolševismus a k otázce osmihodinové pracovní doby dodával: „*Ano, odhlasovali jsme zkrácení pracovní doby, ale víme, že musíme tvrdě pracovat, neboť jediná vášnivá práce vrátí nám ztracené hodnoty a jedině taková práce učiní z našeho národa to, co si přeje dohoda.*“⁷³

⁶⁹ „Byla-li zavedena, velectěné shromáždění, osmihodinová doba pracovní, tedy to mohlo mít jen ten význam a jen ten účel, aby za těchto osm hodin bylo uděláno právě tolik, ne-li více než za 10 hodin... Jsem přívržencem zkrácené pracovní doby. Již v mladých svých letech přeložil jsem z angličtiny knížku, ve které byl proveden od anglických továrníků důkaz, že v jejich továrnách znamenalo snížení pracovní doby na osm hodin zvýšení výrobnosti... Jestliže to u nás, velectěné shromáždění, nepovede k tomu, tedy je to národohospodářské neštěstí... a není to žádná sociální reforma.... Poněvadž smysl sociální reformy má snížení pracovní doby jenom tenkrát, jestliže se tím nesnižuje výrobnost, ale jestliže se tím současně dává příležitost, aby ten, komu pracovní doba byla snížena, mohl zbývající čas věnovat svému duševnímu a tělesnému osvěžení.“ I. Sjezd Československé národní demokracie. Národní listy, roč. 59, č. 73, (26. 3. 1919), s. 8.

⁷⁰ MAREK: Zájmy úřednictva, s. 1–2; Česká státoprávní demokracie a úřednictvo. Český úředník, roč. 11, č. 2 (15. 2. 1919) s. 10; MAREK: Politické zájmy úřednictva. Český úředník, roč. 11, č. 6 (10. 5. 1919) s. 1.

⁷¹ Naše bilance první československé vlády. Věstník Svazu československých soudních úředníků, roč. 1, č. 3 (10. 8. 1919), s. 1–2.

⁷² I. sjezd Československé národní demokracie. Národní listy, roč. 59, č. 73, (26. 3. 1919), s. 8.

⁷³ Ministr Klobučák o bolševismu a osmihodinové době pracovní. Národní listy, roč. 59, č. 28 (4. 2. 1919), s. 1.

Pro celou diskusi byl důležitý i mezinárodní kontext, jak na něj už v lednu 1919 upozorňoval Václav Klofáč. Ve Francii se v té době odehrávala mírová jednání, která měla nastavit systém poválečných vztahů a na přetřes se dostávala i otázka osmihodinové pracovní doby, která úzce souvisela s nastavením budoucích hospodářských vztahů evropských zemí. V dubnu 1919 začaly přicházet zprávy z Francie, že se tam v rámci vyjednávání o poválečné situaci v Evropě schyluje k úmluvám o osmihodinové pracovní době i v dalších zemích.⁷⁴ Jednání vedlo až ke vzniku Mezinárodní organizace práce, mezi jejíž členy patřilo i Československo. V květnu se pak zavádění osmihodinové pracovní doby dostalo i do severovýchodních zemí (Švédsko a Dánsko)⁷⁵ a tlak sílil i v dalších státech, zejména v Itálii, kde se stávkovalo. Snahy o zkrácení pracovní doby sice vycházely z dlouhodobých požadavků dělnictva, ale jejich prosazení v prvních poválečných letech bylo spíše logickým výsledkem dlouhotrvající a fyzicky vyčerpávající války,⁷⁶ která destabilizovala poměry v celé Evropě. Stejně jako u nás byl i v mezinárodním kontextu kladen důraz na osvěžení tělesných a duševních sil, které zvýší produktivitu práce.⁷⁷ Na první konferenci Mezinárodní organizace práce ve Washingtonu na podzim 1919 proběhly rozsáhlé diskuse o úpravách pracovní doby zvláště v továrnách. Řešilo se především to, má-li být stanoveno 48 hodin týdně, což by umožňovalo prodlužování či zkracování počtu hodin v jednotlivých dnech nebo má-li se trvat na osmihodinové pracovní době každý den zvlášť. Naopak o pracovní době v zemědělství se vůbec nejednalo.⁷⁸ Na konferenci pak došlo k podepsání prvních úmluv⁷⁹ a českoslovenští delegáti potvrdili, že československý zákon o osmihodinové pracovní době ve stávající podobě nebude muset být měněn.⁸⁰

Hnacím motorem změn pracovní doby také byly rostoucí obavy z bolševické revoluce, o které se sice v prvních měsících příliš mnoho nevědělo, ale která naháněla strach zejména středním a vyšším vrstvám společnosti. V Československu došlo k zavedení kratší doby rychleji než v jiných státech, jeho udržitelnost však částečně závisela i na mezinárodním vývoji, který

⁷⁴ Význam měl vývoj také ve Francii, kterou meziválečné Československo vnímalo jako svého klíčového spojence. K zavádění 8 hodinové pracovní doby ve Francii srov.: RUDISCHHAUSER, Sabine: From the 8-Hour Day to the 40-Hour Week. Legitimization Discourses of Labour Legislation between the Wars in France and Belgium. *Politics and Governance*, Volume 5 (2017), Issue 1, p. 6–14.

⁷⁵ Severské státy zavádějí 8hodinnou pracovní dobu. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 125 (6. 5. 1919), s. 4.

⁷⁶ Mezinárodní osmihodinová pracovní doba. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 105 (15. 4. 1919), s. 1.

⁷⁷ Mezinárodní osmihodinová pracovní doba. *Lidové noviny*, roč. 27, č. 105 (15. 4. 1919), s. 1.

⁷⁸ NA, fond Ministerstvo veřejných prací, k. 992, inv. č. 1957, Zpráva o přednášce odb. před. Souška „Výsledky mezinárodního sjezdu práce“, 20. 1. 1920.

⁷⁹ LANG: Dělnická mezinárodní ochrana, in: KOTYŠKA, Václav – TEYSSLER, Vladimír (eds.): *Technický slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie věd technický*, 3 díl. Borský a Šulc, Praha 1928, s. 465–466.

⁸⁰ NA, fond Ministerstvo veřejných prací, k. 992, inv. č. 1957, Zpráva o přednášce odb. před. Souška „Výsledky mezinárodního sjezdu práce“, 20. 1. 1920.

nahrával spíše socialisticky orientovaným stranám prosazujícím osmihodinovou pracovní dobu dlouhodobě. Naděje na změnu či úpravu se spojovaly s parlamentními volbami, které se odehrály v dubnu 1920. Tehdy již československý stát existoval více než rok a do voleb promlouvala témata poválečné hospodářské obnovy, která rozhodně nebyla jednoduchou záležitostí. I proto se zřejmě znovu vracela do hry možnost upravit délku pracovní doby podporovaná ekonomickými argumenty. Kritici přitom už nevystupovali jen jako prognostici varující před možnými následky, ale také jako pozorovatelé hospodářského vývoje mladého státu. Ke kritice volného času se nepřímo dostal i konzervativní národohospodář Cyril Horáček, který byl během roku 1919 krátce ministrem financí za agrární stranu. Už počátkem roku 1920 upozorňoval na to, že chuť k práci a radost z ní ochabla, a že se objevují určité sklony k nevázanosti a nepořádku: „Dnes vidíme všeobecnou požívačnost, která se jeví v nepoměru pořádaných tanečních zábav. Z hospodářského stanoviska může mít tento zjev pro nás zhoubné následky.“⁸¹ Konzervativní pravicový tisk upozorňoval také na to, že kvůli kratší pracovní době déle trvá výroba, protahují se stavby domů apod.⁸²

Národohospodář Karel Engliš v roce 1920 publikoval článek, ve kterém shrnoval špatnou hospodářskou situaci Československa a navrhoval, aby se přechodně znovu prodloužila pracovní doba.⁸³ V souvislosti s hospodářskými těžkostmi se k prodlužování pracovní doby vraceli například v Německu, kde dělníci pracovali za nezvýšené mzdy o 4 až 6 hodin týdně více.⁸⁴ Práci přes čas umožňoval i československý právní řád.⁸⁵ Krátce po zveřejnění svého textu se Engliš dokonce stal členem vlády jako ministr financí. V Tusarově vládě, která si kladla za cíl stabilizovat poměry v nové republice a hájit zájmy zaměstnanců, však mohl své názory na znovuzavedení delší pracovní doby jen stěží prosadit.⁸⁶ V parlamentu dominující rudozelená koalice neměla zájem provádět nějaké změny, navíc mezinárodní vyjednávání šlo ke svému cíli a v březnu 1921 Národní shromáždění schválilo ratifikační listinu úmluvy o osmihodinové

⁸¹ O rozpočtu 1920. Národní listy, roč. 60, č. 23 (23. 1. 1920), s. 2. (dokončení z Národní schůze (109. schůze); Jednání o rozpočtu na rok 1920. Národní listy, roč. 60, č. 22 (22. 1. 1920), s. 1.

⁸² Osmihodinová doba pracovní. Čech, roč. 45, č. 193 (15. 7. 1920), s. 2.

⁸³ ENGLIŠ, Karel: Na šikmé ploše. Lidové noviny, roč. 28, č. 136 (16. 3. 1920), s. 1.

⁸⁴ SÝKORA, Oldřich: Pracovní doba. Poválečná tendence ke snížení pracovní doby, in: Slovník národohospodářský, sociální a politický. III. díl. Otakar Janáček, Praha 1933, s. 258-259. V sousedním Německu byla v roce 1918 stejně jako u nás zavedena osmihodinová pracovní doba, po roce 1923 se však běžně porušovala a návrat ke kratší pracovní době nastal až v roce 1932. BECHER, Ursula A. J.: Geschichte des modernen Lebensstils. Essen – Wohnen – Freizeit – Reisen. Verlag C. H. Beck, München 1990, s. 155.

⁸⁵ KOTEK, Josef: Člověk a pracovní právo, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, Sfinx, B. Janda, Praha 1934, s. 574–575.

⁸⁶ Programové prohlášení druhé Tusarovy vlády přednesené dne 1. června 1920 v poslanecké sněmovně Národního shromáždění, in: MALÁ, Irena (ed.): Z protokolů schůzí třetí československé vlády (druhé Tusarovy), 1920. Edice vybraných pasáží. Státní ústřední archiv v Praze, Praha 1982, s. 9–20.

pracovní době a krátce na to ji podepsal i prezident Masaryk.⁸⁷ Tím sice diskuse o kladech a záporech osmihodinové pracovní době zcela neustaly, její zrušení však již nebylo aktuální.

2.1.3. Osmihodinová pracovní doba po několika letech

Téměř deset let od zavedení osmihodinové pracovní doby se zkušenosti s jejím zavedením různily. Některé okresní správy si stěžovaly, že dělníci více volného času promarní v hospodě, z jiných regionů, zejména ze západních Čech, přicházely zprávy, že zaměstnanci se více soustředí na zvelebování svých domácností a věnují se výchově dětí, což bylo hodnoceno pozitivně.⁸⁸ Národohospodář Josef Macek ve 30. letech zpětně konstatoval, že obavy z toho, že dělníci podlehnou alkoholismu, se nenaplnily a osmihodinová pracovní doba se stala významným impulsem k rozvinutí sportů, trampování, zahrádkaření, péče o rodinu, návštěv biografů a tím vedla k modernizaci společnosti.⁸⁹ Zdaleka ne všichni zaměstnavatelé se však smířili s osmihodinovou pracovní dobou a snažili se ji svým zaměstnancům prodlužovat. V průběhu let se tak objevila řada stížností na porušování tohoto zákona. Někteří poslanci například už v první polovině 20. let upozorňovali na prodlužování pracovní doby železničních zaměstnanců navzdory zákonu o osmihodinové pracovní době.⁹⁰ V roce 1924 pak německojazyčný komunistický poslanec Karl Kreibich vystoupil v Národním shromáždění s obviněním několika firem z pohraničí, že si vykládají zákon po svém.⁹¹ Kritika osmihodinové pracovní doby neustávala zejména ze strany podnikatelů a průmyslníků, kteří poukazovali na to, že v sousedním Německu se pracuje déle zejména v uhelném průmyslu.⁹² Na rozdíl od Německa byl v Československu zákon o osmihodinové době dodržován a výrazně ovlivnil

⁸⁷ SKOCH, Josef: Mezinárodní organizace práce a Československo. Genese mezinárodní organizace práce, její působení a účast Československa na jejím díle. Sociální ústav Československé republiky, Praha 1928, s. 51–54.

⁸⁸ NA, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesní výchovy, k. 2, Činnost pro hygienu průmyslovou (1928?)

⁸⁹ MACEK, Josef: Cesta z krise. Josef Laichter, Praha 1936, s. 113–114.

⁹⁰ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1923, 8. zasedání, Tisk č. 4354/IV. (11. 12. 1923). Interpelace poslance J. Kříže a soudruhů ministru železnic o prodlužování pracovní doby železničních zaměstnanců kategorií staničních a jízdních. (http://psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4354_01.htm), vyhledáno 2. 9. 2016.

⁹¹ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1924, 9. zasedání, Tisk č. 4506, (26. 3. 1924). Naléhavá interpelace poslanců Kreibicha, Kučery a soudr. vládně, že se soustavně porušuje zákon o osmihodinové době pracovní. (http://psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4506_00.htm), vyhledáno 20. 3. 2016.

⁹² Republikáni venkova a lidovci. Republikán, roč., 6, č. 39 (19. 5. 1924), s. 4. Na problémy spojené s kratší pracovní dobou upozorňovaly také kruhy z uhelného průmyslu, které v polovině 20. letech začínaly pociťovat rostoucí konkurenci z Německa. Již v roce 1924 Josef Peters varoval, že Německo se fakticky vrací k předválečné pracovní době, čímž zvyšovalo výkon a zároveň snižovalo mzdovou a režijní kvótu výrobních nákladů. Díky tomu klesala i prodejní cena německého uhlí, což značně poškozovalo československou konkurenci. Josef Peters upozorňoval, že v uhelném průmyslu se počítal do pracovní doby také sjezd do šachty a výjezd zpět, čímž se efektivní pracovní doba zkracovala na 7 nebo 6 a půl hodiny. V hnědouhelných revírech navíc fungovala v sobotu speciální 6 hodinová pracovní doba, takže se reálná práce snižovala na pouhé 4 a půl hodiny. PETERS, Josef: Stav uhelného průmyslu v Československé republice. Česká národohospodářská společnost, Praha 1925, s. 10–11.

trávení volného času československého obyvatelstva. Naproti tomu ale část zaměstnanců údajně využívala svůj volný čas k dalšímu zaměstnání.⁹³ V takových případech však volný čas neplnil svoji zamýšlenou úlohu, protože si pracovníci dostatečně neodpočinuli a efektivita jejich práce se nemohla zvyšovat. V zájmu zaměstnavatelů naopak bylo, aby si zaměstnanci o volných dnech skutečně odpočinuli.

I přes zákonné úpravy pracovní doby se její délka mezi jednotlivými profesemi stále lišila. Klíčové bylo, že se zkracování pracovní doby netýkalo jen dělníků, ale všech zaměstnanců bez ohledu na to, v jakém oboru pracovali, „*neboť vysiluje-li práce hmotná svaly, vysiluje práce duševní zase nervy.*“⁹⁴ Ve státních úřadech se osmihodinová pracovní doba stala rychle zažitou normou, zatímco v některých soukromých podnicích chvíli trvalo, než si zaměstnavatelé na novou situaci zvykli. Na druhou stranu v mnoha větších podnicích byla pracovní doba předmětem vyjednávání s odbory již dávno před rokem 1918, a proto zavedení osmihodinové pracovní doby nemuselo znamenat žádné novum. Například v bankách se ustálila délka pracovní doby na 43 a půl hodiny týdně při fungování dvou týdenních cyklů, takže v zásadě platila sedmihodinová pracovní doba. Záleželo ale především na vyjednávání úřednických odborů z banky.⁹⁵ Právě dvoutýdenní cykly a s tím spojená úřední doba se staly terčem kritiky ze strany některých zaměstnanců. Problémem nebyla ani tak její délka, ale spíše systém, podle kterého různé úřady měly otevřeno v různé hodiny, což stěžovalo nejenom úřední práci, ale také ochuzovalo zaměstnance o volný čas během odpoledne, protože často po dlouhé pauze na oběd⁹⁶ ještě museli sedět v úřadě a domů se dostávali až večer. Zejména soudní úředníci usilovali o jednotnou frekvenci v úřadech od 8 do 14 hod., aby měli po práci čas na péči o rodinu a možnost dostat se na čerstvý vzduch.⁹⁷ Ke sjednocování však docházelo jen velmi pomalu a úřední doba se lišila, město od města, například ještě v roce 1930 si poslanci sociální demokracie stěžovali, že na finančním úřadě v Jihlavě trvá úřední doba příliš dlouho, a proto zaměstnanci nestíhají vlaky domů.⁹⁸ Z adresáře města Hodonína zase vyplývá, že

⁹³ HOKEŠ, Emil Svozil: Využití volného času, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. Svazek I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy Akademie Práce, Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 477–492, zvláště 487; Osmihodinová doba pracovní. Čech, roč. 45, č. 193 (15. 7. 1920), s. 2.

⁹⁴ PAUR, František: Svalová práce duševních pracovníků. Český úředník, roč. 12, č. 26 (20. 12. 1920), s. 1.

⁹⁵ Úřednické odbory. Odborové sdružení československé, roč. 27, č. 3 (1. 2. 1923), s. 38–39.

⁹⁶ Návrat domů na oběd a zpět do úřadu byl reflektován i v dobové beletrii a ve filmech. Srov. POLÁČEK, Karel: Dům na předměstí. 5. vydání (poprvé 1928). Práce, Praha 1958, s. 53, 113; Kristian, režie Martin Frič, 1939.

⁹⁷ Úřední hodiny a nedělní klid. Věstník Svazu československých soudních úředníků, roč. 2, č. 4 (10. 4. 1920), s. 6–7.

⁹⁸ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č., 1930, 2. zasedání, Tisk č. 557/XIV., (6. 6. 1930). Interpelace poslanců Františka Seidla, dr. J. Mareše a soudruhů ministři financí o zavedení jednoduché frekvence u finančních úřadů v Jihlavě. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0557_02.htm)

v některých úřadech se úřední hodiny lišily podle ročního období, například evidence katastru daně pozemkové měla v létě od 8 hodin do 12 hodin a odpoledne od 14 do 16 hodin, zatímco v zimě se pracovalo od půl osmé do půl třetí.⁹⁹

Mezi obchodníky zase docházelo ke sporům o to, jak dlouho by měli mít otevřeno.¹⁰⁰ Zatímco konzervativnější část obchodnictva chtěla udržet delší otvírací dobu, která měla zajistit větší prodej, druhá část obchodníků se hodlala částečně odpoutat od celodenní práce v obchodě. V diskusi na stránkách časopisu Český Lloyd se dokonce objevila věta „*Máme ostatně právo na život jako druzí*“, která narážela na fakt, že dělnictvo si osmihodinovou pracovní dobou zajistilo dost volného času pro vlastní svobodné aktivity, zatímco obchodnictvo nebylo schopno získat volný čas, který by mohlo využít k libovolné činnosti.¹⁰¹ Část obchodníků to již evidentně vnímala jako problém, a čím dál tím více z nich si začínali hledat činnost i pro volný čas, který ještě stále obtížně oddělovali od pracovních povinností. Na rozdíl od zaměstnanců je o čas neobírala cesta do práce a z práce, protože často bydleli přímo v domě, kde svoji živnost také provozovali. Mnozí z nich ale právě proto v závodě zůstávali mnohem déle než zaměstnanci. I jejich působení na veřejnosti často bylo možno vnímat jako reklamní práci, protože kdekoliv se ocitli, vždy reprezentovali svůj závod. Někteří přímo studovali nejnovější metody ze svého oboru, což často vyžadovalo další čas navíc mimo pracovní dobu.¹⁰² Samotný volný čas trávili živnostníci nejčastěji spolkovou činností různého zaměření, ale také zejména o nedělích chodili na výlety. Oblíbeným koníčkem živnostníků také býval sport a politika, oboje ale spíše pasivní,¹⁰³ což zřejmě souviselo s tím, že ve všední den měli i kvůli bydlení přímo v živnosti velmi málo času a nemohli proto rozvíjet jiné aktivity. O nedělích pak rádi vyhledávali nějakou podívanou, na které by se odreagovali nejen od práce, ale také od rodiny. Ideální proto pro ně bylo pasivní sledování sportu, kde si mohli navíc zanádat.¹⁰⁴ Podobnou roli pro ně sehrávalo i navštěvování hospod, kde mohli probírat nejrůznější aktuality, vzpomínat na lepší doby¹⁰⁵ a provozovat tzv. „politikou od džbánu“.¹⁰⁶

⁹⁹ ČAPEK, Karel: Adresář města Hodonína. Karel Čapek, Hodonín 1924, s. 40.

¹⁰⁰ K problematice obchodníků srov. STARCOVÁ, Marcela: Formování elit v obchodu s potravinami v Praze ve dvacátých letech 20. století, in: ŠTAIF, Jiří (ed.): Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání. Dokořán, Praha 2007, s. 373–386.

¹⁰¹ ZKÝ: Nedělní klid v obchodech. Český Lloyd, roč. 41, č. 34 (26. 4. 1925), s. 1.

¹⁰² N. O.: Jak provádět reklamu. Český Lloyd, roč. 46, č. 9 (29. 1. 1930), s. 1.

¹⁰³ SUDA, F. V.: Kulturní zájmy stavu živnostenského. (Z připravované serie přednášek pro rozhlas). Český Lloyd, roč. 52, č. 13 (12. 2. 1936), s. 1–2.

¹⁰⁴ POLÁČEK, Karel: Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců. 8. vydání (poprvé 1931). Československý spisovatel, Praha 1957, s. 60.

¹⁰⁵ POLÁČEK, Karel: Na prahu neznáma, in: POLÁČEK, Karel: Na prahu neznáma. Satirické romaneto. / Kouzelná šunka. První pražská pohádka. Fr. Borový, Praha 1925, s. 11.

¹⁰⁶ SUDA, F. V.: Kulturní zájmy stavu živnostenského, s. 1–2.

Pro železniční zaměstnance zůstávala osmihodinová práce i na počátku 30. let ještě vzdáleným ideálem. I v jejich případě se užívalo paragrafu 7 odstavec 3 o práci přesčas, týkající se poměru skutečné práce a pohotovosti. Navíc zde nebylo jasně stanoveno, kolik mají zaměstnanci za takové přesčasy získat, což umožnilo volný výklad zákona, kterého státní dráhy využívaly. V rámci státních drah proto panovala značná nejednotnost, ve velkých stanicích nedostávali zaměstnanci garantované víkendové volno ani po čtyřech směnách, zatímco v jiných dopravních podnicích, například v městských dopravních podnicích, se podle zákona o osmihodinové pracovní době dokázaly zařídit. Stejně tak nebyl problém s pracovní dobou ani na poštovních úřadech.¹⁰⁷ I proto bylo mezi železničáři oblíbené pěstování rostlin, kterému se mohli věnovat během služby¹⁰⁸ a v mnoha případech také hraní karet, kterým vyplňovali dlouhé chvíle při službě.¹⁰⁹

2.1.4. Diskuse o volném čase

Mohutný rozvoj některých volnočasových organizací začátkem 20. století, ale zejména po první světové válce souvisel se všeobecným přesvědčením, že určitá forma odpočinku je nesmírně důležitá. Na rozdíl od druhé poloviny 19. století se nyní již počítalo s tím, že člověk bude většinou hledat seberealizaci mimo pracovní proces a že se mu v mimopracovní době otevře sféra svobody, jaká byla do té doby jen málo známá.¹¹⁰ Do zorného úhlu pohledu se dostávaly různé úvahy o potřebách člověka a o jeho pozici v pracovním procesu. Určitý význam měly myšlenky francouzského filozofa Hippolyta Taina¹¹¹ a britského filozofa Herberta Spencera, kteří na konci 19. století zdůrazňovali význam uvolnění člověka od intenzivního pracovního života a také marxistická teorie, která pracovala nejen s problematikou práce a odpočinku, ale také s teorií odcizení.

Již v poslední třetině 19. století se v evropském prostředí rozvinula představa, že pracující člověk představuje svébytný druh motoru, jehož výkon lze měřit a do jisté míry i programovat. Snaha přesně propočítat a ovládat efektivitu lidské práce měla za následek

¹⁰⁷ Mr: Zkrácení pracovní doby? Železniční úředník, roč. 19, č. 240 (12. 11. 1931), s. 200–201.

¹⁰⁸ ČAPEK, Karel: Zahradníkův rok. Pro poučení všech zahrádkářů. 7. vydání (poprvé 1929). Fr. Borový, Praha 1939, s. 96.

¹⁰⁹ Přednosta stanice, režie Jan Sviták, 1941. V tomto snímku bylo zobrazeno i porušení pravidel, když přednosta stanice v pracovní době opustil stanici a šel na zkoušku pěveckého sboru, což mělo velký význam pro zápletku úspěšné komedie.

¹¹⁰ SELUCKÝ, Radoslav: Člověk a jeho volný čas. Pokus o ekonomickou formulaci problému. Československý spisovatel, Praha 1966, s. 9.

¹¹¹ K osobnosti Hippolyta Taina srov.: TINKOVÁ, Daniela: Historie jako „aplikovaná psychologie“. K pozitivismu a historickému skepticizmu Hippolyta Taina a jeho ohlasu v českém prostředí, in: HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.): Historik v proměnách doby a prostředí 19. století. Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, Brno 2007, s. 57–81.

enormní tlak na práci zaměstnanců. Zároveň se ale formulovaly vědecké teze, které se snažily poměrně jasně vymezit, kolik tělo potřebuje odpočinku a energie, aby bylo schopno opakovaně podávat požadované výkony. S tím pak souvisely i snahy regulovat pracovní dobu a stanovovat pracovní pauzy.¹¹² Úprava poměrů byla velmi pozvolná a nerovnoměrná. První světová válka však přinesla zhoršení poměrů, zvýšení požadavků i neúměrný psychický tlak, což umožnilo mnohé změny, zejména zkrácení pracovní doby.

V souvislosti se zavedením osmihodinové pracovní doby se široce rozvinula debata o významu volného času pro člověka. Nový rozsah pracovní doby nyní umožňoval zaměstnancům trávit podstatně více času podle sebe, což otvíralo mnohým lidem i cestu k seberealizaci ve volném čase. Názory na to, co by mělo více volného času přinést jednotlivým lidem a společnosti obecně, se však lišily. Někteří autoři varovali před škodlivými zábavami a preferovali představu, že úředník by měl svůj volný čas trávit v přírodě, zatímco dělník intelektuální činností. V souvislosti s tím se formulovala myšlenka, že volný čas má být věnován spíše obecně kulturní práci.¹¹³ Objevoval se dokonce požadavek, aby městské obyvatelstvo při svých pobytech na venkově ve svém volném čase tammím obyvatelům také něco kulturně předávalo, například aby se konaly výstavy, přednášky nebo divadelní představení.¹¹⁴ Zároveň se rozšířila představa, že člověka osvěží protiklad jeho rutinní pracovní činnosti, v případě dělníků četba, u lidí pracujících hlavou to měla být nějaká manuální práce.¹¹⁵ Odpovídalo to i starším představám Johna Locka o významu prospěšné a manuální práce pro mladé gentlemany, pro které to mělo znamenat odpočinek od přemýšlení.¹¹⁶ Taková koncepce však nemohla uspět zdaleka u všech, lidé zpravidla využívali svůj volný čas podle svých osobních preferencí v kombinaci s tím, co jim jejich rodinné závazky, sociální situace, postavení a věk dovolovaly. Představy o tom, že fyzická práce jde zaměstnancům kanceláří k duhu, se ovšem poměrně silně ujala, jak bude ještě ukázáno v podkapitole 3.5.1. Seberealizace na letním bytě a role přírody. Rezonovala ale i v souvislosti s pracovní dobou. Zejména úředníci upozorňovali, že jsou ve své práci často přetěžováni a potřebují po vysilující práci duševní osvěžení, pobavení a rozptýlení mysli. To souviselo s konkrétním požadavkem,

¹¹² KUČERA, R.: Život na příděl, s. 65–73.

¹¹³ DĚDINA, V.: Organizujeme práci vlastivědnou. Nová práce, roč. 2, č. 2–3 (15. 2. 1920), s. 1–3.

¹¹⁴ Těm, kteří odjíždějí mezi lid. Národní politika, roč. 39, č. 201 (24. 7. 1921), s. 6. V humorné rovině se tento požadavek objevil i v populárním humoristickém románu Kačka Vomáčená. Srov. JENNE, Antonín: Kačka Vomáčená. Poloviční zápisnice usedlosti v Řepochrástech č. 27. (4. vydání, poprvé 1926). Nakladatelství Za svobodu, Praha 1932, s. 137.

¹¹⁵ TRNKA, Tomáš: Rekreační v systému lidové výchovy, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 9–13.

¹¹⁶ LOCKE, John: O výchově. Výbor z díla. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984, s. 211–214.

aby měl úředník v zaměstnání dostatek volného pohybu.¹¹⁷ Úřednická práce, převážně duševní, unavovala nervy, mozek a svaly a ostatní orgány těla byly odsouzeny k nečinnosti, a proto se objevily i požadavky, aby měli úředníci příležitost i k fyzické práci, manuálním a jiným zaměstnáním (např. na společných zahradách), sportovním a tělesným cvičením přímo na pracovišti, čímž se měly alespoň částečně napravit podmínky jejich fyzického vývoje.¹¹⁸ Potřeba pohybu zaměstnanců posléze v některých podnicích vedla ke vzniku firemních sportovních klubů, které byly buď přímo podporovány zaměstnavatelem, nebo byly soukromou aktivitou zaměstnanců, kteří se ve svém volném čase sdružovali. Takové aktivity se ale odehrávaly až po pracovní době.¹¹⁹

Úvahy o nutnosti vzdělávání dělníků a fyzické práci úřednictva se dočkaly i praktické realizace. Záhy po vzniku republiky se rozběhla celá řada vzdělávacích kurzů nejen dělnických, které navazovaly na vzdělávací snahy dělnictva již od konce 19. století, ale třeba i agrárních. Podobné tendence se objevily i u středních vrstev pracujících v úřadech, ústavech a školách, u kterých se řešila zvláště otázka jejich tělesné rekreace. Zejména pro organizované úředníky se proto pořádaly besedy a rukodělné kursy, například čalounické, zámečnické, nebo obuvnické, které se vyučovaly přímo v dílnách samotných živnostníků.¹²⁰

S rozšiřujícím se rozsahem volného času se zároveň začaly objevovat tendence řídit volný čas zaměstnanců tak, aby lidé během svých volných dní získávali vyváženou směsici aktivního a pasivního odpočinku. Účelné využití volných chvil mělo zajistit, aby zaměstnanec získal potřebnou energii do další práce. Volný čas zaměstnance se měl rozdělovat mezi tělesnou aktivitu, která by odpovídala heslu „v zdravém těle zdravý duch“ a na aktivitu výchovnou nebo vzdělávací, která by posouvala člověka na vyšší kulturní úroveň.¹²¹ Již od zavedení osmihodinové pracovní doby se ostatně ozývaly kritické hlasy, že zaměstnanci nyní nebudou vědět, co ve volném čase dělat a povede to k prohloubení alkoholismu a dalších nectností. Pedagog Jiří V. Klíma již v roce 1919 ve svých textech upozorňoval, že většina lidí neví, co má ve volném čase dělat a jak volný čas „zabít“ a velké naděje vkládal do vzdělávání dělníků ve

¹¹⁷ CHUDOBA, Eduard: K stavovskému uvědomění gázistů. Český úředník, roč. 12, č. 6-7 (20. 3. 1920) s. 8-9.

¹¹⁸ PAUKNER, František S.: III. všeúřednický sjezd v Praze. Český úředník, roč. 12, č. 17-19 (20. 7. 1920) s. 1-18, zvláště s. 11.

¹¹⁹ Srov. např. KUNERT, Jakub: „Dalekosáhlý jest význam sportu pro každého pracujícího člověka.“ Názory na úlohu sportu v životě úředníka Živnostenské banky. Časopis Národního muzea. Řada historická, roč. 183 (2014), č. 3-4, s. 45-54. Oblíbené byly zejména fotbalové nebo atletické kluby, existovaly např. Úředníci Karlín, Úřednický S. K. Vinohrady, Úředníci Olympie VII, S. K. Železničáři Praha VII, Pošt. a tel. zřízení, SKEP (Sportovní klub elektrických podniků) apod.

¹²⁰ PAUR, František: Svalová práce duševních pracovníků. Český úředník, roč. 12, č. 26 (20. 12. 1920), s. 1.

¹²¹ VERUNÁČ, Václav: Úvod, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. Svazek I., Člověk. Masarykova akademie práce. Sfinx, Praha 1934, s. 5-13.

volném čase.¹²² V obdobné duchu uvažoval i prezident Masaryk, který doporučoval mládeži ve volném čase kombinovat zábavu, fyzickou práci a vzdělávání.¹²³ Někteří odborníci počítali s tím, že dělnictvo si ještě na volný čas nezvyklo a jednotlivé organizace je budou muset učit, jak využívat volný čas,¹²⁴ vzdělávat je a přispívat k rekreaci obyvatelstva tak, aby mohlo s chutí opět nastoupit do práce.

Stoupající význam rekreace a aktivního trávení volného času brzy zachytili i zaměstnavatelé, kteří začali volnočasové aktivity svých zaměstnanců podporovat. Výraznou roli v tom opět sehrály inspirace z USA. Již v roce 1920 se v Lidových novinách objevil článek o rekreaci dospělých, ve kterém zaznívalo: „*Teprve válka nás naučila chápati význam rekreace dospělých. A to že jest i s praktickým užitkem spojena po stránce hygienické a po stránce všeobecné výkonnosti, svědčí to, že v Americe všichni zaměstnavatelé ochotně na zařízení rekreační přispívají, vědouce, že získají tak výkonnosti svých zaměstnanců.*“¹²⁵ Snahu zaměstnavatelů starat se o volný čas svých zaměstnanců můžeme v našem prostředí sledovat od první poloviny 20. let a především ve 30. letech, kdy některé podniky začínaly budovat nebo financovat sportoviště pro své zaměstnance. Mezi nejznámější příklady nepochybně patří činnost Tomáše Bati, který aktivně vytvářel podmínky pro volný čas svých zaměstnanců. Po roce 1923 byl Zlín rozdělen na zóny práce, bydlení, vzdělávání, komerce a rekreace¹²⁶ a v následujících letech se pozvolna budovalo moderní město. Baťa myslel na zábavu pasivní (biograf, různé slavnosti) i aktivní, zejména sport. Baťův příklad se však značně vymykal a jeho ovládání pracovního a volného času vlastních zaměstnanců působilo v kontextu Československé republiky jako z jiného světa. Častěji zaměstnavatelé spíše podpořili nějakou volnočasovou činnost svých zaměstnanců a více se o ni nestarali, případně do jejich volného času vůbec nezasahovali. To vytvářelo prostor pro různé spolky, odbory či politická uskupení, která se chtěla stát hybnou silou ve veřejném životě komunity a pomocí volného času usměrňovat volnočasovou činnost množství zaměstnanců. Nejvíce rezonovaly tyto snahy u dělnických vrstev, které byly zvyklé se kolektivně organizovat.¹²⁷ Střední vrstvy se profilovaly mnohem individuálněji, jejich příslušníci si svůj volný čas vyplňovali sice v souladu

¹²² KLÍMA, Jiří V.: Lidová výchova. Naše doba, roč. 26 (1918/1919), č. 6, s. 297–302.

¹²³ MASARYK, Tomáš Garrigue: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Svazek I., (red. Vasil K. Škrach), 4. vydání (poprvé 1933). Čin, Praha 1939, s. 338–339.

¹²⁴ HOKEŠ, Emil Svozil: Rekreace manuálního a intelektuálního pracovníka, in: Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovévýchovný ústav, Praha 1931, s. 89–105 (zvláště s. 94).

¹²⁵ Rekreace dospělých. Lidové noviny, roč. 28, č. 557 (9. 11. 1920), s. 10.

¹²⁶ ŠEVEČEK, Ondřej: Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938. Bohumír Němec–VEDUTA, Ostravská univerzita v Ostravě, České Budějovice, Ostrava 2009, s. 202.

¹²⁷ K problematice odborů srov. POKORNÝ, Jiří: Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin odborů v českých zemích. ČMKOS v nakladatelství Soudy, Praha 2015.

s dobovými představami o tom, co je a není vhodné, ale v zásadě po svém, pokud jim to umožňovaly finanční a rodinné poměry. Přesto se i v různých středostavovských organizacích objevovaly snahy řešit volnočasové aktivity svých členů. Zejména úřednické spolky si často kladly za cíl vedle zlepšení situace úředníků v práci také dohled na jejich osobní rozvoj mimo pracovní dobu a snahy o komplexní vyplnění volného času se objevily i u živnostníků.¹²⁸

Přirozeně se však ukazovaly odlišnosti ve vztahu k volnému času mezi jednotlivými sociálními vrstvami obyvatelstva, ale také mezi muži a ženami a důležitou roli sehrával také jejich věk. Volný čas byl chápán jako opak k práci nebo zaměstnání,¹²⁹ a proto jej z hlediska zákona představovala mimopracovní doba, která byla v následujících letech různě upravována. Ale veškerou mimopracovní dobu nelze posuzovat jako skutečně volný čas. Tento čas totiž výrazně redukovala cesta do zaměstnání a zpět domů a také uspokojování fyziologických potřeb jako nutnost spát nebo jíst. Kromě toho mimopracovní dobu vyplňovaly i četné další povinnosti jako péče o dítě nebo účast na rodinných setkáních, které nemusely být vždy vnímány jako činnost dle libosti.¹³⁰ U dělníků do toho vstupovaly různé kursy nebo školení, které omezovaly plné využití volného času k odpočinku nebo nějaké uvolňující aktivitě, přestože alespoň formálně to bylo považováno za dobrovolné školení, prostřednictvím kterého si chtěli dělníci rozvíjet vlastní osobnost. Podle britského spisovatele a vysokoškolského učitele C. Delisle Burnse, jehož dílo reflektovala i tehdejší československá odborná literatura, byl všechn čas mimo práci rozdělen na základní potřeby, zábavu, radost a hledání přepychu.¹³¹ Nutné povinnosti k okolí, jak je později chápal Dumazedier v Burnsových představách o volném čase nehrály žádnou významnější roli. Přitom byl i čas mimo pracovní dobu často zatížen namáhavou činností případně činností, která sice nabízela jisté uspokojení, ale nesnesla odkladu, a proto odváděla lidi od odpočinku. Objevovaly se proto hlasy, že zavedení osmihodinové pracovní doby mělo význam hlavně pro manuální pracovníky, naopak umělecky nebo vědecky založení lidé pojímaly svůj čas jinak. *„Od zavedení zákonné osmihodinové pracovní doby mají také lidé dosti volného času, kteří dříve se potáceli od práce ku spánku a ze spánku do práce, aniž by se k vlastnímu životu probudili. Ukázalo se jasně, že pro veliký počet zaměstnání je osmihodinová doba pracovní utopií. Vědátři, badatelé, umělci a spisovatelé by měli jen útrpný úsměv pro návrh omezení jejich pracovní doby. Badatelé vědy, umělci a básníci pracují pro člověčenstvo, a tomuto vznešenému cíli odpovídá jejich výkon, jenž*

¹²⁸ SUDA, F. V.: Kulturní zájmy stavu živnostenského, s. 1–2.

¹²⁹ BECHER, Ursula A. J: Geschichte des modernen Lebensstils. Essen – Wohnen – Freizeit – Reisen, s. 153–154.

¹³⁰ DUMAZEDIER, Joffre: Volný čas. Sociologický časopis, roč. 2 (1966), č. 3, s. 443–447.

¹³¹ BURNS, C. Delisle: Leisure in the Modern World. The Century Co. New York, London, 1932, p. 14.

*stojí mimo jakákoliv měřítka běžné pracovní doby.*¹³² Tomuto názoru odpovídala i představa známého pražského lékaře, zakladatele Pražského sanatoria Rudolfa Jedličky, který se s oblibou věnoval honům a výletům do přírody. Za svůj hlavní zájem však považoval svoji práci a vědu, a proto se děsil představy, že by se i na něj měla vztahovat osmihodinová pracovní doba.¹³³

Jestliže umělec nebo vědec mohli ve své pracovní činnosti nacházet uspokojení a seberealizaci, rozhodně to neplatilo pro dělníky u pásu nebo úředníky zavalené jednotvárnou prací. Mimo měřítka pracovní doby se pohybovala i práce žen, které mnohdy strávily péčí o domácnost a děti více času než manžel v zaměstnání. Tyto sociální skupiny proto hledaly uspokojení ve volném čase, kde by mohly plně rozvinout svoji osobnost. Stejně důležitý ale pro ně byl i prostý odpočinek a odreagování se od celodenní úmorné zátěže, k dobovým požadavkům také patřila možnost opustit město. Propagátoři rekreace a aktivního odpočinku proto opakovaně kritizovali stát za nedostatečnou péči o rekreaci obyvatelstva a navrhovali, aby se ve státních lesích a na dalších pozemcích otevíraly vhodné rezervace pro kempování. Dále požadovali, aby stát podporoval výstavbu sportovišť, turistických chat a investoval do dopravní infrastruktury, aby lidé z velkých měst mohli opouštět město a dostali se do přírody na čerstvý vzduch.¹³⁴ V tom viděli cestu, jak zamezit negativnímu vlivu volného času, který by vedl např. k vysedávání v zakouřených hospodách. Černé scénáře o propadnutí alkoholismu se však nenaplnily. Na mezinárodním sjezdu sociální politiky v Praze v říjnu 1924 například sociálně demokratický politik Lev Winter prohlásil: *„Ve svém volném čase neodдали se dělníci, jak očekávali odpůrci, alkoholismu, nýbrž spíše využili volného času k dalšímu vzdělání.*¹³⁵ A ve stejné době si nejnovější vývoj pochvaloval i levicový politik František Modráček, podle něhož mělo zkrácení pracovní doby velmi kladný vliv. Nepopíral, že dělníci dříve hodně času trávili v hospodách, ale ukazovalo se, že s větším rozsahem volného času si hledali i jiné zájmy, rozšířila se záliba zahradničení, rozmohla se návštěva biografů, čtení novin a různé sporty.¹³⁶

Podobně se strukturoval volný čas u příslušníků středních vrstev, kteří buď pěstovali soukromé koníčky jako zahrádkaření, sbírání známek nebo trávili volný čas ve společnosti, např. v kavárnách, besedách, hospodách nebo se věnovali činnosti nějakého spolku.

¹³² HARTIG, Josef: Jsme za dnešních poměrů oprávněni k fotografování? Fotografická revue, roč. 2, č. 7–9, (20. 6. 1921) s. 85.

¹³³ KLÍMA, Jirí V.: Rudolf Jedlička (20. 11. 1869), náčrt psychografický. Naše doba, roč. 26 (1919), č. 6, s. 372–375.

¹³⁴ HOKEŠ, E. S.: Využití volného času, s. 477–492, zvláště 490.

¹³⁵ Mezinárodní sjezd sociální politiky. Lidové noviny, roč. 32, č. 497 (3. 10. 1924), s. 3.

¹³⁶ MODRÁČEK, František: Věci sociální. Mezinárodní situace osmihodinové doby pracovní. Naše doba, roč. 31, č. 10, s. 622–624.

V některých rodinách mělo také důležitou roli hraní na hudební nástroj. Zejména mladé oslovoval sport, který je podle dobového tisku odvracel od vysedávání v zakouřených hospodách, od pití, hraní karet a dalších nešvarů.¹³⁷ Právě tyto činnosti se opakovaně objevovaly v diskusích o volném čase a představovaly negativní protipól proti vyzdvihovanému pohybu na čerstvém vzduchu. U mnohých zaměstnanců však reálně ve všedních dnech volný čas vyplňoval jen prostý odpočinek bez žádných výraznějších snah o sebezdokonalování, ať už mělo jít o studium a sebevzdělávání nebo o zdokonalování se v manuálních činnostech. Právě to bylo zejména ve středostavovských kruzích vnímáno jako negativní důsledek kratší pracovní doby. Neproduktivní zahálka podle nich snižovala tvoření nových hodnot a zdrojů práce.¹³⁸ Nebylo reálné, aby se každý pracující člověk věnoval ve svém volném čase činností, kterými by se zdárně rozvíjel podle požadavků teoretiků. Přesto se zdá, že rostoucí důraz na produktivní činnost i v mimopracovní době sehrával svůj význam a zejména v rovině veřejných debat napomáhal k rozvoji nových platform pro rozvoj člověka. Přibývajících úvahy o tom, co dělat ve volném čase a k čemu by měl tento čas sloužit, potvrzovaly, že docházelo k určité mentální proměně. Volný čas se stal relevantním tématem, které mělo význam v politice i hospodářství. Tyto změny se výrazně pojily s mentální proměnou společnosti, kterou představovala první světová válka. Teprve po válce bylo možné hovořit podle amerického vzoru o tom, že „*člověka poznáme podle toho, jak tráví svůj volný čas.*“¹³⁹

2.1.5. Otázka racionalizace a pětidenního pracovního týdne ve 20. letech

Už během dvacátých let se začalo v odborných kruzích diskutovat o racionalizaci práce, která by výrazně ovlivnila rozsah volného času zaměstnanců. První mezinárodní kongres pro vědecké řízení práce (Prague International Management Congress, PIMCO) se sešel v Praze v roce 1924 a jeho účelem byla propagace vědeckého řízení práce, zvláště taylorismu.¹⁴⁰ V českém prostředí se myšlenky taylorismu¹⁴¹ těšily velké pozornosti, do češtiny byla Taylorova kniha pod názvem *Základy vědeckého vedení* přeložena v roce 1925. Od vědeckého

¹³⁷ Dorostenecká otázka ve footballu. Salon, roč. 1, č. 1 (1. 6. 1922), s. 13.

¹³⁸ ROTT, V. J.: K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu, s. 11–13.

¹³⁹ Ženská hlídka. Rekreace. Národní politika, 12. 11. 1920, s. 3–4.

¹⁴⁰ TĚŠÍNSKÁ, Emilie – SCHWIPPEL, Jindřich: Masarykova akademie práce, in: MÍŠKOVÁ, Alena – FRANC Martin – KOSTLÁN, Antonín (eds.): Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích. Academia Praha 2010, s. 309.

¹⁴¹ Taylorismus představoval souhrn poznatků o racionálním řízení práce, v jehož rámci byly každému zaměstnanci přesně vymezeny pracovní úkony a pohyby tak, aby ztrácel co nejméně energie jinou činností, a naopak odvedl co největší možný výkon. Frederick Winslow Taylor tyto myšlenky publikoval ve své knize *The Principles of Scientific Management* v roce 1911 a už během první světové války se s nimi v některých podnicích pracovalo.

řízení práce se zejména v průběhu dvacátých let čekalo zvýšení hospodářské produktivity a zlepšení hospodářské situace země. Za své je přijal zejména Stanislav Špaček, technik a jeden ze zakladatelů Masarykovy akademie práce, který navštívil i Spojené státy americké a ve svých odborných studiích se snažil aplikovat racionalizační teorie na československé prostředí. Dominovala jim myšlenka, že racionalizace by měla vést ke „*zvýšení spotřeby výrobků následkem větší a levnější výroby, tudíž zvýšení životní úrovně všeho lidu za nutného předpokladu vyšších mezd.*“¹⁴² S tím se pojila i naděje, že se díky racionalizaci práce zkrátí pracovní doba.¹⁴³

Velkým vzorem pro racionální řízení výrobních podniků byl nepochybně také Henry Ford, jehož automobilka úspěšně rozvíjela tzv. fordismus, způsob výroby automobilů i péče o zaměstnance.¹⁴⁴ V souvislosti s tím se do československého prostředí dostaly do povědomí i Fordovy úvahy o volném čase zaměstnanců a rezonovaly zejména představy o pětidenním pracovním týdnu. Ford kalkuloval s tím, že zaměstnanec s delším volným časem více investuje do svých přání, což bude mít kladný efekt na celou ekonomiku, zpětně však i na podnik samotný. Vycházel z premisy, že jedině zaměstnanec s dobrou mzdou a dostatkem volného času si u něj koupí auto, kterým bude moci o sobotách a nedělích jezdit na výlety. Sám Henry Ford v rozhovoru o zavádění této novinky dodával: „*Už je na čase, abychom se zbavili předsudku, že volný čas pro dělníky je buď čas ztracený nebo třídní výsadou.*“¹⁴⁵ Nebylo pochyb o tom, že představa pětidenního pracovního týdne mnohé zaměstnance lákala, jistou výhodu skýtala i pro podniky, protože se šetřily provozní náklady. Sobotní výkonnost zaměstnanců byla navíc mnohem menší než v předchozích dnech, takže ušetření za energie v podstatě kompenzovalo, že se ten den nepracuje.¹⁴⁶ K zavedení pětidenního pracovního týdne došlo i v Evropě v některých továrnách na boty nebo čokoládu v Anglii a Francii,¹⁴⁷ což posilovalo naději, že se podobné úpravy dostanou i do Československa. V českém prostředí o jeho zavedení uvažoval Tomáš Baťa, který počítal s devítihodinovou pracovní dobou od pondělí do pátku, takže by pracovní týden čítal 45 hodin. V souvislosti s volným dnem Baťa nechal vypracovat plán pro využití volného dne k soustavnému vzdělávání a zotavení se

¹⁴² ŠPAČEK, Stanislav: Racionalisace a vědecké řízení práce. Jednota přátel Masarykovy akademie práce, Praha 1929, s. 11.

¹⁴³ ŠPAČEK, S.: Racionalisace a vědecké řízení práce, s. 10.

¹⁴⁴ Srov. FORD, Henry – CROWTHER, Samuel: Můj život a dílo. Principy úspěchu muže, který dal světu kola. Stair Jumper, Liberec 2018.

¹⁴⁵ V: Ford o pětidenním pracovním týdnu. Sociální rozhledy, roč. 3 (1927), č. 2, s. 93–96.

¹⁴⁶ HOKEŠ, Emil Svozil: Využití volného času, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, Sfinx, B. Janda, Praha 1934, s. 477–492.

¹⁴⁷ SÝKORA. Oldřich: Pracovní doba, s. 258–259.

zaměstnanců, aby neztratil kontrolu nad jejich činností.¹⁴⁸ Z některých amerických statistik údajně vyplývalo, že zaměstnanci byli spíše ochotni více peněz věnovat na věci rekreace než pro každodenní potřeby. Opět se však ukazoval problém, že někteří zaměstnanci využívali volný den k jinému zaměstnání a vytvářeli tím tak ještě větší konkurenci na trhu práce.¹⁴⁹ To však nenaplňovalo představy o blahodárné rekreaci, při které si zaměstnanci dostatečně odpočinou a načerpají síly na další pracovní týden. Naopak se prosazovala myšlenka, že dělníci by měli volný čas využívat především k tělesné výchově a sportu, čemuž bude věnován prostor ve zvláštní kapitole.¹⁵⁰

Otázka racionalizace se ale intenzivně probírala i mezi úředníky. Obecné přesvědčení, že byrokracie zbytečně bobtná, vedlo k úvahám o zeštíhlení úřednického aparátu.¹⁵¹ Živě se také diskutovalo o možnostech reformy státní správy, která by zajistila její lepší fungování.¹⁵² Úředníci si od ní naopak slibovali, že v rámci spravedlivější dělby práce budou mít více volného času na odpočinek, péči o rodinu i na záliby.¹⁵³ S tím částečně pracovaly teorie Václava Verunáče, který prosazoval vědeckou organizaci práce a razil pojem ideál zdravého šťastného a mravného člověka. K tomu se mělo dojít prostřednictvím hospodářského plánování.¹⁵⁴ Vypuknutí hospodářské krize však dalo pojmu racionalizace práce pejorativní obsah, lidé ho většinou spojovali s propouštěním, které nenabízelo východisko z nouze. Negativní vztah k pojmu racionalizace dokládá i film *Malostranští mušketýři*, ve kterém v souvislosti s postupující krizí zazněla věta: „*Čím se neumlátíme sami, tím nás umlátí racionalizace.*“¹⁵⁵ V odborných kruzích byla racionalizace chápána jako jedna z možných příčin a východisek z krize.¹⁵⁶

¹⁴⁸ Pětidenní pracovní týden v závodech Baťa. Jeho praktické provedení. Polední list, roč. 4, č. 263 (21. 9. 1930), s. 3.

¹⁴⁹ HOKEŠ, Emil Svozil: Využití volného času, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, Sfinx, B. Janda, Praha 1934, s. 477–492.

¹⁵⁰ KR: Zkušenosti z Ženevy. Lidové noviny, roč. 37, č. 630 (15. 12. 1929), s. 9.

¹⁵¹ PROCHÁZKA, František: Úřednictvo a práce. Český úředník, roč. 12, č. 4 (20. 2. 1920), s. 1–2.

¹⁵² CHUDOBA, Eduard: Reforma veřejné správy a úřednická otázka. Český úředník, roč. 11, č. 8 (21. 6. 1919) s. 2–3; CHUDOBA, Eduard: K stavovskému uvědomění gážistů, s. 8–9.

¹⁵³ Úřední hodiny a nedělní klid. Věstník Svazu československých soudních úředníků, roč. 2, č. 4 (10. 4. 1920), s. 6–7.

¹⁵⁴ VERUNÁČ, Václav: Úvod, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. I., Člověk. Sfinx, Praha 1934, s. 5–13.

¹⁵⁵ *Malostranští mušketýři*, režie Svatopluk Innemann, 1932.

¹⁵⁶ Srov. RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934. Auditorium, Praha 2012.

2.1.6. Diskuse o 40hodinovém pracovním týdnu v kontextu hospodářské krize

Během 20. let zůstávaly debaty o pětidenním pracovním týdnu spíše okrajovým tématem. S vypuknutím světové hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let ovšem úvahy o kratší pracovní době nabyly na aktuálnosti. Klesající poptávka nutila výrobce ke snižování produkce a ti na to reagovali omezováním pracovní doby. Zejména v uhelném průmyslu docházelo k omezování pracovní doby horníků, což ovšem vedlo i k snižování jejich mezd a celé rodiny se dostávaly do složité finanční situace.¹⁵⁷

Návrh na zkrácení pracovní doby na 40 hodin týdně při zachování osmihodinové pracovní doby podal v červenci 1931 Alois Tučný, poslanec Československé strany národně socialistické, a další jeho kolegové.¹⁵⁸ Od té chvíle se živě diskutovalo o možnosti zavést čtyřicetihodinový pracovní týden,¹⁵⁹ přičemž postoje jednotlivých obyvatel se značně lišily. Dělníci vesměs požadovali zkrácení pracovní doby na 40 hodin týdně při nezkrácených mzdách již od dvacátých let. V době hospodářské krize se však jejich argumentace proměňovala a nyní kratší pracovní týden chápali jako prostředek k zamezení dalšího propouštění, omezování směn a zabránění šířící se bídy dělníků a jejich rodin.¹⁶⁰ Ani mezi dělníky však nepanovala v tomto ohledu jednota. Část z nich kratší pracovní týden naopak odmítala a poukazovala na to, že řada zaměstnanců svůj volný čas vyplňuje dalším zaměstnáním a zkrácení pracovní doby v jednom zaměstnání by vedlo k rostoucí pracovní aktivitě v povolání druhém. V souvislosti s tím odmítali, že by zkrácení pracovní doby mohlo pomoci nezaměstnaným¹⁶¹ a v tom se shodovali i s živnostníky, mezi kterými se proti úpravám pracovní doby zvedla vlna protestů.¹⁶²

Proti 40 hodinové pracovní době se stavili holiči, kadeřníci a vlásenkáři, kteří upozorňovali na to, že jejich živnost je založena na čekání na zákazníka a zkrácená délka

¹⁵⁷ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1931. 152. schůze, Stenoprotokoly (1. 12. 1931). (<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/152schuz/s152015.htm>)

¹⁵⁸ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1931, 4. zasedání, Tisk č. 1359 (3. 7. 1931). Návrh poslanců Al. Tučného, Boh. Procházky, Jos. Lance, H. Bergmanna a druhů, aby byl vydán zákon, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, čís. 91, o osmihodinové době pracovní. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1359_00.htm)

¹⁵⁹ Čtyřicetihodinový pracovní týden. Podřipský kraj, roč. 13, č. 30 (24. 7. 1931), s. 1.

¹⁶⁰ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1572, Dělnický závodní výbor železáren kladenských vládě ČSR, 29. 6. 1933.

¹⁶¹ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573, Ústřední svaz železníků ČSR Ministerstvu sociální péče ČSR, 5. 11. 1931.

¹⁶² Proti návrhu tohoto zákona se ohradily např.: Jednota obchodních grémií v Čechách se sídlem v Praze, Ústřední svaz železníků ČSR, Zemská jednota řemeslných a živnostenských společenstev pro Čechy v Praze, Ústřední svazů a jednot živnostenství a průmyslu stavebních, Ústřední svaz čsl. Lázní a minerálních zříděl republiky Československé, Strana živnostensko-obchodnicko středostavovská, Grémium klenotníků, zlatníků a stříbrníků v Praze, Svaz knihkupců a nakladatelů Československé republiky v Praze a další organizace. NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573.

otevíracích hodin by ohrožovala jejich výdělek.¹⁶³ Poslanecký návrh totiž nepočítal s pětidenním pracovním týdnem, jak se o něm debatovalo ve 20. letech, ale se sedmihodinovou pracovní dobou při zachování pracovní soboty.¹⁶⁴ Zaměstnavatel si tak sám měl rozhodnout, které dny se bude pracovat méně, aby týdenní součet činil 40 pracovních hodin. Zatímco pětidenní týden měl stimulovat rozvoj rekreačních aktivit o nově vzniklém dvoudenním víkendu, zmíněný návrh spíše pracoval s tezí, že se tím podaří omezit nezaměstnanost. Poslanci se do určité míry inspirovali u propagátorů racionalizace práce, kteří slibovali při menší pracovní době větší intenzitu práce zejména díky efektivnější dělbě práce a postupující racionalizaci výrobních postupů a metod.¹⁶⁵

Negativní stanovisko živnostnictva k návrhu zákona přesně vyjádřil ve svém referátu E. Soukup z Českého odboru zemské rady živnostenské a Zemského úřadu pro zvelebování živností v Brně. Upozornil, že malé a středně velké živnostenské závody by musely v reakci na nové požadavky zákona propouštět a spíše zintenzivňovat svoji práci, aby také nezkrachovaly. To by hospodářskou krizi nepochybně ještě prohloubilo a zaměstnancům by nebylo ku prospěchu.¹⁶⁶ Živnostníci se obávali, že by pro ně zkrácení pracovní doby znamenalo především další břemeno, které by v době postupující hospodářské krize bylo pro menší živnostníky likvidační. Navíc by je to oslabovalo v konkurenčním boji s cizinou. Jestliže dělnictvo předpokládalo po těchto změnách více pracovních míst, živnostníci se naopak obávali všeobecného vzrůstu cen, který by podniky nutil vyrábět levněji. Proto by řada z nich přistoupila k racionalizaci, při které by počet volných míst klesl.¹⁶⁷ Zejména v obchodech pak hrozilo, že by došlo ke zdražení zboží, aby byl obchodník schopen udržet výši mezd svých zaměstnanců.¹⁶⁸ Stejná výše mezd totiž byla základním požadavkem dělníků, který se zaměstnavatelům v tu chvíli zdál nerealizovatelný.

¹⁶³ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573, Shromáždění holičů, kadeřníků a vlásenkářů z obvodu Velké Prahy Ministerstvu sociální péče, 5. 12. 1931.

¹⁶⁴ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1931, 4. zasedání, Tisk č. 1359 (3. 7. 1931). Návrh poslanců Al. Tučného, Boh. Procházky, Jos. Lance, H. Bergmanna a druhů, aby byl vydán zákon, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, čís. 91, o osmihodinové době pracovní.
(https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1359_00.htm)

¹⁶⁵ JANKO, Jan: Technokracie v Československu: několik modelů, in: JANKO, Jan – TĚŠÍNSKÁ, Emilie (eds.) Technokracie v českých zemích (1900–1950). MÚA AV ČR, Institut základů vzdělanosti univerzity Karlovy, Praha 1999, s. 19–36.

¹⁶⁶ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573, E. Soukup: Osnova zákona o 40 hodinové pracovní době.

¹⁶⁷ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573, Zemská jednota řemeslnických a živnostenských společenstev pro Čechy v Praze. Resoluční usnesení Zemské jednoty společenstevní ve příčině zkrácení doby pracovní, 12. 11. 1931.

¹⁶⁸ ROTT, V. J.: K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu, s. 11–13.

Kolem navrhovaného zákona se proto rozproutila poměrně zajímavá debata, která odhalovala postoje jednotlivých vrstev nejen k řešení hospodářských obtíží, ale také k volnému času jako k určité hodnotě. Ukazovalo se přitom, že pro řadu zaměstnavatelů nemusel být volný čas nějak důležitou hodnotou. Známy pražský obchodník Vladimír Jiří Rott kritizoval, že už zákon o osmihodinové pracovní době se vztahoval jak na práci, tak na každé jiné povolání a dostatečně tak nerozlišoval mezi skutečnou fyzickou nebo duševní vyčerpávající prací a mezi pouhým zaměstnáním nebo zaneprázdněním. Zaneprázdnění definoval jako činnost, kdy je člověk sice fyzicky v zaměstnání, ale reálně nic nedělá. Jako příklad uváděl čekání v obchodě na zákazníka, kdy člověk vlastně nic nedělá a nemůže se unavit.¹⁶⁹ Proto požadoval, aby lidé dělající méně vyčerpávající práci vyplněnou častým zaneprázdněním měli mnohem delší pracovní dobu. V zásadě mu ale bylo jedno, že čekání na zákazníka bylo někdy až neúměrně dlouhé a znemožňovalo lidem tento čas využít k jiným činnostem, buď k odpočinku, nebo ke svým zálibám. Návrh na 40 hodinový pracovní týden proto podle Rotta jenom dále rozvíjel chybnou premisu o tom, co je skutečná práce. Celou řadu zaměstnání, které nebyly tak vysilující, bylo totiž podle V. J. Rotta možné provozovat i déle než 48 hodin v týdnu. Navíc se obával zvyšování neproduktivní zahálky, kterou chápal velmi negativně. Připomínal, že zdaleka ne vždycky lidé svůj volný čas užívali k potřebné rekreaci a vzdělávání. Někdy naopak podle něj utráceli čas bezúčelným zahálením a v důsledku toho si žili nad poměry.¹⁷⁰

V zásadě se tak hlásil k myšlenkovému proudu vycházejícímu z představy, že život bez práce je nemravný.¹⁷¹ Tuto představu ve veřejném prostoru výrazně udržoval i prezident Masaryk, podle kterého na prvním místě stála drobná práce, která měla být člověku sama o sobě potěchou, protože jenom díky ní se dosáhne velkých změn a jenom v drobné práci je obsaženo skutečné hrdinství. Pracovitost a dělnost se tak měly stát tím skutečným ideálem.¹⁷² Tato myšlenka byla silně zakotvena zejména v živnostenských kruzích, ve kterých i přes úpravu pracovní doby přetrvával pocit, že střední stav, který na svých bedrech nese celý stát, musí soustavně pracovat, aby mohl přispívat k rozvoji mladé republiky. Tímto způsobem ke své práci přistupovali mnozí obchodníci, kteří si zvykli, že v obchodě musí být přítomni po celý den.¹⁷³ Explicitně to zaznělo například v románu *Dům na předměstí*, kde místní obchodník prohlašoval před soudem: „*Já nemohu se z kvelbu vzdálit, neboť bych přišel ke zkrácení.*“¹⁷⁴ Neustálá

¹⁶⁹ ROTT, V. J.: K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu, s. 11–13.

¹⁷⁰ ROTT, V. J.: K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu, s. 11–13.

¹⁷¹ SVOBODA, Emil: Práce. Naše doba, roč. 31, č. 9 (1924), s. 537–545.

¹⁷² MASARYK, Tomáš Garrigue: Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. 2. svazek. Čin, Praha 1936, s. 299–307.

¹⁷³ NEFF, Vladimír: Před pultem a za pultem. 2. vydání (poprvé 1940). Al. Srdce, Praha 1942, s. 33, 36.

¹⁷⁴ POLÁČEK, K.: *Dům na předměstí*, s. 169.

obava, že nebude dost práce, nebo že by přišli o zákazníka, fungovala jako neviditelný řetěz, který přikovával živnostníky k jejich domům, dílnám a obchodům, od kterých se báli vzdálit. Postupující hospodářská krize navíc posilovala strach z nedostatku práce, zboží a peněz, a ještě více u některých živnostníků umocňovala obavy z budoucnosti, ve které nebyl vyhrazen žádný prostor pro volný čas. Tento pocit okrajově zachycoval také snímek *Děvče za výkladem*, ve kterém malá živnostnice poznamenává: „*Malého obchodníka nemá nikdo budit, ten celou noc starostí nezavře oči.*“¹⁷⁵

V humorné nadsázce se tento motiv objevil i ve známé filmové komedii Anton Špelec, *ostroštřelec*, ve které hlavní hrdina Anton Špelec nevěří svým zaměstnancům, a proto za sebe do vězení posílá někoho jiného, aby mohl dál pracovat ve své dílně na výrobu hudebních nástrojů.¹⁷⁶ S oblibou živnostníci opakovali, že mají jen málo času na něco jiného, než na své povolání.¹⁷⁷ Přitom ve své živnosti nacházeli nejen zdroj výdělku ale i osobního uspokojení, někteří dokonce největší radost nacházeli v tichém hromadění majetku vlastní prací.¹⁷⁸ Poměrně silná byla ale také představa, že práce je skutečným smyslem života. Tak se profilovala i postava kupce Putičky ve filmu *Zlaté dno*, která při možnosti prodat krámek a odejít na odpočinek odpovídala: „*Co bych si potom bez svého krámku počal? Zahálel? A že zahálka je matka všech nepravostí, to jste se ve škole naučil, že jo?*“¹⁷⁹ Na jiném místě filmu zaznívá, že „*ten krámek je tatínkův celý svět.*“¹⁸⁰ Strach z nečinnosti byl ve filmu *Zlaté dno* ostatně klíčovým impulzem k návratu pana Putičky do práce. Jedině pravidelná práce ho udržovala v dobré náladě, ve zdraví a přinášela mu tolik potřebnou seberealizaci. Skrze práci pak dospěl i k rodinnému štěstí. Jako řada živnostníků nebo obchodníků se seberealizoval prostřednictvím práce a volný čas mu sloužil k prostému odpočinku. Nutno ovšem říct, že tento přístup mnohdy negativně ovlivňoval rodinu a zejména zaměstnance, kteří nemuseli mít takové potěšení z práce jako jejich šéf, a proto se snažili získat co nejvíce času pro své mimopracovní aktivity. Právě obchody nejčastěji porušovaly zákon o osmihodinové pracovní době, když držely zaměstnance v práci i v neděli a ve všední den, kdy mívaly dlouze otevřeno (někdy i 12 hodin) a navíc používaly zaměstnance i k pracím přípravným nebo dokončovacím, které

¹⁷⁵ *Děvče za výkladem*, režie Miroslav Cikán, 1937.

¹⁷⁶ Pravda ovšem je, že Špelcovi se do vězení především nechtělo. Anton Špelec, *ostroštřelec*, režie Martin Frič, 1932.

¹⁷⁷ Drobní živnostníci často zdůrazňovali, že mají pro samou práci málo času. V tomto stylu mluvila například postava holiče Jindřicha Kodyma ve filmu *Krb bez ohně*. Srov. *Krb bez ohně*, režie Karel Špelina, 1937.

¹⁷⁸ NEFF, V.: *Před pultem a za pultem*, s. 24.

¹⁷⁹ *Zlaté dno*, režie Vladimír Slavínský, 1942. Podobně se vyjadřoval i žebrák Dostál ve filmu *Svět, kde se žebrá*, který prohlašoval „*Zahálka, počátek všeho hříchu.*“ *Svět, kde se žebrá*, režie Miroslav Cikán, 1938.

¹⁸⁰ *Zlaté dno*, režie Vladimír Slavínský, 1942.

probíhaly ještě před samotnou otevírací dobou nebo po ní.¹⁸¹ Nejvíce se zákon porušoval na venkově, kde neměly obchodnické odbory takovou sílu a zároveň četníci nejevili o kontroly nijak zvláštní zájem. Naopak ve větších městech byly obchody více na očích, a proto se jejich provozovatelé snažili zákony dodržovat. Přesto v Praze došlo v roce 1929 k 604 nahlášeným přestupkům, řešena a pokutována však byla jenom menšina z nich.¹⁸²

S ohledem na zkušenosti a zájmy živnostníků se proto v první polovině 30. let nedalo očekávat, že by změnu pracovní doby podpořili. Jejich cílem bylo vesměs udržet si stávající standard i pracovní návyky. Svě odpůrce zkrácení pracovní doby nacházelo i v železničářských kruzích, kde mnozí zaměstnanci ještě stále nedosáhli ani na osmihodinovou pracovní dobu.¹⁸³

Snahy o revizi pracovní doby naopak vycházely z představy, že volný čas má význam nejen pro zkvalitnění práce, ale i pro osobní rozvoj člověka. Znovu se tak do diskusí o volném čase vracel starý spor o to, jestli může být volný čas sám o sobě prospěšný. Proti zmiňovanému pojmu neproduktivní zahálka stavěl britský filozof Bertrand Russel, tehdy reflektovaný i v Československu, pojem bohubilá zahálka. Ta odpovídala činnosti, která není součástí pravidelného zaměstnání.¹⁸⁴ Russel ve svých úvahách kritizoval lidi, kteří žili jen pro práci a neměli představu, co dělat mimo své zaměstnání. Naopak nabádal lidi, aby se naučili hospodařit s volným časem a věřil, že bude možno, aby se člověk věnoval ve volném čase činnosti dle svých osobních zálib.¹⁸⁵

Prostřednictvím některých časopisů, například *Nová svoboda*, se do povědomí dostávaly informace o pětidenních pracovních týdnech v různých amerických závodech, zejména ve Fordově automobilce, ale také průmyslových podnicích zaměřených na výrobu klobouků, čepic, ženské a pánské konfekce, textilu, letadel, kovu a dalších, na podzim 1931 už jejich počet činil údajně 270. Americký model se však lišil v tom, že pětidenní pracovní týden neznamenal 40 pracovních hodin v týdnu. Tyto podniky naopak soustředily do jednotlivých dní mnohem více pracovních hodin, takže se jejich týdenní pracovní doba pohybovala v rozsahu mezi 35 až 55 hodinami, zůstávalo ale dvoudenní volno.¹⁸⁶ Týkalo se to ovšem jen zaměstnanců

¹⁸¹ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 784, inv. č. 1577, Ministerstvo sociální péče všem obvodním živnostenským inspektorátům ve věci dodržování předpisů o nedělním klidu, zavírání resp. Otvírání obchodních místností a pracovní době zaměstnanců v živnostech obchodních, 24. 10. 1930.

¹⁸² V roce 1929 bylo celkem nahlášeno 604 porušení pracovní doby, z toho bylo ale vyřízeno jen 190 stížností a dalších 414 zůstalo neřešeno. Pokuty se značně lišily podle městských částí, nejméně se dávalo ve Vršovicích (průměrně 13,20 Kč), nejvíce na Vinohradech (průměrně 73,20 Kč). NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 784, inv. č. 1577, Jednotný svaz soukromých zaměstnanců v ČSR ministru sociální péče, 29. 9. 1930.

¹⁸³ Mr: Zkrácení pracovní doby? *Železniční úředník*, roč. 19, č. 240 (12. 11. 1931), s. 200–201.

¹⁸⁴ RUSSEL, Bertrand: Cesta ke svobodě a štěstí. *Naše doba*, roč. 35 (1928), č. 9, s. 548–558.

¹⁸⁵ RUSSEL, B.: Cesta ke svobodě a štěstí, s. 548–558.

¹⁸⁶ –JHK–: Pětidenní pracovní týden v USA. *Nová svoboda*, roč. 8, č. 36 (9. 10. 1931), s. 440–441.

těchto továren, jejichž počet v rámci tak rozsáhlého území, jaké představovaly Spojené státy americké, nebyl nikterak vysoký. I tak se ale jednalo o významný argument do rukou příznivců kratší pracovní doby.

Navzdory odlišné americké realitě se ale v některých kruzích reálně uvažovalo o zavedení pětidenního pracovního týdne při zachování osmihodinové pracovní doby. Návrh vypracovaný ministerstvem sociální péče projednávala vláda, nakonec ale neprošel. V souvislosti s obavami z negativního vlivu na hospodářství se naopak rozšířila představa, že takové zákony by měly vznikat v klidnějším období, než je krize.¹⁸⁷

2.1.7. Zkracování pracovní doby v reakci na hospodářskou krizi

Přestože zákon o 40 hodinové pracovní době nebyl přijat, řada zaměstnavatelů během následujících let sáhla ke zkracování doby, čímž reagovali na klesající poptávku na zboží.¹⁸⁸ Místo vyhazování přebytečných zaměstnanců však volili kompromisní variantu a snižovali počet pracovních dní zaměstnancům tak, aby se vzájemně dělili o menší rozsah práce.¹⁸⁹ S postupující krizí v průběhu první poloviny 30. let takových podniků přibývalo¹⁹⁰ a často se kvůli tomu měnily i kolektivní dohody.¹⁹¹ Samotná pracovní doba se však lišila i v rámci pracovišť, například ve Státním zdravotním ústavu od roku 1934 existovaly dva typy pracovní doby, zaměstnanci kategorie úřednické a kancelářské pracovali denně sedm a v sobotu čtyři hodiny, zatímco zaměstnanci kategorie zřízenců a výpomocného a ostatního personálu 8 a půl hodiny a v sobotu 5 a půl hodiny.¹⁹²

Zhoršená hospodářská situace se pak přenášela i na zaměstnance. Řada rodin postižených krizí se musela uskromnit a omezit výdaje nejen za základní životní potřeby (strava, ošacení, topení), ale také za kulturní vyžití a živitelé rodin se tak museli vzdávat svých volnočasových zábav.¹⁹³ Řada živnostníků a obchodníků v důsledku krize musela propustit své

¹⁸⁷ A: 40 hodin práce. Republikán, roč. 13, č. 86 (19. 11. 1931), s. 1.

¹⁸⁸ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 873, inv. č. 1573, Inženýrská komora pro ČSR Obchodní a živnostenské komoře (opis), 4. 11. 1931.

¹⁸⁹ Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1931. Zpráva pro valnou hromadu za rok 1931. Ústřední svaz československých průmyslníků, Praha 1932, s. 91.

¹⁹⁰ BITTERMANN, M.: Zkrácená pracovní doba, její obtíže a výhody. Hospodářská politika, Praha 1934.

¹⁹¹ Dohoda o prodloužení kolektivní smlouvy pivovarského dělnictva. Pražské noviny, roč. 253, č. 248 (20. 10. 1932), s. 5.

¹⁹² NA, fond Státní zdravotní ústav Praha, k. 2, inv. č. 19, Oběžník č. 4 z 14. 4. 1934 ve věci úprava pracovní doby.

¹⁹³ FOUSTKA, Radim: Dopis. Nezaměstnanost a rozpočet dělnické rodiny. Naše doba, roč. 39 (1931–1932), č. 5, s. 319–320.

zaměstnance a vrátit se do plné práce jako zamlada.¹⁹⁴ V některých úřadech se přestávali přijímat noví pracovníci a stávajícím zaměstnancům narůstala agenda. V důsledku toho rostla jejich práce přesčas, která jim úměrně snižovala rozsah volného času. Navíc gážísté přicházeli o mnohé výhody spojené se zaměstnáním. Zvláště citlivé pro ně bylo zejména zrušení vánočního příspěvku pro státní úředníky a železničáře v roce 1931, které se dočkalo velké kritiky ze strany státních úředníků. Ve středních vrstvách se proto jenom posilovala představa, že si jich stát neváží a tradovala se mezi nimi průpovídka „*Boháči nedají, chud'asové nemají, střední vrstvo, vše zaplat!*“¹⁹⁵

Na druhou stranu právě omezení finančních prostředků mohlo vést k popularizaci méně finančně náročných zábav, které člověku umožnily alespoň na chvíli zapomenout špatnou životní situaci. Pomáhalo to zejména rozvoji finančně méně náročných sportů a během 30. let značně rostla návštěvnost kin.¹⁹⁶ Například mladí nezaměstnaní trampové pobývali v osadách i ve všední dny, aby ušetřili, případně se živili příležitostnými pracemi na venkově.¹⁹⁷

2.1.8. Diskuse o změnách pracovní doby v 2. polovině 30. let

Jestliže vlna odporu zejména živnostníků zabránila začátkem 30. let dalším úpravám pracovní doby v Československu, na mezinárodním poli nebyla otázka zcela odsunuta. Na mezinárodních konferencích práce, kam Československo vysílalo své zástupce, se hovořilo o zkracování pracovní doby v některých oborech (např. v uhelných dolech, při výrobě železa apod.), jednání však probíhala velmi pomalu.¹⁹⁸ Těžký průběh hospodářské krize také opakovaně vyvolával diskuse na téma kratšího pracovního dne nebo týdne. Zvláštní význam pro Československo měla zejména situace ve Francii, která představovala významného spojence a prostředí, ve kterém se množství českých politiků a intelektuálů inspirovalo. V polovině 30. let se diskuse o kratší pracovní době zintenzivnily i ve Francii, kterou hospodářská krize zasáhla mimořádně silně. V rychlém sledu se zde střídaly vlády (často radikálně-socialistické), které jen s obtížemi řešily kumulující se hospodářské obtíže. Po tamních volbách v roce 1936 proto v červnu téhož roku došlo k zavedení 40 hodinového

¹⁹⁴ Situace, kdy musel pan mistr postupně propustit většinu svých zaměstnanců a věnovat se práci plně sám byla reflektována i v knize pro děti Tygr pana Boška. ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška. 3. vydání (poprvé 1937) Papyrus / JEVA, Vimperk, Rudná u Prahy 1995, s. 8.

¹⁹⁵ Zápas o vánoční příspěvek. Železniční úředník, roč. 19, č. 241 (28. 11. 1931), s. 209.

¹⁹⁶ K problematice návštěvnosti srov. ŠTÁBLA, Zdeněk: Data a fakta z dějin čs. kinematografie 1896–1945. Svazek 2. Čs. Filmový ústav, Praha 1989.

¹⁹⁷ KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český tramping v časech formování a rozmachu. Academia, Praha 2019; KRŠKO, Jan: Meziválečný tramping na Rakovnicku. Státní okresní archiv Rakovník, Rakovník 2008, s. 73.

¹⁹⁸ NA, fond Ministerstvo železnic, k. 2190, inv. č. 1026, Mezinárodní konference práce, delegace, 1936.

pracovního týdne. Byl to tehdy jeden z prvních kroků nově zvolené vlády Lidové fronty pod vedením Léona Bluma, která tím sledovala upokojení stávkujících dělnických vrstev.¹⁹⁹ Nová podoba v zásadě odpovídala již zmiňovaným československým návrhům z počátku 30. let. Maximální pracovní doba ve Francii nyní měla být 7 hodin denně a 40 hodin týdně. Tato výrazná změna začala ovlivňovat debaty o pracovní době i v ostatních státech. Během června 1936 pak Blumova vláda schválila nový zákon o pracovních kolektivních smlouvách a o placených dovolených, čímž značně proměnila život zaměstnanců do dalších let. V souvislosti s dovolenými francouzská vláda zřídila dokonce meziministerský komitét pro využívání volných chvil. V Československu se poté opět rozproutila debata o tom, jestli nepřichází čas upravit pracovní dobu zaměstnanců.²⁰⁰ Zejména na stránkách časopisu *Nová Svoboda*, listu kolem skupiny levicových národohospodářů, se objevila série článků, která se tomuto tématu věnovala.²⁰¹ Podporovatelé zavedení 40 hodinové pracovního týdne zdůrazňovali především jeho hospodářský význam, předpokládali, že zkrácení pracovní doby napomůže hospodářskému růstu stejně, jako se to stalo ve Francii, Británii nebo Itálii.²⁰²

V souvislosti s krizí se ukazoval jako problém také rostoucí počet přesčasů, který nemávali zaměstnanci dostatečně zaplacený, a proto němečtí poslanci za sudetoněmeckou stranu přišli s možnou změnou. Jejich návrh na doplnění zákona o pracovní době z února 1938 ale neuspěl.²⁰³ Stejně tak se v posledních měsících existence první republiky nepodařilo prosadit ani žádnou jinou změnu týkající se rozsahu pracovní doby, měnila se ovšem atmosféra mezi lidmi, kteří citlivě vnímali, kde všude se porušují jejich domnělá nebo skutečná práva.

2.2. Neděle jako prostor pro seberealizaci

2.2.1. Neděle

Nesporný význam pro trávení volného času mívaly především neděle, o kterých měla velká část obyvatelstva volno. Neděle bývala z náboženských důvodů již od středověku tradičně volným dnem, v období průmyslové revoluce během 19. století se však prosadila praxe

¹⁹⁹ ROSSITER, Adrian: Popular Front Economic Policy and the Matignon Negotiations. *The Historical Journal*, roč. 30, č. 3 (1987), s. 663–684; PRŮCHA, Václav a kolektiv: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl. Doplněk, Brno 2004, s. 249.

²⁰⁰ STOČES, V.: Sociální zákonodárství Blumovy vlády. *Nová svoboda*, roč. 13, č. 35 (16. 10. 1936), s. 406–408.

²⁰¹ ŠTERN, Evžen: Návrat k sociální politice. (K diskusi ke sjezdu sociální demokracie). *Nová svoboda*, roč. 14, č. 16 (23. 4. 1937), s. 185–186.

²⁰² AM: O nadbytku v nouzi. *Nová svoboda*, roč. 14, č. 16 (23. 4. 1937), s. 187–188.

²⁰³ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1938, 6. zasedání, Tisk č. 1248 (19. 2. 1938). Návrh poslanců G. Böhma, R. Sandnera a P. Nickerla na doplnění zákona o pracovní době. (https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t1248_00.htm)

plného využití pracovních sil. Proto se i o nedělích běžně částečně pracovalo a až díky zákonům z let 1895 a 1905 se jí vracel tradiční význam pravidelného odpočinku.²⁰⁴ K opětovnému zavádění volné neděle docházelo v poslední třetině 19. století a na začátku 20. století v řadě evropských států.²⁰⁵ Reagovalo se tak na požadavky nejen dělnické, ale i úřednické a vycházelo se tím vstřícně moderním požadavkům na tělesné i duševní ozdravení člověka. „*Jest to požadavek přímo již přírodou kladený, aby člověk, jenž vytrvale po celý týden pracovati musí, aspoň jeden den v týdnu, totiž neděli, úplný klid měl*“,²⁰⁶ uváděl český právník August Vojtěch Nevšimal ve svém komentáři k prvnímu z těchto zákonů z roku 1895.

Nové zákony představovaly významný impuls pro rozvoj volnočasových aktivit zejména u těch vrstev, které byly do té doby denně vázány v zaměstnání. Situaci, která se vytvořila za první republiky je proto třeba vnímat i v souvislosti s tím, jak se rozsah volného času a vztah k němu vyvíjel již od konce 19. století, kdy se formovaly představy, nakolik je důležité a potřebné poskytnout zaměstnancům volno, jak by mělo být dlouhé a k čemu by ho měli využít. Především se ale sami lidé začínali učit, jak hospodařit s volnou nedělí.

Zákon z 16. ledna 1895 o upravení klidu nedělního a svátečního v živnostech, zastavoval v neděli všechnu živnostenskou práci a zaváděl 24hodinový pracovní klid, který měl trvat od 6 hodin ráno v neděli do 6 hodin ráno v pondělí. Výjimku měly živnosti obchodní a některé specifické živnosti, které ještě budou zmíněny níže.²⁰⁷ Obecně však živnostníci nesměli držet v práci své pomocníky a ani sami neměli pracovat, tj. neměli mít otevřeno pro zákazníky. Na jednu stranu si společnost na nové poměry zvykala jen pomalu, zvláště když někteří zaměstnavatelé nařízení porušovali nebo si vymíňovali výjimku.²⁰⁸ Jednoduché to nemělo ani soukromé úřednictvo, jak se ukazovalo na příkladu Živnostenské banky, kde i přes zákonné

²⁰⁴ ŠTEMBERK, Jan: Volný čas jako faktor limitující rozvoj cestovního ruchu. (Nástin právního vývoje v českých zemích). Cestování včera a dnes, roč. 2, č. 3, s. 52–59.

²⁰⁵ V Německu se nedělní klid upravoval v rámci živnostenského řádu od roku 1900, Francie zaváděla pravidelný týdenní klid pro zaměstnance zákonem z roku 1906, Belgie řešila otázku volných nedělí zákony z let 1905 a 1907, Itálie zákonem z roku 1907. Ve Španělsku proběhly podstatné úpravy v letech 1904–1905 a ve Švýcarsku v roce 1906. The Encyclopaedia Britannica. A dictionary of arts, sciences, literature and general information. 11. Ed. Encyklopaedia Britannica Comp., New York, 1910–1911

(https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Sunday), vyhledáno 18. 2. 2017.

HARLINE, Craig: Sunday. A History of the First Day from Babylonia to the Super Bowl. Yale University Press, New York 2011, s. 103–163.

²⁰⁶ NEVŠIMAL, August Vojtěch: Zákon o nedělním a svátečním klidu se všemi prováděcími předpisy a nařízeními. Jan Vondruška, Josef Kolanda, Karlín 1895, s. 3.

²⁰⁷ Zákoník zemský království Českého, částka XIII., vydaná a rozeslaná dne 4. května 1895, č. 34, Vyhlášení c. k. místodržitele pro Čechy od dne 2. května 1895, č. 62000 týkající se upravení nedělního a svátečního klidu při provozování živností, s. 53–56.

²⁰⁸ Například kadeřníci, holiči a vlásenkáři v neděli pracovali od rána od 6 do 12 hod., řezníci měli povolen prodej v zimě do devíti a v létě do deseti hodin. Zvláštní postavení měli mlékaři a pekaři, kteří mohli pracovat po celou neděli a stejně tak i kaštanáři a zvláště obchodníci, jejichž situace byla mimořádně komplikovaná.

změny z roku 1895 stále pokračovala nedělní dopolední práce a ke změně došlo až po několika letech, kdy bance hrozily pokuty za porušování nedělního klidu.²⁰⁹ Postupem času si však lidé na volnou neděli zvykali. Přispěl k tomu i doplňující zákon z roku 1905 jímž se upravoval nedělní a sváteční klid v živnostech, který platil i po celou dobu první republiky. V souvislosti s ním se rozsahy pracovních dob v neděli ještě snižovaly nebo úplně rušily. Například ještě do konce roku 1905 zaměstnanci v kancelářích a pisárnách běžně pracovali v neděli dopoledne od 9 do 11 hodin a volno mívali každou druhou neděli. Od 1. ledna 1906 však již mohli užívat celou volnou neděli.²¹⁰ Po vypuknutí první světové války došlo v otázce nedělního klidu k výrazným změnám, již několik dní po vyhlášení války se rušil nedělní klid v živnostech a o nedělích se během války pracovalo i na úradech, jak reflektovaly i některé humoristické romány.²¹¹ Po vzniku republiky se ale v platnost vracely předválečné zákony o nedělním a svátečním klidu.²¹²

Neděle měla tradičně zvláštní pozici v rámci týdne a vždy se počítalo s tím, že si během ní lidé trochu odpočinou. Ani v 19. století zdaleka všechny podniky nevyžadovaly práci v neděli a řada živnostníků světila neděli jako den volna.²¹³ Zmiňované zákony proto měly význam jen pro část společnosti, která z nějakého důvodu neděli jako den klidu a odpočinku ignorovala nebo k tomu byla svým zaměstnavatelem nucena. Rozdílně k neděli přistupovali také příslušníci svobodných povolání, mezi nimiž někteří drželi volno a jiní v omezené míře pracovali. Častější to bylo zejména u lékařů, kteří mívali otevřenou ordinaci v neděli i přes svátky.²¹⁴ Zaměstnanci advokátních nebo notářských kanceláří v neděli pracovat neměli, na samotné advokáty nebo notáře se však nařízení nevztahovala, a proto mohli pracovat v neděli dle svého uvážení.²¹⁵

²⁰⁹ KUNERT, J.: „Dalekosáhlý jest význam sportu pro každého pracujícího člověka“. *Názory na úlohu sportu v životě úředníka Živnostenské banky*, s. 45–54.

²¹⁰ ŠTĚDRÝ, Bohumil: *Zákony, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební pro královské hlavní město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských*. Díl 2: C. k. Policie: policie místní, řády uliční, čelední, policie říční, zádušní a hřbitovní, policie živnostenská, tržnictví, všeobecná nemocnice, c.k. úřady, školství, různé. *Důchody obce královského hlavního města Prahy*, Praha 1911, s. 471–480.

²¹¹ TOPOL, J. L.: C. k. Okresní hejtman a jeho c. k. kancelista. F. Promberger, Olomouc 1930, s. 20;

PAKOSTA, J.: Štěpán Ráž, dokonalý úředník. Díl I. Ve výpravně, s. 69–72.

²¹² Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. března 1919 č. 150 Sb. z. a n. o obnově klidu nedělního a svátečního.

²¹³ NEVŠÍMAL, A. V.: *Zákon o nedělním a svátečním klidu se všemi prováděcími předpisy a nařízeními*, s. 3–10.

²¹⁴ GLAZAROVÁ, Jarmila: *Roky v kruhu*. 15. vydání (poprvé 1936). Československý spisovatel, Praha 1979, s. 55; Vyplývá to i z různých reklamních textů lékařů, např. KLIKA, Ferdinand (ed.): *Schematismus města Vršovic*. Ferdinand Klika, Vršovice 1910, s. 4; *Lidové noviny*, roč. 11, č. 77 (18. 3. 1911), s. 10.

²¹⁵ Nařízení ministerstva spravedlnosti ve shodě ministerstva vnitra a správce ministerstva obchodu z 30. června 1911 č. 129 ř. z. in: HARTMAN, Antonín: *Zákon o soukromých zaměstnancích*. Právnícké knihkupectví a nakladatelství v. Linhart, Praha 1934, s. 396

2.2.2. Od ritualizované neděle k neděli volné a osvěžující

Neděle byla paradoxně obtěžkána celou řadou rituálů, které znemožňovaly libovolné nakládání s volným časem. Četné společenské a rodinné povinnosti tak lidem diktovaly pravidelný nedělní program, který na jednu stranu osvěžoval od každodenního stereotypu, na druhou stranu ale unavoval. Zejména v menších městech, kde se udržovala určitá pospolitost, se neděle v křesťanských rodinách tradičně skládala z dopolední mše, připravoval se slavnostní oběd a po něm se lidé vydávali na tradiční korzo městem, kde se potkávali a zdravili s ostatními obyvateli. Presentace ve společnosti navíc vyžadovala sváteční nedělní oblečení. Až pozdní odpoledne nabízelo lidem více svobody. Na jednu stranu proto platilo, že neděle přinášela do domácností světlou, radostnější náladu a s pocitem změny každodenní rutiny zavládalo teplo blahobytu a sladké zahálky.²¹⁶ Zároveň ale představovala určitou strnulost.²¹⁷

Účast na nedělní mši patřila k pravidelným povinnostem katolických rodin a zejména na malých městech bylo obtížné se jí neúčastnit. Mnohdy mše představovaly důležitý prostor k prezentaci rodiny v rámci městské komunity.²¹⁸ Od druhé poloviny 19. století však jejich návštěvnost klesala. Zatímco některé rodiny společnou účastí na mších prezentovaly na veřejnosti svoji spořádanost, jiné chodily společně spíše nepravidelně, případně nekompletní a chybějící členové rodiny posílaly třeba jen někoho, aby se za ně pomodlil.²¹⁹ Některé ženy například mívaly s přípravou nedělního slavnostního oběda tolik práce, že návštěvu mše vypouštěly. Rozdílný přístup k pravidelné návštěvě mše se objevoval i u mužů. Zatímco někteří docházeli pravidelně, jiní naopak vyspávali po sobotním večeru,²²⁰ který měl řadu specifických právě proto, že předcházel neděli. Muži se v sobotu večer setkávali na pivo v hospodě,²²¹ a svoji činnost rozvíjely například stolní společnosti a další spolky. Stejně tak sobotního večera užívali i mladší lidé, kteří chodili do kin, do divadla, na koncerty, flámovali, seznamovali se apod. Prožití sobotního večera pak mělo nejednou přímý vliv na to, jak probíhalo nedělní dopoledne, zvláště jestli se v sobotu večer konaly nějaké společenské akce (např. plesy, zábavy apod.). Mužské postavy z románů Ignáta Herrmanna s oblibou nedělní dopoledne věnovaly

²¹⁶ VESELÝ, Josef: U Jeřábků. Z kroniky malostranské rodiny. Fr. Švejda, Praha 1918, s. 30.

²¹⁷ JESENSKÁ, Milena: Lidé v pohybu, in: JIRÁSKOVÁ, Marie (ed.): Milena Jesenská: Křižovatky. (Výbor z díla). Torst, Praha 2016, s. 547–552.

²¹⁸ RŮŽIČKA, Jan: Maloměstáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914). Matice moravská, Brno 2016, s. 97.

²¹⁹ HERRMANN, Ignát: Vdavky Nanynky Kulichovy a co se kolem nich seběhlo. Ze života drobných Pražanů, díl 1. 2. vydání (poprvé 1918). F. Topič, Praha 1919, s. 67.

²²⁰ HERRMANN, Ignát: Otec Kondelík a ženich Vejvara. 11. vydání (poprvé 1898), F. Topič, Praha 1919, s. 188.

²²¹ HERRMANN, I.: Vdavky Nanynky Kulichovy a co se kolem nich seběhlo. Ze života drobných Pražanů, díl 1., s. 27.

procházkám, při kterých se zastavily na čtvrtku vína nebo na pivo před tím, než se vrátili domů na nedělní oběd.²²² Mnozí rybáři nedělní ráno a dopoledne trávili u vody a zanedbávali kvůli tomu nedělní mše.²²³ Rostoucí odklon od katolické církve vedl její představitele již před první světovou válkou k tomu, aby lidem vyšli částečně vstříc. Církev proto umožňovala konání více mší během neděle, aby si věřící mohli vybrat, kdy přijdou. Vyšší účasti to však nepomáhalo, spíše to umocňovalo pocit poloprázdného kostela a lidé stále více začínali využívat nedělní dopoledne jinak. Někdy muži záměrně navštěvovali již ranní mše, aby pak mohli strávit více času v hospodě, než se odebrali domů na sváteční oběd.²²⁴ Naopak úředníci, kteří ještě na přelomu 19. a 20. století museli dopoledne pracovat, mířili ze mše rovnou do úřadu, případně ji kvůli pracovním povinnostem rovnou vypouštěli, byť na její návštěvu měli právo.

I přes klesající zájem o bohoslužby si nedělní mše stále držely ve společnosti význam, na čemž měly zásluhu i další instituce tehdejší monarchie. Zejména školy vytvářely v tomto ohledu velký tlak, děti a dospívající na gymnáziích se museli mši pravidelně účastnit a profesori kontrolovali účast.²²⁵ Nepříjemné zážitky spojené s povinnou účastí na mši byly pravděpodobně jedním z důvodů, proč řada lidí po vzniku republiky zpřetrhala s katolickou církví pouta a návštěvy bohoslužeb buď omezila, nebo zcela ukončila. Lidé začínali hledat nové zábavy, někteří otcové například chodili dopoledne na procházky s dětmi, zatímco matky se zpravidla soustředily na přípravu oběda.²²⁶ Výpravy různých organizací (např. Sokol, pro Němce Wandervogel) navíc dětem neumožňovaly navštěvovat kostel pravidelně.²²⁷ V českém prostředí se prohluboval trend odklonu od katolické církve rychleji, například turisté v Alpách ještě koncem 19. století naráželi na to, že místní obyvatelstvo a místní horští vůdci odmítali

²²² HERRMANN, I.: Vdavy Nanyňky Kulichovy a co se kolem nich seběhlo. Ze života drobných Pražanů, díl 1., s. 76; HERRMANN, Ignát: Otec Kondelík a ženich Vejvara, s. 11–12.

²²³ V roce 1910 se například v tábořském rybářském řešila stížnost, že řada rybářů zanedbává nedělní a sváteční bohoslužby. 70. let. Sborník prací k 70. výročí založení místní organizace Československého svazu rybářů v Táboře 1888–1958. Red. A. Z. Hnízdo. MO Československého svazu rybářů v Táboře, Tábor 1958, s. 9. Problematika zanedbávání bohoslužeb kvůli rybaření se promítla i do beletrie. Srov. POLÁČEK, Karel: Hostinec U kamenného stolu. 10. vydání, Euromedia Group, Praha 2006, s. 49–55.

²²⁴ PAVLÍČEK, Tomáš W: Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914). Academia/Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2017, s. 439.

²²⁵ CHARVÁT, Josef: Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků. Galén, Praha 2005, s. 57; VONDRÁČEK, Vladimír: Lékař vzpomíná (1895–1920). 2. vydání (poprvé 1973). Avicenum, Praha 1978, s. 59.

²²⁶ Např. dopolední výlety Pražanů po Praze. Karel Löbl např. vzpomínal, že v dětství s otcem v neděli dopoledne chodívali na Pražský Hrad a on je seznamoval s jeho historií i s jeho přílehlým okolím. LÖBL, Karel: Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu. Academia, Praha 2012, s. 31.

²²⁷ NOSKOVÁ, Jana – ČERMÁKOVÁ, Jana: Měla jsem moc krásné dětství. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20. – 40. letech 20. století. / Ich hatte eine sehr schöne Kindheit. Erinnerungen von Brüner Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren. Etnonologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha – Pracoviště Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2013, (Rozhovor - Erich Pillwein, s. 69–105), zvláště s. 99.

z náboženských důvodů o nedělích a někdy i o svátcích provádět.²²⁸ Během období první republiky se v českém prostředí odklon od církve ještě posílil, pro řadu rodin však nedělní mše neztrácela svůj význam.

Stejně tak se udržel i význam rodinných nedělních obědů,²²⁹ jejichž příprava spočívala na ženě. Ženy, které po celý týden zajišťovaly úklid, nákupy, vaření a péči o děti, si tak nemohly vydechnout ani v neděli. Paradoxně pro ně neděle představovala ještě náročnější den, protože se kromě přípravy oběda a péče o děti musely věnovat také manželovi, který si chtěl odpočinout po celotýdenním zaměstnání.²³⁰ Tradiční důraz na sváteční nedělní oběd navíc znamenal, že se v neděli muselo vařit slavnostně, zpravidla se dělala pečeně.²³¹ V období první republiky ale čím dál tím více zazníval názor, že ženy by si měly o nedělích také odpočinout.²³²

Velké požadavky na ženskou domácí práci i v neděli dopoledne zřejmě vedly k tomu, že se ženy začaly seberealizovat během nedělního odpoledne, které bylo tradičně spojeno s prezentací rodiny na veřejnosti buď na korzu nebo na procházce či při návštěvě kulturních akcí. S tím souvisel další charakteristický rys nedělí - převlékání do nedělních šatů, ve kterých se lidé prezentovali na veřejnosti. Sváteční oblečení zdůrazňovalo výjimečnost neděle, ženám umožňovalo ukazovat nejnovější modely šatů a předvádět se. Proto přípravám na nedělní korzo často přikládaly značnou váhu a snažily se držet krok s nejnovějšími trendy, případně pomocí oblečení zdůraznit svoje postavení a vkus. Přirozeně se staraly i o odpovídající nedělní šaty svých dětí, prostřednictvím kterých také sdělovaly světu, že jsou dobré matky.²³³ Pravidelná nedělní prezentace pro ně tak znamenala určitou seberealizaci. Naopak dětem většinou převlékání do nedělních šatů žádnou větší radost nepůsobilo, protože při procházkách museli jít po boku dospělých, dávat na odiv svoji vychovanost a kvůli svátečním nedělním šatům nesměli příliš dovádět. Ani u mužů pravděpodobně nedělní oblečení nevyvolávalo vlnu nadšení, zvláště když si někteří z nich brávali svoji úřední uniformu. Na jednu stranu tím potvrzovali svůj společenský status, což mohlo být zdrojem jejich uspokojení, na druhou stranu se tak ale jen obtížně mohli vyvázat ze společenských požadavků jejich zaměstnání a stavu a odpočinout si od toho.

²²⁸ PELC, Martin: Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích. Matice moravská, Brno 2009, s. 203–205.

²²⁹ Zvláštní význam měly nedělní obědy zvláště v úřednických rodinách, které si často potrpěly na určitou obřadnost. Srov. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I., s. 460–476.

²³⁰ SOBOTOVÁ, L.: Rekreace žen, in: Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovůchovní ústav, Praha 1931, s. 69–73.

²³¹ VONDRÁČEK, Vladimír: Lékař vzpomíná (1895–1920), s. 59.

²³² V neděli si odpočineme! Pestrý týden, roč. 3, č. 9 (3. 3. 1928), s. 18.

²³³ SOVA, Antonín: Nedělní šaty, in: SOVA, Antonín: Lyrické básně mladosti. Melantrich, Praha 1938, s. 123.

Nedělní korzo byla nutná společenská událost, které se účastnily městské elity. Korzování městem mělo často svá specifická nepsaná pravidla, v některých městech od sebe odděleně korzovali na jedné straně řemeslníci a na druhé úředníci, lékaři a advokáti,²³⁴ jinde se zase oddělovala německá a česká společnost.²³⁵ Židovská enkláva se korzování také účastnila, v některých případech však byla částečně vydělena. Významné osobnosti města jako starostové, okresní hejtmani, radové apod. zpravidla museli během obvyklého korzování městem hovořit s lidmi, kteří s nimi chtěli něco konzultovat, a příliš si tak od svého úřadu neodpočinuli ani v neděli.²³⁶ Nedělní korzo tak pro mnohé lidi znamenalo nepříjemnou klec,²³⁷ hodinu, kterou museli pravidelně přetrpět, než se mohli začít věnovat tomu, čemu chtěli.²³⁸

Atmosféra první republiky přinášela do těchto stereotypů změny. Důraz na mládí a na rychlý dynamický život se promítal i do pojetí neděle, která již neměla být jenom dobou důstojné prezentace rodiny na veřejnosti, ale měla se stát skutečným volnem a prostorem pro zábavu a uvolnění. Ještě před první světovou válkou byla neděle do určité míry strnulá, jak ji popisovala například Milena Jesenská: *„V neděli na sebe oblékl malý člověk sváteční šaty a boty, které ho mačkaly. Ženy vyhrnovaly sukně, než usedly, a děti stály v dlouhých černých punčochách, kloboucích s gumičkou pod bradou a námořnických šatech jako v krunýři, držíce ruce od těla, aby se nepomačkaly. Domů se táta vracel důstojně zavěšen do maminky, a děti šly napřed, vedouce se za ručičku vratkými krůčky s rodičovskými pohledy v zádech, umořeny způsobností. Byla to pomalá, rozvázná neděle, která se navečer už těžko dala unést a kterou jsme svlékali s radostí a tajným oddechem. Nic na světě není obřadnějšího než malý člověk. Ta neděle dodržovala se jako perná povinnost, protože táta věděl, co se patří a máma chtěla užít světa. Prosim, Bohu, aby této dobromyslné generaci odpustil, že tahala s sebou děti jako kořata, neboť se domnívám, že nevěděla, co činí.“*²³⁹

Za první republiky již lidé neděle mnohem více věnovali jiným, soukromým činnostem. Zvyk účastnit se nedělního korza sice zcela nezanikl a zejména v menších městech si udržoval i nadále svůj význam. Důležitosti ale nabývaly i jiné způsoby trávení volného času, které již nevykazovaly takovou svázanost s městskou komunitou.

²³⁴ POLÁČEK, Karel: Okresní město. 7. vydání (poprvé 1936). Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1994, s. 17.

²³⁵ NOSKOVÁ, J. – ČERMÁKOVÁ, J.: Měla jsem moc krásné dětství. (Rozhovor – Renata Stronerová, s. 215–281), zvláště s. 227; CHARVÁT, Josef: Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků, s. 28.

²³⁶ GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma. 8. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1957, s. 29–31.

²³⁷ HAVLÍČEK, Jaroslav: Helimadoe. 5. vydání (poprvé 1940). Československý spisovatel, Praha 1963, s. 74.

²³⁸ GLAZAROVÁ, J.: Vlčí jáma, s. 29–31; KAPLICKÝ, Václav: Hrst vzpomínek z mládí. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 95.

²³⁹ JESENSKÁ, M.: Lidé v pohybu, s. 547–552.

Součástí nedělních odpolední bývají v mnohých rodinách návštěvy známých nebo příbuzných, které mohly plnit úlohu příjemného rozptýlení, stejně jako představovat spíše povinné závazky vůči známým nebo rodině.²⁴⁰ Až odpolední procházka často znamenala skutečný odpočinek a odreagování.²⁴¹ Rodiny směřovaly na okraj města do zahradních restaurací, kde bývalo posezení spojeno také s hudbou, případně vyrážely i za hranici města.²⁴² Chladnější počasí pak vedlo k odpoledním návštěvám kaváren a hostinců.²⁴³ Zatímco někteří jedinci kratší výlety a procházky přímo vyhledávali a těšili se na ně, pro jiné to bývalo jen pokračování povinností spojených s nedělním programem, protože procházky představovaly vedle uvolnění a zábavy také určitou sebeinscenaci městského a zvláště měšťanského obyvatelstva.²⁴⁴ Významnou roli v tom hrál i věk, mladí lidé výlety vnímali jako možnost trochu se odpoutat od dospělých, pokud jim bylo umožněno procházet se bez rodičů.²⁴⁵ Naopak pro samotné rodiče mohly společné nedělní výlety s rodinou představovat stejně tak únavnou povinnost jako radostné chvíle. Z hlediska pojetí neděle však bylo klíčové, že se formoval ideál nedělních výletů, který do jisté míry souvisel se snahou hledat odpočinek od industrializovaných měst. Částečně se tím navazovalo už na starší zvyky měšťanů vyjíždět za město, zejména rozvoj železnice však tento fenomén posouval na novou úroveň. Pravidelné nedělní výjezdy za město pak měly vliv na vytváření příměstských letovisek. Nejsilněji se to projevovalo v Praze a také v Brně.²⁴⁶ V menších městech se fenomén výletu zpravidla vázal na místní spolky, zejména na Klub českých (Československých) turistů, Sokol²⁴⁷, mládež oslovovaly různé skautské skupiny, v německém prostředí hrál důležitou roli Wandervogel a německou mládež formovaly

²⁴⁰ PAKOSTA, Jan: Co muži chtějí. Román. Julius Albert, Praha 1928, s. 26; POLÁČEK, Karel: Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců, s. 55; HÁJKOVÁ, Dagmar – KOKEŠOVÁ, Helena (eds.): Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909–1919. MÚA AV ČR/ Lidové nakladatelství, Praha 2016, s. 46.

²⁴¹ HERRMANN, Ignát: U snědeného krámu. Líčení z pražského života. 5. vydání (poprvé 1890). Fr. Topič, Praha, s. 159–160, 183; GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma, s. 70; Nedělní odpolední procházky miloval např. spisovatel Ignát Herrmann, který na ně brával rodinu a známé, nebo kolínský statkář a spisovatel Karel Leger. KLÁŠTERSKÝ, Antonín: Vzpomínky a portréty. Fr. Borový, Praha 1934, s. 241, 409.

²⁴² ŽIŽKOVÁ, Radka: Neděle v Praze na počátku 20. století. Diplomová práce. FF UK v Praze, Praha 1997, s. 43–44; DVOŘÁK, Tomáš: Pražské výletní restaurace. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010;

HERRMANN, Ignát: Před padesáti lety. Drobné vzpomínky z minulosti. 2. díl. Fr. Topič, Praha 1925, s. 9–18.

²⁴³ HERRMANN, Ignát: U snědeného krámu. Líčení z pražského života, s. 227–230.

²⁴⁴ HOJDA, Zdeněk: „Spazirgang, místo aneb plac, kdež lidé na procházku chodí“, in: BENDOVIÁ, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků ze 40. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století. Plzeň, 20.–22. února 2020. Academia, Praha 2021, s. 221–238.

²⁴⁵ SVOBODA, František Xaver: Světla života. (uspořádal Josef Špičák). Melantrich, Praha 1968, s. 389–399; Například Antonín Sova v jedné ze svých básní popisoval nedělní výlet, na který milenci musí jít v doprovodu strýce, aby vše probíhalo ve vší počestnosti. Ten jim však dává dostatek volnosti a sám si užívá přírody. SOVA, Antonín: Nedělní výlet, in: SOVA, Antonín: Lyrické básně mladosti. Melantrich, Praha 1938, s. 141–142.

²⁴⁶ NOVOTNÝ, Antonín: Praha od A do Z v letech 1820–1850. Kniha I., heslo byt (letní byty). Vladimír Bystrov, Praha 2004, s. 111–115; HORÁČEK, Cyril: Vzpomínky z mého života. HERC, Svatopluk (ed.). MÚA AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, s. 73–74.

²⁴⁷ VOSTŘEL, Martin: Spolkový život v Lounech v letech 1860–1914. Oblastní muzeum v Lounech, Louny 2017, s. 119–121.

sudetoněmecká mládežnická uskupení.²⁴⁸ Nedělní výlet se tak do jisté míry stával součástí společenského habitu středních vrstev, které se prezentovaly i tím, kam jezdí nebo chodí o nedělích. Představa, že by lidé měli o neděli vyrážet na výlety ven z města do přírody, se prohlubovala souběžně s tím, jak lidé přestávali pravidelně chodit do kostela a k výletu proto mohli využít celý den. Po vzniku republiky se tento trend ještě posiloval²⁴⁹ a pravidelnou součástí nedělí zejména od jara do podzimu, se v mnoha rodinách stávaly výlety do přírody. Zároveň s tím rostl také zájem o navštěvování památek, který byl reflektován i v beletrii nebo kinematografii.²⁵⁰ Po vzniku republiky, kdy pozvolna opadávala materiální nouze a nutnost vyrážet na venkov pro základní obživu, se opět vracel model klidného nedělního odpoledne, kdy rodina vyrazí na okraj města nebo kousek za město, stráví čas v přírodě nebo v zahradní restauraci a nachází v tom osvěžení, klid a uspokojení. Tento model s úspěchem zaznamenávaly písničky Karla Hašlera nebo dobová beletrie.²⁵¹ Velkému zájmu se již od 19. století těšily také tradiční nedělní výlety parníkem do pražského okolí,²⁵² které jsou zachyceny v nejednom dobovém románu,²⁵³ a jejichž obliba trvala i v meziválečném období.²⁵⁴

Nedělní výlety přinášely lidem uvolnění, relaxaci a často uspokojení, ostatně pobyt v přírodě nebo opuštění města byl do jisté míry zdrojem seberealizace některých lidí. Neděle jako pravidelné období volného času v tom hrála nezastupitelnou roli, byť se vztah k přírodě mohl utvářet i během dalších období volného času, zejména o dovolených, případně také o svátcích. Silně se to projevilo zejména u trampů, kteří zpravidla celou neděli strávili venku v přírodě, čímž značně nabourávali tradiční pojetí neděle. Zůstávala pro ně svátečním dnem

²⁴⁸ K německým spolkům srov. PELC, Martin: Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích. Maticе moravská, Brno 2009; KASPER, Tomáš – KAPSEROVÁ, Dana: Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933. Academia, Praha 2016.

²⁴⁹ POLÁČEK, Karel: Hynek v přírodě, in: POLÁČEK, Karel: Povídky pana Kočkodana. Na prahu neznáma. Kouzelná šunka. Povídky izraelského vyznání. Bez místa (Pan Selichar se osvobodil. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 273–278; VIKÁ, Karel: Venkov můj ..., in: VIKÁ, Karel: Řeči pro nic. Črty a causerie. Karel Vika, Praha 1927, s. 97–102; VIKÁ, Karel: Ubozí výletníci, in: VIKÁ, Karel: Řeči pro nic. Črty a causerie. Karel Vika, Praha 1927, s. 103–109; GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma, s. 70.

²⁵⁰ Noc na Karlštejně, režie Olaf Larus-Racek, 1919; PAKOSTA, J.: Co muži chtějí, s. 60–61; Dům na předměstí, režie Miroslav Cikán, 1933.

²⁵¹ Srov. HAŠLER, Karel: V roztocké třešňové aleji. Nakladatelství Hašlerových písniček, Praha 1919; POLÁČEK, K.: Dům na předměstí, s. 91.

²⁵² Řivnáčův Průvodce po Praze a okolí. Fr. Řivnáč, Praha 1881, s. 150–157; HERRMANN, Ignát: Otec Kondelík a ženich Vejvara. 11. vydání (poprvé 1898), F. Topič, Praha 1919, s. 143–163; FASTER, Otto: V pavučinách. Román z pražského života. F. Šimáček, Praha 1906, s. 21–36.

²⁵³ HERRMANN, Ignát: Otec Kondelík a ženich Vejvara, s. 143–163; FASTER, Otto: V pavučinách. Román z pražského života, s. 21–36; KISCH, Egon Erwin: Pasák. 2. vydání (poprvé německy 1914, česky 1922). Svoboda, Praha 1969, s. 12; ŘEZÁČ, Václav: Větrná setba. 5. vydání (poprvé 1934). Svoboda, Praha 1972, s. 53–57.

²⁵⁴ RADA, Vlastimil – ŽÁK, Jaroslav: Budulínek a Matlafousek aneb vzpoura na parníku „Primátor Dittrich“. První díl Bohatýrské trilogie. (Poprvé vyšlo samostatně v roce 1930). Nakladatelství krásné literatury, Praha 1959, s. 22–92. Motiv výletního parníku se objevuje i ve filmu Hrdinný kapitán Korkorán s Vlastou Burianem. Srov. Hrdinný kapitán Korkorán, režie Miroslav Cikán, 1934.

proto, že se vymykala všednímu pracovnímu dni. Svátečnost dne už se ale nenesla v tradičním duchu prezentace na veřejnosti, ale spíše v pocitu volnosti a svobody.

Pozici neděle posiloval zákon o osmihodinové pracovní době z roku 1918, který počítal s volnými nedělemi. Díky osmihodinové pracovní době v sobotu se mohlo rozšířit plánování volnočasových aktivit od soboty odpoledne až do neděle a již tak velmi populární nedělní výlety se proto mohly proměnit ve výlety weekendové. Od konce 20. let a zejména během 30. let se formovala myšlenka, že pro rodinné trávení sobotního odpoledne a neděle je nejvhodnější chata nebo bouda v přírodě, ve které mohla rodina přespávat.²⁵⁵ V souvislosti s tím pak zejména v blízkosti velkých měst, ale také v dalších oblíbených lokalitách (např. Posázaví), vznikaly víkendové osady.²⁵⁶ Pravidelné trávení nedělí na těchto chatách představovalo vhodný prostor pro seberealizaci při péči o chatu nebo ve společenském životě ve víkendové osadě.

Představa, že neděle má být dnem, kdy se člověk dostane ven z města a oprostí se od každodenních starostí, byla reflektována i v dobové kinematografii. Významně s tímto motivem pracoval například film *Dobry tramp Bernásek*, ve kterém například zaznívalo z úst staršího sluhy v úradě: „... *kdybych neděli se starou nestrávil v přírodě, tak snad bych se v Praze zadusil.*”²⁵⁷ V tomto filmu se navíc ukazovala široká škála možných volnočasových aktivit, které je možno dělat v neděli v přírodě, kromě výletů rovněž rybaření,²⁵⁸ koupání, polehávání u vody, hraní různých sportů, apod. Neděli jako den stvořený k rekreaci, zábavě a užívání přírody prezentoval ostatně i časopis *Ahoj*, krátce také pod názvem *Ahoj na neděli*, který vycházel v letech 1933–1943. Fenomén nedělních výletů do blízkého i vzdáleného okolí se prosadil v různých vrstvách společnosti, a proto měl celou řadu podob. Souběžně existovalo trampování, rodinné výlety, výjezdy různých spolků, s postupnou motorizací lidé také o nedělích vyráželi na výlety automobilem nebo na motocyklech. Obvyklé byly i krátké výlety do nejbližšího okolí, při kterých se lidé shromažďovali v zahradních restauracích, případně si nosili svačiny a vyráželi do okolí na procházky. Například v Brně lidé ve velkém navštěvovali bílovické lesy,²⁵⁹ v Praze často lidé při návratu do města obsazovali příměstské stráně, např. Košíře, Žižkov na Židovských pecích, Nuselskou stráně za dětskou nemocnicí, stráně v Michli

²⁵⁵ VAŠEK: Boudy a chaty. *Eva*, roč. 3, č. 16 (15. 7. 1931), s. 18–20.

²⁵⁶ SOKA Praha-východ, fond Archiv obce Zdiby, Plány na chaty v katastrálním území v Brnkách.

²⁵⁷ *Dobry tramp Bernásek*, režie Karel Lamač, 1933.

²⁵⁸ Rybaření bylo jako volnočasová aktivita na neděli zmíněno i ve filmu *Advokátka Věra*, režie Martin Frič, 1937.

²⁵⁹ *Demokracie v teorii a v praxi čili starorakouský aristokrat a československý inženýr*. *Moravská orlice*, roč. 66, č. 15 (8. 4. 1928), s. 2.

atd. a svou přítomností proměňovali tato místa ve specifický mumraj plný nejrůznějších hovorů, dovádějících dětí a vyhrávajících gramofonů.²⁶⁰

Pojetí neděle jako dne stvořeného pro výlety rezonovalo i v souvislosti s rozvojem motorizace od druhé půlky 20. let. Výjezdy mimo město na motocyklech svým způsobem symbolizovaly únik z města²⁶¹ a zároveň zrychlující se tempo doby.²⁶² Některé podniky nebo firmy měly přitom přímo klíčový význam pro volný čas ostatních právě proto, že se v nich pracovalo i o nedělích. Nepřetržitý provoz základních a dopravních služeb v neděli i ve svátek dovolovalo ministerské nařízení z 11. ledna 1919 č. 11 Sb. z. a n. a umožňovalo tím ostatním lidem cestovat vlaky nebo autobusy na návštěvy, do přírody apod. V souvislosti se snahami zavést nedělní klid administrativně v rámci jednotlivých okresů v polovině 20. let dopadl zákaz provozu i na benzínové pumpy. Ministerstvo si však poměrně rychle uvědomilo, že zákaz v sobě nesl bezpečnostní rizika²⁶³ a omezoval rozmach automobilové dopravy, která o svátcích a nedělích umožňovala těm vrstvám obyvatelstva, které již v té době disponovaly autem, vyjíždět na delší výlety. Od zaujetí stanoviska však vedla poměrně dlouhá cesta k realizaci, a tak přestože již v roce 1926 se ministerstvo sociální péče stavělo k nedělnímu prodeji kladně, ještě v září 1934 nebylo možné si benzín v neděli nebo ve svátek koupit,²⁶⁴ což bylo pravděpodobně způsobeno tím, že o tom rozhodovala zemská správa. Přesto ve vyšších vrstvách rostla obliba automobilových výletů o nedělích. Fenomén nedělních automobilových výletů se ostatně brzy objevil v tehdejších filmech, v parodické rovině ve spojení s piknikem ho představili Jiří Voskovec a Jan Werich ve filmu *Pudr a benzin*,²⁶⁵ ale jako běžná součást nedělních odpolední byl ukázán i ve filmech *Pokušení paní Antonie*, *U pokladny stál...*, *Žena, která ví, co chce*, apod.²⁶⁶

Stejně tak neděle poskytovala prostor i pro další činnosti, které se často stávaly zdrojem seberealizace. Uzákonění volného dne dávalo lidem jistotu odpočinku, umožňovalo plánovat

²⁶⁰ NOR, A. C.: Léto v předměstích. *Salon*, roč. 9, č. 7, (15. 7. 1930), s. 12–13, 26; ČAPEK, Karel: Neděle na periferii, in: ČAPEK, Karel: *Kalendář. (Jak je rok dlouhý)*. 2. vydání (poprvé 1940). Fr. Borový, Praha 1947, s. 130–133.

²⁶¹ ŠTEMBERK, Jan: *Automobilista v zajetí reality. Vývoj pravidel silničního provozu v českých zemích v první polovině 20. století*. Karolinum, Praha 2008, s. 21–22.

²⁶² JESENSKÁ, Milena: Víkend a jeho bolestné stíny, in: JIRÁSKOVÁ, Marie (ed.): *Milena Jesenská: Křižovatky. (Výbor z díla)*. Torst, Praha 2016, s. 425–426 (článek publikován v roce 1927)

²⁶³ Lidé kvůli tomu přechovávali benzín v domech, což se tehdy nesmělo, protože hrozilo nebezpečí výbuchu v budovách. NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 788, inv. č. 1581, Naftaspol ministerstvu obchodu, žádost o povolení nedělní obsluhy benzínových pump, 13. 2. 1926.

²⁶⁴ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 788, inv. č. 1581, Ministerstvo sociální péče Zemské správě politické, 23. 4. 1926; žádosti, protesty a vyjádření 1926–1934.

²⁶⁵ *Pudr a benzin*, režie Jindřich Honzl, 1931.

²⁶⁶ *Pokušení paní Antonie*, režie Vladimír Slavínský, 1934; *U pokladny stál ...*, režie Karel Lamač, 1939; *Žena, která ví, co chce*, režie Václav Binovec, 1934.

výlety a účastnit se kulturních akcí, od konce 19. století se pak někteří lidé v neděli věnovali sportovním aktivitám. O nedělích se hrávaly zápasy v kopané, nebo probíhaly nejrůznější závody (např. veslování, atletika, dostihy, motocyklové závody) a lidé se těchto akcí buď přímo aktivně účastnili, nebo se řadili mezi diváky. V souvislosti se vzestupem sportu během 20. a 30. let se pak neděle stala klíčovým dnem pro sportovní aktivity, které u mladých lidí nezdědka zcela vytlačovaly tradiční nedělní činnosti, jako byly návštěva kostela nebo odpolední korzování. V zimním období se někteří lidé věnovali lyžování, což si zpravidla vyžádalo celou neděli, protože se museli přemístit ke sjízdnému kopci. Pražané vyjížděli do okolí Prahy, někdy dokonce až do Krkonoš, což ale vedlo k tomu, že podstatnou část neděle strávili cestou tam a zpět.²⁶⁷ Za lyžováním se přitom jezdilo hlavně vlakem, některé rodiny využívaly i auto, pokud ho měly.²⁶⁸ Dobová filmová reklama dokonce prezentovala Škodu Populár jako automobil vhodný k cestování do zimních hor.²⁶⁹ V menších městech lyžaři vyhledávali nejbližší sjízdné kopce. Místní sportovní spolky pravidelně každou neděli organizovaly společné bruslení, lyžování a sáňkování,²⁷⁰ jak bude připomenuto ještě v podkapitole 4.3. Aktivní sportování a možnosti seberealizace. Sportovní aktivita tak přirozeně rozbíjela tradiční pojetí neděle a příznivci sportování si tím zvětšovali prostor pro vlastní zábavy a seberealizaci.

Již od 19. století také byly součástí nedělních odpolední večerů různé kulturní nebo spolkové akce. Lidé navštěvovali divadlo,²⁷¹ těsně před první světovou válkou, ale zejména od 20. let, se stalo oblíbenou zábavou nedělních odpolední kino. Zatímco ve větších městech zpravidla existovalo několik konkurenčních kin a lidé si z nich mohli vybírat, v menších městech se nedělní návštěva kina stávala společenskou záležitostí.²⁷² Ostatně právě o nedělích byla kina nejnavštěvovanější.²⁷³ Naopak ponocovalo se nejvíce v sobotu, protože neděle umožňovala déle si přispat. Pořádaly se plesy, besedy a zábavy.²⁷⁴ Seznámení mladých lidí

²⁶⁷ „Každý, kdo takovým nedělním lyžařským vlakem jednou jel, dá mi za pravdu. Facit takové neděle je: 10 hodin ve vlaku, 3 hodiny na sněhu a ostatek někde na chatě v prostředí hygienicky naprosto nevyhovujícím. Ptám se, zda-li tohle slouží ku zdraví a osvěžení.“ HERČÍK, Ferdinand: Trochu skepse o sportu. Přítomnost, roč. 7, č. 19 (14. 5. 1930), s. 303–304.

²⁶⁸ Např. brněnský renomovaný technik a později profesor speciálních staveb železných a betonových Konrád Hruban vyjížděl z Brna na lyžování autem. PŘIBYL, František – LACHMANN, Vojtěch – ŠMERDA, Zdeněk – HRUBAN, Ivo: Konrád Hruban ve vzpomínkách. Pobočka ČSVTS při krajské radě Československé vědeckotechnické společnosti jmk, Brno 1978, s. 67.

²⁶⁹ Škoda Populár jako podporovatel zimních sportů, in: Hledání ztraceného času, díl Populární Populár, režie Pavel Vantuch, 2006.

²⁷⁰ -ek-: Zimní sporty na Hané. Salon, roč. 1 (1923), č. 7-8, s. 23.

²⁷¹ ŽIŽKOVÁ, Radka: Neděle v Praze na počátku 20. století, s. 34; HÁJKOVÁ, Dagmar – KOKEŠOVÁ, Helena (eds.): Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909–1919. MÚA AV ČR/ Lidové nakladatelství, Praha 2016, s. 45.

²⁷² GLAZAROVÁ, J.: Roky v kruhu, s. 59–60; POLÁČEK, Karel: Bylo nás pět. Fr. Borový, Praha 1946, s. 87–91.

²⁷³ KLIMEŠ, Ivan: Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2016, s. 87.

²⁷⁴ VOSTŘEL, Martin: Spolkový život v Lounech v letech 1860–1914, s. 47.

během sobotního flámu zobrazoval i film *Ze soboty na neděli* z roku 1931.²⁷⁵ Již od 19. století bývalo ve středostavovských rodinách zvykem docházet o sobotách nebo o nedělích do měšťanské besedy.²⁷⁶ Své schůze nebo akce pořádaly například organizace Sokola nebo Hlaholu a další spolky. Pro mnoho mužů zůstával nedělní večer dobou, kdy vyráželi na pivo a kdy se docházelo do měšťanské besedy. Zatímco někdy muži chodili s manželkami, jindy docházeli do besedy sami a ženy si hledaly jinou zábavu, kromě drobných domácích prací, které rozhodně nebylo možno považovat za volnočasovou aktivitu, se zpravidla setkávaly se sousedkami a hovořily s nimi o všem možném. Dlouho se držel zvyk vynést vpozdvečer lavici nebo židle na chodník před dům a rozmlouvat se sousedy nebo s kolemjdoucími.²⁷⁷ Aktivnější ženy v Praze před první světovou válkou docházeli na tzv. Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky všech oborů, které pořádal americký klub dam.²⁷⁸

Svébytnou roli hrály neděle v létě, kdy rodiny vyjížděly na dovolené. Zejména pobyty rodin na letních bytech se vyznačovaly tím, že otcové nemohli s rodinou trávit celou dovolenou a po několika dnech se vraceli do města do zaměstnání. Za zbytkem rodiny pak přijížděli zase o nedělích, které se proto zpravidla stávaly nejrušnější částí týdne. Mnozí otcové se běžně vraceli z letního bytu dokonce až v pondělí ráno vlakem rovnou do práce.²⁷⁹

Přestože se obecně rozvolňovalo pojetí neděle, jednou za čas se na tento den soustředily občanské povinnosti, například volby. O nedělích proběhly všechny volby do poslanecké sněmovny i do senátu v éře první republiky (v letech 1920, 1925, 1929 a 1935),²⁸⁰ a cesta k volbám tak do určité míry mohla ovlivňovat pojetí této konkrétní neděle.

Během období první republiky se povolna opouštěl tradiční způsob neděle. Zejména ve větších městech a mezi lidmi mladších generací se omezovaly nepsané povinnosti a ritualizované chování, jako návštěva kostela nebo korzování městem, a naopak převažovala obliba výletů a dalších aktivit. Díky tomu se neděle stávala ještě volnějším dnem než v 19.

²⁷⁵ *Ze soboty na neděli*, režie Gustav Machatý, 1931.

²⁷⁶ DEJMKOVÁ, Ivana: Pražská měšťanská beseda. Její vzestup a pád. Pražský sborník historický, Archiv hlavního města Prahy / Scriptorium, roč. 38, Praha 2010, s. 185–271. HERRMANN, I.: Otec Kondelík a ženich Vejvara, s. 145.

²⁷⁷ HERRMANN, I.: Ze staré Prahy, s. 74–75; POLÁČEK, K.: Okresní město. s. 75; GLAZAROVÁ, Marie: Vlčí jáma, s. 39.

²⁷⁸ SECKÁ, Milena: Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky všech oborů, in: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds): Ženy a politika (1890–1938). Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Praha 2014, s. 30–39.

²⁷⁹ Obdobným způsobem se do města vraceli otcové od rodin i v Rakousku, kde se pondělním vlakům přezdívalo „Hofratszug“ (vlak dvorních radů) nebo „Busserlzug“ (hubičkový vlak). Srov. HÖGL, Hans: Aspekte des Urlaubs am Bauernhof und die Sommerfrische, in: ROSNER, Willibald (Hrsg.), Sommerfrische – Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Reichenau an der Rax, 5.–8. Juli 1993. Institut für Landeskunde, Wien 1994, s. 79–96.

²⁸⁰ Srov. jednotlivé ročníky Politického kalendáře Republiky Československé.

století. Lidé jí více než dříve chápali jako čas pro sebe a snažili se, aby se alespoň na pár hodin vyvázali z nejrůznějších povinností a mohli si odpočinout a užít. Čas trávili prezentací ve společnosti a interakci se známými (návštěvy, korza, setkání v hospodách nebo kavárnách), návštěvami kulturních akcí (divadlo, koncerty, kino, společenské akce) a různých podívaných (cirkus, poutě apod.). Nedílnou součástí nedělí ale býval i fyzický odpočinek a trávení času s rodinou. Volná neděle zpravidla umožňovala rozvoj nových fenoménů, vedle již tradičních nedělních výletů, zejména tramping, ale také motorismus a sport (pasivní i aktivní). Posílení pozice neděle jako svobodného dne napomáhala i osmihodinová pracovní doba, která umožňovala zahájit některé volnočasové aktivity již v sobotu odpoledne. Někteří lidé proto opouštěli město již v sobotu večer a neděle v jiném prostředí již nemohla probíhat podle tradičních zvyklostí. V souvislosti s tím neděli nahradil pojem víkend a národ zachvátila „vlna weekendová“.²⁸¹ Ve 30. letech se tento trend rozšířil již do té míry, že se v časopise Měsíc, ilustrované společenské revue, mohlo konstatovat: „Každou sobotu nastane stěhování národů. Na vlaky jsou podnikány útoky, silnice nestačí autům a autobusům. Vše živé prchá z města do přírody.“²⁸²

2.2.3. Neděle a otevření obchodů

Přestože neděle pro většinu obyvatelstva znamenala den klidu a odpočinku od zaměstnání, nebylo to zcela automatické pro všechny a její vnímání si prošlo určitým vývojem. V živnostenských kruzích se již od konce 19. století diskutovalo o tom, do jaké míry ctít nedělní klid a tyto diskuse ještě umocnil zákon z roku 1895 o klidu nedělním a svátečním.²⁸³ Zejména mezi obchodníky se názory na opodstatněnost úplného nedělního klidu značně lišily a záleželo často na konkrétních místních poměrech. Názory na nedělní klid se formovaly v druhé polovině 19. století, když byla v roce 1868 opuštěna zásada zavírání obchodů v neděli kvůli bohoslužbám nejpozději v 10 hodin dopoledne a obchodníkům byla dána volná ruka v určení nedělní otevírací doby. Tehdy mezi obchodníky převážil názor, že by měli i v neděli pracovat co nejdéle. Pokusy omezit práci živností během neděle v 80. letech 19. století vyzněly naprázdno, protože souběžně s novými nařízeními se objevovalo i množství výjimek, které jen nezpřehledňovaly situaci. Zatímco řada živností tak již svítla neděli jako den volna, obchodníci tvrději obchodovali dál a bylo zřejmé, že je třeba otázku nedělního klidu vyřešit

²⁸¹ VAN: Weekend. Eva, roč. 2, č. 16 (15. 6. 1930), s. 18.

²⁸² Eva: Na weekend. Měsíc, roč. 1 (1932), č. 7, s. 32.

²⁸³ PRIBYL, Herbert: Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechthistorischer Perspektive, in: WEILER, Rudolf (Hg): Der Tag des Herrn. Kulturgeschichte des Sonntags. Böhlau Verlag, Wien/Köln/Weimar 1998, s. 187–223.

jednotným zákonem, který by měl platnost pro všechny zaměstnavatele.²⁸⁴ Ten vstoupil v platnost v roce 1895 a omezil nedělní prodejní dobu na 6 hodin, přičemž konkrétní časy a výjimky měly stanovit zemské politické úřady v součinnosti s obcemi nebo místními společenstvími.²⁸⁵ Některá povolání si přesto udržela výjimku na práci i v době nedělního klidu.²⁸⁶

Zákon z roku 1905 nedělní klid pro obchodní živnosti ještě upravoval, obchodníci nyní mohli provozovat svoji živnost v neděli nejdéle 4 hodiny. O konkrétním časovém rozmezí nedělní otevírací doby opět rozhodoval zemský politický úřad, který povoloval i výjimky na nedělní obchodování až o délce osmi hodin v mimořádných dnech (např. ve vánoční době, o poutích apod.).²⁸⁷ Podoba nedělního klidu se proto lišila místo od místa, například v Čechách i na Moravě se před první světovou válkou ustálil zvyk otevírat obchody s potravinami v létě v čase od 7 do 11 hodin dopoledne a v zimě od 7 do 10 hodin.²⁸⁸ V Praze směly obchody s potravinami obchodovat pouze od 6 hodin ráno do 10 dopoledne v zimním období (od 1. října do 30. dubna) a od 6 do 9 hodin v letním období (1. května až 30. září).²⁸⁹ Výjimku představovaly neděle připadající na svátky zemských patronů, a dále neděle, kdy se konalo biřmování, výroční trh, posvícení nebo pouť. Tehdy mohly být obchody v daném místě otevřeny od 8 do 16 hodin. O předvánočních nedělích mezi 15. a 24. prosincem, kdy vzrůstal zájem zákazníků o zboží, se povoloval prodej od 8 do 12 hodin. Zvláštní nařízení platila pro prodejny na nádražích, které směly prodávat 8 hodin a v lázeňských místech, kde nařízení umožňovala prodej v letním období od 6 do 11 a večer od 18 do 20 hodin. Zvláštní nedělní režim měly i obchody s potravinami v místech poutních, které směly být otevřeny 8 hodin.²⁹⁰

²⁸⁴ NEVŠÍMAL, A. V.: Zákon o nedělním a svátečním klidu se všemi prováděcími předpisy a nařízeními, s. 3–10.

²⁸⁵ NEVŠÍMAL, A. V.: Zákon o nedělním a svátečním klidu se všemi prováděcími předpisy a nařízeními, s. 16.

²⁸⁶ Výjimku měli vazači a obchodníci s přírodními květinami, kadeřníci, holiči, vlásenkáři, pekaři, cukráři, koláčníci, mandoletáři, řezníci, zvěřináři, uzenaři, uzenkáři, mlékárny, mlékařství, prodavači mléka a živnosti obchodní, kterým bylo umožněno pracovat i v neděli. Zákoník zemský království Českého, částka XIII., vydaná a rozeslaná dne 4. května 1895, č. 34, Vyhlášení c. k. místodržitele pro Čechy od dne 2. května 1895, č. 62000 týkající se upravení nedělního a svátečního klidu při provozování živností, s. 53–56.

²⁸⁷ PRAŽÁK, Jirí – FIEDLER, František: Rakouské právo správní. Část 2, Nástin zvláštní části práva správního. Jednota právnická, Praha 1906, s. 279–280.

²⁸⁸ Národní shromáždění československé. 1919. Návrh členů Národního shromáždění Tučného, Freimana a spol., aby byl vydán zákon o nedělním klidu v obchodech, prodejnách a kancelářích. Tisk č. 1762 (30. 10. 1919). (https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1762_00.htm)

²⁸⁹ ŠTĚDRÝ, Bohumil: Zákon, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební pro královské hlavní město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských, s. 471–480.

²⁹⁰ ŠTĚDRÝ, Bohumil: Zákon, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební pro královské hlavní město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských, s. 471–480.

Za první světové války byla tato práva různě pozměňována, v březnu 1919 však opět došlo k obnově nedělního a svátečního klidu.²⁹¹ Zatímco živnosti se vracely k volným nedělím, obchodníkům stále zůstávala možnost otevřít na několik hodin i v neděli. Zákon o osmihodinové pracovní době situaci však poněkud zkomplikoval, protože garantoval zaměstnancům 32 hodinové volno. Nebylo sice bezpodmínečně dáno, že 32 hodinové volno má trvat od soboty večer ve spojení s nedělí, ale právě tak to většina zaměstnanců chápala a vyžadovala.²⁹² Sami obchodníci však odmítali v neděli zavírat a dávat obchodním pomocníkům volno, protože pro ně neděle představovala důležitý prodejní den. Opakovaně tak docházelo ke sporům. Zatímco sami obchodníci počítali s tím, že obchod by měl být otevřen co nejdéle, aby nepřišli ani o jednoho zákazníka, obchodní pomocníci přirozeně toužili po zkrácení pracovní doby. Když se po skončení války dávalo mnoho věcí do pohybu, obchodní pomocníci doufali, že se jim podaří ještě ulevit ze své pracovní doby. Již na podzim 1919 byl připraven návrh zákona o nedělním klidu v prodejnách, obchodech a kancelářích, podle kterého měla být v neděli jakákoli práce zakázána. Návrh dokonce počítal s počátkem nedělního klidu již od sedmi hodin večer v sobotu a končit měl v pondělí v sedm hodin ráno, což by dávalo v souhrnu 36 hodin klidu.²⁹³ Návrh předložil národní socialista Alois Tučný, ale neuspěl s ním. Další návrhy se pak objevily v letech 1922 a 1925, k jejich schválení ale rovněž nedošlo. Věc zůstávala nadále otevřená a komplikovala jí zejména skutečnost, že každé město se k této otázce stavělo trochu jinak. Zatímco obchodní pomocníci v podstatě jednotně požadovali více volného času, postoj jednotlivých obchodníků se značně lišil.

Z diskusí čtenářů v dobových periodikách ve 20. letech jasně vyplývalo, že panovaly značné rozdíly mezi obchodníky z menších měst a mezi těmi z větších sídel, které nedělní volno nemohlo nijak existenčně ohrozit. Ti si proto zvykali na jiný životní styl a na neděli si plánovali výlety, účastnili se nejrůznějších kulturních či sportovních akcí a začínali hledat seberealizaci i mimo svůj obchod. Takový přístup k volným nedělím ztělesňoval i hlavní hrdina humoristického románu *Muži v offsidu* obchodník pan Načeradec, který v neděli bez obav zavřel a pravidelně chodil na fotbal, jehož sledováním se seberealizoval.²⁹⁴ Oddech a odpočinek od práce pro takové lidi už byla důležitější hodnota než výdělek z nedělního prodeje, zvláště

²⁹¹ Zákon č. 150/1919 Sb. Nařízení vlády Republiky Československé ze dne 21. března 1919 o obnově klidu nedělního a svátečního.

²⁹² Národní shromáždění československé. 1919. Návrh členů Národního shromáždění Tučného, Freimana a spol., aby byl vydán zákon o nedělním klidu v obchodech, prodejnách a kancelářích. Tisk č. 1762 (30. 10. 1919). (https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1762_00.htm)

²⁹³ Návrh zákona o nedělním klidu v prodejnách, obchodech a kancelářích. *Věstník obchodnické omladiny československé*, roč. 35, č. 10 (31. 10. 1919), s. 2–3.

²⁹⁴ Srov. POLÁČEK, Karel: *Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců*. 8. vydání (poprvé 1931). Československý spisovatel, Praha 1957.

když mnozí měli zkušenost s tím, že se dlouhé hodiny čekávalo na zákazníky, kteří pak udělali jen zanedbatelnou útratu.²⁹⁵

Obchodníci z menších měst však trvali na tom, že v neděli musí mít otevřeno, protože právě tehdy město navštěvovali lidé z venkova nakupující na celý týden. Mnohdy se také konkurenti o nedělích vzájemně sledovali a vyčkávali, kdo dřív zavře.²⁹⁶ Zastánci prodejní neděle tvrdili, že se během neděle vydělalo více než během 6 všedních dnů.²⁹⁷ Taková argumentace se objevovala například i v diskusích o zavádění nedělního klidu ve Slaném v polovině 20. let, kde místní obchodníci, ale i zemědělci, požadovali zachování pracovních nedělí, protože o týdenních trzích lidé z venkova proudili do města a dělali obchodníkům velký obrat.²⁹⁸ Obchodníci opačného názoru ale argumentovali tím, že venkované si sice mohou v neděli ve městě nakoupit, ale nemohou si stejně obstarat záležitosti na úradech a v úředních záležitostech proto musí v týdnu do města znovu. Proto by pro ně bylo lepší jezdit do města ve všední den.²⁹⁹ Mezi obchodníky z větších měst panovala také obava, že v případě zavedení úplného nedělního klidu budou obchody ve městech pod přísnou kontrolou, zatímco ty venkovské nebudou na očích a budou zákon ve velké míře porušovat.³⁰⁰ Stávalo se ostatně, že někteří obchodníci i přes zákaz svým zákazníkům zboží, ovšem tajně, zpravidla zadem, v neděli prodávali.³⁰¹

Přístup k otevírací době v neděli se v prvních letech nové republiky ustálil. V Čechách bylo k roku 1923 68 okresů, ve kterých se pracovalo podle zákona o nedělním klidu, tj. tři nebo čtyři hodiny dopoledne probíhal prodej, kterého se účastnili i obchodní pomocníci. Zároveň se tím ale ignoroval zákon o osmihodinové pracovní době. V dalších deseti okresech se sice prodávalo, ale bez pomocníků, kteří dostali volno a veškerou práci obstarávali sami majitelé nebo příslušníci jejich rodin. Ve třiceti okresech se vžil úplný nedělní klid a až na několik výjimek všechny obchody zavíraly. Stojí za zmínku, že mezi nimi převažovaly okresy

²⁹⁵ Nedělní klid a pracovní doba. Český Lloyd, roč. 43, č. 43 (28. 5. 1927), s. 1; NEFF, V.: Před pultem a za pultem, s. 24.

²⁹⁶ POLÁČEK, K.: Okresní město, s. 17.

²⁹⁷ Nedělní klid a pracovní doba. Český Lloyd, roč. 43, č. 42 (25. 5. 1927), s. 1,

²⁹⁸ KASALICKÝ: Nedělní klid ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 12 (20. 3. 1925), s. 4; K diskusi o nedělním klidu ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 13 (27. 3. 1925), s. 3–4.

²⁹⁹ FCL: Nedělní klid ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 10 (6. 3. 1925), s. 4.

³⁰⁰ NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Živnostenský inspektorát v Hradci Králové Ministerstvu sociální péče, 4. 7. 1923.

³⁰¹ Tajně prodávání bylo reflektováno i v dobové beletrii, srov. např. POLÁČEK, K.: Dům na předměstí, s. 82.

severočeské se silnou německou menšinou, například liberecký, chomutovský, mostecký, falknovský (sokolovský), jablonecký nebo varnsdorfský.³⁰²

Zdánlivě stabilizovaná situace okolo nedělí se však v následujících letech značně proměnila, protože Zemská správa politická se pokusila do systému vnést větší pořádek. Velkou nevoli způsobil výnos prezidenta Zemské správy politické v Praze, který 15. prosince 1924 zakázal provozování všech obchodních živností (s výjimkou prodeje mléka a ovoce) v obvodu policejního ředitelství v Plzni. Místní živnostníci okamžitě uspořádali protestní schůzi, zaslali protesty a osobně jezdili do Prahy na Zemskou správu politickou vysvětlovat, že nařízení je existenčně poškozuje.³⁰³ Plzeňský případ však znamenal jenom předzvěst k dalším událostem. Během roku 1925 došlo k zavedení nedělního klidu i v dalších okresech, přičemž tato nařízení vesměs doprovázely stížnosti tamních obchodníků.³⁰⁴ Druhá polovina 20. let se proto nesla v určitém napětí mezi obchodnictvem a Zemskou správou politickou a také ministerstvem sociální péče, které se rovněž snažilo celou situaci řešit.³⁰⁵ Množící se počet nařízení o nedělním klidu v jednotlivých městech a okresech vycházelo z politických jednání z roku 1923, které počítaly s brzkým zavedením zákona pro celou republiku a měly tak vlastně připravit půdu pro nový zákon. K tomu však nakonec nedošlo, a naopak sílící tlak místních obchodníků vedl k tomu, že se od těchto nařízení na lokální úrovni opět ustupovalo.³⁰⁶

Otázka, zda zavírat nebo nezavírat v neděli obchody, se řešila již od počátku století. Někde se s tím vypořádali již před rokem 1914, v jiných městech se otázka vracela opakovaně po několika letech, aniž by došlo k nějakým změnám. Ve dvacátých letech však pozvolna mezi obchodníky začal převažovat názor, že je potřeba modernizovat a výrazným rysem modernizace by měla být volná neděle, kterou by obchodník věnoval rodině, odpočinku a osvěžení. Takto uvažující obchodníci spojovali odpor proti nedělnímu klidu se starší generací, která už si zvykla na určitý styl práce a nebyla schopna nebo ochotna ho změnit, což byla podle

³⁰² NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Zemská správa politická v Praze, přehledná tabulka, 1923.

³⁰³ NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Obchodní a živnostenská komora v Plzni Zemské správě politické v Praze, 10. 2. 1925.

³⁰⁴ NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Zemská správa politická v Praze Ministerstvu sociální péče ve věci: Nedělní klid v obchodních živnostech v obvodu politického okresu královického, 22. 5. 1926. Zvláště velké roztrpčení to způsobilo v Hradci Králové. Obchodníci si stěžovali, že místní konzumy vzdor zákazu v neděli normálně otevírají, načež obdrželi od okresní politické správy v Hradci Králové informaci, že se na konzumy nařízení nevztahuje, protože se neřídí živnostenským řádem. To přirozeně ostatní obchodníky naštválo ještě víc a o to důrazněji požadovali úplný nedělní klid zrušit. NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Zemská správa politická v Praze Ministerstvu sociální péče ve věci: Nedělní klid v živnostech obchodních, 25. 9. 1926.

³⁰⁵ NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783–790, inv. č. 1574–1588.

³⁰⁶ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 784, inv. č. 1577, Československé obchodnické besedy Ludvíku Czechovi, ministru sociální péče, leden 1930.

„modernějších“ obchodníků zásadní chyba. Argumentovali tím, že hlavní reklamou je kvalita zboží, a ne otevírací doba. Co se prodalo denně za 14-16 hodin, mohlo se podle nich prodat i za 8-10 hodin. Tvrdili, že zákazníci se brzy naučí, kdy mohou a nemohou nakupovat a jako příklad uváděli, že lidé také nechodí na úřad nebo k soudu v osm hodin večer a měli by se proto naučit, že v osm nepůjdou ani do obchodu.³⁰⁷ Častokrát zmiňovanou závislost na venkovských zákaznících obhájci nedělního klidu odrazili poukazem na to, že když venkované budou vědět, že v neděli bude zavřeno, přijdou jindy.³⁰⁸ Jiní obchodníci však měli tu zkušenost, že nejvíce vydělají právě v neděli díky příjezdu turistů, a proto zákon o nedělním klidu označovali za „teror“.

Na jednu stranu tak pozvolna sílil tlak na zavedení nedělního klidu na celém území republiky, v místech, kde již byl zaveden, se však objevovaly požadavky na jeho zmírnění. Na konci 20. let obchodníci opakovaně žádali o zavedení tzv. stříbrné neděle, tj. zrušení nedělního klidu pro druhou neděli před 24. prosincem, což souviselo s rostoucími nákupy před Vánočními svátky.³⁰⁹ Zároveň čím dál tím více obchodníků žádalo zavedení naprosto nerušeného nedělního klidu a uzavírání obchodů na Štědrý den již o páté hodině odpolední.³¹⁰ Zaznívala sice myšlenka, že by si obchodníci mohli zavírat, kdy chtějí a nenutit do toho ty, kteří jsou na nedělích závislí, ale požadavek na plošné zavedení klidu vycházel pravděpodobně právě z obavy, že konkurence by nezavřela. Obchodníci ostatně bývali zvyklí mít dlouze otevřeno ne kvůli tomu, že by očekávali nějaký závratný zisk, ale kvůli tomu, aby měli otevřeno stejně dlouho jako konkurence.³¹¹ To potvrzovala i situace z Hradce Králové, kde obchodní grémium po vzniku republiky zavedlo nedělní klid. Ten se dodržoval téměř celý rok, aniž by to obchodům nějak zvlášť škodilo. Potom se ale někteří obchodníci začali k nedělnímu prodeji vracet s poukazem na to, že lidé jezdí nakupovat do jiných měst. Brzy v rámci konkurenčního boje otevírali další, a nakonec obchodní grémium usnesení odvolalo a poměry ve městě se vrátily do předválečných kolejí.³¹²

Světová hospodářská krize, která na Československo plně udeřila počátkem 30. let, přirozeně znovu rozproudila debatu o pracovní době, efektivitě a o problematice

³⁰⁷ Nedělní klid a pracovní doba. J. M.: Nemám mnoho zbytečného času... Český Lloyd, roč. 43, č. 45 (4. 6. 1927), s. 3.

³⁰⁸ Nedělní klid a pracovní doba. L. ČV. V J.: Zaslám též úvahu... Český Lloyd, roč. 43, č. 45 (4. 6. 1927), s. 3.

³⁰⁹ Zemský úřad v Brně proti zavedení „stříbrné neděle“. Český Lloyd, roč. 46, č. 70 (30. 8. 1930), s. 2

³¹⁰ Min. obchodu pro bezvýjimečné zavedení nedělního klidu ve městech i venkovských obcích. Moravská orlice, roč. 69, č. 15 (12. 4. 1931), s. 4.

³¹¹ Tato praxe byla zmiňována i v beletrii, srov. POLÁČEK, Karel: Okresní město. 7. vydání (poprvé 1936). Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1994, s. 17.

³¹² NA, fond Ministerstvo sociální péče, Praha, k. 783, inv. č. 1574, Živnostenský inspektorát v Hradci Králové Ministerstvu sociální péče, 4. 7. 1923.

nezaměstnanosti. Stanovisko většiny obchodních organizací zůstávalo neměnné, ale stejně tak se stále silněji objevoval názor, že zavřený obchod na neděli obchodníky nepoškodí. Jestliže ve 20. letech někteří „moderní“ obchodníci argumentovali potřebou odpočinku a racionálním přístupem k životu a uznávali tak obecně ražené představy o přínosu rekreace pro znovuoobnovení sil do další práce, v souvislosti s hospodářskou krizí se jim dostávalo nového argumentu. *Samostatní obchodníci v dnešní krizi, kdy jest mnoho obchodů, ale málo kupujících, na nichž řádné obsloužení by stačila 20 hodinová týdenní pracovní doba, neutrpí.*“, psal F. Zeman z pánského módního zboží v Kroměříži.³¹³ Přirozeně odpůrci toho namítali, že pokles prodeje by vedl k propouštění.³¹⁴

V rámci diskuse o volných nedělích hrál důležitou úlohu rozdíl mezi průmyslovými a zemědělskými oblastmi. Zatímco v zemědělských regionech se do velké míry spoléhalo na nákupy venkovského obyvatelstva, v průmyslových městech již nedělní prodej nehrál zdaleka takovou roli, protože dělnictvo v souvislosti s osmihodinovou pracovní dobou zpravidla končilo v sobotu ve 14 hodin a mělo dostatek času ještě během téhož dne nakoupit. Řada lidí proto chodila na větší nákupy už v sobotu, aby si udělali zásobu na neděli, kterou chtěli prožít v klidu bez starosti o nákup.³¹⁵ Mladší generace vyjíždějící na neděli z města do přírody pak o nedělích do obchodů vůbec nepřišla. V některých místech se ostatně ukazovalo již v první polovině 20. let, že se nedělní tržba rovnala asi 2/3 tržby všedního dne a byla převyšována tržbou ze soboty nebo z týdenního trhu.³¹⁶ Pro tyto obchodníky proto bylo mnohem výhodnější zavřít a strávit nějaký čas mimo pracovní starosti a povinnosti. V mnoha oblastech se navíc místní dopravní infrastruktura již natolik zlepšila, že nebylo potřeba čekat na nákup na neděli jako před první světovou válkou.³¹⁷ Zejména v druhé polovině 30. let se proto objevovaly návrhy, aby se zkrátila zemědělským dělníkům pracovní doba v sobotu, aby měli čas si všechno nakoupit a zároveň, aby se nedělní klid vztahoval i na různé automaty, tovární filiálky a také na hospody a restaurace, které zejména na venkově prodávaly všechno a přímo tak konkurovaly některým obchodům.³¹⁸ Naproti tomu v některých městech ani v druhé polovině 30. let neviděli

³¹³ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 784, inv. č. 1577, F. Zeman Ludwigu Czechovi, ministru sociální péče, 10. 2. 1933.

³¹⁴ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, Obchodní grémium v Hluboké nad Vltavou ministerstvu sociální péče, 10. 3. 1937.

³¹⁵ VACHEK, Emil: Bidýlko. 15. vydání (poprvé 1927). Československý spisovatel, Praha 1965, s. 286.

³¹⁶ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 783, inv. č. 1574, Živnostenský inspektorát II. v Brně Ministerstvu sociální péče ČSR, 30. 6. 1923.

³¹⁷ Boj o stříbrnou neděli trvá. Polední list, roč. 8, č. 346 (14. 12. 1934), s. 4.

³¹⁸ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, Grémium neprotokolovaných obchodníků v Jindřichově Hradci Jaromíru Nečasovi, ministru sociální péče, 16. 3. 1937.

tamní obchodníci výhody v uzavření krámů a odvolávali se například na to, že nejvíce se obchodu daří, když chodí lidé v neděli z okolí do kostela a cestou zpět si nakupují.³¹⁹

Problémy spojené s hospodářskou krizí navíc diskusi jenom vyhrocovaly. Proto v listopadu 1935 přišli poslanci Tučný a Stejskal s novým návrhem na zavedení nedělního klidu v obchodech, prodejnách a kancelářích. Ve svém zdůvodnění kritizovali zejména porušování zákona o osmihodinové pracovní době, které se o nedělích objevovalo již od jeho zavedení. Nový návrh požadoval naprostý nedělní klid, což se přirozeně nelíbilo množství obchodníků a živnostníků. Opět se proti tomu ozývaly živnostenské organizace, které jakékoliv změny jednoznačně zamítaly. Nejnovější návrh byl totiž tak radikální, že by neumožňoval prodávat ani cukrářům, kteří těžili právě z toho, že lidé o nedělích chodili na procházky a s dětmi zašli do cukráren. V rámci obhajoby pracovních nedělí obchodníci tvrdili, že by se obchod měl přizpůsobovat potřebám konzumentů.³²⁰ Naopak obchodní pomocníci iniciativu poslanců podporovali a doufali, že konečně dojde k vytvoření jednotného zákona o nedělním klidu pro celou republiku a opakovaně zásobovali ministerstva, poslance i presidium ministerské rady svými rezolucemi. V těch shrnovali dlouholetý boj obchodních pomocníků o nedělní klid. Uváděli, že k roku 1934 byl nedělní klid nařízen v zemi České pro 21 obcí, 2 soudní a 47 politických okresů, v zemi Moravsko-slezské 58 obcí a 4 politické okresy a na Slovensku pro Bratislavu a Petržalku. Všude se prý nedělní klid bez potíží vžil, zákazníci si údajně zvykli, neměli s tím problémem a stejně tak si prý nestěžovali ani obchodníci. Na zavedení úplného nedělního klidu následně přistoupila presidiální rada Zemské rady živnostenské pro Čechy.³²¹ Návrh zákona se posléze důkladně projednával na některých ministerstvech znovu během roku 1937, množství připomínek však brzdilo jeho přijetí a zákon do konce existence první republiky nebyl přijat.³²²

Součástí diskusí o volné neděli byla i otázka tzv. zlatých a stříbrných nedělí. V Čechách platilo místodržitelské nařízení z 20. listopadu 1913, které povolovalo o dvou nedělích předcházejících Štědrému dni (případně přímo tento den) provozovat všechny obchodní

³¹⁹ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, Obchodní grémium v Hluboké nad Vltavou ministerstvu sociální péče, 10. 3. 1937.

³²⁰ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 783, inv. č. 1574, Obchodní a živnostenská komora v Plzni Zemskému úřadu v Praze, 31. 3. 1936; Svaz společenstev cukrářů, perníkářů, čokoládníků, výrobců oplatek a voskářů v Republice Československé se sídlem v Praze Živnostenskému výboru poslanecké sněmovny v Praze, 25. 1. 1936.

³²¹ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, Resoluce. Nedělní klid v živnostech obchodních, březen 1934.

³²² NA, fond Ministerstvo školství, k. 415, inv. č. 996, Osnova zákona o nedělním klidu a připomínky ministerstev.

živnosti dopoledne od 8 do 12 hodin a odpoledne od 14 do 18 hodin.³²³ Pro obě nákupní neděle před Vánoci se pak vžil název stříbrná a zlatá neděle. Nařízení prezidenta Zemské správy politické z 28. dubna 1924 však v Praze jednu z nedělí zrušilo, a Pražanům proto zůstala jenom zlatá neděle. V mnoha obchodech tím utrpěl prodej, zejména v roce 1928, kdy zlatá neděle vyšla na 23. prosince a lidé už chodili nakupovat jen v omezené míře.³²⁴ Zatímco v nejpočetnějším městě v zemi tak bylo možno prodávat jen jednu neděli před Vánoce, po celých Čechách to šlo o stříbrné i zlaté neděle. Na Moravě přitom stříbrná neděle vůbec neexistovala.³²⁵ Proti sobě pak šly navzájem dva odporující si požadavky, zaměstnanci většinou požadovali zrušení stříbrné neděle i v ostatních městech, zatímco obchodníci v Praze chtěli vrátit stříbrnou neděli. Ministerstvo sociální péče se nakonec rozhodlo, že by se vzhledem k protichůdným stanoviskům obou stran nemělo nic měnit.³²⁶ Zaměstnanci přitom argumentovali, že když to jde bez stříbrné neděle v Praze, musí to jít i ve všech menších městech.³²⁷

Téma předvánočních nedělí z veřejného diskursu nikdy zcela nezmizelo, ale ve 30. letech se v souvislosti se snahou oživit obchod během hospodářské krize vracelo s větší intenzitou.³²⁸ Důležité to bylo zejména pro pražské obchodníky, kteří se obávali, že přicházejí o zákazníky. Odpůrci prodeje o nedělích ovšem i v tomto případě opakovali, že zavedení stříbrných nedělí prodej nezvedne, podstatnější podle nich bylo, aby lidé měli peníze.³²⁹ To se projevilo v roce 1936, kdy se stříbrná neděle v Praze obnovila, a někteří obchodníci připouštěli, že poškodila prodej o zlaté neděle. Rostoucí zájem o nákupy se totiž pojil spíše s větší koupěschopností obyvatelstva než s tím, jestli budou k prodeji neděle dvě nebo jedna.³³⁰ Zavedení stříbrné neděle přitom znovu vyvolávalo diskuse o zavedení úplného nedělního klidu pro celý stát.³³¹

³²³ Nařízení c. k. místodržitele pro království České ze dne 8. listopadu 1913, č. 3/A-709/14 o úpravě klidu nedělního a svátečního při provozování živností. Přehledy zákoníka zemského království Českého v roce 1913, vydáno 1914, s. 147–154, zvláště s. 152, § 5.

³²⁴ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 790, inv. č. 1584, Obchodní a živnostenská komora v Praze ministerstvu obchodu, 27. 5. 1929.

³²⁵ Boj o stříbrnou neděli trvá. Polední list, roč. 8, č. 346 (14. 12. 1934), s. 4.

³²⁶ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 790, inv. č. 1584, Ministerstvo sociální péče: Úprava nedělního prodeje v obchodních živnostech před vánočními svátky, 14. 10. 1930.

³²⁷ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 790, inv. č. 1584, Československá obchodnická beseda v Praze ministerstvu sociální péče, 4. 5. 1928.

³²⁸ Otevření obchodů v předvánoční době. Český Lloyd, roč. 50, č. 98 (8. 12. 1934), s. 1.

³²⁹ Boj o stříbrnou neděli trvá. Polední list, roč. 8, č. 346 (14. 12. 1934), s. 4.

³³⁰ Zlatá neděle splnila očekávání. Pondělní list, roč. 10, č. 355 (21. 12. 1936), s. 1, 5.

³³¹ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, dopisy místních odborů Československé obchodní besedy (Kolín, Veselí nad Moravou, Sušice) Jaromíru Nečasovi, ministru sociální péče, leden 1937.

Diskuse o tom, jestli je výhodnější mít v neděli otevřeno nebo ne, probíhaly mezi obchodníky po celé období první republiky. Argumenty obou stran vycházely většinou z osobních zkušeností a odpovídaly tomu, co obchodníci považovali za výhodnější. Zatímco u některých převažovala snaha o dosažení zisku, mnohdy nezbytně nutného k uhájení živobytí, jinde obchodníci již přebírali diskurs o nutnosti odpočinku a významu nedělního volna pro osvěžení a odpočinek a začínali hledat svoji seberealizaci i mimo práci. Určitou mentální proměnu obchodníků ve vztahu k nedělím demonstroval i dopis Josefa Podušky, obchodníka s provazy a košíky v Táboře, který v roce 1937 psal klubu sociálních demokratů, aby vytrvali a nedělní klid skutečně prosadili. Jako drobný obchodník, který pracoval sám, údajně v neděli více protopil a prosvítit, než skutečně vydělal. Podle jeho zkušeností se navíc venkovan zastavil v krámě spíše jen optat, co a jak a nakoupit si přišel až v týdnu, když jel do města na trh. *„Otevření obchodů v neděli je zbytečná oběť a služba několika pohodlným a nedbalým zákazníkům, kteří by jinak byli nuceni obstarat si své věci v sobotu, neb jiný pracovní den,“* poznamenával Josef Poduška. Ve svém dopise kromě toho také nasazoval na velké obchodníky, kteří podle něj měli rozsáhlý personál a nechávali ho pracovat o nedělích, zatímco sami si dělali volno. Závěrem svého dopisu pak psal *„Těším se již, až parlament zákon odhlasuje, jak vždy v neděli ráno budu moci se vypraviti se svým malým synkem ven do přírody, užítí trochu čistého vzduchu a slunce, upevnit si zdraví a věnovat se dítěti.“*³³²

Právě na textu Josefa Podušky se ukazoval jeden z důležitých rozporů mezi jednotlivými obchodníky a živnostníky. Zatímco tábořský obchodník prodával věci, které nebyly určené pro okamžitou spotřebu a nebyl proto důvod, aby si zákazník nemohl koupit zboží o den dříve nebo později, cukráři existenčně záviseli na tom, že ostatní lidé mají volný čas, který si chtějí zpříjemnit jejich zbožím. I z těchto důvodů se cukráři společně ještě například s holiči³³³ ozývali pokaždé, když se zavedení úplného nedělního klidu chystalo.³³⁴

Boj obchodníků o to, aby mohli mít otevřeno i o nedělích, je potřeba nazírat i z toho úhlu pohledu, že obchodníci se dobrovolně ochuzovali o volný čas, ve kterém na rozdíl od jiných skupin nehledali takové uspokojení. Je však otázka, jestli pro ně každodenní prodej skutečně představoval seberealizaci, nebo jestli jen na seberealizaci ve volném čase

³³² NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 783, inv. č. 1574, Josef Poduška Klubu poslanců a senátorů Československé sociálně demokratické strany dělnické v Praze, 25. 4. 1937.

³³³ NA, fond Ministerstva sociální péče, k. 788, inv. č. 1581, Holiči, 1933-1938.

³³⁴ Stejně argumenty o zničení cukrářských živností v případě zavedení úplného nedělního klidu užívalo i Společenstvo cukrářů, pernikářů a podobných živností z Opavy v roce 1931. NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 784, inv. č. 1577, Společenstvo cukrářů, pernikářů a podobných živností pro západní Slezsko se sídlem v Opavě Zemskému úřadu v Brně, 17. 11. 1931.

nerezignovali, aby se uživili. Značná část obchodníků kvůli svému obchodu přicházela o množství volného času a často měla pocit, že ani nic jiného dělat nemohou. V některých oblastech by přitom samotní obchodníci proti volné neděli vůbec nevystupovali (např. Lanškroun, Ústí nad Orlicí a Česká Třebová), kdyby se týdenní trhy přesunuly na jiný den. Pak by neděle ztratila ráz nejziskovějšího dne a nebylo by třeba ji trávit obchodováním.³³⁵ Vzájemná konkurence však držela obchodníky pod určitým tlakem, obávali se zavřít, a proto proti regulacím vystupovali. Přitom, jak se zdá zejména ze sportovních vzpomínek a krásné literatury, živnostníci a obchodníci nejednou objevili smysl svého života ve sledování sportu, kterému nadšeně věnovali své neděle. Zároveň ale existovaly i typy lidí vyhledávající svojí seberealizaci v práci, třeba ve vztahu ke svému zaměstnání nebo firmě, což bývalo dáno ale láskou k zaměstnání, ve kterém se seberealizovali a někdy také tím, že neměli vlastní rodinu.³³⁶

I přes různé pokusy regulovat prodej o nedělích se za celé období první republiky nepodařilo prosadit absolutní nedělní klid a docházelo jen k různým změnám na místních úrovních. Díky tomu měla neděle pro část obyvatelstva pracovní ráz, kterého se nemohli a někteří ani nechtěli zbavit, čímž pro ně byla možnost seberealizace ve volném čase značně limitována.

2.3. Dovolená jako prostor pro seberealizaci

2.3.1. Dovolená

Dovolená se od 19. století stávala neoddelitelnou součástí životního stylu středních vrstev, které si dokázaly našetřit dostatek financí, aby mohly jednou ročně na několik dní opustit zaměstnání a odpočinout si. Možnost odjet na dovolenou se postupně stávala významnou hodnotou a jako určitá třídní výsada potvrzovala sociální status jednotlivých rodin, a to nejen v českém prostředí, ale obecně v celé Evropě.³³⁷ V závislosti na sociálním postavení a na finančních možnostech rodiny se otvíraly možnosti, jakým způsobem trávit dovolenou. Zatímco vyšší střední a střední vrstvy jezdily na venkov nebo k moři, nižší střední vrstvy spíše podnikaly pravidelné výlety do okolí města.³³⁸ Na jednu stranu se výjezdy na dovolenou mohly stávat pro rodinu poměrně zatěžující, protože z prestižních důvodů někdy musely na dovolenou vynaložit neúměrně vysoké částky. Na druhou stranu bylo ale období dovolených pro většinu

³³⁵ NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 785, inv. č. 1577, Resoluce Místního odboru Československé obchodnické besedy v České Třebové a Jednotného svazu soukromých zaměstnanců v RČS, Česká Třebová, 19. 4. 1937.

³³⁶ NEFF, V.: Před pultem a za pultem, s. 48.

³³⁷ Pro situaci ve Francii srov. PERROT, Michelle – MARTIN-FUGIER, Anne: *Bourgeois Rituals*, in: PERROT, Michelle (ed.): *A History of Private Life. IV. From the Fires of Revolution to the Great War*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), London (England) 1990, s. 261–338, zvláště s. 304.

³³⁸ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Svoboda, Praha 1996, s. 18–19.

zaměstnanců dlouho vyhlíženou událostí, kdy se konečně mohli na několik dní odpoutat od práce a zaměstnání.³³⁹ V těchto dnech se otcům naskytl jedinečná příležitost trávit více času se svojí rodinou, nebo se oddat nějaké osvobozující činnosti, na kterou v průběhu roku neměli čas. Významnou roli hrála také změna prostředí, která se s dovolenou často pojila, a která umožňovala vyvázat se z některých společenských povinností. Před lidmi se na dovolených otvírala po zbytek roku nemyslitelná sféra volného času, ve které mohli hledat nejen osvěžení a odpočinek, ale také se seberealizovat. Někteří lidé se mimo práci, a hlavně mimo město, cítili konečně svobodní a mohli se věnovat vlastnímu rozvoji. Seberealizaci mohli nacházet v rozvíjení některých svých koníčků, na které měli nyní podstatně více času, ale také v romantice pobytu v přírodě a odpoutání se od města. Velkou roli rovněž hrálo cestování pro potěšení a poznávání neznámých oblastí, památek apod. Pro jiné byl naopak důležitý návrat do míst jejich dětství a mládí, kde to důvěrně znali a kde se mohli nabít pozitivní energií.

Dovolená na zotavenou se pozvolna stávala tématem veřejných diskusí, ve kterých se zdůrazňoval význam volného času pro regeneraci jedince a pozitivní vliv dovolené na lidské zdraví. Sílily požadavky na pobyt člověka v přírodě, na zdravou stravu a zvláštní roli měl v životě člověka sehrát pohyb na čerstvém vzduchu. Člověk ohrožený škodlivinami města měl proto využít dovolenou k ozdravení těla i ducha pobytem mimo město.³⁴⁰ Přestože se za první republiky volný čas zaměstnanců rozšiřoval, všeobecný rozmach dlouhých dovolených brzdil „kastovní systém“, podle kterého se rozsah dovolených jednotlivých osob značně lišil podle jejich povolání.

2.3.2. Rozsah dovolených

Rozsah dovolených se odlišoval podle povolání a odsloužených let. Pro zaměstnance v soukromém sektoru byl klíčový zákon o obchodních pomocnících z roku 1910, který se netýkal jenom zaměstnanců v obchodech, ale také zaměstnanců ve výrobních závodech, zejména těch z administrativy a nižšího managementu (patřili sem např. účetní, pokladní, dopisovatelé, kalkulanti, architekti, inženýři, kresličci, chemici i trvale zaměstnaní doktoři chemie, elektrotechnici, korektoři, dílvedoucí apod.) a vztahoval se rovněž na úředníky zaměstnané v peněžních ústavech, bankách (kromě zemských), spořitelnách, záložnách, úvěrních ústavech, nemocenských pokladnách (okresních, gremiálních i registrovaných), v živnostenských a hospodářských společenstvech, prodejních družstvech, v obchodech

³³⁹ HERRMANN, Ignát: Blínový květ, in: HERRMANN, Ignát: Páté přes deváté. Třicet nedělních povídek Ypsilonových (1892–1894). F. Topič, Praha 1895, s. 22–34, zvláště s. 22.

³⁴⁰ KAZIL, Josef: Zdravotní předpoklady rekreace, in: Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 14–23 (zvláště 14–15).

konzumních spolků, v pojišťovnách soukromých i veřejných apod.³⁴¹ Všem těmto zaměstnancům zákon zajišťoval minimální dovolenou, která se po odsloužených letech v daném závodě zvyšovala. V prvních pěti letech služby měli zaměstnanci právo na 10 dní dovolené za rok. Zaměstnanci sloužící více jak 5 let, ale méně jak 15, dosáhli na 2 týdny dovolené ročně a služba delší jak 15 let jim zajišťovala nejméně 21 dní dovolené.³⁴² Dovolená nebyla vázána na konkrétní funkci, a proto člověk mohl v rámci závodu měnit svoji pracovní pozici, a přesto se mu služba započítávala. Počítala se však pouze v rámci daného podniku, takže pokud zaměstnanec po několika odsloužených letech přešel jinam, začínal opět od začátku, což mohlo mít vliv na věrnost zaměstnanců ke svému závodu.³⁴³ Zejména v menších firmách, kde neexistoval záskok na konkrétních pracovních pozicích, se úředníci potýkali s odmítáním udělení dovolené, protože jejich přítomnost na pracovišti byla neustále vyžadována. V praxi proto museli krátkou dobu své dovolené stejně nahrazovat různými přesčas, aby splnili zadanou práci. Navíc v některých případech nadělávali svou dovolenou v takové míře, že ji chápali jako půjčku, a ne jako právo.³⁴⁴

Rozsah dovolených těchto zaměstnanců zůstával dlouho stejný a mírně se rozšiřoval až zákonem o soukromých zaměstnancích z roku 1934, ve kterém se sice zachovával systém podle odsloužených let, ale nepatrně se zvyšoval počet volných dní. Zaměstnanci, pracující v závodě méně než pět let, nyní měli právo na dvoutýdenní dovolenou, po pěti letech dosáhli na 3 týdny a po 15 letech služby na 4 týdny dovolené.³⁴⁵ Navzdory tomuto zvýšení dovolené na tom byli soukromí zaměstnanci podstatně hůře než státní úředníci. Rozsah jejich dovolené se po vzniku republiky řídil služební pragmatikou z roku 1914, která garantovala počet volných dní podle služebních poměrů jednotlivých úředníků. Zatímco čekatelé a úředníci nejnižší XI. hodnostní třídy disponovali právem dovolené pouze na 2 týdny, úředníci X. a IX. hodnostní třídy již dosáhli na 3 týdny, úředníci z VIII. a VII. na 4 týdny a úředníci od VI. hodnostní třídy výše měli plných 5 týdnů dovolené.³⁴⁶ Zdlouhavý postup z jednotlivých hodnostních tříd, který často záležel spíše na počtu odsloužených let než na kvalitě práce, posměšně označovaný jako postup

³⁴¹ DUX, L. – KOCH, B. – ŠIMŮNEK, K.: Zákon ze 16. ledna 1910 č. 20 ř. z. o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců ve službách podobných: Zákon o obchodních pomocnících. Význam zákona, historie zákona, podrobný výklad provázený příklady z praxe, vysvětlivkami a pokyny, text zákona, vyhláška c. k. ministra spravedlnosti z 20. ledna 1910 ř. z. č. 21. Československá obchodnická beseda, Praha 1910, s. 18–19.

³⁴² DUX, L. – KOCH, B. – ŠIMŮNEK, K.: Zákon ze 16. ledna 1910 č. 20 ř. z. o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců ve službách podobných: Zákon o obchodních pomocnících, s. 40.

³⁴³ DUX, L. – KOCH, B. – ŠIMŮNEK, K.: Zákon ze 16. ledna 1910 č. 20 ř. z. o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců ve službách podobných: Zákon o obchodních pomocnících, s. 40.

³⁴⁴ J. UR: Dovolená. Časová úvaha. Úřednické listy, roč. 36, č. 13 (1. 7. 1929), s. 1.

³⁴⁵ HARTMANN, A. (ed): Zákon o soukromých zaměstnancích z 11. července 1934, č. 154 Sb. z. a n., s. 160–170.

³⁴⁶ ŠTEFAN, J.: Státní účetnictví československé, s. 150.

„ošoupaných kalhot“, byl ve 20. letech vystaven velké kritice ze strany zaměstnanců, a proto došlo v roce 1926 k jeho revizi. Zákon o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (tzv. platový zákon),³⁴⁷ se dotkl i rozsahu dovolených, protože nově vytvořené platové stupnice na sebe vázaly i rozsah volných dní. Úřednickým čekatelům zůstávaly 2 týdny volna, zatímco úředníkům na nejnižších pozicích³⁴⁸ zajišťoval 3 týdny. Úředníci na služebních místech páté a čtvrté platové stupnice se mohli těšit ze 4 týdnů,³⁴⁹ úředníci třetí platové stupnice z 5 týdnů a pro úředníky na služebních místech druhé a první platové stupnice³⁵⁰ a na místech mimo platové stupnice bylo vyhrazeno 6 týdnů dovolené.³⁵¹ Důležité ovšem bylo, že zaměstnanci státních i soukromých podniků si mohli u svých představených požádat o delší dovolenou. V praxi ji zaměstnanci využívali zejména na cesty do zahraničí. Zákony i interní řády jednoznačně zdůrazňovaly, že dovolenou udílí stejně jako v současnosti zaměstnavatel, přičemž dbá na to, aby to nijak nenarušilo chod podniku nebo úřadu. Z toho důvodu se v některých podnicích udílela tzv. celozávodní dovolená, která zaručovala, že žádný zaměstnanec nebude mít dovolenou v jiném termínu. Naopak v menších firmách se zaměstnavatelé snažili dovolenou kouskovat, aby jejich zaměstnanec, mnohdy jediný v dané profesi, nechyběl příliš dlouhou dobu v pracovním procesu.³⁵² V úřadech bylo běžné, že se úředníci na danou dobu nejčastěji 3 nebo 4 týdnů navzájem zastupovali a během letních měsíců se v dovolené všichni vystřídali.³⁵³ Ne vždy ale představovala dovolená jenom pozitivní hodnotu, stávalo se, že v době dovolené se v zaměstnání nahromadilo příliš mnoho práce, a proto někteří úředníci volili strategii brát si dovolené co nejméně, aby toho pak neměli moc. Odmítání dovolené však mnohdy mohlo mít negativní vliv na jejich zdraví, protože si pořádně neodpočinuli, a proto ze strany úřednických spolků sílil tlak na úředníky, aby se snažili vybrat si celou dovolenou a tu strávili někde mimo město, kde by se dostatečně odreagovali od úřední rutiny a načerpali nové síly.³⁵⁴ Někdy tak mohlo docházet k paradoxní situaci, že lidé, kteří toužili po delší dovolené, se jí nemohli domoci, zatímco ti, kteří disponovali delší

³⁴⁷ Zákon č. 103/1926 Sb. ze dne 26. června 1926 o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (Platový zákon).

³⁴⁸ Do této skupiny patřili komisaři, adjunkti, revidenti nebo oficiálové. HARTMANN, Antonín (ed): Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví. Právnícké knihkupectví, Praha 1933, s. 402

³⁴⁹ Do této skupiny patřili vrchní komisaři, vrchní tajemníci, kontroloři, radové, ředitelé a vrchní kontroloři. HARTMANN, A. (ed): Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví, s. 403.

³⁵⁰ Jednalo se např. o odborové rady nebo ministerské rady. HARTMANN, Antonín (ed): Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví, s. 402.

³⁵¹ ČERMÁK, Ludvík (ed.): Služební pragmatika. Zákon ze dne 25. ledna 1914, č. 15 ř. z. o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců s pozdějšími zákonnými změnami. (Platový zákon). Část 1. Státní nakladatelství v Praze, Praha 1926, s. 114.

³⁵² J. UR.: Dovolená. Časová úvaha. Úřednické listy, roč. 36, č. 13 (1. 7. 1929), s. 1.

³⁵³ Ke střídání úředníků během letních měsíců srov. též Soukromý archiv Martina France, Canc-Buch sešlosti Sleziny, zápis 4. 7. 1933, s. 7.

³⁵⁴ CHUDOBA, Eduard: Naše dovolené. Český úředník, roč. 12, č. 21–22 (5. 10. 1920), s. 3.

rozsahem dovolené, o ni nejevili zájem. Přesto převažovala spíše touha po dovolené, která se promítala i do tehdejší filmové tvorby. Jako poměrně zásadní motivaci pro zintenzivnění práce byla možnost dovolené představena i ve filmu *Ducháček to zařídí*, ve kterém Jan Ducháček v podání Vlasty Buriana napíná všechny své síly, aby si vysloužil placenou dovolenou v horách přislíbenou jeho šéfem.³⁵⁵

Během 20. a 30. let rostl zájem i o lyžování, a proto se někteří lidé snažili rozdělit svůj volný čas rovnoměrně tak, aby část dovolené mohli strávit někde v létě a část v zimě na horách. Jednodušší to však měli spíše příslušníci svobodných povolání,³⁵⁶ kteří mohli se svou dovolenou nakládat volněji a zejména vyšší úředníci,³⁵⁷ kteří disponovali 5 nebo 6 týdny dovolené.

Ke státním zaměstnancům se řadily i osoby učitelské, mezi které patřili profesori vysokých škol, asistenti vysokých škol, profesori středních škol, učitelských škol a učitelé národních škol. Platové podmínky jednotlivých skupin vyučujících se značně lišily, přičemž nejprestižnější a platově nejlepší pozici si drželi profesori vysokých škol, učitelé národních škol se naopak svými platy a služebními požitky pohybovali na úrovni nižších úředníků.³⁵⁸ Charakteristickým rysem učitelského povolání byla dlouhá dovolená v období školních prázdnin. Kromě toho mohli vysokoškolští a středoškolští profesori dostávat tzv. dovolenou k vědeckým účelům, kdy byli na přechodnou dobu zbaveni pedagogických povinností. Neznamenalo to ovšem konec práce, naopak jim to umožňovalo soustředit veškerou pozornost na vědecký problém, kterým se zpravidla již dlouhodobě zabývali, a jehož řešení pro ně mnohdy představovalo nejenom práci, ale především seberealizaci. Někdy to pro ně dokonce znamenalo odrazový můstek k lepší kariéře, pokud se jim díky vlastní vědecké činnosti podařilo dostat mezi vysokoškolské profesory. Zejména u vysokoškolských profesorů, ale také u některých středoškolských, kteří se zabývali ve své práci i ve volném čase vědou, lze předpokládat, že se seberealizovali právě ve svém vědeckém bádání a mnohdy své práci věnovali i čas dovolených.³⁵⁹ To ale neznamenalo, že by pro ně dovolená nepředstavovala žádnou hodnotu.

³⁵⁵ *Ducháček to zařídí*, režie Karel Lamač, 1938.

³⁵⁶ SYLLABA, Jiří: *Úvahy a vzpomínky lékaře*. Avicenum, Praha 1992, s. 36.

³⁵⁷ HEJDA, Jiří: *Žil jsem zbytečně*. 2. vydání (poprvé 1991). Machart, Praha 2010, s. 144.

³⁵⁸ Platové podmínky učitelů národních škol se zlepšily v roce 1919, kdy jim byly zajištěny stejné požitky jako státním úředníkům. Z těchto požitků se ale netěšili dlouho a v souvislosti s hospodářskými obtížemi mladého státu došlo na konci roku 1921 k omezení těchto výhod. Nespokojenost mezi učiteli nakonec trochu tlumil tzv. reparační zákon z roku 1922, který se sice již nevracel na úroveň požitků z roku 1919, ale i tak jim garantoval některé výhody státních zaměstnanců. KASPEROVÁ, Dana: *Československá obec učitelská – v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*. Academia, Praha 2018, s. 126–150.

³⁵⁹ ŠOUKAL, Jiří: *Univerzitní profesori na letním bytě v první polovině 20. století*. *Historická geografie*, roč. 44 (2018), č. 2, s. 195–216.

Často změnu prostředí o dovolené chápali jako důležitou inspiraci pro svojí další práci a rezonovaly mezi nimi představy o blahodárném pobytu v přírodě. Řada z nich se ale své vědecké činnosti v určité míře věnovala i v době dovolených, někteří amatérští vědci z těchto důvodů dokonce situovali svoji rodinnou dovolenou do míst, která byla pro jejich vědeckou práci důležité. Podobným způsobem ale uvažovali i další zaměstnanci zajímající se o vědu, například Josef Otruba, úředník na poště, uvažoval o své dovolené tak, aby mohl pokračovat ve svém bádání v oblasti botaniky.³⁶⁰

Živnostníci a menší a střední podnikatelé si mohli volně volit rozsah i čas dovolené, zpravidla se však podřizovali poměrům ve vlastním závodě. Pokud cítili, že jejich přítomnost je nutná, vyjížděli omezeně. Jindy však panovala v podniku taková situace, že ani jejich delší nepřítomnost fungování podniků nijak neomezovalo, a proto si dělali delší dovolenou. Ve složitější situaci bývali menší živnostníci, kteří pracovali sami a mnohdy neměli dostatek financí na delší dovolenou. Zároveň se obávali, že delší nepřítomnost by mohla ohrozit jejich živnost, a proto vyjížděli jen na výlety o nedělích, aby svému okolí dokázali, že na to mají.³⁶¹

Příslušníci svobodných povolání (lékaři, lékárníci, architekti, advokáti, notáři) mívali zpravidla větší volnost v tom, jak dlouhou si určí dovolenou a v jaké části roku na ní odjedou. Pro soudce a advokáty a jejich zaměstnance sehrávaly důležitou roli soudní prázdniny, během kterých soudy až na stanovené výjimky nejednaly a nerozhodovaly. Tyto prázdniny trvaly tradičně 6 týdnů (od 15. července do 25. srpna), během kterých dostávali zaměstnanci soudů a advokátních kanceláří dovolenou.³⁶² Od roku 1928 se délka soudních prázdnin prodlužovala na dva měsíce (od 1. 7. do 31. 8.)³⁶³ a snad i v souvislosti s touto změnou Karel Čapek v jedné ze svých povídek poznamenával, že si novináři museli reportáže ze soudních síní vymýšlet.³⁶⁴ Stejně tak život herců ovlivňovaly prázdniny divadelní, které rovněž připadaly na letní měsíce.

Pro některé skupiny obyvatelstva, které stále nedosáhly na placenou dovolenou, zejména pro dělníky, měl význam zákon o placené dovolené pro zaměstnance, který vešel v platnost 1. května 1925 a garantoval šest dní placené dovolené.³⁶⁵ Dovolená mohla být vybírána od května do září a určoval jí zaměstnavatel. Větší podniky se proto snažily dávat celozávodní týdenní dovolenou

³⁶⁰ MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 6, inv. č. 357, Josef Otruba (dopis nedatován).

³⁶¹ BRANALD, Adolf: Hrdinové všedních dnů. 1. díl. Život. Československý spisovatel, Praha 1953, s. 58.

³⁶² FEIGL, A.: Prodloužení soudních prázdnin. Právník, roč. 60 (1921), č. 3, s. 96.

³⁶³ Zákon č. 23/1928 Sb. zákonů a nařízení ze dne 19. ledna 1928, kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů o soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekučním. (§ 222)

³⁶⁴ ČAPEK, Karel: Soud pana Havleny, in: ČAPEK, Karel: Povídky z druhé kapsy. Aventinum, Praha 1929, s. 150–158.

³⁶⁵ Zákon č. 67/1925 Sb. ze dne 3. dubna 1925, kterým se zavádí placená dovolená pro zaměstnance.

všem zaměstnancům najednou.³⁶⁶ Dělnickým rodinám to umožňovalo vyjíždět na několik dní na venkov za příbuznými, mladší dělníci týden volna často využívali k trampování.³⁶⁷ Vzhledem k tomu, že řada dělnických rodin si nemohla dovolit výjezd do ciziny nebo pronájem letního bytu, budovaly si chaty (buď sami, nebo kolektivně s dalšími rodinami), kde mohli trávit dovolené.

2.3.3. Dovolená na venkově v českých zemích

Podobu dovolených příslušníků středních vrstev do značné míry ovlivňovaly představy o významu přírody pro odpočinek, které se rozvíjely již od druhé poloviny 19. století, jak bude ještě detailněji rozpracováno v kapitole 3. Seberealizace v přírodě. Pobyt v přírodě, nejlépe na českém venkově, měl nejenom poskytnout tolik potřebný odpočinek od přeplněných městských aglomerací a často ubíjející jednotvárné práce, ale také umožnit člověku vymanit se alespoň na krátký čas z množství každodenních povinností a soustředit se především na sebe a svoji rodinu. Dovolená mimo domov představovala osvobození se od každodenních starostí a možnost využít svoji energii jenom pro sebe sama, byť společenské a rodinné povinnosti zasahovaly i do průběhu dovolených, zejména pokud bylo nutné se starat o děti. Přesto se s příjezdem na český venkov pojila řada rituálů, které symbolizovaly odpoutání se od městských stereotypů. Důležitá byla zejména změna oblečení, kterou popisoval například spisovatel Karel Poláček ve svém humoristickém románu *Michelup a motocykl*, kde se můžeme dočíst: „*Povolil si límeček, oblékl si zelenou kazajku a nasadil si bílou čapku; tak se proměnil v letního hosta. Vyšel před vrata, ruce za zády, obrátil se nalevo a s rozkoší sál do sebe svěží vzduch.*“³⁶⁸ Řada letních návštěvníků své cesty na český venkov chápala jako návrat ke kořenům a k určitému stupni prostoty, která je vnitřně uspokojovala.³⁶⁹

Vize blahodárné přírody v kombinaci s napodobováním šlechty a německojazyčné buržoazie vedla v druhé polovině 19. století k rozvoji letních pobytů na venkově, jejichž hlavní tahy vytýčily především železniční trasy. V těchto lokalitách se pak pozvolna rozvíjela letoviska, která s přibývajícími léty lákala čím dál tím větší počet hostů. Všem letním hostům byla společná touha opustit na jasně vymezenou dobu město, jejich přechodný život na venkově se však značně lišil. Od finanční situace rodiny se odvíjel způsob ubytování, který mohl mít formu od letní vily až po prostou světničku na statku. Proto bylo běžné, že některé rodiny trávily

³⁶⁶ Novou cestou k řešení otázky letní dovolené. Úřednické listy, roč. 36, č. 10 (15. 5. 1929), s. 4.

³⁶⁷ HOLUBEC, Stanislav: Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 2009, s. 151.

³⁶⁸ POLÁČEK, Karel: *Michelup a motocykl*. 3. vydání, Československý spisovatel, Praha 1956, s. 60.

³⁶⁹ BH: Vyléčitelné bolesti. Pestrý týden, roč. 3, č. 29 (21. 7. 1928), s. 18.

společně jen několik dní, které odpovídaly dovolené otce, a zbytek pobytu trávil na venkově pouze ženy s dětmi. Otcové pak přijížděli již jen na neděli. V některých rodinách se navíc ve snaze ušetřit část letního pobytu odehrávala na venkově u příbuzných, kde však rodina musela pomáhat při zemědělských pracích. Velké rozdíly ovšem existovaly i v představách o tom, k čemu mají letní pobyty sloužit.

V rétorické rovině jednoznačně převažovala touha po čerstvém vzduchu a přírodních krásách, které měly mít kladný vliv na lidské zdraví. V odborných kruzích se opakovaně zdůrazňoval význam pěší chůze, čerstvého vzduchu a koupání³⁷⁰ a tento diskurs přirozeně přebíraly i reklamní slogany jednotlivých letovisek, které opakovaně lákaly na malebnou krajinu, slunce, čerstvý vzduch a jejich zaručené účinky na lidské zdraví.³⁷¹ Velkým lákadlem býval také klid, který mnozí hosté kvůli svému náročnému a únavnému povolání přímo vyžadovali.³⁷² Paralelně s tím se tato představa dostávala do krásné literatury, která již automaticky pracovala s ideou, že lidé z měst proudí na venkov především za přírodními krásami, které jim pomáhají osvěžit tělo i ducha. V souvislosti s tím se rozvíjel i fenomén trampování, který zpočátku představoval alternativu spíše pro nižší vrstvy, brzy se však k jeho vyznávání začali přidávat i příslušníci středních vrstev a společným jmenovatelem se stalo spíše mládí a touha opustit dohled a město než nějaká třídní příslušnost.

Souběžně s tím se rozvíjela i představa o společenské funkci dovolené. Ta počítala s tím, že o dovolené se buď jednotlivci, nebo rodina musí také společensky prezentovat. Tato prezentace přitom měla hned několik rovin, které se navzájem prolínaly, když se jednotliví letní hosté potkávali, setkávali a navštěvovali s rodinnými příslušníky, známými, přáteli nebo neznámými lidmi. Nadšení z přírody a společenská role při letním pobytu proto hrály důležitou roli pro všechny rodiny, které se v létě vydaly na český venkov. Míra uspokojení z těchto „povinností“ však byla již zcela individuální. Často na to mělo vliv i určité napětí mezi muži a ženami, kteří během roku zažívali odlišnou každodennost, a proto v době dovolených prahli po jiných způsobech seberealizace. Ženy obvykle chtěly jezdit do velkých rušných lázní, zatímco někteří muži preferovali spíše klidnější venkov, kde si mohli odpočinout od ruchu společnosti.³⁷³ Dovolené vytvářely prostor pro určité formy seberealizace a představovaly

³⁷⁰ CHODOUNSKÝ, Karel: Horský sport a zdraví, in: Dvorský, V. – Franta, B. – Růžička, V.: Ze Slovanských hor. Český odbor Slovinského alpského družstva, Praha 1907, s. 31–38; BEZDĚK, Ctibor: Co hledá obyvatel velkého města na letním bytě? Zdraví lidu, roč. 11 (1933), č. 6, s. 89–91.

³⁷¹ WERNER, Vilém: Lázně Zázračná voda. Evžen R. Rosendorf, Praha 1928.

³⁷² ČE: U prof. MUDra. Arnolda Jiráka, přednosta chirurg. kliniky v Praze. Pestrý týden, roč. 3, č. 3 (21. 1. 1928), s. 6.

³⁷³ VACHEK, Emil: Žil jsem s cizinkou. 5. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1959, s. 111.

časové období, ve kterém rostly snahy jednotlivých aktérů dosáhnout nejen odpočinku, ale také se dostatečně seberealizovat. Zvlášť velký prostor v tomto období získávala seberealizace v přírodě, které bude věnována samostatná kapitola.

Seberealizace v přírodě se projevovala zejména u mužů, kteří buď vyžadovali náročnější fyzický pohyb často formou výletů,³⁷⁴ nebo spíše klid a ticho, které souviselo s oblibou houbaření nebo rybaření. Oba tyto koníčky se stávaly celoživotní vášní, opravdu pořádně se jim však muži mohli věnovat právě o letních dovolených, kdy na to měli dostatek času a prostoru.³⁷⁵ To platilo i pro četbu, které se lidé mohli věnovat přirozeně po celý rok, ale četba na zahradě nebo někde v přírodě mohla přinášet čtenářům zvláštní potěšení.³⁷⁶ Význam mělo i to, že se čtení mohli věnovat podstatně delší dobu než po zbytek roku.

Velké oblibě se těšil pobyt u vody, který již mohl v některých případech přecházet spíše ve společenskou záležitost. Zejména pro ženy bylo důležité, jak budou při koupání a opalování oblečené a pobyt u řeky pro ně kromě pohybu představoval především možnost popovídat si a dozvědět se něco od svých známých. Jestliže setkávání se u vody nebo společné výlety spojovalo jak seberealizaci v přírodě, tak i ve společnosti, u dalších aktivit „tzv. letních společností“ převažovala již plně společenská rovina. Letní hosté se s oblibou setkávali v hospodách, rozprávěli, hráli karty a jiné stolní hry, případně se účastnili místních tanečních zábav nebo divadelních představení. Vytvářely se tak různé letní společnosti, které byly často naplněny společenskými povinnostmi, zároveň ale fungovaly neformální setkání se starými známými nebo seznamování se s novými lidmi. Tato setkání bývala proto často zdrojem zábavy a zejména pro ženy mohla představovat vítanou změnu.³⁷⁷ Seberealizace o dovolené tak mohla být značně rozdílná. Někteří lidé si užívali pozornost, možnost hovořit s někým novým a prezentovat se v nově vzniklé letní společnosti a případně zažívat románky, jak o tom svědčilo povzdechnutí jedné z postav divadelní veselohry *Lázně zázračná voda*: „*Co je do letního bytu, když tam není nejmenšího flirtu.*“³⁷⁸ Jiní naopak upřednostňovali klid, ticho a určitou míru bezstarostnosti, někdo dokonce vyhledával k pobytu samoty nebo hájovny.

³⁷⁴ CHODOUNSKÝ, Karel: *Horský sport a zdraví*, s. 31–38; ÚDAUK, fond Syllaba, Ladislav, deník, zápisy z 6. 7. – 3. 8. 1920 (neuspořádáno).

³⁷⁵ WERNER, Vilém: *Chodí houbař po lese*. Jiří Chvojka, Havlíčkův Brod 1947; WERNER, Vilém: *Sedí rybář u vody ... Kratochvilné povídky o rybách, rybářích a o všem, co se k tomu připletlo*. Jos. R. Vilímek, Praha 1942; KHÁS, Ladislav: *Druhá sebranka*. Symposium, Praha 1970, s. 82–87.

³⁷⁶ ÚDAUK, fond Syllaba, Ladislav, deník, zápis z 21. 9. 1919 (neuspořádáno).

³⁷⁷ KLÁŠTERSKÝ, A.: *Vzpomínky a portréty*, s. 200.

³⁷⁸ WERNER, Vilém: *Lázně Zázračná voda*, s. 7.

Kromě toho se ale s pobytem na letní dovolené pojily i snahy věnovat se tvůrčí činnosti. Zálibou některých učitelů nebo úředníků byla literární činnost a v době dovolených se proto na ni chtěli soustředit co nejvíce.³⁷⁹ Stejně tak ale dovolená pro mnohé představovala dobu, kdy si mohli odpočívat a číst nejrůznější knihy, ke kterým se jinak během roku z nejrůznějších příčin nemohli dostat.³⁸⁰

Specifickým způsobem trávení dovolených bylo trampování, kterému se věnovali spíše mladí lidé. Lidé označovaní jako trampové obvykle vyjížděli do svých osad v přírodě nebo na trampské výlety od jara do podzimu o sobotách a o nedělích, často ale trampování věnovali i své dovolené ze zaměstnání. V jiné pozici byli studenti, kteří přes léto mívali prázdniny a mohli trampování věnovat podstatně více času než zaměstnanci. Možnost delšího pobytu trampům umožňovala více si užít život v osadě a pobyt v přírodě, ve které po zbytek roku mohli trávit jen velmi omezený čas (někdy jen samotnou neděli, často od soboty večer do neděle nebo případně do pondělního). Delší pobyt v osadě ale mohl zároveň vést k hledání nových zábav, protože co se dalo dělat během několik hodin v neděli, již nemuselo být tak atraktivní pro činnost na celý týden. Trampové proto ve svých osadách rozvíjely další volnočasové aktivity (např. sport), věnovali se práci v osadě nebo pořádali delší výlety.

2.3.4. Dovolená na Slovensku a Podkarpatské Rusi

Po vzniku republiky značně vzrostl zájem i o východní části Československa, zejména o Slovensko. Slovenské hory lákaly lyžaře, a rychle rostoucí popularita lyžařského sportu se do jisté míry překrývala s objevováním Slovenska. Pro návštěvu zimního Slovenska však zpravidla bylo potřeba více volných dní a také dostatek financí nejen na pobyt a dopravu, ale také na lyžařské vybavení. Proto o něj jevíli zájem především příslušníci vyšších a středních vrstev s dobrými příjmy. Poměrně rychle se ale slovenské hory staly populární i mezi pěšími turisty, kteří si často brali několikadenní dovolenou a putovali slovenskou „divočinou“. Náklady na pobyt snižovali přespáváním v turistických noclehárnách, pod širákem nebo u místních obyvatel, čímž navíc ještě umocňovali romantický zážitek z výletu. Představu o nezkažené přírodě, romantické krajině a svérázných, ale v jádru dobrých lidech, ještě posilovala dobová žurnalistika (zejména Karel Čapek) a filmová tvorba (*Zem spieva*, Šenkýřka „U divoké

³⁷⁹ Mezi učitele, kteří se proslavili jako spisovatelé, patřil např. Karel Václav Rais, pro kterého psaní na letní dovolené bylo každoročním cílem, nedostával se k němu ale nakonec tolik, jak původně zamýšlel.

KLÁŠTERSKÝ, Antonín: *Vzpomínky a portréty*, s. 200.

³⁸⁰ ŠOUKAL, Jiří: *Slasti a strasti letních bytů. Život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Academia, Praha 2016, s. 122–129.

krásy, Hordubalové³⁸¹). Návštěva divokého Slovenska ale nepřitahovala jen dobrodružnější povahy, otevírala možnost seberealizace i pro mnohé amatérské vědce, kteří zde mohli hledat neznámou bohatou floru, geologické útvary, případně folklor. Brzy také vzrostl zájem o slovenské památky. Vedle lidí hledajících aktivní odpočinek ale na Slovensko mířili také ti, kteří očekávali určitý komfort. V tomto ohledu Slovensko nabízelo řadu lázní, které se brzy staly mezi českým obyvatelstvem velmi oblíbené, např. Lubochňa, Štubnianské lázně (dnes Turčianské Lázně) nebo Piešťany. Zejména někteří politici a lékaři se na Slovensku účastnili honů.³⁸²

Ještě vzdálenější a tajemnější, než Slovensko byla pro české obyvatelstvo Podkarpatská Rus. Pro její návštěvu bylo potřeba ještě více času než v případě Slovenska. I kvůli tomu běžný výjezd na letní byt z českých zemí do těchto končin nepřipadal v úvahu a lákal spíše dobrodružnější povahy, které si braly několikadenní dovolenou, aby mohly „neprobádanou“ zemi projít skrz na skrz. Ve většinové společnosti dlouho panovala představa, že Podkarpatská Rus je nebezpečnou oblastí,³⁸³ až začátkem 30. let ji značně zpopularizovaly texty Ivana Olbrachta³⁸⁴ a její tajemnost se pokusili zachytit i filmaři (Marijka nevěrnice³⁸⁵). Podkarpatská Rus lákala svojí exotičností a s rozvojem automobilismu během 30. let se stala oblíbeným cílem dobrodružných výprav českých turistů, kteří v tamní přírodě hledali nevšední zážitky.³⁸⁶

2.3.5. Dovolená v zahraničí

Zejména delší rozsah dovolené a lepší finanční zajištění rodiny umožňovaly i výjezdy do ciziny. Cestování do vzdálených krajů se dostávalo do módy již v druhé polovině 19. století, kdy příslušníci českých vyšších a vyšších středních vrstev mířili zejména na francouzskou Riviéru, určitým symbolem bylo i lázeňské městečko Ostende v Belgii.³⁸⁷ Začátkem 20. století si čeští turisté oblíbili i Jadranské moře, kde se díky blízkému slovanskému jazyku a snahám

³⁸¹ Zem spieva, režie Karel Plicka, 1933; Šenkýřka „U divoké krásy“, režie Svatopluk Innemann, 1932; Hordubalové, režie Martin Frič, 1937.

³⁸² Pestrý týden, roč. 6. č. 34 (22. 8. 1931), s. 8.

³⁸³ ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška, s. 121.

³⁸⁴ Srov. OLBRACHT, Ivan: Země bez jména. Reportáže z Podkarpatska. Otto Girgal, Praha 1932.

³⁸⁵ Marijka nevěrnice, režie Vladislav Vančura, 1934.

³⁸⁶ Množství článků o návštěvách Slovenska a ve 30. letech také o Podkarpatské Rusi se objevilo na stránkách Časopisu turistů. Srov např. CHODOUNSKÝ, Karel: Ďumbir – Šturec – Černý kámen. Episodka z cesty. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 2, s. 41–45; CHARVÁT, Josef: Skautská túra po Vysokých Tatrách. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 4, s. 123–128; VOSYKA, V.: Okolo Tater. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 1–2, s. 4–9; JANOVSKEJ, Jiří: Slovenskem na Podkarpatskou Rus. Tři tisíce kilometrů turistiky autem. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 2, s. 32–36; ZÁLESKÁ, Ludmila: Romantika Slovenského ráje. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 2, s. 37–38.

³⁸⁷ SVOBODA, František Xaver: Řeka. Díl III, 4. vydání (poprvé 1908–1909), Jos. R. Vilímek, Praha 1921, s. 5–6.

českých podnikatelů o vytvoření adekvátních podmínek (české jídlo, český lékař, české noviny) cítili jako doma.³⁸⁸ Vzhledem k složitosti cestování i k vysokým finančním nákladům někteří rodiče nechávali děti doma a vydávali se na cestu sami, děti s sebou pak brávali až ve chvíli, kdy byly větší.³⁸⁹

Po vzniku republiky vzrostla touha lidí jezdit na léto k moři³⁹⁰ a v souvislosti s tím se značně rozvinul cestovní ruch. Rostoucí zájem odpovídal zlepšující se ekonomické situaci Československa, která umožňovala navštívit cizí země stále širšímu okruhu zájemců. Zájem o cizinu v sobě pojil lidskou touhu poznávat neznámé a zároveň souvisel i se snahou předvést se před ostatními a symbolicky dosáhnout většího uznání, což ovlivňovalo i to, jak byly jednotlivé destinace chápány z hlediska prestiže a atraktivity. V meziválečné době se proto rozvíjelo cestování zejména do Itálie a Jugoslávie,³⁹¹ ve 30. letech se hovořilo již o vzdálenějších destinacích,³⁹² jak ostatně reflektovala i úspěšná komedie *Kristian*, ve které cestovní kancelář nabízela zájezdy na Kanárské ostrovy a do Egypta.³⁹³ I denního tisku vyplývalo, že zájem zejména o Egypt roste. Například v pozůstalosti fyziologa Zdeňka Servíta se dochovaly dokumenty a fotky z jeho cest na Madeiru.³⁹⁴ Zvláštní pozici měla Francie, která lákala nejen kvůli své slavné Riviéře, ale cílem zejména vzdělaných vrstev bývala i Paříž a další historická města. Na rozdíl od Jugoslávie, kam se většinou jezdilo vlakem, se do Francie vydávali po vlastní ose lidé i vlastními automobily.³⁹⁵ Určitou roli při cestování do zahraničí hrály také vazby na tamní české krajany.

Nejvyšší počet návštěvníků z Československa jezdil do cenově nejpřijatelnější Jugoslávie nabízející množství českých hotelů a dalších českých služeb, které dávaly turistům pocit bezpečí. Mezi těmito návštěvníky převažovali lidé, mající většinou alespoň tři nebo čtyři týdny dovolené, což souviselo s tím, že samotná cesta k Jadranskému moři zabrala poměrně dost času. Vedle různých disponentů, prokuristů, ředitelů filiálek, lékařů a úředníků se zde

³⁸⁸ CHRUDINA, Ladislav: *Historie chorvatsko-českých mořských lázní Baška na ostrově Krku*. Nakladatelství sdělovací technika, Praha 2003, s. 8–9; ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu*. Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o./Vysoká škola obchodní v Praze, Praha 2009, s. 251–258.

³⁸⁹ HORÁČEK, Cyril: *Vzpomínky z mého života*. HERC, Svatopluk (ed.). MÚA AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017, s. 150.

³⁹⁰ Dr. T.: *Hygiena na cesty*. *Salon*, roč. 6 (1927), č. 4, s. 57–58.

³⁹¹ ŠTEMBERK, Jan: *Fenomén cestovního ruchu*, s. 251–258.

³⁹² *Egypt, Egypt, Egypt, země slunce a zdraví*. *Salon*, roč. 13 (1934), č. 12, s. 106

³⁹³ *Kristian*, režie Martin Frič, 1939.

³⁹⁴ MÚA AV ČR, fond Zdeněk Servít, (neuspořádáno).

³⁹⁵ VONDRÁČEK, Vladimír: *Lékař dále vzpomíná (1920–1938)*. 1. vydání. Avicenum, Praha 1978, s. 350–435; VACHEK, Emil: *Žil jsem s cizinkou*. 5. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1959, s. 116. Zcela výjimečně vyrazili mladí také na kole. MÚA AV ČR, fond Jan Opočenský, k. 3, inv. č. 73, korespondence, Krainer, Vratislav (1937).

objevovali i učitelé zejména ze středních škol.³⁹⁶ Zatímco snahou průměrných středostavovských rodin bylo alespoň jednou za čas vyjet za hranice a vidět moře,³⁹⁷ lépe situované osoby si mohly dovolit odjíždět na pravidelné výjezdy do ciziny, někdy i v zimě.³⁹⁸ Na cestování do zahraničí již nemusel být důležitý odpočinek nebo ticho daleko od města, často se s ním pojilo i uspokojení z poznávání nových krajů.³⁹⁹ Zejména učitelé mohli pocítovat touhu literárně zachytit své zážitky nebo postřehy z cest. Učitelé spolky dokonce vypravovaly poznávací zájezdy, které nabízely v několika dnech exkurzi na různé pamětihodnosti.⁴⁰⁰ Podobně zajímavou dovolenou nabízely svým členům i železničářské spolky, v roce 1931 například pořádaly pro zájemce cestu na Mezinárodní koloniální výstavu v Paříži.⁴⁰¹ Železničáři byli ve snaze dostávat se do zahraničí mimořádně aktivní, ve spolupráci s Českou zemskou komisí pro péči o mládež dokonce pravidelně zajišťovali svým potomkům pobyty ve feriálních osadách v Jugoslávii.⁴⁰² Z fondu Zemské ústředí péče o mládež v Čechách vyplývá, že se do pořádání prázdninových osad pro děti u moře zapojoval i Československý Červený kříž. Do Jugoslávie v obdobích letních prázdnin také mířili skauti a jim podobné organizace, přičemž jejich dospělí členové k tomu využívali svoje dovolené. Skautští vedoucí si ostatně velmi často museli brát dovolenou, aby mohli v době letních prázdnin vést skautské tábory. Tato činnost je i přes různé obtíže zřejmě naplňovala tolik, že to vnímali jako druh odpočinku a svoji skautskou činnost chápali jako svoji seberealizaci.⁴⁰³ Obdobně na tom byli i profesionální fotbalisté, kteří si brali v zaměstnání dovolenou, aby se mohli účastnit různých mezinárodních zájezdů svých klubů. Průběhy zájezdů nebo výjezdů pro ně sice bývaly někdy náročné, a byly součástí jejich povinností profesionálních hráčů, zároveň je ale vnímali jako

³⁹⁶ ŠOUKAL, Jiří – VANČUROVÁ, Silvie: Cestování Čechů na jihoslovanské pobřeží ve dvacátých letech 20. století. *Historická sociologie*, roč. 6 (2014), č. 2, s. 63–78.

³⁹⁷ Sestra z Plzně: Chci vidět moře. *Jas*, roč. 3, č. 17 (25. 4. 1929), s. 14.

³⁹⁸ MÚA AV ČR, fond Arnold Jirásek, k. 4, inv. č. 16, korespondence s matkou (Josefa Jirásková).

³⁹⁹ NOR, A. C.: Jugoslávie v letním slunci. *Feuilletony*. Ot. Štorch-Marien, Praha 1928.

⁴⁰⁰ Pořádaly se zájezdy například do Německa, Belgie, Anglie, Švýcarska, Dánska, Norska, Palestiny, Egypta, Řecka, Turecka, Bulharsko a do Alp pro vysokohorské turisty. *Prázdninové cesty do ciziny. Železniční úředník*, roč. 19, č. 226 (10. 3. 1931), s. 54.

⁴⁰¹ Zájem nebyl nejen o výstavu, ale během devítidenního zájezdu turisté mohli navštívit také Eiffelovu věž, Versailles, místní pařížskou tržnici, Louvre nebo Boulogneský lesík. Zájezd do Paříže na koloniální výstavu. *Železniční úředník*, roč. 19, č. 231 (25. 5. 1931), s. 118. Mezinárodní výstavy v Paříži české střední vrstvy tradičně lákaly již v dobách Rakouska-Uherska, z návštěvy světové výstavy v Paříži v roce 1900 se například dochoval cestopis z pera Quidona Šimka, litomyšlského kupce. Srov. ŠIMEK, Quido: Cesta do Paříže 1900, in: *Cestopisy*. BOŠTÍK, Martin (ed): ŠIMEK, Quido: *Cestopisy*. Regionální muzeum v Litomyšli, Litomyšl 2010, s. 99–214.:

⁴⁰² NA, fond Zemské ústředí péče o mládež v Čechách (1907–1949), k 73, Prezidiální rada 1927–1934, zápis ze schůze 7. 7. 1927; NA, fond Ministerstvo železnic, k. 4011, inv. č. 1032, Slevy jízdného pro personál na prázdninových zařízeních 1921–1942.

⁴⁰³ Část skautských vedoucích tvořili učitelé, kteří neměli problém s dostatečně dlouhou dovolenou během letních prázdnin. Srov. ŠANTORA, Roman (ed): *Skautské století. Dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*. Junák – svaz skautů a skautek ČR, Tiskové distribuční centrum, Mladá fronta, Praha 2012, zvláště s. 70–71, 92–93, aj.

možnost dostat se do světa, něco vidět, zažít a seberealizovat se prostřednictvím hry, která je bavila a uspokojovala.⁴⁰⁴

2.3.6. Dovolená – když se nikam nejede

Lidem se nabízela také možnost nikam o dovolených nejezdit. Pro některé zaměstnance, kteří si mohli vybrat jen omezený počet dní dovolené, to bývala dokonce nutnost a někteří lidé to vnímali jako nejjednodušší řešení. Mnohým ostatně tato situace vyhovovala, protože zejména větší města nabízela poměrně rozsáhlé vyžití (ať už kulturní, sportovní nebo společenské) a pro některé lidi byly činnosti spojené s cestováním a pobytem jinde spíše otravné a zatěžující než osvěžující. Lidé také mohli dělat jen menší výlety do okolí města a vracet se zpět do svého obydlí. V jejich případě proto nedocházelo k výrazné změně prostředí, o které se všeobecně hovořilo jako o důležité součásti odpočinku. Přesto vnímali svou dovolenou jako osvobození, protože i když zůstávali během volných dní ve městě, mohli si dopřávat jeho výhod, zapomenout na práci a věnovat se čemu chtěli.⁴⁰⁵ Často se to týkalo svobodných lidí, kteří neměli potřebu vyjíždět někam na český venkov přeplněný městskými rodinami. I zde docházelo k určité proměně, ještě Antonín Klášterský vzpomínal, že jako mladý na letní byt nejezdil a trávil léto po kavárnách, výjezdy na letní byt začal praktikovat až se svou rodinou.⁴⁰⁶ Podobný postoj zaujímali mladí lidé v době první republiky, v souvislosti s rozvojem trampingu ale i mezi nimi rostla touha trávit čas mimo město, ne ovšem na letním bytě, ale spíše někde v přírodě se svými vrstevníky.

Do specifické pozice se dostávali muži, jejichž rodiny trávily čas na letním bytě, zatímco oni i nadále docházeli do práce, protože jim rozsah dovolené neumožňoval pobývat s rodinou na letním bytě delší dobu. Z těchto mužů se stávali tzv. slamění vdovci, kteří o víkendu zajížděli za rodinou, během pracovního týdne ale docházeli do zaměstnání a v domácnosti hospodařili sami. Na jednu stranu se mnozí z nich museli domácnosti věnovat více než po zbytek roku, což jim nemuselo být příjemné, zároveň ale získávali nebývale široký prostor k vlastním aktivitám během odpolední a večerů všedních dnů, které nijak neomezovala přítomnost rodiny. Někteří muži proto mohli vnímat tyto dny jako období svobody, přestože velkou část dne museli trávit v zaměstnání. I proto kolovala celá řada vtipů o tom, jak si muži užívají dobu, kdy jsou

⁴⁰⁴ŠTORKÁN, Karel: Když chytal Plánička. 2. Vydání (poprvé 1958). Mladá Fronta, Praha, 1968, s. 254; SEIFERT, Emil: Starý trenér vzpomíná. Vyprávění zapsal Mirko Paráček. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1960, s. 33–34.

⁴⁰⁵JANA: Léto v městě. Rozkvět, roč. 24 (1931), č. 31, s. 17–18.

⁴⁰⁶KLÁŠTERSKÝ, Antonín: Vzpomínky a portréty, s. 197.

manželky (někdy i tchýně nebo matky) s dětmi na letním bytě. V dobových anekdotách byla zpravidla reflektována skutečnost, že flámovali po hospodách nebo trávili čas s milenkou,⁴⁰⁷ mnozí z nich ale uvítali i jen prostý klid v domě, případně zintenzivnili svoji zájmovou činnost.

Během 30. let světová hospodářská krize nepříjemně ohrozila životní standard některých rodin. Způsob trávení dovolené proto představoval položku, na které bylo možné do určité míry ušetřit. Nejradiálnější řešení pak bylo vůbec nikam nejezdít. V souvislosti s tím se posiloval názor, že i pobyt přes léto ve městě bez odjezdu na venkov nebo do ciziny má své nezpochybnitelné výhody (biograf, sportoviště, plovárny, hospody) a v tomto duchu koloval i vtip, podle kterého měli Pražáci nejradši jet na dovolenou po Praze, protože je tam krásně a přes léto tam nebývá moc lidí.⁴⁰⁸

2.4. Svátky jako prostor pro seberealizaci

2.4.1. Svátky

Doba svátků představovala odedávna specifické období, kdy docházelo k proměně stereotypního každodenního života. Různé rituály a zvyky umocňovaly zážitek něčeho výjimečného, co se opakuje jen jednou za rok.⁴⁰⁹ Se slavením svátků se tradičně pojilo sváteční jednání, které zahrnovalo přípravu charakteristických pokrmů, změnu v odívání, návštěvu různých obřadů a setkání, a vykonávání specifických činností (zvyky).⁴¹⁰ Některé činnosti se odehrávaly v kruhu rodinném, zatímco jiné byly spíše společenskou záležitostí. Svátky pro mnohé lidi znamenaly úlevu a změnu každodenního života. Je však otázka, do jaké míry umožňovaly skutečně svobodné oddechnutí a nakolik se stávaly prostorem volného času, který mohl sloužit i k seberealizaci. Existuje totiž určité napětí mezi pojmy svátek a slavnost. Zatímco svátek představuje narušení každodennosti, slavnost přímo potlačuje každodennost tím, že jí dává nový obsah nebo specifický smysl.⁴¹¹ Tento obsah byl však zpravidla svázán s předepsaným chováním, což značně omezovalo svobodné nakládání s časem a tím i vylučovalo seberealizaci jiným způsobem než prostřednictvím svátečního chování. Důležitým rysem slavností byl zejména jejich sociální rozměr a sdílení zážitku s ostatními⁴¹² a často se

⁴⁰⁷ ŠOUKAL, Jiří: Slasti a strasti letních bytů, s. 152–153.

⁴⁰⁸ Město a venkov. Venkov, roč. 28, č. 181 (5. 8. 1933), s. 1–2.

⁴⁰⁹ KELLER, Jan: Nedomyšlená společnost. Doplněk, Brno 1992, s. 65–85.

⁴¹⁰ Zachycování zvyků a jejich interpretaci se věnuje etnologie. Srov. VEČERKOVÁ, Eva: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře. Vyšehrad, Praha 2015.

⁴¹¹ ŠIMA, Karel: Kultura českých národních festivit v 60.– 80. letech 19. století. Disertační práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2009, s. 6–9.

⁴¹² KARLOVÁ, Jana: Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2013, s. 61–65.

proto vyžadovala osobní účast nebo i jiná aktivita. Naopak svátek pro lidi podvědomě představoval období klidu, jak se to projevovalo například i v lidové průpovídce „dejte mi s tím svátek“, což znamenalo, že dotyčný nechtěl být otravován a chtěl mít klid a pokoj.⁴¹³ V praxi se však často svátek propojoval s nějakou slavností, která kladla na její aktéry určité nároky, ať již společenské nebo osobní. Řada slavností proto fungovala jako spontánní akt sounáležitosti a zároveň jako organizované akce určitého společenství a sehrávaly klíčovou roli pro utváření identity místa nebo společnosti.⁴¹⁴ Už z toho důvodu nebylo pro řadu aktérů přípustné, aby se vybraných slavností vůbec neúčastnili. Slavnosti mívaly povahu náboženskou (křesťanské, židovské apod.), národní (dané společenství se utvrzovalo ve své sebeidentifikaci) nebo občanské. Vybrané dny stát uznával jako dny pracovního klidu a tím umožňoval občanům jejich slavení. V období Rakouska-Uherska se jednoznačně upřednostňovaly katolické svátky a stát v těchto dnech garantoval přerušování práce.⁴¹⁵ Naopak svátky židovské byly státem opomíjeny. Stejně tak nebyl brán zřetel na různé národní slavnosti, které se z těchto důvodů odehrávaly většinou o volných nedělích. Specifické postavení měly svátky zemských patronů, které se slavily vždy v konkrétních zemích habsburské monarchie. V souvislosti s poklesem autority církve začali někteří lidé pozvolna ignorovat některé sváteční rituály a zvyklosti a využívat sváteční dny i k jiným aktivitám. Tento trend se potom ještě více rozvíjel v období první republiky, kdy zároveň došlo i k určité revizi některých státních svátků.

2.4.2. Dny pracovního volna

Nová republika přebírala z bývalého Rakouska-Uherska kromě jiného také soustavu státních svátků, které byly v zásadě svátky katolické církve. To samo o sobě bývalo předmětem polemik již za starého mocnářství a v nové republice se debaty o významu svátků, jejich počtu a výběru ještě zintenzivnily. Problematika měla hned několik rovin, vedle čistě ideových se v souvislosti s nimi také debatovalo o ideálním rozsahu volného času a jeho vlivu na efektivitu práce.

V souladu s požadavky na usilovnou práci při budování nového státu se terčem kritiky staly některé církevní svátky, kdy se nepracovalo, dominantní proud však představovali kritici katolicismu. Již v roce 1919 v souvislosti s proticírkevní vlnou proti existenci církevních svátků

⁴¹³ ZAORÁLEK, Jaroslav: Lidová rčení. Fr. Borový, Praha 1947, s. 343.

⁴¹⁴ ŠIMA, Karel: Kultura českých národních festivit v 60.– 80. letech 19. století. Disertační práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2009, s. 16.

⁴¹⁵ Politický kalendář občanský a adresář, schematismus a statistika zemí koruny České na rok 1906. F. B. Batovec, Praha, roč. 14, (1906), s. 1.

vystupovaly zejména socialistické strany. V březnu 1919 předložili sociálnědemokratičtí poslanci návrh na zrušení církevních svátků, které pro ně představovaly přežitky dřívějších dob a hodlali je nahradit svátky občanskými a národními, např. 1. květen, 6. červenec a 28. říjen. Se svými návrhy, ke kterým se připojil dokonce i oblíbený spisovatel a zástupce národní demokracie Alois Jirásek, však socialisté neuspěli.⁴¹⁶

Svátky z dob Rakousko-Uherska proto v prvních letech zůstávaly neměnné, jako dny pracovního klidu se slavily pohyblivé církevní svátky Boží hod velikonoční a Velikonoční pondělí, Nanebevstoupení Páně, Boží hod svatodušní a Pondělí svatodušní, Nejsvětější Trojice, Slavnost Božího Těla. Tyto volné dny doplňovaly ještě další svátky a to občanské (Nový rok 1. ledna) a pevně stanovené církevní (svátek Tří králů 6. ledna, Hromnice 2. února, Zvěstování Panny Marie 25. března, svátek Jana Nepomuckého 16. května, svátek Petra a Pavla 29. června, Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna, Narození Panny Marie 8. září, Svatý Václav 28. září, svátek Všech svatých 1. listopadu, Početí Panny Marie 8. prosince, Narození Páně 25. prosince, Svatý Štěpán 26. prosince).⁴¹⁷ Je však třeba připomenout, že některé z těchto svátků připadaly tradičně na neděli, mezi takové svátky patřily Boží hod velikonoční, Boží hod svatodušní nebo slavnost Nejsvětější Trojice, a tak jenom posilovaly sváteční úlohu neděle. V roce 1919 se k volným dnům přidal ještě další státní svátek. Formování identity mladého státu vyžadovalo vytvoření státního svátku, který by oslavoval vznik a existenci Československa. Volba logicky padla na 28. říjen, který rozšiřoval počet státních svátků a zvyšoval rozsah volného času.⁴¹⁸ Den označovaný jako prohlášení nezávislosti nebo prohlášení samostatnosti hrál v následujících letech důležitou symbolickou úlohu v identitě Československého státu. Jako den volna byl od roku 1919 uznáván také 1. květen.⁴¹⁹

V prvních letech republiky zůstávaly třetí plochou církevní svátky, které stále vadily zejména socialistům. Kritika vysokého počtu svátečních dní se pozvolna stupňovala, vedle proticírkevních nebo přímo protináboženských argumentů se sahalo i k ekonomickým zdůvodněním. Například v polovině roku 1920 se proti zavádění státních svátků vyslovil právník František Weyr, jenž je chápal jako zbytečnost, která navíc hospodářsky poškozují stát. Neděle podle něj představovala dostatečně dlouhé volno a rovněž náboženské svátky považoval

⁴¹⁶ HÁJKOVÁ, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby, in: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana a kolektiv: 1918. Model komplexního transformačního procesu. MÚA AV ČR, Praha 2010, s. 219–232.

⁴¹⁷ Politický kalendář Republiky Československé na rok 1923. Zákony, rady, pokyny, statistika, schematismus, adresář, roč. 31, část kalendářní, s. 1–24.

⁴¹⁸ Zákon č. 555/1919 Sb. ze dne 14. října 1919, jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní.

⁴¹⁹ HORÁK, Pavel: První máj, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 219–268, zvláště s. 222.

za zbytečné, zvláště když je řada lidí jako svátky ani neslavila a sváteční dny využívala jen k nepracování.⁴²⁰ V jeho podání se skoro zdálo, že chápal volný čas jako něco, co v přílišné míře odpoutává od spořádaného života a častější odpočinek by mohl vést k rozvratu ekonomiky i společnosti.

Stejně tak se ke svátkům stavěl i Alois Rašín a další poslanci, kteří v prosinci 1920 předkládali zákon o stanovení svátečních dnů. Hromadění svátků považovali za hospodářsky škodlivé, zvláště po zavedení osmihodinové pracovní doby, tzv. anglické soboty⁴²¹ a při dodržování přísného nedělního klidu. Počet státních svátků se měl podle nich snížit, navrhovali je omezit pouze na pouze na 1. květen, 28. říjen, druhý svátek vánoční po Božím hodě vánočním, Pondělí velikonoční a pondělí svatodušní.⁴²² K tomu však nedošlo, a proto i v dalších letech probíhala diskuse o tom, které svátky zanechat, a které odstranit. Katolický tisk hájil současné pojetí a opakovaně zdůrazňoval, že právě církevní svátky umožňují odpočinek od zaměstnání.⁴²³ Jejich oponenti naopak poukazovali na to, že některé svátky se do moderní doby nehodí a že rozsah volného času dostatečně rozšířila nedávno zavedená osmihodinová pracovní doba.⁴²⁴ Za pravdu jim dávaly i kroky samotného papeže, který se během první světové války vyjadřoval i k rozsahu svátků. K posledním změnám došlo v roce 1917, kdy papež Benedikt XV. vyhlásil zasvěcené svátky v celé církvi a podstatně tím redukoval jejich počet.⁴²⁵ To ale nic neměnilo na tom, co bylo v českých zemích chápáno za svátek a co se reálně světilo. Na církevní dokument se proto brzy začali odkazovat především odpůrci církevních svátků, kteří poukazovali na to, že některé svátky jsou přežitě i z hlediska nejvyšší církevní autority. Nejnovější kanonické právo jim umožňovalo kritizovat svátky zemských patronů svatého Jana Nepomuckého, svatého Václava i svatých Cyrila a Metoděje⁴²⁶ a některé mariánské svátky.

⁴²⁰ WEYR, František: Svátky a stávký. Lidové noviny, roč. 28, č. 329 (6. 7. 1920), s. 1.

⁴²¹ Pod pojmem anglická sobota se rozuměla kratší pracovní doba o sobotách, která trvala například jen do poledne. Za celou dobu první republika však nebyla zdaleka běžná ve všech odvětvích.

⁴²² Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1920. 2. zasedání, Tisk č. 1127 (19. 12. 1920). Návrh poslanců Dra Rašína, Dra Lukavského a soudruhů na stanovení dnů svátečních a odstranění jiných svátků náboženských. (https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1127_00.htm)

⁴²³ Zrušte církevní svátky! Čech, roč. 44, č. 267 (28. 9. 1919), s. 5.

⁴²⁴ PEHR, Michal: Katolická církev, úprava svátkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečném Československu. Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století. Roč. 7 (2015), č. 2, s. 89–113; HÁJKOVÁ, Dagmar – MICHELA, Miroslav: Oslavy 28. října, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 75–136.

⁴²⁵ Za zasvěcené svátky v celé církvi vyhlásil všechny jednotlivé neděle, svátky Narození, Obřezání, Zjevení a Nanebevstoupení Páně a Božího Těla, Neposkvrněné Početí a Nanebevzetí vznešené Boží Rodičky Marie, svatého Josefa, jejího snoubence, svatých apoštolů Petra a Pavla a konečně Všech Svatých a dále dodával, že svátky patronů nejsou církevně zasvěcenými svátky. Kodex kanonického práva zpracovaný z rozkazu Nejvyššího velekněze Pia X. vyhlášený z moci papeže Benedikta XV. S připojením předmluvy Jeho Eminence Petra kardinála Gasparriho a heslového ukazatele. (přeložil František Kop), s. 280. (<http://libri.ostri.catholica.cz/download/KodexKop-OCR.pdf>)

⁴²⁶ Exulant: Házená tzv. Světců církevních. Volná myšlenka, roč. 14, č. 21 (20. 5. 1923), s. 3–4.

V souvislosti s tím se v první polovině 20. let objevovaly návrhy tyto svátky zrušit a v některých případech nahradit jinými, zejména svátkem Mistra Jana Husa a Svátkem práce.⁴²⁷

Zákonná úprava však stále nepřicházela, a proto v otázce svátků panoval čím dál tím větší chaos. Zatímco o některých svátcích se částečně pracovalo, jinde práce v daných dnech ustala. Někde se pracovalo o svátcích do 11 hodin dopoledne, zatímco jinde plných osm hodin. Podniky si stanovovaly podmínky podle své vůle a ani úřady nepostupovaly stejně, v některých se pracovalo jako ve všední dny, jiné se řídily vlastním uvážením. Zmatky se objevovaly i ve školách.⁴²⁸ Velký chaos panoval například okolo tzv. mariánských svátků, které byly některým kritikům obzvláště trnem v oku. V roce 1922 totiž ministerstvo školství a národní osvěty nařídilo, aby se o třech mariánských svátcích, konkrétně na Hromnice (2. února), Zvěstování Panny Marie (25. března) a narození Panny Marie (8. září) ve škole vyučovalo jako ve všední den, což vedlo k vyostřeným polemikám v tisku.⁴²⁹ Vedle proklamací o vítězství pokroku a konci tmářství se objevovaly i negativní reakce na toto nařízení a v některých školách se dokonce protestně neučilo.⁴³⁰ Obecně se hovořilo o tom, že zmiňované mariánské svátky jsou již přežitkem a proto se i v dalších provozech o těchto třech katolických svátcích pracovalo. Naproti tomu československé banky uznávaly i nadále stále všechny svátky uvedené v jednacím řádu pro soudy.⁴³¹ Situace se však stávala již natolik chaotickou, že bylo potřeba do budoucna definitivně rozhodnout, jaké svátky budou mít oficiální podobu a jaké ne.

K výrazné změně došlo v roce 1925, kdy docházelo ve vládní koalici již ke značným třenicím. Zatímco Československá strana lidová usilovala o udržení co největšího počtu církevních svátků, zejména socialistické strany v rámci boje proti římskokatolické církvi tlačily na jejich omezení. Nakonec se jim podařilo protlačit i proti vůli lidovců⁴³² zákon č. 65/1925 Sb. o svátcích a památných dnech Republiky československé z 3. dubna 1925, který měl situaci stabilizovat.⁴³³ Zákon rušil některé svátky spojené s kultem Panny Marie a také svátek zemského patrona Jana Nepomuckého. Zmíněny nebyly ani Velikonoční pondělí, Svatodušní

⁴²⁷ ČECHUROVÁ, Jana: Svátkový kalendář ve světle legislativní činnosti, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 46–72, zvláště s. 59–63.

⁴²⁸ PETROVICKÝ, F: Úprava církevních svátků a placená dovolená. Hostimil, roč. 42, č. 12 (25. 3. 1925), s. 141–142.

⁴²⁹ Letošní hromnice. Volná myšlenka, roč. 13, č. 7 (12. 2. 1922), s. 6.

⁴³⁰ Církevní svátky a škola. Volná myšlenka, roč. 13, č. 7 (12. 2. 1922), s. 6.

⁴³¹ Které svátky platí pro směnečné řízení? Hospodářský archiv, roč. 3, č. 15 (12. 4. 1924), s. 4.

⁴³² TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: Politik dobré vůle. Život a dílo mšgre Jana Šrámka. Vyšehrad, Centrum dějin křesťanské politiky katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Praha, Olomouc 2013, s. 188.

⁴³³ K diskusím a konečnému projednávání zákona z dílny všenárodní koalice srov. ČECHUROVÁ, Jana: Svátkový kalendář ve světle legislativní činnosti, s. 46–72, zvláště s. 59–63.

pondělí a 26. prosinec. Statut svátku a s tím spojeného pracovního volna měly dny 1 ledna, 6. ledna, Nanebevzetí Páně, Slavnost Božího těla, 29. červen (sv. apoštolů Petra a Pavla), 15. srpen (Nanebevzetí Panny Marie), 1. listopad (svátek Všech svatých), 8. prosinec (Početí Panny Marie) a 25. prosinec (Boží hod vánoční). Mezi památné dny, které se řídily stejnými pravidly jako neděle, patřily 1. květen (svátek práce), 5. červenec (Cyril a Metoděj), 6. červenec (Mistra Jana Husa), 28. září (svátek sv. Václava) a 28. října. Zákon tím garantoval celkem 14 volných dní oproti předchozím 18 dnům a v platnost vstupoval již 15. dubna 1925. I pro tyto dny tedy platila pravidla podrobněji rozepsaná v kapitole o nedělích, a týkaly se jich vášnivě diskuse o rozsahu nedělního klidu. Na dny označené jako památné se vztahovala ustanovení o klidu nedělním a svátečním, pokud šlo o veřejné úřady, ústavy, podniky a školy veřejné a školy s právem veřejnosti. Tímto zákonem však odstartovala řada událostí, které výrazně ovlivňovaly každodenní život obyvatel a měly vliv na rozsah jejich volného času.

2.4.3. Možnosti seberealizace o svátcích

Jestliže přinejmenším část svátků kladla velký důraz na odpovídající chování, ať už se jednalo o rodinné nebo společenské trávení daného dne, je zřejmé, že svobodná seberealizace v rámci těchto dní nebyla možná. Není pochyb o tom, že řadu lidí příprava na svátky a jejich samotný průběh uspokojovala a věnovali tomu veškerou svou kreativitu. Pro další lidi však mnohdy příprava na svátky představovala spíše zátěž než potěšení. Samotný průběh oslav často musel splňovat některé základní požadavky, a proto se ztrácela možnost tento den využít k libovolným činnostem, které neměly s daným svátkem nic společného. O to významnější se pro téma seberealizace jeví takové dny, které sice byly volné, ale jejich náboženský nebo jiný obsah se už natolik vyprázdnil, že bylo možné ho využít ke svým vlastním zálibám a k vlastní seberealizaci. Zmíněné státní svátky, které poskytovaly lidem za první republiky pracovní volno, lze proto rozdělit do několika skupin podle toho, do jaké míry lidem dávaly skutečně svobodný prostor.

Ve výčtu svátků převažovaly svátky katolické, u kterých se předpokládala účast na delší sváteční mši. To znemožňovalo volně zužitkovat celý den. Kromě toho se s daným svátkem pojily i různé rodinné povinnosti, jako sváteční oběd nebo návštěva příbuzných, které sice mohly přinášet radost a rozptýlení, zároveň ale jako povinnosti nemusely být přijímány s nadšením. Zejména ženy, které se zpravidla staraly o slavnostní oběd, o úklid a tradičně na nich spočívala i příprava a organizace průběhu svátečního dne, si příliš neoddechly. Zatímco některé svátky se vyznačovaly velkým množstvím zvyků (Vánoce, Velikonoce) a vedle účasti

na mši se očekávalo, že budou členové rodiny spolu, u jiných se jejich význam postupně snižoval a omezoval se jen na liturgickou slavnost. Vlažnější přístup k těmto slavnostem umožňoval věnovat se i jiným činnostem, klesající zájem o jejich náboženský obsah ale zároveň přiváděl kritiky svátků na myšlenku, že by bylo produktivnější v těchto dnech pracovat.

V přístupu k jednotlivým svátkům panovaly značné rozdíly. Zejména v menších městech si uchovávala význam tradice procesí, zvláště o Božím Těle a velký význam pro mnoho lidí spíše jako podívaná měly mariánské poutě (15. srpna) na mariánských poutních místech (např. Hostýn, Stará Boleslav, Svatá Hora). Zvláštní význam si udržovaly i svátky patronů, byť svátek Jana Nepomuckého byl v roce 1925 zrušen. Ve větších městech se vztah k církevním svátkům rozvolňoval rychleji, zatímco menší města měla tendenci udržovat starší tradice. Obecně ale docházelo k pozvolnému úpadku slavení jednotlivých křesťanských svátků a čím dál tím více lidí začínalo chápat svátky jako svobodnější prostor, ve kterém mají více času pro sebe a nestarali se o nic jiného.⁴³⁴ Ve sledované době proto řada lidí svátky již neslavila v tradičním křesťanském duchu, buď vystoupili z katolické církve, nebo k ní zastávali natolik vlažný postoj, že tyto dny pro ně ztratily význam. Stejně tak příslušníci jiných konfesí (např. židé) slavili vlastní svátky, které však často nepřípadaly na volné dny a buď si na ně museli vybírat dovolenou, nebo je slavit v omezené míře. Svěbytné postavení mezi svátky si udržovaly Vánoce, které byly v některých kruzích chápány spíše jako svátky rodiny než jako svátky křesťanské, a proto se v nějaké podobě držely nejen mezi nevěřícími odmítajícími křesťanství případně katolickou církev,⁴³⁵ ale také v židovských rodinách.⁴³⁶ Určitou míru povinnosti představovaly dušičky, o kterých se vzpomínalo na zemřelé, a navštěvovaly se hřbitovy, kde se zapalovaly svíčky, případně zdobily hroby. Zvyk se udržoval i v rodinách, které jinak většinu křesťanských svátků již opouštěly.⁴³⁷ Tento zvyk se pojil se začátkem listopadu. Nejčastěji se lidé připomínání zesnulých věnovali 1. listopadu na Svátek všech svatých, kdy bylo volno, ačkoli tzv. památka zesnulých v kalendáři připadala až na následující den.⁴³⁸ Samotná návštěva

⁴³⁴ PAKOSTA, J.: Co muži chtějí, s. 112–116.

⁴³⁵ HOLUBEC, Stanislav: Kultura každodennosti pražské KSC v letech 1921–1938. Kuděj, roč. 10 (2008), č. 1–2, s. 70–90.

⁴³⁶ Potvrzují to například dětské kresby židovských dětí deportovaných za 2. světové války do Terezína uložené v Židovském Muzeu v Praze ve vizuálních sbírkách. Srov. Židovské muzeum v Praze, sbírka Vizuální umění, Neufeldová: Hana: Vzpomínky na život před deportací (Vánoce), kresba, vznik 30. 4. 1944, inv. č. 129.365; Wollsteinová, Eva Julie: Vánoce, kresba, vznik 1943–1944, inv. č. 131.733; Nesignováno: Vánoce, kresba, vznik 1943–1944, inv. č. 133.582; Nesignováno: Vánoce (vánoční stromeček), kresba, vznik 1943–1944, inv. č. 121.568; Silvinová, Nely: Vánoce, kresba, vznik 1943–1944, inv. č. 129.864.

⁴³⁷ SVOBODOVÁ, Jiřina – SCHEUFLER, Vladimír: Rodina a rodinný život pražského dělnictva, in: ROBEK, Antonín – MORAVCOVÁ, Mirjam – ŠTASTNÁ, Jarmila (ed.): Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939. Academia, Praha 1981, s. 107–151, zvláště s. 126.

⁴³⁸ VEČERKOVÁ, E.: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře, s. 332–339.

hřbitova do jisté míry omezovala využití volného dne, často navíc měla i určitý společenský význam, protože lidé se tam navzájem potkávali.⁴³⁹ Právě společenský význam tohoto svátku určitým způsobem udržoval zájem o tento svátek. Někdy si právě z reprezentativních důvodů dávaly rodiny záležet na tom, aby byly na hřbitově vidět, a aby dekorace hrobu odpovídala jejich postavení, případně předčila výzdobu hrobů ostatních.⁴⁴⁰

Čím dál tím větší roli hrály také svátky občanské, zejména 28. říjen. Volný den přirozeně patřil všemu obyvatelstvu republiky, nemuselo se do práce ani do školy, české etnikum mu však přikládalo mimořádnou váhu a 28. říjen se tak pravidelně stával manifestací českých úspěchů. Oslav se tradičně zúčastňovali sokolové, legionáři nebo skauti a připomínání významného data se věnovaly i různé úřady, podniky nebo školy. Na úřadech se měly vyvěšovat státní vlajky již 27. října a sundávat až 29. října, přičemž v den svátku se jejich zaměstnanci měli účastnit oficiálních oslav svátku.⁴⁴¹ To dělalo ze svátku sice výjimečnou událost, ale značně to omezovalo zejména zaměstnance úřadů a škol ve svobodném využití volného dne. V tento den se slavnostně odhalovaly pomníky⁴⁴² a veřejná místa zdobily praporky, prapory a vlajky, jak to viděli i pejsek a kočička ve známé pohádce Josefa Čapka.⁴⁴³ Svátku se však příliš nedařilo spojovat celou společnost, naopak od začátku vylučoval ty skupiny, které se nedokázaly s existencí republiky plně smířit. Mezi Němci okolo 28. října zdaleka nepanovalo takové nadšení a s přibývajícimi léty se určitá nechuť vůči tomuto datu začala objevovat i mezi Slováky. Komunisté s oblibou ve stejnou dobu, kdy probíhaly oslavy samostatnosti, pořádaly vlastní demonstrace. Oslavy 28. října zpravidla znamenaly pro obyvatelstvo především podívanou, přesto se mnozí lidé oslav prostě neúčastnili. Na celkové atmosféře svátku nic neměnily ani mohutné oslavy, které proběhly zejména při desátém výročí vzniku republiky v roce 1928. Po mnichovských událostech a okleštění Československa se 28. říjen částečně vracel mezi pracovní dny, když se sice prapory a praporky vyvěšovaly, ale zároveň záleželo na samotných zaměstnavatelích, jestli jejich podniky budou mít volno nebo ne. Den se stával

⁴³⁹ DOLEŽEL, Lubomír: Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory. Academia, Praha 2013, s. 20; SCHEUFLER, Vladimír: Pražské děti, in: Etnografie pražského dělnictva. Svazek II. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1975, s. 1–59.

⁴⁴⁰ GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma, s. 117. Pravidelné návštěvy hrobů o dušičkách připomínal ve své básni i Jan Neruda. Srov. NERUDA, Jan: Hřbitovní kvítí. Karel Bellmann, Praha 1858, s. 13.

⁴⁴¹ NA, fond Státní zdravotní ústav Praha, k. 9, inv. č. 61, Oběžníky ve věci Oslavy státního svátku dne 28. října (1925, 1927, 1930, 1935, 1936, 1937).

⁴⁴² HÁJKOVÁ, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby, s. 219–232; DOUBEK, Vratislav: Kolektiv autorů: 28. říjen a jeho role v československé státotvorné tradici a jeho role ve veřejném mínění, in: Kolektiv autorů: Křehké vítězství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918-1948. Mladá fronta, Praha 2008, s. 49–63.

⁴⁴³ ČAPEK, Josef: Povídaní o pejskovi a kočičce. Jak spolu hospodařili a ještě o všelijakých jiných věcech. 3. vydání. Nakladatelství Fr. Borový, Praha, 1937, s. 29–37.

hlavním místem paměti na zaniklý stát a měl určitý význam i v následujících letech persekuce.⁴⁴⁴

Zatímco svátek 28. října měl stmelovat veškeré obyvatelstvo republiky, byť se mu to příliš nedařilo, oslavy 1. máje jako svátku práce se více dotýkaly dělnictva, které se aktivně účastnilo průvodů. Naopak střední vrstvy s tímto dnem nakládaly volněji. Neznamenalo to ovšem, že by byl svátek práce pouze dělnickou záležitostí, podíleli se na něm třeba nedělníci členové sociální demokracie, národní socialisti a v některých případech i lidovci, kteří zdůrazňovali, že svátek práce patří všem vrstvám lidu.⁴⁴⁵ Svátek práce byl ostatně stejně jako 28. říjen volným dnem již od roku 1919. Na rozdíl od 28. října však nebyl až do roku 1925 pevně zakotven a vláda kvůli zájmu veřejnosti každoročně 1. květen vyhlášovala jako státní svátek v režimu nedělního klidu.⁴⁴⁶ U obou svátků se ale po aktérech vyžadovala určitá aktivita, buď se měli přímo aktivně účastnit manifestací, nebo alespoň přihlížet. Přitom publikum často muselo vydržet projevy dlouhé několik desítek minut, o to více si ale pak užívalo následného pestrého programu, který se skládal nejen z průvodů, ale například i ze štafetových závodů.⁴⁴⁷ Zejména v některých kruzích byla účast společensky nutná a u některých povolání dokonce vyžadovala značnou aktivitu, či přímo pracovní nasazení.⁴⁴⁸ V některých rodinách se často se dopoledne strávilo sledováním průvodu a odpoledne již mývalo rysy zcela volného dne, zatímco v katolických rodinách se večer choďovalo na tradiční májovou pobožnost.⁴⁴⁹ Oslavy obou těchto svátků zpravidla znamenaly zajímavou podívanou, zároveň je ale někteří lidé zcela ignorovali.

Zvláštní roli sehrávaly tzv. dvojsvátky, tj. situace, kdy se vedle sebe ocitly dva sváteční dny, které dávaly lidem více volného času v kuse. Dvojsvátky bývaly buď pravidelné (došlo na ně každý rok), anebo náhodné, když neděle vyšla na den vedle svátku a tím se vytvořil dvojsvátek. Pravidelné dvojsvátky existovaly v zásadě čtyři, velikonoční svátky (neděle a pondělí), svatodušní svátky (neděle a pondělí), spojení svátku Cyrila a Metoděje a Upálení Jana Husa (5. a 6. července) a Vánoční svátky (25. a 26. prosince). Jejich exkluzivita byla o to větší, že se tehdy ještě pracovalo i v sobotu a mít dva volné dny za sebou bylo výjimečné. Každý

⁴⁴⁴ HÁJKOVÁ, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby, s. 219–232.

⁴⁴⁵ HORÁK, Pavel: První máj, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 219–268, zvláště s. 227–231.

⁴⁴⁶ NA, fond Ministerstvo školství, k. 414, inv. č. 996, Svátek práce.

⁴⁴⁷ HORÁK, Pavel: První máj, s. 227, 236.

⁴⁴⁸ HORÁK, Pavel: Role okresního hejtmana při oslavách státních svátků v meziválečném Československu, in: KLEČACKÝ, Martin (ed.): Úředník sluhou mnoha pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948. MÚA AV ČR / CEVRO, Praha 2018, s. 173–195.

⁴⁴⁹ GLAZAROVÁ, Jarmila: Roky v kruhu, s. 123–129.

z těchto dvojsvátků měl svá specifika a odlišné nároky na aktivitu lidí během nich, přičemž se zdá, že některé z těchto dnů vytvářely zvlášť příznivou dobu pro to, aby se lidé zcela volně věnovali libovolným aktivitám. I proto jim bude věnována zvláštní pozornost.

2.4.4. Vánoce

Mezi všemi svátky si Vánoce zachovávaly specifické postavení, protože se často slavily i v rodinách, které jinak křesťanské svátky odmítaly.⁴⁵⁰ V těchto kruzích se kladl důraz na to, že Vánoce jsou především svátkem rodiny, klíčovým prvkem ale zůstávalo dávání dárků pod stromeček, což posilovalo komerční využití svátků. Průběh Vánoc se v jednotlivých rodinách mohl lišit, většinou byl ale svázán s celou řadou zvyků, které vyžadovaly přípravu. Důraz na specifické činnosti a rituály proto dával Vánocům punc výjimečnosti, zároveň ale značně zatěžoval zejména rodiče, kteří museli věnovat mnoho času přípravám. Před samotnými Vánocemi rodiče sháněli dárky, vánoční stromeček a kapra. Z toho důvodu byla adventní doba vyplněna častějšími návštěvami obchodů, které přirozeně počítaly s větším zájmem o zboží.⁴⁵¹ V řadě měst proto fungovaly výjimky z nedělního klidu, tzv. zlaté a někde i stříbrné neděle.⁴⁵² V předvánočním čase se hodně kupovaly zejména hračky, sportovní vybavení nebo knihy, rostoucí zájem o předvánoční nákupy ale počátkem 30. let v souvislosti s hospodářskou krizí poněkud opadal,⁴⁵³ a růst tržeb zaznamenávali obchodníci až v druhé polovině 30. let.⁴⁵⁴ Nejednou přitom hlavní starost o nákupy připadla ženám,⁴⁵⁵ pro které to sice představovalo více povinností, ale také určitý prostor pro seberealizaci v nakupování, ke kterému mohli přistupovat kreativně. Před Štědrým dnem také zpravidla došlo k velkému úklidu a muži stavěli Betlém, který byl součástí vánoční výzdoby v domě. Ženy se věnovaly přípravám cukroví nebo vánočky a často se snažily co nejvíce práce udělat již před samotnými svátky.⁴⁵⁶

Největší množství zvyků se pojilo se Štědrým dnem, který sice zůstával dnem pracovním, ale obecně se již napjatě očekával Štědrý večer. I proto většina obchodníků žádala

⁴⁵⁰ Výjimečně se ovšem objevili i radikální odpůrci vánoc v jakékoli podobě, zejména mezi radikálními komunisty.

⁴⁵¹ KOURA, Petr – KOUROVÁ, Pavlína: Sto let českých Vánoc. Nejkrásnější svátky v roce na pozadí „velkých“ dějin. Academia, Praha 2018, s. 17–24; KŘEPELKOVÁ, Markéta: Reflexe pražské vánoční atmosféry vánoční atmosféra v Praze ve 30. letech 20. století a v současnosti. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2003.

⁴⁵² NA, fond Ministerstvo sociální péče, k. 790, inv. č. 1584, Ministerstvo sociální péče: Úprava nedělního prodeje v obchodních živnostech před vánočními svátky, 14. 10. 1930.

⁴⁵³ Zlatá neděle v Praze. Český Lloyd, roč. 48, č. 102 (21. 12. 1932), s. 1; M: Zlatá neděle v Praze. Český Lloyd, roč. 49, č. 102 (20. 12. 1933), s. 1.

⁴⁵⁴ Výsledky „zlaté neděle“ v Praze. Český Lloyd, roč. 53, č. 100 (23. 12. 1937), s. 1.

⁴⁵⁵ LIPA: Přípravy na vánoce. Salon, roč. 4 (1925), č. 6-7, s. 66.

⁴⁵⁶ LIPA: Přípravy na vánoce, s. 66.

uzavírání obchodů na Štědrý den o páté hodině odpolední,⁴⁵⁷ aby se mohla věnovat rodině a přípravám Štědrého večera. Vzhledem k tomu, že mnozí otcové trávili přinejmenším část Štědrého dne v práci, byl pro ně celý den velmi náročný, protože se po příchodu ze zaměstnání museli věnovat činnostem spojeným s Vánocemi. O to více vyžadovali, aby všechno probíhalo v klidu a podle předem stanovených pravidel. Vánoce tak jako svátky klidu a rodinné pohody klady značné nároky na členy rodiny, kteří často museli věnovat mnoho energie přípravám na svátky. Během nich se pak snažili o dodržování ustáleného průběhu Vánoc a stávalo se také, že otcové ukazovali dětem svoji vlídnější tvář.⁴⁵⁸ Mnozí otcové si například osobovali právo zdobit stromek,⁴⁵⁹ v jiných rodinách tento úkol připadl starším dětem. Na ženách spočívala zase příprava štědrovečerních pokrmů, dohled na děti a mnohdy i udržování veselé a spokojené nálady.⁴⁶⁰ Přes den se v domácnosti většinou dodržoval půst. Největší pozornost se koncentrovala na večer, kdy se jedla štědrovečerní večeře, rozbalovaly se dárky a dělaly se různé zvyky často spojené s hádáním budoucnosti (např. lití olova, krájení jablíček, pouštění skořápek apod.),⁴⁶¹ řada lidí potom navštěvovala půlnoční mši.⁴⁶² Vánoce byly svátkem především rodinným, osamělí se scházeli na Štědrý večer v hospodách a slavili sváteční den společně.⁴⁶³

Boží hod vánoční býval již podstatně méně hektický, přesto i tento den míval tradiční program, účast na ranní bohoslužbě, sváteční oběd a návštěvu příbuzných. Návštěvnost mši však v souvislosti se sekularizací českých rodin klesala. Zatímco muži spojovali Boží hod spíše s odpočinkem tak, jak to vycházelo i ze starších tradic, podle kterých byla jakákoli práce na Boží hod zakázána,⁴⁶⁴ ženy se starostem a práci v domácnosti nevyhnuly, přestože si leckdy něco připravily již předem.⁴⁶⁵ Zaměstnávala je zejména příprava svátečního oběda, ke kterému se dělával pták, nejčastěji pečená husa, ale v některých rodinách také krocan, kapoun nebo bažant.⁴⁶⁶ Po obědě se čítávaly v novinách různé tematické povídky o Vánocích.⁴⁶⁷ Většinou

⁴⁵⁷ Min. obchodu pro bezvýjimečné zavedení nedělního klidu ve městech i venkovských obcích. Moravská orlice, roč. 69, č. 15 (12. 4. 1931), s. 4.

⁴⁵⁸ ŘEZÁČOVÁ, E: Rodiče a děti o Vánocích. Eva, roč. 6, č. 4 (15. 12. 1933), s. 10; POLÁČEK, K.: Bylo nás pět, s. 79–80.

⁴⁵⁹ DOLEŽEL, L.: Život s literaturou, s. 21.

⁴⁶⁰ GLAZAROVÁ, J.: Roky v kruhu, s. 317.

⁴⁶¹ GLAZAROVÁ, J.: Vlčí jáma, s. 154–164.

⁴⁶² KOURA, P. – KOUROVÁ, P.: Sto let českých Vánoc, s. 26.

⁴⁶³ HERRMANN, Ignát: Žádná povídka vánoční!, in: HERRMANN, Ignát: Vánoční koledy. Drobné historky vánoční a sylvestrovské. Unie, Praha 1919, s. 23–31 (povídka vyšla poprvé v Národních listech v roce 1903).

⁴⁶⁴ VEČERKOVÁ, Eva: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře, s. 445–446.

⁴⁶⁵ LIPA: Přípravy na vánoce, s. 66.

⁴⁶⁶ GLAZAROVÁ, J.: Roky v kruhu, s. 318.; TOMSOVÁ, M.: Vánoční krocan. Eva, roč. 8, č. 4, s. 24; BOUČKOVÁ, M: Vánoční pečeně. Eva, roč. 6, č. 4 (15. 12. 1933), s. 25–26.

⁴⁶⁷ HERRMANN, I.: Žádná povídka vánoční! s. 23–31.

byla alespoň část dne vyplněna návštěvou příbuzných a večer někteří otcové vyráželi do hospod na sváteční posezení se známými.⁴⁶⁸ Novinku představoval rozhlas, který svým programem dokresloval atmosféru vánočních dní, ale zároveň udržoval spojení se světem, které bylo dříve o svátcích přerušeno. Dokonce i kina byla v provozu a nabízela rozptýlení, vánoční atmosféra však nepřála příliš velké návštěvnosti.

Stejně tak i na svatého Štěpána se vařil sváteční oběd a navštěvovali se příbuzní, což mohla být velká zátěž pro zúčastněné.⁴⁶⁹ I proto někdy ženy s povděkem vítaly konec vánočních svátků.⁴⁷⁰ Od roku 1925 se situace poněkud měnila, protože 26. prosinec se stal pracovním dnem, což znamenalo ukončení sváteční nálady a odchod rodičů do zaměstnání. Chaotické poměry okolo svátkového zákona z roku 1925 však umožňovaly různé výklady, které vedly k četným politickým třenicím. Zatímco lidovecký ministr pošt a telegrafů František Nosek dával o Vánocích zaměstnancům svého resortu nedělní klid i 26. prosince, v jiných resortech to zdaleka nebylo běžné a pracovalo se v nich jako ve všední den.⁴⁷¹ Rozdílný přístup volily i noviny, některé vycházely i ve svátek, jiné si vybíraly volno.⁴⁷² Především se ale nejistotou okolo druhého svátku vánočního rozbíjel sváteční rámec Vánoc. 26. prosince již bylo běžnější se věnovat i jiným zálibám, zvláště když se vytrácely zvyky spojené s tímto dnem. Tradiční koledování na svatého Štěpána se již v druhé polovině 19. století stalo spíše záležitostí dětí z nižších vrstev, které to chápaly jako tradiční přivýdělek. Za první republiky se tento trend ještě prohloubil a ve středostavovských rodinách již koledování nepřipadalo v úvahu.⁴⁷³ Den 26. prosince, pokud zůstával volným dnem, představoval do jisté míry nejsvobodnější den z vánočních svátků. Vzhledem ke zmíněným poměrům po roce 1925 se však jeho svoboda při nejmenším pro část obyvatel vytrácela.

Vánoce si svým důrazem na rodinu zachovávaly značný význam navzdory pozvolné sekularizaci české společnosti. I když udržování různých zvyků se lišilo nejen podle oblasti, ale i rodinu od rodiny, představovala doba Vánoc všeobecně přijímané období, kdy měli mít lidé volno a trávit čas se svou rodinou, což někdy vedlo i k prohloubení vztahu s dětmi. Zejména Štědrý den neposkytoval příliš mnoho prostoru pro jiné činnosti, a i průběh Božího hodů a

⁴⁶⁸ POLÁČEK, K.: Bylo nás pět, s. 81.

⁴⁶⁹ POLÁČEK, Karel: Bylo nás pět, s. 82–83.

⁴⁷⁰ POLÁČEK, Karel: Vánoce v horách. Eva. Časopis moderní ženy, roč. 3, č. 4 (15. 12. 1930), s. 16.

⁴⁷¹ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1928. 6. zasedání, Tisk č. 1530, (16. 3. 1928). Naléhavá interpelace poslanců Fr. Zeminové, H. Bergmanna, E. Špatného a druhů vládě republiky Československé pro bezodkladné zavedení placených a svátků s právy klidu nedělního o velikonočních, letnicích a vánocích., (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1530_00.htm)

⁴⁷² Například Národní listy nevycházely 25. 12, Lidové noviny vycházely 25. 12, ale 26. mívaly volno a např. bulvární Expres se odmlčel hned na několik dní, např. v roce 1931 na 24.–27. 12.)

⁴⁷³ SCHEUFLER, V.: Pražské děti, s. 1–59.

svátek sv. Štěpána byl do jisté míry vázán na rodinné povinnosti. Snahy vzepřít se vánočním stereotypům se objevily v lépe situovaných vrstvách, a zvláště mezi mladými, kteří začínali přes Vánoce jezdit na hory lyžovat.⁴⁷⁴ Jako příklad lze uvést rodinu známého lékaře Ladislava Syllaby, která umožnila šestnáctiletému synovi jet lyžovat na několikadenní pobyt do Krkonoš již na Boží hod roku 1918.⁴⁷⁵ Zejména ve 30. letech se o takovém způsobu trávení Vánoc čím dál tím víc psalo ve společenských časopisech.⁴⁷⁶ Přesto stále dominoval tradiční způsob trávení Vánoc doma s rodinou, který sice neumožňoval zcela libovolnou seberealizaci, ale sehrával významnou roli v lidských vztazích.

2.4.5. Dny 5. a 6. července

Uzákonění dvou svátků na začátku července, svátek Cyrila a Metoděje a upálení Jana Husa, vytvořilo nové spojení dvou volných dnů. Na rozdíl ode dneška, kdy jsou oba dny vnímány jako příjemné volno v době začínajícího léta, měly ale spíše charakter národních slavností a představovaly alespoň pro část obyvatelstva dobu vrcholné veřejné aktivity. Oba dny však měly význam spíše pro české, v případě Cyrila a Metoděje hlavně pro moravské, ale také pro slovenské obyvatelstvo, naopak Němci se k oslavám stavěli chladně a spíše využívali volné dny k soukromým aktivitám.

Výročí upálení Mistra Jana Husa bylo v českém prostředí již před 1. světovou válkou hojně připomínanou událostí a v řadě měst také dobou oslav. V prvních letech po vzniku republiky rostl tlak ze strany různých organizací (Svaz osvětový, Sokolové, Volná myšlenka, Československý svaz všeúřednický, Komunistická strana Československa, Československá církev apod.) na uznání 6. července novým svátkem, který by umožnil konat velké oslavy a manifestace. Přitom v řadě měst oslavy již běžně probíhaly a obyvatelstvo s nimi již pravidelně počítalo.⁴⁷⁷ Už v prvních letech republiky se v českých městech většinou držel pracovní klid a řada místních spolků chystala odpovídající program.⁴⁷⁸ Lidé se setkávali na náměstích nebo u

⁴⁷⁴ POLÁČEK, Karel: Vánoce v horách, s. 16.

⁴⁷⁵ Z deníku Jiřího Syllaby z roku 1918, in: TOMEŠ, Josef (ed.): Marie Strettiová: Jak jsme prožívali první světovou válku. MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 155.

⁴⁷⁶ KOURA, P. – KOUROVÁ, P.: Sto let českých Vánoc, s. 28. Tento způsob trávení Vánoc byl vystaven kritice, ve které se zdůrazňoval význam domova a spořádaného rodinného života. STACHOVÁ, L.: Svátky domova. Venkov, roč. 28, č. 301 (24. 12. 1933), s. 9 (příloha).

⁴⁷⁷ HÁJKOVÁ, Dagmar – HAJDINOVÁ, Eva: Národní mučedník Jan Hus, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 269–308; B: Husovy oslavy. Lidové noviny, roč. 31, č. 332, (6. 7. 1923) s. 3. Každoročně přicházely petice od řady spolků, srov. NA, fond Ministerstvo školství, k. 414, inv. č. 996.

⁴⁷⁸ Aktivní byly například obyvatelé Loun, kteří pravidelně každý rok požadovali zavedení státního svátku 6. července. NA, fond Ministerstvo školství, k. 414, inv. č. 996.

Husova pomníku a poslouchali projevy řečníků, zapalovaly se ohně. V divadlech se hrála slavnostní představení, místní pěvecké sbory předváděly svoje umění, přičemž mnohdy byly oslavy pojímány také jako otevřený odpor vůči katolické církvi.⁴⁷⁹ Jan Hus se připomínal hlavně v Čechách, v Praze se oslav účastnily tisíce lidí, účastí se podílela i armáda a slavnostem se vycházelo všeobecně vstříc, například se omezovala doprava.⁴⁸⁰ Bylo tedy přirozeným požadavkem mnoha Čechů, aby se 6. červenec stal státním svátkem. Naopak Cyrilometodějský kult měl silnější zázemí na Moravě a na Slovensku. Od 19. století v něm rezonovala myšlenka všeslovanství, dominoval však silný vztah ke katolické církvi. Jako silně katolický se tento kult profiloval i po vzniku republiky, kdy katoličtí poutníci z Čech navštěvovali Velehrad a usilovali o rozšíření a popularizaci Cyrilometodějské slavnosti i v Čechách. V katolických kruzích se uvažovalo o prosazení svátku Cyrila a Metoděje jako státního svátku, a zároveň panoval odpor k oslavování Jana Husa.⁴⁸¹ Uzákonění obou svátků stejným zákonem proto mělo i značný politický význam, mělo totiž uspokojit levici prosazující svátek Jana Husa a pravici, která by uvítala svátek Cyrila a Metoděje.⁴⁸² V praxi proto spojení dvou odlišných svátků, ke kterému došlo zákonem z roku 1925, přinášelo každé ze stran jeden slavnostní a jeden zcela volný den. V katolickém táboře zejména na Moravě na Slovensku se pozornost soustředila na oslavy 5. července a nazítky lidé využívali den pracovního klidu. Naopak v prostředí, které ctilo a oslavovalo Jana Husa, sloužil 5. červenec jako den příprav nastávajících slavností, případně se oslavy rozšiřovaly na oba dny.

Úpravy státních svátků v roce 1925 se však neobešly bez diplomatického napětí mezi Vatikánem a Československem. Vatikánu tehdy vadily úpravy katolických svátků a především fakt, že Československo zavedlo svátek na počest Jana Husa. Katolická církev chápala oslavu Jana Husa jako vážnou urážku, a to i přes ujišťování československých diplomatů, že osobnost Jana Husa má význam spíše národní a literární než protikatolický. Zdůrazňovali přitom, že den 6. července jakožto památný den není nutné slavit, ale jako den pracovního klidu má pro obyvatelstvo velký význam. První oslavy Husova svátku v roce 1925 se pak dočkaly mohutného manifestačního charakteru. Zpívaly se husitské písně, městy procházely lampionové průvody, stavěly a zapalovaly se symbolické dřevěné hranice (tzv. Husovy vatry),

⁴⁷⁹ Husovy oslavy. Volná myšlenka, roč. 10, č. 12 (20. 7. 1919), s. 4–5; Husovy oslavy. Volná myšlenka, roč. 11, č. 29 (18. 7. 1920), s. 4–5.

⁴⁸⁰ HÁJKOVÁ, D. – HAJDINOVÁ, E.: Národní mučedník Jan Hus, s. 269–308, zvláště s. 281.

⁴⁸¹ MICHELA, Miroslav: Politizace cyrilometodějského kultu, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 309–350.

⁴⁸² HELAN, Pavel – ŠEBEK, Jaroslav (eds.): Československo a Svatý stolec. II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů. MÚA AV ČR, Praha 2013, s. 279.

probíhaly koncerty, divadelní představení o osudu Jana Husa atd. Na shromážděních nechyběli skauti nebo legionáři. Národní manifestace pro mnohé lidi znamenala především příjemné zpestření začínajícího léta. Oslav se účastnil i prezident, předseda vlády a další ústavní činitelé, což jenom vystupňovalo napětí mezi Vatikánem a Československem. Následný odjezd papežského nuncia Marmaggiho na protest proti průběhu svátku pak vyvolal v československé společnosti velký odpor.⁴⁸³

Podobné oslavy probíhaly i v následujících letech, lákaly množství diváků a uspokojovaly je zajímavou podívanou i zvláštním slavnostním charakterem, kdy se život ze soukromé sféry přeléval do sféry veřejné. Částečně se tím nahrazovaly nebo suplovaly starší veřejné slavnosti často spojené ještě s katolickými svátky (např. se svátkem Jana Nepomuckého), které zcela nezanikly, ale zájem o ně pozvolna zejména ve větších městech klesal.⁴⁸⁴ Podívaná na hořící Husovy vatry a lampionové průvody mívala magický účinek zvláště na děti.⁴⁸⁵ Zároveň tento svátek znamenal určitý závazek pro místní elity, které na jednu stranu mohly nacházet uspokojení ve vlastní prezentaci a seberealizovat se v přípravách a organizaci manifestací a průběhu svátečního dne. V některých případech se ale musely podílet navzdory i přes malý osobní zájem a na úkor jiných soukromých zálib, které by jim byly příjemnější.

Obrovské nadšení, jaké se vytvořilo kolem husovských oslav zejména v roce 1925, kdy se zároveň připomínalo 510 let od jeho upálení, se však nemohlo udržet každoročně. Řada lidí se oslav přehltila a volné červencové dny využívala k výletům a jiným aktivitám, což bylo kritizováno.⁴⁸⁶ Zejména mladší generace vnímala zavedení dvou svátku vedle sebe jako skvělou příležitost ke dvoudenním výletům a dalším akcím. Vhod přišly dva volné dny i brněnskému lékaři Janu Vanýskovi, který je společně se svou ženou využil ke svatební cestě.⁴⁸⁷

V dalších letech se však posiloval i další význam 5. a 6. července. Spojením obou svátků vznikl nový dvojsvátek, který alespoň částečně pro některé zaměstnance suploval ztracené Svatodušní a Velikonoční svátky, o kterých ještě bude řeč níže. V roce 1926 posloužily

⁴⁸³ PEHR, Michal: Katolická církev, úprava svátkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečném Československu. Střed. Časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století. Roč. 7 (2015), č 2, s. 89–113; PEHR, Michal – ŠEBEK, Jaroslav: Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928). I. Úvodní studie. MÚA AV ČR, Praha 2012, s. 136–156.

⁴⁸⁴ Tak to bylo reflektováno i v populárním humoristickém románu Kačka Vomáčená, ve kterém je tento den pro některé lidi důležitý svátek, pro jiné ale pouze volný den navíc, který se hodí k návštěvám. JENNE, A.: Kačka Vomáčená, s. 83, 95.

⁴⁸⁵ GLAZAROVÁ, Jarmila: Roky v kruhu, s. 213–214.

⁴⁸⁶ MAN, V.: Po Husových oslavách. Podřipský kraj, roč. 12, č. 28 (11. 7. 1930), s. 4.

⁴⁸⁷ VANÝSEK, Jan: Prožil jsem zvláštní století. Vzpomínky očního lékaře prof. MUDr. Jana Vanýska. Albert, Brno, Boskovice 2007, s. 83–88.

například ke všesokolskému sletu, když hlavní cvičení probíhalo v Praze na Strahově ve dnech 4. - 6. července, tedy v neděli a pak během těchto volných dní. To umožnilo nejen hojnou účast cvičenců, ale i diváků, kterých dorazilo údajně přes 130 000.⁴⁸⁸ Překryv tradičních sokolských sletů s těmito svátky se projevil na vysoké návštěvnosti i na dalších sletech v letech 1932 a 1938, kdy napomohl dojmu připravenosti Československa k případnému válečnému střetu.⁴⁸⁹

Spojení obou svátků se i v dalších letech nabízelo pro konání větších sportovních akcí, v roce 1927 například velký distanční závod kánoí a kajaků České Budějovice- Praha, dvoudenní závod dlouhý 189 km s řadou zastávek v Červené nad Vltavou, ve Žďákově nad Orlíkem a v Záhoří ve Svatojánských proudech.⁴⁹⁰ Tradiční závod se začal jezdit v roce 1922, zprvu se konával o sobotách a nedělích v červenci nebo srpnu, posléze začali pořadatelé využívat dvojsvátků, a to nejen 5. 7. a 6. 7., ale později mnohem častěji problematických svátků svatodušních.⁴⁹¹

2.4.6. Svatodušní svátky – zapomenutý den a jeho potenciál pro seberealizaci

Vánoce byly charakteristické množstvím zvyků a pravidel, nabízely jen málo možností pro libovolnou zábavu a utvářely prostor pro seberealizaci spíše v rámci rodiny. Manifestační svátky, jako např. svátek upálení J. Husa, svátek práce nebo 28. říjen, umožňovaly seberealizaci prostřednictvím veřejné prezentace nebo organizováním slavnostního programu. Naproti tomu období svatodušních svátků představovalo prostor ničím nezátíženého volného času. O to zajímavější bylo postavení tohoto svátku v období první republiky, které prošlo poměrně zásadní změnou.

Svatodušní svátky byly pohyblivé, následovaly vždy 50 dní po Velikonocích, připadaly proto na období mezi 10. květnem a 13. červnem a představovaly poměrně příhodnou dobu pro výlety do přírody. Svátek se skládal z Božího hodu svatodušního v neděli a ze Svatodušního pondělí a v křesťanské tradici oslavoval seslání ducha svatého na apoštoly po Ježíšově nanebevstoupení. V tradiční společnosti svátky fungovaly jako oslava blížícího se léta, proto se k nim pojilo velké množství zvyků, her a pranostik a lidově se používalo i alternativní pojmenování letnice. Kromě Svatodušní mše probíhaly hromadné křty nebo birmování

⁴⁸⁸ Ý: 135 000 diváků na sletišti. Lidové noviny, roč. 34, č. 336 (5. 7. 1926), s. 3; K průběhu sletu srov. Lidové noviny, roč. 34, č. 337 (7. 7. 1926), s.1–6.

⁴⁸⁹ HÁJKOVÁ, D. – HAJDINOVÁ, E.: Národní mučedník Jan Hus, s. 269–308.

⁴⁹⁰ Velký distanční závod kánoí a kajaků České Budějovice- Praha. Národní listy, roč. 67, č. 116 (28. 4. 1927), s. 5.

⁴⁹¹ ŠTUMBAUER, Petr: Historie kanoistického závodu České Budějovice – Praha. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2015, s. 59–69.

(neděle), v pondělí se někde ještě udržovaly staré zvyky jako střílení ptáků (střelecké spolky), jízda králů nebo hra na krále či královnu.⁴⁹² Koncem 19. století se v městském prostředí pojetí svátku jako kolektivních oslav vytrácelo a lidé ho začali vnímat jako dobu dvou volných dní, které mohli více či méně využívat libovolně. Nový způsob trávení svatodušních svátků na výletech si lidé oblíbili již před první světovou válkou a za první republiky jejich obliba pokračovala. Těchto dnů využívaly odbory Klubu československých turistů pro pořádání několikadenních výletů (někdy si k tomu turisté přibírali třeba i dovolenou v sobotu). Sokolové v těchto dnech pořádali buď výlety, nebo slety, případně veřejná cvičení. Například v roce 1921 využili sokolové svatodušní svátky k návštěvě Slovenska, kde manifestovali sokolské myšlenky a československou jednotu.⁴⁹³ Dva dny volna přicházely vhod skautům i dalším spolkům, rovněž trampové svátky oceňovali, protože jim umožňovaly delší toulky přírodou. Stejně tak různé sportovní spolky a kluby na svatodušní období plánovaly sportovní utkání nebo závody. Zároveň se ve stejnou dobu odehrávaly různé kulturní akce (koncerty, představení ochotníků, kteří si mohli díky volnu dovolit vyjet s představením i někam mimo místo svého působení). Vzdělávací spolky zase dva dny za sebou braly jako možnost pro pořádání dvoudenních kursů. Stejně tak politické strany využívaly dva dny ke schůzím regionálního významu i ve vzdálenějších lokalitách.

Zákon z roku 1925 tak rušením svatodušního pondělí mnohým lidem zkomplikoval plánování volnočasových aktivit. Reakce však na sebe nenechala dlouho čekat. Nejprve okresní nemocenské pokladny s předstihem oznámily, že o svatodušním pondělí se úřadovat nebude a záhy se začaly přidávat i další instituce, například peněžní ústavy, obchodníci, školy,⁴⁹⁴ a některé další úřady. Zejména obchodníci zastávali stanovisko, že i přes nový zákon by měly být obchody v pondělí zavřeny. Již v květnu proto Národní listy glosovaly, že, „*zvyk je železná košile a tradici lze těžko přemáhati.*“⁴⁹⁵ V roce 1925 tak svatodušní pondělí připadající na 1. června sice nebylo svátkem, ale pro mnohé lidi přesto zůstávalo volným dnem. Jenže dráhy s tímto postojem nepočítaly a nevypravily žádné výletní vlaky, jak bývalo zvykem v předchozích letech, kdy lidé z měst ve velkých počtech vyjížděli na výlety.⁴⁹⁶ Na zákon o

⁴⁹² KRECAR, Jan V.: O sv. Duchu. Lidové noviny, roč. 34, č. 257, (21. 5. 1926), s. 1–2. Ke způsobu oslav dále VEČERKOVÁ, E.: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře, s. 208–234.

⁴⁹³ Sokolský věstník. Po prvním zájezdu na Slovensko. Národní listy, roč. 61, č. 134 (18. 5. 1921), s. 5.

⁴⁹⁴ Například Vysoká škola technická v Brně měla v době Svatodušních svátků prázdniny o Svatodušní neděli, pondělí a pak i v úterý a ve středu. Velikonoční prázdniny studentům trvaly dokonce 3 týdny, když začaly již 14. dní před Velikonoční nedělí a trvaly ještě týden po ní. Vánoční prázdniny začínaly od třetí neděle v prosinci a natáhly se na 3 týdny. Program a seznam osob České vysoké školy technické v Brně. Školní rok 1933–1934. Česká vysoká škola technická, Brno 1933, s. 4.

⁴⁹⁵ Svatodušní pondělek. Národní listy, roč. 65, č. 147 (29. 5. 1925), s. 3.

⁴⁹⁶ J: Zmatek se svatodušním pondělkem. Lidové noviny, roč. 33, č. 268 (30. 5. 1925), s. 2.

svátcích a památných dnech se tak logicky snášela kritika ze všech stran,⁴⁹⁷ protože nejistota okolo svatodušních svátků způsobovala jenom chaos. Jasně se ukazovalo, že lidé nechtěli o dvoudenní jarní volno přijít, a proto v následujících letech příslušné instituce nebo zaměstnavatelé zpravidla dopředu oznámily, jestli budou nebo nebudou v pondělí pracovat. Například v roce 1927 již dopředu poštovní správa ohlásila, že na svatodušní pondělí zůstanou pošty v celé zemi uzavřeny. Poprask však tehdy způsobil fakt, že pošty zavřely bez upozornění již v sobotu v jednu hodinu odpoledne namísto toho, aby měly otevřeno standardně jako každou sobotu.⁴⁹⁸ Běžně zavíraly banky a někteří obchodníci, zároveň ale období svatodušních svátků sloužilo k reklamním akcím a prodejmům. Těm se věnovali například prodejny firmy Baťa.⁴⁹⁹

Zvyk zaměstnavatelů držet na svatodušní pondělí volno umožňoval lidem i nadále plánovat a pořádat nejrůznější výlety a sportovní nebo kulturní akce. Politici však cítili, že je potřeba zákon revidovat a vrátit lidem dvoudenní volno, které zákonem z roku 1925 rušilo i u Velikonoc a Vánoc. Socialistické strany navrhovaly vrátit mezi svátky dva pondělky (velikonoční a svatodušní) a druhý svátek vánoční, čímž by se třikrát v roce vytvořilo dvoudenní volno. Na oplátku za to počítaly se zrušením svátku Petra a Pavla (29. 6.), Početí Panny Marie (8. prosince) a pohyblivého svátku Nanebevstoupení Páně, čímž by zůstal zachován počet volných dní.⁵⁰⁰ Vzhledem k politickému vývoji po volbách z podzimu 1925 však neměly sílu to prosadit a během roku 1926 se přesunuly do opozice. Socialistické strany navíc byly oprávněně kritizované za to, že zrušení zmiňovaných svátků předtím samy prosadily na úkor svých voličů⁵⁰¹ a nic na tom neměnily ani nejrůznější návrhy poslankyně ze strany národních socialistů Fráni Zeminové na úpravu svátků. Ta nejprve v březnu 1926 navrhovala změny pod heslem: „*Úcta k práci – Svoboda duševní – Věčná samostatnost státu.*“⁵⁰² O dva

⁴⁹⁷ Například z komunistických pozic byli kritizováni lidovci za to, že nedokázali udržet část vánočních, velikonočních a svatodušních svátků, které před tím ve své nauce označovali jako svátky nejdůležitějších událostí světa – narození Ježíše Krista, jeho vzkříšení a sestoupení ducha svatého. Stejně tak komunisté napadali i sociální demokraty, kteří měli vyšší počet svátků udržet ne snad z náboženských důvodů, ale především pro dělnictvo, které potřebuje volné dny k odpočinku. Vinu na ztrátě cenných dnů podle nich nesli i národní socialisté. BURIAN, Edmund: Pochované svátky. *Rovnost*, roč. 42, č. 94 (4. 4. 1926), s. 1–2.

⁴⁹⁸ Dva a půl dne svatodušních ferii na poštách. *Venkov*, roč. 22, č. 133 (5. 6. 1927), s. 6.

⁴⁹⁹ Naším zákazníkům. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 240 (12. 5. 1926), s. 12.

⁵⁰⁰ J: Socialisté pro novou úpravu svátků. *Lidové noviny*, roč. 34, č. 161 (29. 3. 1926), s. 1.

⁵⁰¹ Reforma reformy svátku. *Přítomnost*, roč. 5, č. 19 (17. 5. 1928), s. 292.

⁵⁰² F. Zeminová ve svém návrhu udržovala proticírkevní rétoriku a náboženské svátky hodlala nahradit svátky občanskými. V odůvodnění rozepisovala význam jednotlivých dní. 1. leden chápala jako mezník v ročním období, 7. březen měl připomínat narozeniny T. G. Masaryka, 28. březen měl připomínat J. A. Komenského, Pondělí velikonoční charakterizovala jako svátek klidu a oddechu a stejně tak i pondělí svatodušní – svátek klidu, oddechu a radosti z přírody. 1. květen měl sloužit jako slavný a památný den pro všechny pracující lid. Nově navrhovala také 1. červen jako svátek Matek a dětí. V návrhu uznávala nedávno zavedené dny 5. července (den slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje) a 6. července (Památka umučení mistra Jana Husa), přičemž u svátku Cyrila a Metoděje dávala do úvahy, že by se mohl slavit jen na Moravě a na Slovensku, zatímco svátek svatého Václava (28. září) by platil jen pro Čechy. Své místo měli mít 28. říjen jako oslava samostatnosti Československa i 1. listopad jako den památky na zesnulé pro různé konfese. Pro Vánoce, chápané jako svátky

roky později, v březnu 1928, pak ve své interpelaci připomínala význam dvojsvátků a kritizovala nejednotný přístup ke svátkům.⁵⁰³

Otázka dvoudenních svátků (velikonočních, svatodušních a vánočních) se proto průběžně řešila i v dalších letech,⁵⁰⁴ kdy sílilo volání společnosti po jejich znovuzavedení. Už tzv. vláda panské koalice se shodovala, že by bylo vhodné je znovu zavést.⁵⁰⁵ V důvodové zprávě z května 1928 se konstatovalo, že zákon o svátcích se ukázal být v praxi neproveditelný a „že zvláště dvojité svátky o velikonočních, letnicích a vánocích jsou svým sociálním a hospodářským významem tak hluboce zakořeněny v životě obyvatelstva, že se jejich zrušení setkalo s největšími potížemi a v plném rozsahu zákona nebylo možné ani ve státních úřadech a státních podnicích.“⁵⁰⁶ Důležitou roli hrála i skutečnost, že stejné svátky platily i v sousedních státech a fakt, že si lidé opakovaně stěžovali. Přes souhlasná vyjádření politiků vládních stran se však novelizace zákona oddalovala a nestihla se schválit do předčasných voleb v roce 1929.⁵⁰⁷ Žádosti na její provedení se proto objevovaly i v dalším volebním období (1929–1935),⁵⁰⁸ kdy se argumentovalo i hospodářskými požadavky, k revizi však stále nedocházelo.

Svatodušní pondělí proto probíhalo svébytným způsobem. Na jednu stranu to byl formálně pracovní den, zároveň se počítalo s tím, že bude volno. Běžně se konaly nejrůznější akce např. v Městci Králové svatodušní svátky probíhající tehdy na počátku června (1927)

rodinného míru, navrhovala rovnou tři dny, 24.–26. prosince. Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1926. 2. zasedání, Tisk 213 (10. 3. 1926). Návrh poslanců F. Zeminové, dra Patejdla, F. Práška a druhů o novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65 sb. z. a n., o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0213_00.htm)

⁵⁰³ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1928. 6. zasedání, Tisk č. 1530, (16. 3. 1928). Naléhavá interpelace poslanců Fr. Zeminové, H. Bergmanna, E. Špatného a druhů vládě republiky Československé pro bezodkladné zavedení placených a svátků s právy klidu nedělního o velikonočních, letnicích a vánocích., (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1530_00.htm)

⁵⁰⁴ Lidové noviny, roč. 35, č. 492 (29. 9. 1927), s. 1.

⁵⁰⁵ KLÍMA, Karel Zdeněk: Poznámky z týdne. Koalice dělá něco rozumného. Lidové noviny, roč. 36, č. 245 (14. 5. 1928), s. 1.

⁵⁰⁶ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1928. 6. zasedání, Tisk č. 1571 (4. 5. 1928). Návrh poslance H. Simma, inž. R. Junga a druhů na změnu zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65 sb. z. a n., o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1571_00.htm)

⁵⁰⁷ Vládní návrh byl schválen 17. července 1928 a potom odeslán ústavně-právnímu výboru. Ústavně-právní výbor tuto otázku projednal a 28. května 1929 navrhl sněmovně, aby stávající zákon 65/1925 Sb. doplnil o nové svátky, druhé dny svátků vánočních, velikonočních a svatodušních. Zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 1754), kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. Tisk 2279, 28. 5. 1929 (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t2279_00.htm)

⁵⁰⁸ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1929. 1. zasedání, Tisk č. 86, (17. 12. 1929). Návrh poslance dr. Mayr-Hartinga a druhů, aby byly znovu zavedeny dvojité svátky. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0086_00.htm); Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1930. 1. zasedání, Tisk č. 162, (16. 1. 1930). Návrh poslanců Aloise Petra, Koška a druhů na novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0162_00.htm)

využili poradatelé ke sjezdu rodáků.⁵⁰⁹ O rok později v Praze svátky probíhaly stejně jako v letech před tímto zákonem - lidé vyjížděli za město, i parníky byly plné výletníků a prázdná byla i většina pražských sportovišť, jenom v Chuchli se konaly dostihy a kromě toho se odhalovalo několik pamětních desek.⁵¹⁰ Prázdnin si užívaly i děti školou povinné, muselo to však předem posvětit ministerstvo školství, které většinou takový výnos vydalo.⁵¹¹ Stejně tak banky, úřady a obchody dopředu oznamovaly, jak to bude s jejich pracovní dobou. Například v roce 1929 v Brně měly na svatodušní pondělí zavřeno všechny úřady a obchody otevřely jen dopoledne.⁵¹² Bohužel se však ukazovalo, že zatímco množství úřadů a obchodníků pravidelně v tyto dny nepracovalo, mnohé soukromé výrobní podniky vcelku logicky požadovaly po svých zaměstnancích přítomnost na pracovišti.⁵¹³ V denním tisku se objevovaly stesky po nerovné situaci a zároveň nadšené vítání svatodušních svátků a proto se vedle sebe mohly objevit věty: „*Budou jistě stejně krásné jako v dobách, kdy jsme je mohli slavit všichni.*“ a „*Letnice – toť sladká nápověď všech těch krásných a blahých věcí, které nám chystá jaro a léto: dovolené, prázdnin, cest, koupání, života v přírodě, táboření atd.*“⁵¹⁴ Přes snahu řady poslanců však nerovná a chaotická situace okolo svátků zůstávala stejná i během následujících let⁵¹⁵ a do konce existence první republiky se nevyřešila. Úpravy byly přijaty až vládním nařízením v březnu 1939 v období tzv. druhé republiky.⁵¹⁶

Intenzivní diskuse o znovuzavedení svátků se týkaly rovněž Velikonočního pondělí, které se v mnohém podobalo svatodušnímu pondělí. V případě Velikonoc přetrvávalo množství zvyků a rituálů. V některých rodinách hrály výraznější roli návštěvy kostela, dodržování půstu před Velikonoční nedělí, obecně rozšířená byla příprava slavnostních specifických pokrmů. V křesťanských rodinách se intenzivně prožívaly již dny tzv. pašijového týdne, zejména Zelený čtvrtek, Velký pátek a Bílá sobota, které ale zůstávaly pracovními dny. Vrcholem nejvýznamnější křesťanského svátku byl Boží hod velikonoční, kdy se slavilo Zmrtvýchvstání Páně. Naopak pondělí se více pojilo s koledováním, což se drželo i po zrušení Velikonočního

⁵⁰⁹ Z Městce Králové. Venkov, roč. 22, č. 115 (15. 5. 1927), s. 7.

⁵¹⁰ Ad: Svatodušní svátky v Praze. Lidové noviny, roč. 36, č. 271 (29. 5. 1928), s. 3.

⁵¹¹ Prázdná na školách o svatodušním pondělí. Lidové noviny, roč. 37, č. 243 (14. 5. 1929), s. 4.

⁵¹² Obchody a banky ve svatodušním pondělí. Lidové noviny, roč. 37, č. 252 (18. 5. 1929), s. 2.

⁵¹³ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1930, 1. zasedání, Tisk 79/II., (17. 12. 1929). Interpelace poslanců R. Köhlera, H. Krebse, H. Simma a druhů ministři sociální péče o vydání novely k zákonu o svátcích. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0079_01.htm)

⁵¹⁴ Sh: Letnice. Lidové noviny, roč. 37, č. 252 (18. 5. 1929), s. 2.

⁵¹⁵ Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1936, 2. zasedání, Tisk č. 316. (20. 2. 1936). Návrh poslanců Petra, Bezděka, dra Mičury, Čavojského a Schütze na novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0316_00.htm)

⁵¹⁶ Zákon č. 63/1939 Sb. a n. Vládní nařízení ze dne 9. března 1939, kterým se doplňuje a mění zákon ze dne 3. dubna 1925, č. 65 Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé.

pondělí jako svátečního dne, protože děti měli prázdniny. I v případě Velikonoc se objevovaly například reklamní akce, pořádaly se sportovní akce nebo výlety. Dne využívaly i různé spolky a organizace, zejména Sokolové, turisté apod. Počasí však nebyvalo nejjistější, zvláště když Velikonoce vyšly na konec března. Navíc pro některé rodiny hrálo roli ještě tradiční koledování na Velikonoční pondělí, které znemožňovalo výjezd z města nebo účast na veřejných událostech. Přesto lze říci, že zejména pro odolnější turisty bývaly velikonoční svátky vítaným termínem, kdy vyráželi na delší výlety. Zároveň toto období sloužilo i k různým politickým srazům, komunistická mládež toho využívala například ke dvoudenním agitačním výletům.⁵¹⁷ Dvoudenní volno rovněž umožňovalo pořádat rozsáhlejší sportovní akce, což se částečně udrželo i po roce 1925, kdy se pondělí stalo pracovním dnem. Například v roce 1929 probíhal o Velikonocích přebor republiky v amatérském boxu, kdy se boxovalo v neděli a v pondělí. Právě tento termín ale způsobil, že nadějný boxer Valda Novotný se ho nemohl zúčastnit, protože byl povoláním pekař a o Velikonocích musel péct mazance.⁵¹⁸

Velikonoce tak společně se Svatodušními svátky tvořily specifickou dobu oslavy jara a blížícího se léta. Volnost dne umožňovala většině lidem hledat uspokojení mimo zaběhané rituály a věnovat se vlastním zálibám. Významnou roli sehrávaly zejména pro lidi toužící vyjet z města a strávit čas v přírodě, která byla pro výletníky tou dobou již dostatečně atraktivní. Moderní touha po přírodě vycházející většinou z únavy z měst tak nevědomky navazovala na starší tradice spojené s letnicemi, o kterých se vycházelo ven do přírody a začínalo koupání.⁵¹⁹

2.5. Volný čas jako prostor na cestě k seberealizaci

V letech po roce 1918 se jednoznačně ukázalo, jak důležitým posunem bylo zavedení osmihodinové pracovní doby, přestože ještě zdaleka nebyla všeobecná a různé profese na ni kvůli výjimkám v zákoně nedosáhly. Velmi často se v diskusích o významu a efektu těchto změn hovořilo především o dělnické vrstvě, ale výrazný dopad měly i na střední vrstvy, a to jak na úředníky, tak na živnostníky a příslušníky svobodných povolání. Všichni se učili nově hospodařit s volným časem a jejich reakce na nové podmínky výrazně formovaly i atmosféru prvorepublikové společnosti. Zatímco někteří živnostníci ještě setrvali na svém konzervativním přístupu k práci a volnému času, část z nich už začínala více chápat volný čas

⁵¹⁷ Velikonoční sraz plzeňské mládeže. *Dělnická rovnost*, roč. 2, č. 97 (25. 4. 1930), s. 2.

⁵¹⁸ MORÁVEK, F.: Neodpočítán. Ring volný pro Frantu Nekolného. *Vzpomínky zasloužilého mistra sportu Franty Nekolného literárně zpracoval F. Morávek. Mladá fronta*, Praha 1970, s. 50.

⁵¹⁹ GLAZAROVÁ, J.: *Roky v kruhu.*, s. 176–178; VEČERKOVÁ, E.: *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 210–232.

jako prostor pro jiný typ seberealizace, než jim nabízela práce. Brzy se i u nich objevila touha po vlastním volném čase, ve kterém by se mohli věnovat libovolným volnočasovým činnostem. Mnohem kladněji rozšíření volného času přijímali různí zaměstnanci závislí na přístupu svých zaměstnavatelů. Zejména úředníci pokračovali v rozvíjení volnočasových činností započatých již před první světovou válkou. Kratší pracovní doba jim umožňovala věnovat více času vlastním zálibám, kolem kterých si mohli vytvářet alternativní život v opozici vůči únavné a ubíjející práci v zaměstnání. Nový rozsah volného času jim dával více sebevědomí, mohli více společensky žít a více se rozvíjet, např. se vzdělávat, cvičit, sportovat a veřejně se angažovat. Vliv zkrácené pracovní doby se proto projevil v rozkvětu mnoha volnočasových činností, které utvářely každodennost prvorepublikových středních vrstev. Kratší pracovní doba výrazně ovlivnila vzrůstající oblibu aktivního i pasivního sportu, ve svém důsledku umožnila častější a delší výlety do přírody, a především poskytla lidem více prostoru pro takové kreativní činnosti, kterými se mohli seberealizovat mimo práci, a kterým budou věnovány ještě následující kapitoly.

Lidé nacházeli ve volném čase nové možnosti vlastního uplatnění a řada z nich cítila, že by potřebovala ještě více volného času. Různé pokusy ještě zkrátit pracovní dobu nebo pracovní týden během třicátých let však neuspěly. Přesto zkušenost se zkrácením pracovního dne výrazně pomáhala proměnit životní styl tehdejších městských středních vrstev. Proces změn ale probíhal pozvolna, nová délka pracovní doby totiž s sebou přinášela nejen více volného času, ale také změnu pracovních návyků. Proto se reakce na tyto změny lišila i generačně, mladá generace změny zpravidla přijímala rychleji, mladší ročníky dostávající se do pracovního procesu v průběhu meziválečného období už ani neměly s čím srovnávat, zatímco starší generace lavírovaly mezi svými zažitými zvyky a novými výzvami. Většinou se přijetí lišilo podle konkrétního způsobu obživy, roli ovšem sehrávaly i různé regionální poměry. To platilo zejména o vztahu k nedělím, které například pro obchodníky stále znamenaly pracovní den. I pojetí neděle se ale pozvolna proměňovalo, řada lidí již opouštěla staré zvyky spojené s tímto svátečním dnem a snažila se využít volný den k novým činnostem. Mizely ritualizované činnosti a neděle se proto více než v předcházejícím období stávala svobodným prostorem pro nové aktivity. Přetrvávala její výjimečnost jako svátečního dne, ale část společnosti už v ní vyhledávala nový prostor pro vlastní seberealizaci, o kterou usilovalo stále více lidí.

Pozvolná proměna zvyků se projevila i na způsobech trávení dovolené, která nabízela zpravidla souvislejší období volných dní, kdy bylo možné rozvíjet rozmanité aktivity. Většinou sice záleželo na nejrůznějších okolnostech, zejména na věku, rozsahu dovolené a finančních

možnostech konkrétních aktérů, velmi často také na požadavcích rodiny. V každém případě ale dovolená byla dobou, kdy se člověk odpoutal od rutiny, v ideálním případě i od místa bydliště, mohl si alespoň částečně psychicky i fyzicky odpočinout a svobodně se věnovat svým zájmům. Značné rozšíření kultury dovolených umožněné změnou zákonů i vnitřních předpisů a norem proto vedlo k debatám o ideálním trávení volného času o dovolených. Posílilo se přesvědčení o nutnosti pravidelné dovolené, která má blahodárné účinky na lidské zdraví. Na dovolené se také lidem otvíral prostor i pro jejich seberealizaci.

Podobný proces jako u nedělí probíhal i u svátků, které dlouhodobě ztrácely svojí rituální podobu. Přesto se možnosti seberealizace v průběhu svátků značně lišily. Zatímco v některých případech povaha svátku znemožňovala libovolné chování a nedávala aktérům téměř žádný čas k jiné činnosti, jiné naopak představovaly ideální prostor k nejrůznějším volnočasovým činnostem. To bylo možné zejména díky tomu, že v době první republiky se vztah k řadě zvyků a povinností již částečně rozvolňoval, a proto se z některých svátků stávaly volné dny. V těchto případech se svátek stával prostorem pro svobodné nakládání s časem, a tedy prostorem pro seberealizaci. Zároveň ale mohli lidé samotné přípravy na svátek a jeho průběh vnímat jako důležitý bod svého života, v jehož každoročním uskutečňování se mohli rovněž realizovat.

3. Seberealizace v přírodě

3.1. Pojmy

Vztah člověka k přírodě prošel v průběhu let řadou změn a je důkladně popsán nejen z hospodářského, ale také z estetického a filozofického hlediska. V této práci se zaměřuji na téma vztahu člověka a přírody z hlediska hledání seberealizace, které mělo svůj vývoj a dobové souvislosti. V meziválečném období sehrával vztah k přírodě důležitou úlohu, příroda měla umožnit aktivní odpočinek, ale také poskytovala klid, inspiraci a prostor k novým aktivitám, které měly potenciál obohatit člověka fyzicky i duševně. Přestože zejména ve 30. letech se únik do přírody prezentoval jako součást dynamické proměny společnosti, ke které právě docházelo, měl romantický vztah k přírodě a touha do ní utíkat v české společnosti již velkou tradici. V období první republiky proto můžeme vedle sebe sledovat rozvíjení starších přístupů k přírodě do nové podoby, někdy dokonce jen jejich konzervování, ale také vytvářených alternativních snah po dosažení sebenaplňujícího se života v přírodě spojených často s mladou generací nebo s nižšími vrstvami. Přestože předmětem bádání je příroda jako prostor pro seberealizaci v meziválečném období, v mnoha případech bude třeba alespoň ve zkratce připomenut i předchozí vývoj od 19. století. Již tehdy se totiž formovaly sledované dílčí fenomény jako výjezdy na letní byt, turistika nebo péče o zahrádku, které utvářely specifické rámce pro volnočasové činnosti s potenciálem pro seberealizaci dobových aktérů. Do vztahu k přírodě přitom výrazně zasahovaly nejen vnější podmínky jako rozvoj dopravní infrastruktury nebo zkrácení pracovní doby, ale také osobní emoce, pocity či představy jako nostalgie, pocit převahy, romantika, touha po klidu, po svobodě a dobrodružství nebo po samotě. Výraznou roli sehrávaly rovněž generační rozdíly, které vedly k odlišným způsobům chování v přírodě a k různým přístupům k trávení volného času, byť pozitivní vztah k přírodě zůstával stejný, což pravděpodobně souviselo s mentálním nastavením české společnosti. Do té přitom značně promlouvaly četné zahraniční vzory přicházející z německých zemí, Francie či Velké Británie, v meziválečném období ale hrály velkou roli rovněž myšlenky z USA a představy o tamním životním stylu.

Pro účely této práce se zaměřuji pouze na hledisko obyvatel měst a v souvislosti s tím je třeba upozornit, že v dobovém pohledu se mnohdy překrývaly dva klíčové pojmy, příroda a venkov. S tím souvisela i myšlenková konstrukce návratu k přírodě, která byla mnohdy alfou a omegou při cestách do přírody a zároveň klíčovým pojmem i ve vztahu k tématu seberealizace.

Pojem příroda jako žijící ekosystém v českém kontextu znamenal zpravidla les, paseku, řeku, rybník, louky, pole a krajinné prvky jako hory, skály apod. Měl evokovat

především přirozený stav, tedy prostředí, do kterého člověk nezasahuje, přestože například rybník nebo pole jsou klasickými způsoby zásahu člověka do přírody. Vztah k přírodě se v průběhu let změnil, zejména díky myšlenkám Jean-Jacques Rousseaua, jak bude ještě ukázáno níže. Jeho zásluhou byla příroda mnohými pozorovateli vnímaná jako oáza klidu a útočiště pro lidi unavené civilizací. Přestože byl pocíťován rozdíl mezi nekultivovanou a kultivovanou přírodou, kterou často výrazně ovlivnil zásah člověka (pole, louky, regulované řeky apod.), v kontextu české krajiny hrál větší roli spíše rozdíl mezi městem a ostatní krajinou, kam se řadily nejen zemědělsky upravená místa, ale i samotné vesnice jako sídelní jednotky uprostřed okolní přírody. Osvěžení, které skýtal pobyt mimo město, se často spojoval spíše s pobytem na venkově, jehož nedílnou součástí tvořila i přírodní scenérie. Lidé ostatně s oblibou vyjížděli na venek nebo na venkov, který byl s přírodou sice jednoznačně spjat, přesto znamenal trochu něco jiného.

Pojem venkov obecně označoval místo nebo kraj mimo město, přičemž se vztahoval nejen na vesnice, ale i na města a městečka s výjimkou větších sídel nebo průmyslových oblastí (Praha, Brno, Plzeň, Ostrava, Kladno apod.). Zatímco příroda znamenala především vzdálenost od civilizace, byť v zemědělsky kultivovaných oblastech českých zemí to byla většinou spíše iluze, pojem venkov přirozeně odkazoval nejen na specifický typ krajiny a na sídla odlišné od velkoměst, ale také na jeho obyvatele, jejichž povaha mnohdy podléhala různým stereotypům (silní, zdraví, lakotní, konzervativní, pomalí, hloupí, nevzdělaní apod.). V českém prostředí měla význam i představa, že obyvatelé venkova jsou ryzí Češi a nesou v sobě původní češství, jakkoli to nemohlo platit pro oblasti osídlené německým obyvatelstvem. Po vzniku Československa se tyto reminiscence částečně přesouvaly ke slovenskému venkovu, jehož obyvatelé byli romanticky vnímáni jako představitelé původního ještě nezkaženého slovanstva. Specifická mentalita venkovského obyvatelstva bývala výrazně spojena i s pohledem obyvatel velkých měst na danou venkovskou oblast.⁵²⁰ Určitá kulturní převaha nad venkovským obyvatelstvem stejně jako fascinace zdravím venkovských lidí ostatně sehrávaly důležitou úlohu ve vztahu návštěvníků z měst k tomuto prostředí. Výraznou roli ve vnímání vesnických obyvatel hrála nejen jejich kulturní úroveň, ale také jejich propojení s přírodou.⁵²¹ Dokonce i

⁵²⁰ Pohled na specifika venkovského života se promítal i do eugenického bádání nebo do sociologických a filozofických úvah a měl vliv i na politické a politologické úvahy o podstatě českého národa a o možnostech jeho dalšího směřování.

⁵²¹ Toto přesvědčení charakterizovala například věta v jedné z povídek K. V. Raise „*Vesničan je spoután s přírodou, žije v ní a s ní.*“ Příruční slovník jazyka českého. Díl IV., část 2 (průsvitněti – Ř). III. třída ČAVU, Státní nakladatelství, Praha 1944–1948, s. 420; RAIS, Karel Václav: Lopota. J. Otto, Praha 1895, s. 176.

obyvatelé tzv. venkovských měst⁵²² se často vymezovali vůči vesnicím a jejich obyvatelům, které považovali za obyvatele venkova, zatímco sami se vnímali jako měšťané. Zejména elity menších měst (úředníci, podnikatelé, živnostníci) zpravidla kopírovaly životní styl měšťanů z větších sídel a ve vztahu k přírodě se často podobali Pražanům. Většinu času trávili ve městech, do přírody pronikli jen ve svém volnu, a proto pro ně návštěva přírodních scenérií představovala většinou volnočasovou aktivitu. Naopak obyvatelstvo vesnic žijící a pracující převážně v zemědělské krajině na polích, v zahradách, na loukách apod. nemělo srovnatelný požitek s návštěvou lesa jako obyvatele měst. Zatímco příroda znamenala prostou přírodní scenérii, pojem venkov symbolizoval spíše místo, kde lze dosáhnout určité idylly jak v poměru k přírodě, tak i v lidských vztazích.

Vždy přítomný rozdíl mezi pojmy příroda a venkov se zviditelnil v meziválečném období, kdy se s rozmachem trampského hnutí, ale i dalších aktivit spojených s tábořením v přírodě (např. skauting, woodcraft apod.), v nebyvalé míře rozvinula touha po přírodě bez venkova jako zbytečného prostředníka. Tento požadavek vznášela však jen část společnosti, spíše příslušníci mladší generace, zatímco pro většinu zůstávaly venkov a příroda navzájem propojené pojmy. Přitom je potřeba připomenout, že vedle přírody a venkova se často také pracuje s pojmem krajina, která v pojetí některých badatelů představuje protnutí přírodních a lidských faktorů, mívá specifickou povahu (*genius loci*), vlastní historii a její proměna je tak vnímaná jako kulturně historický fenomén.⁵²³ Někdy ostatně tento kulturněhistorický přesah byl tím, co lákalo lidi k cestě či přímo k pobytu v konkrétní oblasti nebo krajině. V období první republiky se historie některých krajín výrazně přepisovala, nebo se posouval jejich význam mnohdy právě v souvislosti s některými fenomény, které budou ještě připomenuty v této práci (od turistiky přes tramping a skauting až po zahrádkaření), a jejichž spojujícím článkem často byla snaha konkrétních lidí se prostřednictvím dané činnosti seberealizovat.

Pojem „návrát k přírodě“ je součástí rozsáhlých filozofických úvah o vztahu člověka k přírodě. Často byla zdůrazňována duchovnost přírody (Hegel), její tvůrčí síla (H. Bergson) a divokost překypující krásou (Thoreau).⁵²⁴ Z určitého typu nadšení z přírody byl formulován

⁵²² V době kuriálního volebního systému se běžně hovořilo jako o venkovských obcích i o středně velkých regionálních městech a toto sémantické chápání venkova jako sídel mimo Prahu a průmyslových sídel přetrvávalo i v období první republiky.

⁵²³ K problematice pojmu krajina srov. LAPKA, Miloslav: Úvod do sociologie krajiny. Karolinum, Praha 2008, s. 39–47; SCHAMA, Simon: Krajina a paměť. Argo, Dokořán, Praha 2007; KLVAČ, Pavel (ed.): Člověk, krajina, krajinný ráz. Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita, Brno 2009.

⁵²⁴ THOREAU, Henry David: Walden, či, Život v lesích. 2. vydání (česky poprvé 1902). B. Z. Nekovařík, Praha 1924.

pojem návrat k přírodě jako návrat k původní přirozenosti člověka (Rousseau). Touha po návratu k přírodě často souvisela s pocitem, že jedině v přírodě se člověk osvobodí od povinností spjatých s civilizací a může zde být sám sebou. V průběhu 19. století tato představa silně zakořenila v evropské společnosti a vedla k celé řadě změn nejen v umění a estetice, ale také v pojetí trávení volného času a postupně ovlivnila způsob urbanizace (vznik parků ve městech, tvorba zahradních měst apod.). Měla také velký dopad na touhy lidí, kteří v řadě případů začali opuštění města na krátký čas a těsný kontakt s přírodou chápat jako důležitý rituál nebo činnost, která jim navrátí sílu. Silně se tato představa rozvinula v průběhu 19. století i v českém prostředí a výrazně ovlivňovala chování lidí i za první republiky, kdy se touha po návratu k přírodě ještě zvyšovala a způsoby, jak toho docílit, se zároveň stávaly seberealizačním procesem mnoha lidí. Výrazněji se to posílilo ještě po první světové válce, která byla vnímána jako důsledek přehnané industrializace, a lidé proto ještě více hledali možnosti úniku před civilizací zpět do přírody. V meziválečném období se heslo návrat k přírodě ustálilo ve všeobecném povědomí jako důležitá hodnota a běžně se s ním pracovalo v tisku, literatuře, filmu i v soukromé komunikaci mezi lidmi. Projevovalo se každotýdenním mohutným stěhováním městského obyvatelstva na venkov, k vodě, na slunce a do lesů. „Návrat k přírodě“ znamenal zároveň i návrat k prostotě a měl vést ke zjednodušení života.⁵²⁵ Přestože vývoj návratu k přírodě byl dlouhodobý a trvá v podstatě dodnes, období po roce 1918 se vyznačovalo řadou specifických znaků. V první řadě to byla demokratizace volného času, která umožnila rozšíření zájmu o přírodu mezi širší vrstvy obyvatelstva. Návrat k přírodě se díky tomu více než v předchozích obdobích projevoval v množství činností, které propojovaly osobní zájem zúčastněných s úsilím o ozdravení vlastního těla. Zážitek ze světové války, její konec a vznik republiky navíc znamenal pro část obyvatelstva určitý mentální přelom, který se projevoval i ve snaze nově si definovat řád, vzájemné vztahy i představu o přírodě a čase. I v rámci těchto myšlenkových přerodů lze vnímat určitý posun ve vztahu k přírodě, která nyní měla být prostředkem rekreace, zdrojem síly a místem pro každého.

Představy o přírodě a vztah k ní se v městském prostředí formulovaly na základě zprostředkovaných obrazů prostřednictvím četby literatury, obrázkových časopisů či vyprávění. V meziválečném období na to navazoval i film, když součástí hojně navštěvovaných programů v biografech tvořily i různé reportáže nebo dokumentární záběry přírodních domácích i exotických krás, étos návratu k přírodě ale nesly i některé hrané snímky. Nejdůležitější úlohu ve vztahu k přírodě ovšem bezpochyby hrály osobní zkušenosti, které

⁵²⁵ Weekend je nový ..., Letem světem, roč. 7, č. 31 (16. 5. 1933), s. 19.

nejčastěji vycházely z krátkodobých pobytů v přírodě nebo na venkově. **Pobyt** fungoval jako klíčový typ zážitku ve vztahu k přírodě nebo venkovu, přičemž se často vedle sebe střídala kladná i negativní hodnocení pobytů. Svým charakterem odpovídala již zmíněnému napětí mezi venkovem a přírodou. Pobyty lze proto rozdělit na dva základní typy, jedny spadaly do souhrnné kategorie pobytů v civilizaci např. ve venkovských domech, vilách nebo hotelech, které měly za úkol zajistit určitou míru komfortu a umožnit člověku návštěvy okolní přírodu.

Druhým typem byly pobyty přímo v přírodě, mezi něž se řadily „divočejší“ způsoby, např. přespávání pod širákem, ale také pod stanem nebo v trampských chatách. Obecně sem lze řadit všechny chaty, které se svým umístěním vzdalovaly od vesnice nebo města a zajišťovaly tak svým obyvatelům určitou vzdálenost od civilizačních sídel, byť v českém prostředí býval pocit pobytu daleko od civilizace spíše iluzorní. V souvislosti s rozvojem chat vedoucích ke vzniku různých chatových osad je otázka, do jaké míry v takových osadách ještě mohl fungovat pocit naprostého opuštění města či přesněji civilizace. I přes vytváření osadních komunit však velmi často zůstávala snaha co nejvíce pobyt na chatě spojit s okolní přírodou, k čemuž při pobytech na venkově docházet vůbec nemuselo. Opačně to fungovalo u klasických pobytů na letních bytech v domech nebo vilách. Řada letních hostů například hranice venkovské obce vůbec neopustila a spokojila se pouze s procházkou po místních cestách a s životem v obci. Proto do této kategorie patří pobyt v lázních nebo v hotelu u moře, kde příroda sice představovala jeden z cílů návštěvníků, ale až po splnění určitých požadavků na komfort, byť zejména lázně vytvářely městskou infrastrukturu a umožňovaly svým způsobem se přírodě vyhnout. Naopak jen pouhé opuštění chaty v lesích již znamenalo krok do přírody, a proto tento způsob pobytu náleží do kategorie druhé. Podobně sem patří i různé organizované tábory (skautské, YMCA, YWCA apod.), které sice vytvářely zázemí pro delší pobyt a cíleně budovaly určitou komunitu, pohyb v přírodě byl ale nevyhnutelný a často žádoucí.

Z hlediska seberealizace člověka sehrávaly jednotlivé způsoby ubytování různou roli a vytvářely vhodný prostor ke konkrétním činnostem. Pobyt na venkově stejně jako v „divoké“ přírodě v zásadě nabízel několik možností, jak trávit čas, přičemž některé formy počítaly s přírodou jako s příjemnou kulisou, zatímco jiné ji přímo vyžadovaly jako nezbytný element dané činnosti. Čtení nebo psaní patřilo do kategorie první, stejně jako například na letních bytech ochotnické hraní divadla. Příroda zde fungovala jako příjemné osvěžení činností, které bylo možné provozovat i někde jinde. Stejnou roli plnil i poslech a provozování hudby, které nebylo nutně navázáno na žádné prostředí. Přesto se poslech gramofonu či rozhlasu nebo domácí muzicírování v prostředí letního bytu stávaly zajímavým zážitkem. Zcela klíčovou roli ale

schrávala hudba zejména v tramském prostředí nebo v různých táborech, kde zpívání písní lidi bavilo a spoluvytvářelo přátelskou atmosféru, přičemž někdy přímo pomáhalo k sebeidentifikaci s danou skupinou. Přitom ani tramské písně nebyly zpívány jen v přírodě, ale v chladnějším období i v hospodách a v souvislosti s komerčním rozvojem tramské písně je bylo možno slyšet čím dál tím víc i ve městech.

Druhou kategorií představovaly činnosti jasně navázané na přírodní prostředí, zejména rybaření, houbaření, sběr brouků či rostlin, výlety přírodou. Řadily se sem různé činnosti spojené s trampováním nebo tábořením, které by mimo přírodu nebyly myslitelné, například příprava a dělání táboráku. Na pomezí mezi těmito kategoriemi bylo koupání, které sice jednoznačně znamenalo pobyt v přírodě, mnohdy dokonce takový pobyt přímo symbolizovalo, postupně zlepšující se infrastruktura měst ale i tento nedostatek překonávala, a proto bylo možné postupem doby koupat se i ve městech buď na plovárnách,⁵²⁶ nebo ve městě u řeky, tedy v přírodě v městském prostředí. V případě pobytu na venkově ale bylo koupání chápáno jako jeden z klíčových aspektů pobytů v přírodě a stejně tak pro mnohé vodní skauty, trampy nebo vodní turisty byla voda především nedílnou součástí jejich aktivit v přírodě.

Stejně tak sport představoval činnost, která se sice provozovala ve městech, ale zejména některé sporty vyplňovaly lidem volný čas v přírodě. Sport přicházející do českého prostředí přes Německo z Anglie zde zapustil silné kořeny a stal se nedílnou součástí mnoha volnočasových aktivit. Zatímco v angličtině pojem sport označoval soutěživé disciplíny, v němčině a češtině zahrnoval i nesoutěžní aktivity, jako sokolské cvičení, turistiku, rytmiku apod. V souladu se šíří tohoto pojmu se v českém prostředí na přelomu 19. a 20. století stalo běžným označením zálib a aktivit, které nijak nesouvisely se soutěžením (často ani s fyzickou námahou, např. sbírání známek apod.), ale lidé je zpravidla provozovali radostně a nezištně.⁵²⁷ V souvislosti s tím se ve sledované době používal pojem sport jak pro soutěžní aktivity (např. atletika, fotbal, box, veslování apod.), tak i pro další oblíbené činnosti, při pohybu v přírodě to byla zejména turistika, ale také rybaření,⁵²⁸ houbaření, někdy také zahrádkaření apod.

⁵²⁶ Mezi významné plovárny ve městech se od 30. let řadily například městské lázně v Hradci Králové. MAIER, Karel: Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938. Academia, Praha 2005, s. 172.

⁵²⁷ PELC, Martin: K dějinám pojmu „sport“ v habsburské monarchii. Dějiny – teorie – kritika, roč. 13 (2016), č. 2, s. 237–252.

⁵²⁸ V 50. a 60. letech 19. století byl pojem sport rozšířen buď pro dostihy, nebo na různé typy honů a lovu zvěře. V souvislosti s tím se pojem přenesl i na rybolov a již v 19. století se běžně hovořilo o sportovním rybaření. PELC, Martin: K dějinám pojmu „sport“ v habsburské monarchii, s. 237–252.

Svébytný druh pobytu v přírodě představovala turistika, jejíž pojetí se různilo od kratších výletů, které byly jen určitým nakouknutím do přírody a krátkým osvěžením, až po třeba několikadenní výpravy buď po venkově, nebo i méně osídlenou krajinou, např. po horách.

3. 2. Předpoklady pro seberealizaci v přírodě před první světovou válkou

V průběhu 19. století se v souvislosti s postupující industrializací a urbanizací rozšířila idealizace přírody, když zejména ve větších městech středostavovská společnost citlivě vnímala přerod vlastních měst v industrializované celky a toužila se od nich odpoutat. Zároveň zlepšující se finanční situace umožnila středním vrstvám napodobovat vyšší vrstvy, zejména šlechtu, v jejich životním stylu. Působení těchto procesů vedlo k rozvoji výjezdů do přírody, které navazovaly na starší pěší výlety za bránu města.

Idea návratu k přírodě zpopularizovaná především francouzským filozofem Jean-Jacques Rouseauem začala v druhé polovině 19. století výrazně rezonovat. Tehdy značně narůstala intenzita práce, města se proměňovala v rozsáhlé urbánní a industriální komplexy a Rousseauova představa přírody jako místa, kde se člověk stává svobodným a může uniknout nejrůznějším konvencím a společenským požadavkům, nabírala na přitažlivosti. Rostoucí požadavky na život ve městech a zhoršující se městské prostředí (hluk, kouř, mnoho lidí) v kombinaci s tradiční představou o zkaženosti města vedla k idealizaci venkova a k touze alespoň jednou za čas vyměnit městské prostředí za venkovské. Kratičký výjezd zpravidla nestačil zničit idealistické představy o venkově, ale naopak umocnil pocit blahodárného úniku z městského prostředí, ze kterého se stával fenomén.⁵²⁹ Od druhé poloviny 19. století se proto lidé stále častěji vydávali o volných chvílích do přírody. S rostoucí popularitou procházek, výletů a pobytů na venkově se posilovalo přesvědčení, že pobyt mimo město má kladný vliv na fyzické i psychické zdraví.

Touha po návratu k přírodě, často spíše krátkodobém, se objevovala v různých formách. Tradiční způsob představovaly krátké mnohdy jen půldenní výlety za město a výjezdy na letní pobyt na venkov, kde si vyšší a střední vrstvy pořizovaly letní vily a napodobovaly tím výjezdy šlechty na letní sídla.⁵³⁰ Popularita těchto výjezdů zasáhla zejména v druhé polovině 19. století celou Evropu, byť v mnoha případech se navazovalo již na starší tradice, zejména ve Velké Británii

⁵²⁹ MATOUŠEK, Václav: Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální. Krigl, Praha 2010, s. 177–252.

⁵³⁰ MATOUŠEK, Václav: Čechy krásné, Čechy mé, 2010, s. 234–236.

nebo Francii.⁵³¹ Nesmírné oblíbě se zřizování tzv. dač těšilo i mezi příslušníky vyšší společnosti v carském Rusku.⁵³² Na české prostředí měly výrazný vliv poměry v německých a rakouských zemích,⁵³³ kde na venkov jezdilo množství úředníků, ale též příslušníků svobodných povolání.⁵³⁴ Střední vrstvy výjezdy na venkov spojovaly nejen se společenskou prestiží, ale také s hledáním zdravého a nezkaženého prostředí. Brzy však pouhé idylické bytí v nezkaženém prostředí nemohlo stačit a lidé si začali pobyt na venkově spojovat s možností seberealizace a vyhledávali různé zábavy nebo činnosti, kterým se mohli ve volném čase věnovat. Čas strávený mimo město se tak stával svébytným prostorem vhodným nejen pro odpočinek, ale též k rozvíjení vlastní osobnosti.

Samotné pobyty měly přitom různou délku a často velmi odlišnou podobu. Pojem pobyt je zde chápán jako doba ubytování nejméně na jednu noc, zatímco pobývání v přírodě třeba několik hodin např. na výletě spojené s návratem zpět do města je rozebíráno v kapitole týkající se výletů a turistiky. Konkrétní podobu pobytů ovlivňovalo množství faktorů, jako sociální postavení, věk, pohlaví, postavení v rodině, místo bydliště. Samotné pojetí pobytů v přírodě a jejich význam se vyvíjely v dobových souvislostech. Již od konce 19. století sílil názor, že pobyt v přírodě podporuje zdraví jedince a tím přináší kladné hodnoty i celé společnosti. Zároveň s tím se pozvolna posilovala i představa, že vysedávání v hospodách a kavárnách má negativní vliv na mládež a na člověka obecně.⁵³⁵ Určitou roli zejména v českém prostředí sehrával pocit nostalgie a podceňovat nelze ani romantické představy a sny o přírodě a jejich krásách, které rovněž množství lidí přitahovaly. Snaha dostat se z města do přírody, ať už si to jednotliví aktéři spojovali s čímkoli, proto vedla nejen k rozvoji procházek do nedalekého okolí za městem, ale také k tomu, že lidé vyjížděli mimo město na několik i více dní. Délka těchto pobytů a jejich pojetí pak již plně odpovídaly pozici jednotlivce nebo jeho rodiny ve společnosti. Jiné požadavky na pobyt měly nepochybně rodiny s malými dětmi, představy se také lišily v souvislosti s finančními možnostmi rodiny a zcela jiné potřeby měli lidé mladší a svobodní. V důsledku dobového diskursu vztah

⁵³¹ WEBER, Eugen: *France. Fin de Siècle*. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts), London (Great Britain) 1986, p. 177–194.

⁵³² LOVELL, Stephen: *Summerfolk. A History of the Dacha 1710–2000*. Cornell University Press, Ithaca 2003, p. 58–117.

⁵³³ POZDENA – TOMBERGER, Angelika: Die historische Entwicklung des Fremdenverkehrs im allgemeinen und die Entwicklung einzelner Fremdenverkehrsorte im ehemaligen österreichischen Küstenland, in: ROSNER, Willibald (Hrsg.), *Sommerfrische Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Reichenau an der Rax, 5.– 8. Juli 1993*, Wien 1994, s. 42–44.

⁵³⁴ HÖGL, Hans: Aspekte des Urlaubs am Bauernhof und die Sommerfrische, in: ROSNER, Willibald (Hrsg.), *Sommerfrische – Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Reichenau an der Rax, 5.– 8. Juli 1993*. Institut für Landeskunde, Wien 1994, s. 79–96.

⁵³⁵ RANDÁK, Jan: O politice těla a hegemonii měšťanského řádu. *Acta Musei nationalis Pragae – Historia*. roč. 71 (2017), č. 1–2, s. 4–11.

k přírodě úzce souvisel jak s ekonomickým, tak i kulturním kapitálem rodiny a řadil se mezi další distinkce definující jednotlivé společenské skupiny ve společnosti.⁵³⁶

Zájem o změnu prostředí a poznávání nového vedl v 19. století v souvislosti s výstavbou železnice také k rozvoji organizovaného cestování. Cílem cestování už neměl být jenom obchod nebo pracovní aktivity, ale také snaha poznat něco nového. Výraznější roli to sehrálo nejprve v Anglii, kde byly železniční trasy dobudovány nejdříve, a kde se záhy rozvinulo i cestování pro potěšení.⁵³⁷ Na to reagovali i místní podnikatelé, začaly se pořádat zájezdy a vznikat ubytovací střediska.⁵³⁸ V Německu se cestování rozvíjelo dvěma směry. Zlepšující se dopravní infrastruktura umožnila Němcům vyrážet za hranice, a proto si v druhé polovině 19. století oblíbili kromě domácích destinací také francouzské Nice, jezdili ale i na Madeiru⁵³⁹ nebo k Jaderskému moři.⁵⁴⁰ Zároveň v Německu začaly vznikat turistické spolky, které kladly velký důraz na pěší chůzi. Členové turistických spolků se orientovali na poznávání nezkažené přírody, ve velké míře si oblíbili hory a často se specializovali na náročné, někdy i horolezecké výstupy do Alp a dalších hor. V rakousko-uherské monarchii se formoval podobný přístup k cestování jako v Německu, poměrně silnou roli začaly hrát turistické spolky, které se však často orientovaly výrazně nacionálně. Ostatně úvahy o vztahu národa k přírodě byly již v druhé polovině 19. století předmětem řady diskusí nejen mezi Němci samotnými, ale i mezi českými Němci a Čechy. Nacionální boje mezi Čechy a Němci se pak promítaly i do aktivit řady turistů, kteří se svými turistickými výlety spojovali nejen aktivní odpočinek a pohyb, ale také boj o symbolickou převahu v krajině.⁵⁴¹ Rozvíjející se turistika proto tvořila další významný rámec volnočasových aktivit spojených s přírodou, které umožňovaly seberealizaci. Mnohem výraznější prostor pro seberealizaci přitom nabízela pěší turistika, které bude věnována i

⁵³⁶ BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Karolinum, Praha 1998, s. 9–21.

⁵³⁷ Jako první začal už ve 40. letech 19. století organizovat cesty pro zájemce Thomas Cook, který se zpočátku orientoval na náboženské pouti a na cesty k památkám, v 50. a 60. letech 19. století však díky rostoucímu zájmu o cestování ve středních vrstvách vybudoval cestovní kancelář, která nabízela zájezdy i do zahraničí a stál u zrodu komerčního cestování. HACHTMANN, Rüdiger: *Tourismus-Geschichte*. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 2007, s. 66–71.

⁵³⁸ Výrazný předěl pro cestovní ruch ve Velké Británii představovala rovněž světová výstava v Londýně v roce 1851, o kterou byl mezi místním obyvatelstvem velký zájem a různé spolky začaly organizovat pro zájemce dopravu, ubytování i program. Nasbírané zkušenosti z této akce pak mnozí přetavili v pravidelnou organizaci výletů nebo zájezdů. Brzy poté se v Anglii rozvinulo také cestování k moři, kde začala vznikat ubytovací střediska. BARTON, Susan: *Working-class organizations and popular tourism 1840–1970*. Manchester University Press, Manchester 2005.

⁵³⁹ SPODE, Hasso: *Wie die Deutschen „Reiseweltmeister“ wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte*. Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Erfurt 2003, s. 67.

⁵⁴⁰ VUKONIĆ, Boris: *Povijest hrvatskog turizma*. Prometej, Zagreb 2005, s. 56–79.

⁵⁴¹ PELC, Martin: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Matice moravská, Brno 2009, s. 207–224.

zvláštní kapitola, zatímco různé zájezdy lidí svým způsobem spíše svazovaly, byť jim nabízely tolik důležitou změnu prostředí.

Nadšení z přírody se začalo brzy promítat i do vzniku nových hnutí, která se snažila měnit životní styl nastupující generace. Výrazně se to formovalo zejména v Německu, kde tamní sociálně reformní hnutí známé jako Lebensreform vycházelo z kritiky industrializace, materialismu a urbanizace a hledalo takový životní styl, který by lidstvu přinesl svobodu a úlevu od nastupující modernizace.⁵⁴² Z těchto myšlenek se v německém prostředí postupně rozvinula jednotlivá reformní hnutí, která akcentovala otázky vhodného oblečení a nahého těla (naturismus, Reformkleidung), správné výživy (vegetariánství, abstinence), života v přírodě (Wandervogel)⁵⁴³ nebo výchovy (reformní pedagogika).⁵⁴⁴ I česká společnost na tyto nové myšlenkové proudy reagovala, byť s jistým zpožděním. Pokusy s novými způsoby výchovy i životními styly vrcholily právě v meziválečném období a částečně ovlivňovaly dobový diskurs i o vztahu k přírodě. Tato práce však cílí spíše na seberealizaci ve volném čase, a proto alternativní životní styly bude zmiňovat jen okrajově. Větší pozornost je naopak věnována konzervativnímu stylu trávení volného času v přírodě, který se pojil spíše s klasickými pobyty na venkově, nebo sice s novými, ale velmi oblíbenými až téměř masovými aktivitami, jako byl sport nebo tramping. Na rozvoji těchto aktivit se jasně ukazovalo, že touha po přírodě byla v českém prostředí velmi silná, měla velké tradice a oslovovala opakovaně mladé generace v letech před první světovou válkou stejně jako v meziválečném období.⁵⁴⁵

3.3. Idea návratu k přírodě v období první republiky

Období poměrně dlouhé stability v poslední třetině 19. a začátku 20. století umožnilo lidem ze středních vrstev rozvinout řadu volnočasových aktivit, které byly součástí životního stylu i po roce 1918. V souvislosti s tím, jak se posiloval diskurs o významu přírody pro zdraví, se ve středních vrstvách zintenzivňoval kladný vztah k přírodě a vytvářely se podmínky pro to, aby i následující generace přistupovaly k přírodě rovněž pozitivně, ale zároveň v rámci generačního vymezení proti předchozí generaci hledaly nové cesty a posouvaly hranice možného. V tomto kontextu lze vnímat rostoucí zájem o přírodu v období první republiky, kdy

⁵⁴² SHARMA, Avi: *Wilhelmine nature. Natural lifestyle and practical politics in the German Life-reform movement (1890–1914)*. *Social history*, roč 37 (2012), č. 1, p. 36–54.

⁵⁴³ Přístup k novému životnímu stylu se uchytil i v dalších zemích, srov. TYLDESLEY, Michael: *No Heavenly Delusion? A Comparative Study of Three Communal Movements*. Liverpool University Press, Liverpool 2003.

⁵⁴⁴ SHARMA, Avi: *Wilhelmine nature. Natural lifestyle and practical politics in the German Life-reform movement (1890–1914)*, p. 36–54.

⁵⁴⁵ RANDÁK, Jan – KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Putování za obzor. Tramping v české společnosti 1918–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020, s. 33–34.

mladší lidé intuitivně hledali něco nového, hravého a dobrodružného a přirozeně si k tomu vybírali přírodu jako odpovídající rámec pro své aktivity. Stejně jako starší generace hledali klid a únik z města, v podobě svébytného tramského hnutí k němu však přidávali nové originální způsoby seberealizace, které často vycházely z jejich specifických generačních názorů a zkušeností.

Nedílnou součástí pohledu na venkov a na přírodu se v devatenáctém století stala i nacionální otázka, která zejména v národně uvědomělých a veřejně angažovaných rodinách tvořících určitý typ české národní středostavovské elity, prostupovala prakticky vším. Určitý odklon od tohoto pojetí v meziválečném období přitom souvisel nejen s nástupem nové generace, pro kterou tyto otázky po vzniku Československa ztrácely opodstatnění, ale i díky demokratizaci volného času, na kterém nyní mnohem více participovaly i ty vrstvy společnosti, které měly k národnostním otázkám podstatně zdrženlivější přístup. Mentální proměna, kterou společnost prodělala za první světové války, společně s novým zákonodárstvím mladé republiky otvíraly prostor volného času i méně aktivním skupinám obyvatelstva, pro které bylo prioritou spíše lpění na majetku a na rodině než zájem o veřejnou činnost. V souvislosti s projevy a chováním těchto vrstev se často hovoří o maloměšťácích, tedy příslušnicích drobné buržoazie s omezeným rozhledem a zastaralými názory, pro které národnostní otázky hrály již podstatně menší roli.⁵⁴⁶

V postupující demokratizaci společnosti “národní elity“ ztrácely svůj vliv, jakým disponovaly ještě před válkou, byť už tehdy docházelo k jejímu postupnému úpadku. První světová válka tento proces jen urychlila a ve svých důsledcích napomohla proměnit společenskou atmosféru, což se mimo jiné výrazně projevilo i v otázce trávení volného času. Maloměšťácké skupiny obyvatelstva přitom s oblibou napodobovaly starší vzory životního stylu, a proto se jedním z oblíbených způsobů trávení volného času stal i únik z měst, který si v předchozím období mohly dovolit jen v omezené míře. Přijaly již zakořeněnou představu o významu přírody a začaly využívat oblíbené instituty výjezdů do přírody, vedle výletů zejména v létě výjezdy na letní byty, kde se věnovaly typickým činnostem letních hostů. I proto fenomén výjezdů na letní byty prošel určitou změnou. Vedle sebe nyní fungovalo početnější spektrum letních hostů disponující odlišnými finančními možnostmi i kulturním kapitálem. To ovšem neumenšovalo nijak význam seberealizace, ba právě naopak, osvěžení novým prostorem bylo nyní dostupné pro více lidí a efekt na společnost se tím zvětšoval. Navíc možnosti seberealizace

⁵⁴⁶ K problematice maloměšťáctví v 19. století srov. HAUPT, Heinz-Gerhard: Zur gesellschaftlichen Bedeutung des Kleinbürgertums in westeuropäischen Gesselschaften des 19. Jahrhunderts. *Geschichte und Gesellschaft* 16 (1990), s. 296–317.

těchto skupin v zaměstnání, zejména nižších úředníků, byly tak malé, že pro ně pobyt v přírodě a možnost se v něm nějak realizovat představoval mimořádně důležitou záležitost. Stejně tak pro některé z nich sehrávalo důležitou roli zahrádkaření, které lze vnímat jako způsob trávení volného času v přírodě s potenciálem produkovat zisk.

Touha po návratu k přírodě se tak profilovala hned několika různými způsoby. Tradiční přístup formou letních pobytů na venkově si zachovával značný vliv, rozšiřoval se ale o nové vrstvy, což vedlo i v souvislosti s rozvojem technických vymožeností a dalších módních trendů k proměně atmosféry letních destinací. Pobyt na letním bytě jako specifický prostor pro seberealizaci ale zůstal zachován a hrál pro mnoho lidí klíčovou roli pro jejich opuštění rutiny a každodenních strastí během roku. Určitou proměnou procházela i turistika, jejíž popularita rovněž stoupala, a která se také stávala pro část lidí podle jejich individuální volby způsobem seberealizace. S mladou generací se pojily nové přístupy k trávení času v přírodě, které vycházely z německých, britských a amerických vzorců a patřily mezi ně skauting, woodcraft nebo tramping. Důležitou roli nejen ke vztahu k přírodě, ale také pro výchovu mladé generace sehrával především skauting, který se v meziválečné době úspěšně rozvíjel i v dalších zemích, vedle Československa také v Polsku⁵⁴⁷ a především ve Velké Británii, odkud pocházel. Zvyšující se počet skautů vedl k rostoucímu vlivu skautingu na společnost, která vnímala skautské hnutí poměrně pozitivně a spojovala si ho s novými výchovnými metodami. Ve 30. letech byl skauting čím dál tím více chápán jako příprava mladé generace na obranu vlasti (totéž i v Polsku). Naopak v sousedním Německu se v polovině 30. let skautské hnutí rozpadlo a bylo nahrazeno prorežimními organizacemi, které ale rovněž akcentovaly význam přírody.

V souvislosti s všeobecně přijímaným významem přírody se někdy hovořilo dokonce o obrození lidstva přírodou. S rostoucím zájmem o přírodu a s určitou formou zmasovění tohoto fenoménu se zároveň probouzel odpor mezi těmi, kteří sebe sama chápali jako pravověrné návštěvníky přírody chodící do ní dávno před tím, než se to stalo módním. Ti postupem doby heslo „návrat k přírodě“ vnímali už jen jako lacinou frázi.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ KOZIMALA, Irena: Harcerstwo – szkoła – społeczeństwo w południowo-wschodniej Polsce w latach 1911–1939. *Studia Paedagogica Ignatiana*, roč. 19 (2016), č. 2, s. 145–170.

⁵⁴⁸ OBENBERGER, Jan: Slovo úvodem. *Naší přírodou*, roč. 1, č. 1 (1. 3. 1937), s. 1–2.

3. 4. Turistika a výlety do přírody

3. 4. 1. Výlety

Představa o významu výletů do přírody v druhé polovině 19. století v české i německé měšťanské společnosti zakořenila tak silně, že se koncem 19. století pořádání výletů do přírody stalo naprosto běžným jevem. Lidé vyráželi sami, s rodinou nebo v rámci různých organizací, zpočátku především Sokola, a hledali v přírodě klid, odpočinek od industrializovaných měst a také pocit změny. Kratší i delší výlety tvořily nedílnou součást prožívání nedělí, ale také některých svátků a neodmyslitelně patřily k období dovolených.

3.4.2. Rodinné výlety

Bez pochyby nejrozšířenější byly výlety do bezprostředního okolí měst, zpravidla tam, kam se dalo dojet nebo dorazit za půl dne, což souviselo s rozsahem volného času výletníků. Zvyšující se význam výletů do okolí měst se projevil i v produkci různých průvodců, které radily a doporučovaly nejrůznější cesty pro výletníky v dané oblasti.⁵⁴⁹ Lidé se značně lišili ve své fyzické zdatnosti a také v reálné vůli skutečně ujít větší porci kilometrů, proto se v průvodcích počítalo s delšími i kratšími trasami, s různými zastávkami a s možnostmi svést se drahou nebo v případě blízkosti Prahy také parníkem. Mnohdy výletníci i přes proklamovanou touhu po přírodě podstatnou část výletu strávili ve výletních hospodách, jejichž počet se v souvislosti s rostoucí poptávkou rychle zvyšoval. Výletní restaurace často vznikaly v atraktivních lokalitách, které byly dostupné například po železnici a zároveň umožňovaly výlety do lákavých přírodních scenérií.⁵⁵⁰ Obrázek zaplněných výletních restaurací kousek za městem, zejména o nedělích, se na přelomu 19. a 20. století stal běžným jevem⁵⁵¹ a nic na tom nemohla měnit ani kritika aktivnějších turistů, kteří vyzdvihovali pohyb na čerstvém vzduchu a zavrhovali pouhé vysedávání v letních restauracích.⁵⁵² Paradoxně se stávalo, že mnohdy výletníci neseděli při svých nedělních výletech ani venku na vzduchu, ale uvnitř v začouzených hospodách a pro své zdraví tak dělali ještě méně, než bylo v jejich silách. Na druhou stranu ale krátké opuštění města, byť jen formou výletu do nejbližší hospody za branou města, naplňovalo tužby výletníků a znamenalo pro ně odpovídající osvěžení a kombinaci zábavy a kontaktu s přírodou. Výlet tak sehrával svoji roli, často zejména pro psychiku konkrétních aktérů, i když

⁵⁴⁹ KURZ, Vilém: 365 polodenních výletů z Prahy. Klub českých turistů. Praha 1896.

⁵⁵⁰ DVOŘÁK, Tomáš: Pražské výletní restaurace. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010; PAVELČÍK, Vojtěch: Krajem soutoku Vltavy se Sázavou. Místa jižně od Prahy na dobových fotografiích Josefa Dvořáka z Davle. Mladá fronta, Praha 2009.

⁵⁵¹ ŽIŽKOVÁ, Radka: Neděle v Praze na počátku 20. století. Diplomová práce. FF UK v Praze, Praha 1997, s. 43–44.

⁵⁵² CHODOUNSKÝ, Karel: Sport (přednáška pronesená v Alpském družstvu českém). Praha 1903, s. 8.

jen minimálně splňoval požadavky na dostatečnou fyzickou námahu a čerpání osvěžení z přírodních krás. Pro některé lidi měl velký význam i společenský rozměr výletů, když bylo například možné se s někým neformálně setkat nebo seznámit.⁵⁵³ Určitou roli sehrávalo i roční období, které určovalo, jak daleko si obyvatelé měst vyrazí. Pražané například s oblibou na jaře vyjížděli na výlet do Roztok do rozkvetlých sadů,⁵⁵⁴ tradičně oblíbené byly i výlety do Chuchle, Brňané zase chodili do bílovického lesa.⁵⁵⁵ Podobně se i v okolí menších měst nacházela místa, která lákala nejen místní k pravidelným vycházkám, ale byly i součástí turistických tras pro turisty odjinud.⁵⁵⁶ Chladnější období potom vedlo k omezení delších výletů a lidé vyrazili spíše do nejbližšího okolí například s cílem v blízké hospodě, kde se mohli ohřát. Někdy vynaložené úsilí spojené s turistickým výkonem mívalo i konkrétní účel, zejména na jaře, když rodiny podnikaly výlety do míst, kde plánovaly letní dovolenou a obhlížely poměry v daném letovisku, případně rovnou zamlouvaly s majiteli příslušný letní byt.⁵⁵⁷

Popularita výletů do přírody se pak projevila i při dovolených na českém venkově. Lidé často své pobyty na letním bytě využívali právě k cestám po okolní přírodě. Předností těchto výletů bylo především to, že se nemuselo vyrazet z domova, ale prakticky od začátku cesty se výletníci nacházeli v méně známém prostředí mimo město. Ne nadarmo většina letovisek lákala na okolní přírodu, přičemž nejčastějšími atributy oblíbených letních lokalit byla místa s vodou ke koupání (řeky, rybníky), s lesy (pro houbaření a toulání lesem), s možností vycházek k přírodním nebo s historickými zajímavostmi (např. hrady nebo jejich zříceniny) a s možnostmi výhledu do kraje. Většina oblíbených letovisek v okolí velkých měst ostatně zpočátku byla jen oblíbená výletní místa, často je s městem spojovala železnice, a až s rozvojem fenoménu letních bytů se staly na základě předchozích zkušeností cílem letních hostů, kteří zde chtěli strávit celou nebo alespoň část dovolené. Zkušenosti z výletu po okolí také vedly mnohé movitější rodiny k tomu, aby si postavily svoji letní vilu v takto prověřených místech. Z bezpečného zázemí venkova pak lidé podnikali kratší nebo i delší výlety do okolí, poznávali kraj a užívali si přírodu. Procházky a výlety po okolí se proto staly přirozenou součástí pobytů na venkově. První světová válka sice přinesla určitý útlum volnočasových aktivit, ale po vzniku

⁵⁵³ BILIÁNOVÁ, Popelka: Do panského stavu. 1. svazek, 10. vydání (poprvé 1907) Ivo Železný, Praha 1992, s. 125.

⁵⁵⁴ HAŠLER, Karel: V roztocké třešňové aleji. Nakladatelství Hašlerových písniček, Praha 1919.

⁵⁵⁵ Demokracie v teorii a v praxi čili starorakouský aristokrat a československý inženýr. Moravská orlice. 8. 4. 1928, roč. 66, č. 15, s. 2.

⁵⁵⁶ LÍSKOVEC, František: Tam tichou nad Lužnicí ..., in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 147–150.

⁵⁵⁷ KAMENICKÝ, Jan: Krátká kapitola o letních bytech. Národní listy, roč. 52, č. 86 (28. 3. 1912), s. 1; RODEN, Josef: Irča a Lexa. 4. vydání (poprvé 1919). Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1924, s. 120–121.

republiky se opět rozvinuly výjezdy na letní byty a společně s tím se prohluboval i zájem o výlety do přírody. O svých dovolených se lidé s oblibou procházeli po okolí svého letního sídla, a také podnikali výlety do turisticky atraktivních cílů v okolí, např. na zříceniny hradů, na vyhlídky nebo třeba na houby.⁵⁵⁸ Často chápali letní dovolenou jako ozdravný pobyt, který by jim měl dodat energii do dalších měsíců a vycházky a výlety považovali za jeden z klíčových aspektů upevňování zdraví.⁵⁵⁹ V případě některých povolání byly pravidelné výlety do přírody pro udržování zdraví přímo klíčové, zároveň ovšem nabízely i zábavu a možnost seznámení.⁵⁶⁰

Zájem o výlety do přírody se výrazně projevil i na železnici, když na nádražích zpravidla o pěkných nedělích a volných dnech docházelo k tlačenicím.⁵⁶¹ Velké množství lidí proměňovalo atmosféru i v cílových destinacích, stimulovalo vznik nových hostinců, případně obchodů a služeb, kam se nejčastěji jezdilo a z klidných přírodních končin se často paradoxně stávala místa přeplněná lidmi. Velká koncentrace lidí přirozeně vedla k různým drobným potyčkám a nedorozuměním a vyznavači prosté přírody v reakci na novou situaci proto odcházeli ještě dál od měst, aby našli skutečný klid. Z pozice trampů často zaznívala kritika měšťáckých výletníků, kteří dělali v lesích hluk, vyhledávali především bufety a hospody a pohazovaly mastné papíry od svačín.⁵⁶² Právě mastné papíry, do kterých matky od rodin balily svačiny, se do určité míry stávaly symbolem pohybu městských rodin v přírodě.⁵⁶³ Od mastných papírů od svačín se také odvodilo pejorativní označení výletníků v lesích, tzv. mastňáci, který užívali trampové. Společenský časopis Salon ve druhé polovině 20. let reflektoval trampský výraz mastňáci jako označení pro nedělní výletníky ve svátečních šatech, kteří se při svém výletě přidržovali hospod a na zpáteční cestě parníku se vychloubali, kolik měli pív.⁵⁶⁴ Zejména o nedělích proměnily davy lidí les v rušná a hlučná místa, která neměla nic společného s vytouženou klidnou přírodou vzdálenou lidem. Pravidelné výlety však měly pozitivní vliv na lidskou psychiku a představovaly významnou změnu v pojetí volného času. Ještě v 19. století některé rodiny o nedělích příliš nevycházely, ale ve 20. letech 20. století již

⁵⁵⁸ MÚA AV ČR, fond Arnold Jirásek, k. 2, inv. č. 8, kniha deník 11. 5. 1931-16. 7. 1933

⁵⁵⁹ -če: u prof. MUDra. Arnolda Jiráska, přednosta chirurg. kliniky v Praze. Pestrý týden, roč. 3, č. 3 (21. 1. 1928), s. 6.

⁵⁶⁰ VACHEK, Emil: Bidýlko. 15. vydání (poprvé 1927). Československý spisovatel, Praha 1965, s. 53–54.

⁵⁶¹ Nepřístojnosti při výletních vlacích. Večerní list, roč. 2, č. 88 (12. 4. 1928), s. 4; JENNE, Antonín: Kačka Vomáčená. Poloviční zápisnice usedlosti v Řepochrástech č. 27. 4. vydání, Nakladatelství Za svobodu, Praha 1934, s. 6–8.

⁵⁶² KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český trampung v časech formování a rozmachu. Academia, Praha 2019, s. 104–105.

⁵⁶³ POLÁČEK, Karel: Michelup a motocykl. 3. vydání (poprvé 1935). Československý spisovatel, Praha 1956, s. 82, 109.

⁵⁶⁴ LINDOVÁ-GUTFREUNDOVÁ, Pavla: Moda. Salon, roč. 6 (1927), č. 6 s. 44–46.

bylo chození na výlet zejména ve středních vrstvách zcela samozřejmé, což Milena Jesenská připisovala „demokratizaci“ volného času.⁵⁶⁵

Ve 30. letech ještě zesílilo volání po návratu k přírodě a různé snahy o jeho uskutečňování se staly nesmírně populární. Touha po alespoň krátkém pobytu v přírodě se zrcadlila v celé řadě tehdejších filmů (např. Dobrý tramp Bernášek, Andula vyhrála, Příklady táhnou)⁵⁶⁶ a přirozeně se tak posílila i role výletů do přírody, které představovaly levný způsob trávení volného času. Propagátoři turistiky od jejího rozšíření očekávali prohloubení citu k přírodě a historickým památkám mezi širšími vrstvami obyvatelstva,⁵⁶⁷ pro mnohé ale zůstával důležitý především společenský rozměr výletů. Správné zvolení trasy i společníků značně zpříjemnilo prožití času a mohlo přinést chvíle uspokojení z aktivního odpočinku, bez významu nebyl ani společný prožitek na výletu s rodinou.

3.4.3. Organizovaná turistika

Touha přiblížit se přírodě vedla v druhé polovině 19. století ke vzniku turistických spolků, které si dávaly za hlavní cíl vyplnit volný čas zdravým pohybem v přírodě a zprostředkovávat lidem s tím spojené zážitky, zároveň v sobě ale nesly i prvky emancipace národa.⁵⁶⁸ Čeští turisté v tomto ohledu napodobovali turisty z Německa, případně z řad českých Němců, kteří si poměrně rychle vybudovali strukturu turistických spolků.⁵⁶⁹ Ačkoli hlavním cílem všech turistických spolků byla především sama turistika umožňující poznávání přírody a požitek z ní,⁵⁷⁰ brzy se stala poměrně významným prostředkem k české expanzi do jazykově německých oblastí v pohraničí. To se projevovalo zejména ve značkování cest a ve vzájemném setkávání českých a německých turistů v některých turisticky atraktivních lokalitách. Rozvoj turistiky měl také značný vliv na proměnu vnímání přírody, která se nyní stávala čím dál tím víc samotným cílem cestování.⁵⁷¹ Zároveň se ale s oblibou chodilo do míst národní paměti,⁵⁷²

⁵⁶⁵ JESENSKÁ, Milena: Neděle, příroda a naše společné právo na obojí, in: Milena Jesenská: Křižovatky (výbor z díla). Marie Jirásková (ed.). Torst, Praha 2016, s. 369–371 (text poprvé vyšel v Národních listech, 20. 5. 1926).

⁵⁶⁶ Dobrý tramp Bernášek, režie Karel Lamač, 1933; Andula vyhrála, režie Miroslav Cikán, 1938; Příklady táhnou, režie Miroslav Cikán, 1939.

⁵⁶⁷ MACHÁČEK, Karel: Turistika a zdraví. Československý turista, roč. 3 (1937), č. 3, s. 32–33.

⁵⁶⁸ K problematice turistiky a nacionalismu v rámci habsburské monarchie srov. JUDSON, Pieter: „Every German visitor has a völkisch obligation he must fulfill.“ Nationalist Tourism in the Austrian Empire, 1880–1918, in: KOSHAR, Rudy (Ed.): Histories of Leisure. Berg, Oxford, New York 2002, p. 147–168.

⁵⁶⁹ PELC, Martin: Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích. Matices moravská, Brno 2009.

⁵⁷⁰ GUTH-JAROVSKÝ, Jiří: Turistika. Turistický katechismus. 2. vydání (poprvé 1917). Miloš Uhlíř - Baset, Praha 2003, s. 19.

⁵⁷¹ STIBRAL, Karel: Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku. Dokořán, Praha 2005, s. 115–130.

⁵⁷² MAUR, Eduard: Paměť hor. Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť. Havran, Praha 2006.

například na Říp podnikali výpravy Sokolové i členové Klubu českých turistů,⁵⁷³ tradici organizovaných výletů měly také výpravy k poutním místům nebo na poutě.

V českém prostředí se turistika stala nesmírně populární a v souvislosti s tím vznikla celá řada turistických organizací. Největší z nich byl Klub český turistů, za první republiky s názvem Klub československých turistů (KČST),⁵⁷⁴ který byl založen již v roce 1888 a mezi jeho členy často patřili představitelé místních elit, podnikatelé, politici, představitelé svobodných povolání, učitelé a také úředníci. Klub českých turistů měl celou řadu místních poboček, tzv. odborů, které byly více či méně aktivní a různým způsobem ovlivňovaly místní poměry. Mnohdy pečovaly o turistické cesty v okolí, vydávaly průvodce.⁵⁷⁵ Významnou aktivitou bylo budování turistických chat a kupování zřícenin hradů. Klub českých turistů již od dob svého vzniku také vydával Časopis turistů, prostřednictvím kterého se členové seznamovali s klubovými aktualitami, velký prostor byl věnován různým doporučením na zajímavé výlety a členové zde zveřejňovali svoje zážitky z cest. Nechyběly ani články o dějinách různých měst nebo hradů vhodných k navštívení, čímž se posilovalo i vlastivědné poslání KČST. Klub ostatně velmi dbal i na pořádání různých besed a přednášek, vedle historických a vlastivědných se pořádaly i besedy s cestovateli po exotických zemích, místní odbory však nejednou pořádaly přednášky i z vědeckých oborů, které turisty zajímaly, např. z botaniky nebo geologie.⁵⁷⁶ Věda měla v rámci aktivit poměrně důležité postavení, nejen že se členy stávali mnozí čeští vědci,⁵⁷⁷ zvláště univerzitní profesori, ale mnoho členů propojovalo svoje vědecké amatérské zájmy s turistickými výpravami.

Klub československých turistů měl začátkem 30. let přes 80 000 členů a 335 odborů.⁵⁷⁸ Druhou nejpočetnější organizaci představovala německá Hauptverband deutscher Gebirgs- und Wandervereine v Ústí nad Labem. Z českých organizací hrál výraznou roli ještě Svaz československých dělnických turistů v Praze, který se prezentoval časopisem Dělnický turista

⁵⁷³ MILOTOVÁ, Nina: Vzhůru na Říp! Různé podoby putování na posvátnou horu Čech ve 2. polovině 19. století. Východočeský sborník historický, roč. 23 (2013), s. 277–306.

⁵⁷⁴ K dějinám KČST podrobněji srov. HORALÍKOVÁ, Klára: Rozmach masové turistiky. Klub československých turistů v letech 1918–1938. Rigorózní práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.

⁵⁷⁵ NOVÁ, Lucie: Průvodce po Sušicku odboru Klubu českých turistů v Sušici. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, roč. 10 (2018). Muzeum Šumavy Sušice, Sušice, 2018, s. 247–266.

⁵⁷⁶ Pro Klub českých turistů například přednášel geolog a paleontolog Jan Nepomuk Woldřich. Srov. Časopis turistů, roč. 14, č. 1 (10. 1, 1902), s. 1. Často pro ně přednášel také historik Josef Vítězslav Šimák, nebo geolog Radim Kettner. MÚA AV ČR, fond Josef Vítězslav Šimák, k. 32, inv. 2615; MÚA AV ČR, fond Radim Kettner, k. 19, inv. č. 1583.

⁵⁷⁷ Mezi členy Klubu českých turistů patřil například univerzitní profesor, botanik Josef Podpěra nebo egyptolog František Lexa. MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 1, inv. č. 33; MÚA AV ČR, fond František Lexa, k. 1, inv. č. 6.

⁵⁷⁸ Statistická ročenka republiky československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1934, s. 205.

a počátkem 30. let dosáhl 25 000 členů.⁵⁷⁹ Charakteristickým rysem dělnické turistiky poněkud odlišné od pojetí Klubu československých turistů bylo více sportovní zaměření, které se více prosadilo po roce 1945.⁵⁸⁰

Další turistickou organizací byla Pohorská jednota „Radhošť“ ve Frenštátě pod Radhoštěm, vůbec nejstarší česká turistickou organizací⁵⁸¹ a několik početně menších turistických organizací, Sokolská horská chata v Praze, Československá obec turistická v Praze, Turistický klub „Čerínec“ v Jihlavě, Dělnický klub turistů v Praze, Spolek turistů v Libuni, Turistická jednota „Moravský kras“ v Jedovnicích, Klub alpinistů ČSR v Praze, Spolek tatranských horolezců „James“ v Košicích, Verband deutscher Alpenvereine, Touring Club v Praze a Beskid Śląski v Orlové.⁵⁸²

Vzhledem k počtu svých členů hrál klíčovou roli v pojetí turistiky Klub československých turistů. Chápal ji jako činnost, kterou rozděloval na tři druhy. Rozlišoval cestovní (nebo též prázdninovou turistiku), rekreační turistiku a turistické sporty. Lidé provozující cestovní turistiku nejčastěji spojovali pěší chůzi (případně využití hromadné dopravy) s touhou poznat přírodní nebo kulturněhistorické krásy a nejčastěji se jí věnovali o nedělích nebo o dovolených. Jako rekreační turistiku označoval klub pohyb přírodou často spojený se sportovní aktivitou (např. tramping, skauting), která byla typická zejména pro mladé lidi. Jako turistické sporty pak charakterizoval cykloturistiku, vodáctví, lyžování, mototuristiku apod.⁵⁸³ Klub Československých turistů se tak snažil pod svá křídla integrovat množství pohybových aktivit spojených s přírodou a oslovovat tím nejen tradiční členy turistických spolků, ale i mladé lidi. Obdobně to fungovalo i v Československé obci turistické (ČOT), jejíž členy byli většinou úředníci a dělníci. ČOT do své činnosti vedle výletů, vycházek a zájezdů do hor počítala míčové hry a lyžování.⁵⁸⁴ Zejména lyžování se stávalo stále populárnější pohybovou aktivitou, na přelomu 20. a 30. let mělo KČST už asi 20 000 lyžařů.⁵⁸⁵ Ve 30. letech se zase výrazně posílila role vodáků (vodních turistů) organizovaných v rámci KČST, kteří si

⁵⁷⁹ Statistická ročenka republiky československé. Státní úřad statistický, s. 205.

⁵⁸⁰ ŠTEMBERK, Jan: Dělnická turistika v meziválečném Československu. Časopis Národního muzea, řada historická, roč. 183 (2014), č. 3–4, s. 55–64. K vývoji po roce 1945, který více spěl k pojetí turistiky jako tělovýchovné činnosti, srov. ŠTEMBERK, Jan: Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov, 2017.

⁵⁸¹ PELC, Martin: Pohorská jednota „Radhošť“ a Klub českých turistů. Problém vztahu regionu a centra. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2008, s. 425–437.

⁵⁸² Statistická ročenka republiky československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1934, s. 205.

⁵⁸³ ŠTEMBERK, Jan: Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu. Nová tiskárna Pelhřimov / Vysoká škola obchodní v Praze, Pelhřimov 2009, s. 228.

⁵⁸⁴ NA, fond MVZTV, k. 894, inv. č. 8376, VEJCHODA–AMBROS, M.: Veřejná rekreace v Československé republice.

⁵⁸⁵ BUREŠ, Prokop – PLICHTA, Jan: Sport a tělesná kultura v Čsl. republice. Nakladatelství Almanachu sportu, Praha 1931, s. 304.

zejména začátkem 20. let hráli při svých výletech na indiány, inspirovali se Setonovými povídkami a večer si dělávali táboráky.⁵⁸⁶ Provázanost s trampským stylem trávení volného času u řady z nich proto byla více než zjevná a přijímání těchto lidí mezi turisty značilo snahu KČST zaujmout i mladší generaci, zvláště když některé jeho kroky (například budování cest) byly ve 20. letech mladou generací vnímány spíše negativně. Činnost některých turistických odborů trampové posuzovali jako necitlivé zásahy do přírody a podporu měšťáckého způsobu života, který odmítali. Mezi trampy a turisty ostatně docházelo k řadě sporů.⁵⁸⁷ Zřízení různých sportovních odborů navíc mělo zdůraznit obecné přesvědčení, že turistika v dobovém vnímání patřila mezi sporty.⁵⁸⁸ V časopise Salon byla dokonce charakterizována jako „krásný, zdravý a nenákladný sport, jímž se během několika dní dá tělo i duše znamenitě restaurovati.“ Byla vhodná i pro ženy, neboť „posiluje svaly, srdce, plíce, nervy a vyhánilo pocením a ozařováním z těla revmatismus.“⁵⁸⁹ Vedle sportovních aktivit se ale turistika pojila také s fotoamatérstvím,⁵⁹⁰ již ve 30. letech se fotografování stalo charakteristickým znakem některých turistických výprav.⁵⁹¹ Někteří turisté se orientovali na náročnější výlety do hor v zahraničí, zejména do Alp.⁵⁹² S tím souvisela také specializace na horolezectví, disciplínu oblíbenou již od 19. století zejména mezi měšťanskou inteligencí.⁵⁹³ Po vzniku Československa se rozvíjelo zejména v Tatrách.⁵⁹⁴

Ve 20. letech výrazně vzrostl zájem o výlety, do módy se dostalo Slovensko a slovenské hory, což později reflektoval film Šenkýřka u „U divoké krásy“,⁵⁹⁵ přibývali i členové Klubu československých turistů.⁵⁹⁶ Univerzitní profesor a botanik Karel Domin v druhé polovině 20.

⁵⁸⁶ PACH, Jan: Klub československých turistů na vodě. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 5 s. 101–103.

⁵⁸⁷ KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: Český tramping v časech formování a rozmachu, s. 104–105.

⁵⁸⁸ GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří: Turistika, s. 17–20.

⁵⁸⁹ LINDOVÁ-GUTFREUNDOVÁ, Pavla: Turistika. Salon, roč. 3 (1924), č. 5, s. 31–33.

⁵⁹⁰ BROŽ, Josef: Turistika, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 558–583.

⁵⁹¹ NĚMEČEK, František: Turistův nocleh a probuzení, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 163–165; ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška. 3. vydání (poprvé 1937). Papyrus / Jeva, Vimperk/Rudná u Prahy 1995, s. 108.

⁵⁹² ŠTEMBERK, Jan: První spolek českých alpinistů. Češka podružnica Slovenskega planinskega društva, in: GAŠPARIČ, Jure – KUBŮ, Eduard – LAZAREVIČ, Žarko – ŠOUŠA, Jiří (eds.): Češi a Slovinci v moderní době. Politika - společnost - hospodářství - kultura = Slovenci in Čehi v dobi moderne: politika - družba - gospodarstvo - kultura / Nová tiskárna Pelhřimov - Institut za novejšo zgodovino, Praha/Ljubljana 2010 s. 205–226.

⁵⁹³ PELC, Martin: Konstrukt sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu, in: PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26. – 28. února 2009. Academia, Praha 2010, s. 149–156.

⁵⁹⁴ BROŽ, J.: Turistika, s. 558–583.

⁵⁹⁵ Šenkýřka „U divoké krásy“, režie Svatopluk Innemann, 1932.

⁵⁹⁶ Zpráva o činnosti Klubu československých turistů za rok 1927. Nákladem Klubu československých turistů, roč. 40. Časopis turistů, č. 4.

let vnímal turistiku jako jeden z klíčových rysů tehdejší doby a v jednom ze svých článků vyjádřil přesvědčení, že „*vlastně každý kulturní občan je turistou, byť by nebyl organizován.*“⁵⁹⁷ Na nárůst členstva reagoval KČST mimo jiné i zpřístupněním nových cest, byť se kolem toho strhla diskuse, jestli jejich vytvoření nepovede k zániku některých klidných končin a k narušení jejich „panenského rázu.“⁵⁹⁸ Ekonomické zájmy nakonec převážily a KČST v druhé polovině 20. let s úspěchem otevřel několik cest v dosud netknutých přírodních partiích. Nabízí se otázka, proč došlo k takovému masivnímu zájmu o členství v klubu i o výlety obecně. Velkou roli v tom nepochybně hrála stejně jako v předchozím desetiletí snaha lidí odpoutat se od města a hledat v přírodě a v tělesném pohybu něco nového, čím by si kompenzovali jednotvárnost každodenního života. Mezi velké vyznavače turistiky ostatně patřili dělníci,⁵⁹⁹ ale také úředníci,⁶⁰⁰ jejichž práce byla často úmorná, jednotvárná a měla negativní vliv i na držení těla. Chůze jako rytmicky prováděná činnost jim proto měla kompenzovat nedostatek pohybu, pozitivně ovlivňovat jejich zdraví a delší pohyb v přírodě jim umožňoval přijít na jiné myšlenky.⁶⁰¹ Určitou roli nepochybně hrál i často zdůrazňovaný estetický zážitek z přírody,⁶⁰² ale to bylo spojeno s turistikou i v předchozích letech. Možná důležitějším důvodem pro nárůst členů turistických oddílů, ke kterému v druhé polovině 20. let docházelo, byly nejrůznější slevy pro členy, zejména na dopravu po železnici.⁶⁰³ To dělalo z turistických výletů poměrně atraktivní a zároveň levnou formu trávení volného času, která mohla řadu turistů uspokojovat a duševně obohacovat. Přesto propagátoři pěší chůze opakovaně připomínali tři zásadní rozměry turistiky – výchovný, odpočinkový a vzdělávací. Výchovný rozměr se měl projevit v omezení egocentrismu, aktivní odpočinek znamenal také osvěžující změnu myšlenkových námětů a v neposlední řadě se člověk měl na cestě mnohemu přiučít.⁶⁰⁴

3.4.4. Neorganizovaná turistika

Rostl ovšem i počet neorganizovaných turistů, kteří brázdili republiku. Vliv na to měli i lékaři dlouhodobě zdůrazňující význam pohybu na čerstvém vzduchu a kladný vliv chůze na

⁵⁹⁷ DOMIN, Karel: Turistika, zeměpisné názvosloví a ochrana přírody. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 4, s. 81–84.

⁵⁹⁸ MAREK, A.: Turistické stezky v okolí pražském. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 36–39.

⁵⁹⁹ CHRZOVÁ, Petra: Svaz československých dělnických turistů, in: ŠTEMBERK, Jan a kolektiv: Kapitoly z dějin cestovního ruchu. Nová tiskárna Pelhřimov/Katedra společenských věd Vysoké školy obchodní v Praze, Pelhřimov 2012, s. 147–157.

⁶⁰⁰ GUTH-JARKOVSKÝ, J.: Turistika, s. 50.

⁶⁰¹ MACHÁČEK, K.: Turistika a zdraví, s. 32–33.

⁶⁰² MŮA AV ČR, fond Radim Kettner, k. 35, inv. č. 2053, Turistika (rkp.).

⁶⁰³ ŠTEMBERK, Jan: Fenomén cestovního ruchu, s. 119–124.

⁶⁰⁴ MACHÁČEK, K.: Turistika a zdraví, s. 32–33.

lidské ústrojí.⁶⁰⁵ Význam měl i zvyšující se počet turistických chat, které byly k dispozici všem výletníkům,⁶⁰⁶ a lidé si je zvykli využívat při několikadenních výletech. Rozeznávaly se přitom tři typy turistických záchytných bodů, chaty, ve kterých se provozovala hostinská živnost, a které umožňovaly nocleh, útulny vhodné k přespaní s občasnou nabídkou občerstvení a ochranné útulny, které sloužily pouze ke skrytí před nepřízní počasí nebo k přespaní.⁶⁰⁷ Přes prázdniny navíc fungovaly studentské turistické noclehárny (často ve školách nebo v turistických chatách), jejichž aktualizovaný seznam před každými prázdninami pravidelně vycházel. Několikadenní výlet, na který se vydávali především mladí lidé, pro ně často znamenal mnoho zážitků a zkušeností. Turisté si například ověřili, že lze pěšky dojít do vzdálených míst a mohli se utvrdit ve vztahu k přírodě i k historii kraje,⁶⁰⁸ ještě před první světovou válkou přitom v rámci monarchie mohli tímto způsobem poznat i značně vzdálené oblasti.⁶⁰⁹ Stejně tak je ale námaha a někdy ne příliš komfortní podmínky mohly od dalších podobných výletů odradit. Útulky k přespaní často užívali lidé ve studentském věku, kteří měli ještě dostatek času na to podniknout takové delší výlety, ale povolna se více času mimo zaměstnání dostávalo i zaměstnancům po zavedení osmihodinové pracovní doby garantující volnou část soboty a celou neděli, a k pořádání delších výletů napomáhalo také rozšiřování dovolených a existence některých volných dní.

Dalším výrazným aspektem byla zřejmě touha příslušníků mladší generace zažít ve volném čase něco romantického a zajímavého, což je vedlo k pořádání výprav a mnohdy vyústilo ke vzniku trampských skupin, o kterých bude pojednáno na jiném místě. Výlety navíc nemusely být příliš finančně náročné, a mohly tak představovat ideální směs zajímavých zážitků a nízkých nákladů. To mělo význam zejména v době hospodářské krize 30. let, kdy se snižovaly finanční možnosti řady lidí. Přesto z dobových textů vyplývá, že v některých případech nezaměstnanost zabraňovala dopřát si i obyčejný výlet do přírody.⁶¹⁰ Drobné výlety do přírody pro mnohé lidi znamenaly spíše občasné rozptýlení, které ovšem i tak hrálo důležitou roli v jejich odpočinku a hledání osobního štěstí. Někdy dávalo pocit mladosti, jak reflektovala

⁶⁰⁵ VALEŠ, Jan: Pěší turistika, in: *Rekreace v Československu. Její úkoly a prostředky*. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 137–145.

⁶⁰⁶ Seznam studentských nocleháren zřízených péčí Klubu českých turistů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku r. 1904. Klub českých turistů, Praha 1904; Seznam studentských nocleháren zřízených péčí Klubu českých turistů v Praze v roce 1915. Klub českých turistů, Praha 1915; KLIMENT, Josef (ed.): *Seznam nocleháren Klubu čs. turistů pro mládež platný na rok 1932*. Klub československých turistů, Praha 1932; DOSTÁL, Jaroslav (ed.): *Seznam nocleháren Klubu čs. turistů pro mládež platný na rok 1935*. Klub československých turistů, Praha 1935.

⁶⁰⁷ *Názvy chat a útulků*. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 74.

⁶⁰⁸ MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, inv. č. 200, MÁLEK, Ivan: *KSČ a já (vzpomínky)*.

⁶⁰⁹ KAPLICKÝ, Václav: *Hrst vzpomínek z mládí*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 103.

⁶¹⁰ RAMBOUSKOVÁ, Anna: *Ven do přírody*. Československý turista, roč. 3 (1937), č. 3, s. 36–37.

o divadelní hra *Lázně Zázračná voda*, ve které například zaznívalo: „*Jsem s přítelem už týden na turistice. Člověk se cítí o 20 roků mladší.*“⁶¹¹

K pravidelným výletníkům patřili i mnozí amatérští geologové, botanici, entomologové, ornitologové a mykologové, kteří v přírodě sledovali svůj badatelský cíl. Vycházky do přírody na „lov“ rostlin měl velkou tradici například mezi učiteli, kteří tomu mnohdy věnovali celé neděle, ale také sváteční dny.⁶¹² Amatérským vědcům, kteří veškeré chvílky trávili hledáním a utřídováním různých druhů, činilo hledání, sbírání, a hlavně nalézání některých rostlinných druhů mimořádné potěšení. Někteří z nich byli ochotni různým obětí, například pro svůj nález stát v dešti a zmoknout.⁶¹³ V některých případech aktivní turistika přivedla mladé lidi k zájmu o vědu, které se pak věnovali buď na amatérské, nebo dokonce na profesionální úrovni, což byl případ českého archeologa a historika Josefa Skutila (1904–1965).⁶¹⁴ Vědečtí pracovníci ostatně s oblibou vyráželi do přírody buď se odreagovat o samotě, nebo pořádali výlety s kolegy a známými. Běžné to bylo například u botaniků,⁶¹⁵ ale podobně na výlety chodili například i lékaři,⁶¹⁶ profesori brněnských vysokých škol dokonce měli spolek Noha, s nímž se vydávali na pěší výlety. Za zmínku stojí, že někdy se těchto výletů účastnily i manželky členů, což značně proměňovalo atmosféru samotného výletu, a ne všichni členové to chápali jako změnu pozitivní.⁶¹⁷ Naopak mládež společné výlety obou pohlaví vnímala jednoznačně kladně, v některých případech to mohli chápat i jako test charakteru a důležitou zkoušku před navázáním bližšího vztahu.⁶¹⁸

Do diskursu o přírodě také čím dál tím více vstupovala tematika automobilismu. Zatímco v první polovině 20. let byl spíše marginálním jevem, díky vzestupu domácí výroby automobilů z let 1926–1931 se počet majitelů aut značně zvýšil.⁶¹⁹ Přestože pořád byl počet vlastníků aut velmi omezený, specifické postavení automobilistů značilo i členství v prestižním

⁶¹¹ WERNER, Vilém: *Lázně Zázračná voda*. Veselohra., Evžen R. Rosendorf, Praha 1928, s. 23.

⁶¹² MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 6, inv. č. 372, Picbauer, Richard, dopisy z 8. 5. 1906, 14. 5. 1906

⁶¹³ HEŠ, Josef: Z turistiky v Krušných horách, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: *S turisty na besedě*. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 72–75.

⁶¹⁴ SKUTIL, Josef: Turistikou k pravěku, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: *S turisty na besedě*. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 217–218.

⁶¹⁵ MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 6, inv. č. 346, Novák, František, dopisy z 8. 6. 1923 a 12. 6. 1923.

⁶¹⁶ A UK, fond Ladislav Syllaba, neuspořádáno, deník.

⁶¹⁷ VANÝSEK, Jan: *Prožil jsem zvláštní století*. *Vzpomínky očního lékaře prof. MUDr. Jana Vanýska*. Albert, Brno, Boskovice 2007, s. 50–51

⁶¹⁸ MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, inv. č. 200, MÁLEK, Ivan: *KSČ a já (vzpomínky)*, s. 48, 51, strojepis.

⁶¹⁹ ŠTEMBERK, Jan: *Automobilista v zajetí reality*. *Vývoj pravidel silničního provozu v českých zemích v první polovině 20. století*. Karolinum, Praha 2008, s. 21.

Autoklubu RČS nebo vznik různých stavovských nebo středostavovských autoklubů,⁶²⁰ rostoucí popularita aut vedla ke vzniku průvodců pro automobilisty.⁶²¹ Již z průvodců, často koncipovaných jako rádce pro pracovní, obchodní nebo zábavní cesty, jasně vysvítala představa, že auto by mělo plnit významnou úlohu při trávení volného času. I část českých turistů ho vnímala jako vhodný prostředek pro cestu do přírody. Zdůrazňovali především klíčovou úsporu času, díky které mohl člověk jedoucí autem vidět mnohem více než pěší turista a dostat se do větších vzdáleností v kratším čase.⁶²² Někteří turisté dokonce přiznávali, že využívají auto právě kvůli tomu, aby z přírody viděli co nejvíc. Využili ho například k cestě na Podkarpatskou Rus, která se stávala čím dál tím atraktivnější, protože nabízela exotiku a dobrodružství.⁶²³ Výlety autem do přírody rezonovaly ve 30. letech i v umělecké tvorbě, objevovaly se jako okrajové motivy v některých (například Pudr a benzin)⁶²⁴ a stávaly se novým způsobem trávení nedělí a svátků, jak již bylo naznačeno v podkapitole 2.2.2 Od ritualizované neděle k neděli volné a osvěžující. Například z inzerce v časopise Pražský ilustrovaný zpravodaj se často objevovaly inzeráty k navázání vztahu s odkazem na možnosti autovýletů.

Spojení automobilismu s volným časem a přírodou nebylo ojedinělé, s tímto motivem výrazně pracovala i nacistická propaganda. Adolf Hitler ve svých projevech sliboval zlevnit automobily na ceny dostupné i pro pracující lid, aby se jim auto stalo zdrojem radostného štěstí, které dříve neznali. Proto usiloval o vytvoření lidového vozu po vzoru amerického Fordu T.⁶²⁵

V souvislosti s automobilismem se do českého prostoru dostávalo i povědomí o pikniku v přírodě, který se těšil oblibě zejména v anglosaském světě a často se vázal na cestování motorovými vozidly. Stejně jako tam měl i u nás automobilismus ve větší míře zpřístupnit les a ulehčit cestu do přírody a pobyt v ní. V československém prostředí však automobily stály poměrně dost peněz, a proto se na přelomu 20. a 30. let začala rozvíjet jeho levnější alternativa – motocykly. Jízda na motocyklu byla atraktivní zejména pro mladé lidi. Z různých vzpomínek vyplývá, že zejména mládež pocházející z dobře situovaných středostavovských rodin (například z rodin lékařů nebo univerzitních profesorů) si pořizovala motocykly a trávila volný

⁶²⁰ ŠIMŮNEK, Michal V.: Autoklub Aesculap ČSR. Ke vzniku stavovského spolku československých lékařů-automobilistů, 1930–1932, in: ŠALANDA, Bohuslav – ŠTEMBERK, Jan a kolektiv: České století motorismu I. Kulturní roviny českého motorismu. Karolinum, Praha 2019, s. 162–177.

⁶²¹ Srov. např. ŠMEJC, Vítězslav: Autem a motocyklem celou republikou. Podrobné cestovní programy pro motoristy s udáním vzdáleností, s upozorněním na přejezdy, stoupání, historické památky, přírodní zajímavosti v oblastech lesních i vodních, vhodných pro camping. Určeno i cyklistům. Jos. Hokr, Praha 1938.

⁶²² VALENTA, Edvard: Chvála rychlosti. Měsíc, roč. 1 (1932), č. 3–4, s. 32.

⁶²³ JANOVSKEJ, Jiří: Slovenskem na Podkarpatskou Rus. Tři tisíce kilometrů turistiky autem. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 2, s. 32–36; ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška. 3. vydání (poprvé 1937). Papyrus / Jeva, Vimperk / Rudná u Prahy 1995.

⁶²⁴ Pudr a benzin, režie Jindřich Honzl, 1931.

⁶²⁵ EVANS, Richard J.: Třetí říše u moci, 1933–1939. Beta-Dvorský, Ševčík, Praha, Plzeň, 2009, s. 267–271.

čas s partou na motocyklových vyjížděkách nebo výletech.⁶²⁶ Část mládeže vyrážela na motocyklech do lesů, kde trávila neděle⁶²⁷ a výjimečně, se s motocykly i trampovalo.⁶²⁸ Pozvolna vznikaly i různé motocyklové kluby, zpočátku ještě často propojené s cyklistikou,⁶²⁹ které si dávaly za cíl mimo jiné organizovat svým členům cesty do přírody.⁶³⁰

3.4.5. Turistika jako způsob seberealizace

Zatímco spíše starší a konzervativnější výletníci na svých cestách vyžadovali především chutné pivo, případně vhodnou společnost, a přírodní krásy vnímali jen jako vhodný nikoli ovšem nutný doplněk své cesty, progresivnější, často mladší turisté mnohdy vyhledávali romantiku a bohatství přírodních krás, byť to neznamenal, že by nějak pohrdli dobrou hospodou po cestě.⁶³¹ Tyto rozdíly přitom nebyly jen mezi běžnými nedělními výletníky, ale existovaly také v rámci KČST, kde společně působili představitelé místních elit chápající členství v klubu jako reprezentační záležitost a aktivní členové, věnující se pravidelným túrám, pořádání výletů pro ostatní a značkování cest. Oba přístupy k členství v klubu přitom představovaly svébytný prostor pro seberealizaci. Členství v klubu se dalo chápat jako výborná příležitost pro rozvíjení společenských styků a smysluplnou angažovanost. Místní odbory turistického klubu často pořádaly besedy, přednášky, někdy i plesy, angažovaly se i v místních záležitostech (opravy cest, lávek, stavba laviček, sázení stromů apod.)⁶³² a vytvářely i určitou platformu pro lidi stejného ražení, kterým záleželo na péči o okolí města, čímž se turistické kluby podobaly například Okrašlovacím spolkům. Příjemnou součástí života klubu jistě bývaly i drobné hromadné vycházky do okolí města často zakončené v nedaleké výletní hospodě, které nevyžadovaly příliš fyzické námahy, ale plnily společenskou funkci a symbolizovaly sepětí komunity. Z tohoto hlediska členství v klubu jistě mnohým lidem dávalo smysl a umožňovalo jim se pod záštitou konkrétního spolku společensky i veřejně angažovat a manifestovat pevně

⁶²⁶ VANÝSEK, Jan: Prožil jsem zvláštní století, s. 47–48.

⁶²⁷ JESENSKÁ, Milena: Víkend a jeho bolestné stíny, in: Milena Jesenská: Křižovatky (výbor z díla). Marie Jirásková (ed.). Torst, Praha 2016, s. 425–426 (text poprvé vyšel v Národních listech, 24. 7. 1927); NOVÁK, Vladimír: Vzpomínky a paměti (životopis). Vladimír Novák, Brno 1939, s. 243.

⁶²⁸ JÍRŮ, V.: O autoweekendu všeobecně. Salon, roč. 14, č. 10 (15. 10. 1935), s. 6–7.

⁶²⁹ Jako např. v případě Českého klubu cyklistů a motocyklistů v Břevnově, který nakonec zanikl v důsledku utvoření místní skupiny Ligy československých motoristů. AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy II, Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, k. 620, sign XVI/0581, Český klub cyklistů a motocyklistů v Břevnově.

⁶³⁰ PITHARD: Odbor motoristů – co je a co chce, in: KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha, Praha 1940, s. 34.

⁶³¹ KOZÁK, Karel: Javorinka šedá ..., in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 139–142.

⁶³² KUBÍČEK, Stanislav D.: Třicet let odboru klubu československých turistů v Táboře. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 3, s. 95–100.

pouto ke krajině, přírodě, regionu i národu. Možná ještě výraznější způsob seberealizace ale znamenal turistický klub pro druhou skupinu členů, kteří se nejenže účastnili a podíleli na výše zmíněných aktivitách, ale kromě toho ještě hlavní cíl své činnosti nacházeli v samotných výletech. Pro chození sice jistě nebylo zapotřebí stávat se členem klubu, ale slevy na dráhu, možnost využívat turistických chat a útulen a vědomí, že jsou součástí významného spolku, byly pro mnohé turisty pádnými argumenty pro členství.

Výletníci chápající turistické výpravy jako způsob seberealizace často oceňovali krásu přírody a jejich prožitky pro ně představovaly vrcholné zážitky. „*Prožítí chvíle krásného rozhledu po trpce zaslouženém výstupu, náleží zajisté k velkým prožitkům, řekl bych vítězným,*“ popisoval svoje zážitky z túry po slovenských horách lékař, univerzitní profesor a zakladatel české farmakologie Karel Chodounský⁶³³ a podobný postoj k turistickým zážitkům měli i další turisté, kteří ještě po letech vzpomínali na přírodní krásy, ze kterých se při svých cestách těšili.⁶³⁴ Vzrůstající počet výletníků přitom zanícené turisty hledající klid a přírodu bez lidí nutil pouštět se do větších vzdáleností od center. „*Přírody milovní Pražané a turisté dostihují teprve ve vzdáleném okruhu Prahy na 20-30 km „skutečné přírody“, v níž nalézají to, po čem touží: stinné lesy, rokliny, oživené bublající potůčky, pestré lučiny atd.*“⁶³⁵ Teprve tam měli jistotu, že nikoho nepotkají (nebo jen turisty stejného ražení), a že si budou moci užít klidu a přírody.

Prožitek z krásy přírody však nebyl jediný, který v turistech umocňoval chuť vydávat se na další výpravy. Často je poháněla touha poznávat neznámé, někdy i exotické kraje v případě výjezdů na Slovensko nebo na Podkarpatskou Rus. Velmi důležitý byl také zážitek spojený s lidmi na cestách, ať už to byli jejich společníci, se kterými putovali, nebo lidé, které potkali.⁶³⁶ Mnozí turisté s oblibou navazovali přátelské styky nejen s místním obyvatelstvem, ale třeba také s dalšími turisty. Dobrou příležitostí pro to bylo setkávání v turistických noclehárnách, kde se často povídalo nebo zpívalo dlouho do noci.⁶³⁷ Milena Jesenská ve svém textu *Ovzduší v turistických boudách* upozorňovala na to, že v těchto objektech panovala specifická atmosféra přátelství. Podle ní se zde lidé setkávali skromněji, protože nebylo možné se pěšky k boudě dostat ani s více věcmi ani v lepším oblečení. Kromě toho tam všichni cítili,

⁶³³ CHODOUNSKÝ, Karel: Ďumbír – Šturec – Černý kámen. Episodka u cesty. Časopis turistů, r. 35 (1923), č. 2, s. 41–45.

⁶³⁴ KUTTA, František: Byl jsem hostem bohů, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 143–146.

⁶³⁵ MAREK, A.: Turistické stezky v okolí pražském, s. 36–39.

⁶³⁶ VOSYKA, V.: Okolo Tater. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 1–2, s. 4–9.

⁶³⁷ KÁNSKÝ, Miloš: Cestou necestou přes hory a doly, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 114–124.

že jsou na jedné lodi, protože museli čelit stejným nesnázím, než se do boudy dostali a zároveň měli společná témata k hovoru. Slastný pocit, že člověk v této nahodilé společnosti požívá uznání, chválu a respekt druhých, do určité míry posiloval nadšení z náročných výprav.⁶³⁸ Podle některých turistů působila turistika blahodárně i na politické spory. „*V přírodě potkává se člověk s člověkem, a politiku – necháváme rádi doma, v klidu,*“ objevovalo se v jednom z článků v Časopise turistů, podle kterého si turisté raději vyprávěli o zkušenostech s návštěvou různých hor a příroda, nejvíce velehorská, je sblížovala.⁶³⁹

Důležitou součástí turistických výprav bylo také poznávání oblastí s převažujícím německým obyvatelstvem. Zejména v začátcích českých turistických organizací mělo pronikání do německých oblastí zvláštní význam při prosazování češství. Mnozí turisté se vnímali jako „dobrodruzi“, „průzkumníci“ nebo „bojovníci“ za české zájmy a svým výpravám přikládali mimořádný význam. Značnou roli to hrálo v některých českých turistických organizacích se sídlem v blízkosti německé menšiny. Takové turistické oddíly se mohly vnímat jako předsunuté jednotky českého národa. Pro některé turisty to dokonce mohlo znamenat hlavní motivaci k účasti na výpravách a tento postoj přetrvával i po vzniku republiky, protože některá místa byla stále vnímaná jako národnostní rozhraní.⁶⁴⁰ Jako důležitý opěrný bod českého etnika v Krkonoších chápali vlastenci například stavbu Kolínské boudy v roce 1927, o kterou se zasloužil Odbor KČST v Kolíně.⁶⁴¹ Podobně důležitý český opěrný bod představovala Kramářova chata na Suchém vrchu v Orlických horách, původně útulna KČST posléze doplněná o rozhlednu, která už svým názvem odkazujícím k prvnímu československému premiérovi symbolicky přivlastňovala krajinu českému etniku. Zároveň ale přibývalo turistů, kteří již česko-německému napětí nepřikládali takovou váhu a více se koncentrovali na vlastní zážitky.⁶⁴² Mnoho turistů kladlo důraz nejen na poznávání přírody, ale i českého venkova a jeho obyvatelstva.⁶⁴³ Rozhovory s místním obyvatelstvem ale získávaly na atraktivitě zejména při putování Slovenskem nebo Podkarpatskou Rusí, které byly ještě do jisté míry zahaleny tajemnem. Na slovenských horách se turisté setkávali s tamním horským obyvatelstvem, rozprávěli s ním a dělali si obrázek o neznámém světě.⁶⁴⁴ Takové zkušenosti v nich

⁶³⁸ JESENSKÁ, Milena: Ovzduší v turistických boudách. Pestrý týden, roč. 2, č. 4 (26. 1. 1927), s. 3.

⁶³⁹ VAINA: Vlad.: Momentka z hor. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 55–56.

⁶⁴⁰ KROPÁČEK, J.: Zvičina 1898–1923. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 1, s. 27–31.

⁶⁴¹ BARTOŠ, Martin: Historie krkonošských bud. 3. vydání (poprvé 2016). Green Mango, Vrchlabí 2021, s. 104–107.

⁶⁴² Srov. DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948.

⁶⁴³ MÚA AV ČR, fond Radim Kettner, k. 35, inv. č. 2053, Turistika (rkp.).

⁶⁴⁴ CHODOUNSKÝ, Karel: Ďumbír – Šturec – Černý kámen, s. 41–45.

rozdmychávaly zájem o další cesty a utvrzovaly v nich pocit, že turistické cesty jim přináší ještě o něco více než jen obvykle zdůrazňovaný čerstvý vzduch a pohyb. Zároveň to v nich mohlo i podporovat pocit určité kulturní převahy nebo vyšší úrovně, bez významu jistě nebylo ani romantické srovnávání se slavnými cestovateli, kteří prozkoumávali Afriku nebo Ameriku. Turisté prodchnutí romantickými představami o poznávání neznámého pak jen obtížně chápali počínání těch výletníků, kteří spojovali turistické pochody bezmála se sportovními výkony, měřili si čas a ušlé kilometry a ignorovali prožitek přírody.⁶⁴⁵ Romantičtí turisté turistiku vnímali jako aktivitu, kterou člověk vykonává pro ni samou, nejde mu o rekordní výkony, ale o samotný zážitek, časem se však i tento prvek objevoval a někteří turisté dbali především na zaznamenáníhodné sportovní výkony než na potěchu z potulky.⁶⁴⁶ U některých cestovatelů se potulka mohla stát i životním stylem sama o sobě. Literárně své putování zpracovali například Zdeněk Matěj Kuděj nebo Filip Bálek Brodský. Oba přitom jako jednu z nejdůležitějších součástí svých cest vnímali družbu s místním obyvatelstvem, což mnohdy vedlo k nezapomenutelným zážitkům.⁶⁴⁷

U aktivních turistů výrazně rezonovala Rousseauova představa, že při pěší chůzi přírodou si člověk uvolní myšlenky, dosáhne pocitu svobody a pocitu, že je daleko od všeho, na čem je závislý. Sami totiž na základě vlastních zkušeností dospěli, aniž by Rousseaua znali, k témuž, někteří turisté si ale jeho přínosu byli vědomi a považovali ho dokonce za otce turistiky.⁶⁴⁸ V souvislosti s tím se často připomínal vliv Jeana Jacquesa Rousseaua, který vyzdvihoval význam pěší chůze, když ve své knize *Vyznání* například psal: „*Nikdy jsem tolik nemyslel a tolik nežil, tolik nepocítil své já, smím-li tak říci, jako na těch cestách, které jsem konal sám a pěšky. Pochodem se jaksi rozněcují a oživují moje myšlenky...*“⁶⁴⁹ I v meziválečném období pak turisté a výletníci cítili, že jim změna prostředí poskytovala oddych od každodenních stereotypů a umožňovala změnit myšlenky.⁶⁵⁰ To přivádělo k rekreační turistice i řadu vědců nebo umělců, kteří vnímali pěší výlety jako inspiraci pro svoji práci. Lákala ovšem i učitele nebo mnohé úředníky, i vysoce postavené, kteří potřebovali pohyb. Turistika tak představovala oblíbený způsob seberealizace, který ale nemusel být zdaleka jediný, který daný jednatel využíval. Například úředník ministerstva školství a národní

⁶⁴⁵ BŠ: Turistický chvat. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 8, s. 221.

⁶⁴⁶ HLAVIČKA, B.: Kapitola z turistiky. Světozor, roč. 35, č. 40 (3. 10. 1935), s. 676–677.

⁶⁴⁷ KUDĚJ, Zdeněk Matěj: Ve dvou se to lépe táhne. Hrst vzpomínek na pestré cesty po Čechách se (zesnulým) Jaroslavem Haškem. A. Svěcený, Praha 1923; BALEK-BRODŠKÝ, Filip: Pěšky Evropou. 30 000 kilometrů. J. Svátek, Praha 1923.

⁶⁴⁸ ŠTECH, Karel: Otec turistiky. Ke 150. výročí úmrtí Jeana Jacquesa Rousseaua. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 7, s. 177–180.

⁶⁴⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques: Vyznání. Rybka Publishers, Praha 2017, s. 160–161.

⁶⁵⁰ MACHÁČEK, Karel: Turistika a zdraví, s. 32–33.

osvěty Antonín Matula se plně seberealizoval prací pro národ ve svém úřadě, sám o sobě tvrdil, že byl „*nenapravitelným fanatikem práce*“, přesto si velmi cenil turistických výprav po horách se svou manželkou. Jak uváděl ve svých pamětech, při těchto výpravách „*prociťovali plně krásu života*.“⁶⁵¹ Výlety pro něj představovaly příjemnou seberealizační alternativu, ale v mnoha případech úředníci nechovali zdaleka takovou lásku ke své práci a volný čas chápali jako vysvobození. Mnohdy se totiž v práci cítili nedocenění, a o to více se upínali k volnému času jako k prostoru seberealizace. Turistika se proto u řady z nich těšila značné oblibě, protože jim nabízela mnohé uspokojení. Jako odměnu za svůj fyzický výkon pak chápali různé krásné výhledy a zážitky z výletů.

3.5. Pobyty v přírodě

3.5.1. Seberealizace na letním bytě a role přírody

Konzervativnější část společnosti hledala odpočinek v přírodě, ale mínila tím spořádanou vesnici, kde bylo možné využít služeb místních obyvatel a naladit se na romantiku nezkaženého venkova, kde byl „svět ještě v pořádku“. Pobyt na venkově pro ně zpravidla znamenal ubytování u místních obyvatel na statku nebo v chalupě, v oblíbených destinacích to bývaly ale také pobyty v nájemních vilách nebo v hotelech. Movitější rodiny disponovaly vlastními vilami nebo domky. Ideál pro ně představovala česká nezkažená vesnice, upřímné sousedské vztahy, selská čest a poctivost. Silně je ovlivňovalo vědomí, že se vrací ke svým kořenům. Étos nezkaženosti a životní síly české vesnice a jejího lidu mnohdy vycházel nejen z nostalgických vzpomínek na mládí, řada lidí ostatně ještě pocházela z venkova, ale byl také formován obrazem vesnice v české literatuře, která předkládala čtenářům působivý obraz malebné české krajiny a ideálního, ještě nezkaženého života ve venkovských kulisách.⁶⁵² Příjemný pocit z návratu na českou vesnici, nadšení a identifikace se pojilo s tradovaným mýtem o českých chaloupkách, které jsou kolébkou českého lidu.⁶⁵³ Vladimír Macura charakterizoval objevení chaloupky jako objevení českého venkova v jeho typických rysech, v jeho společenských

⁶⁵¹ HOLEČEK, Lukáš (ed.): Antonín Matula. Věčný oheň. Lidové noviny, MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 135.

⁶⁵² Tato představa byla do jisté míry formována českými spisovateli devatenáctého a počátku dvacátého století, kteří ve svých dílech líčili poměry na venkově (Božena Němcová, Karolína Světlá, Josef Holeček, Teréza Nováková, Karel Václav Rais, Jindřich Šimon Baar) i romantiku a sílu české přírody (Karel Klostermann, Jan Vrba). Zvláště Jan Vrba, jehož díla se těšila značné oblibě, ve svých dílech kladl důraz na každodenní krásu přírody, zejména lesa a tamní zvěře.

⁶⁵³ Pregnantně to vyjádřil například Josef Zaříčanský (vlastním jménem Josef Vocásek) v básni České chaloupky, kde je označoval za kolébkou jádra českého lidu. ZAŘÍČANSKÝ, Josef: České chaloupky, in: ZAŘÍČANSKÝ, Josef: Z české chaloupky. Bohdan Böhm. Nové Město nad Metují 1887, s. 27–28.

rozporech i etnografických rozmanitostech a zároveň ji chápal jako symbol češství.⁶⁵⁴ Zároveň na přelomu 19. a 20. století již plně zakořenila představa o přírodě jako estetické hodnotě.⁶⁵⁵

Poměry na vesnicích ale měly k vysněným ideálům daleko a obyvatelé měst se opakovaně setkávali s četnými problémy pobytu na venkově a někdy jim činilo potíže i soužití s tamním obyvatelstvem.⁶⁵⁶ Přesto si do svých pobytů mnohdy projektovali mnohé svoje sny a hledali vedle odpočinku a změny prostředí také něco, čím by se mohli seberealizovat. Tento přístup k pobytům na venkově měl tradici již od poloviny 19. století, kdy se na venkov začalo vyjíždět. Zaznamenal to ostatně již František Jaromír Rubeš ve svém humoristickém díle *Pan amanuensis na venku, aneb Putování za novelou*, které vycházelo i za první republiky. *Pan amanuensis* v něm svůj pobyt na venkově trávil tvůrčí činností, psal tam novelu.⁶⁵⁷ Tímto způsobem pojímali svůj pobyt na venkově někteří spisovatelé, kteří změnu prostředí vnímali jako zdroj inspirace a v případě, že se živili jiným zaměstnáním, také jako možnost soustředěně literárně pracovat. V tvůrčím psaní spatřovali možnost vlastního uplatnění a často právě pobyt mimo město jim umožňoval se tímto způsobem seberealizovat. Proto pro ně byly tyto pobyty tak důležité, protože pro ně symbolizovaly možnost tvůrčího procesu, byť samozřejmě mohli psát i jinde. Pobyt na venkově však představoval důležitý a v jistém smyslu i tradiční impuls k nové tvůrčí činnosti.

Mnozí lidé vyhledávali při svých pobytech také četbu jako způsob odpočinku a možnost se zasnít a četba letních hostů proto patřila mezi obvyklé činnosti. Někteří přímo četli knihy, které si s sebou přivezli, jiní brali do rukou spíše noviny, nosili si je k vodě a četli i rubriky, o které během roku nejevili zájem, a těšili se z nich více než v každodenním shonu.⁶⁵⁸ Mnozí čtenáři přímo oceňovali, že mohou s knihou sedět venku a zároveň si vychutnávat i atmosféru okolní přírody.⁶⁵⁹

Zejména univerzitní profesori a další vědečtí pracovníci tvořili poněkud specifickou skupinu, protože řada z nich pobyt na letním bytě chápala jako možnost konečně se dostat k jinému typu vědecké práce, kterou kvůli výkonu svého zaměstnání během roku zanedbávali. Ta často spočívala ve čtení a psaní. Seberealizovali se svojí vědeckou prací, prostředím letního

⁶⁵⁴ MACURA, Vladimír: *Idyla a česká chaloupka*, in: KAISEROVÁ, Kristina – MARTINOVSKÝ, Ivan (eds.): *Idyla a idylčnost v kultuře 19. století*. Albis international, Ústí nad Labem 1999, s. 11–35.

⁶⁵⁵ STIBRAL, K.: *Proč je příroda krásná?*, s. 115–130.

⁶⁵⁶ JENNE, A.: *Kačka Vomáčená*, s. 1–46.

⁶⁵⁷ *Populární kniha vyšla již ve 40. letech 19. století a byla opakovaně vydávána. RUBEŠ, František Jaromír: Pan amanuensis na venku, aneb Putování za novelou*. R. Promberger, Olomouc 1924 (poprvé vyšlo v roce 1841).

⁶⁵⁸ ŠOUKAL, Jiří: *Slasti a strasti letních bytů. Život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Academia, Praha 2016, s. 122–129.

⁶⁵⁹ A UK, fond Ladislav Syllaba, neuspořádáno, deník.

bytu jim však dávalo pocit tvůrčí svobody a umožňovalo jim jinak přemýšlet o vědeckých otázkách. Zároveň je ale třeba říct, že množství práce je často nutilo pracovat o dovolené i ve chvílích, kdy by raději odpočívali. Klíčová pro ně byla změna prostředí, jen u některých měla zvláštní význam i okolní příroda. Někdy si dokonce schválně vybírali takové destinace, aby se mohli potkat se svými kolegy a diskutovat o pracovních záležitostech.⁶⁶⁰ Pro jiné vědce naopak jejich práce představovala nejen vrcholnou seberealizaci, ale také velké duševní vypětí a tlak, a proto v přírodě v době dovolených hledali skutečně spíše klid a kvitovali, když se nemuseli s nikým příliš potkávat.⁶⁶¹ Určitou roli pro ně hrálo i přiblížení se prostým lidem. Tak o tom psal například slavista a archeolog Lubor Niederle orientalistovi a cestovateli Aloisovi Musilovi v roce 1924. „*Spokojím se se svou chalupou ve Veletínách, s mezemi, po kterých tam chodím, s lesíkem, který mě tam poskytne trochu stínu a tichého šumění listí ... Žádné sebezářivější nebe a seberozkošnější krajina mi nenahradí klid, který mám venku, když s tím nebo oním strýcem nebo tetkou hovořím, co dělají jejich pole, jejich dobytek a jejich děti.*“⁶⁶²

Příroda jako objekt zájmu byla také ideálním prostředím pro četné amatérské vědce, kteří se zabývali například historií, archeologií⁶⁶³ botanikou, entomologií⁶⁶⁴ nebo geologií. Ti se většinou o otázky příslušné vědy zajímali po celý rok a mnohdy pro ně představovala útěk z ubíjející rutiny jejich povolání (bývali to většinou učitelé nebo úředníci, policisté⁶⁶⁵) a někdy i z rodinných starostí. Zpravidla četli odborné spisy a periodika, zajímali se o aktuality v dané vědě a mnohdy bývali v daném oboru i literárně činní. Pokud jim to situace dovolovala, vyrazili do přírody, aby ověřovali různé poznatky a snažili se učinit nové objevy. Svým amatérským výzkumem se plně seberealizovali, a proto se často snažili, aby se jejich letní dovolená nějak skloubila s vlastní vědeckou vášní. Volné dny pak mohli využívat k procházkám, pozorování a praktickému zkoumání, o kterém pak zase psali do časopisů nebo o nich informovali vědecké profesionály.⁶⁶⁶ Tímto způsobem se seberealizoval například vrchním zdravotní rada a šéflékař

⁶⁶⁰ ŠOUKAL, Jiří: Univerzitní profesori na letním bytě v první polovině 20. století. *Historická geografie*, roč. 44 (2018), č. 2, s. 195–216.

⁶⁶¹ MÚA AV ČR, fond Arnold Jirásek, k. 2, kniha deník 11. 5. 1931 – 16. 7. 1933.

⁶⁶² JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – ŽDÁRSKÝ, Pavel – GECKO, Tomáš: *Korespondence Aloise Musila I.*

Alois Musil a počátky Orientálního ústavu v korespondenci „otců zakladatelů“. MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 99.

⁶⁶³ Na tomto místě lze uvést např. tábořského učitele Františka Lískovce, který se ve volném čase věnoval archeologii a historii. Srov. Husitské muzeum v Táboře, *Sbírka Písemná pozůstalost Františka Lískovce*.

⁶⁶⁴ Entomologie se stala v poslední třetině 19. století v souvislosti s rozvojem mikroskopu a proměnou estetického vnímání přírody nesmírně populárním koníčkem. STIBRAL, K.: Proč je příroda krásná?, s. 128–129. K významným amatérským osobnostem, které se zapsaly do dějin české entomologie, srov. KLEISNER, Karel: Chitin a čas. Poznámky k dějinám oboru entomologie v českých zemích 1900–1950, in: KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Semináře a studie k dějinám vědy. Kabinet pro dějiny vědy ÚSD AV ČR*, Praha 2009, s. 457–474.

⁶⁶⁵ V beletrii zaznamenával zájem četníků o sbírání nerostů nebo motýlů Karel Poláček. Srov.: POLÁČEK, Karel: *Hlavní přelíčení*. 5. vydání (poprvé 1932). Československý spisovatel, Praha 1969, s. 20.

⁶⁶⁶ MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 6, inv. č. 357, Josef Otruba; A NM, fond Karel Domin, k. 14, inv. č. 1736, František Nábělek.

Ředitelství státních drah v Olomouci Mauric Remeš, který svou pětítýdenní dovolenou využíval k cestování po republice, během kterého sbíral paleontologický materiál.⁶⁶⁷ Podobně se v přírodě seberealizovali i další amatérští vědci různých profesí, například poštovní úředníci nebo středoškolští profesori, kteří se často zajímali o botaniku. Motiv vědce, který vyražel o své dovolené do míst, kde mohl vědecky bádát, se v humorné poloze objevil i v humoristickém románu V. Zíky Pan profesor a ostatní, ve kterém středoškolský profesor, odborník na archeologii, vede v létě svoji rodinu na letní byt do lokality, kde by mohl dokázat, že se lidé v době bronzové holili žiletkami.⁶⁶⁸

Charakteristické pro pobyty na venkově také bylo, že mnoho letních hostů sice vyjíždělo na venkov kvůli přírodě, nejčastěji se hovořilo o důležitosti čerstvého vzduchu, ale osobně ani nemuseli cítit potřebu skutečného setkání s přírodou a stačilo jim se jenom věnovat různým aktivitám na venkově. Při návštěvách venkova totiž tradičně hrávala důležitou roli také společenská stránka pobytu, mnozí lidé vyhledávali především společnost jiných lidí, ať už se jednalo o zajímavé společenské kontakty nebo spíše o setkání s přáteli či s rodinou. Proto mnohdy otcové od rodin upřednostňovali vysedávání s přáteli v místních hospodách, a ženy seznamování s novými lidmi nebo povídání se známými. Mnozí hosté dokonce oceňovali možnost na letním bytě si jen tak nezávazně pobesedovat, dozvědět se něco nového, nebo třeba hrát karty apod., což mělo jen malou souvislost s tolik proklamovanou touhou po přírodě. Ostatně již při výběru letního sídla pro mnohé rodiny hrála větší úlohu prestiž dané lokality a s tím spojená možnost pohybovat se v nějaké předpokládané společnosti či komunitě než skutečný pobyt v přírodě. Mezi lokality výrazně vázané na specifické společenské klima se tradičně řadil například východočeský Potštejn, který se v průběhu let stal oblíbeným cílem univerzitních profesorů a řada příslušníků vědecké komunity sem jezdila nejen kvůli přírodě nebo odpočinku, ale také ze společenských důvodů.⁶⁶⁹ V sousedním Rakousku podobnou roli sehrávala letní sídla v dnešním okrese Liezen v severozápadním Štýrsku (zejména Bad Aussee, Grundlsee a Altaussee), která rovněž lákala osoby z vědeckého prostředí.⁶⁷⁰ V celoevropském kontextu si velkou prestiž si udržovala některá letní sídla poblíž velkých měst, například u

⁶⁶⁷ MÚA AV ČR, fond Radim Kettner, k. 3, inv. č. 23, korespondence s Mauricem Remešem.

⁶⁶⁸ ZÍKA, Vláďa: Pan profesor a ostatní. Optimistický příběh, J. Jícha, Brno 1943.

⁶⁶⁹ KOKEŠOVÁ, Helena: Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně, in: KALETA, Petr – NOVOSAD, Lukáš (eds.), Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2008, s. 156–166; Srv. také KOKEŠOVÁ, Helena: Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů, in: BLŮMLOVÁ, Dagmar – KUBÁT, Petr a kol.: Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3. Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny, České Budějovice 2009, s. 354–368.

⁶⁷⁰ PALME, Johanna: Sommerfrische des Geistes. Wissenschaftler im Ausserland. Alpenpost, Bad Aussee 1999, s. 20–34.

Vídně, Paříže,⁶⁷¹ Berlína nebo Londýna. Podobně tomu bylo i u některých atraktivních lokalit v okolí Prahy, které i přes svůj nepopíratelný půvab a přednosti spojené s přírodními scenériemi často lákaly hlavně kvůli předpokládanému společenskému ruchu. Proto dovolené na českém venkově pro většinu lidí znamenaly různé možnosti seberealizace od skutečného spojení s přírodou prostřednictvím některých typických činností (např. rybaření) až po seberealizaci společenskou. Nejčastější bezpochyby byly výlety přírodou, při kterých se člověk mohl osvěžit a načerpat sil, které již zmíněny v podkapitole 3. 4. Turistika a výlety do přírody.

Klasickou činností spojenou s pobytem na českém venkově a zároveň bezprostředně související s návštěvou přírody bylo houbaření. Sbíráni hub a jejich konzumace měla zejména ve venkovském prostředí velkou tradici, s rozvojem zájmu středních vrstev o návštěvu lesů v druhé polovině 19. století se rozšířilo i mezi městské obyvatelstvo, které začalo propojovat tento způsob získávání surovin s odpočinkem a relaxací. I pro městské obyvatele mířící do lesů byla vidina zisku hub pro přípravu pokrmu důležitá, výrazněji ale akcentovali i proces samotného hledání, při kterém se mohli v tichu a klidu procházet lesem a užívat krásu přírody. Zvýšený zájem o sbírání hub vedl i ke vzniku prvních příruček, které varovaly před nejdělnými houbami, později radily i se sušením a nakládáním.⁶⁷² Návody na přípravu hub byly také součástí kuchařek. Houbaření si zpočátku zřejmě více oblíbili muži, kteří v tom spatřovali únik od některých povinností, kterých se nezbavili ani na dovolené, naopak ženy to do jisté míry chápali jako další práci, která se pojila s pobytem na venkově (stejně jako např. zavařování), protože jim obvykle připadla povinnost houby sušit, krájet, a připravovat k jídlu. Zejména u těch lidí, kteří ještě sami vyrůstali na venkově, sehrávalo houbaření i určitou symbolickou úlohu. Zatímco jedni ho chápali jako nostalgický návrat do mladých let, druzí na něj mívali negativní vzpomínky, protože jim evokovalo nedostatek a plahočení se po lesích.⁶⁷³ Význam sběru hub se značně posílil během první světové války, kdy se v souvislosti se zásobovacími obtížemi a nedostatkem potravin cenila každá možnost obstarat si potravu.⁶⁷⁴ Po válce se však houbaření pro městské obyvatele stávalo spíše příjemným rozptýlením, pro některé i

⁶⁷¹ WEBER, Eugen: France. Fin de Siècle. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts), London (England) 1986, p. 177–194.

⁶⁷² K otázce dobových praktických rad srov. např. MAY, Alois A.: Jedlé houby lesů českomoravských. Jejich sbírání, sušení, nakládání a upotřebení v domácnosti. Předpisy opatrnosti při zacházení s houbami jako s pokrmem a v případech otrávení jedlými houbami. A. Reinwart, Praha 1892.

⁶⁷³ BILIÁNOVÁ, Popelka: Do panského stavu. 3. díl. 7. vydání (poprvé 1907, 3. díl 1920) Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1926, s. 304.

⁶⁷⁴ SLABOVÁ, Markéta: „Kdo si v létě nesušil ovoce a houby, bude v zimě sušit hubu.“ Strava a stravování ve válečných letech 1914–1918, in: JEDLIČKOVÁ, Blanka – LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – ŘÍHA, Ivo (eds.): Krajiny prostřených i prázdných stolů. I. Evropská gastronomie v proměnách staletí. Univerzita Pardubice, Pardubice – Polabiny 2016, s. 207–226.

koníčkem.⁶⁷⁵ V období první republiky už se houbaření mezi středními vrstvami natolik rozšířilo, že bývalo pro některé rodiny důležitým kritériem pro výběr cílové destinace v rámci českého venkova. Místní provozovatelé si toho byli vědomi, a proto někdy výskyt hub v okolí přímo zdůrazňovali.⁶⁷⁶ Výpravy na houby se v některých případech stávaly rodinou událostí, kdy celá rodina vyrazila společně do lesa.⁶⁷⁷ Pro děti to býval úžasný zážitek, při kterém poznávali přírodní bohatství, ale také mohli strávit nerušené chvíli s rodiči, nebo mezi sebou soutěžit, kdo toho najde víc.⁶⁷⁸ Společný zájem o houby mohl také vést k seznámení.⁶⁷⁹ S motivem nálezu hub při procházce pracoval i Zdeněk Jirotka ve svém humoristickém románu *Saturnin*.⁶⁸⁰

Sbírání a zpracování hub se proto v některých oblastech stalo oblíbenou volnočasovou aktivitou a sušení hub v oknech nebo na balkonech tvořilo pro mnohé rodiny nedílnou součást jejich letního ubytování.⁶⁸¹ V některých rodinách hrály výpravy do lesa na houby důležitou roli, a houby se stávaly důležitým tématem hovoru, přičemž mohly být i předmětem sváru v rodině.⁶⁸² Zatímco někteří lidé chápali houbaření jako příjemné rozptýlení, jiní ho pojímali jako „sport“, kterému se vášnivě věnovali.⁶⁸³ Libovali si, že při hledání hub se tělo zdravě unaví, mysl zapomene na všední starosti a odpočine si, a nacházení hub jim navíc dávalo pocit štěstí a uspokojení a někdy také úspěchu. Nadšenci pak s chutí studovali odbornou literaturu a sledovali nejnovější zprávy ze světa mykologie.⁶⁸⁴ Právě tehdy se houbaření stávalo lidem zdrojem seberealizace, na kterou se těšili, kterou si užívali a na kterou s oblibou vzpomínali, mezi houbaři ostatně vyprávění o zážitcích spojených s nalézáním hub hrálo důležitou roli.⁶⁸⁵ Časté probíhaly mezi houbaři diskuse o tom, jestli je daná houba jedlá nebo ne, ostatně i sami odborníci využívali zkušeností a postřehů houbařů k doplnění vlastních poznatků. Časopis *Mykologia* například vyzýval houbaře, aby se o své postřehy a znalosti dělili.⁶⁸⁶ Díky tomu

⁶⁷⁵ ZHOR, Jiří: Lichnický notýsek. Dr. Václav Tomsa, Praha 1943, s. 57.

⁶⁷⁶ Např. *Národní politika*, roč. 60, č. 245 (6. 9. 1942), s. 12; *Národní politika*, roč. 61, č. 180 (4. 7. 1943), s. 10.

⁶⁷⁷ O svátečních houbařích. *Sousedské klábosení* od jednoho z nich. *Pestrý týden*, roč. 2, č. 24 (15. 6. 1927), s. 11.

⁶⁷⁸ MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, inv. č. 201, MÁLEK, Ivan: Jak jsme chodili na houby. *Vzpomínková ekologie červených křemenáčů*. (Text určený pro časopis *Mykologické listy*, strojopis.)

⁶⁷⁹ KHÁS, Ladislav: Houbařská, in: KHÁS, Ladislav: *Druhá sebranka*. Symposium, Praha 1970, s. 82–87.

⁶⁸⁰ JIROTKA, Zdeněk: *Saturnin*. Lidová tiskárna, Brno 1942, s. 113–116.

⁶⁸¹ POLÁČEK, Karel: *Michelup a motocykl*. 3. vydání (poprvé 1935). Československý spisovatel, Praha 1956, s. 79; SVITAVSKÝ, Jaroslav: O tom houbaření. *Lidové noviny*, roč. 35, č. 383 (31. 7. 1927), s. 11.

⁶⁸² BASS, Eduard: Nad mrtvými houbami, in: BASS, Eduard: *Kázáníčka*. Fr. Borový, Praha 1946, s. 17–22.

⁶⁸³ JOTA, L.: Slavný houbař. *Nedělní zábavná a poučná příloha Národní politiky*, roč. 35, č. 219 (11. 8. 1935), s. 2.

⁶⁸⁴ RÝPAR, Vladimír: O tajemstvích hříbků neboli sport mykologický. *Pestrý týden*, ročník 14, č. 37 (16. 9. 1939), s. 4.

⁶⁸⁵ PAKOSTA, Jan: Luftřáci. *Přírodopisná studie*. *Humoristické listy*, roč. 70, č. 32 (5. 8. 1927), s. 445–446; k tomu též srov. WERNER, Vilém: *Chodí houbař po lese*. Jiří Chvojka, Havlíčkův Brod 1947.

⁶⁸⁶ *Výzva houbařům!* *Mykologia*, roč. 1 (1924), č. 1, s. 16.

mohli houbaři významně ovlivnit podobu budoucích odborných statí nebo příruček či atlasů hub a vědomí, že jejich vlastní činnost má význam pro vědu, jen posilovalo jejich touhu v mykologii něco dokázat. Někteří houbaři přitom přiznávali, že hledání a sbírání je pro ně potěšení, jíst houby ale odmítali.⁶⁸⁷

Volnočasová aktivita se jim stávala i životním cílem a pro mnohé se stala oblíbenou aktivitou, ba přímo vášní, i mimo pobyt na venkově.⁶⁸⁸ Bylo proto možno rozlišovat mezi houbaři, kteří vyráželi do lesů pravidelně, měli svá místa, své zvyky a mezi tzv. svátečními houbaři, kteří do lesů nejčastěji vyráželi právě o dovolené. Houbaři měli ve zvyku chodit do lesa po ránu, pohybovat se potichu a ctít prostředí lesa. Existoval rozdíl mezi houbaři obyčejnými, často venkovany, kteří chápali sběr hub jako výdělečnou činnost a mezi houbaři, pro které znamenala výprava na houby především zážitek. Ti bývali někdy trochu s nadsázkou označováni jako houbaři vědečtí, pro které bylo houbaření skutečnou vášní,⁶⁸⁹ zejména o dovolených se k nim připojovali i výše zmiňovaní houbaři sváteční. Ti, zejména pokud vyrazili s celou rodinou, často dělali v lese hluk.⁶⁹⁰ Houbaření však bylo rozšířené i mezi skauty.⁶⁹¹ Mezi aktivní houbaře patřili například učitelé, kteří se buď přímo angažovali v Československém klubu mykologů, nebo alespoň psali do odborných periodik o svých zkušenostech.⁶⁹² Kromě nich se v mykologickém klubu angažovali soudci, advokáti, úředníci a univerzitní odborníci. Karel Čapek ve svých dílech přisuzoval zájem o houbaření také četníkům.⁶⁹³ Odborná veřejnost se přitom již tehdy dělila na dva tábory, konkurenci mykologickému klubu tvořila Československá mykologická společnost, která byla propojena s Časopisem československých houbařů, provozovala houbařskou poradnu⁶⁹⁴ a v září v Praze tradičně konávala výstavu jedlých i nejedlých hub.⁶⁹⁵ Výstava se těšila zpravidla velkému zájmu vášnivých houbařů, ale i těch, kteří houbařili na dovolené a chtěli si v září ještě připomenout vlastní houbařské zážitky z prázdnin.⁶⁹⁶ I zde se ukazovalo, že počet houbařů

⁶⁸⁷ JOTA, L.: Slavný houbař, s. 2.

⁶⁸⁸ WERNER, V.: Chodí houbař po lese, s. 27–36.

⁶⁸⁹ WERNER, V.: Chodí houbař po lese, s. 7–11.

⁶⁹⁰ O svátečních houbařích. Sousedské klábosení od jednoho z nich. Pestrý týden, roč. 2, č. 24 (15. 6. 1927), s. 11.

⁶⁹¹ MATOUŠEK, Otakar – ALBRECHTOVÁ, Vlasta: Sběratel hub. Ilustrovaný klíč k bezpečnému poznání hub pro každého. 4. doplněné vydání (poprvé 1920). Šolc a Šimáček, Praha 1921, s. 5.

⁶⁹² Potvrzují to zejména čtenářské rubriky v časopise Mykologa, kam často své postřehy posílali právě učitelé.

⁶⁹³ V povídce Muž, který se nelíbil, si strážmistr Kolda v kanceláři sušil houby. ČAPEK, Karel: Muž, který se nelíbil, in: ČAPEK, Karel: Povídky z jedné kapsy. Aventinum, Praha 1929, s. 89–96.

⁶⁹⁴ SMOTLACHA, František: Československá mykologická společnost. Časopis československých houbařů, roč. 2, č. 3–5 (15. 5. 1921), s. 99–100.

⁶⁹⁵ Výstava hub. *Expres*, roč. 2, č. 203 (6. 9. 1929), s. 2; Československá mykologická společnost v Praze ... *Expres*, roč. 8, č. 214 (18. 9. 1935), s. 5.

⁶⁹⁶ BASS, Eduard: Nad mrtvými houbami, s. 17–22.

angažovaných ve společnosti nebo klubu byl poměrně malý, zatímco houbařů, kteří vyrazili do lesa na houby jen občas, nejčastěji právě o dovolené, bylo mnohem více.⁶⁹⁷

Stejně jako houbaření fungovalo coby zdroj seberealizace v přírodě i rybaření. To ovšem vyžadovalo již složitější přípravu, rybář musel mít rybářské náčiní a v ideálním případě byl potřeba i rybářský lístek.⁶⁹⁸ Bez rybářského povolení se chytající vystavoval nebezpečí, že bude popotahován po soudech.⁶⁹⁹ I v případě rybaření existovalo vedle sebe několik skupin, profesionální rybáři, kteří se touto činností živili a amatérští, mezi kterými byli zavilí fanoušci nadšeně trávící co nejvíce volného času na rybách a sváteční, kteří vyrazili jednou za čas, nejčastěji na dovolené na venkově. Pro amatérské rybáře se brzy ujal pojem sportovní rybáři. Rybaření jako sportovní a rekreační činnost se do českého prostředí dostala z Anglie⁷⁰⁰ v druhé polovině 19. století⁷⁰¹ a jeho rostoucí obliba vedla v roce 1883 ke vzniku prvního rybářského zákona. Ten reguloval do té doby volné právo lovení ryb zavedením rybářského lístku a zároveň chránil některé druhy a omezoval způsob lovení. V následujících letech na přelomu století vznikalo velké množství rybářských organizací sdružujících rybáře z okolí. Někdy bývaly součástí místních Okrašlovacích spolků a teprve později se osamostatňovaly jako například ve východočeské Chocni, kde dlouhá léta při tamním Okrašlovacím spolku působil odbor přátel rybářství.⁷⁰² Jinde, například v Táboře, vytvořili rybáři od počátku samostatný spolek, který výrazně ovlivňoval veřejné dění.⁷⁰³ V Praze rybářských spolků vzniklo hned několik⁷⁰⁴ a plnily úlohu jak společenskou (v tom vynikal zejména První rybářský klub v Praze, který mezi členy

⁶⁹⁷ Československá mykologická společnost založená v roce 1921 od počátku registrovala zájem okolo tisíce houbařů, z nichž příspěvky zaplatila zhruba polovina. SMOTLACHA, F.: Československá mykologická společnost, s. 99–100. Na konci roku 1932 měla společnost 442 členů. Zpráva z valné hromady Čsl.

Mykologické společnosti. Časopis československých houbařů, roč. 13, č. 3–4 (15. 5. 1933), s. 59–61.

⁶⁹⁸ Rybářský lístek se vydával přímo na jméno rybáře, buď majitelům, nebo nájemníkům práva rybářského (těm ho vydával okresní politický úřad), nebo třetím osobám (těm ho mohli vydávat majetníci nebo nájemníci práva rybářského). Lístek platil po dobu jednoho roku pro vody, kde se smělo lovit. Zákon č. 22/1883 čes. z. z. ze dne 9. 10. 1891 ve znění upraveném zákonem ze dne 7. května 1891, č. 30 ř. z., v příčině některých opatření ke zvelebení rybářství ve vnitrozemských vodách.

⁶⁹⁹ Srov. SOA Praha, fond Zemský trestní soud v Praze, sign. Tk XXVI 6831/27, Spisy trestní věci Oldřich Bursík, 1927.

⁷⁰⁰ HUGGINS, Mike: The Victorians and Sport. Continuum, London 2004, p. 20.

⁷⁰¹ TEJČKA, Jaroslav: Rybářský sport. Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1934, s. 33.

⁷⁰² NEZBEDA, Vilém: Choceňské rybářství v zrcadle času, in: NOVOTNÝ, Miroslav a kolektiv (eds.): Sto let Českého rybářského svazu – místní organizace Choceň (1888–1988). Pamětní sborník z historie i současnosti. MO českého rybářského svazu, Choceň 1988, s. 18–36.

⁷⁰³ 70. let. Sborník prací k 70. výročí založení místní organizace Československého svazu rybářů v Táboře 1888–1958. Red. A. Z. Hnízdo. MO Československého svazu rybářů v Táboře, Tábor 1958, s. 7–13.

⁷⁰⁴ Některé rybářské spolky v Praze ještě před první světovou válkou zanikly, v první polovině 20. let jich existovalo v obvodu Velké Prahy sedm, zvláště Organizace pražských sportovních rybářů sportujících na vodách pražských měla hned několik odboček v různých částech Prahy. Ve 30. letech vznikaly ještě další rybářské spolky se sídlem v Praze. LAŠŤOVKA, Marek – LAŠŤOVKOVÁ, Barbora – RATAJ, Tomáš – RATAJOVÁ, Jana – TRÍKAČ, Josef: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990. Scriptorium, Praha 1998, s. 110–130.

zaznamenal i řadu významných jmen a pořádal různé společenské akce),⁷⁰⁵ tak praktickou, když informovaly členy o legislativních a odborných novinkách a zajišťovaly svým členům právo rybařit v některých oblastech. Pro Pražany vyjíždějící na letní byty v okolí Prahy sehrával důležitou roli zejména První rybářský klub v Praze, který pronajímal pro chytání atraktivní části Vltavy, Berounky, Sázavy a Labe.⁷⁰⁶ Kromě toho rybářské spolky pořádaly závody, účastnily se rybářských výstav, snažily se pečovat o čistotu řek (zpravidla se dostávaly do sporu s místními průmyslovými podniky) a někdy se také zaměřovaly na chov ryb.⁷⁰⁷ Pro většinu rybářů však byl nejdůležitější samotný lov, kterému věnovali volný čas, často neděle, svátky,⁷⁰⁸ ale s oblibou také dovolené, o kterých mohli u vody trávit celé dny.

Po vzniku republiky počet sportovních rybářů ještě vzrostl,⁷⁰⁹ zejména v období letních dovolených hlásily mnohé kraje zvýšenou poptávku po rybářských lístcích. Na moravských řekách údajně „každý druhý host stával se náruživým sportovcem.“ To ale zároveň vedlo k tomu, že lidé vylovili více ryb, někteří údajně dokonce nechávali na hladině přes noc šňůrky, aby zvýšili úspěšnost lovu, což mělo negativní vliv na řeku. Proto například schwarzenberské panství na Orlíku odmítalo řadě letních hostů vydávat rybářské lístky.⁷¹⁰ Stejně tak stoupala popularita rybářských výstav i závodů. Řada rybářů chápala svoji zálibu skutečně jako sport, některé spolky ostatně nesly tento pojem i v názvu (např. Organizace pražských sportovních rybářů sportujících na vodách pražských).⁷¹¹ Smyslem jejich snažení se stávalo zdokonalování v různých technikách lovu, které pak předváděli svým kolegům. Soutěživost mezi rybáři umocňovala ještě tzv. rybářská latina, chlubení se velikostí úlovku,⁷¹² což se nezdálo terčem vtipů.⁷¹³

⁷⁰⁵ Mezi čestné členy patřil například prezident T. G. Masaryk, ještě na konci 19. století i příslušníci šlechty. Členy byly také osobnosti z vědeckého, uměleckého a politického života. 50 let Prvního rybářského klubu v Praze 1886–1936, s. 6; Klub se také věnoval společenským akcím. 50 let Prvního rybářského klubu v Praze 1886–1936. První rybářský klub v Praze, Praha 1936, s. 44–45.

⁷⁰⁶ 50 let Prvního rybářského klubu v Praze 1886–1936, s. 36.

⁷⁰⁷ 70. let. Sborník prací k 70. výročí založení místní organizace Československého svazu rybářů v Táboře 1888–1958, s. 7–13; NEZBEDA, V: Choceňské rybářství v zrcadle času, s. 18–36; Výroční zpráva Zemského svazu rybářského v Praze za rok 1935. Zemský svaz rybářský, Praha 1936, s. 30.

⁷⁰⁸ POLÁČEK, Karel: Hostinec U kamenného stolu. 10. vydání (poprvé 1941 pod jménem Vlastimila Rady), Euromedia Group, Praha 2006, s. 49–55.

⁷⁰⁹ TEJČKA, J.: Rybářský sport, s. 32.

⁷¹⁰ HÁNEK, Viktor: Rybaření se u nás rozmáhá. Večer, roč. 14, č. 239 (18. 10. 1927), s. 3

⁷¹¹ LAŠTOVKA, M. – LAŠTOVKOVÁ, B. – RATAJ, T. – RATAJOVÁ, J. – TRÍKAČ, J.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990, s. 114.

⁷¹² WERNER, Vilém: Sedí rybář u vody... Kratochvilné povídky o rybách, rybářích a o všem, co se k tomu připeletlo Jos. R. Vilímek, Praha 1942, s. 47–58.

⁷¹³ Např. v kresleném vtipu v časopise Komár jeden rybář zjistil, že důležitější, než něco chytit je mít velké rozpažení rukou, aby mohl být popisovaný úlovek co největší. Srov: Kousek rybářské latiny. Komár, roč. 3, č. 14 (9. 4. 1927), s. 3.

Sportovní výkon spatřovali ale také v souboji s rybou, který dokonce označovali za vrcholný zážitek.⁷¹⁴ Rybář při chytání totiž musel osvědčit dovednosti, rozvahu a využít svých zkušeností. Uspokojení z úspěchu proto bylo srovnatelné s pocitem z úspěchů ze sportovního klání.⁷¹⁵ Sportovní rybaření také představovalo všestranný tělocvik, protože mělo propojovat pěší chození krajinou s fyzickou námahou při chytání a dýchání čerstvého vzduchu při pohybu.⁷¹⁶ Tomu se však věnovali jen aktivnější rybáři (nebo též „dynamičtí“)⁷¹⁷, kteří s oblibou vyhledávali různé typy vod a rozličné druhy ryb, rádi se učili nové metody chytání a toužili poznávat nové krajiny. Celá řada rybářů se ale spokojila jen s posedáváním na jednom místě. Rybaření jim totiž přinášelo hlavně odpočinek od povinností, ale také od civilizace. V tomto smyslu bylo rybaření návratem k přírodě, podle některých dokonce návratem k přírodě v nejušlechtilším slova smyslu.⁷¹⁸ Rybaření tak pro některé jedince mohlo představovat jedinečné spojení s přírodou, při němž mohou pozorovat život v řece a kolem ní. Přinášelo jim znalosti o přírodě,⁷¹⁹ ale také pocit uspokojení v rousseauovském smyslu, posezení u vody totiž pro ně znamenalo svobodu a uvolnění. Výraznou roli také sehrávalo odpoutání se od jiných povinností. Tento zřejmě dost rozšířený motiv k rybaření se objevoval i v kreslených vtipěch. Například v Humoristických listech se do rybaření pustila i kreslená postavička Pan Neduna, hlavní postava série kreslených vtipů. V epizodě Pan Neduna na letním bytě byl zobrazen, jak sedí s prutem u vody. Chytání mu ale bylo jenom záminkou, aby mohl být o samotě, pospávat, jíst a ve vodě si chladit lahvové pivo, které poté konzumoval.⁷²⁰ To naráželo na skutečnost, že v mnoha případech nebyl požitek z rybaření ani tak spojen se skutečným chytáním nebo s úspěchem při lovu, jako spíše s touhou po samotě a klidu. Hledání samoty zřejmě také vedlo k označení rybářů jako „tichých bláznů“, které se rozšířilo již v meziválečném období.⁷²¹

Rybaření bylo často prezentováno jako nejúplnější ozdravení duše a těla,⁷²² které se navíc hodilo i pro starší lidi. Mnohdy se ostatně stávalo oblíbenou aktivitou mužů v důchodu, což reflektovaly i některé tehdejší filmy, například *Ryba na suchu* nebo *Milování zakázáno*.⁷²³

⁷¹⁴ TEJČKA, J.: *Rybářský sport*, s. 32.

⁷¹⁵ ROITH, Jindřich: *O sportu královském*. *Světovzor*, roč. 33, č. 30 (27. 7. 1933), s. 4.

⁷¹⁶ TEJČKA, J.: *Rybářský sport*, s. 29.

⁷¹⁷ Lékař Vladimír Vondráček charakterizoval svého přítele, lékaře Františka Neuwirta jako dynamického rybáře, protože rád měnil místo chytání a často chytal pstruhy na mušku. VONDRÁČEK, Vladimír: *Konec vzpomínání (1938–1945)*. Avicenum, Praha 1988, s. 38.

⁷¹⁸ TEJČKA, J.: *Rybářský sport*, s. 27.

⁷¹⁹ K postřehům rybářských výletů a pozorování přírody srov. např. MAHEN, Jiří: *Rybářská knížka*. St. Kočí, Brno 1921.

⁷²⁰ HD: *Pan Neduna na letním bytě*. *Humoristické listy*, roč. 74, č. 25 (19. 6. 1931), s. 344.

⁷²¹ ROITH, Jindřich: *O sportu královském*, s. 4.

⁷²² TEJČKA, J.: *Rybářský sport*, s. 28.

⁷²³ *Ryba na suchu*, režie Vladimír Slavínský, 1942; *Milování zakázáno*, režie Miroslav Cikán, Karel Lamač, 1938.

Stejně jako jiné sporty nebo pohyb v přírodě se dávalo do kontrastu s vysedáváním v zakouřených hospodách.⁷²⁴ Téměř všeobecné přesvědčení, že rybaření znamená klid, který léčí,⁷²⁵ se promítl i do literární a filmové tvorby. Ve filmu *Ideál septimy* dostane jedna z postav (Jindřich Tůma v podání Jindřicha Plachty) od lékaře doporučení, aby chodil na ryby.⁷²⁶ Rybaření jako léčbu nervů ale reflektovali umělci již v 19. století, například v humoristické povídce Ladislava Stroupežnického *Hedvábníci a ryby* hlavní postava odjede z města na venkov a doufá, že právě rybaření mu přinese potřebný klid a odreagování.⁷²⁷ Obecné přesvědčení o blahodárnosti rybaření vedlo k jeho popularitě v letním období, kdy lidé vyjížděli na letní byty na český venkov a část mužů plánovala na dobu svého letního pobytu chytání ryb.⁷²⁸ Naopak u žen se láska k rybaření objevovalo jen výjimečně, často totiž pobyt na dovolené vnímaly jako příležitost seznámit se s místní společností, a proto je sezení o samotě příliš nelákalo. Kromě toho pro ně nebylo tak jednoduché zbavit se svých povinností v domácnosti, jako se to dařilo mužům. Zejména pokud měly děti, nebylo jednoduché si odejít od zbytku rodiny k vodě a v klidu si tam vysedávat. Rybaření navíc bývalo někdy spojeno i s nepohodlím. Mnohem víc proto lákalo muže, kteří se mohli při rybaření seberealizovat sportovním výkonem (dokázat si, že něco zvládnou), získáváním znalostí a jejich aplikací nebo se uspokojit klidem a samotou. Delší pobyt na venkově jim umožňoval dostat se již ráno na kýžené místo, které splňovalo jejich požadavky (klid, hodně ryb, zajímavá příroda). Ostatně právě zážitek ranních jiter u vody patřil podle rybářů k těm nejkrásnějším⁷²⁹ a podobal se zkušenostem turistů, kteří mezi nejkrásnější zážitky řadili východ a západ slunce a sledování přírodních krás.

Jako specifický způsob seberealizace v přírodě lze charakterizovat také myslivost, která se však zpravidla pojila s kratšími pobyty na venkově většinou na podzim, kdy probíhaly hony. Honů se účastnilo venkovské obyvatelstvo, které vnímalo lovení zvěře jako možnost si přilepšit, a zájemci z měst, pro které honitba představovala povyražení a zároveň je lákala svojí exkluzivitou. Při honitbě se snadno mohli cítit jako šlechta, která bývala tradičně spojená s hony a posilovat tak svoji prestiž.⁷³⁰ Pořídit si rozsáhlý revír si zpravidla mohli dovolit jen movitější

⁷²⁴ L. G.: Sport. Nejletnější sport. Salon, roč. (1924), č. 4, s. 38–40; ROITH, Jindřich: O sportu královském, s. 4.

⁷²⁵ WERNER, V.: Sedí rybář u vody, s. 13.

⁷²⁶ *Ideál septimy*, režie Václav Kubásek, 1938.

⁷²⁷ STROUPEŽNICKÝ, Ladislav: *Hedvábníci a ryby*, in: STROUPEŽNICKÝ, Ladislav: *Z Prahy a venkova. Dvacet humoristických prací. Díl II. Z českého jihu*. B. Kočí, Praha 1926, s. 54–73.

⁷²⁸ JENNE, A.: *Kačka Vomáčená*, s. 268; *Rodinné trampoty oficiála Tříšky*, režie Josef Mach, 1949.

⁷²⁹ TEJČKA, J.: *Rybářský sport*, 29.

⁷³⁰ BASS, Eduard: *Zajíc*, in: BASS, Eduard: *Povídky. Československý spisovatel*, Praha 1956, s. 357–359.

osoby, jako například Karel Loevenstein, generální ředitel Škodových závodů.⁷³¹ Vedle šlechty se honům s oblibou věnovali politici (často z agrární strany)⁷³² a také někteří lépe zajištění lékaři (většinou působící na klinice a na univerzitě v Praze nebo v Brně)⁷³³ nebo univerzitní profesori,⁷³⁴ zájem o hony měli také ředitelé bank nebo větších továren. Zájemci se zpravidla stávali členy loveckých spolků a klubů většinou sdružených v rámci Československé myslivecké jednoty, jenom v Praze jich v období první republiky existovalo několik, v porovnání s houbařením nebo rybařením o to byl ale kvůli finančním nárokům podstatně menší zájem.⁷³⁵

Pobyt v přírodě umožňoval lidem širokou škálu činností, kterým se s oblibou mohli věnovat a mnohdy se počítalo s tím, že právě během svého pobytu si dostatečně odpočinou a seberealizují se. Objevila se i myšlenka, že nejlépe toho dosáhnou prostřednictvím manuální práce,⁷³⁶ což odpovídalo i myšlenkám formulovaným anglickým filozofem Johnem Lockem o významu manuální práce pro mladé gentlemany, pro které to mělo znamenat odpočinek od přemýšlení.⁷³⁷ Tato teze zapustila v uvažování lidí poměrně hluboké kořeny a práce na čerstvém vzduchu na venkově se v rétorické figuře považovala za jeden z nejvhodnějších způsobů odpočinku zejména v letním období při dovolených. Představa, že se člověk na venkově zbaví určité slabosti, kterou mu způsobuje městský způsob života, se poměrně rychle zabydlela i v umělecké tvorbě. Už v němém filmu *Drvoštěp* z roku 1922 lékař doporučoval bankéři, aby delší dobu strávil pobytem na čerstvém vzduchu, a ten se pak ve svém klubu vsadí, že celý měsíc bude manuálně pracovat a nastoupí u statkáře jako drvoštěp.⁷³⁸ Podobný motiv se objevil i v divadelní hře *Grandhotel Nevada* z roku 1927, ve které zhýčkaní milionáři věřili, že jedou do slibovaného grandhotelu na vysoké úrovni, ale místo toho skončili v domě s nápisem *Grandhotel Nevada*, který se nacházel na kopci uprostřed lesů, a jeho obyvatelé byli nuceni tvrdě pracovat, aby si zajistili živobytí. Přes jistý odpor k tomuto prostředí však zůstali a našli zde opět chuť do života. Komédie byla v roce 1934 i zfilmována a jasně zrcadlila dobový důraz

⁷³¹ DIESTLER, Radek: Příběh zapomenutého průmyslníka. Život a doba Karla Loevensteina, generálního ředitele Škodových závodů. Grada, Praha 2010, s. 51–55.

⁷³² CHARVÁT, Josef: Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků. Galén, Praha 2005, s. 163–166.

⁷³³ VONDRÁČEK, Vladimír: Konec vzpomínání (1938–1945). Avicenum, Praha 1988, s. 38, 57–59.

⁷³⁴ Patřil mezi ně například mineralog a univerzitní profesor Karel Vrba. MÚA AV ČR, fond ČAVU, k. 334, inv. č. 1001, ŠEPLAVÝ, B.: Vzpomínka na presidenta ČAVU prof. Dr. Karla Vrba, 1956.

⁷³⁵ LAŠTOVKA, M. – LAŠTOVKOVÁ, B. – RATAJ, T. – RATAJOVÁ, J. – TRÍKAČ, J.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990, s. 110–114.

⁷³⁶ TRNKA, Tomáš: Rekreační v systému lidové výchovy, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidový ústav, Praha 1931, s. 9–13.

⁷³⁷ LOCKE, John: O výchově. Výbor z díla. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984, s. 211–214.

⁷³⁸ URBANOVÁ, Eva – URGOŠÍKOVÁ, Blažena: Český hraný film I. 1898–1930, Národní filmový archiv, Praha 1995, s. 59.

na zdravý vzduch a na poctivou manuální práci, která působí jako prevence před neduhy velkoměstského života.⁷³⁹ Představu o tom, že fyzická práce na venkově v době dovolené je klíčem ke zdraví a spokojenosti pak téměř k dokonalosti dovedl film *Host do domu* z roku 1942, ve kterém hlavní postavy ztělesněné Ladislavem Peškem a Svatoplukem Benešem na tomto principu vybudují své podnikání. Podle jejich představ měli lidé z měst přijíždět na statek a potom pracovat na statkářově poli, čímž si nejen odpracují ubytování, ale zároveň v manuální práci najdou zábavu i odpočinek.⁷⁴⁰ Přestože někteří lidé během svých pobytů na venkově třeba u příbuzných museli manuálně pracovat, reálně se tato práce nestala způsobem jejich seberealizace. Výrazněji se to projevilo jenom u zahrádkářů, kteří nadšeně a dlouhodobě pracovali na svých zahrádkách.

3.5.2. Seberealizace v „divoké“ přírodě – tramping

S nástupem nové generace po roce 1918 se výrazně zvětšily rozdíly v přístupu k výjezdům z města. Vedle tradičních pobytů v přírodě, nebo spíše na venkově, se ve velkém rozvinuly i pobyty přímo v přírodě, v chatách, pod stanem nebo pod širákem, které v podstatě vynechávaly pobyt na venkově jako zbytečný mezikrok. Zatímco ještě před první světovou válkou se vyjíždělo především na venkov, kde bylo možné vyrážet do přírody, mladší generace po roce 1918 se ve velké míře chtěla odtrhnout i od venkova a trávit čas jenom v přírodě. Důležité bylo i to, že mladší generace měla tendenci trávit v přírodě téměř každou neděli, zatímco starší generace se sice nebránila pravidelným výletům za město do přírody, ty ale nikdy nedosáhly takové intenzity. Klíčovým rozdílem bylo pojetí pobytu. Zatímco mladší lidé později souhrnně nazývaní trampové vyjížděli do přírody přespat na noc ze soboty na neděli a celou neděli trávili v lesích nebo u vody, konzervativnější příslušníci starší generace s výjimkou některých turistů s pobytem na venkově ve smyslu nocování spojovali hlavně svoji letní dovolenou, nikoli neděle. Trampování ve vztahu k přírodě přitom nebylo zcela novým zjevem, spíše navazovalo na toulání mladých přírodou,⁷⁴¹ na populární hnutí studentské hnutí Wandervogel rozvinuté zejména v Německu⁷⁴² a na již předválečný skauting.⁷⁴³ V éře první republiky se však stalo

⁷³⁹ LANGER, František: *Grand hotel Nevada. Komédie o třech dějstvích*. 2. Vydání (poprvé 1927). Ot. Štorch-Marien, Aventinum, Praha 1929. Hra byla převedena na filmové plátno v roce 1934. *Grandhotel Nevada*, režie Jan Sviták, 1934.

⁷⁴⁰ *Host do domu*, režie Zdeněk Gina Hašler, 1942.

⁷⁴¹ Autoři publikace *Český tramping v časech formování a rozmachu* upozorňují také na vzpomínky Maxe Broda, který uváděl, že společně s přáteli ještě před první světovou válkou chodili do přírody, kde se nejen kochali krásnou krajinou, ale také koupali. KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Český tramping v časech formování a rozmachu*. Academia, Praha 2019, s. 21.

⁷⁴² HACHTMANN, R.: *Tourismus-Geschichte*, s. 109–114.

⁷⁴³ RANDÁK, Jan: *Jak psát dějiny trampingu?* *Studia Ethnologica Pragensia*, roč. 8 (2017), č. 2, s. 51–67.

svébytným fenoménem, který dosáhl nebývalé šíře a částečně fungoval také jako životní styl. Oproti studentským výletům, které představovaly několikadenní intenzivní zážitek spojený se sbíráním nových zkušeností z cest, poznáváním lidí a krajiny,⁷⁴⁴ se tramping stal pravidelnou zábavou. Ambicí tohoto textu není psát dějiny trampingu, který byl ostatně mnohokrát popsán a zmapován,⁷⁴⁵ ale spíše upozornit na souvislost mezi jednoznačně výrazným a pro zejména mladé lidi určujícím fenoménem trampingu a lidskou touhou po seberealizaci ve volnočasových aktivitách.

Trampské hnutí se vyznačovalo volností a neformálním chování trampů projevující se v celé řadě činností a zvyků, pro které byla typická hravost, fantazie a nadhled. Mělo spíše rekreační charakter a silně se vázalo na únik z města nejen pryč od průmyslového prostředí tehdejších větších českých měst, ale také od dohledu starší generace. V zásadě ale trampové nepředstavovali moderní protestní hnutí. Jejich trampování bylo spíše způsobem seberealizace, a až v souvislosti s reakcí většinové společnosti se mohlo jevit jako protestní a nabíralo určitý konfliktní potenciál.⁷⁴⁶ Trampové vytvářeli menší komunity (party, osady), které jim vyhovovaly, a v rámci nichž trávili množství volného času. Věnovali se nejrůznějším činnostem, které pokládali za zábavné a důležité. Mezi trampy se přitom touha po životě v přírodě stala obecně sdíleným požadavkem, který do jisté míry zakrýval rozdílné názory a postoje v jiných věcech (např. k politice). Trampové vyhledávali místa vzdálená od civilizace (města, vesnice) a svoje výpravy a táboření v lesích spojovali s představou nebo iluzí pobytu v nezkažené přírodě. Nejčastěji se přitom odkazovali k „divokému“ západu, o kterém si dělali obrázek na základě četby dobrodružných knih pro mladé⁷⁴⁷ a zejména po roce 1918 díky americkým westernům, které zahrtily biografy.⁷⁴⁸ Pro mnohé trampy proto byla klíčová hra na romantiku. Ta spočívala v určitém snění o nezkažené a divoké přírodě, kterou trampové

⁷⁴⁴ BOROVIČKOVÁ, Martina (ed.): Josef Bartoloměj Procházka: Z Chrudimi do Guatemaly. Univerzita Pardubice, Pardubice 2017, s. 172–177; KAPLICKÝ, Václav: Hrst vzpomínek z mládí, s. 103; MÚA AV ČR, fond Josef Podpěra, k. 1, inv. č. 38, Korespondence s rodiči a sestrou Antonii.

⁷⁴⁵ Srov. např. VOHLÍDKA, Václav: Trampové 20. a 30. let, in: České dělnictvo III. Společenský život v dělnických organizacích a spolcích (seminář 24. 6. 1986 – FF UK Praha). Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku. Oddělení etnografie dělnictva, Praha 1988, s. 134–173; WAIC, Marek – KÖSSL, Jiří: Český tramping 1918–1945. Práh, Ruch, Praha, Liberec 1992; KRŠKO, Jan: Meziválečný tramping na Rakovnicku. Státní okresní archiv Rakovník, Rakovník 2008; KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český tramping v časech formování a rozmachu. Academia, Praha 2019; MAYEROVÁ, Renata – KRŠKO, Jan (eds.): Otázky z historie. III. Subkultura trampingu ve světle vědeckého výzkumu = Questions from history. III. Tramp subculture from the scientific research perspective. SOA Praha, SOKA Rakovník, Rakovník 2018.

⁷⁴⁶ POHUNEK, Jan: Konflikty českého trampingu. Historická sociologie, roč. 3 (2011), č. 2, s. 95–106; MARADA, Radim: Kultura protestu a politizace každodennosti. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003, s. 105.

⁷⁴⁷ Oblíbené byly zejména mayovky, bufalobilky, mezi čtené autory se řadili například James Fenimore Cooper, James Oliver Curwood, Zane Grey, nebo Jack London.

⁷⁴⁸ Mezi populární němé filmy tehdy patřily například snímky Liberty, Býčí oko, Purpurové domino aj.

ovládají, ale zároveň nechávají volnou. V prostředí této „divoké“ přírody se jejich pobyt stával náročným (vyžadoval určité zkušenosti s pohybem v přírodě, s obstaráním jídla, přístřešku apod.) a „dobrodružným“.

Touha vyhledávat romantická zákoutí přírody a opájet se představou života v přírodě byla ve sledované době nesmírně populární. Představy o významu přírody pro člověka se objevovaly v rámci celé Evropy, v českém prostředí rezonovaly nejen přístupy z anglosaského světa,⁷⁴⁹ ale značný význam mělo i již zmiňované německé hnutí Lebensreform.⁷⁵⁰

Řadě mladých lidí nadšení pro pobyt v přírodě zprostředkoval skauting a další podobná uskupení propagující život v přírodě a splynutí s ní. Určitou roli mělo zřizování letních táborů pro děti. Zatímco tramping znamenal únik do přírody po vlastní ose a bez dozoru, množství dalších organizací mělo za cíl výchovu mládeže.⁷⁵¹ Způsobům a cílům výchovy těchto organizací a jejich spletité historii bylo věnováno množství literatury.⁷⁵² Z hlediska otázky seberealizace tyto organizace sehrávaly souběžně několik rolí. V první řadě zprostředkovaly mladým myšlenkový svět, jehož ideály se mohly v budoucnu stát předmětem jejich seberealizace, a učily je schopnostem zálesáctví. Zároveň často představovaly způsob seberealizace jejich vůdců, kteří se společensky nebo pedagogicky seberealizovali prostřednictvím těchto organizací. Organizace cílící na děti a mládež mezi sebou do jisté míry soupeřily, svorně ovšem propagovaly život v přírodě a zdůrazňovaly význam pobytu v přírodě jako prevenci před nemocemi a vnímaly ho jako prostředek k posílení ducha a těla. Řada mladých lidí si těmito organizacemi buď přímo prošla, nebo vnímala jejich rostoucí význam a přejímala od nich představy o významu přírody. Vedle Skautů Benjamina Svojsíka a jejich dalších odnoží to byly woodcrafterské organizace, například Liga lesní moudrosti, které se inspirovaly woodcrafterskou organizací Ernesta Thomase Setona, jehož myšlenky a ideály v českém prostředí rozvíjel především pedagog Miloš Seifert.⁷⁵³ Díky nim do českého prostředí

⁷⁴⁹ STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav: Reflexe Ruskinova díla v Čechách, in: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav – JOHANISOVÁ, Naďa: John Ruskin a příroda. Dokořán, Praha 2011, s. 130–157.

⁷⁵⁰ SHARMA, Avi: Wilhelmine nature. Natural lifestyle and practical politics in the German Life-reform movement (1890–1914), p. 36–54.

⁷⁵¹ Tuto problematiku jsem podrobněji rozpracoval ve studii ŠOUKAL, Jiří: Prázdninové osady v době první republiky, Kuděj, roč. 16 (2015), č. 1–2, s. 53–73.

⁷⁵² ŠANTORA, Roman (ed.) – NOSEK, Václav – JANOV, Slavomil – DOSTÁL, Václav: Skautské století. Dobrodružný příběh 100 let českého skautingu. 1. vydání, 2. upravený dotisk, Junák – svaz skautů a skautek ČR, TDC, Mladá Fronta, Praha 2012; BŘEČKA, Bruno: Kronika čs. skautského hnutí 1900–1990, Brněnská rada Junáka, Brno 1999; TLUSTÝ, Tomáš – ŠTUMBAUER, Jan: Tělesná výchova a sport v organizacích YMCA a YWCA v meziválečném Československu. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013.

⁷⁵³ SEIFERT, Miloš: Přírodou a životem k čistému lidství. Příručka českých junáků. S použitím Setonovy knihy „The Book of Woodcraft“ i jiných pramenů za přispění Aug. Očenáška. Dědictví Komenského, Praha 1920.

pronikaly myšlenky amerických skautů, woodcrafterů a propagátorů pobytu v přírodě. Počátkem 20. století a pak opakovaně v období první republiky byla v českém prostředí například vydávána inspirativní kniha amerického filozofa Henryho Davida Thoreaua *Walden* či *Život v lesích*, ve které popisoval svůj dvouletý pobyt v přírodě, během kterého žil ve srubu u rybníka a naučil se žít v těsném spojení s přírodou a vychutnávat její krásu. V jeho textu se objevila například myšlenka, že přepych a pohodlí života jsou překážkou k povznesení lidstva a vyzdvihoval radost z prostého života.⁷⁵⁴ Představa o důležitosti pobytu v přírodě proto v mladé generaci silně rezonovala a zejména trampové si volně vybírali, kterými ze zálesáckých zásad se chtějí řídit. Nebylo neobvyklé, že někteří trampové nebo skauti měli představu o tom, že jedině oni správně rozumí přírodě a jejím potřebám a negativně vnímali ostatní návštěvníky přírody. To se projevilo nejen v trampsém slangu, který pracoval s hanlivými výrazy na adresu lidí ostatních pohybujících se v lesích. Mnohdy to přispívalo i k napjatým vztahům trampů s běžnými turisty a výletníky (tzv. pad'oury nebo mastňáky), ale také se to zrcadlilo ve složitém vztahu mezi trampy a skauty.⁷⁵⁵ Rozdíly v chápání přírody byly naznačeny i v sentimentálním dramatu *Skleněná oblaka*, ve kterém jedna z postav, student Joža, na adresu svého vrstevníka a malíře utrousil: „*Maluje přírodu, ale nechápe jí, je mu předmětem, ale mě je prostředím, které mě opájí.*“⁷⁵⁶ Opojení z přírody bylo proto na jednu stranu skutečným pocitem, který trampující mládež osvěžoval, dodával jí energii a stával se pro ni vrcholným zážitkem. Na druhé straně bylo ale nadšení z přírody jen součástí identifikace trampa a prostředí k hledání něčeho ještě zajímavějšího, co mělo člověka plně naplnit a uspokojit.

Útěk z měst a z civilizace navíc nebyl nikdy úplný. Celá řada trampských osad se ve skutečnosti nacházela v těsné blízkosti měst, aby bylo možné se poměrně rychle dostat z města do osady a zpět.⁷⁵⁷ Kromě toho se trampové mnohdy dělili o danou lokalitu s výletníky, turisty a v letním období také s letními hosty, kteří do stejných lokalit přijížděli za čerstvým vzduchem na letní byty. K nejčastějšímu setkávání docházelo v okolí Prahy, kde oblíbená a hojně navštěvovaná výletní místa a letoviska Pražanů sloužila trampům jako oblasti „divoké“ přírody.⁷⁵⁸ To mělo také za následek negativní reakci většinové společnosti na rostoucí

K osobnosti Miloše Seiferta srov. STUDENOVSKÝ, Tomáš: *Rebel s hlavou v oblacích*. Miloš Seifert (1887–1941). *Život a dílo*. Liga lesní moudrosti, Praha 2017.

⁷⁵⁴ THOREAU, H. D.: *Walden, či, život v lesích*, s. 34, 89.

⁷⁵⁵ KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: *Český tramping v časech formování a rozmachu*, s. 90–99.

⁷⁵⁶ *Stříbrná oblaka*, režie Čeněk Šlégl, 1938.

⁷⁵⁷ VÁGNER, Jiří: *Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst*, in: BLAŽKOVÁ, Tereza – FIALOVÁ, Dana – MATOUŠEK, Václav (eds.): *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19. – 21. století*. Togga, Praha 2014, s. 63–82.

⁷⁵⁸ KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: *Český tramping v časech formování a rozmachu*, s. 44–52.

trampské hnutí. Přitom tramping rozhodně nebyl jenom pražskou záležitostí, trampské osady vznikaly i v okolí dalších velkých ale i středně velkých měst.⁷⁵⁹ Bezpochyby největší množství trampských osad existovalo ve středních Čechách, často v lokalitách jednoduše dosažitelných po železnici z Prahy a v okolí dalších středočeských měst, brzy ale začaly vznikat osady i v dalších oblastech. Většinou jejich vznik iniciovali mladí z tamní lokality, kteří chtěli napodobit pražské trampy. Nešlo jim tak vlastně o opuštění města, ale naopak o nalezení nové společnosti, se kterou by si rozuměli a sdíleli spolu životní styl.⁷⁶⁰ V letech 1922–1939 bylo v Československu údajně založeno 1500 trampských osad, přičemž dvě pětiny z iniciativy pražských trampů, silně zastoupení ale byli trampové i z dalších větších měst (Brno, Ostrava, Plzeň, Olomouc, Prostějov).⁷⁶¹

Díky obecně sdílenému přesvědčení, že pobyt v přírodě je člověku prospěšnější, než vysedávání v zakouřených hospodách se trampům do značné míry dařilo překlenout počáteční nepochopení většinové společnosti pro jejich nový životní styl. Začalo se dokonce objevovat napodobování trampů i mezi lidmi středního věku ze středních vrstev.⁷⁶² „*Měšťáci si opékají v Jevanech nebo Zbraslavi na ohničku kousky uzeného masa, loupají červené ředkve a chleba s máslem zapíjejí pramenitou vodou,*“⁷⁶³ zaznívalo například v roce 1930 v časopisu *Eva*. Lidé si chtěli tramping zkusit a zjistit, v čem spočívá jeho kouzlo⁷⁶⁴ a díky tomu se zejména ve 30. letech tramping stával akceptovatelný i v širší společnosti. Pozvolnou proměnu ve vztahu k trampingu zachycoval i film *Příklady táhnou* z roku 1939, ve kterém došlo k zasvěcení starší generace do poetiky trampingu.⁷⁶⁵

Uspokojení přírodou však nebylo pro všechny trampující klíčové. Již od začátku trampové hledali kromě přírody také nejrůznější formy zábavy, které se nakonec v mnoha případech staly skutečnou seberealizací, zatímco samotný pobyt v přírodě zůstal jen důležitým prostředím pro jejich činnost. Z těchto činností hrála důležitou roli především společenská stránka trampování. Přes proklamované snahy o opuštění civilizace šlo vždy spíše o to vybrat si správné partnery pro volný čas. Osady ostatně zpravidla tvořila parta kamarádů, výraznou

⁷⁵⁹ SMLSAL, Jiří: Kamarádi, astracháni a paďouři. Reprezentace trampingu v časopise *Tramp*. *Studia Ethnologica Pragensia* roč. 8 (2017), č. 2, s. 79–133.

⁷⁶⁰ KRŠKO, Jan: Meziválečný tramping na Rakovnicku. Státní okresní archiv Rakovník, Rakovník 2008.

⁷⁶¹ VÁGNER, Jiří: Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst, in: BLAŽKOVÁ, Tereza – FIALOVÁ, Dana – MATOUŠEK, Václav (eds.): *Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19. – 21. století*. Togga, Praha 2014, s. 63–82.

⁷⁶² K tomu srov. BOROVEC, Josef: Špatný tramp Nekňuba aneb dobrý paďour Vendelín. *Veselohra o jednom jednání*. Evžen J. Rosendorf, Praha 1931.

⁷⁶³ VAN: *Weekend*. *Eva*, roč. 2, č. 16 (15. 6. 1930), s. 18.

⁷⁶⁴ KRŠKO, Jan: Meziválečný tramping na Rakovnicku. Státní okresní archiv Rakovník, Rakovník 2008.

⁷⁶⁵ *Příklady táhnou*, režie Miroslav Cikán, 1939.

roli v některých případech také hrál fakt, že se osadního života účastnily dívky. Význam mělo i setkávání se s ostatními partami a sousedními osadami. Pro mnohé měla hodnotu vznikající specifická subkultura, která zpočátku nebyla nezasvěceným zcela srozumitelná, trampové si vytvářeli nejen slang, ale v inspiraci z divokého západu si i nově pojmenovávali prostor, nosili specifické oblečení, dávali si přezdívky a identifikovali se se svým novým společenstvím. Řada trampů proto vnímala jako tu nejdůležitější společenskou stránku trampování, ve kterém se mohli volně projevovat a zapomenout na rutinu a pevná pravidla všedních dní. Lelkovali u řeky, na louce a toulali se lesem, všim tím ale prostupoval pocit volnosti a sounáležitosti s ostatními. Značný význam si získaly večerní táboráky, při kterých se zpívalo, vyprávělo apod., a právě průběh těchto večerů se pro mnohé stával vrcholným zážitkem, který je nadmíru uspokojoval a který chtěli zažívat opakovaně i o dalších víkendech. Volnost a život bez kontroly přirozeně ještě zesilovaly přitažlivost trampingu. To bylo důležité nejen pro čistě chlapecké party, ale i pro skupiny, kde společně tábořili chlapci s dívkami. V některých případech se s tím pojila možnost sexuálních nebo erotických zážitků. Představa nekontrolovatelné mládeže zároveň ale vedla ke snahám trampingu nějak regulovat. Proto byla v roce 1931 přijata vyhláška pražského zemského úřadu proti výstřelkům campingu a trampingu, tzv. Lex Kubát. Vyhláška vzbudila mezi trampy odpor a její odmítání se také stalo součástí trampské kultury. Již v té době ale státní správa chápala nařízení tak, že je třeba zakročit proti žvlům působícím v lesích povyk a dělajícím nepřístojnosti, a ne kontrolovat všechny chaty.⁷⁶⁶

Později se výrazně posilovala role sportu jako činnosti bezprostředně spojené s pobytem v osadě. U mnohých nakonec převážila právě možnost pravidelných sportovních utkání, často velmi nezávazných, které dávaly pocit svobody a úniku. Jejich cílem bylo hlavně pobavit se a odreagovat, některé osady se přitom zapojily i do oficiálních sportovních struktur a ztrácely tím typicky trampskou nezávislost.⁷⁶⁷ Trampové se s oblibou věnovali kolektivním i individuálním sportům. Z kolektivních sportů si mimořádnou popularitu získal nohejbal. Tento sport, který vymysleli čeští fotbalisté ve 20. letech, bylo možné v několika lidech praktikovat téměř kdekoli a pro svou jednoduchost a nenáročnost se hrál v mnoha trampských osadách.⁷⁶⁸ Mezi populární sporty patřil i volejbal, který se navíc mohl hrát společně s dívkami. I ve filmu *Dobry tramp*

⁷⁶⁶ NA, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 894, oběžník z 18. 5. 1931.

⁷⁶⁷ KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: Český tramping v časech formování a rozmachu, s. 171–199.

⁷⁶⁸ MARŠÁLEK, Martin: Osadní toulky. I. Nohejbal na trampských osadách v okolí Prahy. Vltava a Berounka. Mladá fronta, Praha 2015; MARŠÁLEK, Martin: Osadní toulky. II. Nohejbal na trampských osadách v okolí Prahy. Sázava. Mladá fronta, Praha 2016; MARŠÁLEK, Martin: Osadní toulky. III. Nohejbal na trampských osadách jižních a jihozápadních Čech. Vltava, Otava, Lužnice. Mladá fronta, Praha 2018.

Bernášek byl ostatně volejbal zobrazován jako obvyklá hra mladých lidí u vody.⁷⁶⁹ Volejbalová utkání se odehrávala jak mezi členy osady, tak i mezi osadami, stejně jako fotbalové zápasy.⁷⁷⁰ Kromě toho se trampové v osadách věnovali i různým atletickým disciplínám a brzy se začaly mezi některými osadami pořádat zápasy, turnaje nebo mistrovství, jak bude ještě připomenuto v podkapitole 4.4.7. Tramping a sportovní kluby.⁷⁷¹ Stejně tak bude v podkapitole 4.4.6. Atmosféra v klubu – vodní sporty zmíněn i význam vodáctví, které bylo spjata nejen s fyzickým výkonem a společenským statusem, ale také s romantikou v přírodě. V některých případech se do života vodáků odrážela i specifická trampská poetika nebo hra na romantiku, když se vodáci přirovnávali k indiánům nebo si hráli na dobrodruhy z divokého západu, kteří sjížděli „nebezpečné“ řeky.⁷⁷² Tramping proto znamenal několik typů seberealizace, vedle seberealizace samotným pobytem v přírodě, to byla především společenská stránka trampingu svázaná s množstvím různých činností, které mladé lidi uspokojovaly.

3.5.3. Seberealizace v přírodě – chataření

V souvislosti s obecně sdílenou touhou po návratu do přírody se rozvinul i další fenomén, výstavba chat v přírodě. K trampům, kteří si rovněž stavěli chaty, tak přibývali i další lidé, kteří se primárně neidentifikovali s trampským hnutím, budovali si ale v mnoha ohledech podobné chaty. Někdy bylo poněkud obtížné rozlišit, kdo ještě trampem je, a kdo už ne. Zájem o stavbu chat přitom začal právě v souvislosti s proniknutím trampské kultury do všeobecného povědomí na přelomu 20. a 30. let, kdy zároveň vrcholila kampaň proti trampování. Lze to dát ale i do kontextu se zákonem o placené dovolené, který umožnil řadě zaměstnanců brát si týdenní dovolenou.⁷⁷³ Část z nich nedostatek finančních prostředků pro dovolenou řešila právě stavbou chat. Počátkem 30. let se začala objevovat odborná literatura o stavění chat,⁷⁷⁴ a chaty se jako objekt zájmu dostaly i na různé výstavy. V rámci propagace se objevily například přenosné weekendové domky na Pražském jarním vzorkovém veletrhu v roce 1931⁷⁷⁵ a v následujícím roce proběhla v Brně prezentace weekendového domku podle návrhu architekta a nábytkového designéra Jindřicha Halabaly, který svými návrhy výrazně ovlivnil vzhled

⁷⁶⁹ Dobrý tramp Bernášek, režie Karel Lamač, 1933.

⁷⁷⁰ BAKULÍN: K našim soutěžím. Tramp, roč. 3, č. 37 (15. 10. 1931), s. 6.

⁷⁷¹ VEDRA: K trampskému sportu. Tramp, roč. 3, č. 40 (3. 12. 1931), s. 13.

⁷⁷² KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: Český tramping v časech formování a rozmachu, s. 88.

⁷⁷³ Zákon č. 67/1925 Sb. ze dne 3. dubna 1925, kterým se zavádí placená dovolená pro zaměstnance.

⁷⁷⁴ Srov. KUTHAN, Karel: Weekendové chaty a domky. 2. vydání, Josef Hokr, Praha 1931; ŠTAIF, V.: Chaty, domky, weekend. Vlastním nákladem, Dolní Počernice 1932.

⁷⁷⁵ Inzerce. Český deník, roč. 20, č. 81 (22. 3. 1931), s. 15.

českých domácností.⁷⁷⁶ V roce 1932 již weekendové chaty vzbudily mezi návštěvníky Pražských vzorkových veletrhů značný ohlas.⁷⁷⁷ Zájem o chaty tak zjevně souvisel se snahou dalších lidí zapojit se do stále atraktivnějšího tramského hnutí a stát se součástí této nové a neotřelé subkultury, zároveň ale o ně byl zájem u mladých rodin, které chtěly pravidelně s dětmi vyjíždět do přírody a chata pro ně představovala jednu z možností, jak toho docílit. Ceny dřevěného víkendového domku s jednou místností se počátkem 30. let v závislosti na použití materiálu a vybavení pohybovaly okolo 5 000 korun, při větších rozměrech však jeho cena mohla dosáhnout až 11 000 korun, cena za dřevěný víkendový domek o čtyřech místnostech se vyšplhala až na 32 000 korun.⁷⁷⁸ Zakoupení chaty si proto mohli dovolit jen příslušníci středních a vyšších vrstev. Množství rodin, které nedisponovaly takovými příjmy, aby si chatu mohly dovolit, proto často využívalo různé typy chat v zahrádkářských koloniích, o kterých se zmiňuji v podkapitole 3.6.2. Zahrádkářské kolonie. Zde propojovali pobyt v přírodě, užitečnou práci a možnost odreagovat se. Naopak pořízení vystavované chaty již vyžadovalo značný majetek, a proto především mezi trampy vzbuzovalo jistou nevoli vůči jejím majitelům a obyvatelům, které označovali za astrachány (pejorativní označení příslušníků zlaté mládeže, kteří napodobovali tramský styl a způsob života) nebo rovnou za paďoury, pokud šlo o rodiny ze středních vrstev. Zájem o vystavované dřevěné chaty svědčil o tom, že zájemci si je radši kupovali, než stavěli sami. Sama stavba pro ně ještě neznamenalala seberealizaci tak, jak tomu často bývalo později v 60., 70. a 80. letech 20. století. Spíše se zdá, že chatu vnímali pouze jako prostředek k pobytu v přírodě, jehož význam byl neustále zdůrazňován.

Požizování chat se stalo určitou módou, lidé si chtěli vyzkoušet tramský způsob života, o kterém slýchávali. Na druhou stranu si chaty pořizovali také mladí manželé zakládající si rodiny začátkem 30. let. Zakladatelé těchto rodin přitom mnohdy měli za sebou zkušenosti s vodáctvím, výlety do přírody, výjezdy na motocyklech i s trampingem, a pořízení chaty a rodinné pobyty v ní proto chápali jako další přirozený způsob trávení volného času.⁷⁷⁹ Jednotlivé chaty i celé kolonie se ve velkém stavěly v oblastech oblíbených letních letovisek, v okolí Berounky, Sázavy apod.⁷⁸⁰ Módu chat ilustrovaly i dobové filmy, jako např. Dobrý tramp Bernášek, ve kterém disponoval chatou Jack Polívka, zvaný Grizzly. Příznačně se právě

⁷⁷⁶ REDAKCE: Propagační weekendový domek v Brně. Národní listy, roč. 72, č. 61 (1. 3. 1932), s. 3.

⁷⁷⁷ Z.: Zájem o malé weekendové domky. K výstavce PVV. Národní listy, roč. 72, č. 246 (6. 9. 1932), s. 3.

⁷⁷⁸ Z.: Zájem o malé weekendové domky, s. 3.

⁷⁷⁹ A. C. NOR: Weekendové chaty. Měsíc, roč. 1 (1932), č. 7, s. 24–26.

⁷⁸⁰ MÁŠA, Rudolf: Široké okolí Prahy, in: KAMENICKÝ, Jan: Okolí Praha. Josef Hokr, Praha 1939; POSLEDNÍKOVÁ, Jiřina: Paďouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“. Diplomová práce, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2010, s. 19–20.

tato postava později profilovala jako záporná, což jenom souznělo s negativním vnímáním chatařů ze strany některých trampů.⁷⁸¹ Módní chatu (nebo spíše bungalov) si ale pořídil i továrník Pavel Haken ztvárnění Hugo Haasem ve filmu *Andula vyhrála*, který ironicky glosoval možnosti pohodlí a nepohodlí na chatě.⁷⁸² Právě v tomto filmu se zrcadlila určitá touha vyšších středních vrstev poznat specifikum trampingu a zároveň neslevit ze svých nároků na pohodlí. Soukromou chatou označovanou za tramskou disponoval i Miloš Toufar v novele Marie Pujmanové *Předtucha*. Ten, přestože byl označován za trampa, odmítal kolektivní tramskou identitu (ostatně pocházel z dobře situované rodiny) a zakládal si na své samotě a světáctví.⁷⁸³

Vedle soukromé iniciativy jednotlivých chatařů, kteří si stavěli chaty podle svých možností a požadavků se brzy začaly objevovat i snahy stavět celé weekendové kolonie, které by umožnily využívat chaty i méně movitým rodinám, například Národohospodářský svaz západomoravský budoval weekendové kolonie, ve kterých pronajímal jednotlivcům ubytování za nájemné, díky čemuž měly na nedělní odpočinek dosáhnout i další rodiny nebo jednotlivci,⁷⁸⁴ o vytvoření podobných kolonií se však uvažovalo především v okolí větších měst.⁷⁸⁵ Výjezdy do přírody se těšily mezi lidmi takové oblibě, že se ve 30. letech začalo hovořit o vytvoření rekreačních zón u měst. Praha zamýšlela vybudovat rekreační zónu na Černokostelecku⁷⁸⁶ a podobné plány se objevily i v Brně, kde se plánovala rozsáhlá rekreační kolonie.⁷⁸⁷ O vytvoření rekreační zóny se začátkem 30. let uvažovalo i v souvislosti s plánovanou stavbou vodní nádrže Štěchovice.⁷⁸⁸ Vodní nádrže obecně představovaly zajímavý prostor pro zřízení rekreační oblasti, těžila z toho například oblast v okolí přehrady Bystřičky nedaleko Valašského Meziříčí, kde vznikla chatová kolonie *Hawai*.⁷⁸⁹ Téma prostoru pro rekreaci se výrazně promítlo i do debat o stavbě vodní nádrže na Křivoklátsku, ke které nakonec nedošlo.⁷⁹⁰ Představa, že vodní dílo by kromě svého primárního vodohospodářského účelu mělo sloužit i rekreaci ale silně zakořenila a inspirovala například spisovatele Bohumíra Polácha k vystavění románové zápletky kolem stavby přehrady a očekávání, co přinese.⁷⁹¹ I státní správa ve 30. letech už

⁷⁸¹ *Dobrý tramp Bernášek*, režie Karel Lamač, 1933.

⁷⁸² *Andula vyhrála*, režie Miroslav Cikán, 1938.

⁷⁸³ PUJMANOVÁ, Marie: *Předtucha*, in: PUJMANOVÁ, Marie: *Pod křídly/Pacientka doktora Hegla/Předtucha*. 18. vydání (poprvé 1942). Host, Brno 2012, s. 270–273.

⁷⁸⁴ ROŠTLAPIL, Václav: *Výstavba stavebnictví a bydlení v Brně 1933*. Index, roč. 5 (1933), č. 9, s. 84–86.

⁷⁸⁵ SOKA Praha-východ, *Archiv obce Zdiby, Plány na chaty v katastrálním území v Brnkách*, 1936.

⁷⁸⁶ U: *Praha dostane liechtensteinské lesy*. *Lidové noviny*, roč. 39, č. 109 (1. 3. 1930), s. 4.

⁷⁸⁷ KROHA, Jiří: *Co čekáme od brněnského regulačního sboru*. *Lidové noviny*, roč. 368, č. 585 (20. 11. 1930), s. 4.

⁷⁸⁸ YK: *Spor o přehradu u Štěchovic*. *Lidové noviny*, roč. 38, č. 577 (16. 11. 1930), s. 5.

⁷⁸⁹ *Weekendová kolonie Hawai na údolní přehradě na Bystřičkách*. *Měsíc*, č. 7, roč. 1932, s. 1d.

⁷⁹⁰ MÚA AV ČR, ÚTGM, fond Tomáš Garrigue Masaryk, část R, k. 472, sign R-41-8/a.

⁷⁹¹ POLÁCH, Bohumír: *Křížové mají slovo*. *Rozmarné povídky z nepříliš dávného starověku*. 2. vydání (poprvé 1948). Blok, Brno 1975.

chápana pobyt v lesích jako důležitou formu rekreace, pro některé lidi dokonce jako jedinou dostupnou, a proto ji hodlala podporovat.⁷⁹² Zdůrazňovala se potřeba opustit na chvíli zaměstnání, odpoutat se od všeho a odejít ven do přírody načerpat nové síly.⁷⁹³ Nadšení z pobytů v přírodě si uvědomovali i zaměstnavatelé a objevovala se i podpora této formy oddechu. Zaměstnavatelé nabízeli jednak tábory pro děti zaměstnanců a jednak pro samotné zaměstnance, aby tam mohli trávit dovolenou.⁷⁹⁴ Podpora táboření vrcholila na konci 30. let, kdy se zvyšoval počet nejrůznějších táborů, a dokonce se parafrázoval slavný Masarykův výrok „Tábor je náš program“.

Vlastnictví chaty v přírodě nebo možnost dojíždět do podnikových chat ale ještě neznamenal samotnou seberealizaci. Vytvářely se tím jen podmínky vhodné pro osvobození, které pak člověk mohl využít k vlastním libovolným činnostem. Samotnou seberealizaci pak mohla představovat stavba chaty a její vybavování, ale i další činnosti. Ochota společnosti vytvářet tento prostor pro ostatní ale značila značný posun v úvahách o významu volného času.

3.6. Seberealizace v zahradách a zahradničením

Touha po návratu k přírodě prostupovala celou prvorepublikovou společností a vedla k rozvoji výletů, trampování apod. Zároveň ale řada lidí také hledala příležitost, jak se kreativně seberealizovat nějakou činností, která by byla dostupná a ideálně měla i praktický význam pro rodinu. Tento požadavek splňovalo zahradničení, již od konce 19. století poměrně oblíbená volnočasová činnost,⁷⁹⁵ která se stávala začátkem 20. století stále dostupnější. Klíčovou roli v tom sehrávaly dva trendy, důraz na význam přírody jako místa odpočinku a ozdravení obyvatelstva, který vedl k budování zahradních čtvrtí a měst a potřeba zajistit si v době nedostatku vlastní ovoce a zeleninu, která podnítila vznik řady zahrádkářských kolonií na okrajích měst. Zahrady se proto staly dalším z možných prostorů pro seberealizaci.

3.6.1. Domy se zahradou a zahradní čtvrti

Budování zeleně ve městech představovalo celoevropský trend a promítalo se do plánování rozvoje měst, kde se nyní více počítalo i s parky a pásy zeleně.⁷⁹⁶ Již na přelomu 19. a 20. století

⁷⁹² NA, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, k. 894, Podmínky táboření na pozemcích podniku Státní lesy a statky (1936).

⁷⁹³ Doba oddechu. Letem světem, roč. 9, č. 36 (18. 6. 1935), s. 19.

⁷⁹⁴ V. R.: Rekreční tábor fy. Nehera v Prostějově. Pestrý týden, roč. 14, č. 33 (19. 8. 1939), s. 9.

⁷⁹⁵ LEICHT, Josef V.: Zkušený zahradník. Kniha příručná pro hospodáře, zahradníky, štěpaře, zelináře, i ty, jež rostlinářstvím soukromě se baví. I. L. Kober, Praha 1863.

⁷⁹⁶ KUPKA, Jiří: Zeleň v historii města. Nakladatelství ČVUT, Praha 2006, s. 91–143.

byly ve Velké Británii realizovány první výstavby zahradních měst,⁷⁹⁷ jednalo se o městské sídelní zástavby s rodinnými domky. Stejně tak i u nás po vzniku republiky rostl důraz na život v přírodě a zahrádky ve městech a zahradničení se stalo nedílnou součástí ozdravování města. V souvislosti s tím u nás začala ve 20. letech hrát důležitou roli koncepce zahradního města, která reagovala na průmyslovou revoluci a s tím spojenou migraci venkovského obyvatelstva do měst. Zahradní města měla zajistit obyvatelstvu kvalitnější bydlení na okrajích měst s důrazem na lepší hygienické zázemí a více životního prostoru. V českém prostředí se myšlenka prosadila po vzniku Československa, když se v Praze začaly stavět nové čtvrtě zahradního typu. Narozdíl od původních britských koncepcí zamýšlených spíše pro dělnictvo, se však z budovaných čtvrtí v Praze staly spíše rezidenční oblasti určené pro střední vrstvy. Mělo se tím vytvořit město, kde by bylo příjemné žít, pracovat a odpočívat. Tvůrci si od nové čtvrti slibovali především dostatek zeleně a místo příjemné pro trávení volného času. Souviselo to s rostoucím důrazem na trávení volného času na čerstvém vzduchu a daleko od ruchu velkoměsta. Zároveň však neměly být oslabeny vymoženosti moderní civilizace, jako elektřina (brzy také telefonní spojení nebo rozhlasový signál), dopravní dostupnost, odpovídající hygienické zázemí apod.⁷⁹⁸ Britským koncepcím se proto u nás nejvíce blížil Zlín, nově budované sídlo zaměstnanců firmy Baťa, kde se počítalo, jak se zelení, tak i s infrastrukturou rodícího se města.

Snaha o nové pojetí města se projevila také v Praze, kde ve 20. letech podporovaly státní dotace poměrně rozsáhlou výstavbu zahradních měst. Vznikly tak například Ořechovka, zahradní kolonie na Smíchově, v Břevnově, na Vinohradech a ve Strašnicích. Ve druhé polovině 20. let doznívala zlaté éra zahradních měst založením Spořilova a Zahradního města na katastru obce Záběhlíce, které byly však dokončeny až v průběhu 30. let.⁷⁹⁹ Svěbytným architektonickým dílem s důrazem na propojení přírody a moderní architektury se stala osada Baba vystavěná v pražských Dejvicích.⁸⁰⁰

V podobném stylu vznikaly zahradní čtvrti i v jiných městech. Výrazně se to projevilo zejména na výstavbě Zlína, který byl v rámci baťovského budování po roce 1923 rozdělen na

⁷⁹⁷ VACKOVÁ, Barbora: Idea bydlení za městem a koncept zahradního města, in: OUŘEDNÍČEK, Martin – ŠPAČKOVÁ, Petra – NOVÁK, Jakub (eds.): Sub urbs: krajina, sídla a lidé. Academia, Praha 2013, s. 37–60.

⁷⁹⁸ ŠVÁCHA, Rostislav: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století. 2. vydání (poprvé 1985). Victoria Publishing, Praha 1995, s. 175.

⁷⁹⁹ ŠVÁCHA, R.: Od moderny k funkcionalismu, s. 166–168.

⁸⁰⁰ URLICH, Petr – ŠLAPETA, Vladimír – KŘÍŽKOVÁ, Alena: Slavné vily Prahy 6. Osada Baba 1932–1936. Foibos Books, Praha 2013.

zóny práce, bydlení, vzdělávání, komerce a rekreace.⁸⁰¹ Význam přírody pro lidský život posilovaly i další architektonické prvky nebo způsob jejich řešení, například obytné místnosti bývaly obrácené do zahrady.⁸⁰² Výstavba dalších čtvrtí se částečně zdržela hospodářskou krizí, přesto se i ve 30. letech budovaly kolonie rodinných domků se zahradou například v Brně⁸⁰³ a enklávy funkcionalistických vil vznikly také v Hradci Králové, Ostravě, Českých Budějovicích, Opavě a Prostějově i jinde, což symbolizovalo životní styl spojený s pobytem na volném vzduchu v zeleni s technickými možnostmi hygieny, dopravy a radiového a telekomunikačního spojení.⁸⁰⁴

Domky se zahradou poskytovaly i prostor pro seberealizaci prostřednictvím zahradničení a mnohé rodiny nacházely v péči o zahradu určité uspokojení. Na zahradnictví jako na specifickém stylu života a do určité míry i jeho smyslu vystavěl v druhé polovině 20. let Karel Čapek řadu svých textů, později spojených do publikace *Zahradníkův rok*. V ní opakovaně zdůrazňoval pocit uspokojení z vlastní práce na zahrádce a radost z pěstování rostlin a péče o ně. Péče o zahrádku jako součást volného času byla prezentována například i na stránkách časopisu *Pestrý týden* nebo *Měsíc*.⁸⁰⁵ Postavu amatérského zahradníka ostatně zachycoval i film *Eva tropí hlouposti*, ve kterém se pan továrník Záhorský ve volném čase zajímá o zahradu, část děje filmu se ostatně točila kolem návodu na vypěstování tzv. Záhorské růže.⁸⁰⁶

Zahrádka u domu však představovala pouze možnost, zdaleka ne každý zahradničení preferoval, některé rodiny dokonce zjišťovaly, že život v zahradním městě není to, co si představovaly. Nájemníci někdy dostávali od domácích část zahrady přilehlé k domu, kde si mohli pro přílepení pěstovat zeleninu a vnímali práci na zahrádce jako něco záslužného a povznášejícího. V dobové krásné literatuře se objevoval, jak motiv zahrádkářské vášně (zejména Karel Čapek), tak i s pocitem, že práce na zahrádce je nudná a namáhavá.⁸⁰⁷

⁸⁰¹ ŠEVEČEK, Ondřej: Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938. Bohumír Němec–VEDUTA, Ostravská univerzita v Ostravě, České Budějovice, Ostrava 2009, s. 202.

⁸⁰² ŠVÁCHA, R.: Od moderny k funkcionalismu, s. 168.

⁸⁰³ SEDLÁK, Jan: Slavné brněnské vily. Foibos, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Muzeum města Brna, Praha, Brno 2006.

⁸⁰⁴ ŠLAPETA, Vladimír – ZATLOUKAL, Pavel (eds.): Slavné vily Čech, Moravy a Slezska. FOIBOS, Praha 2010, s. 268–275.

⁸⁰⁵ NAUMAN, Jaroslav: Zahrada v září. *Pestrý týden*, roč. 13, č. 37 (10. 9. 1938), s. 20–21; NAUMAN, Jaroslav: Zahrada v červenci. *Pestrý týden*, roč. 13, č. 27 (10. 9. 1938), s. 24–25; FOERSTER, Karel: Chvála alpina. *Měsíc*, roč. 2 (1933), č. 4, s. 6–8.

⁸⁰⁶ *Eva tropí hlouposti*, režie Martin Frič, 1939.

⁸⁰⁷ POLÁČEK, Karel: *Dům na předměstí*. 5. vydání (poprvé 1928). Práce, Praha 1958, s. 61–66.

Původně se akcentoval především praktický význam zahrad, které měly sloužit k určité soběstačnosti rodin, velmi rychle se k tomu přidávala i představa, že zahrada nabízí prostor pro kreativní seberealizaci člověka.⁸⁰⁸ Vášniví zahradníci už nutně nepěstovali jen ovoce a zeleninu, ale nacházeli zalíbení i v péči o květiny, což bylo dáno především jejich materiálním dostatkem. Soustředili se na vypěstování různých typů okrasných rostlin nebo dřevin, často zkoušeli šlechtit nové nebo méně známé odrůdy a mnohdy si zakládali na svých pěstitelských úspěších.⁸⁰⁹ Nesmírné popularitě se již koncem 19. století těšilo pěstování růží,⁸¹⁰ které bylo těsně před první světovou válkou dokonce označováno jako „ušlechtilý a zdravý sport“.⁸¹¹ Růže se těšily oblibě především pro svoji barevnost, která oživovala veřejné i soukromé prostory a jejich popularita se projevovala i pojmenováváním nových vyšlechtěných druhů podle aktuálních módních vln. Někteří pěstitelé, jako například František Thomayer, dávali novým druhům výlučně česká jména, např. Krákorka, Morel z Říčan, Kov, Zora, Profesor Dr. Thomayer apod.⁸¹²

Ve 20. a 30. letech si mimořádnou oblibu získaly kaktusy,⁸¹³ zejména díky svému exotickému zjevu, ale populární byly i další typy květin nebo dřevin, například alpinum, pereny nebo tulipány. Mnohým zahradníkům pěstování přinášelo skutečnou seberealizaci, které se jim v zaměstnání nedostávalo, a proto veškerou svou kreativitu věnovali výběru květin na svoji zahrádku, které poskytovali mimořádnou péči po většinu roku.⁸¹⁴ O vlastní zahrádku se často starali například železničáři, kteří k tomu u dráhy mívali dobré podmínky (počítalo se dokonce i s tím, že se zahrádce budou částečně věnovat i v pracovní době)⁸¹⁵ a také úředníci nebo živnostníci, kteří na svých zahrádkách kombinovali účelnost (zelenina, ovoce) s důrazem na estetický dojem (květiny). Část z nich se angažovala v různých spolcích, na jejichž platformě

⁸⁰⁸ KOŠÁKOVÁ, Zdenka: Problém zahradního města. *Naše doba*, roč. 33, č. 10 (15. 9. 1926), s. 599–604.

⁸⁰⁹ ČAPEK, Karel: *Zahradníkův rok. Pro poučení všech zahrádkářů*. 7. vydání (poprvé 1929). Fr. Borový, Praha 1939.

⁸¹⁰ RŮŽINSKÝ, Bohuslav F. – HOŘEJŠÍ, Josef: *Praktický pěstitel růží. Pojednání o pěstování, sázení, šlechtění, množení a rychlení růží všech druhů. Návod jak se růže vůbec v zahradách, květináčích, ve skleníku, v množírně a v příbytcích mají opatrovati*. 2. úplně přepracované a značně rozšířené vydání (poprvé 1904). Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1924, s. 3; KOŠÁKOVÁ, R.: *Z kvetoucí zahrady*. *Pestrý týden*, roč. 4, č. 33 (17. 8. 1929), s. 23.

⁸¹¹ KULIŠAN, Alois Josef: *Růže, její pěstování, ošetřování, množení, užitečnost a význam národohospodářský. Praktická příručka pro pěstitele, milovníky a přátele růží*. Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1914, s. 6.

⁸¹² ZIMMLER, Emil: *Moje inženýrské paměti*. HAVELKOVÁ, Michaela – HOZÁK, Jan (eds.) I. díl, Národní technické muzeum, Scriptorium, Město Nymburk, Praha 2013, s. 58.

⁸¹³ PAŽOUT, František: *Vývoj kaktusářství a sbírek v Čechách*, in: VEVERKA, Miroslav – DUFEK, Rudolf (red.): *70 let Spolku pěstitelů kaktusů a sukulentů Praha*. Sborník o pražských kaktusářích. Spolek pěstitelů kaktusů a sukulentů Praha, Praha 1992, s. 6–33.

⁸¹⁴ ČAPEK, Karel: *Zahradníkův rok. Pro poučení všech zahrádkářů*. 7. vydání (poprvé 1929). Fr. Borový, Praha 1939.

⁸¹⁵ NA, fond Ministerstvo železnic I, k. 95, inv. č. 1009, *Návrhy zástupce ministerstva železnic k osnově zákona o zavedení 8hodinové pracovní doby, ve výboru sociálním dne 13. listopadu 1918*.

si mohli předávat zkušenosti s ostatními pěstiteli, ale také si zvyšovat osobní habitus jako odborníka v daném odboru, což mohlo někdy ostře kontrastovat s jejich postavením v zaměstnání. Příkladem byl i Bohuslav F. Růžinský, knihkupec a prokurista, který ve volném čase sepisoval knihy o pěstování zeleniny, žampionech i růžích a těšil se v komunitě zahrádkářů a zahradníků účtě.⁸¹⁶ Stejně tak uznání získávali i sběratelé a pěstitelé kaktusů, přestože pořizování kaktusů vyžadovalo někdy finanční prostředky a v některých případech dokonce i mezinárodní kontakty, svými výpravami za kaktusy do latinské Ameriky se proslavil zejména A. V. Frič, uznávanými pěstiteli se mohli stát vedle profesionálních zahradníků ale také středoškolští studenti, železničáři nebo učitelé. Znáмым kaktusářem byl například K. Škoda, školník ze Slaného nebo odborný učitel Otakar Sadovský, který založil brněnský kaktusářský spolek *Astrophytum*.⁸¹⁷

Určitým předchůdcem zahradnických spolků byly okrašlovací spolky, které propojovaly zájem o přírodu, často také o upravené okolí a společenské styky. Svaz československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny se snažil popularizovat péči o zahrádky, opakovaně například vypisoval soutěže o nejlepší květinovou výzdobu.⁸¹⁸ Soutěž o nejlépe vyzdobené železniční a školní zahrádky z roku 1927 zase svědčila o tom, jak moc se železničáři z různých koutů republiky věnovali železničním zahrádkám. Soutěžící ve svých dopisech líčili, jak usilovně se o zahrádky starají, kolik do nich investují času i peněz a jakým způsobem promýšlí úpravu okolí.⁸¹⁹ Péče o zahrádku mnoha lidem přinášela radost a mnohdy ke svému výtvoru chovali velmi osobní vztah.⁸²⁰

Spolky také jednou za čas pořádaly výstavy, zejména kaktusáři uspořádali v meziválečném období několik výstav, které vzbudily mimořádný ohlas nejen mezi odborníky ale i mezi širokou veřejností.⁸²¹ Amatérští zahradníci s oblibou odebírali odborné nebo popularizační časopisy (např. *Přítel zahrad*, *Naše zahrádka*, *Zahrada* apod.) a část svého volného času trávili plánováním a vymýšlením, co na zahrádce zasadí příští rok, nebo jak ji nově přeorganizují.⁸²² Zejména pro obyvatele velkých měst ale bylo důležité již samotné vědomí, že mají kousek zeleně, kam se mohou uchýlit a kde mohou relaxovat. Promítalo se to i do jejich

⁸¹⁶ RŮŽINSKÝ, B. F. – HOŘEJŠÍ, J.: Praktický pěstitel růží. Pojednání o pěstování, sázení, šlechtění, množení a rychlení růží všech druhů, s. 3.

⁸¹⁷ PAŽOUT, František: Vývoj kaktusářství a sbírek v Čechách, s. 6–33.

⁸¹⁸ MÚA AV ČR, fond Svaz okrašlovací v Praze, k. 24, inv. č. 95, květinová soutěž, 1922; MÚA AV ČR, fond Svaz okrašlovací v Praze, k. 24, inv. č. 96, Květinová soutěž ve dnech svatováclavských, 1929–1930.

⁸¹⁹ MÚA AV ČR, fond Svaz okrašlovací v Praze, k. 24, inv. č. 98, Soutěž na železniční a školní zahrádky, 1927.

⁸²⁰ Naši spisovatelé ve svých zahrádkách... a co o nich píší. *Pestrý týden*, roč. 12, č. 18 (1. 5. 1937), s. 16–18.

⁸²¹ PAŽOUT, František: Vývoj kaktusářství a sbírek v Čechách, s. 6–33.

⁸²² ČAPEK, Karel: Zahradníkův rok, s. 145–153.

strategií při pořizování bydlení. Například mikrobiolog Ivan Málek se svou manželkou Jindrou si po svatbě ve 30. letech vybrali k bydlení sice byt s horším vybavením v Praze na Vinohradech, ale s vidinou možnosti používat předzahrádku asi 10 x 10 metrů, která jim i očekávaným dětem měla umožnit alespoň minimální kontakt se zelení.⁸²³ Ve stejné době si pronajímal pražský byt i stavební technik Bedřich Hacar, který si tehdy kladl podmínku, aby získal k pronájmu i terasu, kde si posléze zřídil altán se záhony. Motivací mu bylo poskytnout pocit pobytu v přírodě i staré matce, která se již obtížně pohybovala.⁸²⁴

Pěstování květin umožňovalo vyčistit si hlavu a změnit myšlenky. To se objevovalo také u povolání, která lidem poskytovala dostatečnou seberealizaci, ale zároveň na ně kladla i vysoké nároky. Proto so mnozí příslušníci těchto povolání (například právníci, lékaři, vědci) uvědomovali, že by čas od času měli vypnout a dělat i něco jiného. To byl příklad univerzitního profesora všeobecné biologie a experimentální morfologie Jana Bělehrádka, jenž si na své zahrádce pěstoval alpinium, o které pečoval údajně hlavně o víkendech, a dále pečoval o borovice, břízy a ovocné stromy.⁸²⁵ Příznačně bydlel v Praze v zahradní osadě Baba, která byla plánována s tím, že rezidentům umožní rekreační péči o zahradu.⁸²⁶ V souvislosti s těmito zkušenostmi se předpokládalo, že zahrada by měla přinášet radost především zahradníkům, kteří v ní tráví spousty času různými zahradnickými pracemi. Rozšíření zahradních měst ale vedlo k tomu, že zahradou disponovali i lidé, kteří neměli kladný vztah k práci na zahradě a zahrádku naopak chápali spíše jako prostor pro odpočinek, nicnedělání a meditaci.⁸²⁷ U těchto lidí se možná ještě více rozvíjel pocit návratu k přírodě, do které nijak zvlášť nezasahují, ale nechávají jí působit a relaxují svou přítomností. V těchto případech nebyla důležitá kreativita, práce a pocit přetváření přírody a nešlo jim ani o satisfakci za odcizení z práce, ale o návrat k přírodě, která byla shodou okolností nadosah, a proto byla konformnější než výpravy mimo město.⁸²⁸

⁸²³ MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, inv. č. 200, MÁLEK, Ivan: KSČ a já (vzpomínky), s. 63/3, strojopis.

⁸²⁴ A ČVUT, fond Bedřich Hacar, k. 11, korespondence s Československými doly, n. p.

⁸²⁵ BĚLEHRÁDEK, Jan: Léta pražská (1935–1948), in: LINHARTOVÁ, Věra (ed.): Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha. Galén, Praha 2003, s. 98–99.

⁸²⁶ URLICH, P. – Š.LAPETA, V. – KRÍŽKOVÁ, A.: Slavné vily Prahy 6. Osada Baba 1932–1936. Foibos Books, Praha 2013, s. 16–26.

⁸²⁷ KOŠÁKOVÁ, Zdenka: Problém zahradního města. Naše doba, roč. 33, č. 10 (15. 9. 1926), s. 599–604; KAVKA, Bohumil: Budování zahrady. Dům a zahrada. Praha 1937, s. 149–180.

⁸²⁸ KAVKA, Bohumil: Budování zahrady. Dům a zahrada, Praha 1937, s. 149–180.

3.6.2. Zahrádkářské kolonie

Bydlení v zahradních městech s sebou přinášelo automatický pobyt v částečně přírodním prostředí, v mnoha případech to však vyjadřovalo spíše určitý status než touhu po zahrádkaření. Aktivní práce na zahrádce lákala jenom část těch, kteří zahradou ve městě disponovali, byť i ve veřejném prostoru se prosazovala idea, že je lepší mít dům se zahradou, kde se člověk zřiká části svého pohodlí a uspokojuje se vlastní zahrádkou.⁸²⁹ I přes to ale zahrádka před domem nemusela vždy znamenat způsob seberealizace jejích majitelů. Naproti tomu hospodaření na zahrádkách v zahrádkářských osadách nebo koloniích jednoznačně znamenalo aktivní snahu dostat se alespoň trochu mimo město (ačkoli většina zahrádek byla součástí měst) a zároveň si vypěstovat potřebné plodiny. Výraznou roli zde navíc sehrával prvek komunity, která v zahrádkářských koloniích fungovala. Přirozeně také život v těchto komunitách lidi zaměstnával více než vzdálené problémy jako například politika,⁸³⁰ což bývalo někdy zdrojem kritiky.⁸³¹ Tento způsob trávení mimopracovní doby umožňoval posílení sociálních vazeb napříč společenskými vrstvami, které se na společných zahrádkách setkávaly. To do určité míry napomáhalo sociálnímu smíru a vzájemnému pochopení mezi dělníky, menšími živnostníky a úředníky, kteří se v zahrádkách setkávali nejčastěji. Nezanedbatelnou roli také měl sehrát pocit soukromého vlastnictví, které mnohé uspokojoval a přispíval k duševní vyrovnanosti pocházející z radostné práce.⁸³²

Fenomén zahrádkářských kolonií zasáhl většinu Evropy, byť se v jednotlivých zemích částečně odlišoval. V západní Evropě se zahrádkářské kolonie rozvinuly už v 19. století, zejména ve větších průmyslových městech, kde rostl počet dělnických rodin, které toužily ve volném čase po odreagování, po přírodě a zároveň si chtěly vylepšit živobytí vlastní vypěstovanou zeleninou. Zatímco v Británii nebo Francii byly zahrádkové kolonie vnímané především jako určitá sociální pomoc dělnickým rodinám, v Německu převažoval důraz na ozdravný význam práce venku na zahradě. Souviselo to s ideami M. Schrebera, který propagoval zakládání zahrádek za účelem upevňování zdraví městských dětí. Na přelomu 19. a 20. století pak začaly vznikat v evropských státech svazy těchto zahrádkářských kolonií.⁸³³

⁸²⁹ GAVOROVÁ-MARKOVÁ, Viera: Ženy milují zahradu. *Eva*, roč. 5, č. 16 (15. 6. 1933), s. 13.

⁸³⁰ ČAPEK, K.: *Zahradníkův rok*, s. 93–94.

⁸³¹ MOCNÁ, Dagmar: Případ Kondelík. Epizoda z estetiky každodennosti. Karolinum, Praha 2002, s. 209.

⁸³² MAREK: Zahrádkové kolonie a jejich sociální význam. *Zemědělský archiv*, roč. 18 (1927), č. 9–10, s. 550–551.

⁸³³ TVARDKOVÁ, Veronika – ROLFOVÁ, Eliška: Zahrádkové osady v Evropě i u nás: Historie zahrádkových osad, in: GIBAS, Petr – MATĚJOVSKÁ, Lucie – NOVÁK, Arnošt – ROLFOVÁ, Eliška – TVARDKOVÁ, Veronika – VALEŠOVÁ, Irena – VESELÝ, Martin: *Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* Miroslav Všečetka – ATD, Praha 2013, s. 29–45.

I v českém prostředí v sobě zahrádkaření spojovalo hospodářské a rekreační prvky. V 19. století například někteří úředníci získávali menší zahrádky, na kterých trávili čas odpočinkem a fyzickou prací na čerstvém vzduchu.⁸³⁴ Zakládání zahrádek podporoval i Svaz okrašlovacích spolků,⁸³⁵ ostatně v rámci některých okrašlovacích spolků vznikaly i kluby zahrádkářů.⁸³⁶ Zahrádkářské kolonie po vzoru „Schrebergarten“ se ale začaly budovat až počátkem 20. století. První kolonie Schreberových zahrádek na našem území byla založena v Brně v Černých polích kolem roku 1908 a většina zahrádek patřila německému obyvatelstvu.⁸³⁷ Záhy podobné kolonie začali zakládat i Češi, vzhledem k inspiraci od německých Schrebergarten byl od počátku důležitým rysem zahrádkových kolonií důraz na jejich ozdravný význam.⁸³⁸ Práce na zahrádkách měla obyvatelstvu přinášet pocit vlastní užitečné práce, a pomáhat překlenout pocit odcizení z práce, během první světové války se však výrazně posílil jejich zásobovací význam. Zatímco před rokem 1914 v českých zemích existovalo 29 zahrádkářských osad, zásobovací obtíže spojené s válkou zvýšily zájem o pěstování vlastní zeleniny a ovoce do té míry, že v roce 1920 v Československu fungovalo již 92 zahrádkových osad,⁸³⁹ které se rozvíjely především na okrajích větších průmyslových měst. V souvislosti se zásobovací krizí Svaz osvětový pro Moravu a Slezsko v Brně, založený v roce 1917, rozšířil svou činnost o zřizování zahrádkářských osad, které v následujících letech umožňovaly lidem nejen překlenout zásobovací krizi, ale také najít novou náplň volného času.⁸⁴⁰ Ve stejné době v Praze vznikl Svaz spolků pro zařizování a udržování rodinných a dělnických zahrádek a chov drobného hospodářského zvířectva (později přejmenovaný na Ústřední svaz pro zakládání a udržování zahrádkových kolonií v Československé republice).⁸⁴¹ Osady vznikaly buď na pozemcích, které k tomuto účelu pronajímal majitel půdy, často místní podnikatel,⁸⁴² nebo se zahrádkáři spojovali do spolků a společnými silami pozemek platili a obdělávali. Proto si často volili vedení, které mělo jejich zájmy zastupovat navenek a také si mezi sebou rozdělovali různé práce spojené s celým pozemkem, například péče o cesty mezi jednotlivými zahrádkami, hlídání apod. V některých případech vznikaly na místech bývalých

⁸³⁴ RUDLOFF, Jaroslav: Co jsem nezapomněl. Letem světem, roč. 7, č. 28 (25. 4. 1933), s. 17.

⁸³⁵ TVARDKOVÁ, V. – ROLFOVÁ, E.: Zahrádkové osady v Evropě i u nás, s. 29–45.

⁸³⁶ KLOUPAROVÁ, P. Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén. Etnologická interpretace. Diplomová práce ÚEE FF MU, Brno 2009, s. 16.

⁸³⁷ KLOUPAROVÁ, P. Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén, s. 27

⁸³⁸ TVARDKOVÁ, V. – ROLFOVÁ, E.: Zahrádkové osady v Evropě i u nás, s. 29–45.

⁸³⁹ DAŇKOVÁ, Šárka: Druhé bydlení v městské zástavbě. Příklad zahrádkářské kolonie v Libni. Bakalářská práce, Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, České Budějovice 2012, s. 6–7.

⁸⁴⁰ PROVAZNÍKOVÁ, Marie: Československá rekreace, in: Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovní ústav, Praha 1931, s. 31–58.

⁸⁴¹ PLETÁNEK, Josef: Zahrádkové kolonie v cizině a u nás. Ústřední svaz spolků pro zakládání a udržování zahrádkových kolonií v Čsl. Republice, Praha 1922, s. 35.

⁸⁴² -J. S.-: Dělnické zahrádky. Solidarita, roč. 27, č. 12 (21. 3. 1912), s. 2.

nouzových kolonií nebo na místech, které se příliš nehodily k zástavbě, často se rozkládaly na kopcích nebo v těsné blízkosti řeky či železnice. Určitou roli měla také pozemková reforma, která zvyšovala šance některých zahrádkářů získat nové pozemky.

Intenzivnější zájem o zahrádkaření v sousedním Německu byl už ve 20. letech dáván do souvislosti s poválečnou hospodářskou krizí, která Německo sužovala podstatně silněji než Československo. Proto se očekávalo, že zájem o zahrádkaření v prosperující republice spíše opadne⁸⁴³ a zahrádkáři se zejména v první polovině 20. let neseťkávali příliš s pochopením městské správy.⁸⁴⁴ Neúspěšně vyzněla také snaha o vytvoření zákona na ochranu zahradnického hnutí na počátku 20. let.⁸⁴⁵ Navzdory tomu ale popularita zahrádkových osad i nadále rostla, a vznikaly nové osady mající ve svých názvech zpravidla sousloví „rodinné zahrádky“. V řadě z nich se ostatně počítalo s pravidelným pobytem rodin, zahrádkáři stavěli u zahrad například houpačky pro děti.⁸⁴⁶

Když se v meziválečném období v západní Evropě rozvinula i mezinárodní organizace zahrádkových osad,⁸⁴⁷ české kolonie se sice do mezinárodních struktur nezapojily, ale i tak se rostoucí počet zahrádkářů projevoval na společenské atmosféře. Zahrádkaření rezonovalo například v pedagogických úvahách. Již před první světovou válkou se objevovaly myšlenky, že nejvhodnější zábava pro děti je pěstování květin, zahradničení a dětské rolničení, které jim mělo přinést nejen potěšení a krásné zážitky, ale také je vést k lásce ke kráse a vlasti.⁸⁴⁸ Začátkem 20. let se v souvislosti s rozvojem zahrádkových kolonií počítalo s tím, že volný čas některých rodin se bude odehrávat především na zahrádkách, což bude výrazným způsobem ovlivňovat i výchovu mládeže. Ta se zde měla učit pracovitosti, odpovědnosti a zároveň trávit volný čas na čerstvém vzduchu a v přírodě.⁸⁴⁹ Zaměstnáváním dětí v zahrádkách se mělo také čelit špatné výchově.⁸⁵⁰ I proto se zahrádkaření snažilo podpořit i ministerstvo školství a osvěty,⁸⁵¹ situaci kolem zakládání zahrádek ale sledovalo také ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy, které ho chápalo jako jeden z důležitých aspektů rekreace a

⁸⁴³ KOŠÁKOVÁ, Z.: Problém zahradního města, s. 599–604.

⁸⁴⁴ PLETÁNEK, J.: Zahrádkové kolonie v cizině a u nás, s. 42.

⁸⁴⁵ KLOUPAROVÁ, P. Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén, s. 17.

⁸⁴⁶ Moderní sociálně-zdravotní péče o mládež. Pestrý týden, roč. 3, č. 12 (24. 3. 1928), s. 23.

⁸⁴⁷ KATSCH, Günther – WALZ, Johann B.: Kleingärten und Kleingärtner im 19. und 20. Jahrhundert. Bundesverband Deutschen Gartenfreunde, Leipzig 1996, s. 180–195.

⁸⁴⁸ FULÍN, Martin: Děti zahradníci. Svaz českých spolků okrašlovacích, Praha 1909, s. 1–3.

⁸⁴⁹ Výchova nevázané mládeže v Americe. Národní listy, roč. 61, č. 66 (8. 3. 1921), s. 2.

⁸⁵⁰ MÚA AV ČR, fond MAP, k. 221, inv. č. 637, JP MAP, schůze Komitétu pro zřizování dětských zahrádek, 14. 3. 1921 a 18. 4. 1921.

⁸⁵¹ TVARDKOVÁ, V. – ROLFOVÁ, E.: Zahrádkové osady v Evropě i u nás, s. 29–45.

ozdravování obyvatelstva.⁸⁵² Naděje vkládané do výchovných prvků se však mohly splnit jen částečně, klíčovou roli vždy hrály rodiny a jejich přístup k výchově.

Začátkem 30. let se začala ještě více posilovat představa, že ideálním způsobem trávení rodinného víkendu je pobyt na chatě v přírodě. Chataření sice bylo blíže zejména k trampingu, ze kterého částečně vycházelo, ale důrazem na rodinný nebo komunitní život v osadě se nelišilo ani od zahrádkářských kolonií, zvláště když jednou z náplní činnosti v chatových osadách měla být péče o vlastní zahrádku.⁸⁵³ Zároveň rostl i veřejný zájem na zřizování zahrádek na periferii měst.⁸⁵⁴

Na popularitu zahrádkaření měla pravděpodobně vliv i postupující racionalizace práce, která vedla řadu zaměstnanců k duševní a fyzické vyčerpanosti. Jedna z možností k rekreaci duše i těla představovala právě práce na čerstvém vzduchu na zahrádce.⁸⁵⁵ Zahrádkáři přitom kromě regenerace sil nacházeli v práci na vlastní zahradě alespoň částečnou možnost svobodně tvořit podle vlastních představ. Významnou roli také sehrávala touha po barevnosti zahrad, která pomáhala překlenout šedivou rutinu pracovního života i kamenných měst. Pouto k zahrádkám posilovalo vytváření specifických komunit v zahrádkářských koloniích. Pokud to situace umožňovala, objevovaly se vedle sebe různé typy zahrádkářů, intenzivní pěstitelé, kteří se věnovali výhradně práci a také rodiny, které zahrádku chápaly více jako prostor pro odpočinek, kde si mohly posedět a popovídat se známými.⁸⁵⁶ S ohledem na sociální pozici rodiny se však zvyšoval zájem o pěstování zeleniny.⁸⁵⁷ Někdy byla péče o zahradu vymezena ženě, která lépe spojovala práci o zahrádku s péčí o děti a společenským životem.⁸⁵⁸ Už v dobových textech zaznívala myšlenka, že u domácího zahrádkaření vedle malého užitku převládal citový vztah k zahrádce.⁸⁵⁹ Velmi se také cenilo, že práce na zahrádce odvádí lidi od vysedávání v hospodách a od hazardních her.

⁸⁵² NA, fond MVZTV, k. 894, inv. č. 8376, VEJCHODA–AMBROS, M.: Veřejná rekreace v Československé republice.

⁸⁵³ *Weekend. Eva*, roč. 9, č. 17 (1. 7. 1937), s. 24.

⁸⁵⁴ ALTMAN, Karel: K problematice zahrádkaření a zahrádkových kolonií v českých zemích (se zvláštním zřetelem k Brnu). *Folia ethnographica*, roč. 51 (2017), č. 3, s. 3–19.

⁸⁵⁵ MAREK: Zahrádkové kolonie a jejich sociální význam, s. 550–551.

⁸⁵⁶ MATĚJOVSKÁ, Lucie: Není zahrádkář jako zahrádkář: Zahrádková osada Klecánky, in: GIBAS, Petr – MATĚJOVSKÁ, Lucie – NOVÁK, Arnošt – ROLFOVÁ, Eliška – TVARDKOVÁ, Veronika – VALEŠOVÁ, Irena – VESELÝ, Martin: Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti? Miroslav Všečetka – ATD, Praha 2013, s. 79–94.

⁸⁵⁷ FAFEJTA, Razven: Zelenina v rodinné zahrádce. Ústřední sdružení zahrádkářů a chovatelů drobného zvířectva, Praha 1937, s. 3.

⁸⁵⁸ GAVOROVÁ-MARKOVÁ, V.: Ženy milují zahradu, s. 13.

⁸⁵⁹ PETERA, Bohdan: Ovocnictví a racionalisace komunální politiky. *Pokrokový obzor*, roč. 12, č. 18 (2. 5. 1931), s. 3.

Ve 30. letech se zájem o zahrádkové kolonie ještě prohloubil v souvislosti se světovou hospodářskou krizí. Zahrádky v době nejistoty a nezaměstnanosti nabízely možnost zajistit si vlastními prostředky alespoň zeleninu, případně ovoce. V některých případech mohla osada působit i jako záchranná síť pro nezaměstnané, kteří byli součástí komunity. Zároveň ve 30. letech ještě více vzrostl trend oceňování radostné práce a étos návratu k přírodě vedl k volání po zakládání nových zahrádkových kolonií.⁸⁶⁰ I v souvislosti se složitou hospodářskou situací se mohly zahrádky stávat lokálním politickým tématem.⁸⁶¹

3.7. Příroda jako prostor na cestě k seberealizaci

Přestože touha po návratu do přírody ve volném čase v evropském i českém prostředí měla již od 19. století velkou tradici, meziválečné období se ve vztahu k přírodě jeví jako úplně nová epocha. Důraz na návrat k přírodě a osvobození od měst ostře kontrastoval s šířením technických novinek, jako bylo rádio, kino, automobilismus nebo průmyslová racionalizace. V souladu s tímto procesem se „návrat do přírody“ nebo „útěk z města“ stávaly dobovými hesly, která reflektovala touhu obyvatel měst změnit prostředí. Racionalizace práce jim přitom v mnoha případech dávala pocit, že v zaměstnání a v pracovním životě jsou jenom nevýznamnou mechanickou součástí výrobního nebo úředního stroje, a proto zároveň hledali nějakou činnost, kde by realizovali své vlastní tvůrčí schopnosti a uplatnili svůj potenciál. Protnuly se tak dvě silné potřeby moderního městského člověka – požadavek na občasnou změnu prostředí a potřeba realizace vlastních tvůrčích sil, která souvisela s hledáním pocitu štěstí mimo pracovní proces. Příroda se proto stala vyhledávaným prostorem nejen jako nejsnáze dosažitelné prostředí, které již samo o sobě blahodárně působí na člověka, ale také jako místo vhodné k rozvíjení nejrůznějších snů a aktivit.

Samotná šíře těchto aktivit a počet seberealizačních strategií je přitom tak velká, že bylo potřeba pro účely této práce vybrat jen několik příkladů. Vždy se přitom daná činnost provozovaná v přírodě a mající potenciál nabídnout lidem seberealizaci pojila s nějakým typem pobytu v přírodě. U všech typů pobytů v přírodě v zásadě převažovalo přesvědčení, že pohyb v přírodě představuje kladnou hodnotu pro člověka, protože zoceluje jeho fyzické i duševní zdraví. V závislosti na věku, postavení, někdy i pohlaví a na osobních zálibách se pak u různých skupin rozvíjely rozdílné způsoby a intenzita pobytu v přírodě. Existovaly přitom různé

⁸⁶⁰ TVARDKOVÁ, V. – ROLFOVÁ, E.: Zahrádkové osady v Evropě i u nás, s. 29–45.

⁸⁶¹ GALLATI, Mischa – SCHILLER, Janine: Freizeit im Familiengarten. Zur regenerativen Funktion der Zürcher Kleingärten seit ihrer Gründung bis in die 1960er Jahre. Schweizerisches Archiv für Volkskunde = Archives suisses de traditions populaires, roč. 107 (2011), č. 2, s. 121–143.

činnosti, které bylo možné v přírodě vykonávat, a které buď člověk dělal v přírodě zcela o samotě, nebo v kolektivu. Zdá se, že jasně převažovaly činnosti a zájmy spojené s kolektivním zážitkem, a že mnoho lidí v přírodě hledalo společnost, se kterou by si rozuměli a ve které by se cítili dobře. Oba přístupy však nabízely potřebný prostor k rozvoji osobnosti, i prožívání o samotě v mnoha případech nabízelo tolik potřebné vrcholové zážitky, které člověka krátkodobě naplňovaly a dodávaly mu pocit štěstí. Bylo to patrné zejména u turistických výprav a pěší chůze, které se mnozí turisté věnovali o samotě a zážitky z cest prožívali o to intenzivněji, protože mohli být sami se sebou, se svými myšlenkami a zcela se odpoutat od všech rušivých vlivů. Podobně to fungovalo, byť v menší míře, u některých trampů, kteří se toulali a tábořili sami. Těch však bylo podstatně méně, protože trampování spadá v zásadě do kolektivních aktivit. Naopak zahrádkaření byla v mnoha ohledech bytostně individuální činnost, při které se zahrádkář nejčastěji opájel svojí aktivitou a míval pocit, že nejlépe mu je o samotě při soustředěné práci. To ovšem neznamenalo, že by zahrádkáři s oblibou neukazovali své výtvořiny ostatním a nehledali uspokojení při prezentaci svých individuálních výkonů zhmotněných v estetickém nebo praktickém provedení jejich zahrádky. Radost a uspokojení ze samoty v přírodě do značné míry odpovídalo Rousseauově představě o uspokojení člověka, který je sám v přírodě, protože má blízko k bohu. Právě v tom spatřoval vrcholný zážitek spojený někdy až s mystickým prožíváním. Stejně důležitá ale byla pro mnoho lidí volnost, která představovala přímý protiklad ke stísněnosti ve městech a v bytech.

Zatímco na samostatných zahradách zahrádkáři často propojovali potěšení z práce, pobyt v přírodě a samotu, v případě zahrádkových kolonií se kolektiv stával přirozenou nutností. Kolektiv zde přitom tvořila nejen rodina, ale také společnost ostatních zahrádkářů, jejichž interakce vytvářely atmosféru konkrétní zahrádkové osady, která potom sama o sobě výrazně ovlivňovala vztah i k zahradce a práci. V těchto případech se proto seberealizační strategie více než od osobního prožitku odvíjela od prožitku v kolektivu. Ještě výraznější roli sehrával kolektiv v případě trampingu, při kterém se sice jednotliví trampové věnovali různým činnostem, jednotlivým prvkem jejich seberealizace ale zřejmě byly vrcholné zážitky docílené v rámci kolektivu. Obdobně lze kolektivní zážitek kombinovaný s pobytem v přírodě chápat i v případě dalších typů ubytování v přírodě, byť zde již výraznější roli sehrávala rodina, zejména při letních pobytech na letních bytech nebo rodinných chatách. V těchto případech proto mnohdy bylo důležitější opuštění města, sama seberealizace pak spočívala až v dalších činnostech, ať už individuálních (rybaření, houbaření) nebo kolektivních (sport, besedování s přáteli) a někdy nepřicházela vůbec.

Značnou roli totiž hrála různá očekávání jednotlivých aktérů od dané činnosti. I Maslow ve svých textech tvrdil, že zdaleka ne každý dosáhne seberealizace a je zřejmé, že mnozí lidé v meziválečném období od svých útěků do přírody seberealizaci ani neočekávali, doufali především ve změnu prostředí a odpočinek. Rozvoj řady činností spojených s pobytem v přírodě ale jasně ukazuje, že se hledání seberealizace v činnostech v přírodě jednoznačně rozvíjelo, ačkoli si to sami aktéři mnohdy ani neuvědomovali. Vliv na to mělo rozšiřování volného času a dobový étos návratu k přírodě, který nahrával touze (nebo rozšiřování potřeby) potvrzovat si a rozvíjet své schopnosti a znalosti v přírodě a tím se sebeuplatňovat. Značný význam měly rovněž generační zkušenosti, které do určité míry formovaly postoj k přírodě v rámci jednotlivých věkových skupin. V souvislosti s tím se pak utvářely vzorce chování, podle kterých jednotlivé generační skupiny přistupovaly k různým činnostem a seberealizačním strategiím. Rostoucí oblibu turistiky, rybaření, houbaření, trampování, sportování v přírodě, poznávání přírody (amatérská botanika apod.) nebo zahrádkaření tak lze vnímat nejen jako další kapitoly v dlouhodobě se vyvíjejícím složitém vztahu člověka k přírodě, ale také jako jeden z projevů rozšiřujících se možností seberealizace člověka.

4. Seberealizace ve sportu

4.1. Úvod

Mezi způsoby seberealizace se poměrně brzy zařadil i sport symbolizující moderní dynamickou dobu. Ve své moderní podobě se v českém prostředí objevil v druhé polovině 19. století, v meziválečném období se však nebývale rozvinul, zmasověl a stal se oblíbeným způsobem seberealizace zejména pro mladší generaci. Sportovní aktivity nabízely fyzický pohyb a pocit uspokojení, ale také pocit sounáležitosti a uznání. Sport tak vedle své odpočinkové funkce představoval optimální způsob realizace pro lidi, kteří jí nenacházeli v práci, ale měli odpovídající dostatek volného času. Kvůli nárokům na fyzické výkony se stával populární spíše u lidí mladšího věku, kromě toho se ale záhy rozvinul i fenomén diváctví, kde již věková kritéria hrála menší roli. Lidé s oblibou vyráželi na sportovní závody nebo utkání, kterým přihlíželi, lišila se však frekvence těchto návštěv. Zatímco v mnoha případech se jednalo o nárazovou zábavu (podívanou), která mohla být příští neděli nahrazena zcela jinou činností, v řadě případů se sledování milovaného sportu stávalo pravidelnou zábavou, cíleným zájmem, někdy i vášní. Tato vášeň představovala novou svébytnou formu seberealizace pro lidi, kteří se z různých důvodů raději seberealizovali spíše než samotným sportováním jeho sledováním. Pasivní sport, za první republiky již velmi rozšířený, musí být proto nedílnou součástí úvah o seberealizaci.

Sportu a jeho dějinám, případně dějinám konkrétních sportů, se věnovalo již velké množství odborných i populárně naučných publikací. Jako masový fenomén však vybízí i ke kladení dalších otázek týkajících se společnosti, a proto se mu vedle historiků a sportovních nadšenců věnují i sociologové,⁸⁶² psychologové⁸⁶³ nebo pedagogové. To nabízí poměrně širokou škálu studií a odborných publikací s množstvím přístupů a interpretací. Vznikly práce týkající obrazu sportovního diskursu, sportu v umění, problematiky napětí mezi sportem a tělesnou výchovou a vztahu mezi sportem a společností, případně politikou.⁸⁶⁴ Zvláštní témata představuje role sportu ve vnímání vlastního těla, etnicity, genderu a v utváření sportovních hvězd a jejich působení na společnost a zájem vzbuzuje rovněž ritualizace násilí ve sportu.⁸⁶⁵ Obliba sportu ve 20. století také vedla historiky ke kladení znepokojujících otázek ohledně sportu a tělesného cvičení jako vhodných nástrojů k disciplinaci nebo militarizaci

⁸⁶² MALCOLM, Dominic: *Sport and Sociology*. Routledge, London / New York 2012.

⁸⁶³ SLEPIČKA, Pavel – HOŠEK, Václav – HÁTLOVÁ, Běla: *Psychologie sportu*. Karolinum, Praha 2006.

⁸⁶⁴ PELC, Martin: *Sport a česká společnost do roku 1939. Osobnosti – instituce – reflexe*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018; WAIC, Marek: *Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa*. Karolinum, Praha 2018; DĚKANOVSKÝ, Jan: *Sport, média a mýty. Zlatí hoši, Královna bílé stopy a další moderní hrdinové*. Praha 2008; ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): *Naprej! Česká sportovní architektura 1567–2012*. Prostor, Praha 2012.

⁸⁶⁵ MALCOLM, Dominic: *Sport and Sociology*. Routledge, London / New York 2012, p. 50–115.

společnosti.⁸⁶⁶ Fascinující je také vývoj sportu v dlouhodobější perspektivě, z které lze sledovat proměny pravidel v kontextu zcivilizování původní zábavy, postupnou komercionalizaci sportu a jeho vytváření fanouškovské obce s jejími klady i zápory.⁸⁶⁷ Přes základní podobnosti se přitom různé sporty od sebe lišily nejen v pojetí (individuální, kolektivní), ale především ve vývoji, když některé procházely komercionalizací dříve nebo rychleji a jiné naopak později. Pro účely této práce není možné podrobněji sledovat vývoj v jednotlivých sportovních odvětvích, zvláště když řada z nich je již v českém prostředí zpracovaná. Otázka seberealizace je však se sportem natolik spjatá, že ho nelze ignorovat. Budu se proto orientovat na připomenutí některých základních faktů z dějin českého sportu a soustředit se především na otázku seberealizace ve sportu v období první republiky. Z těchto důvodů se zaměřím na několik základních témat spojených se sportem. Vedle napětí mezi sportem a tělovýchovou, které generovalo diskusi o podstatě sportu a jeho významu pro seberealizaci, je to otázka, jakou roli hrál profesionalismus ve sportu. Otázka motivace ke sportování a jeho významu pro jednotlivce, skupiny a společnost bude předmětem úvah o aktivním sportování a fungování sportovních klubů. Výraznou roli přitom sehrával i přístup mladé generace, jejíž role se prolíná celým textem. Značný prostor je věnován i již zmiňované problematice diváctví a fanouškovství, které se právě za první republiky výrazně formovalo.

4. 2. Definice a vymezení sportu a dobové pohledy na něj

V meziválečném období se sport rychle stal celospolečenskou záležitostí a sportovní činnost výrazně ovlivňovala životní styl řady obyvatel. Sportovní témata se definitivně usadila na stránkách novin i lifestyleových časopisů a brzy se stávala předmětem diskusí nejen mezi přáteli, ale i mezi odborníky. Diskuse o tom, co je sport a čím by měl být, zároveň odpovídaly i na otázku, je-li možné se seberealizovat ve sportu.

Sport lze definovat jako aktivitu provozovanou za jasně daných pravidel a zvyklostí, při které sportovec překonává určité překážky. Sport, nejčastěji pohybová aktivita, má přes svou jednoduchost celou řadu rovin. Spojuje prvek rekreační a zábavní, zároveň v něm lze spatřovat ideu boje, ale také hry, která je spojena s emočním prožitkem.⁸⁶⁸ Uctívání idolů, extatické nadšení, používání symboliky, ritualizace činností a určitá pravidelnost (většinou v neděli)

⁸⁶⁶ HARGREAVES, John: Sport, Power and Culture. A Social and Historical Analysis of Popular Sports in Britain. Polity Press, Cambridge 1987; ROUBAL, Petr: Československé spartakiády. Academia, Praha 2016.

⁸⁶⁷ DUNNING, Eric – SHEARD, Kenneth: Barbarians, Gentlemen and Players. A Sociological Study of the Development of Rugby Football. 2. editions, Routledge, London / New York, 2005.

⁸⁶⁸ SLEPIČKOVÁ, Irena: Sport a volný čas. Karolinum, Praha 2000, s. 22.

vedou i k úvahám o náboženské povaze sportu, některé teorie proto zohledňují roli sportovních rituálů a hledají v tom paralely s náboženstvím.⁸⁶⁹ Na náboženskou povahu sportu upozorňovali pozorovatelé již v meziválečném období.⁸⁷⁰ Jako náboženství nové doby přitahoval především mladou generaci, zatímco ta starší se v některých případech jen obtížně srovnávala s probíhající změnou volnočasových priorit mladých.⁸⁷¹

Nejvýraznějším znakem sportu je ale soutěživost založená na měření a srovnávání výsledků. Od počátku se přitom rozvíjely sporty individuální, ve kterých je sportovec odkázán pouze na své vlastní síly a dovednosti a na kolektivní, ve kterých se konečného výsledku docílí společně. Kolektivní pojetí má vést ke společnému vítězství nad soupeřem, ale také vychovávat k podřízení osobních tužeb potřebám kolektivu, přičemž jedinec se má prosadit lepším výkonem.⁸⁷² V tom tkví určitý paradox kolektivního sportu, ve kterém je na jednu stranu tlak na sportovce, aby se učili spolupráci a vzájemné podpoře, zároveň si ale mnohdy vzájemně konkurují a snaží se v rámci kolektivu individuálně prosadit na úkor druhého. Vzájemné vztahy mezi hráči proto často bývají průsečíkem přátelství, respektu, konkurence a nutnosti spolupracovat pro týmový výsledek.

I dobové snahy o definování sportu akcentovaly především jeho zábavní charakter a soutěživost. Ottův slovník naučný popisoval sport v roce 1905 jako hru nebo nezištnou zábavu spojenou s nějakým tělesným cvikem provozovaným nejčastěji pod širým nebem. Podstatným rysem sportu byla ctižádost dosáhnout co nejlepšího výsledku. Už v této charakteristice z počátku 20. století se uvádělo, že přílišná soutěživost někdy vede k různým výstřelkům, k honbě za cenami a k přehnané přípravě, která může škodit zdraví, ačkoliv sport sám o sobě byl podle autora hesla výborným prostředkem k utužení zdraví.⁸⁷³ Právě přílišná soutěživost se stala v meziválečném období terčem kritiky, ale dost možná tou nejatraktivnější složkou sportovních klání. Pozice sportu se od roku 1905 výrazně proměnila. Masarykův slovník naučný v roce 1932 již rozeznával sport amatérský a profesionální. V hesle z pera známého sportovního novináře M. J. Horáčka byl ale především zdůrazňován výchovný aspekt sportu, jeho spojení s návratem k přírodě a jeho výrazný vliv na společnost.⁸⁷⁴ To se odráželo

⁸⁶⁹ Srov. WOMACK, Mari: Symbols and Meaning. A Concise Introduction. AltaMira Press, Lanham 2005, p. 79–111; SCHOLLES, Jeffrey – SASSOWER, Raphael: Religion and Sport in American Culture. Routledge, New York 2014.

⁸⁷⁰ BALEJ, Jiří: Několik myšlenek o sportu. Česká revue, roč. 17 (1924), č. 1, s. 56–58.

⁸⁷¹ DECOIN, Henri: Sportovní generace. Přítomnost, roč. 1, č. 36 (18. 9. 1924), s. 574–576.

⁸⁷² SLEPIČKA, P. – HOŠEK, V. – HÁTLOVÁ, B.: Psychologie sportu, s. 16.

⁸⁷³ Ottův slovník naučný. 23. díl (Schlossar – Starowolski). J. Otto, Praha 1905, s. 908–909.

⁸⁷⁴ HORÁČEK, M. J.: Sport. Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. 6. díl. (R–S). Československý kompas, Praha 1932, s. 880–881.

v dobových i pozdějších hodnoceních funkce sportu, která byla širěji popisována jako pohybová činnost mající za cíl zdokonalení tělesné a psychické kondice, rozvoj společenských vztahů nebo dosažení výsledků v soutěžích na všech úrovních.⁸⁷⁵ Struktura sportovních odvětví a jejich vliv na členy společnosti se v průběhu let rozvinula do té míry, že sociologie začala kategorizovat v souladu s teorií sociální diferenciací sport jako specifický subsystém moderní společnosti⁸⁷⁶ a lze sledovat, že jako takový se v českém prostředí výrazně rozvinul právě v období první republiky. Tehdy se sport jako původně okrajová volnočasová činnost konkrétních jedinců do té míry zpopularizoval a rozšířil (i díky zvětšení objemu volného času), že se stal výraznou součástí tehdejší společenské proměny. Historik Martin Pelc ve svých pracích opakovaně upozornil na to, že první světová válka tuto proměnu v českém prostředí spíše urychlila a že zvyšující se popularitu sportu a jeho rostoucí vliv bylo možno sledovat již v posledních letech před první světovou válkou.⁸⁷⁷ Tento proces přitom kopíroval vývoj zejména v anglosaském světě. Například ve Velké Británii k němu došlo již v průběhu 19. století, kdy se vytvořila specifická sportovní kultura.⁸⁷⁸ Nárůst role sportu ve společnosti byl ale tak náhlý, že již současníci si kladli otázku, proč tak rychle stoupla oblíba sportu a nejčastěji to vysvětlovali důsledky právě skončené světové války, ze kterých kromě jiného vyplynula touha po neustálém vzrušení a větších dávkách adrenalinu, potřeba pěstovat odolnost a kolektivního ducha.⁸⁷⁹ K rychlému rozšíření sportu došlo i proto, že přitahoval velké množství lidí ze všech vrstev i obou pohlaví. Jeho obhájci ostatně s oblibou zdůrazňovali, že je především demokratický. Vzestup sportu se tak stal jedním ze symbolů nové doby. I proto autoři publikace *Sport a tělesná kultura v Československé republice začátkem 30. let* napsali: „*Moderní doba může být zcela náležitě zvaná dobou sportu. Není druhého jevu, který by byl tak všeobecný a který by zasahoval – ne-li přímo prostupoval – všechna zákoutí vašeho složitého života dnešního.*“⁸⁸⁰ I přes všeobecný rozvoj však nejvíce lákal mladé lidi a mladá generace proto někdy byla chápána jako generace sportovní,⁸⁸¹ která je „*proniknuta sportovním duchem*“.⁸⁸²

Prudce se rozvíjející sport vyvolával ovšem i negativní ohlasy. Zvláště část tělovýchovných pracovníků pochybovala o jeho přínosu a usilovala o jeho omezení. Částečně

⁸⁷⁵ SLEPIČKOVÁ, I.: Sport a volný čas, s. 22.

⁸⁷⁶ SEKOT, Aleš: Sociologie sportu. Masarykova univerzita, Paido, Brno 2006, s. 29.

⁸⁷⁷ PELC, M.: Sport a česká společnost do roku 1939, s. 38–67; PELC, Martin: Struktury opavského sportu. Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd, Opava 2009.

⁸⁷⁸ HUGGINS, Mike: The Victorians and Sport. Continuum, London 2004.

⁸⁷⁹ URBAN, Jaroslav: O fotbalu. Sportsman, roč. 5, č. 226, (20. 6. 1923), s. 2.

⁸⁸⁰ BUREŠ, Prokop – PLICHTA, Jan: Sport a tělesná kultura v Čsl. republice. Nakladatelství Almanachu sportu, Praha 1931, s. 167.

⁸⁸¹ ŽÁK, Jaroslav: Študáci a kantoři. Přírodopisná studie. 19. vydání (poprvé 1937). Československý spisovatel, Praha 1968, s. 93.

⁸⁸² DECOIN, Henri: Sportovní generace. Přítomnost, roč. 1, č. 36 (18. 9. 1924), s. 574–576.

to souviselo i s obavou zejména Sokola, že kvůli rostoucí popularitě sportu ztratí výsadní postavení mezi českými tělovýchovnými spolky a nebude mít dostatečný vliv na formování nové generace. Členové Sokola si zakládali na své tradici,⁸⁸³ na zásluhách při vzniku republiky a měli ambici působit jako morální arbitr v československé společnosti.⁸⁸⁴ Spontánní nadšení z různých rychle se rozvíjejících sportů aspirace Sokolů na ovlivňování příštích generací poněkud brzdilo. V souvislosti s tím se rozvinula i diskuse o podstatě sportu a tělovýchovy. Zatímco tělovýchova provozovaná početnými tělovýchovnými organizacemi jako byly Sokol, DTJ (Dělnická tělovýchovná jednota), Orel nebo nově vzniklá FPT (Federace proletářské výchovy) pracovala ať vědomě nebo nevědomě při tělesných cvičeních s myšlenkou kalokagathie (spojení ideálu tělesné krásy a duchovní dokonalosti) a jejich cílem bylo vytvořit harmonii těla a duše, sport mladé přitahoval svou bojovou povahou. Začátkem 20. let se pokusil tento rozpor popsat František Smotlacha, zakladatel českého vysokoškolského sportu. Tělocviku přisuzoval výchovnou roli a chápal ho jako rozumový a sjednocující prvek pro velké skupiny jak na politické (DTJ, FPT) tak i na nepolitické bázi (Sokol). Naopak sport podle něj v sobě nesl mnohem více lidské přirozenosti, protože je založen na touze po boji, soupeření a nevšednosti.⁸⁸⁵

Z toho bylo zřejmé, že sport umožňoval mnohem větší seberealizaci než tělovýchova, která sloužila především jako prostředek k utužení těla a disciplinaci, ale již méně nabízela zábavu. Ostatně popularita některých sportů rostla právě proto, že jejich provozování mladé lidi skutečně bavilo a poskytovalo jim značnou míru uspokojení a mnohým i seberealizaci. S tím měl Sokol problém, mnoho mladých lidí se od něj odvracelo, protože se proměňoval ve zkostnatělou instituci, která již nenabízela dostatečné vzrušení, zábavu a zážitky, se kterými si mladí spojovali sportování. Poměrně přesně tento pocit pojmenoval ve svých pamětech pozdější chirurg Jaroslav Procházka, který se narodil v roce 1913 a vyrůstal v Kolíně v rodině železničního úředníka. O roli sportu ve svém mládí ve druhé polovině 20. let napsal: „*Ve čtrnácti a patnácti letech nás ovšem nebavilo cvičit s činkami nebo hrát „chodí pešek okolo“ a začali jsme dávat přednost lehké atletice a kolektivním hrám.*“ Věnovali se plavání, veslování, odbíjené, kopané, občas tenisu a v zimě, když jim přálo počasí, také hokeji na rybníku.⁸⁸⁶

⁸⁸³ K významu Sokola na českou národní emancipaci srov. WAIC, Marek: Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace. Karolinum, Praha 2013, s. 15–99.

⁸⁸⁴ WAIC, M.: Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa, s. 29–41.

⁸⁸⁵ SMOTLACHA, František: Tělocvik a sport, in: SMOTLACHA, František: Ze základů tělocviku, sportu a her. Cyklus úvah a vědeckých statí. B. Kočí, Praha 1922, s. 60–61. Přestože F. Smotlacha ve svém textu rozlišoval mezi politickou a nepolitickou bázi, je třeba upřesnit, že měl na mysli spíše stranickou příslušnost. Sokol se totiž poměrně silně politicky angažoval, nebyl však přímo spojen s konkrétní politickou stranou, zatímco DTJ se jasně hlásila k sociální demokracii a FDTJ ke komunistům.

⁸⁸⁶ PROCHÁZKA, Jaroslav: Ze vzpomínek chirurga. Práce, Praha 1989, s. 30.

Podobné zážitky měli i další příslušníci této generace a generace narozené v prvních letech po vzniku Československa, pro které sportování v mládí sehrávalo nesmírně důležitou roli.⁸⁸⁷

Vztah Sokola ke sportu byl přitom poměrně rozporuplný. Od 80. let 19. století v rámci organizace sílila antipatie vůči sportu, která se projevovala i v nevyjasněném vztahu vůči olympijským hrám, byť zejména po vzniku republiky sokolové významným způsobem reprezentovali Československo na mezinárodních kolbištích.⁸⁸⁸ Přes odpor ke sportování formulovaný zejména časopisem Věstník sokolský mnohé místní sokolské organizace aktivně podporovaly nejrůznější individuální i kolektivní sporty a v meziválečném období se kladně stavěly i k některým hrám, například k házené, tenisu nebo k odbíjené.⁸⁸⁹ Některé sporty jako cyklistiku, veslování, šerm, lyžování, bruslení, tenis nebo jízdu na koni vnímali jako doplněk všestranného cvičení, vhodný ovšem jen pro ty, kdo mají příležitost, peníze a čas, naopak většinou kolektivní sporty jako kopanou kvůli negativnímu vlivu na mládež a profesionalismu většinou odsuzovali.⁸⁹⁰ Místní aktivní sokolové a sportovci přirozeně provozovali kromě sokolských cvičení i řadu dalších sportů a mnohdy stáli u vzniku místních sportovních klubů, jak ukazuje řada prací z regionálních dějin. Například ve Veselí nad Moravou se sokolové věnovali turistice, lyžování a stáli u zrodu veselského hokeje a fotbalu a tentýž trend probíhal i například v Lounech.⁸⁹¹ V Českých Budějovicích dokonce sehrál Sokol klíčovou roli při vzniku tamního hokejového klubu AC Stadion, který dodnes hraje hokej na nejvyšší úrovni pod názvem Motor České Budějovice.⁸⁹² Přesto se rozdíl mezi sportem a tělovýchovou ve veřejném prostoru neustále tematizoval a vytvářel se dojem jakéhosi souboje mezi oběma pohybovými aktivitami. Částí společnosti byl sport vnímán jako jeden ze symptomů barbarizace, naopak jeho obhájci spojovali zájem o sport s hospodářským a kulturním vzestupem národa, přičemž tělocvik chápali jako průpravu, zatímco sport měl být cílem.⁸⁹³

⁸⁸⁷ Srov. např. WICHTERLE, Otto: Vzpomínky. 4. vydání (poprvé 1992), Academia, Praha 2007, s. 14–15; ŠMÍDA, Bohumil: Jeden život s filmem. Mladá fronta, Praha 1980, s. 10–11; BENEŠ, Svatopluk – VALTROVÁ, Marie: Být hercem. Melantrich, Praha 1992, s. 11; LUKŠŮ, David – PALÁN, Aleš. Stanislav Konopásek. Hráč, který přežil. Česká televize, Praha 2007.

⁸⁸⁸ PELC, Martin: Sport a česká společnost do roku 1939, s. 44–47.

⁸⁸⁹ PELIKÁN, Jan: Sokolstvo a sport. Československá obec sokolská, Praha 1931, s. 4–5.

⁸⁹⁰ OTČENÁŠEK, J.: Jak řídit svůj vlastní výcvik. Sokolské besedy, roč. 21, č. 1 (1. 2. 1927), s. 3–4.

⁸⁹¹ JUNEK, Marek: Veselí nad Moravou v první ČSR a za protektorátu, in: PLÁČEK, Miroslav – FUTÁK Peter: Veselí nad Moravou. Město na řece času. Město Veselí nad Moravou, Veselí nad Moravou 2011, s. 366; KUPROVÁ, Jana: Louny za velké války a v období první republiky (1914–1938), in: ROEDL, Bohumír – HLUŠTÍK, Antonín – KUPROVÁ, Jana – MAREŠ, Jan – MAREŠ, Karel – ŠTAUBER, Bedřich: Louny. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, s. 267.

⁸⁹² ŠTUMBAUER, Jan: Sokol, in: Encyklopedie Českých Budějovic (vyhledáno 29. 4. 2020): <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/sokol>.

⁸⁹³ HOKEŠ, Emil Svozil: Využití volného času, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. Svazek I, Člověk. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 477–492.

Dobové diskuse týkající se napětí mezi soutěžním sportem a tělovýchovou navazující na již předválečné polemiky se pak dále rozvíjely, přičemž zohledňovaly morální, výchovné i zdravotní aspekty.⁸⁹⁴ Stále patrnější rozdíl mezi klasickou tělovýchovou a sportem se dostal i na stránky Přítomnosti. Autor článku pod pseudonymem Eddie mimo jiné napsal: „*Tělesná výchova je metoda, již ukládáme svému tělu, abychom je opravili a zdokonalili; sport je zápas, boj v nejrůznější formě: boj se sebou samotným, boj proti jiným jedincům.*“⁸⁹⁵ Právě soutěživost a bojovnost lákala mnohé zájemce do řad sportovních klubů a stupňovala určitou nevraživost mezi zastánci tělovýchovy a obhájci sportu. Rostoucí napětí mezi oběma přístupy k tělesnému cvičení se snažil vybalancovat sokolský činovník Jan Pelikán ve svém příspěvku do sborníku Masarykova lidovýchovného ústavu Rekrece v Československu, její úkoly a prostředky. Upozornil, že tělocvik a sport používají téměř stejných tělesných výkonů, liší se však ve svých cílech, přitom ovšem jako prostředky k rekreaci mají vlastně společný účel.⁸⁹⁶ Tentýž autor poté rozvedl vztah Sokola a sportu ve své publikaci Sokolstvo a sport. V souladu s přesvědčením řady sokolských činitelů o morální nadřazenosti Sokola poznamenával, že Sokol se podřizuje výchově v zájmu vyšších hodnot, zatímco ve sportu si člověk vybírá jen to, co ho baví. Ačkoli to chápal jako nedostatek sportu, mladou generaci právě to silně přitahovalo. Jan Pelikán také zdůraznil, že sport se lišil svojí užší specializací, zatímco člen Sokola se dostával k nejrůznějším typům fyzické a tělesné kultury.⁸⁹⁷ Právě úzká specializace podle tělovýchovných pracovníků byla jedním z negativních rysů sportu, protože lidské tělo se při ní namáhalo a přepínalo příliš jednostranně, což bránilo k vyváženému posílení celého těla a přinášelo zdravotní problémy. Proto Sokolové při svém vymezování vůči sportu mnohdy sahalí právě ke zdravotním argumentům a využívali názory odborníků. Například lékaři v Jednotě přátel Masarykovy akademie práce počátkem 20. let upozorňovali, že některé sporty mohou vážně poškodit zdraví jednotvárným a špatným prováděním, např. těžká atletika nebo běh. Zvláštní pozornost věnovali zejména fotbalu, který podle nich dokazoval, že sport nemá umravňující vliv, ale naopak negativně ovlivňuje morálku a v řadě případů vede k přepínání sil. K tělesnému poškození nebo i smrti podle nich nejčastěji přispíval box nebo fotbal.⁸⁹⁸ Představy o negativním vlivu kopané byly v první polovině 20. let tak silné, že dokonce i Poradní sbor

⁸⁹⁴ WEIGNER, Karel: Sokolstvo a sport, in: WEIGNER, Karel: Zdravím k síle národa. (Výběr statí uveřejněných v letech 1911–1929). Československá obec sokolská, Praha 1930, s. 63–69.

⁸⁹⁵ EDDIE: Několik kapitol o sportu. Trochu sportovní historie, psychologie a morálky. Přítomnost, roč. 10, č. 49 (6. 12. 1933), s. 778–782.

⁸⁹⁶ PELIKÁN, Jan: Tělesná cvičení a sport, in: Rekrece v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 119–126.

⁸⁹⁷ PELIKÁN, J.: Sokolstvo a sport, s. 4–5.

⁸⁹⁸ MŮA AV ČR, fond Masarykova akademie práce, k. 221, inv. č. 637, Protokol 2. schůze I. skupiny JP MAP, 4. 2. 1921.

pro tělesnou výchovu, na jehož činnost měli rozhodující vliv členové Sokola,⁸⁹⁹ měl za úkol vypracovat dobrozdání o škodlivém vlivu fotbalu na mládež.⁹⁰⁰ Kritika fotbalu přitom sledovala dva negativní jevy spojené s touto hrou, morální (mládež se díky tomu neumí chovat, hrubne a podvádí) a zdravotní (fotbal měl negativně působit na srdce a vést k řadě úrazů). V řadě případů kopaná měla skutečně negativní vliv na zdraví jednotlivců,⁹⁰¹ množství úrazů z lyžování evidovali lékaři také na stránkách Časopisu lékařů českých a tématem odborných pojednání byl také vliv sportování na funkci srdce.⁹⁰² Podle dobových zahraničních statistik docházelo k úrazům hlavně při fotbale, se značným odstupem za ním byly cyklistika, zimní sporty a box.⁹⁰³

Postoj lékařů vůči sportu však nebyl jednoznačný. Byli mezi nimi nejen propagátoři tělesných cvičení odmítající sport, ale i obhájci obou způsobů pohybových aktivit. Například farmakolog Karel Chodounský již před první světovou válkou vášnivě propagoval nejen tělovýchovu, ale i sport, a dokonce jako jeden z mála pozitivně hodnotil i kopanou.⁹⁰⁴ V meziválečném období se pak mezi lékaři posilovalo přesvědčení, že sport je dobrým prostředkem k udržení nebo ke zlepšení zdraví. Část lékařů běžně rekreačně provozovala některé sporty, zejména lyžování nebo tenis a neměla důvod proti sportu nějak brojit, a naopak obhajovali sport jako prevenci před nejrůznějšími nemocemi. Zejména lyžování a obecně zimní sporty byly vnímány jako nesmírně účinný způsob prevence, která představovala vyváženou námahu svalů, tužení nervů, vydatný pohyb a ve spojení se zdravým studeným zimním vzduchem bez kouře posilovala lidský organismus.⁹⁰⁵ Část lékařů také zdůrazňovala, že pro každého se svou povahou a náročností hodil nějaký jiný sport.⁹⁰⁶ To souviselo i s často diskutovanou otázkou ohledně vhodnosti některých sportů pro ženské tělo. Z dlouhodobější perspektivy se zdálo, že lékaři sport z počátku odmítali, aby ho v další generaci propagovali a

⁸⁹⁹ KÖSSL, Jiří – ŠTUMBAUER, Jan – WAIC, Marek: Kapitoly z dějin tělesné kultury. Karolinum, Praha 2018, s. 131.

⁹⁰⁰ BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. Republice, s. 19.

⁹⁰¹ HOJNÝ, Václav: Lékař a kopaná, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁDA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 182–187.

⁹⁰² Srov. např. VOHNOUT, Čestmír: Trvalé výsledky léčby poraněných menisků. Časopis lékařů českých, roč. 69, č. 35 (29. 8. 1930), s. 1237–1239; Cizí literatura. Tělesná výchova. Časopis lékařů českých, roč. 69, č. 48 (28. 11. 1930), s. 1655.

⁹⁰³ Sportovní lékař Zdeněk Hornof pro svůj text čerpal informace z italských statistik z roku 1938. HORNOF, Zdeněk: Je kopaná nebezpečný sport?, in: PEŠEK, Karel: Kád'a na fotbalovém hřišti. Jos. R. Vilímek. Praha 1947, s. 93–97.

⁹⁰⁴ CHODOUNSKÝ, Karel: Sport (přednáška pronesená v alpském družstvu českém). J. Otto, Praha 1903, s. 5.

⁹⁰⁵ MAJDA, František: Tělesná výchova. Hygienický význam zimního sportu. Lidové noviny, roč 29, č. 14 (10. 1. 1921), s. 4.

⁹⁰⁶ KAZIL, Josef: Zdravotní předpoklady rekreace, in: Rekreace v Československu a její úkoly. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 14–23.

později se řadili zase k jeho odpůrcům.⁹⁰⁷ Spor mezi tělovýchovou a sportem proto nebylo možné jednoduše rozhodnout. Část lékařů se společně s představiteli Sokola ztotožňovala s myšlenkou, že není vhodné mládež vychovávat sportem, který klade důraz na to, aby jednotlivec předčil druhé a vynikl, což podporovalo bojechtivost a militarismus. Výchovnější se jim zdála spíše cesta sokolů a skautů, kteří v první řadě hleděli na morální výchovu mládeže.⁹⁰⁸ Skauting tak vlastně představoval určitou střední cestu mezi tělovýchovou a sportem. Cílením na výchovu mládeže, pevným řádem, ale také péčí o zdraví jedinců a jejich tělesnou zdatností a podporou života v přírodě svým způsobem rozvíjel sokolskou myšlenku „v zdravém těle zdravý duch“, zároveň ale stimuloval i rozvoj některých sportů. Propojení tělesné výchovy dle představ Sokola a skautu proto ve 30. letech mezi jejich činiteli poměrně rezonovalo. I díky tomu si pozornost získala publikace Sport proti tělesné výchově z pera Georges Héberta přeložená do češtiny v roce 1937, ve které Sokolové nacházeli argumenty proti sportu.⁹⁰⁹ Hébert, francouzský voják a vychovatel, především prosazoval pravidelné cvičení v přírodě, které mělo posílit tělo i ducha a blízko k němu měli především skauti. Hébertovy myšlenky o pravidelném cvičení v přírodě jako ideální metodě tělesné výchovy ovlivňovaly přístup k tělovýchově nejen ve Francii, ale také v Itálii.

K poměru sportu a tělocviku se vyjádřili i Prokop Bureš, pracovník ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a propagátor sportu a Jan Plichta, legionář, závodní chodec a pozdější sportovní statistik. Ve své publikaci o sportu a tělesné výchově z počátku 30. let se pokusili vymezit jednotlivá odvětví tělesné kultury, mezi které podle nich patřily tělocvik, pohybové hry, sport, rukodělná práce a skauting. Tělocvik definovali jako soustavné napínání tělesných sil za účelem uchování zdraví a zvýšené tělesné zdatnosti, pohybové hry popisovali jako hru z okamžité nálady bez dalších cílů. Sport pro ně byla dobrovolná a nezištná harmonická činnost se zřetelem k tělu i duši, většinou prováděná na čerstvém vzduchu s cílem dosáhnout vítězství, spočívající v přemáhání překážek (přírodních, stanovených pravidly apod.). Rukodělnou práci nijak zvlášť nerozváděl, zatímco skauting chápali jako výchovný systém, doplňující výchovu i výuku rodinnou a školní. Zároveň však dodávali, že v praxi existovaly jen tři skupiny a to tělocvik, sport, do něhož organizačně začlenili i zmiňované pohybové hry a skauting zahrnující rukodělnou práci.⁹¹⁰ Na jiném místě pak uvedli, že sport obsahuje technickou virtuozitu, vlastní tvořivost, namáhavost a odříkání, vyžaduje náročnou přípravu, a

⁹⁰⁷ DUBÉCH, Lucien: Všeobecná kapitola o sportu. II. část. Přítomnost, roč. 5, č. 33 (23. 8. 1928), s. 526–258.

⁹⁰⁸ MÚA AV ČR, fond Masarykova akademie práce, k. 221, inv. č. 637, Protokol 2. schůze I. skupiny JP MAP, 4. 2. 1921.

⁹⁰⁹ HÉBERT, Georges: Sport proti tělesné výchově. Tělesná výchova mládeže, Brno 1937.

⁹¹⁰ BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. Republice, s. 12–13.

to vše bez výdělečných požadavků, „*takže dosahuje se tu vlastně ideálu práce vůbec.*“⁹¹¹ Tím v zásadě odpovídali i na otázku, jestli mohl být sport vnímán jako prostředek k seberealizaci.

Diskuse o poměru mezi tělovýchovou a sportem i přes poměrně vyjasněné pozice obou pohybových aktivit probíhaly po celé sledované období a často sloužily spíše k ospravedlnění nebo k dehonestaci konkrétních pohybových aktivit. Dobové polemiky se v zásadě shodovaly v charakteristice sportu jako pohybové aktivity založené na překonávání překážek a často také na bojovnosti, lišily se však v jeho hodnocení. Obhájci sportu zdůrazňovali výchovnou roli sportu, který učí trpělivosti, odříkání, spolupráci, smyslu pro fair play, má pozitivní vliv na lidskou komunikaci a napomáhá tělesné zdatnosti, zatímco jeho odpůrci připomínali, že odvádí mládež od studia, vede k nečestnému a hrubému chování, má tendenci se pojit s dalšími zlozvyky, budí v lidech násilné sklony a jako takový posiluje militarismus a má negativní vliv na fyzický stav člověka. Ve veřejných diskusích se tak zrcadlilo přesvědčení, že sport je fenomén, který oslovuje nebo má potenciál oslovit velké množství lidí a ovlivnit jejich myšlení a životní styl. I přes vyostřenou rétoriku přitom i díky rostoucí popularitě sportu debata v podstatě ztrácela smysl. Ve 30. letech se sport již plně etabloval i na školách a stal se součástí nejen tělocviků, ale též mimoškolní činnosti. Šok z mohutného nástupu sportu po skončení první světové války do jisté míry opadl. Odpor ke sportu spojený s některými sokolskými činovníky a také s konzervativnější částí společnosti, která jeho nástup vnímala jako rozbití staré společnosti, však nezmizel, stejně jako nemizely kritizované negativní jevy sportu, ale postupem doby slábl. V debatě o sportu se tak otevíral spíše prostor k úvahám o tom, jak se sportem nakládat do budoucna a v souvislosti s tím rostl tlak starších sportovců, sportovních funkcionářů a pedagogů na vhodné vytvoření sportovního zázemí pro mládež, aby se eliminovaly negativní jevy a sportování mládeže získalo pozici ve výchovném systému mládeže. Přirozeně se přitom počítalo s tím, že různé druhy sportu přitáhnou mladou generaci, a budou lákat i ty následující pravděpodobně na úkor klasické tělovýchovy, kterou představoval Sokol.

Okrajově je třeba zmínit i další fenomén, který se bezprostředně pojil se sportem, byl zdrojem kritiky, ale také výrazně ovlivňoval přemýšlení o sportu jako takovém. V období první republiky se sportovní veřejnost intenzivně zabývala otázkou napětí mezi amatérským a profesionálním sportem. Spor se vedl především o to, jestli je morálně přípustné, aby sportovec za své výkony dostával finanční odměny. Odpůrci sportování jako takového existenci profesionalismu považovali za jeden z nejhorších jevů spojených se sportem a za jasný příznak

⁹¹¹ BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. Republice, s. 167.

úpadku. Kriticky se k němu stavěli i zastánci čistého amatérského sportu, kteří většinou argumentovali morální hodnotou sportu, kterou profesionalismus kazí. Napětí mezi amatérským ušlechtilým sportem a negativně vnímaným profesionalismem silně rezonovalo i v umělecké tvorbě, například v populárním fotbalovém románu Eduarda Basse Klapzubova jedenáctka, kde je oslavováno ryzí bratrství a poctivá a nezištná práce vedoucí k nejvyšším cílům, a ještě více snad v jeho filmové podobě, ve které je přechod profesionalismu jedním z ústředních dilemat života mladých sportujících hrdinů.⁹¹² V ideálních představách měl sport zůstat pouze zábavou, která zušlechťuje člověka po psychické i fyzické stránce. Zejména populární sporty se však profilovaly jako zábavná show pro lidi, jehož provozovatelé na tomto poli podnikali. Za sportovní produkci vybírali vstupné, plánovali a propagovali nová „představení“, starali se o sportoviště a očekávali zisk. Jedním z důležitých aspektů proto byla i odměna pro sportovce, kteří lidem své sportovní umění ukazovali. Mezi první profesionály se tak zařadili sportovci, které lidé nejraději sledovali, boxeři a fotbalisté, o jejichž zápasy mělo publikum mimořádný zájem. Pozvolna se ale ukazovalo, že špičkové sportovní výkony se bez určité formy podpory neobejdou, a proto do řad profesionálů přibývaly i další sporty a sportovci, od poloviny 20. let se mezi profesionální sporty řadil například i tenis.⁹¹³ Zejména ve fotbale probíhal přechod k profesionalismu na nejvyšší úrovni několik let, byl hojně probírán v tisku a spojen s řadou afér.⁹¹⁴

Předmětem následujících řádků by ale neměly být dějiny profesionalizace jednotlivých sportů,⁹¹⁵ ale především otázka, do jaké míry byl tehdejší profesionalismus ve sportu kompatibilní s možností seberealizace ve volném čase. Profesionalizace oblíbeného sportu přitom představovala dříve nepředstavitelnou skutečnost, na kterou doboví aktéři zajímající se o sport nějak museli reagovat. Představa, že je možné být za sportování placen, nebyla úplně nová, zejména ve fotbale s tím byla sportovní veřejnost konfrontována již před první světovou válkou, kdy se dozvídala o profesionálech z Anglie a kdy se začínalo platit fotbalistům i v našem prostředí.⁹¹⁶ I tak ale existence profesionalismu představovala zásadní změnu ve vnímání doposud idealisticky líčeného nezištného sportování. Mezi dělníky byla

⁹¹² Srov. BASS, Eduard: Klapzubova jedenáctka. 1. vydání, Fr. Borový, Praha 1922; Klapzubova XI., režie Ladislav Brom, 1938.

⁹¹³ JIRÁNEK, Miloš: Profesionální tenis a jeho vyhlídky. Přítomnost, roč. 3, č. 48 (9. 12. 1926), s. 764.

⁹¹⁴ EDDIE: Několik kapitol o sportu, s. 778–782.

⁹¹⁵ K tématu profesionalizace v českém sportu srov. např. PELC, Martin: Sport a česká společnost do roku 1939, s. 150–158; WAIC, Marek: Počátky profesionálního sportu v Čechách. Česká kinantropologie, roč. 13 (2009), č. 3, s. 41.

⁹¹⁶ KRÁL, Lubomír: Historie německé kopané v Čechách. MJF, Praha 2006, s. 13–14; KUŽEL, Petr: Společensko-ekonomické proměny spolků „v kopaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou. Diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2016, s. 65–80.

profesionalizace sportu pravděpodobně chápána jako možnost sociální změny k lepšímu, a tak mnozí mladí živilí sen, že se také stanou profesionály a hvězdami.⁹¹⁷ To mělo zásadní vliv na myšlení mladé generace, která již uvažovala v kategoriích amatérského a profesionálního sportu, aniž by si mnohdy dokázala představit reálné nástrahy profesionalismu. Mladí sportovci tak mohli snít o tom, že se budou moci živit tím, čím se nyní baví a seberealizují. Profesionalizace sportu ale měla také dopady na pravidelné obecnstvo, které díky tomu získalo jistotu zážitků. Řada dalších sportů ale i přes svou popularitu neměla takový komerční potenciál, aby se již tehdy staly předmětem profesionalizace. Přesto se v meziválečném období i na mezinárodní scéně debatovalo o tom, jestli by bylo možné zpřístupnit olympijské hry nejen amatérům ale také profesionálům.⁹¹⁸

Úvahy o dobové povaze profesionalismu jsou důležité i z metodologického hlediska. Kdyby se sport stal sportovcům jejich jedinou výdělečnou činností, těžko by se již dalo hovořit o jejich volném čase. V českém prostředí však profesionalismus nedošel tak daleko, aby se stal jedinou výdělečnou činností sportovců.⁹¹⁹ Do takové pozice se dostávali jen žokejové, zápasníci a boxeři, kteří se otevřeně přihlásili k profesionalismu nebo sportovní hvězda Karel Koželuh, který se živil profesionální hrou tenisu a jeho trénováním. Při využívání paměti například boxera Františka Nekolného proto čerpám jenom z pasáží zachycující období před vstupem mezi profesionály, kdy se jako řeznický pomocník boxem především bavil a seberealizoval mimo svoji pracovní dobu. Jak z jeho paměti vyplývá, sport pro něj a jemu podobné představoval zdroj uznání a seberealizace, až později se stával i zdrojem obživy.⁹²⁰ Naopak fotbalisté, kteří nejčastěji čelili kritice kvůli svému profesionalismu, si většinou nemohli dovolit dělat jenom fotbal. Ostatně řadu vydaných vzpomínek tehdejších ligových hráčů spojuje myšlenka, že důležitá je práce a stálé zaměstnání a pak se teprve člověk může věnovat fotbalu. Vzpomínající hráči svorně tvrdili, že za hru sice mohou dostat zapláceno, čímž obhajovali princip profesionalismu, ale to je nemohlo uživit, a proto pro ně sport pořád zůstával především koníčkem, který je nějakým způsobem naplňuje. Řada z nich proto čtenářům z vlastní zkušenosti radila, aby člověk nespolehal na sportovní výdělky a bral sport spíše jako zábavu. Nešlo přitom jenom o neustálou hrozbu, že při zranění by neměl sportovec z čeho žít, ale také

⁹¹⁷ HOLUBEC, Stanislav: Lidé periférie: Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň, 2009, s. 157.

⁹¹⁸ EDDIE: Několik kapitol o sportu, s. 778–782.

⁹¹⁹ BYK, Jan: Profesionalismus v čs. kopané. Přítomnost, roč. 2, č. 39 (8. 10. 1925), s. 619–620.

⁹²⁰ NEKOLNÝ, František – MORÁVEK, František.: Neodpočítán. Ring volný pro Frantu Nekolného. Mladá fronta, Praha 1970, s. 54–55.

o samotný prožitek ze hry, který se penězi kazil.⁹²¹ Zároveň ale sport hrál ústřední roli v jejich uspokojení, protože v něm byli úspěšní a byl pro ně tím polem, kde se mohli rozvíjet a dosahovat úspěchů. Vídeňský Čech Rudolf Vytlačil, který si prošel rakouským i československým fotbalem, vyzdvihoval na československých poměrech 30. let právě tu skutečnost, že vedle hraní na špičkové úrovni mohli hráči ještě pracovat a zabezpečit se tak i do budoucna. Díky tomu pro ně fotbal zůstával hrou a zábavou a nestal se jen plněním povinností.⁹²²

U většiny vzpomínkových knih prvorepublikových fotbalistů je třeba brát v potaz, že vznikly v období po roce 1948, kdy byl profesionalismus zavrhován, a naopak se vyzdvihovalo čestné amatérské sportování a poctivá práce. Varování před přílišným profesionalismem v těchto knihách lze proto částečně přičítat i době, ve které paměti vznikaly. Podobný étos ale měla již kniha Česká kopaná z roku 1946, ve které řada tehdy ještě nedávných fotbalových hvězd shrnovala své vzpomínky na fotbal za první republiky. Zde dokonce přímo zaznívalo, že u nás mají hráči svá občanská povolání a kopanou provozují jako svůj vedlejší příjem.⁹²³ Ve stejném duchu se nesla i vzpomínková kniha fotbalového funkcionáře Ferdinanda Scheinosta Slavné postavy naší kopané z roku 1940. V ní mimo jiné tlumočil i názor tehdy známého a respektovaného fotbalisty Antonína Vodičky, který údajně „*pokládal sport za doplněk svého života, za jeho nezbytnou složku, nikdy jen za zdroj příjmů a slávy.*“⁹²⁴ Ostatně autor vzpomínek Ferdinand Scheinost opakovaně připomínal, že fotbalisté se vedle sportu věnovali i civilnímu povolání. Důvodem, proč se fotbalisté nemohli stát plnými profesionály, byl zřejmě fakt, že kluby jim většinou nehodlaly dát větší odměnu, než bylo nezbytně nutné, a proto profesionální hráči museli mít i stále zaměstnání.⁹²⁵ Bylo pro ně ale klíčové, aby jim zaměstnání zároveň umožňovalo i velmi aktivní sportovní činnost, ve které se nejenom seberealizovali, ale kterou si také přivydělávali. Někdy se proto snažili pracovat tak, aby se

⁹²¹ Za všechny srov. BORECKÝ, Vlastimil: Klady a nedostatky profesionálního footballu a pobytu v cizině, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 190–193; PEŠEK-KÁŘA, Karel – HLAVA, W.: Dnes hraje Káďa. Praktické rady fotbalového internacionála. Melantrich, Praha [1940], s. 113–116.

⁹²² ZEMAN, Jiří: Reprezentant bez kopaček. Vzpomínky Rudolfa Vytlačila. Mladá fronta, Praha 1971, s. 18.

⁹²³ PLÁNIČKA, FRANTIŠEK: Patnáct let v brance Slavie, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 9–24, zvláště s. 22.

⁹²⁴ SCHEINOST, Ferdinand: Slavné postavy naší kopané. Tempo, Praha 1940, s. 207.

⁹²⁵ JENŠÍK, Miloslav – MACKŮ, Jiří: Kronika českého fotbalu. I. díl – do roku 1945. Olympia, Praha 1997, s. 270–271; PONDĚLÍK, Josef: Bican – pět tisíc gólů. Olympia, Praha 1971, s. 235.

v zaměstnání příliš neunavili a měli dostatek energie na tréninky a zápasy. Zejména mezi fotbalisty bylo proto běžné, že kvůli příslibu zaměstnání přestupovali do jiných klubů a zajišťovali si tím živobytí i po skončení kariéry aktivního sportovce. Fotbalista Ladislav Ženíšek vzpomínal, že tímto způsobem přešel v první polovině 20. let z Prahy do Pardubic, kde díky svému fotbalovému umu získal úřednickou pozici v bance.⁹²⁶ Fotbalista Emil Seifert, toho času nezaměstnaný, při přestupu do Slavie mohl nastoupit na místo pomocné účetní síly v tiskárně.⁹²⁷ Podobně se fotbalový brankář František Plánička na přímluvu fotbalových funkcionářů dostal z pozice pomocného dělníka k práci u soustruhu, což mu umožnilo více se věnovat tréninkům a později v době jeho největší slávy mu klub zajistil práci ve Všeobecném penzijním ústavu.⁹²⁸ Talentovaného fotbalistu Rudolfa Vytlačila zase aktivní funkcionáři přetáhli z Vídně do Prahy zajištěním místa ve firmě Elektrotechna-Siemens a příslibem odměn za fotbalové výkony.⁹²⁹ Podobným způsobem se s nutností zaměstnání potýkali i ostatní fotbalisté, kteří pracovali například jako zřízenci nebo úředníci v bance, zaměstnanci pojišťovny, tiskárny, na dráze apod.⁹³⁰ Situace, kdy je fotbalista lákán k přestupu s příslibem stálého zaměstnání, byla ostatně zobrazena i ve filmu Lidé na kře.⁹³¹ Veřejnost ale i přes opakované tvrzení hráčů do určité míry pochybovala o tom, jestli profesionální hráči ve svých zaměstnáních reálně pracují.⁹³²

Známým hráčům často zaměstnavatel právě kvůli jejich sportovním výkonům vycházel vstříc, a proto fotbalisté mohli vyjíždět na turné do ciziny nebo se účastnit mezinárodních reprezentačních šampionátů jako byly mistrovství světa nebo olympijské hry. Klubové zájezdy, při kterých mužstva vyjížděla na zahraniční turné, kde odehrála velké množství přátelských utkání, se proto většinou plánovaly na dobu Vánoc nebo Velikonoc, aby volné dny ve spojení s dovolenou umožnily delší pobyt za hranicemi. Někdy ale bylo i potřeba pochopení kolegů z práce, aby hráč mohl v zaměstnání déle chybět.⁹³³ František Plánička ostatně ve svých vzpomínkách uváděl, že kvůli účasti na mistrovství světa v roce 1934 v Itálii si musel vyčerpat celou dovolenou.⁹³⁴ Zájezdy do zahraničí, které české fotbalové kluby v meziválečném období

⁹²⁶ ŽENÍŠEK, Ladislav – PROCHÁZKA, Otakar: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu. Albatros, Praha 1969, s. 13–15.

⁹²⁷ SEIFERT, Emil: Starý trenér vzpomíná. Vyprávění zapsal Mirko Paráček. Sportovní turistické nakladatelství, Praha 1960, s. 127.

⁹²⁸ ŠTORKÁN, Karel: Když chytal Plánička. 2. vydání (poprvé 1958), Mladá fronta, Praha 1968, s. 24–25, 48.

⁹²⁹ ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 16–17.

⁹³⁰ Srov. např. SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 65, 93, 107, 113; SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 127–128.

⁹³¹ Lidé na kře, režie Martin Frič, 1937.

⁹³² EDDIE: Několik kapitol o sportu, s. 778–782.

⁹³³ SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 128.

⁹³⁴ ŠTORKÁN, K.: Když chytal Plánička, s. 178.

hojně pořádaly s vidinou zisku, hráči nechápali jenom jako možnost si přivydělat. Z jejich vzpomínek naopak vyplývá, že zájezdy pro ně byly důležité i z jiných důvodů, umožňovalo jim to poznávat cizí země, což by se jim jinak v takovém rozsahu nepodařilo. Zároveň je zajímala i fotbalová stránka věci. Byli rádi, že mohli poznat jiné fotbalové styly a také si dokázat, že jsou na tom stejně nebo třeba i lépe, než jiné týmy v Evropě či ve světě.⁹³⁵

Profesionalismus byl u nás ve fotbale oficiálně přijat v roce 1925, což legitimizovalo různé odměny pro hráče.⁹³⁶ Během 30. let se v českém fotbale plně zakořenil, a zejména v úspěšných pražských klubech se počítalo s větší profesionalizací hráčů. Mezi takové patřil například legendární fotbalista Pepi Bican, který si již plně uvědomoval svoji roli sportovní hvězdy, a nezapíral, že přestupem do Slavie získal značný obnos.⁹³⁷ I z některých dobových událostí lze odvozovat, že úspěšní hráči si mohli díky svým výkonům přijít na velmi vysoké částky (např. kauza přestup Josef Silného nebo neuskutečněný přestup Franci Svobody).⁹³⁸ Znamý fotbalista Ladislav Ženíšek ve svých pamětech přiznával, že v pražské Slavii, ve 30. letech vedoucím českém klubu, dostával odměnu 300 Kč týdně, přičemž se počítalo se s tím, že chodí do zaměstnání, ale v případě potřeby pro něj budou požadavky Slavie na prvním místě.⁹³⁹ Z jiných zdrojů se zase dozvídáme, že vítězství ligového titulu mu přineslo takové prémie, že si za to mohl pořídit balkon.⁹⁴⁰ Podobných odměn dosáhl i slavistický a reprezentační brankář František Plánička a další hráči předních pražských celků.⁹⁴¹ Prostředí špičkových klubů se tak pozvolna měnilo, ještě ve 20. letech odměny hráčům kolísaly a hráči by bez stálých zaměstnání situaci nezvládli. Zejména během 30. let se ale finanční odměny pro některé hráče z předních klubů již značně zvyšovaly a někteří již měli nakročeno k definitivní profesionalizaci.

Při využívání informací z paměti těchto hráčů je tedy potřeba postupovat opatrně. Není pochyb o tom, že fotbal pro většinu hráčů představoval seberealizaci, kterou v ničem jiném nenacházeli. Na druhé straně je s ohledem na rozšiřující se profesionalismus otázka, do jaké

⁹³⁵ V podobném duchu vzpomínali například fotbalisté Ladislav Ženíšek, Oldřich Rulc, Oldřich Nejedlý, Vlastimil Kopecký, Antonín Puč a další. Viz PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946.

⁹³⁶ PEŠEK, Karel: Káďa na fotbalovém hřišti. Jos. R. Vilímek. Praha 1947, s. 17–20; BYK, Jan: Profesionalismus v čs. kopané, s. 619–620.

⁹³⁷ PONDĚLÍK, J.: Bican – pět tisíc gólů, s. 113–114.

⁹³⁸ ŠTORKÁN, K.: Když chytil Plánička, s. 52; JENŠÍK, M. – MACKŮ, J.: Kronika českého fotbalu. I. díl – do roku 1945, s. 309–310.

⁹³⁹ ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 50.

⁹⁴⁰ BEK, Josef – HOŘEC, Petr: Každý den radost. Baronet, Praha 1994, s. 162–163.

⁹⁴¹ ŠTORKÁN, K.: Když chytil Plánička, s. 50–52; ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 16–17, 39.

míry se to odehrávalo v jejich volném čase. Vzpomínky mnohých profesionálů ale ještě reflektovaly stav amatérského sportu, kterému se věnovali prvotně z jiných než finančních důvodů. Teprve jejich úspěch jim později zajišťoval statut profesionála s finančními příjmy. Zpočátku ale většinou šlo o to, že sport jim dával vedle zábavy také pocit uspokojení a možnost v něčem vyniknout a v porovnání s jejich prací se také dostatečně seberealizovat, někam patřit a něco dokázat. Pro většinu sportovců přitom bylo typické, že měli vůli se prosadit a šli tvrdě za svým cílem. Mnozí z nich ostatně zdůrazňovali, že za jejich úspěchem byla dřina a odříkání. Tuto oběť své profesionální budoucnosti přitom pokládali ještě v době, kdy byli amatéři a věnovali sportu veškerý svůj volný čas. V tomto bodě jsou paměti fotbalistů cenným zdrojem a budou využity i v dalších částech tohoto textu. Spornější je to ale pro ty sportovní události, které již zažívali jako placení sportovci.

Při úvahách o tom, jak chápali tehdejší sportovní profesionálové sport, lze kategorizovat jejich mimopracovní čas na ten, který věnovali činnostem v klubu (hraní, trénování, účast na akcích) a ten, který věnovali jiným libovolným činnostem (například trampování, jiným sportům, návštěvě kin, životu s rodinou apod.). V souvislosti s tím lze použít pojem polovolný čas, se kterým pracoval již Dumazedier, když chtěl popsat specifickou povahu některých volnočasových činností, které jsou na pomezí vázaného a volného času. Zdůraznil tím jeho dvojnásobný charakter. Na jedné straně si člověk mohl danou činnost libovolně vybrat, na druhé straně ale byla tato činnost výrazně podmíněna jeho závazkům vůči jiným osobám.⁹⁴² U řady sportovců, především u těch z kolektivních sportů, pak platilo, že byli vázáni určitým typem povinností (nejčastěji loajalitou) ke svému týmu a museli svůj volný čas věnovat společné hře, i když do toho zrovna v danou chvíli neměli chuť. Pořád se ale jednalo o jejich oblíbenou činnost. Limitujícím faktorem tak vlastně byla povinnost, která byla jednak společenská a v případech profesionálů také smluvní.⁹⁴³

Profesionální sport se svou podstatou vzdaloval od volnočasových aktivit, přestože v období první republiky až na výjimky ještě nebyl plnohodnotným zaměstnáním. Není pochyb o tom, že už svou zábavnou povahou se stával profesionálním sportovcům jejich způsobem

⁹⁴² DUFFKOVÁ, Jana – URBAN, Lukáš – DUBSKÝ, Josef: Sociologie životního stylu. Aleš Čeněk s. r. o., Plzeň 2008, s. 145.

⁹⁴³ V souvislosti s vytvořením specifických smluvních podmínek profesionální kluby přistupovaly k disciplinaci hráčů, aby si zajistily jejich vyrovnané výkony. HARGREAVES, John: Sport, Power and Culture, p. 69–70. To potvrdil i Ladislav Ženíšek, když vzpomínal na náročné sportovní zájezdy s kluby bez možnosti většího odpočinku a na reprezentační soustředění, které svaz organizoval proto, aby měl záruku, že hráči půjdou včas spát a nebudou v posledních hodinách před utkáním zbytečně rozptylováni. ŽENÍŠEK, Ladislav – PROCHÁZKA, Otakar: Mezi dvěma brankami. Nakladatelství Československé obce sokolské, Praha 1950, s. 81–85, 106.

seberealizace, smluvní povinností se však pozvolna posouval od seberealizace ve volném čase k seberealizaci v práci, přesněji možná k seberealizaci v povinnosti, kterou do té doby zažívali spíše umělci, vědci nebo politici. Principiálně proto sportování profesionálů nepatří do této práce, samotný fenomén profesionálního sportu, který budil pohoršení i nadšení a podílel se na určité proměně mentality i dobové atmosféry však měl vliv i na vývoj seberealizace některých dobových aktérů, zejména u pasivních diváků.

4.3. Aktivní sportování a možnosti seberealizace

Ještě na konci 19. století považoval Thorstein Veblen sportování jako jeden z projevů okázalé spotřeby nebo zahálky. V intencích svých úvah spojoval sportování s plýtváním energie, které bylo vlastní zahálčivé třídě.⁹⁴⁴ Souběh několika faktorů, prostá zábavnost sportu, pocit svobody, rozšiřující se rozsah volného času ale i zvyšující se tlak na výkon v práci vedl k tomu, že lidé čím dál tím více pojímali sport jako svého druhu alternativní život umožňující odpočinek i seberealizaci. V protikladu k poměrům v 19. století přitom sport představoval především levnou variantu volnočasové činnosti, ve které se mohl jednatlivec i skupina jednoduše uplatnit. Již nešlo o to demonstrovat výjimečné zdroje, ale naopak o načerpání sil. Sport tak poskytoval rozptýlení nejen zahálčivým třídám, ale také těm osobám, které negativně pociťovaly odcizení své práce a prostřednictvím pohybových aktivit vytvářející určitý smysl (výsledek) mohli pociťovat radost ze svého snažení. Sport tím plnil úlohu příjemné rekreace, která působí pozitivně na lidské zdraví jak fyzické, tak i duševní, a zaměstnavatelé ho postupně začínali vnímat jako vhodnou součást života svých zaměstnanců ve volném čase.

Dobové diskuse o významu sportu a o jeho rostoucí popularitě nám proto umožňují nahlédnout na meziválečné období také jako na dobu dynamického hledání smyslu vlastní existence, která se pro mnohé lidi neměla již točit kolem nutné práce zajišťující existenci, ale právě kolem libovolné aktivity ve volném čase. Svou roli v tom sehrával i tlak na výkon a na přežití za první světové války vystřídaný prvorepublikovým ovzduším, ve kterém se mísila touha po zábavě a étos budování nové demokratické společnosti. To samo o sobě otevíralo prostor k přejímání vzorů z Velké Británie nebo Spojených států amerických, odkud přicházely nejen nové sporty, ale také přesvědčení, že sportování má být součástí životního stylu nastupující generace.

⁹⁴⁴ VEBLEN, Thorstein: Teorie zahálčivé třídy. (poprvé vyšlo anglicky 1899). Sociologické nakladatelství, Praha 1999, s. 197–211.

V meziválečném období se zájem o sport tak zvýšil, že začal být vnímán spíše jako prostředek k uvolnění, které člověk potřeboval. Pro neustále zvětšující se část společnosti se tak sport do určité míry stával potřebou, která sama o sobě mohla saturovat další lidské potřeby jako uznání, život v kolektivu, sdílení emocí, pocit štěstí a přinášel i možnosti seberealizace. Jako potřebu umožňující další rozvoj začala sport pojímat zejména mladá generace, která se stala pravidelnou součástí úvah o sportu a jeho roli ve společnosti. Do probíhající diskuse zasáhl v roce 1924 i článek publikovaný v České revue Několik myšlenek o sportu. Autor v textu rozhodně vystoupil na obranu sportu, spojil ho nejen s oslavou života, mládím a pozitivním vlivem na lidské zdraví, ale také ho přímo zahrnul do potřeb lidského života. Zdůrazňoval přitom také jeho společenskou funkci, roli ekonomickou a možnost sebenaplnění.⁹⁴⁵ Atraktivní bylo nepochybně zejména to, že se lidé mohli při sportování předvést a v něčem vyniknout. Do značné míry se v tom odrážely představy o vlastním uplatnění zmiňované již v souvislosti s napětím mezi tělocvikem a sportem. Sportovní novinář M. J. Horáček vyzdvihoval závodivost, která vzbuzovala v mládeži zdravou ctižádost po vykonání něčeho zvláštního. To pak mělo vést k poctivému tréninku, sebekázní, trpělivosti a posílení vůle, díky které sportovec mohl dosáhnout úspěchu a tím uspokojit svou ctižádost.⁹⁴⁶ Podobným způsobem uvažoval i aktivní propagátor sportu a tělovýchovy Prokop Bureš, který si kladl na stránkách Národních listů otázku, co přivádí člověka ke sportu. Hlavní důvody viděl v pudech člověka, který podvědomě hledá boj a pohyb. Pud po pohybu pak vnímal jako důsledek sedavého způsobu života a rozvíjel tezi britského sociologa Herberta Spencera o nadbytku sil, které člověk v moderní společnosti již nemusí vybíjet v boji o přežití. Potřeba vydávat sílu zejména u mladých však přetrvávala, a proto vyhledávali činnost uvolňující nadbytečnou energii. Velkou roli však podle něj sehrávala také touha předčít ostatní, ukójit ješitnost, domýšlivost, ctižádost a získat si obdiv ostatních. Úspěšné sportování mladým umožnilo rychlou kariéru a téměř okamžitý úspěch, což bylo ve sledované době výjimečné, protože většinou jednotlivci dosahovali úspěchů až ve středním nebo vyšším věku. Sportovní aktivity ale představovaly i určitou emancipaci od každodenních povinností a způsob osvobození od práce, přičemž důležitou součástí byla možnost společného sportování s ostatními.⁹⁴⁷ O osm let později tentýž autor již formuloval roli sportu pro moderního člověka úderněji jako „základní bezpečnost“, která přináší intelektuálním pracovníkům vyrovnání těla a ducha, manuálním vyrovnává jejich jednostranné tělesné činnosti a uspokojuje tři základní lidské touhy, touhu po pohybu, po

⁹⁴⁵ BALEJ, J.: Několik myšlenek o sportu, s. 56–58.

⁹⁴⁶ HORÁČEK, M. J.: Sport, s. 880–881.

⁹⁴⁷ BUREŠ, Prokop: Co přivádí člověka ke sportu. Příspěvek k filosofii sportu. Národní listy, roč., č. 354 (25. 12. 1921), s. 15.

zušlechtění a po společnosti.⁹⁴⁸ Již zmiňovaný sokolský činovník Jan Pelikán začátkem 30. let oceňoval rekreační úlohu pohybových aktivit a s ohledem na rozdíly mezi tělocvikem a sportem doporučoval, aby se lidé čelící stresu v práci ve volném čase spíše věnovali tělocviku, a naopak zaměstnanci ubíjení monotónní prací by se měli odreagovat provozováním některého z vzrušujících sportů.⁹⁴⁹

Obdobně uvažovali o sportu i aktivní sportovci. Karel Pešek-Kád'a, významný československý sportovec (fotbalista, hokejista, tenista), těsně po druhé světové válce na základě svých zkušeností charakterizoval význam sportu ze tří hledisek. Biologicky chápal sportovní činnost jako ukojení svých vlastních zálib a vrozených schopností, z hlediska psychologického podle něj sport plnil úlohu rekreace po práci a sociologicky vnímal sport jako prostředek osobního uplatnění mimo okruh vlastní činnosti v povolání.⁹⁵⁰ Na těchto pilířích spočívala přirozená touha mladých sportovat, která se projevovala především v jejich nově se rozvíjejícím životním stylu. Již před první světovou válkou se část mladé generace věnovala ve volném čase pohybovým aktivitám, kromě tělovýchovných činností v Sokole nebo DTJ byli členy vznikajících sportovních klubů a provozovali různé sporty, které zapouštěly v českých zemích své kořeny. První světová válka pak představovala určitý katalyzátor, který urychlil nástup sportu mezi masové zábavy. Po roce 1918 se v souvislosti s uvolněním společnosti poměr měšťanské společnosti ke sportu výrazně proměnil. Jestliže ještě začátkem století zůstával sport většinou na okraji zájmu a vztah k němu byl ve většinové společnosti spíše ambivalentní, po roce 1918 začalo převládat přesvědčení, že právě sport zosobňuje novou dynamickou a demokratickou dobu, přestože kritika sportu přetrvávala kontinuálně i nadále.⁹⁵¹ Pro novou generaci však již nehrála takovou roli.

Mladá generace svůj osobní rozvoj často spojovala se sportem, ve kterém vedle zábavy spatřovala i přípravu pro život. Hodnoty spojené s aktivní hrou, kterých si sportovci cenili, přitom zcela odpovídaly kompenzační teorii volného času, podle které člověk jedině ve volném čase může rozvinout své kreativní schopnosti, dosáhnout opravdového naplnění života, které mu zaměstnání znemožňuje nebo mu v tom dokonce brání. Mnozí fotbalisté například oceňovali, že při hře mohou nejen poměřit vlastní síly a um s ostatními, ale zužitkovat také svoje zkušenosti a zlepšovat se. Za důležité považovali také vůli po vítězství, tělesnou i duševní kondici a podstatnou roli pro ně hrál i pocit odpovědnosti vůči spoluhráčům nebo lidem, kteří

⁹⁴⁸ BUREŠ, Prokop: Hurá do sportu. Domov a svět, roč. 3, č. 33 (17. 8. 1929), s. 516

⁹⁴⁹ PELIKÁN, Jan: Tělesná cvičení a sport, s. 119–126.

⁹⁵⁰ PEŠEK, K.: Kád'a na fotbalovém hřišti, s. 12.

⁹⁵¹ PELC, Martin: Sport a česká společnost do roku 1939, s. 38.

je podporují. Brněnský fotbalista Oldřich Rulc dokonce poznamenával, že býval opakovaně dotazován, není-li nudné hrát tak často. On ale pravidelné zápasy rozhodně nevnímal jako rutinu, naopak tvrdil, že „*hraje-li hráč s chutí, chybí mu, je-li někdy v neděli volno.*“⁹⁵² V tom se zrcadlila nejen vášeň pro samotnou hru, ale i chápání volnočasových sportovních aktivit jako vrchol týdne v životě sportovce. Tento přístup byl přitom z konzervativního pohledu vnímán jako nový a spíše nežádoucí projev. V souvislosti s masovým rozvojem sportu ostatně i konzervativní španělský filozof José Ortega y Gasset kritizoval sklon dělat ústředním zájmem svého života hru a sport a tento trend spojoval s vulgarizací společností po první světové válce.⁹⁵³ Vzdor kritice starší generace však probíhala nezadržitelná změna v pojetí mimopracovního času, který byl nyní vnímán jako prostor nejen pro odpočinek, načerpání sil a pro přípravu na budoucnost (u studentů) nebo pro péči o rodinu, ale také jako možnost se aktivně bavit pohybem. Výraznou změnu se snažila zachytit i novinářka Milena Jesenská ve svém textu *Lidé v pohybu*, ve kterém popisovala dynamickou proměnu tehdejšího životního stylu, který se výrazně lišil od pomalého měšťanského života před první světovou válkou.⁹⁵⁴ Rychlé proměně napomáhal i výrazně se prosazující modernistický přístup k umění, který zdůrazňoval význam pohybu.

Sílila adorace pohybu, slunce, vody a vzduchu⁹⁵⁵ a sport se stával přirozenou součástí snah oprostít se od staré nehybné doby. Výrazně se to projevovalo zejména na rostoucí oblibě trampingu, kempování a chození do přírody.⁹⁵⁶ Únik z měst do přírody byl do určité míry již ukotvený přístup k využívání volného času a všeobecně respektovaný, byť starší předválečné generace oslavující přírodu ještě volily jiné formy. Útěk na hřiště, ke kterému docházelo i přímo ve městech a v každé volné chvíli i po pracovní době, byl však teprve na vzestupu. Obhájci sportu ho často dávali do kontrastu s řadou nešvarů, jako pití alkoholu, vysedávání v hostincích a hraní hazardu.⁹⁵⁷ „*Místo toho, aby mladí vyasedávali v hostincích a věnovali se pochybným radovánkám, nyní trávili mnoho času pohybem venku na zdravém vzduchu a dbali sami na svou*

⁹⁵² RULC, Oldřich: O svých začátcích a vzpomínky na nejhezčí zápasy, in: PLÁNÍČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 90–96, zvláště s. 91.

⁹⁵³ ORTEGA Y GASSET, José: Vzpouřa davů. 3. vydání (poprvé španělsky, 1930). Portál, Praha 2018, s. 120.

⁹⁵⁴ JESENSKÁ, Milena: Lidé v pohybu, in: JIRÁSKOVÁ, Marie (ed.): Milena Jesenská: Křižovatky. (Výbor z díla). Torst, Praha 2016, s. 547–552.

⁹⁵⁵ WEIGNER, Karel: O vzduchu, jasu slunečním a vodě, in: WEIGNER, Karel: Zdravím k síle národa. (Výběr statí uveřejněných v letech 1911–1929). Československá obec sokolská, Praha 1930, s. 101–106.

⁹⁵⁶ JESENSKÁ, M.: Lidé v pohybu, s. 547–552.

⁹⁵⁷ SMITH, Anna Rylance: Rekreační přehled Prahy. Pražský přehled sociálních institucí. Díl IV. Ministerstvo sociální péče RČS, Praha 1920, s. 17.

životosprávu, protože jenom ta jim zajistí kvalitní výkony, které jsou pro ně důležité.“ uváděl například fotbalový funkcionář Ferdinand Scheinost.⁹⁵⁸ Vzájemné propojení útěku do přírody a útěku ke sportu nejlépe symbolizovalo živelné rozšíření vodních sportů. Návrat k přírodě podporovalo skautské hnutí (poměrně brzy rozděleno do více rozdílných organizací, mimo jiné i vodní skauty), které vychovávalo nejmladší generaci ke kladnému vztahu k přírodě. Skautští vedoucí většinou dbali na vyváženou směsici rukodělné práce, tělesného cvičení a sportování. Přestože kladli důraz na výchovu k práci a disciplínu, oceňovali i úlohu her, skaut Karel Průcha ve spojitosti s tím psal, že sport vnesl do tělesné, školní i spolkové výchovy dynamický prvek boje a „oživil ji plamenem, který nikdy neuhasne.“⁹⁵⁹

V souvislosti se skautingem se značně rozvinulo také vodáctví, které mělo v českém prostředí tradici již od druhé poloviny 19. století a v nových poválečných podmínkách se živelně šířilo i mezi mladými, kteří mnohdy již neměli vazby na původní veslařské kluby. Skautské oddíly rozšiřovaly znalosti nutné k vodní turistice a mládež pak s chutí vyrážela na výlety po vodě i podle svých vlastních plánů. Výjezdy na výlety po vodě přitom byly často vrcholným zážitkem vodních skautů, kteří část volného času věnovali tréninku a přípravě lodí. Řada vodáků si lodě sama vyráběla a investovala čas i peníze do péče o lodě. Rozšířené byly návody na opravu a stavbu různých typů lodí,⁹⁶⁰ což společně se stupňujícím se očekáváním představovalo cestu vodáků k seberealizaci, jejíž hodnota se často ještě násobila společnými zážitky z výletů a pocity štěstí. Klíčovou roli přitom hrála i společenská role vodních sportů, které bude ještě věnován prostor.

Naopak mnohem méně náročný na přípravu a dlouhodobé očekávání byl fotbal, který se rychle šířil mezi chlapci. Ti toho pro samotnou hru nepotřebovali příliš mnoho, a proto se mu mohli věnovat prakticky kdekoli,⁹⁶¹ což zejména někteří sokolové vnímali jako nezdravé chování až nemoc. „Dnes takový kluk kope všude a do všeho: na ulici, v pokoji i v zahradě, kope do míče, kope i do kaménku, do klobouku, do škatulky od sirek i do hrnce. Sejde se hochů několik a hned svléknou kabáty, nešetrně naházejí je na dvě hromádky (branky) a už kopou.“⁹⁶²

⁹⁵⁸ SCHEINOST, Ferdinand: Slavné postavy naší kopané, s. 5.

⁹⁵⁹ NA, fond Ministerstvo veřejného zdraví a tělesné výchovy (dále MVZTV), k. 1109, Průcha, Karel: Skauting a tělesná výchova.

⁹⁶⁰ MIKULÁŠEK, Vladimír: Vodní turistika. Domácí stavba kanoí, kajaků, maňásků a pramic. Moravské nakladatelství, Brno 1928; KARLÍK, BOHUSLAV: Čtvrt století v čele vodáků. Vyprávění zasloužilého mistra sportu B. Karlíka o zasloužilém mistru sportu Janu Brzákovi-Felixovi. Státní tělovýchovné nakladatelství, Praha 1955, s. 12.

⁹⁶¹ Mladí chlapci kopající do balonu byl běžný výjev i v řadě dobových filmů, například: Vendelínův očištěc a ráj, režie Přemysl Pražský, 1930; Nebe a dudy, režie Vladimír Slavínský, 1941; Jarka a Věra, režie Václav Binovec, 1938 apod.

⁹⁶² KH: Sokolský týden. Blíží se jaro a mluví se o kopané ... Věstník sokolský, roč. 26, č. 15 (10. 4. 1924), s. 238-239.

Pobláznění fotbalem potvrzují i četné vzpomínky a paměti, pozdější technik a činovník Československé Akademie věd Ladislav Kubíček například vzpomínal, že jim v dětství jako branky sloužily čepice, nebo třeba hroudy hlíny.⁹⁶³ Chlapci se často upínali k pořízení balonu, v paměti generací vyrůstajících v letech, kdy se u nás fotbal postupně etabloval, silně rezonovaly vzpomínky na společné pořizování prvních míčů nebo jeho náhrady v podobě hadráku.⁹⁶⁴ S tím spojená pospolitost ještě prohlubovala emoční vztah ke kopané, kterou měly společné i následující generace.⁹⁶⁵

Samotná hra dávala hráčům pocit přechodné seberealizace, štěstí, úspěchu, kolektivního zážitku a také pocit, že někam patří. Řada chlapců si hru natolik oblíbila, že se snažila ve hře pokračovat i v následujících letech a etablovat se v nějakém klubu, kde by mohli opakovaně dosahovat přechodné seberealizace. Pro mnohé přitom důležitou roli sehrával i odpor starší generace, rodiče mnohdy patřili k zavilým odpůrcům buď sportu obecně, nebo přímo fotbalu. Běžný byl i odmítavý postoj části pedagogického sboru, byť i mezi středoškolskými profesory postupně začínal převažovat smířlivý přístup ke sportující mládeži. Právě pocit, že zakázané ovoce nejlépe chutná, přitom u některých hochů posiloval vášeň pro kopanou.⁹⁶⁶ Silnou psychologickou roli ale také sehrávala touha mladých napodobit úžasné výkony sportovních hvězd⁹⁶⁷ a představa, že něco dokážou, je mnohdy hnala ke zlepšování vlastních výkonů. Propojení zábavy, hry a možnosti úspěchu lze také spojit s ideálem autenticity, které byl člověk díky sportovním zážitkům schopen docílit. Prostřednictvím vlastních výkonů se sportovec mohl cítit sám sebou.⁹⁶⁸ Vědomí, že člověk při dostatečné snaze může rychle dosáhnout mimořádných úspěchů a prosadit se nejen mezi svými kamarády a známými, ale také se stát skutečnou hvězdou do jisté míry proměňovalo mentalitu celé společnosti. Najednou se mladý úspěšný sportovec běžně mohl stát všeobecně známou a uznávanou osobností bez ohledu na jeho sociální původ nebo vzdělání. Zejména někteří fotbalisté, ale také boxeři se stávali vzorem pro mladou generaci, která přijímala jejich výjimečnost a chtěla se k ní přiblížit.

Sport znamenal pro mládež osvobození pohybu, osvobození těla a osvobození radosti z těla, a proto i zrození nového mocnějšího životního pocitu.⁹⁶⁹ Moderní sociologické výzkumy

⁹⁶³ KUBÍČEK, Ladislav: *Struktury, přechody a změny*. Colekt s. r. o., 2015, s. 22.

⁹⁶⁴ SEIFERT, E.: *Starý trenér vzpomíná*, s. 5–6; ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: *Mezi dvěma brankami*, s. 10; PEŠEK, K.: *Káďa na fotbalovém hřišti*, s. 144–146.

⁹⁶⁵ MATĚJKA, Jaroslav – VEJVODA, Jaroslav: *Jak to viděl Vejvoda. Fotbal nejen z trenérské lavičky*. Naše vojsko, Praha 1983, s. 11–12, 158; ŠMÍDA, B.: *Jeden život s filmem*, s. 10.

⁹⁶⁶ RULC, O.: *O svých začátcích a vzpomínky na nejhezčí zápasy*, s. 78–80.

⁹⁶⁷ EDDIE: *Psychologie championa*. *Přítomnost*, roč. 5, č. 9 (8. 3. 1928), s. 140–141.

⁹⁶⁸ TAYLOR, Charles: *Etika autenticity*. (poprvé vyšlo anglicky, 1992). *Filosofia*, Praha 2001, s. 33–34.

⁹⁶⁹ NA, fond MVZTV, k. 1109, BLÁHA, Inocenc Arnošt: *Sociální funkce sportu*; BLÁHA, Inocenc Arnošt: *Sociologie*. Academia, Praha 1968, s. 363.

spojují motivaci ke sportu s potřebou pohybu, zdravotní prevencí a individuální seberealizace, přičemž u mládeže převažovala především potřeba pohybu a seberealizace.⁹⁷⁰ V souvislosti s tím se přirozeně jen málo zajímala o něco jiného, ve 30. letech byli ostatně mladí kritizováni, že většina z nich se nestará o politiku a mnohem více se zajímá o sport.⁹⁷¹ Pozdější hokejový reprezentant Vladimír Bouzek například vzpomínal, že ve 30. letech v době gymnaziálních studií se pro něj sportování stalo doslova drogou, hrál aktivně kopanou, hokej, tenis, házenou a věnoval se také atletice a boxu.⁹⁷² Nadšení pro sport ovlivnilo školní prospěch i pozdějšího vynikajícího chemika Otty Wichterleho, který ve 20. letech propadl tenisu.⁹⁷³ Mladí lidé měli běžně rozptýlené sportovní zájmy, se kterými spojovali fungování v sociálním kolektivu (v partě) a libost požitků z fyzické námahy.⁹⁷⁴ Nadšení pro sport v mladém věku potvrzují nejen četné memoáry a dobová publicistika, ale dokládaly to i různé pokusy zanalyzovat život mládeže. Například z ankety mezi číšníckými uční proběhlé na konci 20. let vyplývalo, že mají jen málo času na volnočasové aktivity. Sport se sice řadil mezi nejpoblíbenější koníčky učňů, v mnoha případech byla však sportovní aktivita spíše předmětem jejich touhy nebo vzpomínání na doby, kdy měli více času.⁹⁷⁵ Zejména v období mezi dvanáctým a šestnáctým rokem věku byly sporty mezi dětmi pravděpodobně nejoblíbenější činností, jak uváděl pedagog Miloslav Skořepa ve své publikaci *Puberta*. Přestože anketu provedl jen na velmi malém vzorku respondentů, jasně naznačovala, že tělocvik a sport představovaly v pubertálním věku nejoblíbenější druh zábavy (41 %), který předčil další záliby jako koupání, četbu, návštěvu kina, divadla, hudbu, kreslení nebo další činnosti.⁹⁷⁶ Rostoucí nadšení pro sport lze vyčíst i z údajů statistických ročenek. Za zmínku stojí ale také pokus zanalyzovat přístup ke sportu mezi zaměstnanci kovoprůmyslu provedeného v druhé polovině 30. let, ze kterého vyplývalo, že sportu se věnovali především mladší zaměstnanci ve věku do 30 let.⁹⁷⁷

Jako nejrozšířenější volnočasovou aktivitu mládeže popisoval sport v *Prítomnosti* rovněž mladý autor A. Hermann, který vnímal sportování jako generační záležitost.⁹⁷⁸ Nebyl v tom zdaleka jediný, a lze říct, že sport byl s mladou generací spojován velmi výrazně. Z řady

⁹⁷⁰ SEKOT, A.: *Sociologie sportu*, s. 113.

⁹⁷¹ –Ien: *Zájem o mládež*. *Nová svoboda*, roč. 11, č. 23 (8. 6. 1934), s. 272; TROJAN, Josef: *Nové agitační metody*. *Nová svoboda*, roč. 10, č. 34 (29. 9. 1933), s. 400–402.

⁹⁷² BOUZEK, Vladimír – ZEMAN, Miloslav: *Hokejový profesor*. Tempo, Třebíč 1995, s. 8.

⁹⁷³ WICHTERLE, O: *Vzpomínky*, s. 14–15.

⁹⁷⁴ SLEPIČKA, P. – HOŠEK, V. – HÁTLOVÁ, B.: *Psychologie sportu*, s. 72.

⁹⁷⁵ MUDROCH, Rudolf: *Poměry číšníckých učňů v Praze*. Sociologicko-psychologická studie. Masarykova akademie práce, Praha 1929, s. 82–87.

⁹⁷⁶ SKOŘEPA, Miloslav: *Puberta*. 3. přepracované a rozšířené vydání (poprvé 1928). Dědictví Komenského, Praha 1940, s. 388.

⁹⁷⁷ NA, fond MVZTV, k. 1109, ČEPELÁK, Jiří: *Jak pěstují sport zaměstnanci kovoprůmyslu*.

⁹⁷⁸ HERMANN, A: *Typy mladých lidí*. *Prítomnost*, roč. 8, č. 40 (7. 10. 1931), s. 637–638.

dobových publicistických článků vyplývá, že nová generace byla chápána jako nositel změn ve společnosti a hybná síla při rozvoji sportu. Valná část dobových textů o sportu přitom příliš nerozlišovala mezi mládeží let dvacátých a třicátých, přestože obě věkové kohorty za sebou měly již značně rozdílné zkušenosti nejen se společenskou atmosférou, ale i se samotným sportem. Argumenty pro nebo proti sportování se po celou dobu v zásadě opakovaly a udržovala se i představa mládeže jako nositele zdravého životního stylu. Ostatně motivace ke sportování a uspokojení ze sportu popsané výše, se pravděpodobně v průběhu let neměnily a v mnoha ohledech platí dodnes.

Přesto lze vnímat, že ve sledované době probíhal určitý posun ve vztahu mládeže ke sportu. Zejména v prvních letech republiky se mládež ještě často potýkala s nepochopením starších generací pro sport a do jejich touhy sportovat se promítala i jistá revolta vůči rodičům. O to víc rostla touha po sportu jako prostředku k úniku od přepjatých konvencí. Zároveň ale obrovsky vzrůstal zájem o výchovu mládeže prostřednictvím sportu. Například ve fotbale se to projevilo zakládáním různých dorosteneckých oddílů. Zvýšený zájem o fotbalovou mládež přitom přímo souvisel s první světovou válkou, během které si představitelé řady klubů uvědomili, že si musí vychovat nástupce stávající garnitury, která ve velkém odcházela na frontu.⁹⁷⁹ První léta republiky se proto nesla na vlně snah vytvořit dorostenecké soutěže.⁹⁸⁰ Pokusy o založení dorosteneckých organizací v roce 1921 ještě nebyly úspěšné, v roce 1924 se však již podařilo vytvořit dorostenecké komise, které měly podpořit vznik dorosteneckých organizací, zdravotních prohlídek, legitimace atd.⁹⁸¹ Koncem roku 1926 už registroval Československý svaz fotbalový přes dva a půl tisíce dorostenců.⁹⁸² Významnou roli sehrávaly také YMCA a YWCA, organizace orientované na výchovu mládeže. Československé odnože YMCA vzniklé v roce 1921 do českého prostředí importovaly nové kolektivní sporty jako basketbal nebo volejbal a dbaly na rozvoj sportování mezi mládeží.⁹⁸³ Výrazným způsobem se rozvinul také vysokoškolský sport, který podporoval sportovní aktivity mladých vysokoškoláků a tím výrazně ovlivňoval rozšiřování sportovních aktivit. Například v případě kanoistiky, která se stala jednou z nejoblíbenějších činností mladých, sehrál v první polovině 20. let

⁹⁷⁹JENŠÍK, M. – MACKŮ, J.: Kronika českého fotbalu. I. díl – do roku 1945, s. 223.

⁹⁸⁰Národní muzeum – Historické muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu (dále NM – HM, ATVS), Sbíрка Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel: Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha, s. 244–45; HONEJSEK, J.: Československý dorost fotbalový. Sportovní almanach. Vydáno redakcí „Sportsmana“. Praha 1923, s. 105–108.

⁹⁸¹NM – HM, ATVS, Sbíрка Fotbal, k. 2, inv. č. 65, PETRŮ, Karel: V samostatném státě, in: PETRŮ, Karel (Ed.): Třicet let Č. svazu fotbalového 1901–1931 a trochu historie kopané v zemích československých. Československý svaz fotbalový, Praha 1931, s. 125–144, zvláště s. 136–139.

⁹⁸²NM – HM, ATVS, Sbíрка Fotbal, k. 2, inv. č. 68, Ročenka Č. S. S. F., 1926, s. 30.

⁹⁸³TLUSTÝ, Tomáš: Tělesná výchova a sport v organizacích YMCA a YWCA v meziválečném Československu. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013, s. 47–81.

vysokoškolský sport klíčovou roli pro jeho rozšíření.⁹⁸⁴ S podporou mládeže ostatně souvisela i výstavba řady sportovních hřišť. Mládež po první světové válce tak na jednu stranu sváděla se starší generací boj o možnost sportovat a čelila za to problémům, zároveň ale již vnímala rostoucí pochopení pro její pohybové aktivity. Výrazně se to ostatně promítalo do probíhajících diskusí o školní reformě, ve kterých se již plně počítalo s rozšířením školního tělocviku i o některé sporty.

Mládež přicházející na konci 20. let a během let třicátých již vnímala situaci kolem sportu jinak. Složitě budovaná infrastruktura kolem sportovišť pozvolna dostávala tvar, řada mladých lidí měla zkušenosti ze sportovních klubů a utvořila si poměrně jasnou představu o tom, jak to v nich chodí. Zároveň se, pravděpodobně i díky mezinárodním úspěchům československých sportovců a rozvoji rozhlasu, zvyšovaly veřejné sympatie ke sportování jako takovému. Začínala dominovat představa, že sportování zušlechťuje život, a že sportovní výchova působí na mládež blahodárně, nabízí zdravé vybití, ozdravuje vztahy a představuje gentlemanský ideál života, ve kterém člověk soutěží naplno, ale férově a je schopen uznat vítězství druhého.⁹⁸⁵ Tyto argumenty nebyly žádnou novinkou, kontinuálně se objevovaly v souvislosti se sportem již před první světovou válkou stejně jako představy o kladném vlivu sportování na zdraví člověka. Měnilo se spíše to, že stále širší část společnosti jim doprávala sluchu a brala je za své. Již se nediskutovalo o tom, jestli sportovat nebo ne, ale spíše o nejvhodnějších formách. I proto podstatně větší část mládeže přistupovala ke sportu jako k něčemu běžnému, na co má právo. Proměňoval se ostatně i postoj rodičů, kteří již v řadě případů nepocíťovali ke sportování takový odpor jako rodiče o pár let dříve. Někteří příslušníci mládeže z konce 30. let již navíc sami mohli být potomci sportovních průkopníků z předválečného období, nebo těch, kteří si oblíbili sport po skončení první světové války. Odsuzování sportu jako nemorálního fenoménu sice nezmizelo, ale v záplavě kladných ohlasů a nových zkušeností se dostávalo čím dál tím více na okraj. Negativní vlivy sportu již nebyly chápány jako tak bezprostřední nebezpečí jako o dekádu dříve, navíc kritika čím dál tím více směřovala spíše na problematiku fanouškovskou kulturu a profesionalismus než na samotné sportování. Svoboda sportovat sice nebyla automatická všude, v řadě rodin to ještě stále mohl být určitý problém a zdroj třecích ploch, ale v zásadě již vítězil sportovní duch, tak jak býval představován i v dobových filmech, ve kterých často rozehraný mezigenerační konflikt končil

⁹⁸⁴ SMOTLACHA, František: Úvodní slovo, in: SYROVÁTKA-RUS, Vladimír: Kanoje a kajak. Nová tělesná výchova, Praha 1935, s. 5–24, zvláště s. 9–10.

⁹⁸⁵ NA, fond MVZTV, k. 1109, BLÁHA, Inocenc Arnošt: Sociální funkce sportu; BLÁHA, Inocenc Arnošt: Sociologie. Academia, Praha 1968, s. 362–364.

vítězstvím poctivé mladé generace, která ztělesňovala pozitiva sportu. Tak to bylo ukázáno například ve filmu *Slávko, nedej se!* z roku 1938, ve kterém sportující mládež prokazuje morální kvality.⁹⁸⁶ Ostatně i sám fakt, že sportování se stávalo hlavním tématem řady filmů, případně nezbytným doplňkem charakterizujícím mládež v kladném světle, svědčil o pozitivnějším vnímání sportu. Ve 30. letech se proto do popředí dostával ideál mladého, sportovně založeného člověka, který dbá na životosprávu. Ještě výrazněji tyto představy rezonovaly na samém konci existence první republiky, kdy zhoršující se mezinárodní situace vytvářela tlak na podporu silné mladé generace, která bude bránit vlast.⁹⁸⁷

Proměna vnímání sportu se přirozeně dotýkala i způsobů seberealizace. Čím dál tím méně ke sportu přitahoval pocit něčeho zakázaného. Ztrácel se étos průkopníků a zakladatelů, který byl nejsilnější před první světovou válkou, ale i ve 20. letech ještě v řadě sportů rezonoval. Vědomí partyzánské činnosti u mladých postupně mizelo. Od hraní na plátcích, na dvorech a v ulicích se mládež postupně přesouvala do institucionalizovaných klubů, kde byla vychovávána.⁹⁸⁸ Díky tomu se mohli aktivní sportovci více soustředit na samotný prožitek ve sportu a rozvíjet vlastní sportovní dovednosti. Pohledem zakladatelů sportovních odvětví z počátku století se přitom mohlo zdát, že kvalitnější péče o mládež a lepší zázemí ochudila novou generaci o radost a nadšení, kterou sami ve své době pociťovali.⁹⁸⁹ Určitá institucionalizace ale vedla také ke snahám tvořit si alternativní pojetí sportu, kterým se vyznačovala generace nastupující koncem 20. let, jejíž aktivity budou připomenuty v souvislosti s tématem klubového života.

Ještě ve 20. letech se součástí seberealizace ve sportu mohla stát aktivní spoluúčast na tvoření nového sportovního odvětví, které bylo výrazné například u kanoistiky ale i u zavádění různých nových sportů, jejímiž propagátory bývaly mnohdy mladí lidé. Pozvolna rostoucí tolerance jednotlivých sportovních odvětví ve školách navíc dávala mnohým mladým lidem možnost zápisu do dějin školy, když např. jako první závodili apod. Stejně tak ale vstupovali svými aktivitami na půdu veřejné činnosti v menších městech, kde se některé sportovní aktivity prosazovaly jen nesměle a bylo potřeba nadšení a vůle obětovat volný čas. Někteří dokonce ve svém sportovním nadšení nacházeli smysl života a začali se profesně věnovat například výrobě

⁹⁸⁶ *Slávko, nedej se*, režie Karel Lamač, 1938.

⁹⁸⁷ To se odráželo například i na stránkách skautského časopisu *Mladý hlasatel*. Srov. NOŽIČKA, Josef: *Nedáme se! Působení Mladého hlasatele v letech 1937–1938 a jeho role při obraně republiky*. Diplomová práce. Ústav českých dějin, Filozofická fakulta UK v Praze, Praha 2013.

⁹⁸⁸ Srov. HANZL, Jiří: *Dvacet let v hokejové brance*. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1958, s. 9–15.

⁹⁸⁹ NM – HM, ATVS, *Sbírka Fotbal*, k. 2, inv. č. 65, HORÁČEK, M. J.: *Práce v minulosti*, in: PETRŮ, Karel (Ed.): *Třicet let Č. svazu fotbalového 1901–1931 a trochu historie kopané v zemích československých*. Československý svaz fotbalový, Praha 1931, s. 154–156.

nebo prodeji sportovních potřeb. Doba nárůstu masového zájmu o sport umožňovala pocit, že člověk svým výkonem nebo svojí pomocí může tvořit něco velkého, do čeho dává kus sebe. Volnočasová zábava se tak propojovala s fyzickou potřebou sportovat a touhou něco dokázat a zanechat po sobě stopu. To vše umocňoval zvyšující se zájem novin o vše sportovní, což dodávalo snažení místních sportovců ještě větší význam. Možnost stát se nejen důležitou osobou, ale dokonce i uznávanou sportovní hvězdou u řady mladých sportovců posilovala jejich vášně pro sportování. Vědomí, že je možné se prosadit a v relativně krátké době dosáhnout velkých úspěchů, posilovalo postupné zavádění profesionalizace ve sportu od 20. let, zejména ve 30. letech však mladá generace velmi silně vnímala působení některých sportovních hvězd ve veřejném prostoru, kteří byli spojováni nejen se sportovním úspěchem, ale také s filmem, s reklamou a těšili se všeobecné známosti, např. fotbalista a hokejista Karel Pešek-Káďa, tenista Karel Koželuh, hokejista Josef Maleček, fotbalista František Plánička, boxer Franta Nekolný a další.

Definitivní ukotvení sportu ve společnosti vedlo k utvoření určitého typu subkultury, rozšířil se okruh zájemců o sport a s tím spojené události i počet aktivních sportovců. Najednou se sport stával módou přitahující i osoby, kterým před módní vlnou sportování příliš nekonvenovalo. Poptávka po proměně společnosti spojovaná často s mládeží byla přitom podstatně širší, touha po změně životního stylu rezonovala napříč společenskými vrstvami i generacemi. I pod tíhou zkušeností z první světové války se stále více prosazovala představa o potřebě pěstování zdravého, silného, obratného a otužilého těla a zdravé mysli. Již v průběhu 20. let se však objevila otázka, jestli důraz na tělesné zdraví není přece jen přehnaný a přeceňovaný a jestli se mnoho lidí nevěnuje sportu jen na vlně jakési módy. Ferdinand Herčík například ve svém článku v *Přítomnosti* naznačoval, že zvýšená popularita lyžování a tenisu souvisí spíše se snahou společensky zapadnout než se skutečnou touhou po sportu samotném.⁹⁹⁰ Voskovec s Werichem zase v jedné ze svých scének upozorňovali na to, že některé osoby jezdí na horské chaty jen proto, aby mohli ve společnosti vyprávět, jak lyžují.⁹⁹¹ Ostatně ani mezi mládeží nebyla láska ke sportu rozšířena bezvýhradně. Část mládeže se stále věnovala spíše sledování umění nebo jeho aktivnímu provozování, četbě apod. a mohutný vzestup popularity

⁹⁹⁰ „Každý, kdo takovým nedělním lyžařským vlakem jednou jel, dá mi za pravdu. Facit takové neděle je: 10 hodin ve vlaku, 3 hodiny na sněhu a ostatek někde na chatě v prostředí hygienicky naprosto nevyhovujícím. Ptám se, zda-li tohle slouží ku zdraví a osvěžení.“ HERČÍK, Ferdinand: Trochu skepse o sportu. *Přítomnost*, roč. 7, č. 19 (14.5. 1930), s. 303–304.

⁹⁹¹ VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan: Dialog O lidech a zvířatech. Caesar. Hra. 22 díl, 3. scéna, 7. obraz. Supraphon, nahrávka dokončena 9. 6. 1932, in: V+W. Osvobozené divadlo 1929–1938. Supraphon a. s., 2007, CD-MP3 1.

sportu v podstatě ignorovala.⁹⁹² Zejména u dívek nebyl zájem o sport tak silný jako u dospívajících chlapců.⁹⁹³ Značnou roli při volbě zájmů nepochybně hrálo fungování v kolektivu vrstevníků, který v zásadě určoval pro ně přípustné a nepřípustné formy trávení volného času.⁹⁹⁴ Proto se v některých kolektivech sport prosazoval jen omezeně a v jiných hrál naopak klíčovou roli v seznamování a v komunikaci mladých lidí mezi sebou. V některých případech sportovní aktivita umožňovala snadnější komunikaci s osobami druhého pohlaví (např. u atletiky nebo kanoistiky). Zejména mnozí vodáci oceňovali, že povaha vodáckého sportu umožňuje společnou činnost s děvčaty, ostatně některé mladé páry podnikali vodácké výlety i po svatbě.⁹⁹⁵ Sport do určité míry měnil i generační zážitek s druhým pohlavím, sociolog I. A. Bláha v souvislosti s tím poznamenával, že sportující generace je díky svému vybití ve sportu méně erotická než ty předcházející.⁹⁹⁶

S přibývajícím věkem opadávala touha i možnost se prostřednictvím sportu dostat na profesionální úroveň, a naopak se posilovala rekreační úloha sportu a větší roli hrál pro aktéry také jeho zdravotní význam. Již zmiňovaný průzkum mezi zaměstnanci kovoprůmyslu ukazoval nejen věkové, ale i třídní rozdíly v přístupu ke sportu. Ve věku do 30 let se sportu věnovalo více dělníků než úředníků, ve věku nad 40 let však převažovali úředníci, kteří pěstovali cyklistiku, bruslení, automobilismus, tenis, volejbal a veslování.⁹⁹⁷ Naopak vůbec nezaznívalo, že by se respondenti věnovali šachům nebo kuželkám, což mohlo souviset i s tím, že tyto činnosti nemuseli dotazovaní považovat za sport. Z věkových rozdílů lze odvodit, že úředníci, kteří si zvolili některý ze sportů jako zájem, se mu dokázali věnovat i ve vyšším věku. Nešlo přitom jen o fyzickou způsobilost, ale pravděpodobně i o kulturní potřebu svého druhu. Byli schopni a ochotni se věnovat svým zájmům, což jim umožňovala jejich finanční situace, zároveň toužili po sportovní aktivitě, která by představovala protiváhu k jejich sedavému povolání, zatímco starší dělníci už často bývali fyzicky unavení z každodenní práce a vyhledávali proto spíše méně pohybově náročné zábavy. O to více mezi nimi možná rezonovalo pasivní sledování sportu, které nabízelo adrenalin, pocit úspěchu i sepětí s komunitou, ale nevyžadovalo už tolik fyzické námahy. Ostatně tentýž průzkum ukazoval, že mezi dělníky byl podstatně populárnější fotbal, který bylo možné poměrně aktivně sledovat jako divák i ve

⁹⁹² HERMANN, A: Typy mladých lidí, s. 637–638.

⁹⁹³ UHER, Jan: Středoškolský student a jeho svět. Profesorské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1939, s. 49.

⁹⁹⁴ RIESMAN, David (ve spolupráci s Nathanem Glazerem a Reuelem Dennyem): Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru. Zkrácené a revidované vydání (poprvé anglicky, 1950), Kalich, Praha 2007, s. 119–130.

⁹⁹⁵ SYLLABA, Jiří: Vzpomínky a úvahy lékaře. Aventinum, Praha 1992, s. 39.

⁹⁹⁶ NA, fond MVZTV, k. 1109, BLÁHA, Inocenc Arnošt: Sociální funkce sportu; BLÁHA, Inocenc Arnošt: Sociologie. Academia, Praha 1968, s. 363.

⁹⁹⁷ NA, fond MVZTV, k. 1109, ČEPELÁK, Jiří: Jak pěstují sport zaměstnanci kovoprůmyslu.

vyšším věku. Za zmínku stojí, že úřednictvo mělo v oblibě vedle plavání, cyklistiky, lyžování a bruslení také tenis, motorismus, veslování nebo gymnastiku. Většinou se tedy jednalo spíše o individuální sporty, přičemž část z nich vyžadovala nezbytné vybavení, které nebylo úplně levné (např. lyžování, motorismus).⁹⁹⁸ Zájem o motocykly rostl zejména mezi příslušníky mladé generace, jejíž příslušníci buď vyrůstali ve finančně dobře zajištěné rodině, například, nebo mezi těmi, kteří si začínali vydělávat, a ještě neměli starost o rodinu.⁹⁹⁹

Naopak fotbal představoval jeden z nejlevnějších sportů, který bylo možno provozovat i s větší partou přátel, a proto zřejmě více konvenoval dělníkům, byť piliřem kopané ještě před první světovou válkou byly spíše střední vrstvy. Do výběru sportů se přitom promítaly i zkušenosti z mládí, kdy se lidé s konkrétními sporty poprvé setkávali. S kopanou bylo možné setkat se prakticky kdekoli a také jí hrát kdekoli, výše zmiňovaná kritika fotbalu ze strany Sokolů to ostatně dokazovala. Naopak veslování zejména zpočátku navázané na místní veslařské kluby případně na gymnázia předpokládalo jisté společenské postavení. To se však v průběhu doby měnilo, ještě počátkem 20. let se dalo předpokládat, že většina vodáků pochází ze středních vrstev, nebo že se s veslováním setkala na vysoké škole. Během 20. let však vodáctví zaznamenalo takový boom, že se rozšířilo do všech vrstev.¹⁰⁰⁰ I to svým způsobem představovalo generační zkušenost mládeže 20. let, která „byla u toho“, když se z vodáctví stával fenomén, který již neměl „třídní hranice“. Pořízení nutného vybavení pořád ještě stálo nějaké finanční prostředky a nemohl si ho dovolit zdaleka každý, demokratizace vodních sportů však byla zřejmá. Mládež ve 30. letech pak již jen přijímala svým způsobem osvědčené vzory, které rozvíjela podle svých vlastních představ. Popularita vodáctví na konci 30. let tak vlastně odrážela nadšení mladé generace z 20. let, která u svého oblíbeného sportu zůstávala a zároveň suverenitu a sebevědomí generace let třicátých, která s vodáctvím nakládala jako s něčím sobě vlastním.

Spojování konkrétních sportů s jednotlivými společenskými vrstvami je poměrně ošidné, již v meziválečném období lze podle teze francouzského sociologa Pierra Bourdieu sledovat postupné přelévání sportů mezi jednotlivými skupinami a pozvolnou proměnu jejich habituálního významu.¹⁰⁰¹ Potvrzuje to postřeh E. S. Hokeše z počátku 30. let, podle kterého zájem intelektuálních pracovníků rostl především o zdánlivě méně přístupné sporty jako tenis,

⁹⁹⁸ NA, fond MVZTV, k. 1109, ČEPELÁK, Jiří: Jak pěstují sport zaměstnanci kovoprůmyslu.

⁹⁹⁹ Srov např. NOVÁK, Vladimír: Vzpomínky a paměti. Vlastním Nákladem, Brno 1939; VANÝSEK, Jan: Prožil jsem zvláštní století. Vzpomínky očního lékaře prof. MUDr. Jana Vanýska. Albert, Brno/Boskovice 2007, s. 47–48.

¹⁰⁰⁰ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, s. 5–24.

¹⁰⁰¹ BOURDIEU, PIERRE: Teorie jednání. Karolinum, Praha 1998, s. 12.

lyžování, jezdeckví a motorismus, ke kterým se díky měnícím se poměrům mohli snáze dostat. Nepřístupnost některých sportů se pozvolna vytrácela díky nově vznikajícím kroužkům nebo spolkům, které kumulovaly prostředky a byly schopné svým členům zajistit potřebné vybavení, různé slevy i prostor pro jejich provozování.¹⁰⁰² Tím se otevírala možnost dostat se k různým sportům i pro městské dělníky. I nadále však platilo, že typicky středostavovským sportem zůstávalo lyžování,¹⁰⁰³ které se v českém prostředí etablovalo v 90. letech 19. stol.¹⁰⁰⁴ Tehdy lyžování přijala za své zejména generace Josefa Rösslera-Ořovského,¹⁰⁰⁵ tj. lidé narození v 60. a 70. letech 19. století a pozvolna se mezi vášnivé lyžaře přidávaly i mladší ročníky. V meziválečném období se mu proto věnovala věkově nesmírně široká skupina od mladé generace až po fyzicky aktivní představitele starších generací, kteří se s ním setkávali ještě na přelomu 19. a 20. století v průkopnických dobách. Mezi takové patřili například univerzitní profesori František Lexa¹⁰⁰⁶ či Bohuslav Brauner.¹⁰⁰⁷ Propagátoři sportu ostatně častokrát zmiňovali, že právě lyžování se hodí pro všechny věkové skupiny. Připomínal to například brněnský propagátor sportu, středoškolský pedagog a lyžař František Majda, když psal: „*Zimní sporty jsou laciná zábava a cvičení, v ohledu hygienickém, ale neobyčejně cenná. Může se jim věnovati každý bez rozdílu stavu a zaměstnání, jsou pro každý věk.*“¹⁰⁰⁸

I proto se v průběhu meziválečného období lyžování masivně šířilo napříč středními vrstvami, což reflektovaly zejména dobové lifestylové časopisy jako Pestrý týden, Eva nebo Gentleman a potvrzují to i různé vzpomínky a paměti.¹⁰⁰⁹ Počty registrovaných členů lyžařského svazu dosahovaly na přelomu 20. a 30. let až 40 000, přičemž zdaleka ne všichni lyžující byli členy lyžařského svazu.¹⁰¹⁰ Často ale lidé do svazu lyžařů Republiky Československé vstupovali kvůli různým výhodám, například levnějšímu jízdě.

Zásluhu na šíření lyžování měly i vysokoškolské kluby, například Lyžařský klub Vysokoškolského sportu založený v roce 1922 údajně ve 30. letech patřil k nepočtenějším

¹⁰⁰² HOKEŠ, E. S.: Využití volného času, s. 477–492.

¹⁰⁰³ Jiná situace přirozeně panovala v těch oblastech, zejména na horách, kde lyže sloužily i jako dopravní prostředek a běžně je používali i příslušníci nižších vrstev.

¹⁰⁰⁴ CHOVANEC, Felix: Dějiny lyžování. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1989, s. 29.

¹⁰⁰⁵ K významné zakladatelské osobnosti českého sportu srov. KLAPAČ, Jan: Josef Rössler-Ořovský. Zakladatel nové společenské aktivity – sportu. Český olympijský výbor, Praha 2001.

¹⁰⁰⁶ MÚA AV ČR, fond František Lexa, k. 1, inv. č. 6.

¹⁰⁰⁷ Ze známých osobností lyžoval také prezident Edvard Beneš s manželkou Hanou. MÚA AV ČR, fond Jan Fiala (sbírka), sign. 8, fotografie E. Beneš a H. Benešová na lyžích před vilou, 1937; MÚA AV ČR, fond Edvard Beneš, sign. 523/9, inv. č. 728, fotografie E. Beneš s H. Benešovou v Sezimově Ústí v zimě 1936 na lyžích v lese.

¹⁰⁰⁸ MAJDA, F.: Tělesná výchova, s. 4.

¹⁰⁰⁹ DOLEŽEL, Lubomír: Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory. Academia, Praha 2013, s. 19.

¹⁰¹⁰ PROVAZNÍKOVÁ, Marie: Československá rekreace, in: Rekreace v Československu. Její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovní ústav, Praha 1931, s. 31–58.

klubům v rámci Svazu lyžařského republiky Československé.¹⁰¹¹ Různé odbory vysokoškolského sportu přitom přirozeně neřešily pouze samotné sportování, ale pořádaly i různá setkávání a zábavy utužující kolektiv.¹⁰¹² Ostatně i v dobovém tisku zaznívalo, že „*Zimní sporty jsou sporty společenské a bez veselé společnosti nelze si je ani představit.*“¹⁰¹³ Ne náhodou některé soudobé filmy odehrávající se na horách zdůrazňovaly význam setkávání v horských chatách a hotelech.¹⁰¹⁴ Neformální společenské styky na zimních pobytech hrály důležitou roli i mezi významnými osobnostmi a do jisté míry symbolizovaly společenské postavení.

Skupiny středostavovské mládeže ale jezdily lyžovat na hory i po vlastní ose bez ohledu na organizační struktury. Například Jiří Syllaba pocházející z lékařské rodiny vzpomínal, jak společně s přáteli jezdili v době svých vysokoškolských studií zpravidla nočním vlakem z Prahy s přestupem v Nové Pace do Vrchlabí a odtud ráno pokračovali na lyžích k okolním horským boudám. V pozdějších letech využívali rychlík přezdívaný „Sportáček“, který v sobotu odpoledne po práci odvážel lyžaře z Prahy do Svobody u Jánských Lázní a v neděli odpoledne se vracel zpět.¹⁰¹⁵ Mladá generace také k lyžování často využívala Vánoce a následující volné dny, jak již bylo zmíněno v podkapitole o vánočních svátcích. O svátcích, kdy měli lidé volno, bývala lyžařská túra s nadsázkou bojem o všechno, o místo ve vlaku nebo v autobusu, o místo na spaní a o místo k jídlu.¹⁰¹⁶ Výjezdy do hor během Vánoc lze zaznamenat nejen u již zmiňovaného Jiřího Syllaby a jeho přátel, ale na lyže ve stejné době vyrážel také například syn Jiřího Gutha-Jarkovského Gaston nebo novinář Jiří Hejda s rodinou.¹⁰¹⁷

Popularitě lyžování napomáhaly i školní osnovy, které od roku 1930 počítaly s možnou výukou lyžování a dlouhodobě ho podporoval i Sokol.¹⁰¹⁸ Sokolské lyžařské odbory běžně konaly zábavy a večírky, důležitou roli hrály také závody a soutěže a kurzy pro začátečníky. Lyžování se věnovali také mnozí turisté. Klub československých turistů nejenže propagoval

¹⁰¹¹ VALJENT, Zdeněk: Sport na ČVUT kdysi a dnes. Česká technika – nakladatelství ČVUT, Praha 2012, s. 88.

¹⁰¹² MÚA AV ČR, fond František, Záviška, k. 7, inv. č. 133, Přírodovědecký odbor vysokoškolského sportu. Pozvánka na čertovskou zábavu lyžařskou.

¹⁰¹³ MAJDA, F.: Tělesná výchova, s. 4.

¹⁰¹⁴ S lyžařskou tematikou srov. např. Sedmá velmoc, režie Přemysl Pražský, 1933; Sňatková kancelář, režie Svatopluk Innemann, 1932 a další.

¹⁰¹⁵ SYLLABA, Jiří: Vzpomínky a úvahy lékaře, s. 36.

¹⁰¹⁶ KALIBERA, Josef: Vodní turistika, in: Rekreaace v Československu. Její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 158–163.

¹⁰¹⁷ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: Paměti. Díl III. Na dvoře republikánském 1919–1925. Vzpomínky a dojmy (výpisky z deníku). Hejda & Tuček, Praha 1929, s. 139; HEJDA, Jiří: Žil jsem zbytečně. 2. vydání. Machart, Praha 2010, s. 144–145.

¹⁰¹⁸ OTČENÁŠEK, Jan: Organizace tělovýchovná – tělesná výchova na školách, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 584–612.

lyžování, ale také zakládal lyžařské odbory, začátkem 30. let měl již 20 000 lyžařů.¹⁰¹⁹ Zejména některé lyžařské odbory v rámci KČST si počínaly velmi aktivně, například Lyžařský odbor v Písku v polovině 30. let pořádal přednášky, filmové večery i mikulášský večírek a také trénování v píseckých lesích a výpravy na Šumavu.¹⁰²⁰ Poměrně populární byly i lyžařské skokanské můstky, v polovině 30. let jich v režii KČST fungovalo již 52 po celé republice.¹⁰²¹ Vznikaly rovněž různé lyžařské kluby na pracovištích, své lyžařské kluby měly například pobočky obchodního domu Brouk a Babka v Praze, Brně, Ostravě, Plzni a v Českých Budějovicích.¹⁰²²

Lyžování se v meziválečném období nevyhnulo nacionálnímu napětí, které výrazně ovlivňovalo vztahy mezi českým a německým svazem, a projevovalo se například vzájemným sabotováním různých závodů.¹⁰²³ Obě etnika na sebe často narážely především kvůli tomu, že hory vhodné k lyžování byly většinou osídleny německým obyvatelstvem. O to atraktivnější se stávalo lyžování na Slovensku.¹⁰²⁴ Od počátku se ale české obyvatelstvo snažilo lyžovat i mimo oblíbená horská střediska, což ovšem souviselo spíše financemi a s úsporou času než s nacionálním napětím. Cesta do hor totiž zabrala příliš mnoho hodin a na samotné lyžování již nezbývalo tolik času, zvláště když víkend tvořila tehdy jenom neděle. V Praze se lyžovalo na Petříně, některá letní letoviska v okolí Prahy se snažila nabídnout i zimní zábavu, například v Senohrabech vznikl skokanský můstek.¹⁰²⁵ Běžně si Pražané také jezdili zalyžovat do kopcovité krajiny v okolí Mnichovic nebo Říčan,¹⁰²⁶ o trochu hůře dostupná ale lyžařsky zajímavá byla oblast České Sibiře.¹⁰²⁷ Podobně jako Pražané hledali kopce vhodné k lyžování i obyvatelé dalších měst, a to buď jednotlivě, nebo v rámci sportovních organizací. Například SK Olomouc pořádal sáňkovací a lyžařské kursy kolem Hrubé Vody nedaleko Olomouce a tamní Česká sportovní společnost v Olomouci pravidelně bruslila, sáňkovala, lyžovala a konala

¹⁰¹⁹ BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. Republice, s. 301–306.

¹⁰²⁰ Z odboru turistického. Písecké listy. Věstník Pootaví. Roč. 40, č. 12 (19. 3. 1936), s. 5–6.

¹⁰²¹ NA, fond MVZTV, k. 943, inv. č. 3508, Statistická data o tělesné výchově pro publikaci „Stav demokracie v ČSR“.

¹⁰²² NA, fond Svaz lyžařů republiky Československé, k. 75, 76, 83, 84, Korespondence s kluby.

¹⁰²³ WAIC, Marek: Svaz lyžařů republiky Československé a Hlavní svaz německých zimních sportovních spolků, in: WAIC, Marek (ed.): Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports. Karolinum, Praha 2004, s. 229–245.

¹⁰²⁴ Srov. např. ŠTANGLER, Antonín: Další lyžařská kapitola o Slovensku. Časopis turistů, roč. 31 (1919), č. 3, s. 131–132.

¹⁰²⁵ Popis obcí školního okresu říčanského. K potřebám školního vyučování a k poznání domoviny sestavilo za vedení redakční rady učitelstvo národních škol. Krajský spolek učitelstva měšťanských škol, Učitelská jednota Budeč, Říčany, 1938, s. 157–159; SOKA Praha-východ, fond Archiv obce Senohraby. Kronika obce Senohrab. Díl I (do roku 1950).

¹⁰²⁶ GUTH-JAROVSKÝ, Jiří Stanislav: Turistika. Turistický katechismus. 2. vydání (poprvé 1917). Baset, Praha 2003, s. 126.

¹⁰²⁷ ŠMEJKAL, Václav: Zima v České Sibiři. Časopis turistů, roč. 52 (1940), č. 2, s. 34–35.

túry k Radíkovu a ke Svatému Kopečku, kde si zřídila sáňkovací dráhu.¹⁰²⁸ Pozadu nezůstávali ani Brňané, stavební technik Konrád Hruban například ve 30. letech pořádal lyžařské výlety s rodinou a přáteli z Brna do nedalekého Útěchova (dnes již součást Brna), z Brna se jezdívало na lyže také do okolí Pernštejna.¹⁰²⁹

Přes politické napětí, které se do organizace lyžování opakovaně promítalo, a na které naráželi zejména závodní lyžaři, většina lidí chápala lyžování (sjezdové i na běžkách) spíše jako rekreační činnost vhodnou k odreagování, která přispívá „*k vypěstování zdravého, silného, obratného a otužilého těla a zdravé mysli, vzbuzující radost, osvěžení a duševní rozptýlení,*“¹⁰³⁰ a také jako společenskou záležitost.

Mezi velmi populární sporty se řadila i již zmiňovaná cyklistika, která patřila k jednomu z prvních sportů, který se etabloval na českém území. První cyklistické kluby vznikaly již v poslední třetině 19. století (Český svaz cyklistický vznikl dokonce již v roce 1883 tehdy jako Česká ústřední jednota velocipedistů), což mělo výrazný vliv i na vnímání cyklistiky jako středostavovského sportu.¹⁰³¹ Zpočátku fungovala cyklistika spíše jako klubová záležitost, již před první světovou válkou řada cyklistických klubů organizovala množství závodů nebo společných výletů, a kolem cyklistiky se kumulovali příslušníci středních vrstev, často členové Sokola, pozitivně naklonění rozvoji sportu a soutěžení.¹⁰³² S rozvojem cyklistiky se ostatně pojila i představa o postupující modernizaci, v Opavě byla dokonce spojována i s rostoucím významem města.¹⁰³³ Snížení ceny kol, a zvyšující se rozsah volného času po roce 1918 ale umožnily získat kolo i nižším vrstvám, které ho pak využívaly jako dopravní prostředek do zaměstnání. Kopíroval se tím v zásadě vývoj na západě, kde k rozšíření cyklistiky do nižších tříd došlo o něco dříve. Zřetelné to bylo zejména ve Francii, kde se dramatickým pádem cen za kolo v posledních letech před první světovou válkou stala z cyklistiky, dosud exkluzivního sportu středních vrstev, oblíbená pohybová aktivita širokých zejména městských vrstev a posloužila jako symbol demokratizace francouzské společnosti.¹⁰³⁴ Podobnou roli sehrávala i v českých zemích, kde umožňovala inovativní přístup k šíření vlastenectví společně s vírou v blahodárny účinek fyzického pohybu a pobytu na čerstvém vzduchu pro lidské tělo.

¹⁰²⁸ -ek-: Zimní sporty na Hané. Salon, roč. 1 (1923), č. 7–8, s. 23.

¹⁰²⁹ PŘIBYL, František – LACHMANN, Vojtěch – ŠMERDA, Zdeněk – HRUBAN, Ivo: Konrád Hruban ve vzpomínkách. Pobočka ČSVTS při krajské radě Čs. vědeckotechnické společnosti JMK, Brno 1978, s. 66.

¹⁰³⁰ MAJDA, F.: Tělesná výchova, s. 4.

¹⁰³¹ KÖSSL, J. – ŠTUMBAUER, J. – WAIC, M.: Kapitoly z dějin tělesné kultury, s. 115.

¹⁰³² NM – HM, ATVS, Sběrka Cyklistika 1880–2014, k. 2.

¹⁰³³ PELC, M.: Struktury opavského sportu 1850–1938, s. 54.

¹⁰³⁴ THOMPSON, Christopher S.: *Bicycling, Class and Politics of Leisure*, in: KOSHAR, Rudy (ed.): *Histories of Leisure*. Berg, Oxford / New York 2002, p. 131–146.

V meziválečném období se výrazně projeví některé rysy cyklistiky, které měla společné s turistikou a kanoistikou. Byla to zejména značná míra svobody, volnosti a nezávislosti, kterou poskytovala a díky které lákala množství zájemců. Pokud se cyklista zrovna neúčastnil soutěžních závodů nebo tréninků, mohl kolo využít i k výletům do přírody, a stejně jako u turistiky či kanoistiky si cestou pročistit hlavu a zároveň spojit výjezd s poznáváním krajiny, památek, ale i sama sebe. Všechny tři pohybové aktivity se hodily jak pro samotářské toulky, při kterých člověk putuje nebo projíždí sám krajinou, tak i pro výlety s partou kamarádů nebo s partnerem. Všem těmto třem aktivitám se totiž běžně věnovali muži i ženy společně. Místo mezi cyklisty si ženy vybojovaly v českém prostředí již na přelomu 19. a 20. století¹⁰³⁵ a v mnoha ohledech hrála cyklistika důležitou roli v jejich emancipaci. V meziválečném období se ženy běžně zapojovaly do cyklistických aktivit a navazovaly díky tomu i vztahy s muži. Například pozdější významný imunolog Ctírad John vzpomínal, že se svou budoucí ženou ve 30. letech sdílel vášeň pro cyklistiku¹⁰³⁶ a ženy byly aktivní i v různých cyklistických spolcích.¹⁰³⁷ Rozvoj cyklistiky jako dostupné rekreační zábavy odpovídal vývoji i v západní Evropě, vedle Francie se těšila velké oblibě i v Itálii,¹⁰³⁸ v českých podmínkách však měla menší komerční potenciál.¹⁰³⁹

Na rozdíl od turistiky umožňovala cyklistika dostat se vlastními silami do mnohem větších vzdáleností. Zatímco pěší chůze byla v některých případech vhodnější k překonání překážek, zejména v horách, ale také v lesích apod., cestování na kole do jisté míry záviselo i na kvalitě cest. Naopak kanoistika, rovněž vhodná pro delší trasy, umožňovala navštěvovat jen cíle poblíž splavných vod. Při dostatku času bylo možné pomocí těchto pohybových aktivit navštívit i zahraničí, někteří kanoisté již od 20. let vyjížděli po vodě do Rakouska nebo Německa¹⁰⁴⁰ ve 30. letech dojeli i na Letní olympijské hry do Berlína.¹⁰⁴¹ Ve výjimečných případech došli pěšky do velkých vzdáleností i turisté, většinou se však alespoň část trasy svezli vlakem a více než na sportovní výkon se soustředili na zážitek z cesty. Rozsáhlé výlety umožňovalo i kolo, běžně vyjížděli studenti na kolech po Evropě. Studenti se vypravili na

¹⁰³⁵ NINGER, Michal – KOLIŠ, Jiří: Český sport 1862–1914. Nezávislý novinář, Kladno 2003, s. 29.

¹⁰³⁶ JOHN, Ctírad: Zrcadlo mých lásek aneb vzpomínky. Vyvolal a sestavil František Houdek. Galén, Praha 2009, s. 37.

¹⁰³⁷ Jak ukazují zápisy z pamětní knihy Cyklistického klubu Čechie v Jindřichově Hradci, ženy byly členkami spolku, zůstávaly ale v menšině. SOKA Jindřichův Hradec, fond Cyklistický klub Čechie, Jindřichův Hradec, 1896–1935, k. 1, inv. č. 1, Pamětní kniha Klubu cyklistů „Čechie“.

¹⁰³⁸ EDDIE: Vitalita italského sportu. Přítomnost, roč. 8, č. 32 (12. 8. 1931), s. 509–511.

¹⁰³⁹ DAUNCEY, Hugh: French Cycling. A Social and Cultural History. Liverpool University Press, Liverpool 2012, p. 102–128.

¹⁰⁴⁰ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, s. 5–24.

¹⁰⁴¹ KARLÍK, B.: Čtvrt století v čele vodáků, s. 40–41.

kolech přes Rakousko a Švýcarsko do Francie,¹⁰⁴² dalo se také dojet na kole do Berlína. I v tomto případě ale bylo možné využívat ke zdoání části vzdálenosti vlak.¹⁰⁴³ Některé cyklistické kluby pořádaly několikadenní zájezdy do ciziny, například členové Klubu cyklistů Čechie Jindřichův Hradec díky blízkosti rakouských hranic tradičně jezdili na kolech do Vídně nebo do Lince.¹⁰⁴⁴

4.4. Kolektiv, klubový život a seberealizace v kolektivu

4.4.1 Sportovní kluby

Při rostoucí popularitě sportu sehrávala velkou roli i potřeba kolektivu, ve kterém se člověk cítil dobře. Mnoho sportovních disciplín svou povahou přitom přirozeně vytvářelo prostor pro sdružování lidí se stejným zájmem. Interakce s ostatními sportujícími vždy ještě umocňovala požitek z dané aktivity a možnost se v kolektivu předvést a těšit se z uznání zvláště motivovala k opakování dobrých výkonů nebo k jejich zlepšování. Sounáležitost, určitá sociální zakotvenost a možnost identifikace se s danou společností umožňovaly zažívat potřebné způsoby komunikace i skupinovou dynamiku.¹⁰⁴⁵ Utvoření kolektivu, který tvořili vrstevníci, pak výrazně ovlivňovalo životní styl těchto aktérů, kteří žili nejenom sportovními aktivitami, ale též vztahy mezi sebou. Ne náhodou se ostatně dobře dařilo rozvoji sportu mezi trampy, kteří hledali nějakou činnost, které by se mohli v osadě společně věnovat. Zejména od konce 20. let a po celá 30. léta pak byl sport pro mnohé trampy jejich hlavní a oblíbenou činností.¹⁰⁴⁶ Podobný model fungoval i mezi špičkovými sportovci, pro které byl sport ještě do velké míry koníčkem, byť třeba fotbalisté již získávali za své výkony odměny. Jak vyplývá i z některých pamětí, hráči pak pocítovali lojalitu ke svým spoluhráčům i ke svému klubu a tvořila se mezi nimi silná vazba, která se posléze promítala na sportovních výsledcích. Nešlo přitom jen o samotný zážitek sportovního utkání, ale právě i o život klubu.

Ve formování sportovních kolektivů a klubů hrály vedle praktických organizačních důvodů klíčovou roli zřejmě dva psychologické momenty, radost z možnosti někam patřit a v opozici vůči tomuto pocitu radost z toho, že si člověk může dělat něco po svém bez ohledu

¹⁰⁴² MÚA AV ČR, fond Jan Opočenský, k. 3. inv. č. 73, korespondence, Krainer, Vratislav, 1937.

¹⁰⁴³ Vladimír Vondráček vzpomínal, jak někteří jeho přátelé jeli na kole do Berlína. VONDRÁČEK, Vladimír: Lékař vzpomíná (1895–1920). 2. vydání (poprvé 1973). Avicenum, Praha 1978, s. 187.

¹⁰⁴⁴ SOKA Jindřichův Hradec, fond Cyklistický klub Čechie, Jindřichův Hradec, 1896–1935, k. 1, inv. č. 1, Pamětní kniha Klubu cyklistů „Čechie“.

¹⁰⁴⁵ SLEPIČKA, P. – HOŠEK, V. – HÁTLOVÁ, B.: Psychologie sportu, s. 119, 222.

¹⁰⁴⁶ KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český tramping v časech formování a rozmachu. Academia, Praha 2019, s. 171–199.

na instituci. Zatímco první jmenovaná emoce bezprostředně souvisela s udržováním sportovních klubů, druhá naopak vedla ke vzniku nových nebo přímo alternativních uskupení, která odmítala některé zažité praktiky, které považovali jejich zakladatelé za negativní. Z hlediska problematiky seberealizace ve volném čase se proto jeví jako produktivní otázka, co pro sportovní aktivity znamenal klub a jestli sama příslušnost ke klubu mohla uspokojovat potřebu seberealizace.

Sportovní klub se jako určitý typ instituce ve své moderní podobě vytvořil v 19. století. Měl sloužit jako platforma pro zájemce o konkrétní sport. Na rozdíl od různých skupinek provozujících sport nahodile měl sportovní klub jako základní jednotka sportovního řízení pevnou strukturu. V jeho čele stál předseda, agendu vedl jednatel (někdy sekretář) a za hospodaření klubu zodpovídal pokladník. Chod klubu výrazně ovlivňovali další členové výboru, trenéři apod. Pokud klub vlastnil nebo provozoval sportoviště, míval i osobu pověřenou jeho správou (správce). Klub musel mít také svoje stanovy, jeho vznik a existenci povolovalo ústředí. Klub se věnoval jednomu nebo i více sportům (v souvislosti s tím v rámci klubu fungovaly různé sportovní odbory nebo oddíly)¹⁰⁴⁷ a v souladu s tím byl součástí tehdejších sportovních struktur (unií, svazů, asociací, jednot apod.).¹⁰⁴⁸ Z hlediska organizování sportovních soutěží (závodů, turnajů, pohárů nebo dlouhodobých mistrovských soutěží), ale též výchovy mladých sportovců hrály kluby nezastupitelnou roli. Členství v klubu znamenalo nejen možnost účastnit se závodů nebo soutěží, ale také právo spolurozhodovat o jeho fungování a budoucnosti. Velmi rychle ale sportovní kluby začaly plnit i sociokulturní funkci, součástí klubovního života bylo setkávání členů, společné sportování, diskuse o budoucnosti klubu a společné i mimosportovní akce (např. večírky, zábavy, brigády, sbírky apod.). Čím dál tím více přitom měla spolková činnost uvnitř klubu dopady i na veřejný život. Již před první světovou válkou se například snahy o emancipaci českého národa promítly i do sportovních klání a velká část klubů se proto profilovala nejen „třídně“ ale také národně. Řada českých klubů tak přirozeně hájila své zájmy jako „české zájmy“ proti německým klubům. Známé byly případy z veslování, ve kterém Český veslařský svaz bojoval proti německým veslařským

¹⁰⁴⁷ Řada klubů měla tzv. sportovní odbory, takže se v daném klubu s pevnou strukturou provozovalo hned několik různých sportů. Běžně se členové věnovali například od jara do podzimu kopané, atletice a v zimě hokeji, bruslení apod. Například pražské kluby Sparta a Slavia, tradičně spojené především s fotbalem, měly své atletické odbory, hokejové oddíly apod. Podobně například Veslařský klub Blesk provozoval nejen vodní sporty, ale hrál i tenis, fotbal, hokej a provozoval lyžování. Ještě častější to bylo mimo Prahu. Například Sportovní klub Jihlava provozoval atletiku, fotbal, házenou žen, tenis, hokej a cyklistiku a podobných příkladů by se dala uvést celá řada. SLABOCH, Ivan: Veslařský klub blesk 1879–2009. Veslařský klub Blesk, Praha 2009, s. 22; NA, fond MVZTV, k. 900, inv. č. 3416, Sportovní klub Jihlava.

¹⁰⁴⁸ TAUŠ, Karel – SKOTAL, Oldřich: Ilustrovaný sportovní slovník příruční. Díl 1, část věcná, svazek 2. Průboj, Brno 1944, s. 757–758.

klubům¹⁰⁴⁹ nebo ve fotbale kde se stupňovala rivalita mezi úspěšným českým klubem Slavia a německým DFC Prag, které vedle sebe sídlily na pražské Letné.¹⁰⁵⁰ Zároveň s tím se rozvíjel i tzv. klubismus, tj. identifikace s klubem, která tvoří důležitou součást sportovní kultury dodnes. Z čistě praktických opatření jako byly rozdílné dresy umožňující rozlišení týmů při zápasech, se vyvinula bohatá symbolika klubových barev, dresů a znaků. K tomu se přidávala i písňová tvorba oslavující klub a po roce 1918 již v řadě sportovních odvětví fungovalo i ústní podání o slavných událostech v historii klubu a o významných osobnostech, což formovalo paměť jeho členů i příznivců. Vytváření loajalit kolem klubu lze ale vnímat jako důležitý krok k seberealizaci prostřednictvím sportovní kultury. Pocit sounáležitosti s klubem, radost z věrnosti, z úspěchu ale i vědomí společného překonávání překážek, kterým klub musel čelit, se mnohdy stávalo výrazným psychologickým momentem. Jednotliví členové často v práci pro klub, kterou dělali dobrovolně a zdarma, cítili smysl. V jejich činnosti se tak propojovala touha po úspěchu s pocitem sounáležitosti s ostatními a s představou o vlastní důležitosti.

Po roce 1918 se dostal způsob klubového života do další fáze. V první řadě zde existovala již celá řada klubů majících větší či menší tradici, které měly vybudovanou vlastní organizaci a patřily do sportovních struktur. Dle svých možností se také věnovaly výchově mladých a pořádaly společenské a kulturní akce pro své členy. Zároveň se s rostoucí popularitou sportu po roce 1918 začaly formovat nové kluby, které přijímaly stejnou strukturu, zpravidla však byly zakládány na nových místech a přinášely zakladatelům pocit, že tvoří něco nového a důležitého. Za vznikem nového klubu často stála snaha věnovat se oblíbenému sportu a touha dát tomuto nadšení ráz instituce. S ohledem na měnící se poměr městských elit ke sportování již bylo jednodušší získat podporu například vedení města. Některé kluby získávaly důležitou pozici i v místní komunitě, SK Jičín například půjčoval svoje sportoviště i místním školám, prázdninové kolonii nebo armádě a pořádal i přednášky a filmové promítání pro veřejnost.¹⁰⁵¹ Znovu založený jindřichohradecký cyklistický klub Čechie navazující na předválečnou činnost si získal ve městě takovou pozici, že jeho slavnosti zastřešovala městská rada.¹⁰⁵² Nadšení z budování ale nemuselo vždy vydržet, nové kluby mnohdy mívaly jen krátkou životnost a řada z nich po několika letech zanikala, buď proto, že původní zakladatelé již neměli zájem se na jeho fungování dále podílet a nenašli následovníky nebo kvůli osobním rozporům, které jim

¹⁰⁴⁹ WAIC, M.: Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace, s. 100–112.

¹⁰⁵⁰ KUŽEL, P.: Společensko-ekonomické proměny spolků „v kovaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou, s. 32–39.

¹⁰⁵¹ NA, fond MVZTV, karton 900, inv. č. 3416, SK Jičín.

¹⁰⁵² SOKA Jindřichův Hradec, fond Cyklistický klub Čechie, Jindřichův Hradec, 1896–1935, k. 1, inv. č. 1, Pamětní kniha Klubu cyklistů „Čechie“.

znemožnily v provozování klubu dále pokračovat. V řadě případů provoz klubu také negativně ovlivňovala jeho hospodářská situace. Časté byly i případy, kdy skupina jednotlivců opustila stávající klub a založila si nový v přesvědčení, že vytvoří nejen lepší organizaci, ale i atmosféru. Procesy hledání toho správného klubového nastavení probíhaly i v celé řadě menších měst, například v Berouně došlo v roce 1919 k rozkolu v tamním fotbalovém klubu Český lev a část členů z klubu odešla, aby založila nový klub Čechie. Následné pětileté soupeření obou klubů ale nakonec skončilo rozpadem Čechie a návratem jejích členů zpět do Českého lva, což jenom svědčilo o složitém procesu hledání odpovídajících organizačních volnočasových struktur, které by zároveň uspokojovaly i představy jednotlivých členů o mezilidských vztazích.¹⁰⁵³ Velký zájem o zakládání nových klubů přitom lze interpretovat jako hledání nového smyslu existence mimo rodinu a práci a jako snahu vytvořit něco, z čeho by měl člověk radost (konkrétní sportování) a souběžně by tím získal pocit, že dělá něco záslužného. Zároveň to souviselo s rostoucím rozsahem volného času, zejména se zavedením osmihodinové pracovní doby a později i se zaváděním placené dovolené. Řada zaměstnanců, často mladších, ještě bez rodin, tak získala více volného času i ve všední dny a jako jeden ze způsobů jeho trávení se jim nabízelo sportování. Zejména u kolektivních sportů mnozí toužili po pravidelných soutěžních utkáních, ale také po možnosti pravidelných tréninků a po odpovídajícím sportovním zázemí. To je vedlo buď ke vstupu do zavedených klubů, nebo k založení nového, který by odpovídal jejich osobním i sociálním požadavkům (např. klub dělnický, studentský, středostavovský apod.). Mnohdy se na zakládání klubu podíleli ještě velmi mladí sportovci. Studentům vycházely vstříc již také vysoké školy, které zřizovaly vlastní sportovní kluby nebo sdružení¹⁰⁵⁴ a vysokoškolský sport sehrával klíčovou roli v rozšíření některých sportů, zejména kanoistiky.¹⁰⁵⁵

Vznikaly také firemní kluby s jasnou vazbou na zaměstnání. Někdy šlo o aktivitu samotných zaměstnanců, kteří spontánně zakládali své sportovní kluby na bázi pracovních kolektivů případně na bázi profesí. Zejména v Praze, kde bylo nejvíce fotbalových klubů, se počátkem 20. let hlásily do svazu i kluby jako Sportovní kroužek Železničních zřízenců, Číšnický S. K., SK zaměstnanců státní tiskárny, SK poštovních úředníků nebo SK peněžních

¹⁰⁵³ JUKLÍČEK, Josef: Půl století kopané. SK Závodí – SK Český lev – TJ Lokomotiva Beroun 1910–1960. Beroun 1960, s. 11.

¹⁰⁵⁴ Vysokoškolský sport v Brně zřízen původně jako spolek v roce 1926. Pro každý sport zvláštní sekce. Studenti si volí spolkovou samosprávu. SKORKOVSKÝ, F.: O situaci moravskoslezského studentského sportu. Technik, roč. 5, č. 4 (15. 11. 1935), s. 69; SMOTLACHA, František: Kniha o tělesné výchově na vysokých školách v ČSR. Ústav tělocviku a sportu při Universitě Karlově a lektorátu tělesné výchovy při Českém vysokém učení technickém, Praha 1925. Souborně k tématu Vysokoškolského sportu též: VALJENT, Zdeněk: Sport na ČVUT kdysi a dnes. Česká technika – Nakladatelství ČVUT, Praha 2012, s. 51–107.

¹⁰⁵⁵ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, , s. 9–10.

úředníků.¹⁰⁵⁶ Fotbalové jedenáctky větších podniků existovaly ale také mimo Prahu, svůj tým měla například spořitelna v Hradci Králové,¹⁰⁵⁷ a svoje fotbalové jedenáctky mívala i divadla¹⁰⁵⁸ nebo filmaři.¹⁰⁵⁹ Vedení různých podniků záhy pochopilo, že sportovní klání utužuje kolektiv a investovalo do sportovního zařízení pro své zaměstnance. Často se přitom inspirovaly americkými modely, již v první polovině 20. let se v tisku hojně psalo o tom, jak velké americké podniky podporují své zaměstnance ve sportovní činnosti.¹⁰⁶⁰ Podnik tím poskytl svým zaměstnancům potřebnou možnost si aktivně odpočinout po práci, zároveň si nad nimi udržoval určitý vliv i během mimopracovní doby. Z těchto důvodů vznikaly sportovní stadiony pro zaměstnance podniku, například SK Baťa ve Zlíně, SK Rolný v Prostějově, Vítkovické železárny v Moravské Ostravě, na konci 30. let se budoval stadion SK Praga v Praze ve Vysočanech pro zaměstnance ČKD a svůj stadion měli i zaměstnanci Elektrických podniků hlavního města Prahy.¹⁰⁶¹ Mezi jednotlivými podniky se hrála sportovní utkání, ve 30. letech například fungovala pohárová fotbalová soutěž mezi peněžními a pojišťovacími ústavami.¹⁰⁶² Zaměstnanci snahy podniků většinou přijímali pozitivně, protože potřebné sportovní zázemí pro náročnější sporty ještě nebylo samozřejmostí. Proto se například Sportovní klub elektrických podniků (SKEP) orientoval na vytvoření vhodného zázemí nejen pro fotbalisty, ale také pro atlety nebo vodáky a zajistil i dvorce pro hraní tenisu.¹⁰⁶³ Například členové motoristického odboru SKEPu vnímali organizování svého odboru jako ideální způsob pro relaxaci po práci, možnost společných zážitků a utužení kolektivu.¹⁰⁶⁴ I na zakládání sportovních klubů v rámci zaměstnání byla přitom patrná určitá generační proměna. Zaměstnanci pražských elektrických podniků pocítili, jak se výrazně proměnila začátkem 20. let atmosféra na pracovišti, když vedení podniku začalo podporovat jejich sportovní aktivity. Ještě před rokem 1914 se sportu věnovali jen tamní nadšenci, kteří mnohdy čelili posměškům kolegů a nárůst sportovních aktivit se spojil až s novými poměry po roce 1918 a příchodem

¹⁰⁵⁶ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel: Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha, s. 102–105.

¹⁰⁵⁷ BEK, J. – HOŘEC, P.: Každý den radost, s. 161.

¹⁰⁵⁸ KOHOUT, Jára: Hop sem, hop tam. J. Kanzelsberger, Praha 1991, s. 157.

¹⁰⁵⁹ FIALA, Miloš: Martin Frič. Muž, který rozdával smích. BVD, Praha 2008, s. 14–16.

¹⁰⁶⁰ KLEČKA, J.: Těloevik a sport v amerických továrnách. Lidové noviny, roč. 31, č. 57, (2. 2. 1923), s. 7.

¹⁰⁶¹ CHMELÍK, Vladimír: Budoucnost SKEPu, in: KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 12–18, zvláště s. 14.

¹⁰⁶² ŠTORKÁN, K.: Když chytal Plánička, s. 70.

¹⁰⁶³ CHMELÍK, V.: Budoucnost SKEPu, s. 12–18.

¹⁰⁶⁴ PITHARDT: Odbor motoristů – co je a co chce, in: KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 34.

mladší generace. V nové atmosféře měli větší pochopení pro sportování zaměstnanců i členové vedení, což vedlo až k založení sportovního klubu v roce 1924.¹⁰⁶⁵

Touha vybudovat klub přitom nebyla jen produktem nadšení počátku 20. let, ale fungovala i navzdory hospodářské krizi ve 30. letech, jak je zřejmé i z nárůstu velkého počtu fotbalových klubů ze začátku 30. let.¹⁰⁶⁶ Ze statistik dokonce vyplývá, že přinejmenším od roku 1927 až do roku 1935 každoročně přibýly desítky nových fotbalových klubů a tento trend se zastavil až v roce 1936.¹⁰⁶⁷

Pro členy klubů byly pro jejich působení důležité především dva aspekty, odpovídající sportoviště a klubová atmosféra. Zatímco požadavky na odpovídající sportovní zázemí vycházely z představ o tom, na jaké úrovni chtěli členové daný sport provozovat, atmosféra v klubu měla mnohdy více sociokulturní rozměr a do určité míry záležela i na typu provozovaného sportu. Pro mnohé sportovce přitom zážitek ze společného sportování v kolektivu, se kterým si rozuměli, představoval vrchol očekávání a fungování v této společnosti pro ně do určité míry mohla představovat samotnou seberealizaci. Dokonce i v tak individuálním sportu, jako je box, sehrával kolektiv vázaný na klub klíčovou roli. Především zde působili trenéři, kteří mladým boxerům předávali zkušenosti a dohlíželi na jejich trénování. Navíc právě v prostředí klubu mohli boxeři nalézt sobě spřízněné osoby, které měly často stejný poměr nejen ke sportu, ale i k životu. Slavný boxer Franta Nekolný, když vzpomínal na své boxerské začátky, konstatoval: „*Neznal jsem jinou společnost než kamarády z tělocvičny, nekouřil jsem a nepil, nehrál karty, a dokonce ani netančil a nechodil za děvčaty. Žil jsem jen pro box.*“¹⁰⁶⁸ Velkou úlohu u boxerů hrálo i to, že boxovat se nedalo jen tak s někým, sparringpartnera musel dělat někdo, kdo to také uměl.

Atmosféra v jednotlivých sportovních klubech a požadavky na odpovídající zázemí případně na jeho budování se pak vzájemně prolínaly a měly značný vliv nejen na společnost, ale také na proměnu a formování veřejného prostoru a pro mnohé také odlišnou generační zkušenost, jak už bylo zmíněno výše. Touha lidí po seberealizaci prostřednictvím sportu tak byla hnacím motorem pro vybudování lepšího sportovního zázemí v klubech, které se proto

¹⁰⁶⁵ KŘÍŽ, R. V.: SKEP na dvorecké louce v Podolí, in: KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 7–9.

¹⁰⁶⁶ NM – HM, ATVS, Sbíрка Fotbal, k. 2, inv. č. 69, Ročenka ČSSF 1929; inv. č. 70, ČSSF Výroční zpráva 1936; NM – HM, ATVS, Sbíрка Fotbal, k. 3, inv. č. 109, Výroční zpráva Středočeské župy fotbalové ČSSF za správní rok 1931; inv. č. 110/1, Středočeská župa fotbalová ČSSF v Praze o své činnosti v roce 1933; inv. č. 111/2, Středočeská župa fotbalová ČSSF v Praze v roce 1934.

¹⁰⁶⁷ Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1934, s. 207.

¹⁰⁶⁸ NEKOLNÝ, F. – MORÁVEK, F.: Neodpočítán, s. 47.

pouštěly do větších či menších stavebních projektů. Klíčovou roli v rozvoji sportovišť zejména v prvních letech po světové válce sehrála pozemková reforma, která umožnila městům rozšiřovat se za své dosavadní hranice a budovat novou zástavbu i rekreační oblasti pro obyvatele. Sportovní kluby a tělovýchovné jednoty si mohly kupovat volné pozemky a využít je k výstavbě svých sportovišť.¹⁰⁶⁹ Přidělených pozemků využily pro stavbu tělocvičen, hřišť nebo cvičišť nejen tělovýchovné útvary jako Sokol, DTJ, Orel, FDTJ nebo němečtí turnéři, ale také sportovní kluby zaměřené na fotbal, lehkou atletiku, házenou, tenis nebo jízdu na koni.¹⁰⁷⁰ Například v Českých Budějovicích získal místní Sokol území dnes nazývané Sokolský ostrov, kde v následujících letech vybudoval atletický stadion, sokolovnu a tenisové kurty.¹⁰⁷¹ Budování kvalitnějšího sportoviště pak mnohdy vedlo i k rozvoji klubového života. Například veslařský klub Vajgar v Jindřichově Hradci počátkem 20. let začal masivně investovat do svých sportovišť, vybudoval klubový dům, loděnice a získal díky tomu množství členů z řad dělníků, úředníků, a především studující mládeže. V návaznosti na to se pak plně rozvinul i klubový život složený z pravidelných tréninků, účastí na závodech, ale též veřejných přednášek, veřejných cvičení, spoluprací se školami a schůzí v klubovně.¹⁰⁷² Podobným způsobem se rozvíjely kluby i v dalších městech, což vedlo k rostoucí roli sportovních klubů ve společnosti. Kluby se snažily poskytnout kvalitní zázemí svým členům, kteří se pak mohli seberealizovat sportováním, klubovým životem i funkcionářem. Svěbytnou roli pak hrály v některých sportech i pro pasivní diváky, jejichž život se mnohdy točil kolem dění v klubu.

Negativním důsledkem výstavby sportovišť však bylo, že jednoty nebo kluby leckdy přecenily své síly a buď se příliš zadlužily, nebo nebyly dlouho schopny sportoviště dostavět. To bylo jedním z důvodů, proč do situace vstoupil stát. Ministerstvo veřejného zdravotnictví tělesné výchovy proto začalo budování hřišť, cvičišť a tělocvičen podporovat.¹⁰⁷³ V průběhu 20. let se výstavba sportovišť již stala nedílnou součástí urbanistických koncepcí pro plánování

¹⁰⁶⁹ BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. Republice, s. 45.

¹⁰⁷⁰ Ministerstvo zemědělství. Význam pozemkové reformy pro tělovýchovu, in: KORBEL, Bohumil – JELÍNEK, Bedřich J. – JARUŠEK, Robert A. (red.): Tělovýchova a sport Československé republiky na výstavě v Pardubicích 1931. Národohospodářská propagace ČSR a výstavní výbor v Pardubicích, Brno 1931, s. 93–94.

¹⁰⁷¹ MATYÁŠ, Stanislav: Sokolský ostrov v Českých Budějovicích – středisko tělovýchovy, in: VONDRUŠKA, Miloš (red.): Jihočeská technická práce. Odbor Spolku československých inženýrů v Českých Budějovicích, České Budějovice 1938, s. 117–119.

¹⁰⁷² NA, fond MVZTV, k. 900, inv. č. 3416, Veslařský a bruslařský klub Vajgar v Jindřichově Hradci.

¹⁰⁷³ První komplexní a pro další projekty vzorové cvičiště vybudoval Sokol v Nymburce v letech 1922–1923. Došlo zde na jednom místě ke sloučení všech prostředků tehdejší moderní tělesné výchovy a záhy se začaly podobné komplexy stavět i v dalších městech, jako byly např. Nový Bydžov, Jilemnice, České Budějovice, Třeboň, Tábor, Nová Paka, Plzeň, Roudnice, Jindřichův Hradec, Strakonice, Kladno, Čáslav, Praha VII., Praha VIII., Hodonín, Olomouc, Prostějov a další. BUREŠ, P. – PLICHTA, J.: Sport a tělesná kultura v Čsl. republice, s. 45.

rozvoje měst, které často zdůrazňovaly význam zeleně¹⁰⁷⁴ a ve veřejném prostoru ve druhé polovině 20. let sílily hlasy po zřizování sportovních hřišť v Československu.¹⁰⁷⁵ Na přelomu 20. a 30. let pak zájem o výstavbu sportovišť vrcholil a ministerstvo registrovalo vysoké počty žádostí starších i zcela nových klubů o příspěvky. Podpora ministerstva nejprve rok od roku rostla, ale s ohledem na zvyšující se počet žadatelů nebylo schopno požadavky splnit a počátkem 30. let již důsledněji žádalo spoluúčast klubů.¹⁰⁷⁶ Řadu staveb navíc ovlivnila probíhající hospodářská krize. Výrazně se to projevilo zejména u staveb velkých sportovišť, jako byla sportovní hala v Praze na Štvanici nebo strahovský stadion.¹⁰⁷⁷

Úspěšnost výstavby sportovního zázemí zvyšovala sportovní úroveň klubu, umožňovala lepší péči o členy a výchovu mladých sportovců a poskytovalo mnohem lepší podmínky pro seberealizaci prostřednictvím sportu. Přesto to ještě nic neříkalo o atmosféře v klubu, která mohla být pro řadu členů tím nejdůležitějším. Jakkoli se jednalo o velmi individuální záležitost vycházející často nejen z osobního založení konkrétních aktérů, ale také z místních podmínek, lze na základě dobových zpráv a vzpomínek konstruovat obrazy života v klubech a postihnout rozdíl mezi nimi. Zásadní přitom byla nejen povaha konkrétního sportu, ale také očekávání jednotlivých členů od života v klubu. Dynamické změny ve společnosti v meziválečném období se přitom promítaly i do fungování jednotlivých klubů a také vedly nespokojené mladá k vytváření alternativních forem sportovních klubů nebo kolektivů, jak bude ukázáno níže.

4.4.2 Atmosféra v klubu – tenis

Atmosféra v klubu se často lišila podle druhu sportu, kterému odpovídalo i složení klubového členstva. V souvislosti s tím se i proměňovala míra seberealizace členů činností v klubu. Spíše středostavovskou záležitostí byl tenis a tenisové kluby proto do jisté míry fungovaly jako platforma pro setkávání členů a jejich rodin, kteří to chápali i jako společenskou povinnost. Tenis se v českém prostředí těšil oblibě vyšších vrstev (šlechta si dokonce stavěla kurty i v zámeckých zahradách)¹⁰⁷⁸ středních vrstev již od 90. let 19. století, kdy se zřizovaly kurty i v některých letoviskách, například v Dobřichovicích.¹⁰⁷⁹ Již před první světovou válkou

¹⁰⁷⁴ ŠVÁCHA, Rostislav: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století. 2. vydání (poprvé 1985), Victoria Publishing, Praha 1995, s. 234.

¹⁰⁷⁵ Založte svaz pro zřizování sportovních hřišť v Československu. Večerní list. Ústřední orgán slovanských národních socialistů, roč. 1, č. 197 (8. 11. 1927), s. 4.

¹⁰⁷⁶ NA, fond MVZTV, k. 924, i. č. 3442, Předkládání žádostí o podpory na účely tělovýchovné, instrukce, 15. 2. 1932.

¹⁰⁷⁷ WAIC, M.: Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa, s. 245–290.

¹⁰⁷⁸ PELC, M.: Struktury opavského sportu 1850–1938, s. 67.

¹⁰⁷⁹ KOUKALOVÁ, Šárka (ed.): Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice a vilová architektura 19. a 20. století. Národní památkový ústav, územně odborné pracoviště středních Čech, Praha 2013.

sloužil v lépe situovaných rodinách jako vhodný způsob rekreace,¹⁰⁸⁰ přičemž zájem o něj měla nejen šlechta a honorace z Prahy, ale i elity z menších měst.¹⁰⁸¹ Pro české prostředí do jisté míry platila teze Pierra Bourdieu, podle kterého byl tenis habituálním sportem středních vrstev. Běžně se tenis hrál například v lékařských rodinách, v rodinách univerzitních profesorů,¹⁰⁸² nebo průmyslníků.¹⁰⁸³

Od počátku byl tenis vnímán jako sport gentlemanů, který ovšem hrají i ženy a kterému se věnují i lidé z nejvyšších kruhů. I proto byly v dobové kinematografii s tenisem často spojovány postavy z vyšší společnosti, nejednou představitelé tzv. zlaté mládeže. Tak byl tenis zmiňován například ve filmu *Kristian*¹⁰⁸⁴ nebo *Andula vyhrála*, kde tenis fungoval jako kratochvíle mladých dívek z lepších rodin.¹⁰⁸⁵ Určitou distanci mezi tenisem a fotbalem nebo atletikou připomínal i film *Škola základ života*, ve kterém profesorský sbor hrál tenis, zatímco studenti se věnovali atletice nebo kopané.¹⁰⁸⁶

Tenisové kluby se stávaly prestižním místem vhodným k navazování nebo utvrzování společenských styků a dění v tenisových klubech se věnovaly i společenské časopisy.¹⁰⁸⁷ Představám o exkluzivním klubu odpovídal i nejstarší český tenisový klub 1. ČLTK, v jehož vedení se ve 20. letech vystřídali např. velkostatkář a příslušník bývalého šlechtického rodu Marian Rombald z Hochinfelsu, děkan Vysoké školy zemědělského a lesního inženýrství při ČVUT Jaroslav Just nebo jeho bratr, JUDr. Eduard Just. Společenskou roli klubu podtrhoval i fakt, že jeho členy byli i zahraniční diplomaté.¹⁰⁸⁸ Od toho se přirozeně odvíjel i klubový život, klub si nechal postavit klubovní dům podle návrhu jeho člena architekta Šůly. Nabízel svým členům nejen moderní sportoviště, ale též komfortní zázemí. Klub představoval možnost neformálního setkávání advokátům, podnikatelům, lékařům nebo novinářům, kteří byli jeho

¹⁰⁸⁰ NINGER, M. – KOLIŠ, J.: *Český sport 1862–1914*, s. 116.

¹⁰⁸¹ VOSTŘEL, Martin: *Spolkový život v Lounech v letech 1860–1914*. Oblastní muzeum v Lounech, Louny 2017, s. 150–152; *Sport. Lawn-tennis*, in: *Nový velký ilustrovaný slovník naučný*. Svazek 19, dodatky 2 (Majolitě–Středomoří). Nebeský a Beznoska, Praha, 1934, s. 254–286, zvláště 276–278.

¹⁰⁸² SYLLABA, J.: *Úvahy a vzpomínky lékaře*, s. 38; VONDRÁČEK, V.: *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, s. 112;

MÚA AV ČR, fond Vincenc Lesný, k. 2. inv. č. 10, *Finanční deník 1910–1941*; HLAVÁČEK, Petr – RADOVANOVIČ, Dušan: *Vytěsněná elita. Zapomínání učenci z Německé univerzity v Praze*. FF UK v Praze, Togga, Praha 2012, s. 35.

¹⁰⁸³ WICHTERLE, O.: *Vzpomínky*, s. 14–15; pro příslušníky elit hrající tenis srov. *Společenský adresář československý*. Roč. 1930–1931, Josef Zeibrdlich, Praha 1931.

¹⁰⁸⁴ *Kristian*, režie Martin Frič, 1939.

¹⁰⁸⁵ *Andula vyhrála*, režie Miroslav Cikán, 1938.

¹⁰⁸⁶ *Škola základ života*, režie Martin Frič, 1938.

¹⁰⁸⁷ JEŘÁBEK, Miroslav: „Slunci vstříc!“ Sportovní a tělovýchovná tematika v revue Salon 1922–1925. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 24, č. 1 (2010)*, s. 46–56.

¹⁰⁸⁸ -eg-: *Sport. První český Lawn-tennisový klub*. *Salon. Společnost, Sport, divadlo, film, moda, výtvarné umění*, roč. 11, č. 5 (15. 5. 1932), s. 40–43.

členy.¹⁰⁸⁹ V těchto případech se s klubovým životem pojila spíše seberealizace společenská, tenisové kurty proto nechyběly ani v dalších prestižních společnostech, například v Agrárním společenském klubu, který si kladl za cíl vyvíjet kulturní a sociálně politickou činnost a propojovat elity agrární strany a její sympatizanty.¹⁰⁹⁰ V populární kultuře s těmito motivy pracoval například Zdeněk Jirotka v humoristickém románu *Saturnin*, ve kterém hlavní hrdina právě v tenisovém klubu potká slečnu Barboru, do které se zamiluje. Do klubu přitom kromě hry chodil posedět a přečíst si noviny.¹⁰⁹¹ Zdeněk Jirotka v této pasáži narazil na dva důležité jevy spojené s tenisovými kluby. Kromě výskytu mladých chlapců, kteří se potloukali po areálu a podávali míčky,¹⁰⁹² to byla právě přítomnost žen a dívek, což značně ovlivňovalo atmosféru v klubech, kde mladí muži z dobře situovaných rodin mohli navazovat známosti s dívkami ze stejných vrstev. Členství v tenisovém klubu proto nevyžadovalo jenom sportovní zdatnost, ale také správné chování, a právě kvůli tomu společenský význam tenisu zmiňoval i Jiří Guth-Jarkovský.¹⁰⁹³ Střetávání se ženami v tenisovém klubu využil i Karel Matěj Čapek Chod v jedné ze svých novel (*Liberum arbitrium. Novela o svobodě vůle*), ve které se dva rivalové, oba docenti filozofie, pravidelně setkávají v exkluzivním lawn-tenisovém klubu "Service" a bojují o dívku svých srdcí, Soňu Valnohovou, která je bohatým sirotkem, feministkou a sportovkyní, tzv. *sporting girl*.¹⁰⁹⁴ Její postava symbolizovala sebevědomé sportující mládí a rostoucí sebejistotu žen, ještě stále však byla příslušnicí vyšších vrstev. Nástup nové sportovní generace se však projevil i v tenise a měl vliv na proměnu života tenisových klubů, byť zmiňovaný 1. ČLTK si udržoval pozici místa určeného elitám.

V souvislosti s demokratizací tenisu ho začali více hrávat i příslušníci nižších a nižších středních vrstev mající zájem hlavně o sport a méně již o společenskou prestiž.¹⁰⁹⁵ Je ale třeba říct, že valná většina klubů nebyla čistě tenisových, ale naopak tenisový oddíl se stával součástí větších sportovních klubů, které v rámci svých organizačních struktur soustředily více různých sportů od atletiky přes fotbal až po tenis. A právě tím, že řada sportovních klubů budovala tenisové kurty, zpřístupňovala tenis širším vrstvám.¹⁰⁹⁶ Přístup nižších středních vrstev k tenisu umožňovaly například sportovní kluby zaměstnanců, které zajistily pro hru potřebné zázemí. I

¹⁰⁸⁹ Srov. *Společenský adresář československý. Roč. 1930–1931*, Josef Zeibrdlich, Praha 1931.

¹⁰⁹⁰ *Společenský adresář československý. Roč. 1930–1931*, Josef Zeibrdlich, Praha 1931, s. 330–331.

¹⁰⁹¹ JIROTKA, Zdeněk: *Saturnin*. Lidové noviny, Brno, 1942, s. 22–24.

¹⁰⁹² Mezi takové se v mládí řadil i pozdější herec Svatopluk Beneš. BENEŠ, S. – VALTROVÁ, M.: *Být hercem*, s. 11.

¹⁰⁹³ GUTH-JAROVSKÝ, Jiří Stanislav: *Společenské klasobraní*. Melantrich, Praha 1929, s. 218.

¹⁰⁹⁴ ČAPEK-CHOD, Karel Matěj: *Liberum arbitrium. Novela o svobodě vůle*, in: ČAPEK-CHOD, Karel Matěj: *Čtyři odvážné povídky*, Pražská akciová tiskárna, Praha 1926, s. 153–204.

¹⁰⁹⁵ PELC, Martin: *Struktury opavského sportu 1850–1938*, s. 141.

¹⁰⁹⁶ NA, fond MVZTV, karton 900, inv. č. 3416, SK Jičín.

tak ale zájem rostl spíše pozvolna a vrchol zažíval až ve 30. letech.¹⁰⁹⁷ Nastupující generace proto spojovaly s klubem hlavně možnost hrát tenis na odpovídajícím sportovišti. Jak je zřejmé z řady případů, zážitek z kolektivního života vyhledávali spíše v kolektivních sportech, kterým se také věnovali a tenis vnímali jen jako příjemné zpestření své všestranné sportovní činnosti. Mnohdy ostatně hráli tenis v klubech, které se věnovaly více sportovním aktivitám, a tenis byl jen jedním z nich. K takovým se řadil i legendární fotbalista ale též úspěšný hokejista a tenista Karel Pešek-Káďa, nebo Karel Koželuh, který pocházel z nuzných poměrů, ale vypracoval se mezi tenisové profesionály a stal se symbolem úspěšného československého sportovce.¹⁰⁹⁸ Individuální povaha těchto bezkontaktních sportů přirozeně vedla k tomu, že komunikace mezi hráči v klubu fungovala na zcela odlišné úrovni, než jak tomu bylo u kolektivních sportů.

4.4.3. Atmosféra v klubu – jezdeckví

Ještě monděnnější prostředí představoval jezdecký sport,¹⁰⁹⁹ který byl před první světovou válkou doménou šlechty a bohatší buržoazie.¹¹⁰⁰ Dostihy, kterým se věnovalo jen omezené množství žokejů, sloužily spíše jako společenská událost. Stávaly se lákavou podívanou a příležitostí pro sázení,¹¹⁰¹ ale také místem setkávání a veřejné prezentace elit. Pořádání dostihů se věnovaly zejména Československý Jockey Club a Klusácký závodní a všesportovní spolek. Svoji roli sehrávaly i jezdecké kluby, například Pražský jezdecký klub založený v roce 1920 za klíčové považoval povznesení sportu jezdeckého a vzájemný společenský styk.¹¹⁰² Totéž proklamoval například i Jezdecký sportovní klub vzniklý v Praze v roce 1928, který si navíc kladl za cíl zpřístupnit jezdecký sport i méně zámožným vrstvám a vedle propagace jezdeckví také plánoval přednášky a zábavy.¹¹⁰³ Během třicátých let rostl zájem o členství v Československém jezdeckém klubu, který pořádal kurzy, vyjížděky do terénu a sportovní a společenské podniky. Potvrzoval to i vznik Sportovní jezdecké společnosti v Senohrabech, oblíbeném letním sídle pražských středních a vyšších vrstev. Tato společnost,

¹⁰⁹⁷ ŠMÍDA, Oldřich: Skepanský tenis od doby kamenné ku dnešku, in: KŘÍŽ, R. V (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 26–28.

¹⁰⁹⁸ K úspěšné kariéře Karla Koželuha srov. KOŽELUH, Karel – HLAVA, E.: Můj život ve sportu. Práce, Praha 1949.

¹⁰⁹⁹ Pro základní data k dějinám jezdeckví na českém území srov. PACUT, Miroslav: Dějiny vybraných individuálních sportů. Repronis, Ostrava 2010, s. 66–68.

¹¹⁰⁰ NINGER, M. – KOLIŠ, J.: Český sport 1862–1914, s. s. 116.

¹¹⁰¹ Sázení bylo nedílnou součástí dostihů. NA, fond MVZTV, k. 894, i. č. 3382, Úřední přípis o odnětí licence sázkovým sportovním kancelářím, 1936. K problematice sázení srov. PELC, Martin: Počátky sázkových kanceláří v Československu v letech 1934–1936. Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století, roč. 27 (2019), č. 2, s. 185–202.

¹¹⁰² Společenský adresář československý. Roč. 1930–1931, Josef Zeibrdlich, Praha 1931, s. 357.

¹¹⁰³ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy II, Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, k. 636, sign. XIV/0895, Jezdecký sportovní klub.

kalkulující se zájmem letních hostů, vlastnila jízdárnu, 6–8 koní, v létě pořádala závody a zájemcům umožňovala projížďky po okolí. Aktivity jezdecké společnosti tak zrcadlily rostoucí popularitu jezdeckví i ve středních vrstvách.¹¹⁰⁴

K roku 1934 uváděl Československý jezdecký svaz v Praze 48 jezdeckých spolků a klubů (v nich 3 141 členů), které se zabývaly jezdeckou výchovou a pěstováním jízdy na koních v různých stylech.¹¹⁰⁵ Na základě statistických dat je možné si udělat představu o zájmu o jezdeckví napříč československou společností. Zajímavé bylo jejich rozložení v jednotlivých městech, hned 10 spolků sídlilo v Praze, 9 v Liberci a dva v Českých Budějovicích. Členstvo, ve většině mužské, se rekrutovalo nejen z větších měst (vedle zmíněných též Brno, Moravská Ostrava, Hradec Králové, Olomouc, ale také v menších, například v Brandýse nad Labem. Několik jezdeckých klubů existovalo i na Slovensku a v Podkarpatské Rusi¹¹⁰⁶ a vesměs přitahovalo místní společenské elity. Působení v klubu proto dávalo těmto elitám příležitost se neformálně setkávat a utužovat vzájemné vztahy, což mělo mnohdy značný vliv i na místní poměry nebo například na podnikání jednotlivých členů klubu. Často přitom sehrávala roli existence vojenské posádky ve městě, jejíž příslušníci se na fungování jezdeckých klubů podíleli. To byl také důvod, proč kluby fungovaly například v Hradci Králové nebo v Brandýse nad Labem. Důstojníci patřili i k nejlepším závodníkům, značné renomé si získal například Karel Popler, který dvakrát vyhrál Velkou pardubickou steeplechase a reprezentoval Československo na olympijských hrách v parkuru a zejména František Ventura, který z Letních olympijských her v roce 1928 přivezl zlatou medaili za skoky na koni.¹¹⁰⁷ Opakovaně se připomínal i význam jezdeckví pro zemědělské a válečné účely.¹¹⁰⁸ Výjimečných výsledků ale tehdy v jezdeckví mohly dosáhnout i ženy, Lata Brandisová dokonce v roce 1937 zvítězila ve Velké pardubické. Je třeba ale poznamenat, že tehdy dvaadvacetiletá žena pocházela z bývalé šlechtické rodiny, a proto vyrůstala a žila v prostředí, které ji umožnilo plně se věnovat koním a dostihům.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁴ SOKA Praha-východ, Archiv obce Senohraby. Kronika obce Senohrab. Díl I (do roku 1950), s. 160.

¹¹⁰⁵ NA, fond MVZTV, k. 943, inv. č. 3508, Statistická data o tělesné výchově pro publikaci „Stav demokracie v ČSR“, Československý jezdecký svaz v Praze, 28. 4. 1935.

¹¹⁰⁶ NA, fond MVZTV, k. 943, inv. č. 3508, Statistická data o tělesné výchově pro publikaci „Stav demokracie v ČSR“, Československý jezdecký svaz v Praze, 28. 4. 1935.

¹¹⁰⁷ KOVÁŘ, Pavel: Velká pardubická. Příběhy z dějin, současnosti a zákulisí slavného dostihu. XYZ, Praha 2011, s. 45–51; VENTURA, František: Příběh olympijského vítěze. Arcaro, Jihlava 2019.

¹¹⁰⁸ KAPRAS, Jan – MALYPETR, Jan – SOUKUP, František (red.): Armáda a národ. L. Mazáč, Praha 1938, s. 510–511.

¹¹⁰⁹ KOVÁŘ, P: Velká pardubická, s. 52–53.

Velkou reklamu jezdeckému sportu, který zaznamenal rozmach zejména ve 30. letech,¹¹¹⁰ dělal nepochybně i prezident Masaryk, který do vysokého věku jezdil na koni. Pomocí tzv. Selských jízd propagovala jezdeckví také agrární strana. Selské jízdy, které měly poměrně blízko k Sokolu, během 20. let získaly množství členů, a začaly pro své členy vytvářet specifický klubový život. Selské jízdy si kladly za cíl učit správnou jízdu na koni a secvičovat slavnostní jízdy, ale také zaváděly pro členy kroje, pořádaly různé zábavy, oslavy a umožňovaly lidem odtrhnout se od každodenních povinností. Důležitou roli sehrávalo i napojení na struktury agrární strany, díky čemuž se dařilo získávat nové příznivce stran. Širokou veřejnost zaujaly Selské jízdy především svými průvody.¹¹¹¹ Pojetí Selských jízd však spíše odpovídalo sokolské disciplinaci a chybělo zde soupeření a boj o výsledek, jaké nabízelo sportování.

Z hlediska fungování klubu, atmosféry v něm a možnosti seberealizace plnily jezdecké kluby především společenskou funkci, přičemž značnou roli mělo i napodobování poměrů ve Velké Británii.

4.4.4 Atmosféra v klubu – fotbal

Zcela odlišnou atmosféru oproti zmíněným individuálním sportům měly nepochybně sporty kolektivní, kde bylo žádoucí, aby si více členů lidsky rozumělo a vytvořilo společně fungující tým. Platilo to a platí o všech kolektivních sportech, kde je potřeba spolupráce jednotlivých členů týmu a odráželo se to i na atmosféře v jednotlivých klubech. Pěkně to ilustroval ve svých vzpomínkách například fotbalista a pozdější trenér Emil Seifert, když psal o atmosféře na Viktorii Žižkov na začátku 20. let.: „*Společenský život kvetl kolem klubovní kantiny.... Fotbalový trénink začínal až k večeru. Předtím se rozproudila na hřišti společná zábava, které se nikdo nevyhýbal a nikdo nad ní neohrnoval nos. Vyprávěly se vtipy a vzápětí vybuchoval bouřlivý, bezstarostný smích. Opalovali jsme se na zahrádce, stříkali jsme po sobě z hadic napojených na hydrant, hráli jsme tenis dřevěnými pálkami, začínala se hrát házená a Viktorie Žižkov měla i lehkootletický oddíl.*“¹¹¹² Kamarádkou atmosféru ve fotbalových klubech jako jeden ze základních pilířů vnímali i další fotbalisté.¹¹¹³ Je potřeba ale mít na paměti, že takový

¹¹¹⁰ Rostoucí zájem o jezdecký sport. Salon. Společnost, Sport, divadlo, film, moda, výtvarné umění, roč. 14, č. 5 (15. 5. 1935), s. 4.

¹¹¹¹ ROKOSKÝ, Jaroslav: Selské jízdy v éře první republiky, in: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 2010, s. 197–204.

¹¹¹² SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 18.

¹¹¹³ PUČ, Antonín: Běh mého života, aneb jak se rodí levé křídlo, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František –

obraz o téměř idylickém životě ve sportovních klubech prodchnutých kamarádstvím a přátelstvím vesměs předkládali úspěšní sportovci, kteří většinou nepociťovali negativní stránku kolektivních sportů, především neúměrný tlak na výkon a různé formy despektu od ostatních nebo dokonce šikanu. Přitom někdy v rámci kolektivu docházelo k různým třenicím nebo vzájemným křivdám.¹¹¹⁴ Bez významu není ani datum zaznamenání těchto vzpomínek, ke kterému mnohdy došlo již celou řadu let po událostech, kdy v paměti zůstávají jen některé většinou příjemné vzpomínky a reálná každodennost se z nich vytrácí. I tak lze ze vzpomínek přijmout jejich základní ideu, že hráči byli schopni svému týmu mnohé obětovat, zameškávali třeba školu, zaměstnání nebo hráli i přes to, že se necítili zcela fit.¹¹¹⁵ Velký vliv na to měla nejen sportovní stránka, ale také vytvoření pevných vazeb na spoluhráče a klub prostřednictvím dalších socializačních událostí jako večírky, zábavy, společné zájezdy a podobně.¹¹¹⁶ Přitom například za večírky hráči často čelili kritice a částí společnosti byly kluby vnímány jako semeniště neřestí zcela nevhodné pro mládež.¹¹¹⁷ Některé kluby měly své zázemí v hospodách a hráči i běžně při zápasech pili pivo.¹¹¹⁸ Přímou živelnou potřebu po kolektivu a klubovém životě popisoval i pozdější úspěšný fotbalový trenér Jaroslav Vejvoda, který své fotbalové mládí ve 30. letech strávil v již zmiňovaném SKEPu. Zažil zde náhodně vytvořený kolektiv, ze kterého se však stala parta přátel hrajících nejen fotbalové zápasy, ale trávící pospolu také velké množství dalšího volného času. Společně se věnovali třeba kuželkám nebo tenisu, záhy do party přiváděli i svá děvčata a později i manželky. S těmi pak sedávali spolu večer, zpívali, a to všechno se stávalo součástí klubového života, na který ještě dlouho potom vzpomínali.¹¹¹⁹ Vzájemné setkávání hráčů i s manželkami a společné zpívání v hospodách považoval za důležité i fotbalista Josef Sedláček, poslední pamětník tzv. železné Sparty, mimořádně úspěšného týmu z počátku 20. let.¹¹²⁰

NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 106–122, zvláště s. 107; SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 50.

¹¹¹⁴ VODIČKA, Antonín: Kolektivní výchova, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 188–190.

¹¹¹⁵ SOVÁK, Jiří – KOPECKÁ, Slávka: Dík za váš smích! Aneb Já – a moje trosky. HAK, Praha 1993, s. 29; SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 12.

¹¹¹⁶ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 50–52. Pro pořádání zábav srov. např. pro Beroun:

JUKLÍČEK, J.: Půl století kopané. SK Závodi – SK Český lev – TJ Lokomotiva Beroun 1910–1960, s. 18–19.

¹¹¹⁷ BÖHNEL, Miroslav Bedřich: Finish. Studentský sportovní román. 3. vydání (poprvé 1931). L. Mazáč, Praha 1934, s. 160.

¹¹¹⁸ ŽENÍŠEK, Ladislav: Životospráva, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 172–173.

¹¹¹⁹ MATĚJKA, J. – VEJVODA, J.: Jak to viděl Vejvoda, s. 161.

¹¹²⁰ ŠÁLEK, Zdeněk: Slavné nohy. Českoslovenští fotbaloví reprezentanti. Práce, Praha 1980, s. 38.

Některé fotbalové kluby dokonce vytvářely určitý typ komunity. Vedle větších klubů, které již od 20. let přecházely k profesionalismu, a kolem kterých vznikaly skupiny fanoušků seberealizujících se sledováním klubového života, to platilo i pro menší kluby, jejichž členové často žili jeho provozem. Součástí těchto klubů bývali často příbuzní hráčů nebo sousedé, kolegové z práce, jejichž činnost se více či méně točila kolem sportovních aktivit, které podporovala i rodina, když například manželky nebo matky šily dresy a členové na vlastní náklady a ve volném čase pečovali o svá sportoviště.¹¹²¹ Zejména v menších městech se kluby stávaly osou, kolem které se točil všechen kulturní život, kluby totiž většinou vedle sportovních aktivit pořádaly i různé kulturní a společenské akce.¹¹²² K některým fotbalovým klubům vznikaly tak silné vazby, že bylo těžké je opustit. Například když fotbalista František Kolenatý uvažoval v roce 1922 z materiálních důvodů o přestupu ze Sparty do Slavie, vytvořilo na něj jeho okolí nečekaně silný tlak. Přestala s ním mluvit rodina, sousedé a známí se mu na ulici vyhýbali, protože chtěl zradit a opustit jejich milovanou Spartu a tím i společenství Sparťanů. Na poslední chvíli proto od přestupu ustoupil.¹¹²³ V případě věrnosti se ale naopak vytvářely pevné mezilidské vtahy, členové klubu si navzájem dohazovali lepší práci, radili si, jednali solidárně.¹¹²⁴

Fungování klubů ukazovalo, že seberealizace ve sportu zdaleka nebyla spojena jenom s aktivním sportováním, ale významný prostor pro ni představovaly i činnosti spojené s fungováním klubu. Platilo to pro mnohé sportovní kluby i sokolské jednoty, ale nejlépe to lze dokumentovat právě u fotbalu, kde důležitou roli hráli organizátoři a další spolupracovníci. Pro funkcionáře se vžilo již počátkem 20. století značení výbor nebo lidově „vejbor“. Výboři jako organizátoři klubového života často vládli jednotlivým klubům, zároveň se ale zabývali i nevděčnou administrativní prací a mnohdy čelili kritice za špatná rozhodnutí. Sami věnovali organizaci klubu obrovské množství volného času, sháněli nové hráče, zajišťovali peníze na chod klubu, řešili rozvoj sportovišť, domlouvali přátelské zápasy a turnaje, komunikovali se svazem. Ve větších klubech, které se od 20. let hlásily k profesionalismu, se profesionalizovaly i pozice funkcionářů, celkově ale v českém fotbale jednoznačně převažovalo pojetí funkcionářské práce jako volnočasové aktivity pro klub.¹¹²⁵ V mnoha případech výboři pro klub

¹¹²¹ SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 10; SOKA Praha-východ, fond Sportovní sdružení Husinec-Řež, k. 1.

¹¹²² NM – HM, ATVS, Sběrka Fotbal, k. 2, inv. č. 70, ČSSF Výroční zpráva 1936, s. 39.

¹¹²³ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 120.

¹¹²⁴ ŠTORKÁN, K.: Když chytal Plánička, s. 24–25.

¹¹²⁵ Rudolf Vytlačil ve svých vzpomínkách poznamenával, že ještě koncem 30. let se v profesionálním fotbalovém klubu SK Slavia sice platily velké částky hráčům, sami funkcionáři ale mnohdy bývali amatéři. ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 49.

pracovali nezištně a doslova pro něj žili.¹¹²⁶ Například v čele klubového života v Pardubicích stál bankéř Ota Resch, zpočátku úředník, později ředitel bankovního ústavu, který nadšeně financoval sportovní aktivity v Pardubicích, hrál za SK Pardubice a později se seberealizoval jako sekretář téhož klubu.¹¹²⁷ Pro klub SK Židenice (dnešní Zbrojovka Brno) se zase významně angažoval mlynář Cyril Lacina.¹¹²⁸ V některých nově vzniklých klubech vykonávali vedoucí funkce i přímo sami hráči, což souviselo nejen s prvotním nadšením, ale také s tím, že zpočátku se mnohé kluby skládaly jen z úzké skupiny nadšených aktivních sportovců, až postupem času se k nim přidávali další podporovatelé z jejich okolí. Jinde naopak nechyběli starší, sportovně neaktivní členové, kteří se ujímali různých klubových funkcí. Vedle hlavních funkcionářů ale hráli důležitou roli i další členové klubu. V pamětech pozdějších úspěšných fotbalistů se zachovaly vzpomínky zejména na obětavost členů starajících se o mládež. Ti mnohdy neměli žádné zvláštní možnosti, jak mládež vychovávat, a přesto s nadšením ve volném čase pomáhali chlapcům zdokonalovat se ve fotbalovém umění a zajišťovali jim nezbytné podmínky pro jejich sportovní rozvoj.¹¹²⁹ Nezřídká je mladí hráči označovali jako své fotbalové „táty“.¹¹³⁰ Důležitou úlohu v klubu hráli často i správci hřišť, kteří tvořili neoddelitelnou součást klubu. Svoji činností dělali vše pro to, aby pomohli týmu a často byli přesvědčeni, že se podílí na úspěších týmu a intenzivně prožívali jeho úspěchy i neúspěchy.¹¹³¹ Pro atmosféru v klubu byl důležitý i společný prožitek, někdy i společná práce, mnohdy členové společně budovali hřiště nebo sportovní zázemí, která v ideálním případě posilovala solidaritu a spojovala lidi.¹¹³² Někteří podporovatelé původně z venčí, se natolik výrazně podíleli na podpoře a chodu klubu, že se stávali například čestnými členy a součástí klubové komunity.¹¹³³ V některých případech atmosféru v klubu výrazně ovlivňovali i bohatí mecenáši, kteří finančními příspěvky pomáhali urychlit proces budování klubu, například stavbu nebo modernizaci sportoviště, případně zkvalitnění péče o mládež apod. Takovými osobnostmi však zdaleka nedisponovaly všechny kluby, běžné bylo postupné budování vlastními silami.

¹¹²⁶ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 65, KRASNICKÝ, Karel: Včera a dnes, in: PETRŮ, Karel (Ed.): Třicet let Č. svazu fotbalového 1901–1931 a trochu historie kopané v zemích československých. Československý svaz fotbalový, Praha 1931, s. 164–166.

¹¹²⁷ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 80.

¹¹²⁸ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 82–84.

¹¹²⁹ MATĚJKA, J. – VEJVODA, J.: Jak to viděl Vejvoda, s. 11–12.

¹¹³⁰ Za všechny například: BURGER, Jaroslav: Moje fotbalové zážitky, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 43–50, zde na s. 44.

¹¹³¹ MATĚJKA, J. – VEJVODA, J.: Jak to viděl Vejvoda, s. 43–44.

¹¹³² ZAVŘEL, F.: Vážený pane redaktore. Dopisy. Přítomnost, roč. 7, č. 21 (28. 5. 1930), s. 334.

¹¹³³ BÖHNEL, M. B.: Finish. Studentský sportovní román, s. 158–159.

Síla kolektivu a klubu mnohé natolik přitahovala, že s tím alespoň po jistou fázi života spojovali většinu svého volného času a projektovali si do něj sny a touhy. Svědčila o tom vlna zakládání klubů v meziválečném období, zároveň je ale třeba říct, že právě ve fotbale se velmi často hráči nebo funkcionáři rozhádali a natruc klub opouštěli, aby založili nový konkurenční klub. To jen potvrzovalo, jak důležitou roli instituce klubu ve fotbale hrála. Zřejmé je to i na sledování mladé generace, která začínala ještě mimo kluby a pozvolna se dostávala do jejich struktur nebo se zápletem budovala svoje vlastní.¹¹³⁴ Zejména v prvních letech hodně chlapců hrálo jen tak na pláckách, v ulicích a toužili patřit do nějakého klubu, a když se do nějakého dostali, vnímali to jako obrovskou poctu. Pozdější reprezentační hokejista Jiří Hanzl vzpomínal, že tehdy jim připadalo vznešené říkat „náš klub“.¹¹³⁵ Sounáležitost s klubem pro ně pak znamenala něco velmi důležitého, čeho si vážili. Proto se i v pamětech různých fotbalistů hodně operovalo s pojmy jako věrnost nebo oddanost klubu. Jak je ale zřejmé, tuto věrnost nevnímali jako důležitou jenom hráči, ale také ostatní členové klubu, kteří třeba sami nebyli sportovně činní. To vytvářelo v klubech specifickou atmosféru, na kterou se po léta vzpomínalo a která mnohé ještě utvrzovala v jejich emočním vztahu ke klubu. Tyto zkušenosti mohly do jisté míry napomáhat rozvoji sportovního fanouškovství, které bylo v meziválečném období nejsilnější právě ve fotbale a bude mu věnována samostatná kapitola.

4.4.5. Atmosféra v klubu – YMCA

Některé kolektivní sporty byly v českém prostředí zpočátku spojeny zejména s mládežnickou organizací YMCA, která získala po vzniku Československa významné postavení ve strukturách zdejšího sportu. Značnou roli v tom hrála i otevřená podpora prezidenta Masaryka a dalších významných osobností, které promlouvaly k otázkám tělovýchovy v Československu, například politik František Drtina (rovněž zakladatel oddílu vodních skautů při vysokoškolském sportovním klubu), Václav M. Havel nebo Emanuel Rádl. Díky štědrým darům zejména amerických Čechů byla schopna na mnoha místech Československa postavit hřiště, klubovny a tělocvičny a zasloužila se také o výstavbu bazénů.¹¹³⁶ Pojil se s ní především basketbal a volejbal, ale jednotlivé organizace YMCY

¹¹³⁴ K budování vlastního fotbalového klubu srov. BÖHNEL, M. B.: Finish. Studentský sportovní román, s. 7–32.

¹¹³⁵ HANZL, J.: Dvacet let v hokejové brance, s. 13.

¹¹³⁶ TLUSTÝ, Tomáš: Tělesná výchova a sport v organizacích YMCA a YWCA v meziválečném Československu. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013.

umožňovaly i další typy sportování, například atletiku, stolní tenis, házenou, fotbal, rugby nebo lukostřelbu.

Atmosféra v YMCA, případně dívčí obdobě YWCA, se přirozeně lišila od klasických sportovních klubů. Byl zde jednoznačně kladen důraz na výchovu mládeže, YMCA a YWCA ostatně pořádaly pro mládež i letní tábory. Naopak v ostatních klubech se péče o mládež řadila po bok dalších činností klubu, a to ještě zdaleka nemusela patřit k těm hlavním. Specifikum YMCA a YWCA také tkvělo v tom, že mělo od počátku pevné vazby na zahraničí a řada členů proto vyrážela na školení i do zahraničí. Uplatňovaly se zde proto aktuální výchovné i sportovní trendy. Přestože se to v československých podmínkách příliš nedařilo, YMCA měla ambici působit také ideově, což u běžných sportovních klubů nebyvalo běžné. YMCA svým způsobem symbolizovala inspirace přebírané z USA.¹¹³⁷ V řadě klubů sice mohla fungovat nějaká názorová shoda na politiku, vždy to ale vycházelo zdola od konkrétních lidí, kteří se nějak profilovali a podíleli se na životě klubu, a nemohlo to mít nějaký větší přesah. V YMCE naopak byla snaha jednotně razit některé ideje napříč všemi pobočkami.

4.4.6 Atmosféra v klubu – vodní sporty

Kluby označované jako vodácké zpravidla provozovaly veslařství, kanoistiku, bruslení či plachtění (Yachtkluby). První veslařské kluby vznikaly již v poslední třetině 19. století, například v Praze¹¹³⁸ (1879 VK Blesk), Mělníku (1881), Jindřichově Hradci (1874), Roudnici nad Labem (1881), Lounech (1883) apod. Veslování se více pojilo s klubovým životem, nechyběly klubové barvy a znaky, důležitou roli hrály závody, tréninky i mezinárodní kontakty. Veslařské kluby mnohdy spoluutvářely identitu města a v jeho strukturách se pohybovaly elity daného města nebo regionu.¹¹³⁹ Například v Jindřichově Hradci se na zlepšování sportovního zázemí veslařského klubu významně podílel primář písecké nemocnice a univerzitní docent Emanuel Rychlík.¹¹⁴⁰ Na Mělníku byl vůdčí osobností veslařského klubu oblíbený gymnaziální profesor Otakar John, který ve dvacátých letech působil jako trenér veslařů.¹¹⁴¹ V Praze se mezi

¹¹³⁷ PELC, M.: Sport a česká společnost do roku 1939, s. 61–67.

¹¹³⁸ K počátkům veslařských klubů v Praze v 2. polovině 19. stol. srov. též. JELÍNEK, Tomáš: Počátky moderních vodních sportů v Praze. *Documenta Pragensia*, č. 24 (2005), s. 375–383.

¹¹³⁹ VOSTŘEL, M.: Spolkový život v Lounech v letech 1860–1914, s. 142–144.

¹¹⁴⁰ NA, fond MVZTV, k. 900, inv. č. 3416, Jindřichův Hradec, 1921.

¹¹⁴¹ KOLIŠOVÁ, Kateřina: Historie a některé sociální aspekty klubového veslování v ČR. Diplomová práce. Fakulta sportovních studií, Masarykova univerzita, Brno 2009, s. 30; PRAGER, Petr: Historie sportu na Mělníku. *TJ EMĚ Mělník*, Mělník 2013, s. 29–34.

členy veslařských klubů radili například vysokoškolští profesoři, matematik Karel Rychlík a experimentální fyzik August Žáček, kteří již sami nesportovali, ale zřejmě považovali za důležité spojovat s klubem své jméno a podporovat ho.¹¹⁴² Zejména před rokem 1918 veslařské kluby vytvářely novou platformu pro soupeření mezi Čechy a Němci.¹¹⁴³ Fungování veslařského klubu se pokusil zachytit i snímek Pán a sluha z roku 1938, ve kterém důležitou roli hrály vzájemné vztahy členů klubu i tlak na výkon jednotlivých sportovců.¹¹⁴⁴ Veslařské kluby sehrávaly důležitou úlohu zejména ve městech s vodáckou tradicí, a to jak pro české, tak i německé komunity. Výrazné to bylo zejména v již zmiňovaných městech Mělník,¹¹⁴⁵ Jindřichův Hradec, a také v Roudnici nad Labem, jejíž veslaři patřili v meziválečném mezi nejlepší v republice. Roudnický klub pořádal například různé slavnosti, kabarety a večírky¹¹⁴⁶ a přirozeně přitahoval tamní sportu chtivou mládež.¹¹⁴⁷ Podobným způsobem fungovaly i německé kluby například v Brně,¹¹⁴⁸ v brněnském veslařském spolku (Ruderverein) Bruna se sídlem v Jundrově dokonce působili podle vzpomínek tehdejších mladých veslařů společně Němci i Češi.¹¹⁴⁹

V souvislosti s dlouhou tradicí veslařských klubů již před rokem 1918 je třeba brát v potaz, že při nejmenším část mladé generace začínající sportovat až po vzniku republiky mohla mít ke klubovým strukturám veslařských klubů jistou averzi, která mohla být spojena i se snahou se odlišit od generace otců i od starých struktur města, se kterými byly starší kluby neodmyslitelně spjaty. Neznamenal to radikální rozchod se sportem jako takovým, veslování se těšilo i nadále velké popularitě, ale určité generační rozdíly nepochybně znamenaly impuls i k hledání nových cest. Jednou z nich mohla být i o něco mladší kanoistika, která se v českém prostředí začala prosazovat až začátkem 20. století a Svaz kanoistů království českého vznikl teprve v roce 1913.¹¹⁵⁰

¹¹⁴² POLÁK, František (ed.): V. K: Blesk. 1879–1929. Veslařský klub Blesk, Praha 1929, s. 158.

¹¹⁴³ WAIC, M: Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace, s., 100–112.

¹¹⁴⁴ Pán a sluha, režie Walter Schorsch, 1938.

¹¹⁴⁵ PRAGER, P.: Historie sportu na Mělníku, s. 29–34.

¹¹⁴⁶ KOLIŠOVÁ, K.: Historie a některé sociální aspekty klubového veslování v ČR, s. 117–122.

¹¹⁴⁷ BENEŠ, S. – VALTROVÁ, M.: Být hercem, s. 11.

¹¹⁴⁸ NOSKOVÁ, Jana – ČERMÁKOVÁ, Jana: „Měla jsem moc krásné dětství“. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20. až 40. letech 20. století. „Ich hatte eine sehr schöne Kindheit.“ Erinnerungen von Brünner Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er-1940er Jahren. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. Praha – pracoviště Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2013, s. 215–246, zvláště s. 227.

¹¹⁴⁹ NOSKOVÁ, Jana – ČERMÁKOVÁ, Jana: „Měla jsem moc krásné dětství“, s. 109–123, zvláště s. 115.

¹¹⁵⁰ KODEŠ, Jiří – HRUŠA, Jan: Historie kanoistiky, jachtingu a windsurfingu. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990, s. 15.

Zatímco veslařství mělo punc středostavovské sportovní zábavy odkazující například na tradiční závody ve Velké Británii a výrazně se zde projevovalo soupeření s německými kluby, kanoistika se šířila spíše živelně a pojila se s poznáváním přírody. Myšlenka na propojení sportu a přírody dostávala díky kanoistice nové obrysy, ale její úspěšné prosazování utlumila první světová válka. O to silněji se ale popularita kanoistiky šířila ve dvacátých letech, kdy jí značně podporovaly i vysokoškolské sportovní kluby. Zde vycházeli vstříc vodákům zejména vysokoškolští pedagogové František Smotlacha a profesor teoretické a experimentální elektrotechniky Ludvík Šimek, podporovatel vodních skautů a podle současníků „nestor“ vodáckého sportu.¹¹⁵¹ Úspěch vodní sportů tkvěl především v tom, že poskytovaly všestranný pohyb i duševní rekreaci, při výjezdu do přírody možnost velkých zážitků a dojmů¹¹⁵² a symbolizovaly tím tolik požadovaný návrat moderního člověka k přírodě.¹¹⁵³ V těchto intencích se vodní sporty pěstovaly i ve skautských oddílech a na jeho rozvoji se podílel i Klub českých turistů.¹¹⁵⁴

Kluby sice sehrávaly důležitou roli při získávání prvních vodáckých zkušeností, při pořizování kánoí a při pořádání soutěží, vodáky ale čím dál tím více lákala především možnost vyjet po vodě bez ohledu na organizační struktury a podobně to platilo i mezi skauty. Ostatně právě díky své popularitě ve skautských oddílech se vodácké sporty v meziválečném období značně emancipovaly od klubových struktur, protože bývalí skauti disponovali vodáckými znalostmi a nepotřebovali pro svůj koníček již žádný klub. Řada vodáků věnujících se kanoistice se proto brzy rozhodla fungovat víceméně samostatně a vymýšlet si zábavu po svém. To vedlo nejen k vlastním výletům bez jakékoli vazby na kluby nebo skautské oddíly, ale brzy také k zakládání trampských osad, jejichž pravidla si účastníci určovali svobodně sami. Pro mnohé vodáky sport představoval zábavu, odpočinek i uspokojení, a proto nesměl chybět ani při výletech nebo při budování alternativních volnočasových zábav, jako bylo trampování. Kanoistika se hodila pro fantazírování o divokém západě a mladí trampové si nejednou při svých výpravách po vodě hráli na indiány nebo na objevitele neznámých území.¹¹⁵⁵ Závislost na klubových strukturách tím zcela mizela, nebo byla jen velmi volná, například v případě vodáků jim členství v Klubu československých turistů umožňovalo využívat lodní garáže. Například loděnice postavená pražským odborem KČST v Praze na Vltavě uskladnila až 220

¹¹⁵¹ KARLÍK, B.: Čtvrt století v čele vodáků, s. 10.

¹¹⁵² Gg: Kanoistika. Technik. roč. 6, č. 12 (15. 6. 1937), s. 222.

¹¹⁵³ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, s. 7.

¹¹⁵⁴ BROŽ, Josef: Turistika, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 558–583.

¹¹⁵⁵ KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: Český trampung v časech formování a rozmachu, s. 44.

kánoí a kajaků, jinak ale KČST vyvíjel na členy jen minimální nároky.¹¹⁵⁶ Naopak pomáhal propagaci vodních sportů na stránkách Časopisu turistů.¹¹⁵⁷

V meziválečném období je proto možné sledovat dva rozdílné procesy. Na jednu stranu se zvyšovala sportovní úroveň veslařských klubů, které pořádaly množství atraktivních závodů a usilovaly o kvalitnější zázemí pro sportovce a jejich výchovu. Posilovala se tím role konkrétních klubů na výchovu mládeže i jejich společenský vliv v dané lokalitě. Přispívalo to i k mezinárodním úspěchům československých sportovců a podporovalo význam sportu v českém prostředí. Zároveň se ale rozvíjelo individuální vodáctví, které do určité míry šlo proti tradičním klubovým strukturám, protože je vlastně pro nic nepotřebovalo. Živelná vzpoura proti starým strukturám do jisté míry nalákala další zájemce o nový způsob volnočasových aktivit. V souladu s dobovým voláním po návratu k přírodě a po osvobození, se právě vodáctví stávalo důležitým prostředníkem, který propojoval moderní sportování s pobytem v přírodě a s odmítnutím společnosti generace otců. Bylo by ovšem přehnané dělat mezi oběma přístupy ostrou čáru, řada mladších sportovců zůstávala členy různých klubů, účastnila se závodů i klubového života a zároveň se věnovala soukromým vodáckým aktivitám mimo klub. Již to samo o sobě ale svědčilo o proměně atmosféry. Jestliže v kopané mladí často snili o tom, že budou patřit k nějakému klubu, u vodních sportů to nebylo tak podstatné. U fotbalu totiž často členství v nějakém slavném klubu mělo dotyčnému přinést slávu a uznání. Pozice a úroveň klubu měla odrážet výjimečnost jeho členů, zatímco u vodních sportů to i kvůli menší komercializaci zas tolik neplatilo. Pro vodáky se jako mnohem důležitější jevila nezávislost a touha po ní se výrazně projevila i při trampování. V Československé vlastivědě proto autor textu o sportu spojoval kanoistiku a „vodní kamping“ do jednoho tématu, a přestože zdůrazňoval význam veslařských klubů a oddílů vodních skautů, upozorňoval, že většina členů pěstuje kanoistiku především pro rekreaci a zábavu, a ne pro závody, jejichž organizace bývala doménou veslařských klubů.¹¹⁵⁸

Popularita vodních sportů v průběhu let rostla a ve 30. letech se již sta a tisíce kánoí objevovalo o letních nedělích na celém toku Vltavy.¹¹⁵⁹ V některých dnech bývala Vltava doslova blokována a zejména o některých svátcích se zaplnily i další řeky, Sázava, Berounka,

¹¹⁵⁶ BROŽ, J.: Turistika, s. 558–583.

¹¹⁵⁷ Srov. Časopis turistů, kde se objevuje řada článků o možnostech výletů pro vodní turisty. K pozici vodní turistiky srov. např.: BROŽ, Josef: Pojmenování oborů turistiky. Časopis turistů, roč. 49 (1937), č. 2, s. 9–10.

¹¹⁵⁸ BUREŠ, Prokop: Sport, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 617–626.

¹¹⁵⁹ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, s. 5–24, zvláště s. 7.

Lužnice, Otava, Malše a další menší toky.¹¹⁶⁰ Individualistický přístup dominoval ale jen částečně, již ve dvacátých letech se paralelně s živelným růstem zájmu o kanoistiku začaly budovat mezinárodní kontakty a brzy se pořádaly pravidelné závody pod hlavičkou svazu. Spontánní zájem o kanoistiku vytvářel tlak na sportovní funkcionáře, aby mohutného zájmu využili a nadšení přetavili v nové sportovní organizace. Tato snaha šla proti původnímu nevyřčenému ideálu neorganizovanosti, řada vodáků ale nakonec ani neměla problém s vybudováním nových klubů, protože ty byly již jejich, ne jejich otců. To platilo jak pro vodácké odbory turistických klubů, tak třeba pro některé tradiční sportovní kluby. V polovině 30. let se tak ve Svazu kanoistů, který udržoval mimo jiné i řadu tábořišť a stanic vhodných k táboření, sdružovaly vedle tradičních klubů jako Český Yacht Klub, Veslařský klub Slavia, Veslařský klub Blesk také tramské oddíly Klub oldskautů Varjag, Iroquois, turistické odbory Klubu československých turistů a řadu dalších sportovních organizací. Nesměly chybět ani vysokoškolské kluby, které ve 20. letech sehrály klíčovou roli v šíření kanoistiky.¹¹⁶¹ V roce 1933 se pak konalo první mistrovství Evropy v rychlostní kanoistice v Praze a v roce 1936 se poprvé závodilo v kanoistice i na letních olympijských hrách.¹¹⁶²

I přes to a přes řadu českých sportovních úspěchů v kanoistice na mezinárodním poli zůstávala kanoistika především rekreační sportovní činností, která dávala svým provozovatelům pocit svobody a nezávislosti. Mnohé kluby to i přes své zařazení do Svazu kanoistiky vnímaly jako problém, Veslařský klub Blesk například v roce 1937 silně pociťoval nedostatek nových mladých členů a vinil z toho příslušníky mladé generace, kteří raději dávali přednost soukromé kanoistice a výletům než členství v klubu.¹¹⁶³ Na vývoji ve vodních sportech je tak dobře vidět složitý vývoj vztahu ke klubům. Jestliže zejména fotbal magicky přitahoval zájemce o sportování do klubů, v případě vodních sportů to bylo mnohem složitější. Přitom se nejednalo jenom o snahu vyvázat se z chodu nějakého osvědčeného klubu, ale v mnoha případech i o pokusy vytvořit vlastní alternativní sportovní prostředí, o což usilovaly také některé tramské osady.

¹¹⁶⁰ KALIBERA, Josef: Vodní turistika, s. 158–163.

¹¹⁶¹ SMOTLACHA, F: Úvodní slovo, s. 5–24, zvláště s. 12–13.

¹¹⁶² KODEŠ, Jiří – HRUŠA, Jan: Historie kanoistiky, jachtingu a windsurfingu. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990, s. 18.

¹¹⁶³ SLABOCH, I.: Veslařský klub blesk 1879–2009, s. 39.

4.4.7 Tramping a sportovní kluby

Když Bob Hurikán představoval ve svých Dějinách trampingu množství trampských osad, ve svém výčtu často zmínil i skutečnost, že členové dané osady se časem začali věnovat sportovním aktivitám. Zejména od konce 20. let a během 30. let rostl mezi trampy zájem o sportovní činnost, jako by již pouhá romantika v přírodě a hra na kovboje nestačila.¹¹⁶⁴ Význam sportovních aktivit mezi trampy odrážela i skladba příspěvků v časopise Tramp, který vycházel v letech 1929–1932. Sportovní dění v osadách se pokusil zachytit i nepříliš povedený film Osada mladých snů, ve kterém se objevoval vedle kanoistiky také box.¹¹⁶⁵ Volejbal nebo kanoistiku zase zobrazoval film Dobrý tramp Bernášek.¹¹⁶⁶ Některé osady přitom přímo disponovaly například volejbalový hřištěm. Zatímco v části osad trampové zřejmě nepřekročili rytmus rekreačních sportovních her v kombinaci s popíjením alkoholu, jiní se naopak sportu věnovali podstatně důkladněji a měli zájem poměřit síly i s ostatními osadami. Z toho důvodu ostatně vznikaly různé sportovní poháry ve volejbale nebo trampská liga ve fotbale, nohejbale, případně atletické závody. Rozšíření nohejbalu jako ryze českého a z hlediska vybavení nenáročného sportu ostatně nejlépe dokumentovalo napětí mezi snahou vytvářet vlastní, na klubových strukturách nevázanou, sportovní kulturu a zároveň naplňovat přirozené sportovní ambice spojené se soupeřením, úspěchem a pocitem uznání.¹¹⁶⁷ Trampové si tak vytvářeli alternativní sportovní soutěže a jejich život v osadě se s rostoucí mírou sportování přibližoval životu sportovních klubů. Osada Ontario dokonce podle vzpomínek Boba Hurikána utvořila sportovní klub známý především díky volejbalu.¹¹⁶⁸ Některé trampské osady registrované jako spolky chápaly sport vedle táboření za jednu z hlavních činností. Například Trampský klub Márius podle záznamů ve spolkovém katastru sdružoval zájemce o tramping, cyklistiku, tábornictví, tělocvik, sport, lehkou a těžkou atletiku, box, jiu-jitsu, řecko-římský zápas, lyžování, kanoistiku, plavání, fotbal, házenou, volejbal, šachy, lukostřelbu, střelbu ze vzduchovky, bruslení, fotografování a ping pong.¹¹⁶⁹ V souladu s trampským étosem kamarádství se však trampové většinou snažili vyhnout negativním rysům spojeným s klubovým životem, např. vztahům výbor x členové, který nemusel v tradičních klubech vždy fungovat na zcela přátelské bázi. Přesto i mezi nimi se objevil například institut trenéra, jak

¹¹⁶⁴ K této myšlence srov KRŠKO, J. – MAREŠ, J. – POHUNEK, J. – RANDÁK, J. – ŠPRINGL, J.: Český tramping v časech formování a rozmachu, s 171–199.

¹¹⁶⁵ Osada mladých snů, režie Oldřich Kmínek, 1931.

¹¹⁶⁶ Dobrý tramp Bernášek, režie Karel Lamač, 1933.

¹¹⁶⁷ K roli nohejbalu mezi trampy srov. MARŠÁLEK, Martin: Osadní toulky. Svazky I–III. Mladá fronta, Praha 2015–2018.

¹¹⁶⁸ HURIKÁN, Bob: Dějiny trampingu. 2. vydání (poprvé 1940), Novinář, Praha 1990, s. 95.

¹¹⁶⁹ AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy II, Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, k. S10-26.08, sign. XIV/1143, Trampský klub „Márius“.

tomu bylo např. v osadě Údolí hvězd. Příznačné přitom bylo, že šlo spíše o nadsázku, když trenérem a kapitánem udělali jednoho z členů osady, který sice žádný sport nepěstoval, ale dovedl kritizovat.¹¹⁷⁰

Trampský přístup ke sportování byl proto v zásadě dvojitý. Na jednu stranu šlo především o pouhé pobavení, například rekreační kopání nebo pinkání. Pro tyto účely byl oblíbený zejména volejbal, protože kladl minimální nároky na sportovní vybavení, a proto se mohlo hrát prakticky kdekoli (podobně jako nohejbal) a zároveň se hodil i pro společnou hru s děvčaty. Na druhou stranu ale mnozí trampové cítili určitou sportovní ctižádost, chtěli se svými výkony předvést, a proto iniciovali různé sportovní soutěže. To již vyžadovalo určitou míru organizace, a proto se chtě nechtě museli podřizovat určitému režimu. Ten si ovšem sami určovali, což byla nepochybně přidaná hodnota, která jim dávala pocit nezávislosti a odpoutání od klubových struktur, které fungovaly ve sportovních klubech. Řada trampů ostatně měla dostatek zkušeností ze sportovních klubů ve městech (trampovali i někteří špičkoví sportovci, například fotbalista Ladislav Ženíšek¹¹⁷¹), a proto pozitivně vnímali živelnější sportování mezi trampy spojené často i s nadsázkou. Sportovním klubům se tramské osady přitom blížily i snahou vytvářet si sportovní zázemí, zejména hřiště na volejbal, ale ve 30. letech se v některých osadách hrával také v Československu stále populárnější stolní tenis.¹¹⁷² Specifická byla také snaha věnovat se více sportovním činnostem, kromě kanoistiky, volejbalu, fotbalu a atletiky to také bývala lukostřelba, která měla blízko k představám o divokém západě.¹¹⁷³ Snaha po určitém typu institucionalizace tramského hnutí se projevila vznikem některých spolků, které se profilovaly většinou jako nepolitické a mezi své hlavní činnosti zpravidla řadily sportování.¹¹⁷⁴

Přestože spojení trampingu a sportu nebylo bezvýhradné, potvrzovalo dobovou tezi o ideálním propojení člověka s přírodou skrze sport a vytvářelo specifický prostor pro možnosti seberealizace. I v tomto případě se ukazovalo, že období po roce 1918 se výrazně profilovalo jako doba hledání seberealizace ve volném čase prostřednictvím nejrůznějších forem zábav a činností, což mělo zpětně vliv na celospolečenskou atmosféru. Vzrůstající sportování mládeže a souběžně se rozšiřující fenomén trampování pak výrazně ovlivňovaly kulturní sféru. Obraz trampování a sportu se výrazně posílil zejména ve 30. letech, kdy vzniklo množství filmů

¹¹⁷⁰ HURIKÁN, Bob: Dějiny trampingu. 2. vydání (poprvé 1940), Novinář, Praha 1990, s. 75.

¹¹⁷¹ ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 42.

¹¹⁷² HURIKÁN, B.: Dějiny trampingu, s. 62. K popularitě stolního tenisu v meziválečném období srov. SLOBODZIAN, Vladimír: 80 let československého stolního tenisu. SPOZIA, Praha 2005, s. 6–39.

¹¹⁷³ HURIKÁN, B.: Dějiny trampingu, s. 141.

¹¹⁷⁴ Srov. AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy II, Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr, karton 641, sign. XIV/1021, Trampský sportovní klub „Metro“;

s trampskou a sportovní tematikou. Sportování trampů lze částečně vnímat jako odpor k již zavedeným sportovním strukturám, zrcadlila se v tom snaha dělat věci jinak než většinová společnost. V mnoha případech ani nešlo o to zcela zpretrhat vazby na sportovní kluby, ale spíš si jen tak zasportovat po svém a pak se mnozí trampové s chutí vraceli do městských sportovních klubů a k tradičnímu způsobu závodění. Jiná atmosféra trampského sportování ale mnohdy sportovce osvěžovala, a proto se k němu rádi uchýlovali po celá 30. léta.

4.5. Seberealizace v pasivním sledování sportu

4.5.1. Pasivní sport

Rostoucí obliba sportu nezasáhla jen osoby schopné skutečně sportovat a podávat fyzické výkony, ale oslovila i množství lidí, kteří se chtěli jenom dívat. Zatímco některé sporty zůstaly na okraji zájmu, jiné se v průběhu let staly populární a přirozeně tak lákaly i množství pasivních příznivců, kteří sport sledovali, sami se však neúčastnili. Rostoucí zájem o pasivní sledování sportu se projevoval i tím, že během dvacátých let většina významných deníků zaváděla rubriky věnující se sportu a tělovýchově a jim věnovaný prostor se postupně zvětšoval. Kromě toho vznikala řada periodik zaměřených výlučně na sport, např. Sportsman, Sportovní věstník, Český sport, Star, Rekord, Zimní sport apod., jejich životnost však kolísala.¹¹⁷⁵ Tyto časopisy se zaměřovaly na divácky nejatraktivnější sporty, ale též na propagaci různých mistrovství nebo mezinárodních klání a závodů. Význam sportovních událostí podtrhovala i existence sportovních kalendářů, které připomínaly významné závody nebo soutěže v průběhu celého roku. Přirozeně nejdůležitější roli mezi sledovanými sporty hrála kopaná, řada fotbalistů se stávala veřejně známá, na vrchol popularity dosáhl ve dvacátých letech také box a tradičně se lidé zajímali o atletiku. Zejména v zimním období se však do kurzu dostávaly i další sporty jako lyžování, lední hokej a divácky atraktivní krasobruslení. Význam divácké obce si uvědomovali i čeští filmaři, kteří nejednou zfilmovali příběh ze sportovního prostředí nebo alespoň částečně význam sportu ve svých snímcích reflektovali. Důležitou roli sehrával i rozhlas, který již od dvacátých let zprostředkovával sportovní přenosy a dále tak pomáhal formovat diváckou obec.

V průběhu let došlo několikrát k obrovské vlně nadšení ze sportovních úspěchů, které přirozeně počty pasivních příznivců alespoň přechodně zvětšovaly. Určitou předzvěstí toho

¹¹⁷⁵ Ke sportovní žurnalistice před 1. světovou válkou srov. LUKŠŮ, David: Počátky sportovní žurnalistiky na stránkách periodického tisku na přelomu 19. a 20. století. Sport jako součást českého masového tisku. Disertační práce, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2011.

bylo už slavné uvítání českých fotbalistů po příjezdu z amatérského mistrovství Evropy ve fotbale v Roubaix v roce 1911, které čeští hráči vyhráli.¹¹⁷⁶ V roce 1925 si slavné přivítání vysloužil Karel Koželuh po návratu z Deauville, kde uspěl na turnaji profesionálních tenistů. V roce 1926 si slavné uvítání užili fotbalisté Sparty po návratu ze svého úspěšného turné po Spojených státech amerických. Hráči se tehdy dočkali velmi vřelého přijetí již v Plzni, kde je na nádraží oslavovalo na 300 lidí a vítání pak pokračovalo podle pamětníků až desetitisícovým davem i v Praze.¹¹⁷⁷ Publikum oslavovalo Sparty a jejich vítěznou fotbalovou jízdu Spojenými státy americkými především proto, že šířili slávu československé kopané v zahraničí a Československa vůbec.¹¹⁷⁸ Obdobná euforie se objevovala i v dalších sportech. Úspěch československých hokejistů na mistrovství Evropy v Maďarsku v roce 1929 dokonce vedl k rozhodnutí postavit v Praze zimní stadion.¹¹⁷⁹ V roce 1934 se pak triumfálního přijetí dostalo československé reprezentaci, která skončila na mistrovství světa ve fotbale v Itálii na druhém místě.¹¹⁸⁰ Vlnu zájmu o kanoistiku v širší veřejnosti, která se o ni do té doby prakticky nezajímala, pak zvedl především zisk zlatých medailí dvojic kanoistů Jana Brzáka-Felixe a Vladimíra Syrovátky a Zdeňka Škrdlanta s Václavem Mottlem na letních olympijských hrách v Berlíně v roce 1936.¹¹⁸¹ Obrovskou vlnu fanouškovství vybudily úspěchy československých hokejistů na přelomu 20. a 30. let a zejména úspěšné Mistrovství světa v hokeji pořádané v roce 1933 v Praze. Tehdy dobyt hokej „*definitivně srdce Prahy a naší veřejnosti*“, vzpomínal rozhlasový reportér Josef Laufer, který se výrazně zasloužil o jeho popularizaci.¹¹⁸² Nadšené sledování reprezentačního hokejového mužstva se pak pravidelně vracelo každou zimu, kdy probíhalo mistrovství světa a kulminovalo v roce 1938, kdy se opět konalo v Praze. Značná pozornost byla věnována také Vsesokolským sletům, které proběhly v letech 1920, 1926, 1932 s 1938. Mimořádné pozornosti se těšily i významné světové zápasy v boxu, které často československá veřejnost sledovala spíše zprostředkovaně přes média (reportáže v novinách, časopisech, později též v biografech a rozhlase), jako například tzv. zápasu století mezi americkým mistrem světa v těžké váze Jackem Dempseyem a Francouzem Georgesem Carpentierem, který se odehrál v roce 1921.¹¹⁸³ Podobně se kumuloval zájem i o další velké

¹¹⁷⁶ KUŽEL, P.: Společensko-ekonomické proměny spolků „v kopaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou, s. 89–90.

¹¹⁷⁷ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 181–182.

¹¹⁷⁸ Přivítání mužstva A. C. Sparty v Plzni. Nová doba, roč. 32, č. 20 (20. 1. 1926), s. 4.

¹¹⁷⁹ WAIC, M.: Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa, s. 164–165.

¹¹⁸⁰ DĚKANOVSKÝ, J.: Sport, média a mýty, s. 50–53.

¹¹⁸¹ KARLÍK, B.: Čtvrt století v čele vodáků, s. 45–46.

¹¹⁸² LAUFER, Josef: Hokej můj osud. Mladá fronta, Praha 1960, s. 79.

¹¹⁸³ O tento zápas byl obrovský zájem nejen mezi aktivními boxery, kteří velké boxerské hvězdy obdivovali a chtěli se od nich něco přiučit a vyrovnat se jim. FOLPRECHT, Václav – RYBÁROVÁ, Miloslava: Černý trůn. Historie a současnost profesionálního boxu. Olympia, Praha 1977, s. 99–103. Zájem byla ale i v širší společnosti.

souboje světových boxerů. Na to ostatně okrajově narážel i film *Sedmá velmoc* z roku 1933, kde se v jedné scéně hovořilo o tom, že „*dnes není důležitější zápas než Schmelling – Shark*“, čímž se připomínal tehdy aktuální souboj o nového mistra světa v profesionálním boxu.¹¹⁸⁴ V souvislosti s růstem popularity boxu se dařilo jednou za čas pořádat významná boxerská klání i v Praze. Přestože na přelomu 20. a 30. let měla Československá unie boxerů amatérů jen 1023 členů,¹¹⁸⁵ navštěvovaly je tisíce lidí, ve Veletržním paláci v Praze v roce 1930 boxerským soubojům přihlíželo údajně až 8 000 diváků.¹¹⁸⁶ Box si tak udržoval stejně jako i v jiných státech pozici spíše diváckého sportu.¹¹⁸⁷ Vysoké množství diváků chodilo i na některé velké sportovní události, jako například na automobilové závody na Masarykově okruhu v Brně, kam od roku 1930 mířilo každoročně okolo 100 000 diváků.¹¹⁸⁸

K popularizaci diváckého sportu výrazně přispěly technické inovace, které se prosazovaly v meziválečném období.¹¹⁸⁹ Význam sportovních událostí umocňoval zejména rozhlas, který od druhé poloviny 20. let vstupoval do života sportovních fanoušků a postupně vtahoval a zasvěcoval do sportovní terminologie i osoby, které jím dosud opovrhovaly.¹¹⁹⁰ Rozhlasové přenosy se od svého uvedení v roce 1926, kdy došlo k prvnímu přenosu fotbalového utkání, staly mezi posluchači obrovským hitem.¹¹⁹¹ Rozhlas vtáhl posluchače do dění, ve svých přenosech vytvářel do té doby nepředstavitelnou atmosféru, která v mnohých lidech vzbudila neutuchající zájem o sportovní přenosy umožňující prožít vzrušující zážitky často v bezpečí domova.¹¹⁹² Zejména v počátcích rozhlasových přenosů ale bylo běžné, že lidé, kteří neměli rozhlas, ho poslouchali kolektivně například po hospodách. V případě sportovních

Za zmínku stojí, že i ve středostavovských Národních listech se objevil fejeton týkající se zápasu století, ve kterém například zaznívalo: „*Co je box dnes každý inteligent musí vědět. To už tak nese doba s sebou. Kdo jsou oba, jichž jména jsou v čele článku, ví dnes také kde kdo, ať chce či ne. Leda, že by se byl rozhodl nečíst měsíc noviny. Neboť noviny od několika neděl nepřinášejí nic než toto. Politika? Směšné. Události na Balkáně? Co s tím? Sport? Nudné. Inserty? Nač? Jen jedna jest věc, o níž se čte a mluví: velký match.*“ ZUBATÝ, Josef: Carpentier–Dempsey. Národní listy, roč. 61, č. 196 (19. 7. 1921), s. 1–2.

¹¹⁸⁴ *Sedmá velmoc*, režie Přemysl Pražský, 1933.

¹¹⁸⁵ PROVAZNÍKOVÁ, M.: Československá rekreace, s. 41–42.

¹¹⁸⁶ NEKOLNÝ, F. – MORÁVEK, F.: Neodpočítán, s. 66–67; F. H.: Mezinárodní profesionální rohovnický večer v Praze. Lidové noviny, roč. 38, č. 89 (18. 2. 1930), s. 3; H-a: Naši welteři: úspěch na úspěch. Nekolný a Dykast slaví další vítězství. Národ, roč. 70, č. 40, (18. 2. 1930), s. 4.

¹¹⁸⁷ JENSEN, Erik: Crowd Control: Boxing Spectatorship and Social Order in Weimar Germany, in: KOSHAR, Rudy (ed.): Histories of Leisure. Berg. Oxford/ New York, p. 79–104.

¹¹⁸⁸ OLŠANSKÝ, Milan: Prvních osm. Masarykův okruh 1930–1949. AGM-Gomola, Brno 1995, s. 12–13.

¹¹⁸⁹ COLLINS, Tony: Sport in Capitalist Society. A Short History. Routledge, London / New York 2013, p. 85–93.

¹¹⁹⁰ „*Redaktor Laufer svými reportážemi odhalil lidem, předpojatým proti fotbalu, krásné stránky tohoto sportu a získal mu mnoho posluchačů, kteří předtím sportu vůbec nerozuměli.*“ PATZAKOVÁ, A. J. [= PATZAKOVÁ-JANDOVÁ, Anna]: Vývoj československého rozhlasu, in: PATZAKOVÁ, A. J. (ed.): Prvních deset let československého rozhlasu. Radiojournal, Praha 1935, s. 13–655, zvláště s. 113–115.

¹¹⁹¹ PATZAKOVÁ, A. J. [= PATZAKOVÁ-JANDOVÁ, Anna]: Vývoj československého rozhlasu, s. 13–655, zvláště s. 253–254.

¹¹⁹² COLLINS, Tony: Sport in Capitalist Society, p. 85–93.

přenosů ovšem společný poslech ještě více umocňoval zážitek a emoce. Kromě významných fotbalových zápasů z československé ligy, střeoevropského poháru nebo reprezentace se vysílaly reportáže i z dalších populárních sportů, například z mistrovství světa v hokeji v Polsku v roce 1931, z Mezinárodního závodu lyžařů republiky Československé o mistrovství ČSR z Jilemnice, z ostře sledovaných zápasů v boxu nebo v tenise a prostor byl věnován také zahájení Výstavy sportu a tělesné výchovy v Československu v Pardubicích v roce 1931.¹¹⁹³ Zástupci sportovních svazů se shodovali, že rozhlas napomáhal rozvoji sportu a stimuloval u řady posluchačů jejich zájem o sport. Pod dojmem rozhlasových zážitků vznikaly ve 30. letech dokonce i sportovní kluby¹¹⁹⁴ a rostl zájem i těch lidí, kteří dříve sport nesledovali.¹¹⁹⁵ Zřejmě klíčovou roli z hlediska mediální prezentace sportu sehrálo fotbalové mistrovství světa ve fotbale v roce 1934, na kterém českoslovenští reprezentanti dosáhli stříbrné medaile. Díky masově sledovaným rozhlasovým reportážím Josefa Laufra se pak vracející se fotbalisté stali „národními hrdiny“.¹¹⁹⁶

Zejména během období první republiky se pasivní sledování sportu stávalo fenoménem, který výrazně rezonoval napříč společnostmi i generacemi. Přitom v zásadě navazoval na starší formy diváctví s tradicí již z předmoderní doby a antiky.¹¹⁹⁷ Od raně novověkého sledování různých typů představení se poměrně výrazně odděloval zájem o fyzické výkony vedoucí posléze k oblibě pasivního sledování sportu,¹¹⁹⁸ které spojovalo nadšení, adrenalin z něčeho úžasného, ale zároveň relativní bezpečí v hledišti. Tato základní lidská potřeba se v průběhu let jen transformovala do zájmu o různé typy představení, které je uspokojovaly. V anglosaském světě měly velkou tradici souboje v tzv. pugilismu (předchůdce boxu).¹¹⁹⁹ Ve Španělsku, Portugalsku a v částech jižní Francie to byly různé formy býčích zápasů, v italské Florencii lidé tradičně přihlíželi zápasům v Calcio storico (předchůdce fotbalu a rugby). V českém prostředí měly tradici například návštěvy cirkusu, kde lidé s oblibou sledovali odvážné jízdy na koních, zápas nebo výkony akrobatů.¹²⁰⁰ Zájem lidu se soustředil zejména na různé poutě a jarmarky,

¹¹⁹³ PATZAKOVÁ, A. J. [= PATZAKOVÁ-JANDOVÁ, Anna]: Vývoj československého rozhlasu, s. 13–655, zvláště s. 455–457.

¹¹⁹⁴ NA, fond MVZTV, k. 894, i. č. 3385, Zpráva o anketě Rozhlas prospívá sportu.

¹¹⁹⁵ PALLAUŠ, Jan Arnold (= Palouš, Jan Arnold): Haló, zde redaktor Laufer! Vzpomínky a dobrodružství v klubech a na hřišti, ve vlaku a u mikrofonu. Orbis, Praha 1931, s. 183–184.

¹¹⁹⁶ PELC, Martin: Rozhlasové reportáže Josefa Laufra z mistrovství světa ve fotbale 1934 a jejich ohlas v Československu. Acta Musei Nationalis Pragae. Historia, roč. 71 (2017), č. 1–2, s. 21–31.

¹¹⁹⁷ OLIVOVÁ, Věra: Lidé a hry. Historická geneze sportu. Olympia, Praha 1979.

¹¹⁹⁸ K tomu srov. BURKE, Peter: Lidová kultura v raně novověké Evropě. Argo, Praha 2005.

¹¹⁹⁹ HUGGINS, M.: The Victorians and Sport, p. 51–84.

¹²⁰⁰ K tomu srov. JUŘICA, Martin: „Velevážené publikum, račte v šapitó...“. Dějiny cirkusových vystoupení na Ostravsku od 40. let 19. století do roku 1960, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Svazek 30, Statutární město Ostrava – Archiv města Ostravy, Ostrava 2016, s. 124–151; JORDAN,

kde vystupovaly skupiny potulných kejklřů, provazochodců a artistů, později se k nim přidávali také zápasníci.¹²⁰¹

Podobnou roli zpočátku plnily i předváděné sporty, které publikum dříve nevidělo. Určitá pravidelnost sportovních klání v kombinaci s jasnými pravidly ale vytvářely nový pohled na podívanou, která již nebyla překvapivá tak, jako nové exotické a dosud neviděné představení, ale odehrávala se v jasně daných kulisách a v předpokládaném vývoji, přičemž řada diváků si danou hru mohla i sama zkusit nebo její kvalitu porovnávat s jinými podobnými představeními. Sportovní podívaná tak již nebyla vázaná na speciálně cvičené profesionály. Přesto nabízela značné vzrušení, které naplňovalo touhu diváků po adrenalinu. Rozvíjející sportovní aktivity pak nabízely divákům nové vzrušující podívané, které stimulovaly jejich zájem a stávaly se stále oblíbenějšími. Sport přitom jako moderní typ podívané do určité míry smazával třídní rozdíly mezi jednotlivými vrstvami, které najednoujevily podobný zájem o tentýž sportovní výkon.

Při podrobnějším zkoumání fenoménu je ale zřejmé, že pasivní sport se skládá z více různých přístupů k podívané. Nárazové sledování vzrušujících sportovních výkonů na poutích nebo v cirkusech se výrazně liší od způsobu sledování sportu moderními fanoušky, kteří přímo vyhledávají konkrétní sportovní událost. Vedle pasivního diváctví se tak rozvinulo vyhraněné fanouškovství, které se projevovalo především aktivním zájmem o daný sport a představovalo specifický způsob trávení volného času. Fanoušek byl nejen pasivním divákem, který čas od času přihlížel sportovní události, ale o sport se aktivně zajímal. Mezi zájemci o sportovní podívanou patřil většinou k těm poučenějším, kteří si uvědomovali určitý sportovní kontext dané události. Klíčový byl také jeho citový vztah nejen k danému sportu, ale především ke sportovním týmům či klubům, se kterými se sebeidentifikoval. Z toho důvodu se dlouhodobé fanouškovství utvářelo spíše u kolektivních sportů, u kterých se fanoušci snadněji identifikovali s klubem, a nezáleželo jim tolik na tom, kdo ho zrovna reprezentuje. Značné popularitě se těšili i jednotliví sportovci jak kolektivních, tak i individuálních sportů, které fanoušci obdivovali a podporovali, dlouhodobá sebeidentifikace ale fungovala spíše u klubů. Kolem fanouškovství se utvářela specifická subkultura, která vytvářela systém symbolů, jazyka a chování.¹²⁰² Soutěživost a bojová povaha sportu umožňovaly do zápasů vkládat i napětí pramenící z jiných

Hanuš: Vývoj českého cirkusu od nejstarších dob do 50. let 20. století a jeho dokumentace ve sbírce Národního muzea. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, roč. 49 (2011), č. 2, s. 49–64.

¹²⁰¹ JORDAN, Hanuš: Vývoj českého cirkusu od nejstarších dob do 50. let 20. století a jeho dokumentace ve sbírce Národního muzea. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, roč. 49 (2011), č. 2, s. 49–64.

¹²⁰² CRAWFORD, Garry: *Consuming Sport. Fans, Sport and Culture*. Routledge, London / New York 2004, p. 19–21.

zdrojů než z pouhého sportovního zápolení.¹²⁰³ Rychle se proto stával prostorem pro nacionální napětí, souboje národů, ale také hlasem utlačovaných, například ve Spojených státech amerických plnil tuto roli pro obyvatele černé pleti box.¹²⁰⁴ Významnou roli sehrával sport také například v Indii, kde sloužil jako určitý typ sebeidentifikace s náboženskými, sociálními i politickými proudy v indické společnosti a vývoj tamní fanouškovské obce do určité míry odrážel i složitý vztah místního obyvatelstva k britským kolonistům.¹²⁰⁵ Ve střední Evropě se do sportovního fandění výrazně projektovaly nacionální vášně, v českých zemích se promítalo nejen napětí mezi slovanskými a německými etniky, ale bylo živnou půdou i pro antisemitismus a potencionální násilí. Výrazně s tímto rysem fanouškovství a obecně se sportovní kulturou ve 30. letech pracoval i nacistický režim v sousedním Německu, když dbal na vytváření sportovních vzorů, které měly být obdivovány německým publikem a řada sportovních utkání a zápasů pomáhala vyvolávat nenávisť vůči některým skupinám obyvatelstva. Na mezinárodním poli pak byla některá utkání mezi československými a německými sportovci vnímána jako souboj demokracie a nacismu. Neomezovalo se to ovšem jen na československé sportovce, symbolickou roli měl například boxerský zápas Maxe Schmelinga proti Joe Luisovi nebo utkání německého tenisty Gottfrieda von Cramma ve finále Wimbledonu.¹²⁰⁶

Rozvoj pasivního sportu a zejména fanouškovství v meziválečném období tak výrazně ovlivňoval atmosféru ve společnosti, a proto byl jako svébytný fenomén zkoumán nejen z psychologické, ale také sociologické a historické perspektivy. I z pohledu seberealizace ve volném čase představuje fanouškovství nesmírně atraktivní téma, které umožňuje klást řadu otázek. Zatímco aktivní sport se již v meziválečné době mohl stát předmětem výdělečné činnosti, aktivity fanoušků se už svou podstatou odehrávaly ve volném čase. Proto tato volnočasová aktivita představuje vhodný příklad pro úvahy o seberealizaci ve volném čase, do které se navíc značně promítaly i dobové postoje, zkušenosti a nálady. S ohledem na vývoj sportu v českých zemích se však zdá, že fanouškovská kultura, která by mohla být podrobena většímu zkoumání, se v meziválečném období vyvinula jenom kolem fotbalu. Nelze popřít živý divácký zájem i o další sporty, zejména box lákal značně vysoké počty diváků. Při srovnání divácké základny boxu a fotbalu je ale patrné, že zatímco fotbal splňoval roli kulturního

¹²⁰³ MANGAN, J. A.: *Tribal Identities. Nationalism, Europe, Sport.* University of Strathclyde, London / Portland 1996 (reprint 2002).

¹²⁰⁴ RUNSTEDTLER, Theresa: *Jack Johnson, Rebel sojourner. Boxing in the Shadow of the Global Color Line.* University of California Press, Berkeley 2012.

¹²⁰⁵ SEN, Ronojoy: *Nation at Play. A History of Sport in India.* Columbia University Press, New York 2015, p. 94–136.

¹²⁰⁶ ERENBURG, Lewis A: *The Greatest Fight of Our Generation. Louis vs. Schmeling.* Oxford University Press, 2007, p. 134–165; FISCHER, Marshall Jon: *Ich spiele um mein Leben. Gottfried von Cramm und das beste Tennismatch aller Zeiten.* Osburg Verlag, Berlin 2009, s. 11–56.

fenoménu, jehož sledováním se řada lidí mohla seberealizovat, box sice vytvářel hvězdy a vzory, v zásadě ale plnil jenom roli nárazové, byť někdy velmi prestižní a vzrušující podívané.¹²⁰⁷ Podobně i další sporty krátkodobě generovaly velké hvězdy nebo lákaly vysoké počty diváků a omezené počty skutečných fanoušků, v porovnání s fotbalem ale měly dlouhodobě slabší rezonanci. To platilo třeba i o později nesmírně oblíbeném hokeji. Populární rozhlasový komentátor Josef Laufer ve svých vzpomínkách sice představil sledování a prožívání hokeje jako svoji životní vášeň,¹²⁰⁸ ta byla ale ve 20. a 30. letech do jisté míry výjimečná, protože hokej se s ohledem na nedostatečné zázemí hrával vlastně jen v době, kdy mu počasí přálo, zatímco fotbalové zápasy se konaly v podstatě celý rok. Malý počet zápasů a nejistota, jestli se vůbec bude hrát, vedly k tomu, že fanouškovská obec se kolem hokeje ještě příliš nevytvořila a jednou za čas přicházely jen vlny euforie při úspěchu československých reprezentantů. Naopak běžně řada fotbalových přívrženců své sympatie ke klubu přenášela i na jiné sporty, proto například fanoušci fotbalové Sparty přáli i spartánským tenistům nebo atletům a Slávisté vedle fotbalu svoji lásku ke Slávii předávali i na Veslařský klub Slavia nebo na Atletický sportovní klub Slavia. Přirozeně se také část hokejových příznivců v Praze rekrutovala z fanoušků Sparty nebo Slavie, kteří v zimě zašli na hokej. Podobným způsobem se zájem o klub transformoval i v dalších městech.

V zásadě se v meziválečném období profilovalo několik diváckých skupin. Pasivní diváci, kteří navštěvovali různá sportovní utkání a závody bez jasných dlouhodobých preferencí, a slibovali si od toho spíše zajímavý zážitek. Potom existovala skupina vyhraněných fanoušků, kteří náruživě sledovali svůj konkrétní sport, z nichž nejpočetnější byla skupina fanoušků fotbalových. Za třetí skupinu lze považovat takové pasivní konzumenty sportu, kteří konzumují jako fanoušci více sportů najednou. Tito fanoušci, kteří se objevili například ve filmu *Dokud máš maminku*,¹²⁰⁹ pasivně sledovali velké množství sportů, a svoji vášeň tak vlastně kumulovali. Je přitom obtížné říci, k jakému sportovnímu odvětví věnovali svůj největší zájem. Často se ale zajímali i o fotbal, a proto se o nich bude mluvit v souvislosti s fotbalovými fanoušky. Právě fenoménu fotbalových fanoušků v českých zemích a jejich cesty k seberealizaci budou věnovány následující řádky.

¹²⁰⁷ BYK, Jan: Sportovní návštěvy. Přítomnost, roč. 5, č. 16 (26. 4. 1928), s. 252–254.

¹²⁰⁸ LAUFER, Josef: Hokej, můj osud. Mladá fronta, Praha 1960.

¹²⁰⁹ *Dokud máš maminku*, režie Jan Svíták, 1934.

4.5.2. Příklad seberealizace ve fanouškovství – fotbal

4.5.2.1 *Fanoušek a jeho život*

Fotbalové fanouškovství mělo značnou rezonanci ve společnosti nejen v českých zemích, ale stalo se fenoménem ve většině evropských států. Nejdříve se fanouškovská kultura projevila ve Velké Británii, kde se fotbal stal důležitou součástí místních komunit již během druhé poloviny 19. století a kolem místních fotbalových klubů se pak vytvořila specifická subkultura znaků, vlajek, písní a legend. Výrazným rysem také bylo přihlášení se příslušníkům dané komunity ke konkrétnímu klubu, což přinášelo nejen přijetí mezi stejně smýšlející fanoušky, ale také rivalitu s konkurenčním klubem a jeho příznivci.¹²¹⁰ Koncem 19. století se fotbal šířil po celé Evropě a krátce poté začaly vznikat první skupiny fanoušků podporující své týmy. S přibývajícím počtem příznivců bylo zřejmé, že lidé chtěli tuto hru nejen hrát, ale také ve velkých počtech sledovat a měli tendenci ji prožívat i mimo hřiště a přikládat jí význam i ve svém každodenním životě.¹²¹¹

V českém prostředí, kde se fotbal začal šířit v 90. letech 19. století, se již v období před první světovou válkou proměnil z lokální zábavy malého množství sportovců v masově oblíbenou hru.¹²¹² Počátkem dvacátých let již fotbal hrálo velké množství hráčů a existovala stabilní fanouškovská základna. Ta měla velkou tradici zejména v Praze, kde se příznivci kopané již jednoznačně identifikovali se svými kluby, zvykli si platit vstupné, vytvářeli si kolektivní paměť spojenou s oblíbenými kluby a rodila se vzájemná rivalita.¹²¹³ Podobný proces, byť s mírným zpožděním, proběhl i v dalších městech¹²¹⁴ a fotbal se stal bezpochyby nejpopulárnějším sportem co do počtu aktivních hráčů i diváků. Poměrně brzy se začala hrát i utkání buď s celky jiné národnosti, nebo přímo se zahraničními mužstvy a do zápasů se tak začaly projektovat různé stereotypy o cizích národech a také národní hrdost. Stejně jako v jiných zemích si i zde lidé prostřednictvím úspěchu ve sportu zvyšovali národní

¹²¹⁰ HUGGINS, M.: *The Victorians and Sport*, p. 191–198.

¹²¹¹ McFARLAND, Andrew: *Building a Mass Activity: Fandom, Class and Business in Early Spanish Football*, in: BROWN, Sean (ed): *Football Fans Around the World. From Supporters to Fanatics*. Routledge, London / New York 2007, p. 205–220.

¹²¹² Zájem diváků o fotbalové zápasy v Praze skokově narostl již v posledních letech před první světovou. PELC, Martin: *Kopaná jako podívaná. Fotbalové diváctví v Praze před první světovou válkou*, in: BENDOVIČ, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): *Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století*. Academia, Praha 2021, s. 83–95.

¹²¹³ KUŽEL, P.: *Společensko-ekonomické proměny spolků „v kopaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou*, s. 81–92.

¹²¹⁴ Výrazné to bylo zejména v Brně nebo v Plzni, kde vedle sebe existovalo velké množství konkurenčních týmů. Martin Pelc přinesl důkazy o formování fanouškovské základny před rokem 1914 i v Opavě. PELC, Martin: *Struktury opavského sportu 1850–1938*. Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd, Opava 2009, s. 79.

sebevědomí¹²¹⁵ a sport svým způsobem pomáhal emancipaci národa.¹²¹⁶ Pozice fotbalu byla a v mnoha případech stále je při vytváření sebeidentifikace národa natolik silná, že Liz Crolley a David Hand se mohli ve své studii o fotbale zamýšlet nad povahou jednotlivých národů prizmatem jejich fanouškovství a přispět tak k úvahám o evropské identitě.¹²¹⁷ Jak naznačoval i Abraham H. Maslow, touha po tom někam patřit se řadí mezi důležité potřeby člověka a tvoří určitý předstupeň k cestě za seberealizací. V tomto smyslu sehrávalo fanouškovství již v meziválečném období klíčovou roli při hledání seberealizace, když nabízelo dostatek možností začlenit se do kolektivu, v jehož rámci se mohl člověk seberealizovat. V praxi to přitom výrazně ovlivňovalo i společenskou atmosféru první republiky, protože fanouškovství jako oblíbená volnočasová činnost proměňovalo chování části společnosti. Společná fanouškovská mentalita mohla například sehrát důležitou roli i při oslovování voličů ve volbách.¹²¹⁸ Společné vidění světa, postoje a mentální nastavení některých fanoušků napříč společnostmi bylo tak zřejmé, že již doboví pozorovatelé se snažili vypořádat jejich společné vlastnosti. Vzhledem k jejich rostoucímu počtu nebylo možné je přesně vystihnout, přesto se objevovaly různé úvahy o jejich povaze, například že mezi fanoušky je nejvíce žvanilů a prázdných šovinistů.¹²¹⁹

Sledování fotbalu začalo významně ovlivňovat životní styl a množství lidí právě v tom nacházelo vlastní seberealizaci. O tom, jak se to projevovalo, se dozvídáme především z dobového tisku a publicistických prací, cenným pramenem jsou také vzpomínky fotbalistů, okrajově se zmínky o fandění fotbalu objevují i ve vzpomínkách osob z jiného než sportovního prostředí, například vědců nebo umělců. Naopak archivní prameny o fungování fanouškovských komunit vypovídají jen málo, výjimkou jsou různé trestní kauzy. O to cennější jsou dobová umělecká díla, která někdy možná v nadsázce tematizovala fenomén fanouškovství a snažila se zachytit některé základní rysy chování fotbalových přívrženců. Mezi těmito díly

¹²¹⁵ MCDAVETT, Patrick F.: *May the Best Man Win. Sport, Masculinity, and Nationalism in Great Britain and the Empire 1880–1935*. Palgrave Macmillan, New York, 2008.

¹²¹⁶ WAIC, Marek: *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*. Karolinum, Praha 2013.

¹²¹⁷ CROLEY, Liz – HAND, David: *Football and European Identity. Historical Narratives Though the Press*. Routledge, London / New York 2006.

¹²¹⁸ Tato úvaha se objevila v časopise *Přítomnost* po parlamentních volbách na podzim 1929. Autor spojil úspěch politického uskupení Jiřího Stříbrného Liga proti vázaným kandidátním listinám s jeho cílením na nespokojené voliče z řad fotbalových fanoušků. Ostatně nejvíce hlasů získal právě v pražských čtvrtích s množstvím fotbalových fandů. JIRÁNEK, Miloš: *Sport prostředkem k mandátům. Přítomnost*, roč. 6, č. 45 (14. 11. 1929), s. 706–707. Za zmínku stojí, že Jiří Stříbrný sázel na podporu fotbalových fanoušků již o dva roky dříve v komunálních volbách do pražského zastupitelstva, když na kandidátku své nové strany vzal oblíbeného fotbalistu Karla Peška-Kád'u. Možná i díky tomu přitáhl dostatečnou pozornost a získal dva mandáty. *Sportovec Kád'a Pešek kandiduje na listině strany Slovanských socialistů na místě osmém. Národní politika*, roč. 45, č. 266 (27. 9. 1927), s. 3; *Úřední výsledky voleb. Národní politika*, roč. 45, č. 287 (18. 10. 1927), s. 2.

¹²¹⁹ HERMANN, A: *Typy mladých lidí*, s. 637–638.

hraje mimořádnou roli humoristický román Karla Poláčka *Muži v offsidu*, ale využít lze i řadu dalších beletristických děl.¹²²⁰ Za zmínku stojí i řada tehdejších filmů, které se fanouškovství mnohdy věnovaly jen marginálně, přesto se snažily zobrazit fanoušky jako specifický dobový fenomén. Vypovídací hodnotu mají i některé písně akcentující oblibu jednotlivých klubů, fotbalových hvězd i samotného fotbalu. S ohledem na sportovní úspěchy a popularitu pražských klubů se postřehy o komunitě fanoušků z větší části týkají především obyvatel Prahy, některé podobné rysy lze ale najít napříč republikou.

Fanouškovská kultura se počátkem 20. let v českém prostředí již dostatečně etablovala, svědčilo o tom užívání pojmu fanoušek, označení pro horlivé nadšence, často zaujaté stoupence některého sportovního klubu nebo nějakého druhu zábavy. Pojem se vztahoval nejen na fotbalové příznivce, ale i na další horlivce, např. fanoušek sportovní, filmový, automobilový, rozhlasový apod., a fanoušci byli chápáni především jako vášniví straníci. Samotné slovo fanoušek se pravděpodobně odvodilo od slova fanatický¹²²¹ podobně jako v angličtině, pro fotbalovou terminologii naprosto klíčový jazyk, kde se pro označení sportovních nadšenců používá slovo „fan“. V češtině se „fan“ nebo „fanatický“ transformovalo do slovesa fandit a na podstatná jména fanda a fanoušek, čímž ale zároveň připomínalo jméno František. To mohlo sehrát určitou roli v tom, že bylo zpočátku vnímáno spíše pejorativně a sami fanoušci toto označení proto odmítali, často si dokonce nadávali do „fandů“. Dbová tvorba proto zachycuje celou řadu situací, kdy se fanoušci navzájem přesvědčují, že nejsou fandové, ale objektivní pozorovatelé. Známé jsou zejména některé situace z humoristického románu *Muži v offsidu*, ve kterém pan Načeradec důrazně odmítá, že by byl „fanouš.“¹²²² Negativní spojení s fandovstvím se ozývalo například také v dobové písni *Sparta–Slavia*, kde zaznívalo: „*Staré že dí naučení, fandou být, že dobře není, má to v sobě jeden hák, že bys přišel o kejhák.*“¹²²³ Nejběžnějším typem fotbalových sporů u soudu ostatně byly žaloby pro urážku na cti fanoušků, kteří se pohádali na hřišti.¹²²⁴ Vzhledem k tomu, jak často se pojmy fanoušek, fanoušci a fandové používaly, se ale negativní nádech těchto slov pozvolna stíral a sportovní příznivci ho časem přijali.¹²²⁵

¹²²⁰ Např. BURIAN, Vlasta: *Klub fotbalových panen. Mecenáš z Chicaga. Humoristický román*. 2. vydání (poprvé 1937), agentura Tip Š, Akropolis, Praha 1991.

¹²²¹ OBERPFALCER, František: *Přezdívky větného původu*. *Naše řeč*, roč. 9 (1925), č. 7, s. 202–203.

¹²²² POLÁČEK, Karel: *Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců*. 8. vydání. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 30.

¹²²³ RUBÍN, Ivo: *Sparta–Slavie. Časová písnička pro všechny fanoušky*. J. Gollwell, Praha 1928.

¹²²⁴ PEŠEK, K.: *Kád'a na fotbalovém hřišti*, s. 33.

¹²²⁵ SCHEINOST, F.: *Slavné postavy naší kopané*, s. 273.

Fanatičnost fotbalových fanoušků znamenala především velké zaujetí pro věc a bytostné přesvědčení o její správnosti. Fotbaloví fanoušci prosluli tím, že především verbálně hájili své kluby nebo oblíbené hráče před ostatními a snažili se jim vysvětlit, že jedině oni mají pravdu, přičemž ovšem vydávali své názory za objektivní pohled na danou sportovní situaci. Intenzivní až fanatický zájem o věc vnímaný jako jedna ze základních charakteristik fanoušků zároveň souvisí s touhou se něčím seberealizovat. Fandění anebo někdy jen podpora klubu pro ně představovalo činnost, které byli ochotni obětovat finance a řídit podle ní svůj volný čas a čas rodiny. Ve sledování svého oblíbeného sportu nacházeli uspokojení, zapomínali na strasti každodennosti a v podpoře svých klubů často nacházeli smysl, který zároveň posiloval jejich přesvědčení o vlastním významu ve společnosti.¹²²⁶

Ve sledované době se přirozeně ozývaly hlasy, že pasivní sledování sportu je pro národ škodlivé, protože jeho popularita výrazně ovlivňuje většinovou společnost a veřejný prostor.¹²²⁷ Zdálo se, že zájem o sport odvádí mladé od zájmu o politiku, ale často to tak vůbec nebylo, protože řada příslušníků by se o politiku nezajímala ani v případě, kdyby se sportu nevěnovala. Fanouškovství ale navíc negativně rozdělovalo společnost na více různých táborů, což zejména starší generace vyžadující jednotu národa nesla negativně. Komunisté se zase obávali, že sympatie o klub vytlačuje třídní vědomí a klade výše příslušnost k fanouškovskému táboru než k vlastní třídě. Kritika mířila také na fotbalové kluby, které v rozporu s představou o ušlechtilosti sportu udělaly z fotbalových zápasů předmět podnikání, vybíraly vstupné, platily hráče a pořádaly za účelem zisku zájezdy do ciziny. Díky těmto aktivitám, kterými se funkcionáři snažili především zaujmout diváka, se rozšiřoval okruh pasivních diváků a příznivců sportu, kteří již sami o sobě žádný sport nevykonávali a nezvyšovali si tělesnou odolnost, ale jeho sledováním „pouze“ relaxovali. Kritici zapomínali ovšem na to, že i pasivní prožívání sportu mělo svoji roli pro odpočinek a osvěžení člověka. Mnozí fanoušci ostatně osudy svého oblíbeného klubu silně prožívali a často při něm zapomínali na problémy pracovního života. Zejména u některých fotbalových příznivců lze mluvit i o seberealizaci prostřednictvím „fanouškovství“, když se během sledovaného sportovního utkání dostatečně vybouřili a svým způsobem uspokojili množstvím emocí.¹²²⁸ Dění na hřišti nabízelo napětí a dramatičnost, která lidem ve všedním každodenním životě chyběla,¹²²⁹ přičemž sami diváci v hledišti se až na výjimky nedostávali do žádného ohrožení. Navíc vysoká návštěva na

¹²²⁶ CRAWFORD, G.: *Consuming Sport. Fans, Sport and Culture*, p. 19–21.

¹²²⁷ TEJKAL, Josef: *Opium lidu*. *Křesťanská revue*, roč. 10, č. 5 (15. 2. 1937), s. 139–146; *SPORTIVUS: Za kulisami našeho footballu*. *Přítomnost*, roč. 13, č. 40 (7. 10. 1936), s. 637–640.

¹²²⁸ HRADEC, Karel: *Fanouškové*. *Československá republika*. *Pražské noviny*, roč. 253, č. 7 (8. 1. 1932), s. 1–2.

¹²²⁹ URBAN, Jaroslav: *O fotballu*. *Sportsman*, roč. 5, č. 226 (20. 6. 1923), s. 2.

stadionu vytvářela jedinečnou atmosféru davu se svými specifiky, která mnohé návštěvníky dokázala strhnout.¹²³⁰ Fanouškovství v sobě spojovalo víru v něco, co přinášelo radost i určitý typ sebeobětování a v podobném duchu to hodnotila i dobová publicistika, která fotbalového fanouška charakterizovala jako toho, který „vystává na všech hřištích neděli co neděli, ať je teplo nebo zima, ať svítí slunce, nebo padá sníh či prší. On to je, který pomáhá všem klubům k jejich ziskům a on to je, který vlastně je sloupem kopané a ostatních 'podružných' sportů ve všech zemích. Neboť fotbaloví fanoušci jsou ti největší vytrvalci a oni již snesou pomalu víc, než je v mezích slušnosti a lidské možnosti.“¹²³¹

Příslušnost k fanouškovské komunitě se hrávala důležitou roli v životním stylu, který se právě sledování fotbalu v různé míře podřizoval. Fanoušci pravidelně navštěvovali zápasy svých týmů o nedělích, někteří příznivci vyjížděli se svým oblíbeným týmem i k venkovním utkáním.¹²³² Sportovní výsledky se stávaly oblíbeným tématem hovorů¹²³³ a někdy fungovaly jako nezávazné téma ke konverzaci.¹²³⁴ Příznivci, dokud ještě zápasy v zahraničí nevysílal rozhlas, si v neděli večer volali do redakcí novin a zjišťovali sportovní výsledky, aby je znali co nejdříve. Deníky proto musely mít v neděli večer pro tyto případy speciální telefonní službu.¹²³⁵ V neděli večer se o nejnovějších výsledcích debatovalo na ulicích, v hospodách a v kavárnách,¹²³⁶ pro některé skalní příznivce se výsledky a hra stávaly ústředním tématem hovorů, kterému se věnovali v kancelářích, v tramvaji nebo v obchodě po celý týden. Fanoušci nejenže sledovali samotná utkání, ale také zjišťovali novinky z klubu i detailní informace o samotných sportovcích a ve svých znalostech se vzájemně trumfovali.¹²³⁷ Mládež znala do podrobností sestavy všech možných mužstev, sledovala s napětím ligu, a jak Jaroslav Žák dodával: ... *navzájem se fackuje pro větší slávu svého oblíbeného klubu.*¹²³⁸ Mnozí fanoušci prodělávali se svými kluby dobré i zlé časy.¹²³⁹ Humorně to popisoval například Karel Poláček

¹²³⁰ VEREŠČAK, S.: Proč lidé chodí na fotbal? Přítomnost, roč. 5 (1928), č. 38, s. 606.

¹²³¹ HRADEC, K.: Fanouškové, s. 1–2.

¹²³² POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 125; ŠTORKÁN, K.: Když chytal Plánička, s. 145.

¹²³³ ŘEZÁČ, Václav: Rozhraní. Díl II. Lidové noviny, Brno 1944, s. 89–90. Např. v povídce E. Basse byla znalost o nedělním zápase považována za nutnost. „*Ráno přijde k pumpě kolega Dynalkol, kolega Vacuum, kolega Shell, kolega Mogul, začne se rozprávka a já ani nebudu vědět, či noha to vsítla.*“ BASS, Eduard: Nová kariéra, in: BASS, Eduard: Povídky. Československý spisovatel, Praha 1965, s. 45–49.

¹²³⁴ VACHEK, Emil: Žil jsem s cizinkou. 5. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1959, s. 12.

¹²³⁵ Pražský sportovní národ. Rovnost, roč. 41, č. 102 (14. 4. 1925), s. 2.

¹²³⁶ Tělovýchova a sport. Včerejší neděle. Československá republika, roč. 245, č. 104 (14. 4. 1924), s. 3–4; POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 37–40.

¹²³⁷ HRADEC, Karel: Fanouškové, s. 1–2; POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 194–196; Tento způsob života potvrzují i sociologické výzkumy z pozdější doby, kdy se fanouškovská základna ještě zvětšovala a rozvoj rozhlasu a později televize umožnily ještě větší vliv sportu a fandění na každodenní život. Srov. CRAWFORD, G.: Consuming Sport. Fans, Sport and Culture, p. 25, 105–111.

¹²³⁸ ŽÁK, J.: Študáci a kantoři, s. 93.

¹²³⁹ ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 46.

na příběhu o věrnosti Unionu Žižkov,¹²⁴⁰ obětavost fanoušků ale také zachraňovala i některé kluby před krachem, například koncem 30. let bankrotující Moravskou Slavii.¹²⁴¹

Někteří zapálení příznivci dokonce vyjížděli se svými týmy do zahraničí, aby je podpořili. V roce 1922 si jeden pár novomanželů vybral jako svatební cestu zájezd SK Slavia Praha do Španělska a Švýcarska.¹²⁴² Výjezdů do ciziny postupně přibývalo, rozhlasový komentátor Josef Laufer například vzpomínal, jak množství fanoušků z různých koutů republiky dorazilo do Vídně podpořit fotbalovou Spartu na zápas ve středoevropském poháru.¹²⁴³ Díky úspěchům českých mužstev na mezinárodním poli i československé reprezentace na mistrovství světa v roce 1934 se zájem o fotbalová utkání ještě zvyšoval, a s tím rostla i touha vyjet do ciziny a být osobně u dalších úspěchů. Jasně se to projevilo v roce 1935, kdy na finále Středoevropského poháru dorazilo do Budapešti kolem 5000 fanoušků pražské Sparty.¹²⁴⁴ Mezi nadšené fanoušky patřil například bývalý fotbalový soudce Herman, který dle vzpomínek své dcery Ljuby Hermanové podnikl s českými fotbalisty cesty do Rakouska, Maďarska i Švýcarska, kde mohl uplatnit své jazykové schopnosti a své zájmy o kopanou spojit i s poznáním cizích zemí.¹²⁴⁵ Cestování do větších dálek však vyžadovalo vedle jazykových schopností i dobré finanční zázemí. Mnohem častěji proto fanoušci o podobném výjezdu se svým týmem do zahraničí spíše snili, v pozdějších letech alespoň mohli poslouchat přenosy z některých zahraničních zápasů v rozhlase.¹²⁴⁶

Přístup mnohých skalních fanoušků k pasivnímu sportu byl tak vlastně poměrně aktivní, protože se iniciativně věnovali sledování zápasů jako svému koníčku. Navíc je třeba brát v úvahu, že v týdnu mívali volnou jenom neděli, jejíž podstatnou část věnovali právě sledování fotbalu. Mnozí z nich také navštěvovali tréninky svých týmů, aby se účastnili života svého klubu, případně si mohli popovídat s některým z hráčů nebo s trenéry. Mnohdy dokonce doufali, že se jim podaří svou radou nebo postřehem pomoci týmu k dalším vítězstvím.¹²⁴⁷ Většina fanoušků se přitom považovala za takřka „*dokonalého odborníka*“¹²⁴⁸ a vzájemně se utvrzovali v názorech na dané události a hledali vlastní úlohu v příběhu milovaného klubu. Žili

¹²⁴⁰ POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 122–126.

¹²⁴¹ webové stránky SK Moravská Slavia – fotbal.cz. Historie Morendy. Část II. Od prvních úspěchů po okupaci. (<https://www.skmoravskaslavia-fotbal.cz/l/cast-ii-od-prvnich-uspechu-po-okupaci/>), vyhledáno 19. 12. 2020.

¹²⁴² SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 33–34.

¹²⁴³ LAUFER, Josef: 50 let v našem sportu. Mladá fronta, Praha 1955, s. 124–127.

¹²⁴⁴ rt: Za Spartou do Pešti. Lidové noviny, roč. 443, č. 452 (9. 9. 1935), s. 3.

¹²⁴⁵ HERMANOVÁ, Ljuba – SUCHÝ, Ondřej: ... a co jsem ještě neřekla. Melantrich, Praha 1993, s. 29.

¹²⁴⁶ VACHEK, E.: Žil jsem s cizinkou, s. 12; POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 77–80; PELC, M.: Rozhlasové reportáže Josefa Laufra z mistrovství světa ve fotbale 1934 a jejich ohlas v Československu, s. 21–31.

¹²⁴⁷ SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 128–129; SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 70, 108.

¹²⁴⁸ SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 128–130.

společnými zážitky z jednotlivých zápasů, z očekávání budoucího a vzpomínáním na minulé. Řada fanoušků proto část života prožívala v této specifické komunitě, kde se setkávali lidé z různých vrstev společnosti a různých profesí se stejným zájmem o klub a fotbal, což jen podporovalo proces vzájemného prolínání společenských vrstev v české společnosti. Výrazně se to projevilo v roce 1934 v souvislosti s Mistrovstvím světa ve fotbale, kdy se vytvářela určitá národní pospolitosť semknutá kolem úspěšného týmu československých fotbalistů. Potenciál výrazně proměnit každodennost fanouškovství měl vznik sázkových kanceláří v roce 1934, ty ale příliš dlouho nevydržely.¹²⁴⁹

Osobní angažování fanoušků pro klub bylo někdy skutečně enormní, podle vzpomínek funkcionáře Sparty Ferdinanda Scheinosta například jeden fanoušek, majitel textilního velkoobchodu, k sobě do obchodu zval hráče a dával jim něco ze svého zboží.¹²⁵⁰ V roce 1928 fanoušci dokonce odklidili přes noc napadlý sníh, aby se mohl uskutečnit mistrovský zápas jejich týmu.¹²⁵¹ Mnozí fanoušci své oblíbence doslova hýčkali, což mělo někdy negativní vliv na hráče, kteří si navykli na specifický životní styl, který po skončení profesionální kariéry nemohli udržet.¹²⁵² Ve 20. letech se také vyprávělo, že jeden fanoušek Slavie slíbil hráči Josefu Sedláčkovi za každý gól, který vsítí konkurenční Spartě, 5 kg másla a sádla, což mělo na konci první světové války značnou váhu.¹²⁵³ Přirozený obdiv k některým hráčům se pak projevil nejen vysokými návštěvami na jejich zápasech,¹²⁵⁴ ale i hojnou účastí na pohřbech předčasně zemřelých hráčů, např. Karla Steinera v roce 1934, jehož význam byl připomenut i ve filmu *Klapzubova XI.*,¹²⁵⁵ nebo mladého Jaroslava Poláčka, jehož pohřeb v lednu 1927 se stal přímo manifestací věrnosti klubu.¹²⁵⁶ V některých případech proto seberealizace fanouškovstvím dosahovala vrcholu, protože konkrétní aktéři podřizovali této vášni nejen vlastní volný čas, ale také čas celé rodiny, způsob vyjadřování,¹²⁵⁷ vztahy s ostatními lidmi nebo názory na věci mimo kopanou. S ohledem na některé projevy fanoušků proto část kritiků tvrdila, že fanoušek je patologickým jevem společnosti.¹²⁵⁸

¹²⁴⁹ PELC, Martin: Počátky sázkových kanceláří v Československu v letech 1934–1936. *Moderní dějiny*. Časopis pro dějiny 19. a 20. století, roč. 27 (2019), č. 2, s. 185–202.

¹²⁵⁰ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 108.

¹²⁵¹ JENŠÍK, M. – MACKŮ, J.: *Kronika českého fotbalu*. I. díl – do roku 1945, s. 291–292.

¹²⁵² BORECKÝ, V.: Klady a nedostatky profesionálního footballu a pobytu v cizině, s. 190–193.

¹²⁵³ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 107.

¹²⁵⁴ PEŠEK-KÁĎA, K. – HLAVA, W.: Dnes hraje Káďa, s. 75–76.

¹²⁵⁵ *Klapzubova XI.*, režie Ladislav Brom, 1938.

¹²⁵⁶ SCHEINOST, F.: Slavné postavy naší kopané, s. 185.

¹²⁵⁷ Fotbalovou mluvu předvedl například Theodor Pištěk v roli domovníka a fotbalového fanouška ve filmu *Manželství na úvěr*. *Manželství na úvěr*, režie Oldřich Kmínek, 1936.

¹²⁵⁸ JIRÁNEK, Miloš: Sport prostředkem k mandátům. *Přítomnost*, roč. 6, č. 45 (14. 11. 1929), s. 706–707.

4.5.2.2. *Fanoušci, členové klubů*

S rostoucím počtem příznivců se přirozeně proměňovalo i jejich sociální zařazení. Již dobový pozorovatel sledující pouť fotbalových příznivců pražské Sparty na finále Středoevropského poháru do Budapešti konstatoval, že, nic „*nezahrnuje tak široký okruh lidí bez rozdílu povolání, stavu, sociálního postavení, věku, ba i pohlaví...*”¹²⁵⁹ Tomu odpovídal i obraz fotbalu a jeho příznivců v dobové literatuře a filmu, ve kterých byli jako fanoušci často zobrazováni živnostníci, obchodníci,¹²⁶⁰ ale objevovala se i taková zaměstnání jako odhadce v zastavárně¹²⁶¹ nebo správce benzinové pumpy,¹²⁶² domovník¹²⁶³ zřizenci nebo úředníci.¹²⁶⁴ V humoristickém románu *Muži v offsidu* Karel Poláček zaznamenal, jak se na zápas mezi Slavii a Viktorií Žižkov sjížděli z celé Prahy živnostníci a bankovní a samosprávní úředníci a majitelé.¹²⁶⁵ Fotbalové zápasy navštěvovali také třeba i ředitelé středně velkých firem.¹²⁶⁶ Ve dvacátých letech ale do hledišť čím dál tím více proudili příslušníci nižších vrstev.¹²⁶⁷ Návštěva fotbalu se pro určité skupiny lidí stávala společenskou událostí a spojování jejich osoby s konkrétním klubem jim zajišťovalo pozici v rámci komunity, ve které se pohybovali.

Současná sociologie rozeznává sedm kategorií fanoušků s různými nuancemi od gaučových podporovatelů klubu sledující zápasy z gauče v televizi přes různé typy klubových přívrženců například na základě sociálních konotací, staromódní příznivce (veterány), občasně podporovatele, odmítače fandění až po příznivce napojené na klub a zaryté fanatiky.¹²⁶⁸ Teorie pracuje se znalostí konzumního sportu z počátku 21. století, některé kategorie však lze vztáhnout i na prvorepublikovou fanouškovskou obec. Už tehdy se objevovali občasní návštěvníci a podporovatelé klubu, kteří o svých sympatiích mluvili, ale na stadion reálně nechodili. Po prosazení rozhlasových sportovních reportáží se začala formovat i skupina příznivců, kteří nechodí na stadion, ale zápasy svých oblíbených klubů intenzivně prožívají doma u radiopřijímačů, což odpovídá dnešním televizním fanouškům. Sugestivní rozhlasové reportáže Josefa Laufra dokonce vedly k tomu, že zápasy poslouchali i lidé nemající do té doby

¹²⁵⁹ rt: *Za Spartou do Pešti*. Lidové noviny, roč. 443, č. 452 (9. 9. 1935), s. 3.

¹²⁶⁰ POLÁČEK, K.: *Muži v offsidu*, s. 156; BURIAN, V.: *Klub fotbalových panen*, s. 18.

¹²⁶¹ POLÁČEK, K.: *Muži v offsidu*, s. 60.

¹²⁶² BASS, E.: *Nová kariéra*, s. 45–49.

¹²⁶³ *Manželství na úvěr*, režie Oldřich Kmínek, 1936.

¹²⁶⁴ *Naše XI*, režie Václav Binovec, 1936; BURIAN, V.: *Klub fotbalových panen*, s. 13.

¹²⁶⁵ POLÁČEK, K.: *Muži v offsidu*, s. 156.

¹²⁶⁶ Karel Löbl (1925–2021) například vzpomínal, jak jeho otec, ředitel strojírenské firmy Havelka & Mesz, chodíval na fotbal na Slavii. LÖBL, Karel: *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*. Academia, Praha 2012, s. 27, 28, 33.

¹²⁶⁷ BASS, Eduard: *Módy pražské periferie*, in: BASS, Eduard: *Potulky pražského reportéra*. Nakladatelství J. Otto, Praha 1929, s. 36–45, (text z roku 1925); KUŽEL, P.: *Společensko-ekonomické proměny spolků „v kopaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou*, s. 82.

¹²⁶⁸ HANUŠ, Karel: *Sociologické aspekty komercializace fotbalu. Nástin problematiky*. *Historická sociologie*, roč. 2 (2010), č. 1, s. 31–61.

větší zkušenosti se sledováním kopané.¹²⁶⁹ Sportovních reportáží pak stále přibývalo a výrazně ovlivňovaly mladou generaci, která ještě po letech vzpomínala na komentování Josefa Laufra, jenž u nich probouzel zájem o sport.¹²⁷⁰ Pražské kluby se sice zpočátku stavěly proti tomu, aby jejich zápasy byly vysílány v rozhase, protože se báli menší návštěvnosti, ale brzy se ukázalo, že to nemělo vliv. Rozhlas naopak napomohl vytvořit větší fanouškovskou základnu i mimo hlavní město, kde si slavné pražské kluby nebo některé jejich sportovní osobnosti získávaly také své příznivce.¹²⁷¹ Nejednou se přitom poslech zápasu stával přímo kolektivním zážitkem. Například zápas mezi pražskou Spartou a italským Juventusem Turín měl u posluchačů nebývalou odezvu. „*Ve venkovských obcích, na náměstích a ulicích naslouchaly vysílání zápasu celé zástupy; podobně v Praze se zastavovaly shluky chodců před ampliony obchodníků radiovými přístroji,*“ uváděla publikace Prvních deset let československého rozhlasu.¹²⁷²

Některé události nasvědčují tomu, že existovali i diváci, které přitahovaly konflikty. Fanouškovství jako způsob seberealizace odpovídalo ve sledované době kategorii příznivců napojených na klub, kteří získávali v meziválečném období značnou váhu. Takoví fanoušci si pořizovali členské legitimace svých klubů, což jim dávalo pocit sounáležitosti s klubem. Z ještě nedokonalých statistik Československého svazu fotbalového z roku 1921 vyplývá, že kluby měly tehdy 50 335 členů (zdaleka ne všechny kluby ale dotazníky vyplnily, takže jich bylo ještě mnohem více). Mezi členy se rozlišovalo mezi činnými (mezi nimi fotbalisti a ti, kteří se věnovali v rámci klubu jiným sportům), jejichž počet činil přes 26 000 a mezi členy tzv. „jiných nežli činných“, kterých bylo již přes 23 000.¹²⁷³ Některí fotbaloví příznivci investovali do svých oblíbených klubů množství peněz, času i emocí, a proto pro ně členství znamenalo mnohem víc než jen pouhá příslušnost ke klubu,¹²⁷⁴ v zásadě ale členská legitimace vyjadřovala výhody za věrnost, většinou jisté místo na stadionu. Například v Západoslovácké župě fotbalové poskytovaly kluby majitelům asociačních legitimací slevy na dráhu.¹²⁷⁵ Sociologie tento vztah chápe jako sérii spotřebních praktik, fanoušek si za své peníze dopřává zábavu, zážitky, příval

¹²⁶⁹ PALLAUŠ, J. A.: Haló, zde redaktor Laufer!, s. 183–184.

¹²⁷⁰ Vzpomínky na poslech sportovních reportáží se objevují v množství paměti, srov. např. CÍSAŘ, Čestmír: Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara. SinCon, Praha 2005, s. 13; DOLEŽEL, L.: Život s literaturou, s. 18–19; LUKŠŮ, D. – PALÁN, A.: Stanislav Konopásek, s. 20.

¹²⁷¹ PEŠEK-KÁĎA, K. – HLAVA, W.: Dnes hraje Káďa, s. 69.

¹²⁷² PATZAKOVÁ, A. J. [= PATZAKOVÁ-JANDOVÁ, Anna]: Vývoj československého rozhlasu, s. 13–655, zvláště s. 457.

¹²⁷³ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 128.

¹²⁷⁴ SLEPIČKA, Pavel: Divácká reflexe sportu. Karolinum, Praha 2010, s. 49; BURIAN, V.: Klub fotbalových panen, s. 18.

¹²⁷⁵ Západoslovácká župa fotbalová. Lidové noviny, roč. 30, č. 171 (5. 4. 1922), s. 8.

požadovaných emocí a může si nakupovat různé klubové suvenýry.¹²⁷⁶ Už v meziválečném období ostatně fanoušci sbírali různé předměty spojené s klubem, jeho historií nebo s hráči, například plakáty, programy, vstupenky, odznaky, v humoristické poloze se pak setkáváme s tím, že sbírali také dresy svých idolů nebo dokonce jejich odhozené kopačky.¹²⁷⁷ Ve sledované době, kdy struktura soutěží ještě byla poněkud chaotická a hrálo se i mnoho přátelských utkání, často fanoušci usilovali o nalezení co nejzajímavějšího utkání, o kterém by pak mohli vyprávět ostatním. Jako sběratelé zážitků byli proto přirovnáváni k jiným sběratelům, např. bibliofilům nebo k vášnivým filatelistům.¹²⁷⁸ Zejména mladší fanoušci usilovali o autogramy obdivovaných hvězd.¹²⁷⁹ Zájem o fotbalové týmy a hvězdy ze strany fanoušků se proto stával i předmětem podnikání, bylo možné sbírat například fotky hráčů.¹²⁸⁰ Prostřednictvím kupovaných předmětů se upevňoval vztah příznivců ke svému klubu, kteří věřili, že mu tím pomáhají z finančních problémů. Vztah fanoušků ke klubu reflektoval i refrén písně Sparta versus Slavia, ve kterém zaznívalo: „*Fandové jsou vlastně jádro klubu, fandové se za klub umí prát, fandové maj ve všem velkou hubu, všemu rozuměj, však sami nic neuměj hrát.*“¹²⁸¹

Zároveň ale vztah ke klubu mnohdy vycházel z habituálních dispozic jednotlivců.¹²⁸² Proto mělo přihlášení se ke klubu značný význam i bez ohledu na materiální výhody. Nejširší fotbalová hráčská i fanouškovská základna se rozvinula na území tzv. Velké Prahy, nejpopulárnější pražské kluby registrovaly obrovské množství neaktivních členů, již počátkem 20. let měla Sparta 1400 a Slavia 1065 registrovaných přívrženců.¹²⁸³ Své fanouškovské základny měly ale i další pražské a mimopražské kluby. Často bývalo s jednotlivými kluby spojeno více nečinných členů než samotných sportovců. Nejpopulárnější brněnský klub SK Moravská Slavie čítala 753 příznivců¹²⁸⁴ a početné skupiny příznivců se objevovaly i v dalších větších městech, například v Ostravě dominovala SK Moravská Ostrava (dnes Baník Ostrava,

¹²⁷⁶ SADVOSS, Cornel: A Game of Two Halves. Football Fandom, Television and Globalisation. Routledge, London/New York 2003, p. 44–45.

¹²⁷⁷ BURIAN, V.: Klub fotbalových panen, s. 33–34. Sbíráni dresů se objevilo i ve filmu Klapzubova XI. z roku 1938, ve kterém právě sběratelská vášeň přítele Hájka (Jára Kohout) pomohla Klapzubákům k získání prvních dresů.

¹²⁷⁸ EDDIE: Několik kapitol o sportu, s. 778–782.

¹²⁷⁹ BRŮNA, Otakar – HEMELE, Ota: Sešívané legendy. Akcent, Třebíč 1998, s. 45.

¹²⁸⁰ BRŮNA, O. – HEMELE, O.: Sešívané legendy, s. 117.

¹²⁸¹ HARAPÁT, Jindřich – NEZMAR, Jan: Sparta versus Slavia. (Hudebnina). Nakladatelství Jindry Harapáta, Železný Brod 1933.

¹²⁸² SADVOSS, C.: A Game of Two Halves, p. 44–45.

¹²⁸³ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 104–105.

¹²⁸⁴ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 116.

400 příznivců).¹²⁸⁵ Velká fanouškovská základna fungovala například v Hradci Králové, kde tamní SK Hradec Králové registroval 710 nečinných členů a konkurenční SK Olympia Hradec Králové 367.¹²⁸⁶ V nedalekých Pardubicích hrálo 9 týmů, které si mezi sebou rozdělovaly téměř 900 příznivců (z toho nejpočetnější SK Pardubice 413 členů).¹²⁸⁷ V Plzni existovalo dokonce 18 týmů, díky čemuž byly skupiny příznivců poměrně malé, nejvyšší přízně dosáhla SK Olympia (340 nečinných členů).¹²⁸⁸ Počty příznivců potvrzovaly, že fanoušci se rekrutovali především z velkých měst, kde měli možnost pravidelně chodit na fotbalové zápasy každou neděli. V průběhu 20. let pak zájem o fotbal ještě vzrostl. I proto mohla Československá asociace fotbalová uvést, že k roku 1926 měla 100 000 členů, z toho 25 000 aktivních.¹²⁸⁹ Zbytek tvořili trenéři, různí funkcionáři, rozhodčí a právě fanoušci, kteří se hrdě hlásili ke svým klubům. Statistiky z následujících let potvrzovaly zvyšující se počet činných fotbalistů, na vysokém čísle se pohybovaly i počty členů, kteří nebyli sportovně činní. V roce 1932 už měly jednotlivé fotbalové svazy Československé asociace fotbalové (Československý svaz fotbalový, Deutscher Fussball-Verband, Magyar Labdarugók Szövetsége, Židovský svaz Fotbalový) dohromady přes 75 000 činných registrovaných členů, celkový počet členů se i s těmi nehrajícími se však blížil ke 300 000 členů.¹²⁹⁰

V hledišti fotbalových stadionů se mísili diváci z řad nižších i středních vrstev a v rámci obecnosti se proto střetávala nejen široká škála povah, ale i návyků a kulturních obzorů. I charaktery fanoušků zobrazované ve filmech nebo literatuře v zásadě odpovídaly představám o vztahu jednotlivých typů fanoušků ke klubu. Klíčovou otázkou ovšem je, do jaké míry jejich vztah ke klubu mohl umožňovat seberealizaci prostřednictvím fandění. To se týkalo těch, kteří své fandění intenzivně prožívali a kteří mnohdy utkáním přikládali mimořádnou důležitost. Právě u nich se výrazně projevovala i určitá rivalita s fanoušky jiných týmů, se kterými se hádali, hašteřili, nebo hecovali. Nejlépe dokumentovaná je ve vzpomínkách rivalita mezi tehdejšími nejlepšími týmy Spartou a Slavii a jejich příznivci. Tzv. pražské derby často měnilo „*uvážlivé a seriózní otce rodin v těžké fandý odhodlané k největším pošetilostem.*“¹²⁹¹ Přitom oběma mužstvům v době derby přáli i příznivci jiných týmů. S výsledkem derby se pak mnohdy

¹²⁸⁵ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 122.

¹²⁸⁶ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 112.

¹²⁸⁷ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 114.

¹²⁸⁸ NM – HM, ATVS, Sbírnka Fotbal, k. 2, inv. č. 64, PETRŮ, Karel (ed.): Ročenka Československého svazu fotbalového 1921. Československý svaz fotbalový, Praha 1922, s. 88.

¹²⁸⁹ Ročenka Československé republiky. Roč. 6. Praha 1927, s. 359.

¹²⁹⁰ Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1934, s. 207.

¹²⁹¹ ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 86.

pojilo vzájemné provokování fanoušků, příznivci poraženého týmu dostávali například soustrastné telegramy, vtipné básničky a písničky.¹²⁹² Téma se mnohdy přetřásalo i na pracovištích, fotbalista Ladislav Ženíšek vzpomínal, že fanoušci prohraného týmu v pondělí po derby dostávali od kolegů z legrace miniaturní rakev nebo katafalk, který měl symbolizovat ponížení jejich klubu.¹²⁹³ Podobný motiv se objevil například i ve filmu *Naše XI.*¹²⁹⁴ Fanoušci se vzájemně hecovali v zaměstnání nebo v hospodách,¹²⁹⁵ běžně mezi sebou uzavírali i různé sázky. Po jednom prohraném zápase například musel fanoušek poraženého týmu lézt po čtyřech a nosem strkat tenisák na hřiště svého klubu.¹²⁹⁶

Tyto rituály utvrzovaly příslušnost k fanouškovské komunitě a nahrazovaly zvyky, ke kterým se jednotlivci dříve upínali.¹²⁹⁷ Řada lidí najednou začala považovat sledování sportu a fandění za něco důležitého, čemu se chtěli věnovat pravidelně a zcela oddaně. Souviselo to nejen s rozšiřujícím se rozsahem volného času a s tím, jak lidé hledali způsob vyžití v tomto volném čase, ale lze to spojit i s pokračující sekularizací společnosti. Zejména v českém prostředí mnozí lidé omezovali nedělní návštěvy kostelů a již nechovali k náboženským úkonům takový entuziasmus. Jako náhradu někteří z nich hledali právě nedělní zápasy, kde mohli vzývat nové modly, plně se identifikovat se svými hrdiny a prožívat radost i utrpení svého klubu.¹²⁹⁸ Řada hráčů se ostatně stávala prvotřídními hvězdami, na které se chodilo. Nyní se fanoušci seberealizovali novými rituály, soustředili se na blížící se prestižní zápasy apod. Vedle dodnes živé rivality mezi fotbalovými kluby Spartou a Slavií se napětí objevovalo i na nižších úrovních a v jiných městech. Ve 30. letech rostla návštěvnost především tam, kde se hrála nejvyšší fotbalová soutěž, například v Brně, Ostravě, Prostějově, Kladně, Zlíně nebo Náchodě. Značné napětí bylo při vzájemných zápasech plzeňských týmů, nebo když se utkávali pardubičtí rivalové. Někde regionální identitu přebíjelo například třídní vědomí, jinde v daném městě vznikaly dva kluby rivalizující právě na základě určitého ideového nebo politického přesvědčení,¹²⁹⁹ jako tomu bylo například v Nymburce, kde se o přízeň místních ucházely dva

¹²⁹² ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 87.

¹²⁹³ ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 87.

¹²⁹⁴ *Naše XI.*, režie Václav Binovec, 1936.

¹²⁹⁵ ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 26; POLÁČEK, K.: Muži v offsidu, s. 37–40.

¹²⁹⁶ ŽENÍŠEK, L. – PROCHÁZKA, O.: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu, s. 13.

¹²⁹⁷ Někteří fanoušci si vytvářeli vlastní rituály, například pozdější herec Karel Effa vzpomínal, že strýc, se kterým chodil v dětství na Slávii, si v automatu dal vždycky tolik piv, kolik Slavia dala gólů. EFFA, Karel – KOŽÍK, František: Ve znamení náhody. Melantrich, Praha 1987, s. 18.

¹²⁹⁸ WOMACK, M.i: Symbols and Meaning, p. 79–111; SCHOLES, Jeffrey – SASSOWER, Raphael: Religion and Sport in American Culture. Routledge, New York 2014.

¹²⁹⁹ CRAWFORD, Garry: Consuming Sport. Fans, Sport and Culture, p. 52–62.

celky, jejichž příznivci se rekrutovali ze soupeřících politických táborů.¹³⁰⁰ Polaban Nymburk reprezentoval tradiční měšťanské střední vrstvy, zatímco k AFK Nymburk inklinovali dělníci a železniční zaměstnanci. Podobné napětí lze ale nalézt prakticky v celé fotbalové Evropě a Americe.¹³⁰¹

Zejména mladší generace si vztah k fanouškovské komunitě vytvářela už od dětského věku, kdy se s kopanou setkala a v některých rodinách se poté náklonost ke klubu dědila i z otce na syna, někdy se ale naopak synové vůči otcům vymezovali ostentativní přízní jinému klubu. I přes řadu stereotypních názorů o tom, komu jaké vrstvy fandily, je třeba říct, že to bylo značně individuální a vedle „třídního“ vědomí záleželo často na nejrůznějších okolnostech od regionálního nebo národního patriotismu až po zcela nahodilé důvody. Prostřednictvím fandění se také lidé mohli identifikovat i se svým rodištěm, k němuž inklinovali více než k aktuálnímu bydlišti.

4.5.2.3 *Fanoušci na stadionu*

Pobyt na fotbalovém stadionu představoval v jistém smyslu vrchol seberealizace fotbalových fanoušků a mnohdy byl vyústěním jejich předchozích fanouškovských činností. Stadion se tak stával specifickým prostorem pro vyjádření jejich emocí, pro jejich vrcholné zážitky a seberealizaci. Sociologické výzkumy z přelomu 20. a 21. století konstatovaly, že diváky na fotbalové stadiony přivádělo hned několik různých důvodů, snaha podpořit klub fanděním, touha odreagovat se, zažít zábavu, dramatičnost, možnost vidět nějakou výraznou sportovní individualitu, parta (skupinové sledování), atmosféra stadionu a konflikty.¹³⁰² Tyto důvody lákaly diváky na stadion již v meziválečném období, ačkoli se lišily okolní podmínky. Zejména atmosféra na stadionu, která poskytovala účastníkům vrcholné zážitky společného štěstí, nadšení, ale někdy také společné našťavanosti, zřejmě hrála důležitou úlohu a splňovala požadavek na kolektivní zážitek. Naznačují to i dobové filmy,¹³⁰³ ve kterých chtěli tvůrci především zdůraznit nadšení fanoušků ze hry a z kolektivního zážitku. Přerod ve fotbalového fanouška zachytil i film *Naše XI.* na vedlejší postavě pana účetního Dlouhého, který prošel

¹³⁰⁰ FOJTÍK, Pavel: *Stoletá historie nymburského gymnázia s přihlédnutím k širším souvislostem českého středního školství (1903–2003)*. Gymnázium Nymburk, Nymburk 2003, s. 71; FOJTÍK, Pavel: *Dějiny města Nymburka 1918–1938*. Rigorózní práce. FF UK v Praze, Praha 2000, s. 25.

¹³⁰¹ Různé klubové rivality jsou často všeobecně známé, pro Evropu se pokusil nejvýznamnější fotbalový derby shrnout italský publicista Vincenzo Paliotto. Srov. PALIOTTO, Vincenzo. *Football rivalries. Derby e rivalità calcistiche in Europa*. Seconda edizione. Urbane Publishing, Praha 2013.

¹³⁰² SLEPIČKA, P.: *Divácká reflexe sportu*, s. 47–49.

¹³⁰³ Při sledování dobových filmů je zřejmé, že se zvláště točily scény s fandícími herci a do toho se stříhaly záběry ze skutečných zápasů.

přeměnou z nepřítele kopané ve věrného fanouška SK Plzeň. Pan účetní se zpočátku veškerému kontaktu s kopanou bránil, ale nakonec ho atmosféra na stadionu a možnost se hecovat s kolegy z práce přivedla mezi fanoušky.¹³⁰⁴ Kouzlo interakce na stadionu tak do jisté míry uspokojovalo lidskou potřebu po vzrušení a kolektivním zážitku.

Specifičnost zážitku ze stadionu často umocňoval i fakt, že se tam člověk mohl potkat s širokým rejstříkem lidských typů a povah. Na stadionech nechyběly ani ženy, byť se tam objevovaly v podstatně menší míře než muži. S obrazem žen fandících sportu pracovala i dobová literatura a kinematografie, ve filmu *Falešná kočička* z roku 1926 si například doktor Verner vzpomínal, že jeho bývalá dívka příliš horovala pro sport a zvláště pro kopanou a on si s ní proto nerozuměl.¹³⁰⁵ Přítomnost ženy na fotbalovém stadionu připomínala i píseň *Sparta versus Slavia*.¹³⁰⁶ Humoristické listy s oblibou přinášely vtipy o tom, jak ženy fotbalu nerozumí, nebo jak se do něj naopak zamilovaly.¹³⁰⁷ Okolo žen, které nadšeně milovaly sport nejen jako divačky, ale i jako hráčky, byl dokonce vystavěn humoristický román Vlasty Buriana *Klub fotbalových panen a dívky na fotbalovém stadionu mezi fandícími muži* se objevily i ve filmech *Muži v offsidu* nebo *Naše XI*.¹³⁰⁸ Tyto obrazy je však třeba brát s určitým nadhledem, ostatně i ve zmiňovaných dílech byla přítomnost ženy na stadionu chápána spíše jako výjimečná a souvisela s humoristickým laděním děje. Na druhou stranu zcela chození žen na stadion vyloučit nelze. Spisovatel Vladimír Neff například vzpomínal, že doprovázel svou sestřenicí na fotbalový zápas ČSR – Itálie, na který nechtěl jít on, ale právě ona.¹³⁰⁹ Fenomén ženy zajímající se o sport ostatně potvrzovali i tehdejší jazykovědci, podle kterých se již ve 20. letech pro ženu fanaticky zaujatou vžil pojem *fanyнка*.¹³¹⁰ Existenci některých fanynek zaznamenával i Ferdinand Scheinost,¹³¹¹ dobová publicistika poznamenávala, že fanyanky se vyznačovaly temperamentním vystupováním a vášnivou obhajobou svého klubu.¹³¹² Ve dvacátých letech se ostatně formovaly i první ženské fotbalové týmy a lze předpokládat, že tyto dívky samy občas na fotbal jako divačky zavítaly, sem tam je možno zahlédnout mladou dívku na i dobových filmových záběrech ze stadionu. Muži však na stadionech zcela převažovali a lze možná říci, že pobyt na stadionu byl svým způsobem únikem od rodiny a od žen do jiného světa, ve kterém

¹³⁰⁴ *Naše XI.*, režie Václav Binovec, 1936.

¹³⁰⁵ *Falešná kočička aneb Když si žena umíní*, režie Svatopluk Innemann, 1926.

¹³⁰⁶ HARAPÁT, Jindřich – NEZMAR, Jan: *Sparta versus Slavia*. (Hudebnina). Nakladatelství Jindry Harapáta, Železný Brod 1933.

¹³⁰⁷ Srov. Např. *Moderní horečka*. Humoristické listy, roč. 65, č. 29 (7. 7. 1922), s. 351.

¹³⁰⁸ *Naše XI.*, režie Václav Binovec, 1936; *Muži v offsidu*, režie Svatopluk Innemann, 1931.

¹³⁰⁹ NEFF, Vladimír – NEFF, Ondřej: *Večery u krbu*. 2. vydání, Paseka, Litomyšl/Praha, 1995, s. 55.

¹³¹⁰ OBERPFALCER, František: *Argot a slangy*, in: DĚDINA, Václav (red.): *Československá vlastivěda*. Svazek 3, Jazyk. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 366–367.

¹³¹¹ SCHEINOST, F.: *Slavné postavy naší kopané*, s. 273.

¹³¹² rt: *Za Spartou do Pešti*. Lidové noviny, roč. 443, č. 452 (9. 9. 1935), s. 3.

platila vlastní pravidla, a kde si i jinak slušní vážení mužové mohli veřejně zanádat a dát průchod svým emocím. To potvrzovaly i pozdější sociologické výzkumy z druhé poloviny 20. století, podle kterých pobyt diváka na stadionu znamenal čas a místo, kde byla snížena společenská kontrola jedince.¹³¹³ Více žen možná chodilo na fotbalové zápasy amatérských týmů, kde mohly vidět své známé nebo rodinné příslušníky, v některých případech také dívky pokukovaly po atraktivních mužích.¹³¹⁴

Zvyšující se počet lidí na stadionu vedl pozvolna i k rostoucímu násilí mezi diváky a k jejich neurvalému chování. To bylo přirozeně kritizováno různými mravokárci, v roce 1926 zaznívala kritika poměrů i ze strany Československého svazu fotbalového, podle kterého se z kopané stávala pouze dráždivá zábava širokých neukázněných davů a příležitostí k vybíjení škodlivých vášní.¹³¹⁵ Soupeření s fanoušky rivalů (častěji slovní, někdy též fyzické) a neočekávatelné reakce davu na vzrušení ze zápasu, dělaly z utkání adrenalin, který se ventiloval nejrůznějšími způsoby. Část fanoušků se zřejmě seberealizovala právě v tom, to ale považovali kritici kopané za její negativní stránku. Kritika se snažela zejména na kluby přirovnávané k militaristickým obcím, které pod svojí vlajkou shromažďovaly co nejlepší borce a svými úspěchy lákaly nové příznivce, obhájce jeho barev, „*neboť i na členstvo padá odlesk slávy klubu*“.¹³¹⁶ Boj ze hřiště se tak symbolicky přenášel mezi fanoušky do hlediště. Fakt, že řada fanoušků skutečně považovala boj za klubové barvy (ať už fyzický nebo častěji spíše verbální) za něco důležitého, značí, že jejich identifikace s klubem byla něčím více než nezávaznou zábavou. V mnoha případech to naopak tvořilo podstatný rámec jejich životů. Ostatně sport byl pro lidi fascinující ostatně právě proto, že představoval protipól k ubíjejícímu stereotypu a předvídatelnému každodennímu životu, a naopak zajišťoval poměrně pravidelné vzrušení.¹³¹⁷

V druhé polovině 20. století se v konfrontaci s fotbalovým chuligánstvím mladých vytvořil dodnes trvající mýtus o meziválečném období jako o době gentlemanského fandění.¹³¹⁸ Přitom se zapomíná, že i ve 20. a 30. letech diváci běžně hráče nejen hlasitě kritizovali, ale také na ně křičeli, nadávali, pískali, vyhrožovali jim¹³¹⁹ a hádali se mezi sebou a některé potyčky se

¹³¹³ SLEPIČKA, P.: Divácká reflexe sportu, s. 21.

¹³¹⁴ BRŮNA, O. – HEMELE, O.: Sešíváné legendy, s. 16.

¹³¹⁵ FM: Kopaná v dnešní době. Věstník sokolský, roč. 28, č. 1 (7. 1. 1926), s. 16.

¹³¹⁶ HEINZ-HENRY, Vilém: Sportovní militarism, in: Sportovní almanach. Vydáno redakcí Sportmana. Melantrich, Praha 1923, s. 42–45.

¹³¹⁷ SEKOT, A.: Sociologie sportu, s. 217.

¹³¹⁸ Mýtus podporovali i někteří bývalí fotbalisté ve svých vzpomínkách, srov. ZEMAN, J.: Reprezentant bez kopaček, s. 18.

¹³¹⁹ SEIFERT, E.: Starý trenér vzpomíná, s. 129.

dostávaly i před soud.¹³²⁰ Dobová kritika popisovala obecnstvo na stadionu jako *rozzuřenou masu lidí fanatických, nekritických, na dobu 100 minut zbavených smyslů, rozumu a lidského citu, tedy lidí skoro nepřičetných, kteří se přeměnili v dravý živel*.¹³²¹ To odpovídalo pozdějším výzkumům, podle kterých je sportovní obecnstvo typické „emoční infekcí“, tedy procesem, při kterém se mezi diváky šíří různé emoce napříč stadionem.¹³²² Rozdíl je ovšem v tom, že šíření nálady v současnosti často vychází od prostoru kotle (část stadionu, kde se soustředí věrní fanoušci) k ostatním skupinám na stadionu, zatímco v meziválečném období ještě takové soustředění radikálnějších fanoušků v jedné části stadionu nefungovalo. Jak ale poznamenával fotbalový rozhodčí V. Novák, fotbal se v souvislosti se svou proměnou v masovou podívanou stal „*dostaveníčkem různých živelů*“¹³²³ a stejně tak i mnozí hráči negativně vnímali chování některých diváků, kteří se projevovali hrubě, hulákali na hráče a na rozhodčí a nadávali si navzájem.¹³²⁴

V souvislosti s děním na hřišti se generovaly euforické oslavy nebo napětí a podrážděnost. Někdy se obecnstvo dokázalo ovládnout, častěji ale podlešlo okamžitým náladám a v některých případech se návštěvníci nechali přímo strhnout k nepřístojnostem.¹³²⁵ Výjimkou nebyly ani projevy násilí, některé dobové písně s motivem nadávání a zárodku násilí na stadionech ostatně pracovaly. Rostoucí násilí na stadionech nebylo nijak neobvyklé a docházelo k němu i v ostatních zemích. Českoslovenští hráči v zahraničí se setkali s podstatně horším chováním návštěvníků stadionu, například s házením ovoce nebo dokonce i kamenů na hřiště.¹³²⁶ Drobné incidenty a agresivní ataky na rozhodčího ale pozvolna přibývaly i v československém prostředí.¹³²⁷ Zejména v nižších soutěžích, které nebyly tak na očích, docházelo k násilným útokům na rozhodčí.¹³²⁸ Větší sklon k výtržnictví přitom mělo dělnictvo a nezanedbatelný vliv na násilné chování mělo i prostředí periferie. K výjimečně rozsáhlé potyčce došlo již v roce 1913 v pražských Vysočanech, kdy se rozčarování ze zápasu přelilo

¹³²⁰ SOA Praha, Krajský soud trestní Praha, sign. Tk UU 8244, inv. č. 3491, Stíhání Leo Rosenbergera za rušení obecného míru dne 12. 9. 1925 na hřišti v Paze VII.

¹³²¹ Ftz: Tělesná výchova. Lidové noviny, roč. 42, č. 2 (2. 1. 1934), s. 6.

¹³²² SLEPIČKA, P.: Divácká reflexe sportu, s. 54–55.

¹³²³ NOVÁK, V.: Rozhodčí, hráči a obecnstvo, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 179–181.

¹³²⁴ PEŠEK, K.: Kád'a na fotbalovém hřišti, s. 86–87.

¹³²⁵ URBAN, A. J.: Football – casus belli. Přítomnost, roč. 9, č. 29 (20. 7. 1932), s. 461–463.

¹³²⁶ ŠTORKÁN, Karel: Když chytal Plánička. 2. vydání (poprvé 1958), Mladá fronta, Praha 1968, s. 103–104.

¹³²⁷ SOA Praha, Krajský soud trestní Praha, sign. Tk XII 11552, inv. č. 7061, Napadení rozhodčího, 1. 5. 1928; SOA Praha, Krajský soud trestní Praha, sign. Tk XXVII 6647, inv. č. 6270, Ohrožování soudce po zápase mezi S. K. Butovice a S. K. Hvězda Liboc.

¹³²⁸ Jc: Moderní mučedníci sportu. Lidové noviny, roč. 44, č. 494 (2. 10. 1936), s. 6.

v hromadnou bitku v ulicích.¹³²⁹ Většinou však ve sledované době zůstávaly konflikty uzavřené ve sportovních areálech a do ulic se nedostaly. Přesto to jednoznačně ukazovalo, že sledování kopané mohlo skutečně některé diváky podněcovat k násilí. Část diváků v tom zřejmě viděla nový typ dobrodružství, který uspokojoval jejich touhu po boji. V diskusích o povaze kopané dlouhodobě zaznívalo, že fotbal je sice bojem a do určité míry supluje válku, ale odehrává se čestně a za daných pravidel, nedisciplinovaní fanoušci však tuto tezi úspěšně rozbíjeli a kazili dojem z fotbalu jako morálně nezávadné hry. Tak, jak fotbal spojoval různé vrstvy společnosti, umožňoval jim se i setkat s různými typy patologického jednání na stadionech. Část společnosti proto mohla snáze pochopit některé myšlenkové pochody ostatních jedinců, naopak ta část společnosti, která fotbalem opovrhovala a nechápala ho, zcela ztrácela představu o smyslu a kontextu některých agresivních aktů nebo třeba i bouřlivých uvítání sportovců v ulicích, ke kterým poměrně často docházelo. Určitá forma fyzického nebo verbálního násilí a eskalace emocí přinášela návštěvníkům stadionu pocity uspokojení a vítanou změnu každodenní rutiny. Fotbal v mnoha případech zaměstnával jejich pozornost a odváděl je od jiných společenských záležitostí. Tím plnil důležitou společenskou úlohu, protože mnoho fanoušků ventilovalo svoji společenskou frustraci na stadionech a nepřenesli ji jinam. Na druhou stranu ale eskalující emoce na stadionech naučily řadu jednotlivců nevhodnému chování, které pak mohli aplikovat i v jiných životních situacích.

4.6. Sport jako cesta k seberealizaci

Sport v meziválečném období zaznamenal nebyvalý rozkvět a stal se nedílnou součástí československé společnosti. Přes četné spory o vhodnost a význam sportu pro jednotlivce i pro společnost se v meziválečném období prosadila pozice sportu jako integračního faktoru posilující zdraví národa i vlastenecký nebo lokální patriotismus. Zároveň se již začala vytvářet zejména v některých sportovních odvětvích propast mezi ekonomicky zaměřeným vrcholovým sportem a rekreačním sportováním.¹³³⁰ To do určité míry souviselo i s atraktivitou jednotlivých sportů, které lákaly diváky ochotné za podívanou platit. Díky nim se pozvolna utvářel další specifický fenomén spojený se sportem, pasivní sport. Ve sledované době se o divácích běžně hovořilo jako o pasivních sportovcích, a právě jejich přístup k jednotlivým sportům do značné míry proměňoval společenské klima a postavení jednotlivých sportů. Samotný sport nabízel

¹³²⁹ PELC, Martin: Kopaná jako podívaná. Fotbalové diváctví v Praze před první světovou válkou, in: BENDOVIÁ, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. Academia, Praha 2021, s. 83–95.

¹³³⁰ SEKOT, A: Sociologie sportu, s 36.

řadě lidí možnost seberealizovat se, přičemž se ukázalo, že v zásadě lze rozeznávat tři základní okruhy seberealizačních strategií prostřednictvím sportu, seberealizaci aktivním sportem, klubovým životem a pasivním diváctvím.

Aktivní sportování se v meziválečném období plně prosadilo, stalo se běžnou součástí života zejména mladé generace a poskytovalo významný prostor pro seberealizaci. Díky zvyšujícímu se rozsahu volného času se sport stal vítaným rozptýlením a pro mnohé lidi převzal úlohu klíčové volnočasové aktivity jejich života, do které si mohli projektovat své sny a nacházet v něm pravidelné potěšení, odreagování od každodenního života a získávat úctu ostatních. Pozitivní obraz sportu nikterak neumenšovaly některé argumenty stavící se proti jeho rozvoji, ačkoli v mnoha případech měla přehnaná nebo neopatrná sportovní aktivita negativní vliv na zdraví jednotlivců. Z hlediska hledání seberealizace to však nemělo valný význam. Důležitější byl fakt, že řada lidí se se sportem autenticky ztotožnila a našla v něm nový alternativní svět k tomu pracovnímu. Přestože způsoby seberealizace aktivním sportováním se značně lišily od nárazového sportování přes oblibu jednoho konkrétního sportu až po náruživé provozování více různých sportů, pocity, které to přinášelo, zůstávaly stejné nebo podobné. Bylo to určité osvobození, radost z pohybu a pocit svobody umožňující plně rozvinout fyzické, někdy i duševní schopnosti a také možnost se společensky profilovat a zařadit. Nárůst zájmu o aktivní sport byl natolik enormní, že lze meziválečné období vnímat jako svébytnou epochu, mezi jejíž neoddělitelné symboly se řadí právě sport.

Vztah ke klubu fungoval jako klíčový faktor při rozvoji sportu v meziválečném období. Samotný vztah se přitom projevoval různými způsoby a mnohdy nesl i odlišné významy, které někdy záležely na povaze sportu a jindy na osobním nastavení jednotlivců. Příslušnost ke klubu vždy vyjadřovala společenské postavení jeho členů, někdy odrážela přímo jejich habituální pozici (například u jezdeckých klubů), jindy především příslušnost k místní komunitě nebo generaci. I Společenský adresář československý naznačoval, že pro řadu osob z politických, podnikatelských, univerzitních i uměleckých klubů již nebylo na překážku veřejně se hlásit k nějakému sportovnímu klubu. V tomto ohledu sloužily kluby jako důležitý prostor pro seberealizaci s řadou zajímavých rysů. Jestliže 19. století bývá nazýváno zlatou dobou spolků, meziválečné období lze vnímat jako dobu horečného zakládání sportovních klubů, do kterých příslušníci středních i nižších vrstev vkládali množství energie a tvořivé práce. Sportovní činnost byla do určité míry záležitostí pouze mladé generace fyzicky schopné aktivně sportovat, ale prostřednictvím fungování klubu se ke sportu mohli připoutávat i zástupci starších generací, buď bývalí sportovci z řad průkopníků sportu, nebo lidé, kteří sice nikdy sami nesportovali, ale

ke klubu našli vztah. Láska ke sportu se odrážela i ve vzniku různých veteránských oddílů nebo starých gard a starých pánů, což mimo jiné svědčilo o maskulinní povaze řady sportů. S postupujícími léty přirozeně přibývali bývalí sportovci, kteří již nepatřili přímo k průkopníkům, ale chtěli nějakým způsobem pokračovat v práci pro svůj mateřský anebo nějaký jiný klub. Předávali své zkušenosti, podíleli se na organizaci klubů nebo přispívali finančně. Počet lidí navázaných na kluby se proto v průběhu let zvyšoval a klubový život tak zajišťoval pro řadu lidí z často velmi odlišných vrstev společnosti vyžití ve volném čase. S ohledem na velkou různorodost sportů a klubů a na vzájemnou konkurenci se však kluby nemohly stát základem nějakého většího hnutí, fungovaly spíše jako určitý stabilizační prvek ve společnosti. Naproti tomu trampové do jisté míry nezáměrně svým způsobem trávení volného času vytvořili hnutí. Sami trampové přitom mnohdy byli sportovci, přičemž někteří z nich se cítili svázaní a přesycení klubovými strukturami, a proto utíkali do svobodných a ničím neomezujících osad, aby pak někteří z nich nadšeně budovali nové formy klubového života v přírodě. Přestože mnozí trampové se vymezovali především vůči skautským oddílům, některé sportovní kluby, zejména vodácké, pociťovaly nedostatek mladých sportovců, ačkoli vodním sportům se věnovalo více mladých lidí než kdy před tím.

Význam sportovních klubů pro společnost se ukázal i během hospodářské krize, pro řadu lidí totiž sportování v klubech nebo jen mezi trampy na osadách představovalo v podstatě nejdostupnější způsob, jak zapomenout na obtížnou hospodářskou situaci. Kluby navíc vytvářely specifické komunity, na jejichž základě vznikaly sítě známých a přátel, což mohlo mnohým jedincům pomoci při shánění zaměstnání apod. a příslušníkům z vyšších středních vrstev zase členství v klubech umožňovalo neformální setkávání.

Stejně jako aktivní sportování se i pasivní diváctví, a především fanouškovství, stalo v meziválečném období masovým fenoménem. Úspěchy československých sportovců na mezinárodním poli zvyšovaly divácký zájem o nejrůznější sporty, mimořádnou pozornost však věnovali diváci především fotbalu. Ten se stal pro některé skutečnou vášní, a právě to se ukázalo jako významný prostor pro seberealizaci. Fanouškovství v sobě neslo celou řadu způsobů uspokojování potřeb od pocitu, že člověk někam patří a vlastní důležitost až po pravidelný přísun adrenalinu a občasné velmi intenzivní pocity štěstí. Trávení volného času pasivním sledováním sportu nevyžadovalo žádné zvláštní dovednosti, se vzrůstajícím zájmem a s přidáváním dalších doprovodných aktivit se však vášnivě fanouškovství mohlo stávat časově a v některých případech i finančně náročnějším koníčkem. Fanouškovství se z běžné zábavy stávalo pro konkrétní jednotlivce důležitou volnočasovou aktivitou, která je plně zaměstnávala,

vnitřně je naplňovala a stávala se jejich způsobem seberealizace. Kvůli své vášni pak upravovali svůj životní styl, ekonomické chování, vztahy k ostatní lidem i v rámci rodiny. Vzestup fanouškovství jako nového a významného společenského jevu jenom potvrzovala proměňující se mentální nastavení společnosti, která měla více volného času než kdy dřív a její jednotlivci čím dál tím víc hledali a upřednostňovali takové volnočasové aktivity, které jim přinesou seberealizaci. Zároveň to ale svědčilo i o rostoucím odcizení práci, které nutilo řadu lidí hledat seberealizaci mimo zaměstnání a různé formy sportu pro ně znamenaly ideální uspokojení.

5. Říše fantazie. Seberealizace prostřednictvím filmu a literatury

Fantazie vždy tvořila nedílnou součást lidských životů, ať už lidé snili o lepším životě nebo se oddávali nejrůznějším představám a snům a nejinak tomu bylo i ve sledované době. První světová válka naplněná strádáním ať už v zázemí nebo na frontě vedla u řady lidí k novému pohledu na vlastní život. Konec války se pak nesl na vlně řady požadavků a tužeb, přičemž při nejmenším část z nich se lavinovitě šířila celou Evropou. Vedle požadavků na mír a tlaku na zkrácení pracovní doby, zlepšení zásobování a demokratizaci veřejného a politického života hrály důležitou roli i snahy o osvobození ducha a těla. Nadšení z konce války se pak pojilo s euforickými oslavami a se snahou prožít nově nabitou svobodu naplno.¹³³¹ Zejména ze Spojených států amerických přicházely nové impulsy v oblasti populární zábavy, objevovaly se nové druhy hudby i tance a stále silnější pozici získával film. Lidé začínali více než dříve vnímat skutečnost, že volný čas je prostorem pro seberealizaci, které se jim v běžné práci nedostávalo, a mnohem více se věnovali vlastní zábavě. Tu lze rozlišovat na činnost aktivní a pasivní, často spojenou se sněním a fantazií. Pojem fantazie bývá vysvětlován jako schopnost člověka vyvolávat v mysli představy či obrazy, které se vážou buď k minulosti (reproduktivní imaginace) nebo tyto staré představy nově formulovat a vytvářet produktivní nebo konstruktivní imaginaci.¹³³² Takto vznikající fantazie funguje jako určitá alternativa ke skutečnosti, protože jí jedinec tak prožívá.¹³³³ Pro trávení volného času pomocí fantazie bylo typické, že si lidé utvářeli pomocí starších stereotypních obrazů světa a života určité obrazy, které doplňovali o nové. Proto vyhledávali různé formy podívané, prostřednictvím kterých rozvíjeli svojí vlastní imaginaci a odpoutávali se od každodenních starostí a zároveň se tím vlastně seberealizovali. Způsobů a cest, jak toho dosáhnout, bylo obrovské množství, pro zachycení určitého typu se však nejvhodnější zdá být prostřednictvím populární kultury. Zvláštní význam v tom sehrával rozvoj kinematografie, nové formy zábavy, kterou lidé brzy začali vnímat jako součást svých životů umožňující jim únik a často i seberealizaci prostřednictvím snění. Proto se tato práce bude soustředit především na fenomén kinematografie, která ztělesňovala novou dynamiku doby a vážala na sebe mnohé jevy moderní doby často spojené i s otázkou seberealizace. Stranou nemůže zůstat ani četba a podívaná, které otvíraly lidem říši fantazie.

¹³³¹ K problematice reakce společnosti na válku srov. též KUČERA, Rudolf – KONRÁD, Ota: *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*. Academia, MÚA AV ČR, Praha 2018.

¹³³² NAK: *Imaginace*, in: LINHART, Jiří – VODÁKOVÁ, Alena – KLENER, Pavel: *Velký sociologický slovník*. 1, A–O. Karolinum, Praha 1996, s. 417–418.

¹³³³ VIEWEGH, Josef: *Fantazie. Teoretická studie*. Academia, Praha 1986, s. 68.

5. 1. Metodologické zamyšlení

Dějiny filmu patří mezi atraktivní témata a v rámci tohoto výzkumu se objevují i snahy postihnout fenomén filmových diváků. Na následujících stránkách se zaměřím na problematiku filmu, a především jeho sledování jako na způsob seberealizace, který se v meziválečném období značně rozvinul a hrál důležitou roli v mentálních proměnách tehdejších lidí, kteří v mnoha případech sledováním filmů uspokojovali svoji potřebu po dobrodružství, exotice apod. a díky filmu rozdmýchávali svoji fantazii. Lidé byli filmem zpočátku zcela fascinováni, ačkoli se přirozeně formovala skupina těch, kteří film a jeho vliv na společnost vnímali silně negativně. Fenomén stříbrného plátna promlouval ke společnosti novým jazykem a od počátku měl potenciál výrazně formovat veřejné mínění. Pro řadu lidí jeho atraktivita mimo jiné spočívala v tom, že představoval jednodušší cestu k fantazii, protože divákům předkládal už hotové obrazy, které bylo možné dále rozvíjet. V určitém smyslu proto film napomáhal vytváření stereotypních obrazů. Působení filmu na člověka bylo tak silné, že se během první poloviny 20. století dočkal nebývalého rozvoje. Ze senzační podívané předváděné často na různých jarmarcích a poutích se brzy vyvinul ve svébytnou uměleckou disciplínu, která mohla být používána propagandisticky, formovat názory obyvatelstva, ale zejména mládeže na život i na životní styl a také mnohdy ztělesňovat představy lidí o jejich vlastní budoucnosti. Film v neposlední řadě také představoval specifický prostor snění, při kterém lidé mohli zapomenout na každodenní strasti a oddávat se obrazům na plátně a poté případně rozvíjet vlastní imaginaci. Stával se jednou z bran do říše fantazie, která byla často velmi individuální.

V souvislosti s tím se zaměřím v následujícím textu především na to, co filmová projekce znamenala pro diváky z hlediska jejich volného času. S tím se pak pojí otázka, jakou roli v tom hrála možnost seberealizace prostřednictvím těchto fantazijních světů. Fenomén je přitom úzce provázán s fantazijními světy z knih, které měly velkou tradici. I s ohledem na množství odborných studií věnovaných právě četbě, její dobové reflexi a také fungování čtenářských klubů považuji za vhodné sledovat oba fenomény s důrazem na otázku hledání seberealizace.¹³³⁴ Filmové projekce podobně jako četba přinášely svým konzumentům různé typy zážitků, často emoce jako pocit nebezpečí, pocit dobrodružství, ale také romantiku, humor nebo poučení, zábavu, napětí či dojetí. Kromě toho se ale zdá být metodologicky přínosné

¹³³⁴ K problematice četby a čtenářů srov. např.: TRÁVNÍČEK, Jiří: Česká čtenářská republika. Generace, fenomény, životopisy. Host/ Ústav pro českou literaturu AV ČR, Brno / Praha 2017; GRISWOLD, Wendy: Regionalism and Reading Class. University of Chicago Press, London 2008; MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha/Litomyšl 1996; FULLER, Danielle – REHBERG SEDO, DeNel: Reading Beyond the Book. The Social Practices of Contemporary Literary Culture. Routledge, New York 2013; MACHEK, Jakub: Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900. Pistorius & Olšanská, Příbram 2017.

studovat komunitu filmových diváků podobně jako komunitu sportovních diváků, protože mají v jistém ohledu společné rysy, jako například kolektivní zážitek ze sledování, někdy až fanatický zájem o věc, ač ji sami neprovozují (nesportují, netočí filmy), vztah ke hvězdám a snění o slavné kariéře. Textem se proto budou propojovat úvahy o projevech a chování těchto konzumentů, kteří vnímali sledování filmů nebo čtení jako jednu z klíčových volnočasových aktivit svého života, při které se mohli seberealizovat. Oproti jiným aktivitám přitom jednotliví aktéři kladli větší důraz na sféru fantazie, více žili spíše tím, co si představovali a o čem snili, než co se reálně dělo. I přes to ale měla tato činnost značný vliv na prožívání životů těchto osob a v celkovém kontextu i vliv na společenské klima sledované doby.¹³³⁵ I moderní teorie o populární kultuře ostatně zdůrazňují význam zábavy ve volném čase, a to především proto, že nabízely různé požitky, mezi něž se řadil i únik z každodennosti. Francouzský teoretik Roland Barthes pracoval v souvislosti s tím se dvěma pojmy, rozkoš a slast. Zatímco rozkoš vztahoval ke každodennímu potvrzování vlastní společenské identity, slast vnímal jako prožitek z úniku společenskému řádu. Oba tyto požitky se výrazně projevovaly i ve vytváření fantazijních světů nebo v konzumování takových fikčních prostředí, které byly vytvořeny někým jiným, a konzument je pouze přijímal a nacházel k nim vlastní cestu.¹³³⁶ Otázka seberealizace ve fantazii proto do značné míry souvisí nejen s možnostmi, jak toho docílit, ale také s dobovou nabídkou. Ta byla ve své podstatě velmi široká, byť různě dosažitelná. Proto kladu zároveň důraz jak na četbu, která měla velkou tradici, tak i na film, který představoval nové masové médium a ovlivňoval široké vrstvy společnosti. Svoji novostí lákal mnohé diváky nejen k samotné podívané, ale i k tomu, aby si díky němu vytvářeli vlastní fantazijní světy a prostřednictvím těch se seberealizovali. Zejména v počátku sledovaného období způsoby hledání a vytváření fantazijních světů výrazně ovlivňovaly zkušenosti z první světové války, ve 30. letech pak zase aktuální zážitky spojené s hospodářskou krizí, které mnohé aktéry vedly k touze po vytváření a přijímání nových fantazijních světů. Fantazie spojená s filmem a také s literaturou v tom sehrávala klíčovou roli.

Důraz na prožitek ale přirozeně limituje rozsah pramenů, které mohly být pro účely tohoto zkoumání použity. Klíčovou roli hrají především ego dokumenty, zejména dochované deníky nebo korespondence, které zohledňují problematiku snění a fantazie prostřednictvím četby nebo sledování filmů. Lze využít také některé paměti, ve kterých autoři zpětně reflektují svoji lásku k filmu či literatuře, byť v těchto případech je nutné mít na paměti delší časový odstup od tehdejších událostí a názorů. Dokumenty úřední povahy reflektují tento fenomén jen

¹³³⁵ V současnosti je tento fenomén vlivem televize a internetu ještě vlivnější a výraznější.

¹³³⁶ BARTHES, Roland: Rozkoš z textu. Triáda, Praha 2008.

omezeně, přesto i zde lze na pozadí vzniku některých dokumentů vysledovat rostoucí fenomén kina, sledování filmů a s tím se pojící představy oficiálních míst o jejich významu. Někdy přitom do oficiálních dokumentů pronikají obavy z vlivu kinematografie nebo určitého typu literatury na veřejnost nebo na některé skupiny společnosti. To vše lze sledovat i prostřednictvím dobového denního tisku a časopisů, které přináší odpovědi na mnohé otázky ohledně diváctví, fantazie a každodennosti filmové diváka nebo čtenáře. Zajímavým pramenem jsou samotné beletristické knihy nebo filmy, jejichž tvůrci si často byli vědomi toho, jaký vliv mají jejich výtvoři na diváky a tuto skutečnost v různých formách reflektovali i v samotných dílech.

Fenomén filmového diváctví, jak se profiloval v meziválečném období, nebyl zcela novým jevem, propojoval v sobě základní lidskou touhu po vzrušení z podívané, která se projevovala vždycky, s novými technickými vymoženosti 20. století. Nápadně se to podobalo nadšenému sledování divadel, oper nebo operet, zároveň ale odpovídalo i lidovému zájmu o různé typy podívané jaké nabízely poutě, jarmarky nebo cirkusy. Ostatně filmové promítání se zpočátku prosazovalo především na poutích, kde bylo nabízené jako jeden z dalších neuvěřitelných zážitků, a až postupem času se usazovalo v kamenných budovách.¹³³⁷ Oproti tradiční podívané byl u filmů novinkou především obrovský dopad na společnost. Stejný film najednou mohlo vidět tisíce diváků v různých částech země i světa a vštípit jim stejné myšlenky nebo zobrazit stejné události či místa. V tom se kinematografie podobala od konce 19. století rychle se šířící brakové literatuře, která byla schopna zasáhnout velké množství konzumentů.¹³³⁸ Na rozdíl od této literatury se ale recepce filmů rozšířila napříč sociálními skupinami a po prvních letech, kdy byla ještě vnímána jako příliš nízké nebo z jiného úhlu pohledu zase příliš avantgardní umění, se dokázala prosadit ve všech vrstvách společnosti. I z těchto důvodů se komunita diváků vyvíjela, a proměňoval se i jejich přístup k nabízeným dílům. Jestliže zpočátku chtěli především vidět senzační pohyblivé obrázky lhostejno jaké, během 20. let se publikum již značně specializovalo, část si přála veselohru s oblíbeným komikem, jiní zase vyžadovali melodramata, dramata, dobrodružné, detektivní či historické filmy (často výpravné), přičemž se lišily i nároky na kvalitu předkládaných snímků.¹³³⁹ I přes značné rozšíření různých filmových žánrů, které v podstatě odpovídaly žánrům literárním, nebo možná právě díky němu, se filmové diváctví stalo masovým jevem. V rámci něho pak lze identifikovat

¹³³⁷ KLIMEŠ, Ivan: Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2016, s. 21–29.

¹³³⁸ MACHEK, J.: Počátky populární kultury v českých zemích, s. 53–62.

¹³³⁹ VERDI, O.: Zklamaná naděje. Domov a svět. Roč. 3, č. 8 (23. 2. 1929), s. 126.

některé projevy chování, které významným způsobem ovlivňovaly dobovou atmosféru, jako například obdiv k hvězdám, masová konzumace oblíbených příběhových schémat, napodobování vzorů a sebeidentifikace s postavami nebo prostředím.¹³⁴⁰ Tyto jevy výrazně souvisely i s hledáním seberealizace.

Ve smyslu hledání seberealizace se přitom filmoví diváci podobali nejenom čtenářům hledajícím uspokojení nebo rozptýlení ve světě fantazie, ale svým způsobem i sportovním divákům či fanouškům. To se projevovalo například ve společném obdivu ke konkrétním hvězdám. Zatímco sportovní fanoušci si oblíbili řadu sportovců, o kterých mluvili a které uctívali, filmoví fanoušci podobně vzhlíželi ke svým idolům ze stříbrných pláten. Někteří si k tomu vytvářeli dokonce platformy, např. čtenářské besedy nebo spolky, stolní společnosti, sportovní kluby nebo fanouškovské spolky. Proto se zdá být produktivní občas srovnat komunity filmových fanoušků s těmi sportovními. Jedním z klíčových a společných prvků byl únik z každodennosti.

5. 2. Únik z každodennosti jako způsob seberealizace

Z řady sociologických i psychologických výzkumů vyplývá, že touha po úniku z reality stejně jako obliba různých pokleslých žánrů je lidem v zásadě vlastní a objevuje se v různých podobách v každé době. Pro rozvoj a vývoj tohoto fenoménu v dané společnosti jsou proto důležité zejména vnější podmínky, které pro něj utváří daný prostor. Společenská atmosféra, sociokulturní a politické podmínky a často i nástup nové generace proto mnohdy vytyčují hřiště, ve kterém se lidé snaží své touhy a sny realizovat nebo alespoň snít o něčem. Sledované období představuje v tomto smyslu nesmírně zajímavou epochu, protože v podstatě začíná sněním o lepším světě bez války. S tím jsou ale spojeny i představy o spravedlivějších sociálních, politických a možná i kulturních podmínkách. Tyto představy zároveň doprovázela i doslova masivní touha lidí odpoutat se od stávajících problémů a snaha dosáhnout větší svobody ve svém každodenním životě. Rostoucí touhu po úniku přitom umocňovaly i nové technické možnosti, které tento způsob reakce na soudobou realitu umožňoval. Zvýšená poptávka po snění, exotičnosti a úniku od reality se proto promítla do zvýšené produkce četby, často odpočinkové, která nabízela konzumentům tolik žádané požitky jako dobrodružství a vzruch z bezpečí domova, pobavení, snění o velkých romantických láskách a podobně. Obdobným způsobem si budovala divácké zázemí i rychle se rozvíjející kinematografie. Boom těchto atraktivních druhů zábavy započatý ve 20. letech se nezastavil ani s dopady velké světové

¹³⁴⁰ MAYNE, Judith: *Cinema and Spectatorship*. Routledge, London 1993, p. 13–52.

hospodářské krize. Naopak s ní spojené obtíže vedly řadu konzumentů k hledání úniku a alespoň drobného potěšení ještě ve větší míře, a proto se meziválečné období, ve 30. letech již poznamenané obavami z dalšího velkého válečného konfliktu, stalo zlatým obdobím únikových strategií pomocí literatury a filmu.

Konzumenty těchto způsobů zábavy lze definovat jako čtenáře textu, přičemž text zde označuje nejen samotné písemnictví, ale celé předivo symbolů a významů, které čtenáři prostředkuje. Řadí se k nim proto vedle čtenářů literatury i filmoví diváci, kteří také při sledování filmů přijímají určitý typ informací a pracují s nimi. Přitom pak, jak poznamenával francouzský literární kritik a teoretik Roland Barthes, pociťují rozkoš z vyprávěného příběhu, jehož konec stejně znají.¹³⁴¹ Umberto Eco v souvislosti s tím používal pojem potěšení z iterace, tedy z opakování. Potěšení z iterace podle něj tvoří základ tzv. únikové literatury, která měla pro lidi ozdravnou funkci.¹³⁴² S tím souvisela i tzv. reiterace, tedy opakování základního schématu situací. Uspokojování touhy po reiteraci sehrálo důležitou roli v rozvoji konzumní literatury, která pracovala neustále se stejnými a osvědčenými tématy a vzorci. Jejich čtenář sahal po nových titulech a bažil po něčem novém, zároveň se ale cítil být uspokojen skutečností, že nový předkládaný příběh splňoval staré známé schéma. Touha po tom znovu se sejít se schématem fungovala nejen u literatury, ale analogicky se rozvinula i mezi diváky filmových příběhů. V obou případech patřily mezi nejoblíbenější žánry dobrodružné, detektivní, nebo romantické příběhy.

V souvislosti s tématem této práce je třeba se zamyslet nad otázkou, do jaké míry mohlo čtení nebo sledování něčeho představovat způsob seberealizace, když v první řadě fungovalo spíše jako únik z každodenní reality. Zdá se však, že v tomto případě již samotná cesta mohla být cílem. Velký význam mělo už jen to, že se člověk mohl na něco těšit, vnitřně se chystat na zážitek, na který zase bylo možné vzpomínat. V tomto smyslu měla konzumace příběhů obdobně pozitivní vliv na psychiku člověka jako například existence svátků a různých oslav. Na rozdíl od těch se sledování příběhů mohlo stát téměř každodenní záležitostí, a proto bylo potřeba touhu po nich neustále ukájet. Snaha znovu dosáhnout rozkoše nebo slasti z textů proto u řady lidí vedla k tomu, že množství volného času investovali právě do této zábavy. Proto se mohlo dařit zábavnímu průmyslu, který umně využíval různých módních požadavků na nová zábavná díla. Nadšení pro věc často souvisela s věkem, pohlavím nebo sociální skupinou, ve které se jednotlivec pohyboval. Tyto okolnosti v zásadě vytvářely podhoubí pro to, co se komu

¹³⁴¹ BARTHES, R.: Rozkoš z textu, s. 43.

¹³⁴² ECO, Umberto: Skeptikové a těšitelé. Svoboda, Praha 1995, s. 268.

bude líbit nebo co bude požadovat a jakým způsobem se toho bude snažit dosáhnout, což sehrálo nesmírně důležitou roli zejména pro mládež, která měla tendenci rychle přijímat nové impulsy. V zásadě se hledání seberealizace prostřednictvím fantazie projevovalo dvěma způsoby, buď aktivním projevem nějaké činnosti, nebo jen čistě individuálním sněním. Aktivní projevy vycházely z vlastní nebo předkládané fantazie, působily viditelně i na veřejnosti, a proto je snadnější je sledovat v pramenech. Naopak individuální snění, které bylo neméně významné, se často dá v pramenech zachytit jen velmi obtížně. Například četba stejné knihy mohla jednomu čtenáři poskytnout chvíle radosti a uspokojení, které nadšeně vyhledával, ale tím jeho aktivita v podstatě končila. Jiný čtenář ale mohl totéž ve svém životě akcentovat mnohem více, hrát si na svou oblíbenou postavu, stylizovat se do něčeho, co si přečetl, vyprávět o tom apod., což působilo i na jeho okolí. V mnoha případech však vznikala pod vlivem různých okolností jakási syntéza obou těchto přístupů.

5. 3. Snění o exotice jako únik

V mnohých volnočasových aktivitách nápadně často rezonovalo téma exotiky, tedy něčeho cizokrajného nebo neobvyklého, často spojeného se vzdálenými zeměmi a kulturami, co konzumenty lákalo. Exotika se prolínala nejrůznějším typem aktivit od sbírání známek, představujících skutečný předmět ze vzdálené země, přes četbu s exotickými motivy nebo sledování filmů. V těchto aktivitách se zrcadlila touha po odpoutání se od každodennosti. Exotika fungovala jako přímý opak k rutině a podle situace vyvolávala náhlý i dlouhodobý zájem. Touha po exotice se jako oblíbená úniková strategie projevovala zvýšeným zájmem o produkty spojené s cizokrajným prostředím. V souvislosti s tím lidé jevíli zájem o exotické koloniální zboží, které díky tomu, že pocházelo z daleka, získávalo punc exkluzivity. Ve značné oblibě byly také cestopisy, později filmové reportáže z exotických zemí. Ostatně cestovatelé se těšili ve společnosti velkému zájmu a své zážitky z daleké ciziny lidem sdělovali nejen prostřednictvím cestopisů, ale také články v novinách, výstavami nebo přednášky a besedami.¹³⁴³ Na zájemce o exotiku se také soustředilo Náprstkovo muzeum,¹³⁴⁴ které získávalo předměty od českých cestovatelů z Asie, Afriky a Ameriky a pomáhalo vytvářet obecné

¹³⁴³ JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – JŮN, Libor: Když cestovatel necestuje – přednáší. Příspěvek k popularizační, fotografické a filmové činnosti Dr. Jiřího Bauma. Časopis Národního muzea. Řada historická 180, 2011 (1–2), s. 86–92.

¹³⁴⁴ Po svém znovuootevření v roce 1923 bylo návštěvníkům přístupné každou neděli. EGROVÁ, Miroslava: Sloučení Národního muzea a Náprstkova muzea jako příklad vztahů kulturních institucí a zemských úřadů za první republiky. Bakalářská práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, FF UK v Praze, 2020, s. 42.

povědomí o různých exotických kulturách.¹³⁴⁵ Je ale třeba říct, že vlivem sportu a kina lidé bažili po nových senzačních zážitcích a příliš statické muzeum se v kontextu nových nároků na zábavnost jevílo jako nudné.¹³⁴⁶ Přesto mnohé výstavy exotických předmětů návštěvníky lákaly. V souvislosti s tím dosáhl značné popularity například cestovatel a odborník na Japonsko Joe Hloucha nebo „lovec kaktusů“ A. V. Frič. Ve 30. letech se k nim přidávali cestovatelé z řad mladší generace, například Jiří Baum, který podnikl cestu autem napříč Afrikou a později kolem světa.¹³⁴⁷ Mladou generaci obdobně oslovoval i František (Frank) Alexander Elstner, který byl spojen se skautským prostředím, a psal o svých cestách do Afriky nebo jižní Ameriky.

Ze zájmu o exotiku těžily i různé obrázkové časopisy, které nabízely fotky ze vzdálených zemí. K tradičnímu Světozoru, který ve své již třetí verzi vycházel od roku 1904 a přinášel mnohé obrázky z Evropy i Spojených států Amerických a k fotografickému čtrnáctideníku Český svět (1904–1929), se od 20. let přidávaly i další obrázkové časopisy jako Pestrý týden, pro německé čtenáře například Zeit im Bild a spousta obrázků ze světa (často exotického) a zajímavostí přinášely i cestopisné časopisy Širým světem, Letem světem a obrázkové celospolečenské časopisy Domov a svět nebo Pražský ilustrovaný zpravodaj. Přestože v těchto časopisech se objevovalo hodně obrázků i z domácího prostředí, své místo zde měly i zajímavé fotografie z různých koutů světa. Ze stejných důvodů lidé navštěvovali kina, kde se zpravidla před hlavním filmem dávaly vedle reklam také přírodovědné dokumenty nebo reportáže o zvycích z dalekých krajin. Určitou exotikou přitom voněly i záběry z USA, kde lidé mohli vidět velká osvětlená města stejně jako národní parky s dosud nedotčenou přírodou. Tradičně se mezi exotické země řadilo sice slovanské a pohledem české vlastenecké společnosti bratrské, ale přesto poněkud vzdálené a záhadné Rusko. Specifickou pozici ještě zvýraznily politické události, a proto se vlivem Říjnové revoluce předmětem snění stával i řadou mýtů opředený Sovětský svaz. Jako vzdálené nepoznané místo okouzloval i děsil a mnohými byl vnímán jako vybájená a svého druhu exotická země svobody a netušených možností.¹³⁴⁸ Na území republiky sehrávaly úlohu exotických míst různé rázovité regiony,

¹³⁴⁵ SECKÁ, Milena: Exotika v knihovně Náprstkova muzea aneb Celý svět na stereoskopech, in: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 22.–24. února 2007. Academia, Praha 2008, s. 87–90.

¹³⁴⁶ VACHEK, Emil: Obživnou muzea? Pražský ilustrovaný zpravodaj, roč. 1932, č. 2 (8. 1. 1932), s. 2

¹³⁴⁷ BAUM, Jiří – JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – JÜN, Libor: Expeditio Obenberger. Africká cesta přírodovědce Jiřího Bauma 1930. Národní muzeum, Praha 2012.

¹³⁴⁸ LOMÍČEK, Jan: Jen v zemi miliónů je radost, krása, ráj... Obraz sovětské utopie v diskurzu československé levice třicátých let 20. století. KUDĚJ, roč. 12 (2011), č. 1, s. 9–39; DAVID, Jaroslav – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana: Cestopisy a reportáže ze Sovětského svazu mezi dvěma světovými válkami (1918–1939). Kuděj, roč. 17 (2016), č. 1–2, s. 58–85.

s nimiž si lidé z větších měst spojovali do určité míry exotické prostředí. Takovou roli plnilo například Chodsko, ale svým folklorem působilo atraktivně i prostředí valašských nebo jihomoravských vesnic. Zájem o folklor podtrhoval i hraný film s dokumentárními prvky v režii Josefa Folprechta a Karla Degla *O děvčicu*, ve kterém představili vedle prostého příběhu z vesnice i popis typického folkloru z jihomoravské národopisné oblasti Podluží.¹³⁴⁹ Po vzniku republiky vzrostl zájem i o Slovensko a Podkarpatskou Rus, do kterých si zejména Češi projektovali představy o drsném nezkaženém lidu a krásné přírodě, což na ně působilo exoticky.

Značné popularity dosáhly i dobrodružné filmy z exotického prostředí,¹³⁵⁰ například orientálně laděný dobrodružný film *Zloděj z Bagdádu* s Douglasem Fairbanksem. I touha po exotice ale do určité míry fungovala jako potěšení z iterace, protože konzumenti často přijímali přesně takovou exotiku, jak o ní snili a ne takovou, jak mnohdy reálně vypadala. Hledání něčeho cizokrajného, neobvyklého nebo zvláštního tak nakonec většinou sklouzlo do stereotypních schémat, která pracovala s odměřenou exotikou prezentovanou ve filmech a nenáročné literatuře. Taková exotika nabízela určité vzrušení, diváci mohli sledovat atraktivní krajiny, různé zvyky a lidi v neobvyklých šatech, málokdy se ale dozvídali o exotických nemocích apod. Určitou potřebu exotiky saturovala i dobrodružná četba, vedle různých kovbojek z prostředí divokého západu to byly i příběhy z Orientu nebo z Dálného Východu. Zvláštní postavení mělo i prostředí námořních plaveb a pirátů. Poměrně úspěšné byly například příběhy Hrdinného kapitána Korkorána z pera francouzského spisovatele Alfreda Assollanta, který ve svých příbězích čtenářům nabídl atraktivní dobrodružné příběhy z Indie a východních moří.¹³⁵¹ Láska českých obyvatel k moři jako k exotickému prostředí se zrcadlila také v zájmu českých turistů o cestování k moři na jihoslovanské pobřeží.¹³⁵²

Z touhy po exotice těžily i cirkusy, které předváděly cizokrajná zvířata v kombinaci se vzrušující podívanou, například krocení divé zvěře nebo nebezpečné artistické kousky.¹³⁵³ Středostavovská společnost měla sice vůči cirkusovému umění jisté výhrady, na druhou stranu

¹³⁴⁹ *O děvčicu*, režie Josef Folprecht, Karel Degl, 1918.

¹³⁵⁰ *JL: Film. Domov a svět*, roč. 5, č. 39 (26. 9. 1931), s. 633.

¹³⁵¹ Český překlad vyšel poprvé v roce 1903. O úspěchu knihy svědčí i to, že byla v meziválečném období opakovaně vydána ještě třikrát, v letech 1923, 1931 a 1935.

¹³⁵² ŠOUKAL, Jiří – VANČUROVÁ, Silvie: Cestování Čechů na jihoslovanské pobřeží ve dvacátých letech 20. století. *Historická sociologie*, 2/2014, s. 63–78.

¹³⁵³ JORDAN, Hanuš: *Orbis cirkus. Příběh českého cirkusu*. / CIHLÁŘ, Ondřej: *Orbis cirkus. K českému novému cirkusu*. NAMU, Cirkoskop, Národní muzeum, Praha 2014, s. 61–86. Ke starším kořenům potulných kejklířů, jejichž umění se transformovalo do zábavní kultury živé ještě v první polovině 20. století srov. ŠABEK, Jiří: *Komediantství a cirkusy mezi tradicí a modernitou na příkladu vybraných pramenů fondu Policejní ředitelství Praha. Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, roč. 26 (2018), č. 102–117.

ho ale hojně navštěvovala.¹³⁵⁴ Tradici mělo i ukazování různých tělesných kuriozit.¹³⁵⁵ Nástup hospodářské krize však omezil zájem platících diváků o nákladná cirkusová představení, a proto se zejména větší cirkusy dostaly do finančních problémů a bojovaly o přežití. Lépe se naopak dařilo menším levnějším cirkusům, které nebyly pro návštěvníky tak drahé, ale byly schopny naplnit poptávku po exotice.¹³⁵⁶ Novinkou nabízející exotiku se staly během meziválečného období také zoologické zahrady,¹³⁵⁷ která ale oproti jiným zemím vznikla se zpožděním, například ve Vídni existovala ZOO již od poloviny 18. století.¹³⁵⁸

5. 4. Čtení jako únik

V diskusích o volném čase se často mluvilo o četbě jako o jedné z klíčových činností, přičemž zejména pedagogové a lidovýchovní pracovníci kladli větší důraz spíše na vzdělávací četbu. Někteří osvětoví pracovníci měli představu, že ve volném čase se bude dělník věnovat četbě, zatímco duševní pracovník sáhne k rukodělné práci.¹³⁵⁹ Četba jako prostředek ke vzdělávání byla ovšem jen jednou z funkcí literatury. Tak jí chápaly i četné volnočasové organizace, pro které četba plnila sice funkci rekreační, ale přesto měla v zásadě propojovat zábavu s poučením.¹³⁶⁰ Zároveň byla ale dobovými teoretiky volného času řazena mezi rekreaci statickou (dobový pojem), jejímž úkolem bylo přinášet relaxaci a podněty vedoucí ke zvýšení duševní aktivity.¹³⁶¹

Od dob národního obrození se v českém středostavovském prostředí kladl velký důraz na čtení českých textů, které mělo posilovat národní vědomí. I díky podpoře četných organizací se čtení stávalo počátkem 20. století významnou položkou mezi volnočasovými činnostmi napříč společenskými vrstvami, čímž vrcholil proces postupného vzdělávání národa.¹³⁶² Na

¹³⁵⁴ VONDRÁČEK, Vladimír: *Lékař vzpomíná (1895–1920)*. 2. vydání. Avicenum, Praha 1978, s. 227–228.

¹³⁵⁵ HERZA, Filip: *Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*. Scriptorium, Praha 2020.

¹³⁵⁶ JORDAN, H.: *Příběh českého cirkusu*, s. 89.

¹³⁵⁷ ANDĚROVÁ, Romana: *Historie Zoo Praha. Prvních 40 let zápasů a úspěchů*. Zoologická zahrada Hlavního města Prahy, Praha 2008.

¹³⁵⁸ HOSEY, Geoff – MELFI, Vicky – PANKHURST, Sheila: *Zoo Animals. Behaviour, Managment and Welfare*. Oxford University Press, Oxford 2013, p. 20.

¹³⁵⁹ TRNKA, Tomáš: *Rekreace v systému lidové výchovy*, in: *Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky*. Masarykův lidovýchovní ústav, Praha 1931, s. 9–13 (zvláště s. 12).

¹³⁶⁰ PROVAZNÍKOVÁ, Marie: *Československá rekreace*, in: *Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky*. Masarykův lidovýchovní ústav, Praha 1931, s. 31–58.

¹³⁶¹ HOKES, Emil Svozil: *Využití volného času*, in: *Encyklopedie výkonnosti*. Svazek I, *Člověk*. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, redakce Václav Verunáč. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 477–492.

¹³⁶² S tím souviselo zakládání knihoven a různé osvětové aktivity. Srov. POKORNÝ, Jiří: *Knihovny jako centra komunikace*, in: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 8.–10. března 2001 ve Státní vědecké

rozkvět čtení lze také hledět prizmatem myšlenek Jürgena Habermase, podle kterého četba pomáhá demokratizovat společnost.¹³⁶³ Sama četba dávala obrovské množství možností, co si vybrat a jak to interpretovat. To ovšem dávalo příležitost k různým nuancím, a proto i přes své rozšíření zůstávalo čtení i nadále jedním z významných rozdílů mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva. Vlastní výběr ale zároveň dával jednotlivým čtenářům důležitý pocit volby, což lze chápat jako součást hledání seberealizace.

Vedle poučení a osvěty měla literatura i další role, zejména estetickou nebo osvětovou.¹³⁶⁴ Jak upozorňoval T. G. Masaryk, četba měla v některých případech vedle vzdělávací funkce také chránit před nudou,¹³⁶⁵ a v řadě případů fungovala jako oblíbená úniková strategie, která výrazně ovlivňovala všechny generace. Zatímco v mládí často čtenáře formovala, ve středním a vyšším věku pomáhala třídit myšlenky nebo fungovala jako odpočinek a představovala bránu do nových nejen exotických světů. Oblíbeným způsobem úniku bylo i snění o historii formou historických románů nebo idylických textů zasazených do minulosti. Přitom radikální levice reprezentovaná zejména komunisty chápala únikové strategie formou zábavní kultury jako negativní rys, který jen zdržoval od uvědomění si pravého stavu věcí, což mělo být prvním krokem na cestě k novému světu.¹³⁶⁶ Naproti tomu tehdejší kapitalistický systém velmi podporoval snění lidí, kteří se stávali konzumenty a tím vytvářeli velký trh. Z toho žila řada nakladatelství, která se soustředila na produkci červené knihovny¹³⁶⁷ nebo brakové literatury. Šestákové detektivky nebo dobrodružné romány mnoho lidí přitáhlo k četbě, a jak v roce 1928 poznamenal jeden ze čtenářů časopisu *Přítomnost* při vzpomínce na své mládí o dobrodružném žánru, „*byl tehdy zdrojem opravdové čtenářské rozkoše*“.¹³⁶⁸ I z paměti pozdějších spisovatelů nebo vědců vyplývá, že v určité fázi jejich života pro ně četba různých dobrodružných románů hrála klíčovou roli, než se později vyprofilovali k četbě umělecky hodnotnější literatury nebo k odborným spisům.¹³⁶⁹ Sami ostatně později vzpomínali,

knihovně v Plzni. KLP, Praha 2002, s. 197–203; POKORNÝ, JIŘÍ: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Karolinum, Praha 2003.

¹³⁶³ HABERMAS, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Filosofia, Praha 2000.

¹³⁶⁴ KREJČÍ, Karel: *Sociologie literatury*. 2. doplněné vydání (poprvé 2001), Grada, Praha 2008, s. 59–63.

¹³⁶⁵ MASARYK, Tomáš Garrigue: *Cesta Demokracie. Soubor projevů za republiky*. Svazek 1, 1918–1920. Čin, Praha 1933, s. 99.

¹³⁶⁶ Srov.: HOLUBEC, Stanislav: *Kultura každodennosti pražské KSČ v letech 1921–1938*. Kuděj, roč. 10 (2008), č. 1–2, s. 70–90.

¹³⁶⁷ Červená knihovna patří mezi žánry populární literatury, jehož hlavním tématem bývá líčení peripetií milostného vztahu. MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kolektiv: *Encyklopedie literárních žánrů*. Paseka, Praha, Litomyšl 2004, s. 86–88.

¹³⁶⁸ Pšk: *O dobrodružné četbě*. *Přítomnost*, roč. 5, č. 18 (10. 5. 1928), s. 288.

¹³⁶⁹ WAGNER, Vladimír: *Symptomy bezmoci. Vzpomínky*. Galén, Praha 2003, s. 38; VALENTA, Edvard: *Život samé psaní*. Vydavatelství Symposium, Praha 1970, s. 59.

že mnoho času trávili četbou veškeré dostupné literatury.¹³⁷⁰ V praxi se čtení objevovalo nejčastěji právě u těch vrstev, jejichž pracovní náplň se skládala z četby, například u úředníků nebo vědců. Četba sama o sobě představovala potvrzování určité habituální pozice. Roli v tomto ohledu sehrával už samotný fakt, že člověk četl, výběr jeho četby se pak pojil s jeho mentálním nastavením, s pozicí ve společnosti, nebo se snahou se nějak v rámci společnosti definovat pomocí kulturního kapitálu.¹³⁷¹ V souvislosti s touto jemnou diferenciací se formovaly skupiny konzumentů různých typů literatur, kteří inklinovali k rozdílným úrovním textů od spíše pikantního a hlavně jednoduchého čtiva až po literaturu s vysokou intelektuální, uměleckou a estetickou hodnotou.¹³⁷² To však nehrálo žádnou roli v tom, do jaké míry jim čtený text pomáhal k vlastní seberealizaci a k začlenění do jejich sociální skupiny. Mnohdy právě utvrzování se ve sdílených představách o dané četbě potvrzovalo pozici jednotlivce ve společnosti¹³⁷³ a mohlo sehrávat důležitou roli ve vlastním uspokojení. Jak ukazuje americká studie Čtení mimo knihu, v mnoha ohledech byly právě vzájemné vztahy mezi čtenáři klíčové.¹³⁷⁴ Diferenciaci čtiva jako významný sociální aspekt ilustroval i hlavní vypravěč knihy *Bylo nás pět*, Petr Bajza, který líčil svůj vztah k jednomu z kamarádů i v souvislosti s četbou. „*Taky má Tonda Sharkovky a Kliftónek habaděj. Všecko má, protože pan Bejval říká, že si potrpí na vzdělání a nelituje groše.*“¹³⁷⁵ Kromě sociální distinkce obliba jednotlivých typů literatur souvisela také s dobovou atmosférou a zásadní roli sehrával i generační aspekt. V nevydaných pamětech se k tomu vracel i chirurg Arnold Jirásek, který zdůrazňoval, že na rozdíl od svých vrstevníků „*se necítil tažen k Indiánkám, tehdy oblíbené četbě kluků,*“¹³⁷⁶ čímž se snažil ukázat svoji výjimečnost a definovat pomocí četby svou pozici ve společnosti.

Kromě toho ale četba přinášela i pocit určitého prožitku, který mohl čtenářům přinášet i „vrcholné okamžiky“ spojené se seberealizací. Zpravidla se zážitek vázal buď na již zmíněnou iteraci, nebo naopak na nadšení z něčeho nového, co čtenáři otevíral nový netušený svět. Způsob, jakým lidé četbu prožívali, je přitom nesmírně těžké zachytit v dobových pramenech. Občas tento fenomén popisovali aktéři ve svých pamětech, samotné prožívání však většinou spojovali s dětstvím nebo s mládím, kdy je konkrétní četba formovala. Často autoři pamětí

¹³⁷⁰ Srov. např. KŘEŠŤAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Paseka, Národní Archiv, Litomyšl, Praha 2012, s. 28.; VONDRÁČEK, V.: Lékař vzpomíná (1895–1920), s. 238; WAGNER, Vladimír: Symptomy bezmoci, s. 38; MÚA AV ČR, fond Arnold Jirásek, k. 1, i. č. 7, Autobiografie Arnolda Jiráska.

¹³⁷¹ BOURDIEU, Pierre: Teorie jednání. Karolinum, Praha 1998, s. 15.

¹³⁷² MACHEK, J.: Počátky populární kultury v českých zemích, s. 16–19.

¹³⁷³ RIESMAN, David: Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru. 2. vydání, (zkrácené a revidované). Kalich, Praha 2007, s. 153–154.

¹³⁷⁴ FULLER, Danielle – REHBERG SEDO, DeNel: Reading Beyond the Book. The Social Practices of Contemporary Literary Culture. Routledge, New York 2013, p. 13–49.

¹³⁷⁵ POLÁČEK, Karel: Bylo nás pět. Fr. Borový, Praha 1946. s. 12.

¹³⁷⁶ MÚA AV ČR, fond Arnold Jirásek, k. 1, inv. č. 7, Autobiografie Arnolda Jiráska, strojepis, s. 11.

vzpomínali právě na dobrodružné romány, v případě žen na romantické zamilované příběhy. Výjimečně se s reflexí literatury setkáváme i v denících, opakovaně si diskuse o literatuře zaznamenával například sedmnáctiletý Karel Stretti.¹³⁷⁷ Nejživější to bylo právě v případě dobrodružných románů, které chlapce často přímo inspirovali k nějaké činnosti, jak bude zmiňováno níže. Podle vzpomínek lékaře Vladimíra Vondráčka se v období kolem první světové války chlapci dělili na příznivce Mayovek a Verneovek.¹³⁷⁸ Z průzkumu vybraných středních škol z konce dvacátých let uveřejněného v časopisu *Přítomnost* vyplývalo, že mládež holdovala více sportu než četbě, i tak se ale nezdálo, že by četba byla zcela mimo zájem mladých. Naopak se ukazovalo, že se živě zajímali o četbu dobrodružnou, cestopisnou, detektivní, ale také vážnou, část učňů uváděla zájem o odborné knihy.¹³⁷⁹ Studující mládež se setkávala a debatovala o moderní literatuře, patrně to bylo zejména mezi gymnazisty, kteří často velmi silně prožívali některé literární příběhy. Fyziolog Otakar Poupa například vzpomínal, že jejich skupinka nejenže dlouho do noci debatovala o smyslu nejrůznějších literárních děl, ale že si také zvala na besedy tehdejší populární autory jako Vladislava Vančuru, A. C. Nora, Jaroslava Seiferta, Františka Halase nebo Konstantina Biebla.¹³⁸⁰ Bylo běžné, že se tvořily skupinky obdivovatelů různých autorů. Velkému zájmu se těšilo například dílo Aloise Jiráska, který byl vnímán jako žijící legenda a měl řadu ctitelů. Mezi ty se například řadil i ředitel továrny na cigarety v Sedlci u Kutné Hory, který si od něj nechával podepisovat jeho díla a ve své širší rodině byl proto přezdíván jako „strýc Jirásek“.¹³⁸¹ Podobnou úctu zažívali i další autoři, například Ignát Herrmann.¹³⁸² Předmětem zájmu ale nebyli jen „národní velikáni“, ale i řada tehdy ještě méně známých básníků, jejichž dílo oslovovalo konkrétní skupinu nebo generaci, například Otakar Theer, který ovlivňoval generaci formovanou v prvních letech 20. století a během první světové války.¹³⁸³ V meziválečném období ho pro nové generace nahrazovali další autoři. Z průzkumu středních škol vyplývalo, že mládež se zajímala například o dílo Jiřího Wolкера,¹³⁸⁴ v levicovém intelektuálním prostředí hrály důležitou roli díla autorů

¹³⁷⁷ Rok 1918 v deníku Karla Strettiho, in: TOMEŠ, Josef (ed.): STRETTIOVÁ, Marie: Jak jsme prožívali první světovou válku. ÚTGM a MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 108, 110.

¹³⁷⁸ VONDRÁČEK, V.: Lékař vzpomíná (1895–1920), s. 238.

¹³⁷⁹ ČERVÍN, A.: Nynější učňové – budoucí tovaryši a mistři. II. *Přítomnost*, roč. 7, č. 14 (9. 4. 1930), s. 223–224.

¹³⁸⁰ POUPA, Otakar: Syndrom kolibříka. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností. Galén, Praha 2000, s. 56.

¹³⁸¹ POUPA, O.: Syndrom kolibříka, s. 40.

¹³⁸² KONRÁD, Edmond: Nač vzpomenu. Československý spisovatel, Praha 1967, s. 87–90; SVOBODA, František Xaver: Vzpomínka na Ignáta Herrmanna, in: SVOBODA, František Xaver: Světla života. (Ed.). Josef Špičák. Melantrich, Praha 1968, s. 411–414.

¹³⁸³ VONDRÁČEK, V.: Lékař vzpomíná. (1895–1920), s. 218.

¹³⁸⁴ ČERVÍN, A.: Nynější učňové – budoucí tovaryši a mistři, s. 223–224.

z Devětsilu a dalších avantgardních umělců, která jejich konzumentům umožňovala obsáhlé diskuse a debaty.

Někteří autoři se těšili oblibě především ve svém regionu, např. Adolf Heyduk přezdívaný Pootavský slavík zažíval na Písecku mimořádnou popularitu a obdiv k jeho dílu patřil v daném regionu ve středostavovské vlastenecky orientované společnosti k dobrému tónu.¹³⁸⁵ Zájem o něj ale stejně jako například o Herrmanna nebo o Jiráka jevíly spíše starší generace, zatímco mladší již hledala něco jiného. Význam měly i různé místní literární kluby nebo čtenářské besedy, které v menších městech zpravidla fungovaly jako určitá kulturní platforma.¹³⁸⁶ Beseda v Týně nad Vltavou například měla vlastní knihovnu.¹³⁸⁷ I v menších městech se ale zejména mezi studenty formovaly skupinky příznivců avantgardy.

Vliv měly i překlady významných děl světové literatury, v českém prostředí silně rezonovaly zejména texty ruských autorů,¹³⁸⁸ ve velkém počtu se překládala i francouzská díla a skupinky obdivovatelů si získávala i anglická a německá literatura. Veliké úctě se těšil i polský autor historických románů Henryk Sienkiewicz. Jasně se to projevilo v roce 1924, kdy vlak s jeho ostatky projížděl Československem a na všech zastávkách mu vzdávali hold čeští vlastenci i nadšení čtenáři jeho díla.¹³⁸⁹ V Benešově údajně podle záznamů z místní kroniky čekalo na Polákovy ostatky takové uvítání, jako kdyby přijel Masaryk nebo někdo z členů vlády.¹³⁹⁰

Některá díla zahraničních autorů čtenářům učarovala a měnila jejich pohled na svět.¹³⁹¹ O tom obšírně psal ve svých nevydaných pamětech i mikrobiolog Ivan Málek, který s četbou vybraných děl spojoval svůj intelektuální růst a sblížování s levicovými názory.¹³⁹² Z hlediska seberealizace bylo však klíčové především to, že jednotliví čtenáři si vybírali taková díla, kterým byli ochotni věnovat čas. Během četby pak zažívali euforii i uspokojení z toho, že se něco dozvěděli, na něco přišli nebo se o něco mohou podělit. Důležité bylo ztotožnění se

¹³⁸⁵ ŠTORCH-MARIEN, Otakar: Paměti nakladatele. Díl I. Sladko je žít. 2. vydání, Aventinum, Praha 1992, s. 53.

¹³⁸⁶ HORKÝ, Roman: Čtenářská beseda Božena Němcová v České Skalici a její role v kulturním životě maloměsta. Stopami dějin Náchodska. Sborník státního okresního archivu Náchod. Soka Náchod, Náchod 2000, s. 99–142.

¹³⁸⁷ SOKA České Budějovice, fond Beseda Týn nad Vltavou 1884–1931, Kniha členů a pamětní Besedy v Týně nad Vltavou (1885–1926).

¹³⁸⁸ VONDRÁČEK, V.: Lékař vzpomíná. (1895–1920), s. 234; ŠALDA, Jaroslav: Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace. Paměti legendárního ředitele Melantrichu. Nakladatelství Milan Nevole, Praha 2001, s. 36.

¹³⁸⁹ Sienkiewiczovy ostatky převezeny do Prahy. Národní listy, roč. 64, č. 294 (24. 10. 1924), s. 1.

¹³⁹⁰ SOKA Benešov, fond Archiv města Benešov, Pamětní kniha města Benešov, rok 1907–1936, s. 218.

¹³⁹¹ VONDRÁČEK, V.: Lékař vzpomíná. (1895–1920), s. 231–237.

¹³⁹² MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, i. č. 200, MÁLEK, Ivan: KSC a já (vzpomínky), strojopis.

s některými postavami příběhu, nebo s názory autora, které zaznívaly skrze text. Pocit prožitku, o který jde, v podstatě popsala Marie Strettiová, která vzpomínala, že v mládí četla ruské romány od Turgeněva, Gončarova nebo Tolstého a cítila, jako by postavy ze slavné Anny Kareniny byly její sestry a připadala si, jako by v těch románech žila.¹³⁹³ S tímto motivem pracovala i beletrie, Karel Poláček ve svých dílech často věnoval prostor fantazii a snění svých literárních postav. Nebyl v tom však nijak ojedinělý, například spisovatel Karel Scheinpflug ve svých vzpomínkách líčil vánoční svátky, o kterých se otec začel do detektivního příběhu Pes Baskervillský a ignoroval okolní dění. Oddával se tehdy jenom snění a promýšlení napínavého detektivního příběhu a zcela tak rozbil sváteční atmosféru. Knihu pak začali číst i jeho dospělí synové a po několik dní se společně oddávali hovorům o fiktivním světě Sherlocka Holmese a jeho vzrušujícího případu.¹³⁹⁴ Stávalo se, že některé knihy své čtenáře zaujaly natolik, že nad knihou trávili i velkou část noci. Dagmar Mocná při svém bádání narazila i na korespondenci vděčných čtenářů, kteří autorům psali děkovné dopisy a popisovali svoje zážitky z četby. Jedna čtenářka (z řad amerických Čechů) dokonce psala, že soused byl knihou Popelky Biliánové Do panského stavu tak zaujat, že jí četl hned po příchodu z práce a nešel by ani spát.¹³⁹⁵ Zájem o četbu ale v případě mládeže poháněla také zvědavost a často touha po zakázaném, zejména po erotické četbě. K tomu jedna z dívek citovaná v časopisu Přítomnost uváděla: „*Zakázaná četba byla jedinou četbou, kterou jsme skutečně čtli.*“¹³⁹⁶

Expanze brakové literatury je spojená s koncem 19. století, kdy se do českého prostředí dostalo velké množství překladové literatury tohoto typu a brzy se také objevily její české ekvivalenty.¹³⁹⁷ Tehdy se ke čtení dostalo velké množství lidí, kteří s četbou spojovali zábavu, poučení a mnohdy se stávala i jejich útekem od každodennosti a inspiračním zdrojem jejich snění. Obrovskou poptávku po fantastických příbězích nejlépe z exotického prostředí se zamotaným a neuvěřitelným dějem pocítil v začátcích své spisovatelské kariéry i spisovatel Vladimír Neff, který takové příběhy psal.¹³⁹⁸ Zvýšený zájem o dobrodružnou literaturu byl spojen se jménem Buffalo Billa, amerického dobrodruha a podnikatele,¹³⁹⁹ jehož dobrodružné často přibarvené příběhy z amerických prérií zpopularizovaly divoký západ. Později se svými

¹³⁹³ STRETTIOVÁ, Marie: O starých časech a dobrých lidech. Topičova edice, Praha 1947, s. 329.

¹³⁹⁴ SCHEINPFLUG, Karel: Baskervillský pes, in: SCHEINPFLUG, Karel: Loňské sněhy. Povídky, humoresky, vzpomínky. Jos. R. Vilímek, Praha 1928, s. 101–107.

¹³⁹⁵ MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha/Litomyšl 1996, s. 59.

¹³⁹⁶ MAŠEK, J.: Mravnost ve studentstvu II. Přítomnost, roč. 6, č. 23 (13. 6. 1929), s. 364–366.

¹³⁹⁷ MACHEK, J.: Počátky populární kultury v českých zemích, s. 35–39.

¹³⁹⁸ NEFF, Vladimír – NEFF, Ondřej: Večery u krbu. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1986, s. 90–92.

¹³⁹⁹ Vlastním jménem William Frederick Cody (1846–1917), legendární postava divokého západu

divadelními představeními zajel i do Evropy a zavítal také do českých zemí.¹⁴⁰⁰ Značné popularitě se těšily dobrodružné romány z exotického prostředí divokého západu nebo blízkého východu z pera Karla Maye. Na dlouhou tradici různých kovbojek a indiánek v polovině 30. let navázalo i nakladatelství Zdeněk Holfeld, které začalo vydávat oblíbenou edici Románů do kapsy (Rodokaps).¹⁴⁰¹ Četba mayovek a buffalobillek pak byla spojena s dětskými hrami a zůstávala v paměti i do dospělého věku.¹⁴⁰² Mimořádnou sílu příběhů z divokého západu potvrzoval i lékař Jaroslav Procházka. Ten vzpomínal, že si na prázdniny brával poctivě učebnice do školy, ve skutečnosti se ale učení ani nedotkl a oddával se pouze četbě zábavné literatury. I on prošel vývojem řady pozdějších vědců. Zpočátku horlivě četl kovbojky psané spisovatelem Zaneem Greyem, později se dostal ke Švejkovi a k moderní beletrii.¹⁴⁰³ Mayovky přitom neuchvátily jenom mladou generaci, která je běžně četla již před válkou, ale měla význam i pro starší čtenáře, kteří jejich prostřednictvím snili o exotických dobrodružstvích. V autobiografické povídce Pod křídla zaznamenávala Marie Pujmanová, že kouzlu indiánek propadl i její strýc.¹⁴⁰⁴ Podobně i trafikant býval zobrazován jako člověk, co různé dobrodružné romány a detektivky nejen prodává, ale také si je s gustem čte. Uvědomuje si, že se na vysněný divoký západ nikdy nedostane, a proto o něm jenom sní.¹⁴⁰⁵ V humorné poloze se to objevilo i ve filmu Cesta do hlubin študákovy duše, ve kterém vyučující francouzštinář Šeda nejprve zabavuje žákům čtení pod lavicí a pak sám propadne četbě těchto příběhů.¹⁴⁰⁶

Nezůstalo ale jenom u divokého západu, mimořádný zájem vzbuzovaly verneovky, dobrodružství na moři a detektivní příběhy. Široce recipována byla například literární postava Nicka Cartera, geniálního amerického detektiva. Z Německa přicházely příběhy Toma Sharka, tzv. Sharkovky. V českém prostředí vznikla podle zahraničních vzorů postava Léona Cliftona, geniálního detektiva. Přestože série příběhů této postavy byla napsána již před první světovou válkou, těšila se velké oblibě i v meziválečném období, kdy došlo k několika reedicím jeho příběhů a definitivně zlidověl pojem „cliftonky“ jako označení dobrodružných románů s touto postavou. V souvislosti se svou popularitou se ostatně tato postava dostávala jako literární

¹⁴⁰⁰ ČVANČARA, Miroslav – ČVANČARA, Jaroslav: Když u nás byl Buffalo Bill. Academia, Praha 2017.

¹⁴⁰¹ JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal: Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století. Karolinum, Praha 2003.

¹⁴⁰² MARVAN, Jaroslav: Nejen o sobě. Podle vyprávění národního umělce napsal Petr Hořec. Melantrich, Praha 1975, s. 13–14; VALENTA, Edvard: Život samé psaní. Symposium, Praha 1970, s. 59.

¹⁴⁰³ PROCHÁZKA, Jaroslav: Ze vzpomínek chirurga. Práce, Praha 1989, s. 35.

¹⁴⁰⁴ PUJMANOVÁ, Marie: Pod křídly, in: PUJMANOVÁ, Marie: Pod Křídly. Pacientka doktora Hegla. Předtucha. Host, Brno 2012, s. 32.

¹⁴⁰⁵ ŘEZÁČ, Václav: Rozhraní. Díl II. Lidové noviny, Praha 1944, s. 89–90.

¹⁴⁰⁶ Cesta do hlubin študákovy duše, režie Martin Frič, 1939.

symbol i do dalších sfér populární kultury.¹⁴⁰⁷ Obliba četby detektivek se promítala i do další beletrie a často jako důležitý zájem pomáhala charakterizovat jednotlivé postavy.¹⁴⁰⁸

Ženy a dívky vyhledávaly romantické a dívčí romány z české i zahraniční proveniencí. Mimořádného úspěchu se dočkaly například knihy o Svěhlavičce.¹⁴⁰⁹ Slovo svěhlavička se pak stalo běžným označením určitého dívčího charakteru. Oblíbené byly ale také romány Josefa Rodena o Irče (Irča v penzionátě, Irča v hnízdečku, Irča a Lexa). Čtenářky zpravidla vyžadovaly příběhy odvážných a silných dívek, které najdou pravou lásku, nebo žen, které se navzdory těžkým okolnostem dostanou ke svému milovanému muži. K těmto příběhům se čtenářky zpravidla dostávaly v časopisech, kde vycházely romány na pokračování, oblíbená díla se pak dostávala i na pult knihkupectví jako knihy. O jejich popularitě svědčila i velká čtenost časopisů Hvězda a konkurenčního Listu paní a dívek. Ve 30. letech měla Hvězda údajně až 400 000 výtisků týdně,¹⁴¹⁰ což v kontextu silící hospodářské krize svědčilo o touze lidí v těžké době alespoň chvíli snít. Úspěšné romány na pokračování se záhy stávaly předlohami filmů. Například nebývalý úspěch románu Světlo jeho očí z pera Maryny Radoměrské uveřejňovaného na pokračování v časopise Hvězda vedl k téměř okamžitému zfilmování této látky a posléze následovalo zfilmování dalších děl, např. Žena pod křížem nebo Krb bez ohně.¹⁴¹¹ I přes popularitu svižných moderních románů adorujících ženskou emancipaci zůstávaly oblíbené i idylické knihy od Popelky Biliánové a knihy z pera Vlasty Javořické nebo Jaromíry Hüttlové. Vkus žen často odpovídal jejich věku a v souvislosti s tím i s prožitými zkušenostmi a tím pádem i požadavky na typ literatury, která by uspokojila jejich tužby. Za zmínku stojí, že bádání o čtení a o čtenářích z prostředí Velké Británie ukazuje, že některé skupiny čtenářů byly v zásadě konzervativnější, než by se dalo předpokládat.¹⁴¹² Podobně tomu bylo nepochybně i v Československu, kde se velké popularity těšily často velmi idylické a tklivé tituly, které byly nejednou terčem vtipů a opovržení. Například Popelka Biliánová, autorka

¹⁴⁰⁷ JAREŠ, Michal: Krvavý masopust oregonský aneb Svět „amerického“ detektiva Léona Cliftona jako exotika pro nenáročného čtenáře, in: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 22.–24. února 2007. Academia, Praha 2008, s. 330–336.

¹⁴⁰⁸ ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška. 3. vydání, Papyrus / Jeva, Vimperk / Rudná u Prahy 1995, s. 43. (poprvé vyšlo v roce 1937)

¹⁴⁰⁹ Českou verzi příběhu podle úspěšného německého dívčího románu Der Trotskopf od Emmy von Rhoden napsala Eliška Krásnohorská. Román se v českém prostředí díky svému úspěchu dočkal i tří pokračování, po prvním díle Svěhlavička. Příběh z penzionátu (1898) následovaly Svěhlavička nevěstu (1900), Svěhlavička ženuškou (1900) a Svěhlavička babičkou (1907).

¹⁴¹⁰ MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha/Litomyšl 1996, s. 91.

¹⁴¹¹ MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha/Litomyšl 1996, s. 114–126.

¹⁴¹² ROSE, Jonathan: The Intellectual Life of The British Working Classes. Second edition. Yale University Press, New Haven / London 2010, s. 116–145.

sentimentálních próz, se opakovaně stávala za své dílo cílem vtipů, připomínali jí dokonce i Voskovec s Werichem ve filmu Pudr a benzin.¹⁴¹³ K oblíbeným autorům patřil také Zahradník-Brodský a celá řada ruralistů (Jan Čep, Jan Vrba aj), často v jednotlivých regionech rezonovaly i práci místních autorů, kteří nebyli v celorepublikovém kontextu příliš známí.

Četba se pro dívky a ženy stávala důležitou součástí jejich života, umožňovala jim snít a také si odpočinout od povinností buď v zaměstnání, nebo v domácnosti, kde práce nikdy nekončí. Přitom v některých rodinách se dívky setkávaly s názorem, že čtení je něco nevhodného a že by se radši měly věnovat ženským pracím. Tento názor zazníval i v románu Vlčí jáma,¹⁴¹⁴ mladá meziválečná generace se však již snažila vyšetřit si dost volného času pro sebe a jeho součástí mnohdy bývala právě četba a seberealizace prostřednictvím fantazie.

I přes obrovskou popularitu byla četba brakové literatury často vnímaná jako bezúčelná, nicotná, bez ceny a jako zabíjení času. Sem se řadila četba detektivek nebo senzačních a líbivých romantických knih bez umělecké ceny. Zároveň se ale už v meziválečném období objevoval názor, že právě tato zdánlivě nicotná četba představuje určitý typ osvěžení a funguje jako psychická vzpruha.¹⁴¹⁵ Únik z reality dodával lidem často sílu k překonávání obtíží a stával se vytouženým okamžikem. Lidé se učili relaxovat četbou ve volném čase, jak se to snažil dělat například renomovaný chirurg Arnold Jirásek.¹⁴¹⁶

Podobnou roli pro odreagování hrálo v některých případech shánění knih, které mívalo pro zainteresované zvláštní kouzlo. Zájemci o knihy, tzv. knížkaři, s oblibou obcházeli knihkupectví, kde bylo zvykem vystavovat různé knižní tituly od těch nejnovějších až po ty, které zrovna někdo přinesl k odprodeji. Knihkupectví tak částečně fungovala jako antikvariáty a různé knihy proto průběžně přecházely od čtenáře ke čtenáři. Tento zvyk, kdy knihkupectví odkupovalo a přeprodávalo již přečtené knihy vyhovoval mnoha vášnivým čtenářům, kteří s oblibou obcházeli nejrůznější knihkupectví, dlouze vybírali a těšili se, co zase najdou. Během meziválečného období však tento styl prodeje pozvolna mizel a vášniví knížkaři proto mohli pokračovat ve své vášni jen ve skutečných antikvariátech.¹⁴¹⁷ I tento proces vyhledávání nejrůznějších titulů mohl fungovat jako únik, protože zapálený knížkař při hledání zcela ztratil

¹⁴¹³ Pudr a benzin, režie Jindřich Honzl, 1931.

¹⁴¹⁴ GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma. 8. vydání, Československý spisovatel, Praha 1957, s. 99 (poprvé vyšlo v roce 1938).

¹⁴¹⁵ TRNKA, Tomáš: Rekreační v systému lidové výchovy, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidový ústav, Praha 1931, s. 9–13.

¹⁴¹⁶ -ČE: U prof. MUDra. Arnolda Jirásk, přednosta chirurg. kliniky v Praze Pestrý týden, roč. 3, č. 3 (21. 1. 1928), s. 6.

¹⁴¹⁷ BASS, Eduard: Kouzlo starého antikvariátu, in: BASS, Eduard: Kázáníčka. František Borový, Praha 1946, s. 48–53.

pojmem o každodenních starostech a plně se soustředil na objekt svého zájmu. Věnoval se mu navíc pravidelně, takže nešlo o nějaký výjimečný zážitek, ale o součást volnočasových aktivit mající blahodárný vliv na psychiku člověka. Část zájemců o knihy se soustředilo i do Spolku českých bibliofilů. Mezi známé sběratele knih patřil například bankéř Jaroslav Preis, který si vybudoval rozsáhlou sbírku bohemik.¹⁴¹⁸ Nelze zapomínat ani na ambici některých čtenářů nebo sběratelů získat knihu podepsanou autorem.

Paradoxně sehrávala roli úniku i četba novin, zejména muži četbu novin chápali jako pravidelný rituál, který je utvrzoval v tom, že vše je, jak má být. Muži tradičně četli v neděli po obědě, kdy si zvláště oblíbili různé zábavné nedělní přílohy. Tento rituál přetrvával již od 19. století, kdy si muži ze středostavovských rodin navykli tímto způsobem odpočívat. Na tento typ čtenářů, kteří v neděli očekávali novou zábavnou povídku v novinách, se zaměřil například spisovatel Ignát Herrmann, který pravidelně psal povídky právě pro nedělní četbu. Životní styl svých čtenářů přitom názorně předvedl i na postavě Václava Kondelíka v knize *Otec Kondelík a ženich Vejvara*, ve které Kondelík jen neochotně odkládá noviny a opouští v neděli odpoledne pohodlí domova. Analogicky ale vznikaly také časopisy zaměřené na nedělní čtení žen, které nabízely zpravidla články z oblasti módy a domácích prací. V německém prostředí od druhé poloviny 19. století tuto úlohu plnil zábavný časopis *Gartenlaube* určený středostavovským rodinám, který nabízel množství ilustrací, zajímavosti z umění, historie i o přírodě a články o nejnovějších technických a vědeckých objevech. Nenáročnou formou se snažil oslovit co nejširší publikum. V českých podmínkách se o totéž snažily na konci 19. století zejména *Světobzor* a *Zlatá Praha*.¹⁴¹⁹

Zvyk počít si po nedělním obědě zůstával součástí rodinného života středostavovských rodin i po roce 1918, často přitom ostře kontrastoval se snahou mladé generace po aktivní činnosti.¹⁴²⁰ Četba novin se stávala pro mnohé lidi symbolem klidu a odpočinku. Proto si ji spojovali právě s nedělí,¹⁴²¹ nebo i dovolenou, kde čtení novin představovalo často jedinou spojnici se světem velkého města, zvláště když někdy chodily i s několikadenním

¹⁴¹⁸ KOSATÍK, Pavel: *Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preise*. 2. vydání, Mladá fronta, Praha 2010, s. 117–119.

¹⁴¹⁹ MACHEK, J.: *Počátky populární kultury v českých zemích*, s. 115–120.

¹⁴²⁰ K tomuto zvyku srov. např. POLÁČEK, Karel: *Michelup a motocykl*. Československý spisovatel, Praha 1980, s. 6–17.

¹⁴²¹ Například pozdější fotbalový trenér Václav Ježek vzpomínal, že jeho otec si spojoval neděli s četbou *Lidových novin*. JEŽEK, Miroslav: *Václav Ježek. S míčem v erbu*. Olympia, Praha 1999, s. 13.

zpožděním.¹⁴²² Proto zejména muži na letních bytech noviny doslova toužebně očekávali a jejich příchod občas způsoboval přímo nadšení.¹⁴²³

Při čtení denních zpráv si čtenář mohl připadat jako někdo, kdo je součástí velkého světa, zároveň se ho ale jeho nebezpečí přímo nedotýkalo. Mohl se cítit jako někdo, kdo rozhodně má co říct k aktuálním otázkám, protože je všechny pilně sleduje. Řada mužů si navykla číst noviny každý den, ať už šlo spíše o zábavné čtení, například sportovní nebo jiné zájmové rubriky, nebo o denní politické a hospodářské zprávy. Pro některé čtenáře se pak čtení různých informací stávalo vášní. Mnohdy se do novin tak zabrali, že přestali vnímat okolní svět.¹⁴²⁴ Část mužů přímo navštěvovala kavárny, aby zde poseděli a počítli si v denním tisku,¹⁴²⁵ část kaváren nabízela pro běžné čtenáře hůře dostupné zahraniční deníky nebo časopisy. Ve většině měst fungovaly kavárny kromě jiného také jako prostor pro čtení nejen novin, ale i řady časopisů, mnohdy i atraktivních, které by si čtenáři sami nekoupili. Ty bývaly sice přístupné i v místních knihovnách nebo čítárnách,¹⁴²⁶ ale prostředí kavárny bylo pro řadu čtenářů pohodlnější, protože se tu zároveň mohli setkat se známými, případně i pracovat. Pro širší vrstvy zase různé pikantní zprávy znamenaly významné téma k hovoru.¹⁴²⁷

5. 5. Konzumace filmu jako prostředek k seberealizaci

5. 5. 1. Kino jako prostor snění

Poválečný boom kinematografie vedl k výstavbě účelových samostatných budov, často však také místní kina fungovala v sokolovnách. V prvních letech ostatně Sokolu patřilo 45 % všech kin v Československu a v plánovaných městských palácích se již počítalo s promítacími síněmi.¹⁴²⁸ Po celá dvacátá léta přibývala nová kina, po vzniku republiky bylo v zemi 490 biografů, v roce 1930 jich v Československu existovalo již 1756 a k roku 1937 1850,¹⁴²⁹ podle některých statistik ale během 30. let přesáhly i počet dvou tisíc. Koncentrovaly se především

¹⁴²² ČAPEK, Josef: Na dovolenou, in: ČAPEK, Josef: Publicistika 1. Sloupky, entrefilety, fejetony, črty aj. (Uspořádal Jiří OPELÍK. Triáda, Praha 2008, s. 323–325 (Poprvé vyšlo v Lidových novinách 17. 7. 1929).

¹⁴²³ SCHEINPFLUGOVÁ, Olga: Pošta a panská. Tribuna, 5. 9. 1926, roč. 8, č. 210, s. 3.

¹⁴²⁴ SKRUŽNÝ, Josef: Ztracený syn, in: SKRUŽNÝ, Josef: Noc před rozvodem. Humoresky a satyry. Jos. R. Vilímek, Praha 1925, s. 16–22.

¹⁴²⁵ Načeradec, král kibiců, režie Gustav Machatý, 1932; RACHLÍK, František: Oblázek. Mladá fronta, Praha 1969, s. 187.

¹⁴²⁶ Význam čítáren připomínaly i záznamy v Benešovské kronice. Za rok 1923 například místní čítárnu navštívilo přes 18 000 návštěvníků. SOKA Benešov, fond Archiv města Benešov, Pamětní kniha města Benešov, rok 1907–1936, s. 206.

¹⁴²⁷ MACHEK, J.: Počátky populární kultury v českých zemích, s. 104–110.

¹⁴²⁸ ČVANČARA, Miroslav – ČVANČARA, Jaroslav: Zaniklý svět stříbrných pláten. Po stopách pražských biografů. Academia, Praha 2011, s. 14.

¹⁴²⁹ ČVANČARA, Miroslav – ČVANČARA, Jaroslav: Zaniklý svět stříbrných pláten. Po stopách pražských biografů. Academia, Praha 2011, s. 14.

ve městech, ve větších městech jich fungovalo i více souběžně. V počtu kin přirozeně dominovala Praha, z pražských statistik vyplývá, že hlavní město zažilo zejména během 20. let obrovský nárůst počtu kin. Ještě v roce 1918 jich údajně bylo v Praze 28, ale v roce 1925 se jejich počet zvýšil na 77 a o rok později již na 84 biografů.¹⁴³⁰ Pro srovnání v Brně fungovalo v roce 1933 již 38 stálých kin, jejichž kinosály nabízely dohromady 16 086 míst,¹⁴³¹ zatímco v Praze ve stejné době promítalo 102 kin. Většina biografů ve velkých městech v polovině 20. let hrála denně,¹⁴³² což mělo značný vliv na způsob recepce filmových titulů. Lidé mohli chodit každý den i několikrát a opakovaně navštěvovat filmy, které je zaujaly. To mělo značný vliv na rostoucí popularitu některých konkrétních filmů nebo filmových hvězd, možnost chodit do kina prakticky kdykoliv umožňovala nejen pravidelný únik z reality, ale podněcovala také schopnost snít a hledat v tomto snění způsob seberealizace. Naopak v menších městech se promítalo zpravidla jen v neděli (někde ještě i jeden další den, většinou ve středu).¹⁴³³ Řada lidí proto vnímala neděli jako den, kdy se chodí do kina a pro některé byla návštěva biografu jednou za týden v neděli jejich jedinou vášní.¹⁴³⁴ Ve 30. letech se pak počet biografů měnil zejména v souvislosti s přechodem z němého na zvukový film, takže řada menších biografů zanikala, zatímco v jiných proběhl úspěšný přechod na zvukový film. Zejména v menších městech však chyběly peníze na předělání kina, a proto byli tamní diváci ještě i v první polovině 30. let odkázáni na němé filmy. I proto se jejich návštěvníci mohli na filmových plátnech setkávat s tehdy již starými hvězdami a populárními filmy přelomu 10. a 20. let., pro které počátkem 30. let jinde už nebylo místo. Díky tomu se alespoň částečně s fenoménem němých hvězd setkávaly i někteří příslušníci mladší generace, kteří jinak už vyrůstali v éře zvukového filmu.¹⁴³⁵

Kino se stalo prostorem fantazie a místem úniku od starostí, nabízelo svět fantazie a emocí. Počátkem 20. let vystihl zájem o biografy článek v *Besedách lidu*, ve kterém se psalo: „*Lid se hrne do kinodivadel, aby zde po denní lopotě spatřil v obrazech kus zhuštěného života,*

¹⁴³⁰ ŠIŠKA, Josef: Statistická zpráva hlavního města Prahy za rok 1925. Hlavní město Praha, Praha 1930, s. 232.

¹⁴³¹ BLAŽEJOVSKÝ, Jaromír – SKOPAL, Pavel – SZCZEPANIK, Petr: Brněnská kina v souvislostech distribučních praktik a podmínek uvádění (do roku 1989) in: ČESÁLKOVÁ, Lucie – SKOPAL, Pavel (eds.): *Filmové Brno. Dějiny lokální filmové kultury*. Národní filmový archiv, Praha 2016, s. 29.

¹⁴³² Vedle Prahy a Brna mělo několik biografů s každodenním programem také Plzeň, Ostrava, Liberec, Prostějov, České Budějovice, Olomouc, Zlín, Znojmo, Ústí nad Labem, Jablonec nad Nisou, Teplice, Most, Cheb, Hradec Králové, Chomutov a Krmov, mimo české země Bratislava, Košice a Užhorod. Alespoň jedno takové kino fungovalo v Opavě a v Jihlavě. *Statistická ročenka Republiky Československé. Státní ústav statistický, Orbis, Praha 1934, s. 244*

¹⁴³³ Postupně se zřejmě ustálil na menších městech promítat v kině dvakrát týdně. Tak to bylo například v Benešově, kde se místní biograf těšil velkému zájmu diváků. SOKA Benešov, fond Archiv města Benešov, Pamětní kniha města Benešov, rok 1907–1936, s. 209.

¹⁴³⁴ GLAZAROVÁ, Jarmila: *Roky v kruhu. Družstevní práce*, Praha 1936, s. 315.

¹⁴³⁵ Vyplývá to například ze vzpomínek Josefa Římana, který slavné filmy z němé éry navštěvoval v době, kdy se již promítaly málokde. Josef Říman vyrůstal v Horní Suché na Karvinsku. Srov. ŘÍMAN, Josef – HOUDEK, František: *Od pluhu do senátu a zpátky*. Galén, Praha 2017, s. 25.

kus cizího světa, přírody i lidí, nová města, kraje, lovy, slavnosti, válečné scény, ano i krásy vlastního domova, kterých málo si všímal.”¹⁴³⁶ Mnozí lidé vnímali kino jako zvláštní místo s nádechem exotiky, které je prostorem snění a fantazie. Samotné promítání přitom probíhalo často v místních sokolovnách, kde bylo rozmístěné tělocvičné nářadí kruhy vytažené ke stropu, a přesto, jak to popisovala spisovatelka Jarmila Glazarová, v tomto „*spartánském prostoru*” ožívaly nejrůznější fantazie a lidé se za zvuku vrzajících židlí a gramofonu doprovázejícího němé obrázky přenašeli do jiných světů.¹⁴³⁷ Se zážitkem z kina se často pojila nějaká vůně, která navozovala specifickou atmosféru.¹⁴³⁸ K dokonalému estetickému prožitku měla filmová projekce často daleko, stávalo se, že se film trhal a v němé éře mnohdy hudební doprovod nestíhal tempo promítaného filmu.¹⁴³⁹ V éře němých filmů měla velký význam i stylizace titulků, zejména pomlčky a tři tečky na konci dávaly divákům prostor pro zapojení vlastní fantazie.¹⁴⁴⁰ Někdy se přitom emoce jednotlivých diváků různě navzájem tříštily. Vladimír Neff vzpomínal, jak lidé ještě ve 20. letech v kině běžně nahlas komentovali němé filmy a intenzivně prožívali filmový děj. To se do určité míry podobalo kolektivním projevům sportovních fanoušků, kteří se často vyžívali právě v tom, že mohli na sportovce pokřikovat. Stejně tak se i kino stávalo prostorem různých sociálních interakcí, do kterých se promítaly reálné situace s představami a fantaziemi. Zážitek také mohli kazit neukáznění diváci, pozdější spisovatel Václav Lacina vzpomínal, jak se jako mladí schválně smáli hlučně při veselohrách, a to i na místech, kde to tvůrci nepředpokládali a tím pohoršovali ostatní publikum.¹⁴⁴¹ Po zavedení zvuku ve filmu se situace měnila, již nebylo vhodné komentovat děj, protože by ostatním unikalo, co se děje na plátně, a lidé se přestali hlasitě bavit. I tak ale byla tma v sále příležitostí po různé nepřístojnosti, které ničili ostatním dojem, například mlaskání, nebo sundávání bot,¹⁴⁴² výjimkou nebyly ani krádeže.¹⁴⁴³ Tradiční potíže představovaly pozdní příchody diváků do sálu. Zejména v kinech na menších městech opozdilci hřešili na své úřední postavení nebo vážnost v dané komunitě a spoléhali na to, že jim bude umožněno vstoupit do sálu i po reklamách. Naopak v lidových biografech, jak poznamenával Jiří Guth-Jarkovský, bylo

¹⁴³⁶ BAUŠE, Boh.: Vývoj kinematografie. Besedy lidu, roč. 29, č. 26 (2. 11. 1921), s. 308–310.

¹⁴³⁷ GLAZAROVÁ, Jarmila: Roky v kruhu. Družstevní práce, Praha 1936, s. 68–70.

¹⁴³⁸ BENEŠ, Svatopluk – VALTROVÁ, Marie: Být hercem. Melantrich, Praha 1992, s. 11.

¹⁴³⁹ KLIMEŠ, Ivan: Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2016, s. 21–29.

¹⁴⁴⁰ SMRŽ, Karel: Jak se kdysi dělal film. Československé filmové nakladatelství, Praha 1947, s. 57.

¹⁴⁴¹ LACINA, Václav: Co vám mám povídat. Československý spisovatel, Praha 1966, s. 53.

¹⁴⁴² GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří S.: Biograf (rubrika Společenský rádce). Pražský ilustrovaný zpravodaj, roč. 1932, č. 24 (10. 6. 1932), s. 18.

¹⁴⁴³ LOŠŤÁKOVÁ, Markéta: Čtenáři filmu – diváci časopisu. České filmové publikum v letech 1918–1938. Pistorius & Olšanská, Příbram 2012, s. 38.

publikum dochvilnější.¹⁴⁴⁴ Potíže s pořádkem v kinosále reflektoval i komiks Rychlé šípy, který v jedné z epizod zachycoval, jak jsou odtud postupně členové party Rychlých šípů strážníkem vyváděni za různé prohřešky.¹⁴⁴⁵ Z dobového tisku je zřejmé, že mimořádná popularita dobrodružných filmů se projevovala i na chování samotných diváků v kinech a ve frontách na lístky.¹⁴⁴⁶

Pro mnohé ale bylo kino také místem milého setkávání,¹⁴⁴⁷ nebo šance se s někým seznámit.¹⁴⁴⁸ Nezanedbatelnou roli ovšem pro některé diváky hrála i možnost erotických zážitků v kině, dobová publicistika dokonce část návštěvnic kina obviňovala z toho, že jejich hlavním cílem je nechat za sebe zaplatit vstupné a nechat se svést.¹⁴⁴⁹ Řada párů zažila své první polibky právě v kinech.¹⁴⁵⁰ I Jiří Guth-Jarkovský ostatně upozorňoval, že si dvojice v kině běžně projevují něžnosti, které mohou ostatní diváky rušit, a udílel čtenářům rady, jak tuto situaci slušně řešit.¹⁴⁵¹ V souvislosti s některými tituly se biograf stával mládeži nepřístupný, což jenom posilovalo jeho tajemnost a příslušníky mladé generace přirozeně přitahovalo ještě více. V souvislosti s tím fungovala cenzura, která ale neřešila jen přístupnost filmů pro mládež, ale také etické a politické limity při promítání filmů. Například v první polovině 30. let zastavila cenzura 103 filmů.¹⁴⁵² Tyto filmy se však vůbec do kin nedostaly, zajímavější pro mladší diváky byly spíše filmy, které se sice hrály, ale byly pro ně nepřístupné. Nebylo pochyb o tom, že zakázané ovoce mládež nesmírně lákalo. Krásně to ilustrovala i scéna ze studentského filmu Škola základ života, ve kterém třídní rošťák Čuřil navrhuje jít na film Ve víru vášni. Spolužákovi Holousovi se moc nechce, ale když se dozví, že film je mládeži nepřístupný, rozhodne se na něj vyrazit.¹⁴⁵³ Chození na zakázané filmy bylo pro řadu příslušníků mladé generace obrovským zážitkem, na který ještě s odstupem let vzpomínali.¹⁴⁵⁴ Na mládeži nepřístupné filmy se nesnažili dostat pouze chlapci, ale stejný zájem projevovala i děvčata,

¹⁴⁴⁴ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří S.: Biograf v L. (rubrika Společenský rádce). Pražský ilustrovaný zpravodaj, roč. 1932, č. 22 (27. 5. 1932), s. 18.

¹⁴⁴⁵ Rychlé šípy v biografu, in: NOVÁK, Jaroslav (ed.): Zlaté údolí. (příběhy ze starých časopisů). Blok, Brno 1991, s. 142.

¹⁴⁴⁶ V biografu s americkým filmem. Večer, roč. 8, č. 199 (2. 9. 1921), s. 3.

¹⁴⁴⁷ GLAZAROVÁ, Jarmila: Roky v kruhu. Družstevní práce, Praha 1936, s. 68.

¹⁴⁴⁸ SKRUŽNÝ, Josef: Příhoda z biografu, in: SKRUŽNÝ, Josef: Menažerie. 2. vydání. Jos. R. Vilímek, Praha 1920, s. 194–203.

¹⁴⁴⁹ LOŠŤÁKOVÁ, Markéta: Čtenáři filmu – diváci časopisu. České filmové publikum v letech 1918–1938. Pistorius & Olšanská, Příbram 2012, s. 38–39.

¹⁴⁵⁰ NOR, A. C.: Zábava s milenci v biografech. Salon, roč. 11, č. 2 (15. 2. 1932), s. 30–31.

¹⁴⁵¹ GUTH-JARKOVSKÝ, Jiří Stanislav: Společenské klasobraní. 2. vydání. Melantrich, Praha 1929, s. 159–160.

¹⁴⁵² Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1937, s. 255.

¹⁴⁵³ Škola základ života, režie Martin Frič, 1938.

¹⁴⁵⁴ VÁVRA, Otakar: Podivný život režiséra. Obrazy vzpomínek. Prostor, Praha 1996, s. 21–22.

kteřá si třeba malovala rty, aby vypadala starší.¹⁴⁵⁵ Znovu se tím potvrzovala teze, že schopnost vymknout se společenské kontrole vytváří pocit svobody.¹⁴⁵⁶

Velký význam sehrávaly také silné emoce spojené s prožitkem. Samotná návštěva filmu ale byla zážitkem i proto, že šlo o kolektivní sledování s řadou osob, které člověk buď znal, typicky v menších městech, kde si lidé zvykli chodit do biografu každou neděli nebo v místech, kde kino navštěvovala pouze místní komunita. V kinech ve velkých městech naopak člověk ostatní diváky vůbec neznal a mohl se o samotě pohroužit do vlastního snění, jak to ilustroval Vladimír Neff na literární postavě pana Humbla, který se snažil občasně uniknout do fiktivní říše filmových dobrodružství a vtělit se do některé z filmových postav.¹⁴⁵⁷ V obou případech to mohlo mít vliv na samotný zážitek z projekce, a to nejen proto, že sledování příběhů v kolektivu mohlo ostatní strhnout. Zároveň ale v kinech, kde se všichni znali, mohlo vědomí vlastního společenského postavení vést k zadržování emocí. Přitom právě silné emocionální prožívání filmů podobně jako u sportovních utkání hrálo důležitou roli při zapomínání na každodenní problémy a působilo jako jakýsi ventil. V mnoha případech právě to řadu diváků vábilo do kin. Jedině zde si mohli prožít dobrodružství, nebezpečí, poplakat si nebo se zasmát či zanádat, stejně jako sportovní příznivci na stadionech. Kino samotné tak bylo nejen prostorem určeným primárně pro zábavu, ale díky své specifické atmosféře se stávalo i místem nabitým emocemi, kde bylo možné snít o jiných světech.¹⁴⁵⁸ Během filmů i jejich přestávek část publika zapomínala na vlastní život a vcit'ovala se plně do toho, co viděla a žila tím.¹⁴⁵⁹ Vytvářela se tím paradoxní situace, při které se člověk sice nacházel v sále s ostatními lidmi, ale zároveň se uzavíral do vlastních představ a prožíval představovanou imaginaci na plátně.¹⁴⁶⁰

Vznikl určitý typ nabídky a poptávky, kina nabízela různé druhy zážitků a lidé je podle vlastních preferencí navštěvovali. Běžné byly nejrůznější projevy emocí, které mnohdy lidem nahrazovaly jiné činnosti vedoucí k seberealizaci. Svě si v kině našli mladí i staří, muži i ženy. Jak poznamenával filmový tvůrce Karel Smrž, největší úspěch mívaly filmy, při nichž „většina části ženského obecnstva zkazila slzami kapesníčky”.¹⁴⁶¹ V tomto ohledu navazovala filmová tvorba na literární díla červené knihovny soustředěné na ženské čtenářky, které požadovaly

¹⁴⁵⁵ BAAROVÁ, Lída: Útěky. Podle jejího vyprávění zapsal Josef Škvorecký. Československý spisovatel s. r. o., Praha 2007, s. 26.

¹⁴⁵⁶ FISKE, John: Jak rozumět populární kultuře. Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2017, s. 147–148.

¹⁴⁵⁷ NEFF, Vladimír: Trampoty pana Humbla. Československý spisovatel, Praha 1967, s. 32–33.

¹⁴⁵⁸ MACHEK, J.: Počátky populární kultury v českých zemích, s. 48–50.

¹⁴⁵⁹ V biografu s americkým filmem. Večer, roč. 8, č. 199 (2. 9. 1921), s. 3.

¹⁴⁶⁰ METZ, Christian: Imaginární signifikant. Psychoanalýza a film. Český filmový ústav, Praha 1991, s. 8.

¹⁴⁶¹ SMRŽ, Karel: Jak se kdysi dělal film. Československé filmové nakladatelství, Praha 1947, s. 58.

především příběh plný lásky, a naopak v těchto dílech odmítaly například společenský, filozofický nebo politický přesah.¹⁴⁶² Hromadné zapojení žen mělo přitom nejen symbolický, ale i praktický dopad. Část žen totiž právě ve sledování filmů nacházela nový způsob seberealizace mimo práci nebo rodinu. Návštěva kin pro ně znamenala nejen možnost zapomenout na každodenní strasti a oddávat se fantaziím, ale také splňovala požadavek na chození do společnosti. Skutečnost, že se tvorba pro ženy ukázala jako mimořádně komerčně výhodná, vedla nejen ke vzniku velkého množství takových titulů, ale zpětně pak výrazně ovlivňovala i ženy samotné. Pro řadu z nich se pak pobyt v kině stával místem skutečného odpočinku ale také fantazie, snění a dobrodružství a mohl je inspirovat i ke způsobu života. Zejména některé filmy zřejmě měly ambici zachytit nový životní styl a rozšířit ho mezi další ženy, jak je to patrné například na filmu *Slávko, nedej se!*¹⁴⁶³ Druh prožitku se přirozeně odvíjel od věku žen, dívky zážitek z biografu spojovali buď se sněním o budoucnosti nebo už s místem schůzek s kamarádkami nebo s muži. Ve filmu *Panensství* dokonce zaznívalo, že dívka sice trávila čas v kině se svým chlapcem, ale myslela přitom na filmovou hvězdu Roberta Taylora.¹⁴⁶⁴ Část žen dokonce návštěvu kina pokládala za běžnou kulturní potřebu a v takovém duchu byl zájem o kinematografii prezentován například i ve filmu *Děvče za výkladem* nebo *Kariéra matky Lízalky*.¹⁴⁶⁵ Ženy ve středním a vyšším věku do kina chodily samy nebo s manželem. Zájem o biograf ale v některých případech jeví i příslušníci nejstarší generace, Marie Strettiová například vzpomínala, jak téměř devadesátiletá hraběnka Karla Thunová nadšeně chodila do biografu¹⁴⁶⁶ a značný zájem o biograf projevoval po svém přestěhování do Prahy i babička Lídy Baarové.¹⁴⁶⁷ Naopak mnohem méně chodili do kin venkované, a proto pro ně každá návštěva biografu byla svátkem a velkým zážitkem.¹⁴⁶⁸ Prožívání filmů v němé éře jako svého druhu sport představoval ve svých pamětech i Vladimír Neff, který vzpomínal, jak se svými přáteli snažili během krátké doby shlédnout co nejvíce dílů tehdejších filmových seriálů. Ideální k tomu byly neděle, kdy se promítalo i dopoledne. Fanoušci si potom zjistili, v jakých kinech a kdy se hrají příslušné díly a potom přebíhali mezi jednotlivými biografy napříč Prahou, aby vše viděli v jednom dni.¹⁴⁶⁹ Právě filmové seriály představovaly poměrně

¹⁴⁶² MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha / Litomyšl 1996, s. 11–13.

¹⁴⁶³ *Slávko, nedej se!*, režie Karel Lamač, 1938.

¹⁴⁶⁴ *Panensství*, režie Otakar Vávra, 1937.

¹⁴⁶⁵ *Děvče za výkladem*, režie Miroslav Cikán, 1937; *Kariéra matky Lízalky*, režie Ladislav Brom, 1937.

¹⁴⁶⁶ STRETTIOVÁ, M.: O starých časech a dobrých lidech, s. 370–371.

¹⁴⁶⁷ BAAROVÁ, Lída: Útěky, s. s. 16.

¹⁴⁶⁸ NOR, A. C.: Venkovský otec prohlíží Prahu. *Salon*, roč. 13, č. 5 (15. 5. 1934), s. 20–21, 30.

¹⁴⁶⁹ NEFF, Vladimír – NEFF, Ondřej: *Večery u krbu*. 2. vydání, Paseka, Praha, Litomyšl, 1995, s. 109.

důležitý prvek v konzumu filmových projekcí během 20. let. Naopak ve 30. letech, kdy již v kinech dominovaly zvukové snímky, se seriály netočily.

Velké úspěchy slavily také dobrodružné, detektivní nebo hororové snímky, které těžily z tradic brakové literatury a také komedie a zejména ve dvacátých letech velmi oblíbené grotesky spojené neoddělitelně s němou érou filmu. Tyto žánry však byly vnímány jako úpadková kultura, a proto se objevovala kritika biografů za to, že „*podporují špatné pudy obecnstva, šíří nevkus a jsou velice dosud vzdáleny svého kulturního poslání.*“¹⁴⁷⁰ Mimořádnou roli hrála možnost se ve fantazii přenést nejen na jiná místa, záběry exotických zemí byly velmi populární, ale také v čase. Proto se s velkým úspěchem promítaly i různé historické filmy, které, ač byly z historického hlediska často velmi nepřesné, plně uspokojovaly zájem obecnstva o historickou tematiku. Mezi takové zájemce patřil i pozdější filmový režisér Otakar Vávra, který, jak vzpomínal, v mládí chodil do kina téměř denně, přičemž zvláště vyhledával právě historické filmy, ve kterých hledal odpovědi na otázky, jak lidé v minulosti žili nebo jak se oblékali.¹⁴⁷¹ Obliba historické látky přitom nebyla nikterak neobvyklá, často zřejmě souvisela s hledáním něčeho velkolepého nebo naopak idylického, co lidé ve své současnosti postrádali. Například v Itálii ve fašistickém období točilo asi 20 % filmů s historickou tematikou¹⁴⁷² a snaha natáčet inspirativní alespoň idylické historické snímky byla patrná ve 30. letech i v Německu. Doboví kritici sice zálibu v historických filmech interpretovali jako „zoufalý útěk od přítomnosti“,¹⁴⁷³ ale vzhledem k tomu, že běžný divák přikládal kritikám jen malou váhu, na výši návštěvnosti se to neprojevovalo. Mělo to však často vliv na skladbu publika, protože vzdělanější publikum naopak na filmové kritiky často dalo. Proto si Osvald Kosek, ředitel největších pražských kin Adria a Alfa, v rozhovoru pro časopis Kino začátkem 30. let posteskl, že česká kritika byla přísná zejména na filmy domácí produkce a někdy diváky odrazovala. Z toho důvodu pak nemohl zařadit více umělecky kvalitních filmů, které by navštívili diváci ochotni platit vyšší ceny za lepší místa.¹⁴⁷⁴ Některá hlediště se totiž podobně jako v divadlech skládala z několika typů míst v různých cenových relacích, což dávalo některým návštěvníkům pocit nadřazenosti. Zejména pro milence ale bývalo důležité, že některá místa byla situována tak šikovně, že nemohli být rušeni.

¹⁴⁷⁰ NEUMANN, Stanislav Kostka – ZEMÍNOVÁ, Fráňa – HOUSER, František: Kinematografie v Národním shromáždění. Československý film, roč. 2, č. 2, (25. 1. 1920), s. 1.

¹⁴⁷¹ VÁVRA, O: Podivný život režiséra, s. 23.

¹⁴⁷² RICCI, Steven: Cinema and Fascism. Italian Film and Society 1922–1943. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2008, p. 87.

¹⁴⁷³ WERKMEISTER, K.: Slovo o historickém filmu. Nová svoboda, roč. 12, č. 21 (24. 5. 1935), s. 252.

¹⁴⁷⁴ KRA, J.: rozhovor s Osvaldem Koskem, ředitelem Adrie a Alfy. Kino., roč. 1, č. 5 (3. 10. 1931), s. 59.

Prostor fantazie také umocňovaly filmové plakáty,¹⁴⁷⁵ jejichž funkcí nebylo jenom nalákat diváky na zakoupení vstupenky, ale rovněž podnít v zájemci představivost. Svým stylem přirozeně navazovaly na tradici plakátů z 19. století, které často pomocí až magické přitažlivosti lákaly na různá představení cirkusů, varieté, divadel apod.¹⁴⁷⁶ S rozvojem filmu jako konzumní zábavy se výrazně rozvinula technická i umělecká výroba plakátů a postupem času se autorům dařilo tvořit plakáty, které vyjadřovaly nějakou důležitou emoci spojenou s daným filmem a měly potenciál nalákat diváky.¹⁴⁷⁷ Plakáty měly význam i proto, že zdaleka ne všude se hrálo to samé. Skladba programu biografů se často lišila ve větším městě, menším městě a na venkově. Zejména v Praze sehrávala důležitou roli i existence tzv. premiérových biografů, které měly právo uvádět filmové novinky jako první.¹⁴⁷⁸ Díky tomu se Pražané dostávali k některým filmům dříve než lidé v ostatních částech republiky. Toto zpoždění pak pocítili zájemci většinou v létě, kdy odjeli na léto někam na dovolenou na venkov a mohlo se jim stát, že v místě se promítal titul, který už dříve viděli ve městě. Kromě toho se ale také ne vždy filmy promítané na vesnicích nebo v menších městech trefily do vkusu městské rodině, která mohla mít vyšší nároky na filmovou produkci.¹⁴⁷⁹ Zejména mezi kritiky se vedly spory o to, jaké filmy by se měly točit, a opakovaně se připomínala bída československého filmu, který byl podle nich málo světový a málo umělecký. Filmaři ale museli mít vždy na paměti i ziskovost natočeného snímku, a proto často vycházeli svými díly vstříc atmosféře národního uvědomění a vlastenectví, stejně jako poptávce po sentimentálních příbězích, po dobrodružství, idylické historii a v mnoha případech především po komediích.¹⁴⁸⁰ Řada lidí totiž vnímala biograf jako prostor, který dává možnost „nespoutaného naprostého smíchu“.¹⁴⁸¹ Ne vždy se ale kina trefila do vkusu návštěvníků a někdy muselo dojít k několika stížnostem, než si provozovatelé kin ověřili, kdo je jejich nejčastější divák a pro koho filmy promítají. Tak si například v Brně diváci

¹⁴⁷⁵ K problematice filmových plakátů srov.: ČELADÍN, Jindřich: Český filmový plakát 1931–1948. Výběr úzkých formátů. Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2017; Český filmový plakát 20. století. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004.

¹⁴⁷⁶ K problematice plakátů srov.: KROUTVOR, Josef: Poselství ulice. Z dějin plakátu a proměn doby. Comet, Praha 1991.

¹⁴⁷⁷ TABERY, Karel: Česká recepce filmových plakátů ve dvacátých letech, in: Český filmový plakát 20. století. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004, s. 25–34.

¹⁴⁷⁸ K problematice premiérových biografů blíže NFA, fond Sdružení premiérových biografů v Československé republice.

¹⁴⁷⁹ A. S. C. H.: Biograf na letním bytě (rubrika Dopisy čtenářů). Kinorevue, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. 181.

¹⁴⁸⁰ URGOŠÍKOVÁ, Blažena: Némá éra českého filmu 1895–1930, in: Český filmový plakát 20. století. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004, s. 69–76.

¹⁴⁸¹ KOCOUREK, Franta: Studenti a studentky, jací vlastně jsou. Přítomnost, roč. 1, č. 31 (14. 8. 1924), s. 493–495.

stěžovali, že jim kina odpírají sportovní filmy (například reportáž z Olympiády nebo boxerské zápasy), které v Praze běžely.¹⁴⁸²

S nástupem zvukového filmu v českém prostředí se přirozeně proměnila i atmosféra v kinech. Řada biografů musela získat zvukovou aparaturu, aby udržela krok s nejmodernějšími trendy a mohla svým divákům nabídnout nejnovější tituly. Pro řadu z nich to nebylo jednoduché, protože šlo o investice, se kterými nemusel vlastník a provozovatel kin zpočátku počítat.¹⁴⁸³ Možnosti majitelů rychle vyměnit aparaturu byly proto značně rozdílné. První kina v Praze promítala se zvukem již od roku 1929 a v následujících letech se k nim přidávala další. Ještě v letech 1933 a 1934 bychom ale v Praze našli několik němých biografů¹⁴⁸⁴ a v menších městech přechod na zvuk mnohdy trval ještě déle. Přesto z globálního pohledu došlo k přechodu na zvukové biografie velmi rychle a v souvislosti s tím začaly být obce s němými biografie vnímány jako zaostalé.¹⁴⁸⁵ Modernizace kin přinesla i proměnu atmosféry, která ale spíše jen zvedla zájem diváků. V řadě kin se zvyšoval komfort a rostla snaha vytvořit pro diváky příjemné prostředí, v některých městech se koncem dvacátých a začátkem třicátých let vznikala i nová kina.¹⁴⁸⁶ Plzeňské kino Elektra se díky rozsáhlé rekonstrukci na přelomu 20. a 30. let dokonce proměnilo v jedno z nejmodernějších kin v Československu s kapacitou 1118 návštěvníků. Ke kinu patřila i restaurace, klubovna, bufet, šatna, dvě cukrárny a kuřárna.¹⁴⁸⁷ Moderní plzeňské kino se tak již značně lišilo od starých potměných zakouřených biografů nebo od sokoloven či lidových domů sloužících jako prostor k promítání. Zkušenosti diváků s kinem se tak ve sledované době přirozeně značně rozcházely podle toho, kde divák chodil do kina a jestli měl možnost srovnávání i s jinými biografie.

¹⁴⁸² RA: Naše kina ignorují sportovce. Lidové noviny, roč. 34, č. 548, 30. 10. 1926, s. 4.

¹⁴⁸³ Ze statistik vyplývá, že vedle Sokola, jehož místní organizace provozovaly po celé období první republiky téměř polovinu kin v Československu, asi 10 % kin patřila obcím, 6 až 7 % kin vlastnily korporace válečných poškozců, kolem 3 % Dělnické tělocvičné jednoty a zbylých 35 % si mezi sebou rozdělily různé jiné korporace nebo jednotlivci. Srov. Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1936, s. 247; Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1937, s. 255.

¹⁴⁸⁴ Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1936, s. 248.

¹⁴⁸⁵ Studentská máma, režie Vladimír Slavínský, 1935.

¹⁴⁸⁶ Nový biograf vznikl například v roce 1933 na Mělníku, v Rokycanech si zase tamní sociálně demokratické družstvo zřídilo moderní kinosál Lidobio jako konkurenci místnímu sokolskému biografu. BAŽANT, Zdeněk: Prvorepublikový Mělník, in: KILIÁN, Jan a kolektiv: Mělník. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2010, s. 285–308, zvláště s. 306–307; BOREK, David: Prvorepublikové Rokycany v letech 1918–1938, in: HRACHOVÁ, Hana a kolektiv: Rokycany. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2011, s. 163–189.

¹⁴⁸⁷ ŘEHÁČEK, Karel: Plzeňské kino Elektra (1912–1949). Západočeský historický sborník, roč. 6, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2000, s. 191–209.

5. 5. 2. Diváci a jejich seberealizační strategie

V mnoha případech bylo sledování filmů a s tím spojená činnost únikovou a seberealizační strategií konkrétních jednotlivců, přestože si to oni sami ani nemuseli uvědomovat. Fenomén diváctví, tak jak se rozvinul v meziválečném období, však jednoznačně ukazuje, jak velký vliv měly filmové produkce na atmosféru ve společnosti a jak napomáhaly lidem využít volný čas, uvolnit se a seberealizovat se. S láskou k filmu totiž lze spojovat různé typy činností, které mohli sloužit jako seberealizační strategie od pouhého sledování filmů přes sběratelskou činnost až po snění a vytváření vlastních fantazií.

V souvislosti se zájmem o film se pak rozvíjela sebeidentifikace s postavami nebo s herci. Zájem o herecké hvězdy byl mezi některými diváky mimořádný. Na obdobném principu fungovala i všeobecná znalost i hodnocení různých hvězd. Zatímco u fotbalu vedle adorace oblíbených hvězd převažovalo spíše vymezování se vůči soupeřům a vůči hvězdám jiných týmů, často spojené s kritikou či karikováním, filmoví fanoušci se zajímali především o své idoly a mnohdy k nim chovali až nekritický obdiv. Velkou roli v tom nepochybně hrál fakt, že jich hodně bylo mezi ženami a dívkami, které do sledování svých idolů vkládali mnoho emocí, což vytvářelo specifický ženský způsob recepce filmových hvězd.¹⁴⁸⁸ Dosud existující obdiv k různým divadelním hvězdám se rychle transformoval i na filmové hvězdy, které byly záhy mnohem známější než ty divadelní. Fakt, že bylo mnohem jednodušší vidět filmové hvězdy opakovaně a v řadě různých situací sugerujících divákům realitu, ještě umocňoval vztah k těmto osobám. Se specifickým vztahem k jednotlivým hvězdám počítaly i různé časopisy určené filmovým divákům, které uveřejňovaly životopisy slavných herců nebo zprávy z jejich života. Zejména v případě žen byly předmětem zájmu často přitažliví muži a ženy posléze kriticky hodnotily skutečné partnerky svých filmových idolů. Nezůstávalo přitom jen u nějakého osobního hodnocení, tyto myšlenky se objevovaly dokonce i v oblíbených časopisech. Například v roce 1929 v časopise *Hvězda československých paní a dívek* zaznívala myšlenka, že oblíbení filmoví herci by se neměli ženit, protože způsobí rozčarování obci svých příznivců. Tím, že dali přednost jedné ženě, v podstatě zkazili snění žen o tom, že by se s ním někdy mohly dát dohromady.¹⁴⁸⁹ O vztahu s filmovými hvězdami snily v mládí i samotné pozdější hvězdy, například Lída Baarová podle svých vzpomínek zbožňovala Gustava Fröhlicha, na jehož filmy chodila opakovaně a snila o něm. Souhrou okolností se s ním později během svého profesionálního působení setkala a navázala s ním intimní vztah.¹⁴⁹⁰ Po podobném osudu

¹⁴⁸⁸ HANSEN, Miriam: *Babel and Babylon. Spectatorship in America Silent Film*. Harvard University Press, Cambridge 1991.

¹⁴⁸⁹ *Oblíbení filmoví herci ... Hvězda československých paní a dívek*, roč. 4, č. 1 (5. 1. 1929), s. 8.

¹⁴⁹⁰ BAAROVÁ, Lída: *Útěky*, s. 67.

toužily i další dívky, které se chtěly buď sami stát hvězdou, nebo alespoň navázat kontakt se svým vysněným filmovým ideálem. Krásně to reflektovaly i některé dobové filmy. Například ve filmu *Lízino štěstí* se dívky v penzionátě bavily o svých idolech, mezi které patřil i český filmový herec Jiří Dohnal.¹⁴⁹¹ Ve filmu *S vyloučením veřejnosti* se zase mluvilo o tom, že mladá dívka Slávka je zamilovaná do všech filmových herců,¹⁴⁹² snění o filmových hvězdách bylo i důležitou součástí snímku *Děvče za výkladem*, který byl v podstatě založen na protikladu fantazie a skutečnosti.¹⁴⁹³ Diváci často věřili všemu, co na plátně viděli a na základě toho si utvářeli vlastní názory. Česká filmová herečka Truda Grosslichtová ve 30. letech vzpomínala, že zpočátku, než pochopila rozdíl mezi filmovou iluzí a realitou, nechávala se filmovými příběhy doslova uvést do stavu vytržení a prodlévala mnoho času ve své fantazii. Jak poznamenávala, herci pro ni tehdy ještě nebyli živí lidé, ale pohyblivé obrazy z napínavých a hezkých knížek.¹⁴⁹⁴ Zajímavým způsobem vystihovala poměr k realitě humoristická povídka Josefa Skružného *Lupičova milenka*, ve které mladá dívka uvěřila, že její přítel, kterého delší čas neviděla, se stal lupičem, protože ho viděla krást ve filmu a nebyla schopna oddělit filmovou iluzi od reality.¹⁴⁹⁵

Neoddělování reality a filmové iluze a z toho plynoucí láska k hercům a filmovým postavám bylo velké téma. V některých případech hrozilo, že se diváci, zejména mladší, nechají ve své náklonnosti k filmovým idolům unést a ztratí kontakt s realitou. Již v roce 1926 před tím varoval časopis *Kino*, který se chystal zveřejňovat životopisy populárních herců. V úvodní kapitole nové rubriky se proto objevilo zamyšlení nad vztahem diváka a filmové hvězdy, kde mimo jiné zaznívalo: „*Obecenstvo, t. j. čtenář nebo divák, je živel svou zvědavostí krajně nebezpečný. Nestací mu viděti a těšiti se opět na shledanou. Divák nechce zůstati v poměru pouhého diváka. Filmová hvězda je jeho láskou, s níž se schází dvě hodiny v biografu. Jsou to rendez-vous živých s fotografiemi. Divák se srdcem živým a tlukoucím a filmová hvězda, promítnutá na mrtvé plátno pro všechny své milence nebo milenky, po každé jiná a stále stejně krásná a okouzující, a proto záhadná a nevyzpytatelná.*“¹⁴⁹⁶ Zejména ve velkých městech, kde fungovalo více kin, proto bylo běžné navštívit jeden film víckrát, pokud diváka něčím zaujal. Z různých vzpomínek se dozvídáme, že zvláště mládež chodila na oblíbené filmy i několikrát,

¹⁴⁹¹ *Lízino štěstí*, režie Václav Binovec, 1939.

¹⁴⁹² *S vyloučením veřejnosti*, režie Martin Frič, 1933.

¹⁴⁹³ *Děvče za výkladem*, režie Miroslav Cikán, 1937.

¹⁴⁹⁴ GROSSLICHTOVÁ, Truda: O sobě. *Kinorevue*, roč. 3, 2 (2. 9. 1936), s. 32–33.

¹⁴⁹⁵ SKRUŽNÝ, Josef: *Lupičova milenka*, in: SKRUŽNÝ, Josef: *Menažerie*. 2. vydání (poprvé vyšlo v roce 1916). Jos. R. Vilímek 1920, s. 166–172.

¹⁴⁹⁶ PIPIN: Předmluva k „Životopisu našich hvězd“. *Kino. Filmová týdenní revue*, roč. 1, č. 9 (20. 11. 1926), s. 8–9.

Adolf Branald vzpomínal, že v kině trávil s přáteli celé neděle, vyhledávali své oblíbené filmové herce a herečky a na některé filmy chodívali i opakovaně, například *Metropolis* viděl třikrát a *Upíra Nosferatu* pětkrát.¹⁴⁹⁷ Oblíbená byla také filmová Johanka z Arku.¹⁴⁹⁸ Průzkumy a ankety různých kin a časopisů potvrzovaly popularitu zahraničních hvězd Mary Pickfordové a Douglase Fairbankse.¹⁴⁹⁹ K dalším oblíbeným hvězdám se v roce 1920 řadili Eddie Polo, Mary Walcampová a Pearl White, z evropských hvězd byli v té době populární například dánský herec Waldemar Psilander a norský herec Gunnar Tolnaes.¹⁵⁰⁰ Pro další období průzkumy oblíbených hvězd chybí, z filmových časopisů a vzpomínek je ale zřejmé, že na přelomu 20. a 30. let dívky zbožňovaly další mužské herecké hvězdy, mezi které patřili Ronald Colman,¹⁵⁰¹ Gary Cooper,¹⁵⁰² od poloviny 30. let například Robert Taylor a řada dalších. Rozvinul se také kult českých filmových hvězd, které ve 20. letech představovaly zejména Suzanne Marwille, Anny Ondráková, Zdena Kavková nebo Bronislava Livia, zvukový film pak přinesl popularitu řadě dalších herců a hereček. Mimořádnou oblibu si získal díky svým úspěšným komediím Vlasta Burian, ale velkému zájmu fanoušků se těšili i Hugo Haas, (jako oblíbení divadelní tvůrci se ve filmu objevili Jiří Voskovec a Jan Werich), Rolf Wanka, Lída Baarová, Adina Mandlová, od druhé poloviny 30. let také Věra Ferbasová, Oldřich Nový, Nataša Gollová, Jiří Dohnal, Raoul Schránil, Antonín Novotný, Jára Kohout, stále oblíbeně se těšila i představitelka matek a rázných žen Antonie Nedošinská a řada dalších. V druhé polovině třicátých let se objevil zájem i o nejmenší herce. Do časopisu *Kinorevue* například přispívaly čtenářky dětských filmových hvězdiček,¹⁵⁰³ podle vzpomínek Norberta Frýda se organizovaly také fandící děti do klubů *Laurela a Hardyho*¹⁵⁰⁴ a v roce 1937 byl dokonce v Praze založen *Shirley Temple Klub*, který měl shromažďovat příznivce této americké dětské tanečnice.¹⁵⁰⁵

Ještě silnější sebeidentifikace s filmovými postavami nebo lásku k jejich představitelům lze sledovat ve Spojených státech amerických, kde se tamní filmové hvězdy i díky specifickým pravidlům Hollywoodu těšily až nepředstavitelnému obdivu. Jasně se to ukázalo například při smrti Rudolpha Valentina, velké hvězdě němého filmu a romantického idolu své doby, jehož

¹⁴⁹⁷ BRANALD, Adolf: Valčík z Lohengrina. Československý spisovatel, Praha 1972, s. 33.

¹⁴⁹⁸ NEFF, Vladimír – NEFF, Ondřej: Večery u krbu. 2. vydání, Paseka, Praha /Litomyšl, 1995, s. 109.

¹⁴⁹⁹ LOŠŤÁKOVÁ, Markéta: Čtenáři filmu – diváci časopisu. České filmové publikum v letech 1918–1938. Pistorius & Olšanská, Příbram 2012, s. 54.

¹⁵⁰⁰ Nejoblíbenější filmoví herci našeho obcenstva. *Kinopublikum*, roč. 1, č. 2, (20. 2. 1920), s. 3.

¹⁵⁰¹ MANDLOVÁ, Adina: Dneska už se tomu směju. 2. vydání (poprvé v Torontu, 1977). Československý filmový ústav, Praha 1990, s. 26.

¹⁵⁰² Kantor ideál, režie Martin Frič, 1932; BAAROVÁ, Lída: Útěky, s. 26.

¹⁵⁰³ Dopisy čtenářů. *Kinorevue*, roč. 3, č. 5 (23. 9. 1936), s. 83.

¹⁵⁰⁴ FRÝD, N.: Lahvová pošta, aneb Konec posledních sto let, s. 62.

¹⁵⁰⁵ Archiv hlavního města Prahy, fond Spolkový katastr, k. 530, Signatura XI/1099, *Shirley Temple Klub*.

pohřbu se účastnily tisíce lidí včetně hysterických fanynek.¹⁵⁰⁶ V našich podmínkách mezi nejznámější a bulvárně jistě nejšťavnatější případy patřil příběh populárního filmového a divadelního herce Ladislava Peška, jenž si pod tlakem okolností vzal svoji fanyнку, která se do něj bláznivě zamilovala.¹⁵⁰⁷

Ženy ovšem bedlivě sledovaly i ženské hvězdy a často se inspirovaly ženskými herečkami, stylizovaly se do nich nebo se řídily tím, co nosí nebo jaké mají účesy. Zatímco muže přitahovaly mnohé herečky svou krásou, pro ženy byly zdrojem inspirace a předmětem napodobování, ať už se jednalo o účesy, oblečení, někdy i o projevy chování. Toho si všímal i Eduard Bass, podle něhož se začátkem 20. let móda mladých formovala na základě toho, co mládež viděla v biografu.¹⁵⁰⁸ Dívky často promýšlely způsob oblékání právě podle toho, co nosily jejich oblíbené zahraniční i domácí hvězdy, počátkem 20. let například podle Pearl White.¹⁵⁰⁹ Oblíbená americká herečka, která se proslavila jako představitelka dobrodružných filmových seriálů, přitahovala svým účesem i svými toaletami. Brzy ji však vystřídaly další vzory, některé dívky si kadeřily vlasy na způsob Mary Pickford,¹⁵¹⁰ během 20. let pak dominovaly účesy mikádo a bubikopf. Například pozdější herečka Ljuba Hermanová nosila jako šestnáctiletá v druhé polovině 20. let stejný účes jako tehdy známá americká herečka Billie Dove, krátké zastřižené vlasy a vlnu do čela, a právě tím upoutala svého prvního chlapce.¹⁵¹¹ Počátkem 30. let se prosazovaly účesy z platinově obarvených vlasů,¹⁵¹² které divačky opět mohly vidět v řadě zahraničních i domácích snímků. Mimořádným vzorem pro ženské publikum podle dobové publicistiky byly Greta Garbo a Marlene Dietrich. Závist i touhu po napodobení probouzela i skutečnost, že šaty prezentované ve filmech patřily přímo herečkám, a bylo tedy možné se k danému oblečení nějak dostat. Zejména Adina Mandlová vystupovala jako velký propagátor módního salonu Rosenbaum, kde začínala jako manekýnka.¹⁵¹³ Některé filmy dokonce fungovaly jako skrytá reklama, například ve filmu Katakomby se objevuje nápis Modelový dům Hany Podolské¹⁵¹⁴ a snímek Děvčátko, neříkej ne! několik minut ze své stopáže věnoval módní přehlídce, na které si mohli diváci prohlédnout množství šatů i bot.¹⁵¹⁵ Obavy z toho, že by inspirace filmovým oblečením a účesy mohla přesáhnout únosnou míru,

¹⁵⁰⁶ HANSEN, M.: Babel and Babylon, p. 243–268.

¹⁵⁰⁷ LOŠŤÁKOVÁ, M.: Čtenáři filmu – diváci časopisu, s. 81.

¹⁵⁰⁸ BAAS, Eduard: Mody pražské periferie, in: BASS, Eduard: Kukátko. Symposium, Praha 1970, s. 160–168.

¹⁵⁰⁹ HEDA: Moda na filmu. Kinopublikum, roč. 1, č. 2, (20. 2. 1920), s. 2.

¹⁵¹⁰ MRKVIČKA, Otakar: Herec ve filmu. Kino, roč. 1, č. 9 (7. 11. 1931), s. 94.

¹⁵¹¹ HERMANOVÁ, Ljuba: ... a co jsem ještě neřekla. Uspořádal Ondřej Suchý. Melantrich, Praha 1993, s. 33.

¹⁵¹² ST. J.: Jak se budeme česat? Eva. Časopis moderní ženy, roč. 6, č. 18 (1. 8. 1934), s. 20.

¹⁵¹³ MANDLOVÁ, A.: Dneska už se tomu směju, s. 47; BURIANOVÁ, Miroslava: Móda v ulicích protektorátu. Národní muzeum, Grada, Praha 2013, s. 210.

¹⁵¹⁴ Katakomby, režie Martin Frič, 1940.

¹⁵¹⁵ Děvčátko, neříkej ne!, Režie Josef Medeotti-Boháč, 1932.

zřejmě vedly časopis *Eva* k článku o tom, že i filmové hvězdy v civilu nosí běžné oblečení.¹⁵¹⁶ Přesto se vliv hereček na publikum nijak nezmenšoval, například ve druhé polovině 30. let výrazně udávaly tón populární herečky Adina Mandlová a Věra Ferbasová. Přitom sama Adina Mandlová v počátcích své kariéry jako představitelka nesympatických elegantních a zhýčkaných mondének pociťovala z části publika určitý odstup a trvalo, než se zařadila mezi oblíbené herečky.¹⁵¹⁷ Pozici určitého vzoru oblékání pro starší dámy lze předpokládat také u Růženy Šlemrové, která ve filmech častěji vystupovala jako dáma z lepších rodin. Jak vyplývá z dobových fotografií, inspirací ženám byla na sklonku 30. let i Nataša Gollová.¹⁵¹⁸

S vnímáním oblíbených filmů nebo hvězd mnohdy souvisela i snaha jedinců vytvářet o sobě určitý dojem, na jehož základě by ho vnímalo i jeho okolí.¹⁵¹⁹ Tak mnozí přistupovali k populárním filmům a identifikovali se s jednotlivými postavami. Kolem hvězd se proto pozvolna vytvářely základy fanouškovských skupin, které by se navzájem podporovaly a utužovaly v přesvědčení, že jejich pohled na svět je ten správný. Ještě se ale nejednalo o tzv. *Fun* kulturu,¹⁵²⁰ fenomén plně rozvinutý po druhé světové válce, který balancoval mezi konzumerismem a resistencí vůči většinové společnosti.¹⁵²¹ Spíše lze sledovat vytváření diskurzu jednotlivých společenských skupin o tom, co je a co není dobré, od čehož se odvíjela popularita jednotlivých filmů a hvězd.

Rozsah popularity filmů a filmových herců se nejlépe ukázal při vítání velkých hvězd, při kterých se kromě toho také projevila jistá podobnost mezi sportovními a filmovými fanoušky. Zatímco mezi sportovní veřejností bylo obvyklé uvítání českých sportovců z ciziny po nějakém výrazném mezinárodním úspěchu, filmoví fanoušci naopak často vítali zahraniční hvězdu, která zavítala do českých zemí. Do srdce fanoušků se zapsal mnohokrát vzpomínaný příjezd prvotřídních hollywoodských hvězd Douglase Fairbankse a Mary Pickfordové v roce 1926.¹⁵²² Obrovského uvítání se ale dočkal i populární představitel dobrodružných filmů Eddie Polo při své návštěvě Prahy v roce 1922. Podle vzpomínek Václava Wassermana se tehdy na letenské práci shromáždilo okolo 35 000 fanoušků, kteří chtěli vidět nejen svoji milovanou

¹⁵¹⁶ Filmové hvězdy v civilu. *Eva*. Časopis moderní ženy, roč. 3, č. 9 (1. 3. 1931), s. 12.

¹⁵¹⁷ MANDLOVÁ, A.: Dneska už se tomu směju, s. 57.

¹⁵¹⁸ ORCTOVÁ, Daniela: Diferenciace v odívání jako ukazatel sociálního statusu u žen za první republiky. Bakalářská práce, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2017, s. 163.

¹⁵¹⁹ GOFFMAN, Erwing: Všichni hrajeme divadlo. Sebeprezentace v každodenním životě. Nakladatelství Studia Ypsilon, Praha 1999, s. 10–22.

¹⁵²⁰ Znamý je především fandom, sdružení fanoušků většinou sci-fi žánru.

¹⁵²¹ HILLS, Matthew: *Fun Cultures*. Routledge/Taylor & Francis Group, London / New York, 2002, p. 42–45.

¹⁵²² JIRAS, Pavel: *Barrandov I. Vzestup k výšinám*. 2. rozšířené vydání, Ottovo nakladatelství, Praha 2012, s. 116–125.

hvězdu, ale údajně si také představovali, že jim bude předvedena i scéna z divokého západu.¹⁵²³ Nadšení filmových příznivců z příjezdu westernové superstar zaznamenával i denní tisk. Lidové noviny zájem o amerického herce popisovaly jako horečku, která zmítala pražským obyvatelstvem. Zvláštní pozornost věnovaly zejména potyčkám mezi samotnými fanoušky, kteří od časných ranních hodin čekali na nádraží, a část z nich se dokonce zvoleným oblečením stylizovala do rolí obyvatel divokého západu.¹⁵²⁴ Přitom různé strkanice mezi fanoušky byly nejen snahou dostat se k oblíbené hvězdě co nejbližší, ale také součástí hry na drsný život divokého západu, který znali z jeho filmů. Nebylo neobvyklé, že mládež napodobovala například strkanice nebo pěstní souboje.¹⁵²⁵ Hra na oblíbenou postavu nebo stylizace do určitého prostředí se tehdy stávala důležitou součástí filmové kultury. Jestliže sportovní fanoušci si na své vzory hráli především při sportu a při běžných každodenních situacích k tomu měli jen málo příležitostí, filmoví příznivci se vcíťovali do svých oblíbených postav na nejrůznějších místech. Poměrně známé je trampské napodobování westernů, které se projevovalo například budováním "zálesáckých" osad často se jmény odkazujícími na americký západ, nebo výběrem přezdívek. Příroda však nebyla zdaleka jediným prostorem, kde lidé popustili uzdu fantazii a předstírali, že jsou někým ze svých oblíbených hrdinů nebo že se pohybují v podobně nebezpečném prostoru, jak bude ukázáno ještě v podkapitole Literatura a film jako zdroj inspirace na cestě k seberealizaci.

Přirozenou součástí diváctví bylo také hodnocení filmů. Různé vzpomínky potvrzují, že diváci, zejména z mladší generace, často ještě dlouho po skončení filmu chodili a diskutovali o tom, co viděli.¹⁵²⁶ Seberealizace se mohla projevovat nejenom sněním při filmových projekcích, ale také vytvářením vlastního někdy i kritického postoje. Ze stránek časopisu *Kinorevue*, ve které nechyběla i rubrika dopisy čtenářů, je zřejmé, že část filmových diváků se bavila posuzováním a kritizováním shlédnutých filmů. Kvůli množství dopisů zaměřených na hodnocení jednotlivých filmů nebo třeba i hereckých výkonů proto v *Kinorevue* vznikla i rubrika Čtenář píše kritiky, ve které časopis poskytl dostatečný prostor pro divácké komentáře. Amatérští komentátoři se nebáli otevřeně napadat československou filmovou produkci a vytýkat jednotlivým snímkům nedostatky děje, špatné herecké výkony, technickou kvalitu a další nedostatky. Je příznačné, že mnozí velmi silně kritizovali především domácí produkci, zatímco k zahraničním filmům byli smířlivější. Určitý despekt diváků k československým

¹⁵²³ WASSERMAN, Václav: Václav Wasserman vypráví o starých českých filmařích. Orbis, Praha 1958, s. 117.

¹⁵²⁴ e: Edie Polo v Praze. Lidové noviny, roč. 30, č. 375 (29. 7. 1922), s. 4.

¹⁵²⁵ VOKŘÁL, Jaroslav: Kožené rány. Olympia, Praha 1973, s. 7–32.

¹⁵²⁶ BAAROVÁ, Lída: Útěky, s. 25–26; BRANALD, A.: Valčík z Lohengrina, s. 33.

filmům se přitom tradoval již z dob němého filmu.¹⁵²⁷ Texty zveřejňovaných kritik nebyly vždy stejně dlouhé a v mnoha případech nenesly ani žádné formální rysy skutečných kritik, jednalo se spíše o názory diváků, v mnoha ohledech podobné i těm současným, které se objevují na různých fanouškovských webech o filmech. Z některých diváckých komentářů vyplývá, že částí filmového publika byla mimořádně oceňována sovětská kinematografie. To potvrdil i pozdější akademik Ivan Málek, který ve svých nevydaných pamětech vzpomínal, že ve 30. letech na něho měly velký vliv především sovětské filmy, ale i další umělecky hodnotnější díla československé a světové kinematografie, které napomáhaly formovat jeho levicové smýšlení.¹⁵²⁸ Levicové smýšlení autorů lze tušit i u dalších filmových hodnocení. Mnozí amatérští komentátoři si tím vytvářeli ve svém okolí pozici odborníků. Právě určitá póza nemilosrdného kritika nebo odborníka na film nebo alespoň na různé segmenty filmařské práce pro řadu lidí znamenala vlastní seberealizaci a něco, čím mohli před ostatními dokazovat svůj vlastní význam.

Kritický přístup k filmové produkci představoval do určité míry protipól k obdivnému sledování filmových hvězd, který se projevoval nejen sněním, ale také sbíráním nejrůznějších předmětů spjatých s filmem. Jen okrajově se objevovalo sběratelství samotných filmů, například filmový fanoušek Bohumil Veselý pracující jako kinooperatér sbíral filmy již od 20. let. Svoji sběratelskou vášní a také příležitostmi se k filmům dostat se však od běžných filmových diváků značně lišil.¹⁵²⁹ Mnohem častěji fanoušci sbírali spíše různá vyobrazení filmových hvězd, například časopis Kinorevue přikládal od roku 1936 k týdeníku portréty filmových umělců o velikosti 11x8 cm. Zájemci si mohli obrázky vystříhat a tvořit si z nich alba, a jak se zdá, byl o obrázky mimořádný zájem.¹⁵³⁰ Divačky si běžně psali do redakcí časopisů, aby jim otiskly oblíbené hvězdy na obrázcích. Jak poznamenávala jedna z nadšených divaček a zároveň trafikantka, s obrázky Lídy Baarové a Gustava Fröhlicha se vždy prodalo více čísel příslušného periodika.¹⁵³¹ Čtení filmových časopisů fungovala jako významné propojení s filmovým světem. Čtenář se dozvídal o aktuálních filmech, ale hlavně si mohl přečíst zajímavosti o filmových hvězdách. Čtením se diváci utvrzovali v sounáležitosti s ostatními filmovými fanoušky a čerpali informace ke společným hovorům. Obrazový materiál

¹⁵²⁷ Co schází českému filmu? Kino, roč. 1, č. 8 (13. 11. 1926), s. 4.

¹⁵²⁸ Byly to například filmy Jánošík (režie Martin Frič, 1935), zfilmované Vančurovy, Olbrachtovy a Čapkovy romány, francouzský film Zrzek (režie Julien Duvivier, 1932), Chaplinovy filmy nebo filmy R. Claira. MÚA AV ČR, fond Ivan Málek, k. 13, i. č. 200, Ivan MÁLEK: KSC a já (vzpomínky), strojopis, s. 47.

¹⁵²⁹ TRNKA, Jan: Český Filmový archiv 1943–1993. Institucionální vývoj a problémy praxe. Národní filmový archiv, Praha 2018, s. 98–106.

¹⁵³⁰ Album Kinorevue. Sbírká portretů nejslavnějších filmových umělců. Kinorevue, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. zadní přideščí čísla.

¹⁵³¹ Čtenáři redakci. Kinorevue, roč. 2, č. 30 (18. 3. 1936), s. 79.

navíc ženám mohl soužit jako vzor pro účesy nebo jako plakát jejich idolu. Filmový tisk ve snaze získávat čtenáře a abonenty kromě toho zaváděl různé soutěže, ankety, a hádanky.

Řada fanoušků také žádala o autogramy, časopis Kino v roce 1926 dokonce zveřejňoval adresy (častěji spíš kontakty na studia) na slavné hollywoodské hvězdy, kdyby jim chtěl někdo ze čtenářů psát.¹⁵³² Zájem o autogramy lze zaznamenat napříč celým obdobím a tato sběratelská aktivita byla vnímána jako přirozená součást filmového fanouškovství. I proto se poptávka po autogramech objevovala i v dobových filmech, například ve filmu *Slečna matinka* titulní postava Boženka vlastnila album s falšovanými podpisy známých osobností, z filmových se objevovaly i vzkazy, např. „Miluji jen Vás, Hugo Haas“ nebo „Láska, toť nejkrásnější života je stránka, Tvůj Rolf Wanka“.¹⁵³³ V reakci na oblibu sbírání podpisů *Kinorevue* uveřejnilo 12 rad pro sběratelky autogramů, které si psaly oblíbeným hercům o zaslání podpisu. V nich šlo především o to, aby nepodlehly iluzi filmového světa. Případnou odpověď hvězdy si neměly vykládat jako navázání důvěrného přátelství a neměly mu vyznávat lásku (protože to slyší pořád).¹⁵³⁴

Častým rysem mladých zájemců o film byl také sen o hvězdné kariéře, který po jistou dobu v mnohém ovlivňoval jejich chování. Vzdor negativním zkušenostem s chováním mladých lidí však filmoví tvůrci často usilovali právě o to, aby se myšlení diváků uzavřelo do filmové iluze a oni se stali spolehlivými konzumenty jejich filmových děl. I proto filmová studia podporovala touhu diváků stát se také filmovou hvězdou a organizovaly za tím účelem různé castingy.¹⁵³⁵ Diváky často poháněla představa, že život hvězdy je něco úžasného a chtěli zažít slávu a uznání publika. I ve filmových časopisech, zejména těch seriózních, čas od času sice zaznívalo varování, že život filmové hvězdy není zdaleka tak jednoduchý, jak by se divákům mohlo zdát,¹⁵³⁶ ale zájem o to stát se hvězdou stejně nepolevoval. Touhu stát se filmovou hvězdou reflektovaly i dobové filmy, nejpůsobivěji snad dramatický film *Lidé na kře*, jehož hlavní myšlenkou je vzájemné nepochopení dvou generací odlišně vnímajících modernizační trendy třicátých let. Jedním z reprezentantů mladší generace zde byla i dívka Hanka (Hana Vítová) toužící se stát filmovou hvězdou, kterou ale napálili podvodníci.¹⁵³⁷ Zájemci i filmovou kariéru buď přímo sami usilovali o to, aby si jich někdo všiml a psali do filmových studií, nebo se účastnili různých soutěží, které pořádaly nejen filmová studia, ale i

¹⁵³² Chcete jim psát? Adresář amerických filmových hvězd. Kino, roč. 1, č. 3 (8. 10. 1926), s. 5.

¹⁵³³ *Slečna matinka*, režie Vladimír Slavínský, 1938.

¹⁵³⁴ PILENKOVÁ, N.: 12 rad pro sběratelky autogramů. *Kinorevue*, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. 190–191.

¹⁵³⁵ LOŠŤÁKOVÁ, M.: Čtenáři filmu – diváci časopisu, s. 65–66.

¹⁵³⁶ COMPSON, Betty: Není lehké být filmovou hvězdou. Kino, roč. 1, č. 5 (23. 10. 1926), s. 5

¹⁵³⁷ *Lidé na kře*, režie Martin Frič, 1937.

filmové časopisy. Cesty k dosažení poměrně detailně popsala Markéta Lošťáková ve své knize Čtenáři filmu – diváci časopisu, ve které upozornila na řadu podvodů spojených se slibováním hvězdné kariéry.¹⁵³⁸ Z hlediska seberealizace ve volném čase je klíčové, že část diváků v tu chvíli v podstatě opustila prostor filmové iluze jako způsob trávení volného času, a spojovala svůj koníček s budoucí pracovní kariérou. Jen minimum zájemců však bylo úspěšných a s odstupem času je také obtížné říct, jak velké procento diváků mělo o to skutečný zájem. Většina z nich o hvězdné kariéře pravděpodobně jen snila a nijak aktivně se o ní nesnažila. Z kariér filmových herců je zřejmé, že v českém prostředí vedla cesta k filmu spíše přes divadlo a přes kabaret než přes filmové castingy.

Jak se ukázalo, část diváků se chtěla na filmech podílet i jinak a domnívala se, že by mohla napsat scénář.¹⁵³⁹ Toho využívaly filmové časopisy, které vyzývaly k napsání filmového námětu, který by se mohl stát základem budoucího filmu. Část z těchto soutěží nakonec k ničemu nevedla, ale například do soutěže v roce 1936 přišlo 615 námětů, z toho 555 českých, 48 slovenských, 11 německých a jeden z Podkarpatské Rusi a řada z nich se dočkala své realizace, například snímky z druhé poloviny 30. let jako Lidé pod Horami, Tulák Macoun, Srdce na kolejích, Harmonika, Paní morálka kráčí městem.¹⁵⁴⁰ Autoři námětů tak využili svoje zapálení pro film a tvůrčí práci ve volném čase se seberealizovali.

Jak je zřejmé z diváckého fenoménu, který se v meziválečném období rozvinul do nebývalých rozměrů, sledování filmů a jejich následná recepce představovala významnou únikovou i seberealizační strategii. Pozvolna měnící se kontext tohoto období nabídl divákům různé žánry i technické zpracování filmů i různé typy hvězd a diváci tuto různost přijali, našli si to, co jim vyhovovalo, a prostřednictvím filmů odpočívali, snili a někde se i seberealizovali.

5. 6. Literatura a film jako zdroj inspirace na cestě k seberealizaci

Fenomén snění a fantazie vedoucí člověka k různým činům byl vždy neoddělitelně spjat s literaturou. Rozpor mezi iluzí a skutečností vedoucí k blouznivému chování reflektoval již začátkem 17. století proslulý román Důmyslný rytíř Don Quijote de la Mancha z pera španělského autora Miguela de Cervantese y Saavedry. Formování chování podle četby tedy existovalo již v raně novověké společnosti a průběžně se objevovalo i v následujících letech,

¹⁵³⁸ LOŠŤÁKOVÁ, Markéta: Čtenáři filmu – diváci časopisu. České filmové publikum v letech 1918–1938. Pistorius & Olšanská, Příbram 2012.

¹⁵³⁹ Čtenáři redakci. Kinorevue, roč. 2, č. 30 (18. 3. 1936), s. 79.

¹⁵⁴⁰ LOŠŤÁKOVÁ, M.: Čtenáři filmu – diváci časopisu, s. 57.

významnější celospolečenskou roli pak začínal v českých zemích sehrávat zejména na přelomu 19. a 20. století, kdy se výrazně zvýšila produkce levných románů na pokračování, novin a časopisů. V souvislosti s tím se tisková produkce dostávala k velkému množství čtenářů, z nichž část měla sklony věřit všemu neuvěřitelnému a formovat svoje chování a postoje podle toho, co se dočetla v pochybných textech. Mělo to ale zároveň vliv i na rozvíjení jejich vlastní fantazie. Začátkem 20. století se lidé začali dostávat do styku také s filmem, který pak v období první republiky společně s literaturou sehrával důležitou roli ve vytváření představ lidí o světě a byl základem i zdrojem pro jejich vlastní fantazii. Inspirace filmem a literaturou pronikala i do běžného života a zejména film jako podmanivá novinka doslova hypnotizoval davy a na jednotlivce působil nesmírně sugestivně.¹⁵⁴¹ Projevovalo se to přebíráním chování podle konkrétních filmových postav, počátkem 30. let se například mluvilo o „greta-garbovství“, nejen jako o napodobování vizuální podoby, ale i jako o přejímání gest a myšlenek, které ztělesňovala ve svých postavách populární filmová herečka Greta Garbo.¹⁵⁴² Zvláště chování Greta Garbo pro její záhadnost a přitažlivost se stalo ve 30. letech velkým tématem, herečka byla vnímána jako představitel určitého lidského typu, který se lidem buď líbil anebo ne.¹⁵⁴³ Vzorem bylo i svůdné chování hollywoodské hvězdy mexického původu Dolores del Río¹⁵⁴⁴ a dalších filmových hvězd.

Inspirace filmem se projevovala v nejrůznějších segmentech života. Například skautské tábory nesly pojmenování podle filmových grotesek.¹⁵⁴⁵ Přirozeně se některé postavy z filmů stávaly vzorem i pro různé přezdívky a pro přirovnávání. Zejména mezi trampy se uchytilo velké množství přezdívek podle populárních filmových postav. Nezůstávalo to však jenom mezi trampy, například technik a vysokoškolský pedagog Bedřich Hacar byl přezdíván svojí mladší přítelkyní Táta Dlouhán v odkaze na stejnojmenný americký film o mladé dívce a starším muži.¹⁵⁴⁶ Úspěšný český kanoista Jan Brzák by neoddelitelně spjat se svou přezdívkou Felix podle kocoura Felixe, postavičky z oblíbených amerických animovaných filmů.¹⁵⁴⁷ Přezdívky podle filmových postav byly přirozeně reflektovány i v dobových filmech, například ve filmu Ducháček to zařídí se hovořilo o přezdívkce Tarzan pro pana Tintítka, což nepochybně

¹⁵⁴¹ KOCOUREK, F.: Studenti a studentky, jací vlastně jsou, s. 493–495.

¹⁵⁴² KOSINER, Barnard: Kino, něco, co tu jest. Úvod k sociologickým poznámkám o kinu. Kino. Roč. 1, č. 7 (17. 10. 1931), s. 74.

¹⁵⁴³ MENJOU, Adolphe: Cocktail z Hollywoodu. Kinorevue, roč. 4, č. 49 (27. 7. 1938), s. 454–457; OTAČ: Film a jeho vliv. Kinorevue roč. 3, č. 5 (23. 9. 1936), s. 83; Kariéra matky Lízalky, režie Ladislav Brom, 1937.

¹⁵⁴⁴ Pozor, strašil!, režie Karel Lamač, 1938.

¹⁵⁴⁵ Dopisy čtenářů. Film vniká do života. Kinorevue, roč. 3, č. 6 (30. 9. 1936), s. 121.

¹⁵⁴⁶ A ČVUT, fond Hacar, Bedřich, k. 11, korespondence slečna Dulča.

¹⁵⁴⁷ Příběhy Kocoura Felixe v podobě reklam tvořili i českoslovenští filmaři. Český animovaný film I. 1920–1945. Národní filmový archiv, Praha 2012, s. 47.

vycházelo z povědomí o úspěšných filmech s Tarzanem uváděných zde v první polovině 30. let.¹⁵⁴⁸ Tematicky si podle filmových postav nebo hvězd dávali přezdívky také diváci píšící do novin, například v odkaze na Dolores del Rio se jedna čtenářka podepsala Dolores z Ořechovky.¹⁵⁴⁹

Již doboví pozorovatelé spojovali rozvoj kinematografie především s mládeží a upozorňovali na její negativní dopady. Často se dělo, že lidé odcházející z biografů napodobovali herecká gesta, která viděli ve filmu.¹⁵⁵⁰ Zejména mládež měla často sklon opakovat, co ve filmech viděla. Herec Rudolf Hrušínský například vzpomínal, že jako chlapec poprvé viděl film Tarzan mezi opicemi a zážitek z toho pro něj byl tak silný, že hned následný den si s kamarády hráli na Tarzana a skákali u vokovického rybníka z vrby na vrbu.¹⁵⁵¹ Silné zážitky v nejmladší generaci zanechal také tehdy populární americký filmový seriál o třech mušketýrech s Douglasem Fairbanksem v hlavní roli, po jehož zhlédnutí spolu chlapci všude možně šermovali klacky,¹⁵⁵² což jenom umocňovalo pocit, že film je společně s kopanou největším soudobým zlořádem.¹⁵⁵³ Podobný efekt ale mívala i literatura. Na to, že dobová populární literatura mohla působit i jako inspirační zdroj pro různé činnosti s nadsázkou upozorňovaly i některé dobové filmy. Například ve snímku Lásky Kačenky Strnadové z roku 1926 Vincek (Vlasta Burian) ve snaze dopadnout lupiče čte různé detektivky, aby zjistil, jak na zločince vyzrát.¹⁵⁵⁴ Podobným způsobem se formovaly představy o realitě i v dalších případech a významnou roli sehrávala přirozeně i samotná kinematografie, která vytvářela ještě sugestivnější iluzi reality. Inspirace filmem mohla mít ale i silně negativní důsledky, jak upozorňovala řada institucí včetně cenzurní komise.¹⁵⁵⁵ Zejména v konzervativních kruzích panovaly obavy, aby svět fantazie zcela neovládl mysl mladých lidí. Ve dvacátých letech mládež navštěvovala filmy s erotickými motivy, aniž by tomu rodina nebo škola byly schopny zamezit. Chlapci tak například chodili na svoji oblíbenou herečku nebo několikrát za sebou zašli na film, kde je omamoval hluboký výstřih herečky.¹⁵⁵⁶ Už během desátých let 20. a století byl vnímán prudký rozvoj kinematografie jako bezprecedentní propagace pornografie a

¹⁵⁴⁸ Ducháček to zařídí, režie Karel Lamač, 1938.

¹⁵⁴⁹ Odpovědi čtenářům. Kinorevue, roč. 3, č. 1 (26. 8. 1936), s. 1.

¹⁵⁵⁰ KOSINER, B.: Kino, něco, co tu jest, s. 74.

¹⁵⁵¹ Poprvé v kinu a poprvé před kamerou (rozhovory se známými osobnostmi), in: URBAN, Jaroslav (ed.): Kalendář českého čtenáře na rok 1942. Pražská akciová tiskárna, Praha 1942, s. 163.

¹⁵⁵² PROCHÁZKA, Jaroslav: Ze vzpomínek chirurga. Práce, Praha 1989, s. 12.

¹⁵⁵³ FASORA, Lukáš: Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2015, s. 35–36.

¹⁵⁵⁴ Lásky Kačenky Strnadové, režie Svatopluk Innemann, 1926.

¹⁵⁵⁵ K fungování cenzury srov. LACHMAN, Tomáš: Filmová cenzura v ČSR 1919–1939. Iluminace, roč. 18 (2006), č. 3, s. 194–197.

¹⁵⁵⁶ KOCOUREK, Franta: Studenti a studentky, jací vlastně jsou, s. 493–495.

glorifikace zločinu, která mohla mít na další generace nedozírné následky. Proto ostatně během první světové války místní školní rady zakazovaly dětem a mládeži vstup do biografů.¹⁵⁵⁷ Obavy ze škodlivého vlivu filmu na mládež pokračovaly i v meziválečném období, kdy probíhaly snahy o vytvoření zákona, který by brak a pornografii v literatuře. Diskutovalo se ale také o jejich výskytu ve filmu. Myšlenky na potlačení nevkusné literatury formulované zejména lidoveckými politiky a některými knihovníky se nakonec staly součástí vládního nařízení č. 229/1934 Sb. o tiskopisech ohrožujících mládež. Do konce republiky ale nakonec zákon nebyl uveden v život.¹⁵⁵⁸

Opakovaně byla připomínána škodlivost literatury a filmů v souvislosti s některými zločiny, skupina mladistvých se například při svých krádežích inspirovala detektivními romány, podle detektivky Tom Shark Zelená šňůra údajně došlo i k vraždě učitelky v Praze.¹⁵⁵⁹ Negativní vliv dobrodružné literatury na mládež si vzal jako téma i komediální film *Těžký život dobrodruha*, ve kterém je autor fiktivních detektivek konfrontován se zhmotněním své vlastní literární postavy. Ta mu názorně ukazuje, jak zhoubně mohou působit nenáročné dobrodružné romány a detektivky.¹⁵⁶⁰ Vašek Káňa ve svých pamětech, které částečně koncipoval jako obžalobu starého rakouského i prvorepublikového systému, zase vzpomínal na jednoho z chovanců v polepšovně, který pod vlivem amerických westernů zkoušel loupežná přepadení.¹⁵⁶¹ Podobný nebo dokonce stejný případ zaznamenával ve svých pamětech i lékař Vladimír Vondráček.¹⁵⁶² Tento případ byl možná jedním z důvodů, proč se i populární americký western *Býčí oko* dostal na seznam zakázaných cenzurovaných filmů.¹⁵⁶³ To jen značilo obavu, že film negativně ovlivní mládež ve velkém. Netýkalo se to ale jen českého prostředí, o nevhodném vlivu filmů a literatury se mluvilo i v zahraničí. Ještě na počátku 20. let se možná zdálo, že promítání filmů povede k hromadnému zvýšení zločinnosti, ale v polovině 30. let bylo zřejmé, že se apokalyptické vize nepotvrdily. Tak to vnímal i prezident švýcarského národního

¹⁵⁵⁷ KLIMEŠ, Ivan: Děti v brlohu aneb Kino jako škola zločinu, in: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 4.–6. března 2004. Věnováno památce prof. Jana Havránka. ÚČL AV ČR, Praha 2004, s. 331–341.*

¹⁵⁵⁸ PAVLÍČEK, Tomáš: Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu, in: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kolektiv: *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I / 1749–1938. Academia / Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2015, s. 759–774.*

¹⁵⁵⁹ ŠONKA, Jiří: Ohrožení mládeže tiskovým brakem. *Věstník pedagogický*, roč. 18 (1940), č. 1–2, s. 3–16.

¹⁵⁶⁰ *Těžký život dobrodruha*, režie Martin Frič, 1941.

¹⁵⁶¹ KÁŇA, Vašek (vlastním jménem Stanislav Řáda): *Válkou narušení. Práce*, Praha 1951, s. 237–238.

¹⁵⁶² VONDRÁČEK, V.: *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, s. 376.

¹⁵⁶³ -hv-: *Film. ČAS*, roč. 32, č. 175 (29. 7. 1922), s. 4.

výboru pro duševní hygienu André Repond, podle kterého byla návštěva kina poměrně slabým motivem ke konání kriminální činnosti a patřila spíš k okrajovým důvodům.¹⁵⁶⁴

To ovšem neznamenalo, že by literatura a film nezanechaly na mládeži žádné stopy. Zřejmé je to zejména z volnočasových aktivit mladých. Právě "filmová zkušenost" s westerny část příslušníků mladé generace přivedla k trampování. Byla to touha po dobrodružství a obrazotvornost rozdmýchaná sledováním filmů, která dodávala tramským toulkám specifickou atmosféru. Díky divácké zkušenosti část trampů pojímala své výjezdy do přírody jako fantazii o dobrodružství. Tramping jako touha po životě mimo dohled měl však kořeny již v dřívějším období, kdy k tomu ještě neinspirovalo kino, ale také knihy, které formovaly představy a sny mladé generace. Některé texty přitom přímo vybízely k akci a k vlastní aktivitě, jako například povídky od Jacka Londona, které měly velký vliv na mládež. Ta vyražela do lesů, kde chtěla poznat dobrodružství, o kterém se dočetla v knihách. Za jeden z inspiračních zdrojů trampingu ostatně bývá považován román Jacka Londona *Cesta*, přeložený do češtiny již v roce 1922. Již před tím přitom česky vyšlo značné množství jiných Londonových textů oslavujících dobrodružství v přírodě, ještě před první světovou válkou *Na suchu a na moři* a *Bílý tesák*. Z katalogu Národní knihovny je zřejmé, že zejména v letech 1917–1919 vyšlo česky velké množství Londonových děl, které mohly být pro některé čtenáře zajímavé i Londonovým příklonem k socialismu. Spisovatel Edvard Valenta s odstupem vzpomínal, že v letech 1918–1919 Londonovy texty přímo zbožňoval a zdaleka nebyl sám.¹⁵⁶⁵ Z deníkových zápisků Karla Strettiho z roku 1918 vyplývá, že velkým tématem mezi mládeží byla kniha Jacka Londona *Mořský vlk*.¹⁵⁶⁶ Představa dobrodružství divokého západu rezonovala napříč mladou generací, která vyhledávala vlastní způsob sebevyjádření i prostou zábavu mimo dohled starších generací. Inspirační zdroje pro ně mnohdy představoval literární brak a film. Touha po přírodě a po svobodě se tak výrazně propojovala se soudobou populární kulturou a snaha o únik z každodennosti prostřednictvím fantazie se promítla i do reálného úniku mimo dozor. Docilování pocitu svobody vlastní aktivitou pak byl jedním z typických projevů seberealizace.

Propojení fantazie a trampingu si však záhy uvědomila i většinová společnost, která začala trampujícím skupinám přisuzovat negativní vlastnosti spojené s filmovou iluzí. Proto například když v roce se v červenci 1929 střílelo v Záhořanském údolí poblíž soutoku Sázavy a Vltavy, noviny si incident ihned spojily s „nezvladatelnými“ trampy, kteří si hrají na

¹⁵⁶⁴ Podporují kriminální filmy zločinnost? *Kinorevue*, roč. 3, č. 11 (4. 11. 1936), s. 211.

¹⁵⁶⁵ VALENTA, E.: *Život samé psaní*, s. 97–98.

¹⁵⁶⁶ Rok 1918 v deníku Karla Strettiho, s. 108, 110.

kovboje.¹⁵⁶⁷ Řada trampů se ztotožnění s filmovými postavami snad ani nebránila. Ale i sebeidentifikace diváků měla své meze a mohla se měnit, jako když počátkem 30. let část trampů důrazně odmítala filmové zpracování trampského života a snažila se veřejnosti sdělit, že jejich zobrazení je značně nepřesné. Zejména v případě nepovedeného a pod tlakem okolností i velmi neúspěšného filmu *Osada mladých snů*, vůči kterému se někteří trampové vymezovali i demonstracemi.

Z několika příkladů napříč meziválečným obdobím je zřejmé, že sebeidentifikace s filmovými nebo literárními postavami a inspirace těmito díly sehrávala důležitou roli v každodenním životě. Z toho přirozeně vyplývá otázka, jestli tato sebeidentifikace měla nějakou dynamiku a o čem svědčila.

Ještě za první světové války a v prvních letech po válce film působil dost živelně. Středoškolská profesora varovali před návštěvami biografů a před čtením nevhodného tisku, nemohli ale reálně zabránit tomu, aby se nadšení z nových médií šířilo a ovlivňovalo nejen mládež, ale celou společnost. Zejména v prvních poválečných letech bylo možné vnímat obrovskou energii, kterou filmy přinášely mezi jeho konzumenty. Část publika brala filmy ještě příliš vážně a měla tendenci výrazně napodobovat to, co viděla. Lidé ještě ve velkém počtu věřili, že všechno, co vidí ve filmu, je pravda a málo přemýšleli o filmových tricích. Zejména mládež byla filmem doslova poblázněná, což vedlo k hromadnému napodobování filmů. Atmosféru nadšení ještě zesilovaly různé filmové hity. Například právě westerny ztělesňovaly něco, co bylo v našich podmínkách do té doby nevídané.¹⁵⁶⁸ Rostoucí zájem o filmovou fantazii také bezprostředně souvisel s nadšeným přijímáním americké kultury do české společnosti, která se chtěla alespoň částečně odstříhnout od německých a rakouských vzorů. To ještě podpořila invaze amerických filmových hvězd do nových středoevropských států, jejichž obyvatelé nyní zcela bezprecedentně hltali nové hvězdy, jako byly Maria Walcamp, Pearl White, Dorothy Phillips, Eddie Polo, Mary Pickford a řadu dalších.¹⁵⁶⁹ Vliv těchto hvězd a jejich filmů byl o to větší, že návštěvnost kin v prvních letech po první světové válce stoupala.¹⁵⁷⁰ Nadšení z filmové iluze se prolínalo s oslavou míru, svobody, a především s nadějí, že hospodářské i sociální poměry rozvrácené válkou se zlepší. Narativ nové republiky

¹⁵⁶⁷ UH: Postrach Prahy a jejího okolí. *Národní politika*, roč. 47, č. 281, (24. 7. 1929), s. 6.

¹⁵⁶⁸ HAVEL, Václav Maria: *Mé vzpomínky*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993, s. 55.

¹⁵⁶⁹ JOHNSON, Kevin B.: *Fascinations for the Nation. American Serial Film, Czechoslovakia, and the Afterlives Pearl White*, in: DAHLQUIST, Marina (Ed.): *Exporting Perilous Pauline. Pearl White and Serial Film Craze*. University of Illinois Press, Urbana 2013, p. 126–159.

¹⁵⁷⁰ URGOŠÍKOVÁ, Blažena: *Němá éra českého filmu 1895–1930*, in: *Český filmový plakát 20. století*. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004, s. 69–76.

jako zásadní změny, která pomůže překonat dílčí nesnáze, prostupoval každodenní realitou¹⁵⁷¹ a využíval i filmové fantazie. Samotný příběh o zlepšení všech problémů byl ostatně také jen fantazií, která postupně začala dostávat trhliny. Po pár letech situace uklidnila, ustálily se politické, hospodářské i sociální poměry ve státě a souběžně s tím opadlo i obrovské nadšení z filmů. Ukázalo se, jak rychle se diváci jednotlivými žánry mohou nasytit, a tak zpětně bylo možno charakterizovat různé vlny, přičemž žádný z trendů filmové tvorby zcela nezmizel, měnila se spíše intenzita jeho vlivu na publikum. To si uvědomovali i doboví pozorovatelé. Již v článku v časopise *Přítomnost* z roku 1924 se hovořilo o tom, že film působil na různé jeho konzumenty rozdílně. Na jedné straně vzbuzoval touhu po činu a vedl k nejrůznějším aktivitám, na druhou stranu ale v některých případech naopak bral lidem veškerou energii, protože své životy žili v kině ve fantazii a v samotném životě působili spíše ochablí.¹⁵⁷² Tato dvojznačnost do jisté míry brání jednoduchým závěrům, protože lze jen těžko zachytit, jak moc jednotlivé filmy zapůsobily. V pramenech lze zpravidla zachytit jen situace, kdy se doboví aktéři inspirovali ke konkrétní akci, která byla zaznamenána, naopak úbytek energie a seberealizací fantazií bez jakékoliv vnějškové aktivity lze zachytit jen těžko.

Nepochybně velmi silnou vlnu představovaly v prvních letech republiky kovbojské filmy z USA, které výrazně ovlivňovaly chování mládeže. Kovbojky sehrály významnou roli ve formování trampingu, ale již od konce 20. let zřejmě tyto filmy neměly takovou účinnost, a přestože stále působily jako zajímavý inspirační zdroj, trampské hnutí samotné se již vyvíjelo po své ose a nepotřebovalo další impulsy v podobě nových filmů. Dědictví těchto kovbojek navíc může být v některých ohledech zavádějící, četné studie ukazují, že klima trampského hnutí zdaleka neovlivňovaly jenom filmy a literatura.¹⁵⁷³ Obdobně lze sledovat vliv dalších filmových žánrů. Tradičně negativně byly hodnoceny různé detektivky, které mohly mít negativní vliv na zločinnost. Nebezpečně ale mohly zapůsobit také různé dobrodružné filmy, kde se hlavní hrdinové pouštěli do složitých a nebezpečných kousků. Zejména americká herečka Pearl White proslula četnými nebezpečnými kousky, které fascinovaly diváky. Přestože její filmy byly v Československu uváděny hlavně v letech 1920–1924, zůstávala ona a její filmové příběhy v kolektivní paměti českých filmových diváků až do 30. let.¹⁵⁷⁴

Významným posunem byl rozvoj domácí kinematografie, jejíž produkce sice nebyla ani tak kvalitní nebo početná jako ta zahraniční, nicméně často přinášela české národní příběhy

¹⁵⁷¹ K narativu úspěchu nové republiky srov. KONRÁD, O. – KUČERA, R. "Cesty z apokalypsy, s. 256–270.

¹⁵⁷² KOCOUREK, Franta: *Studenti a studentky, jací vlastně jsou*, s. 493–495.

¹⁵⁷³ KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Český tramping v časech formování a rozmachu*. Academia, Praha 2019.

¹⁵⁷⁴ JOHNSON, Kevin B.: *Fascinations for the Nation*, p. 126–159.

nebo ukazovala prostředí Československa, čímž se stávala pro publikum atraktivní. Novou změnu pak představoval nástup zvukového filmu, který byl vnímán jako nový úžasný zážitek.¹⁵⁷⁵ Zvýšená domácí produkce nyní nabízela nové hvězdy a nové inspirace. Lidé mohli používat stejné věty, které zaznívaly v oblíbených filmech a napodobovat, co kdo říkal. Z hlediska seberealizace ale byla důležitější nastupující hospodářská krize, která zásadně ovlivňovala finanční možnosti diváků a jejich volnočasové aktivity. Na to přímo narážel i film *Hej-rup!*, ve kterém Jiří Voskovec konstatoval, že dokud měl práci, trávil v biografu více času než doma.¹⁵⁷⁶ I přes to se ale návštěvnost filmů udržela na značné výši, což zřejmě umožnila touha lidí trochu relaxovat v jiné realitě. Zároveň ale hospodářská krize vedla k vyhledávání nových témat, která rezonovala ve společnosti. Přístup k tématu u jednotlivých tvůrců se lišil, v některých případech byla krize ústředním tématem filmu a sociální tematika bylo jeho poselstvím. Lidé ale většinou chodili na filmy, u kterých chtěli na sociální problémy zapomenout, proto v návštěvnosti uspěly spíše odpočinkové nebo komediální snímky, které umožnily lidem snít nebo se zasmát. Řada těchto filmů sice drobně narážela na současnou situaci, ale ne zbytečně moc. Výjimečným počinem v tomto ohledu byla komedie *Hej-rup!*, která řešila otázku nezaměstnanosti vtipným způsobem a dočkala se mimořádného diváckého ohlasu.

Nový náboj získávaly filmové snímky v druhé polovině 30. let i v souvislosti s rostoucím mezinárodním napětím, které některé reflektovaly. Platilo, že film měl mobilizující sílu a bylo ho možné využít v případě ohrožení státu, jak se ukázalo zejména na konci 30. let, kdy se v řadě filmů objevoval apel na pomoc národu. Různé aktivity inspirované četbou nebo kinematografií většinou zrcadlily nejen hlad po seberealizaci, ale především touhu po tom vyvářet vlastní party nebo komunity, kde se člověk bude cítit svobodnější a kde se bude moci plně realizovat nezávisle na tom, jaké je jeho postavení v zaměstnání a jak se chová v každodenním životě. Způsob vnímání filmových a literárních děl ale částečně závisel i na generačních zkušenostech. Výraznější sklon přejímat vjemy viděné v kinech nebo přečtené v literatuře měli samozřejmě příslušníci mladších generací. Jak se ale kontext jejich dětství a dospívání měnil, proměňoval se i přístup k těmto inspiračním zdrojům. Názorně to lze ilustrovat na tom, jak mezi mladými rezonovaly příběhy z divokého západu. Tematika indiánů byla v českém prostředí součástí chlapeckých her již od 50. let 19. století v reakci na první české

¹⁵⁷⁵ HAVEL, V. M.: Mé vzpomínky, s. 56.

¹⁵⁷⁶ *Hej-rup!*, režie Martin Frič, 1934.

vydání *Posledního Mohykána*.¹⁵⁷⁷ V 90. letech 19. století se zintenzivnil zájem o indiány pod vlivem prvních překladů knih Karla Maye, na přelomu století přicházely překlady příběhu Buffalo Billa a zájem o Divoký západ s jeho osadníky, pistolníky, kovboji a indiány se značně rozšířil. I díky tomu se mezi příslušníky generace dospívající před první světovou válkou stalo běžné snění o divokém západě. Mimořádný vliv na to měla i první světová válka, která vytvářela do té doby neobvyklé situace spojené s nedostatkem a nebezpečím. Mládež v zázemí si často do obtížné zásobovací situace projektovala dobrodružné situace svých hrdinů a propojovala tak reálné situace s těmi vysněnými, například v době nedostatku uhlí vykrádali stojící vagony a připodobňovali se k banditům z divokého západu.¹⁵⁷⁸ Do jisté míry extrémní poměry světové války se však po roce 1918 pro řadu lidí uklidnily a v době míru se snění o dobrodružství mohlo stávat předmětem seberealizace ve volném čase. Divoký západ ale zůstal oblíbeným zdrojem fantazie i nadále, výrazné impulsy přitom představovaly nově přichozí americké filmy. Generace formovaná ve dvacátých letech intenzivně vnímala obtížnou situaci země po skončení války, zároveň si ale nesla optimistickou vizi budoucnosti a byla charakterizována nadšeným přebíráním amerických vzorů. Sugestivnost filmu a jeho relativní novota proto výrazně ovlivnily i chování této generace, která se při svých výpravách do přírody výrazně inspirovala filmy z prostředí divokého západu a často trampování propojovala s fantazijními světy divokého západu. Generace formovaná ve 30. letech měla již od filmů větší odstup, a s ohledem na větší zkušenosti s návštěvou kina se také proměňovaly požadavky na předváděný program. Důležitá přitom nebyla jen osobní zkušenost jednotlivců s filmem a s kinem, ale také zkušenost, kterou s tímto fenoménem udělala společnost jako celek. A jestliže těsně po skončení války se mohlo zdát, že inspirace divokým západem a filmy obecně bude mít fatální následky pro celou společnost, během třicátých let bylo již zřejmé, že tyto obavy byly značně přehnané. Určitou mentální změnu symbolizoval také přechod na zvukový film, čímž se nemá dvacátá a zvuková třicátá léta ještě výrazněji odlišila. Již ve 30. letech proto vzpomínka na předchozí dekádu působila jako něco velmi vzdáleného, v očích některých jako nostalgicky krásného, v očích jiných jako směšného až dětinského. Větší odstup od filmu ale lidem ve 30. letech nezabránil tomu, aby se vyhnuli konfrontaci s hospodářskou krizí. Proto pro ně fantazie opět představovala spíše útěk než inspirativní bezstarostnou zábavu. Nových rozměrů dosáhla inspirace v dobrodružných příbězích v období druhé světové války, kdy lze předpokládat, že

¹⁵⁷⁷ Svědčí o tom i raná tvorba Mikoláše Alše vystavená na výstavě „Když Trapper a Boa lovili v Mírotických lesích“ v Alšově jihočeské galerii v letech 2013–2014, ze které vyplývá, že chlapci si pod dojmem četby *Posledního mohykána* tvořili imaginativní obrazy divokého západu a indiánů.

¹⁵⁷⁸ ŘEZÁČ, Václav: *Větrná setba*. 5. vydání (poprvé v roce 1934). Svoboda, Praha 1972, s. 61; KÁŇA, Vašek: *Válkou narušení*, s. 69.

odbojová aktivita mládeže do jisté míry odrážela i fantazijní světy a představy formované prostřednictvím filmů a literatury. Různá míra prožívání fantazijních světů v kontextu doby napovídá, že chování inspirované četbou nebo sledováním filmů bylo ve společnosti přítomné pořád, lišil se však její význam. Zatímco v době ohrožení se mohla stávat součástí boje o přežití, v době relativního klidu naopak mohla posloužit jako zajímavý způsob seberealizace.

6. Závěr

Když v prosinci 1921 Národní listy uveřejnily v několika číslech anketu o volném čase, tlumočily v nich názory a zkušenosti umělců, vědců a politiků. Ti sice představili pestrou škálu zájmů a koníčků, zároveň ale v mnoha případech zdůraznili, jak velké množství času jim zabírá jejich práce. Nebrali to přitom jako negativní jev, svoji práci totiž vnímali jako poslání, které je naplňuje. Ve své práci mohli zúročit tvořivé síly, realizovat svůj potenciál a díky tomu byli ochotni svému zaměstnání obětovat množství hodin navíc. Volný čas pro ně plnil funkci odpočinku, ale vlastní seberealizace dosahovali prací. Vánoční anketa tak vytvářela obraz spokojené elity pracující nadšeně pro blaho národa i nového státu. Část české středostavovské společnosti si ale i přes sdílené nadšení z budování republiky nespojovala se svým zaměstnáním takové potěšení, protože v něm nespatořovala možnost vlastní seberealizace. Proto její příslušníci obraceli pozornost k mimopracovnímu času, ve kterém si chtěli vyšetřit dostatek času skutečně volného, v jehož rámci by našli dostatečné uspokojení. Způsoby seberealizace mohly být značně individuální, ale rámce mimopracovního času, který bylo možné k seberealizaci použít, byly v zásadě shodné pro všechny. Proto jsem druhou kapitolu věnoval právě těmto rámcům nazvaným jako prostor pro seberealizaci. Již předem daná témata, otázka pracovní doby, neděle, dovolená a svátky, na první pohled nepřinášely nijak zvláštní poznatky. Ale při sledování otázky seberealizace se přesto ukázalo, jak zásadním tématem hospodaření s volným časem pro dobové aktéry bylo.

Řada lidí se v rámci těchto tradičně vymezených časových prostorech potýkala s množstvím povinností, které jim bránily soustředit se na libovolné činnosti. Prostor k seberealizaci se jim tak zužoval ještě více, než by se mohlo zdát. Navíc se ukazovalo, že některé skupiny obyvatelstva měly značně ambivalentní vztah k volnému času, protože vlastně nevěděly, k čemu by ho mohly využít. V řadě případů šlo ale také o to, že někteří příslušníci středních vrstev se dostatečně seberealizovali v práci, a proto necítili potřebu jí hledat jinde a odmítali proto i rozšiřování volného času, které vnímali jako nezodpovědné. Tím se odhaloval tradiční paradox při uvažování o volném čase, kdy lidé odmítají zahálku, a proto považují za důležitější ve volném čase pracovat, tím ale vlastně ztrácejí volný čas. Odlišné postoje k volnému času proto dokreslovaly rozdíly mezi různými skupinami středních vrstev. Už zde se přitom v plné míře ukazovalo, jak důležitý aspekt ve vztahu k volnému času představovala generační příslušnost, a právě generační otázka hrála důležitou roli i v řadě seberealizačních strategií, kterým byly věnovány jednotlivé sondy. Již debaty o délce pracovní doby nebo o otevírací době o nedělích naznačovaly, kudy se táhly pomyslné mentální hranice mezi jednotlivými aktéry. Zejména někteří živnostníci ještě setrvali na svém konzervativním

přístupu k práci a volnému času, zatímco touha věnovat se libovolným volnočasovým činnostem mezi živnostníky rezonovala mnohem více u mladších ročníků. Naopak různí zaměstnanci závislí na přístupu svých zaměstnavatelů, zejména úředníci, vnímali rozšiřování volného času jako důležitou součást modernizace společnosti a rozvíjeli nejrozličnější volnočasové činnosti.

Druhá kapitola sledovala nejen různé pokusy zkrátit pracovní dobu nebo pracovní týden, ale také pozvolnou proměnu životního stylu tehdejších městských středních vrstev. To se projevovalo pojetím pracovního dne nebo neděle, přičemž zejména u neděle řada lidí postupně opouštěla staré zvyky spojené s tímto svátečním dnem a snažila se využít volný den k novým činnostem. Do pozadí ustupovaly ritualizované činnosti a neděle se stávala svobodnějším prostorem pro nové aktivity. Proměna zvyků se dotkla i způsobů trávení dovolené, která byla dobou, kdy se člověk odpoutal od rutiny a mohl si částečně psychicky i fyzicky odpočinout a svobodně se věnovat svým zájmům. V souvislosti s tím se posilovalo přesvědčení o nutnosti pravidelné dovolené, která má blahodárné účinky na lidské zdraví. Zároveň se ale na dovolené lidem otvíral prostor i pro jejich seberealizaci, která ostatně měla pozitivní vliv na jejich psychiku. Jak se ukázalo, poměrně složitým prostorem pro seberealizaci byly různé svátky, přestože ve sledované době řada z nich ztrácela svojí rituální podobu, která tradičně bránila libovolné činnosti. Platilo ovšem, že i v případě některých rituálů zatížených svátků se mohly protnout Dumazedierem popsaný polovolný čas a Maslowem definovaný vrcholný okamžik, a lidé i přes dané povinnosti dosáhli přechodné seberealizace.

Na začátku této práce stála otázka, jestli touha po vlastním rozvoji může proměňovat společenskou atmosféru a vztahy ve společnosti. Ukázalo se, že vzájemná interakce mezi touhou po seberealizaci a společenské atmosféře je složitější. Například zákon o svátcích a jeho chystané změny jitřily emoce a ve svém důsledku ovlivňovaly rozsahy seberealizačních prostor. To byla ale jenom jedna stránka této interakce, mnohé další projevy se ukázaly v jednotlivých sondách do volnočasových činností. Seberealizační strategie do jisté míry zrcadlily hospodářský i politický vývoj sledovaného období, zároveň ale často tvořily nebo v očích jednotlivých aktérů měly tvořit odpolitizovaný prostor. V mnoha případech se ale naopak politické aspekty přímo vtělily do konkrétních seberealizačních strategií. Například turistika měla prvotně poskytovat volnost, radost z pohybu, poznání nových míst a někdy také přinášet povznášející pocit svobody nebo naopak příjemné rozptýlení ve společnosti. Přesto se pro některé stala prostředkem k symbolickému boji o krajinu a sloužila jako jeden z nástrojů pro rozdmýchávání napětí mezi německým a českým etnikem. Část turistů ostatně právě v tom

viděla svůj úkol a realizovala se touto činností. Podobně tramping, vzniklý živelně a zpočátku zamýšlený jako útěk z měst, který bylo možné charakterizovat jako nezávazné, naivní nebo recesistické spojení s přírodou, se ve veřejném prostoru proměňovalo v rozsáhlé hnutí s politickým potenciálem. Přestože politické proudy zdaleka neoslovovaly všechny trampy a lze říct, že většina si hleděla vlastních seberealizačních strategií, ať už to byl sport, zálesáctví, družení se s ostatními nebo třeba umělecká činnost, určité propojení politiky a trampingu existovalo. Podobně i sport sice pro řadu sportovců představoval prostor pro osobní úspěch a vyniknutí nad ostatními, ale i zde se hrávaly důležitou roli politické a třídní rozdíly. Ještě výrazněji se to projevovalo mezi diváky, zejména sportovními fanoušky, kteří se leckdy organizovali na základě politického nebo ideového přesvědčení, nebo někdy se naopak prostřednictvím svého milovaného sportu nechávali názorově vést, aniž by si to uvědomovali. Nesporný vliv na formování názorů obecnosti měla i kinematografie, přestože řada diváků navštěvovala kina naopak ve snaze snít a zapomenout na dobové poměry. Mnozí aktéři hledající seberealizaci podle vlastního zájmu nebo vkusu tak nevědomky vstupovali do určitého typu ideových arén a nějakým způsobem se s nimi ztotožňovali. Proces ale fungoval i opačně, rostoucí zájem o různé seberealizační strategie proměňoval veřejný prostor a v důsledku toho i atmosféru ve společnosti. Nadšené sledování dobrodružných filmů a s tím spojená imaginace mladé generace vyvolávala obavy starších generací o budoucnost národa, ale zároveň podporovala filmovou distribuci. Zářným příkladem silné rezonance seberealizační strategie ve společnosti je ale především tramping, který vyvolával v určité fázi značně negativní odezvu, aby se koncem třicátých let pozvolna stával důležitou součástí československé kultury. Podobnou cestou ale prošel i sport, zejména fotbal, jehož seberealizační potenciál lákal v průběhu let čím dál tím větší počet lidí a na konci republiky již tvořil nedílnou součást veřejného prostoru.

Seberealizační strategie ale odrážely i hospodářské poměry sledovaných středních vrstev. Projevovalo se to na oblibě různých koníčků, v práci je v tomto kontextu připomenuto například rybaření, myslivost, ale také fotbalové fanouškovství, které podle míry zaujetí vyžadovalo odlišné finanční zázemí. Zarytí fandové nejenže pravidelně navštěvovali stadiony, ale také poslouchali zápasy svých týmů v rozhlase a někteří dokonce vyjížděli svým týmům fandit za hranice, nejčastěji do Vídně nebo do Budapešti. Nejpočetnější návštěvy československých fandů v Rakousku a Maďarsku se dokonce odehrály ve 30. letech v době hospodářské krize, což svědčilo o dobrém finančním zázemí těchto fanoušků. Do jisté míry se v tom ale také mohlo odrážet to, že jednotliví aktéři v době krize utráceli především za to, co pro ně mělo mimořádnou cenu, což byly v tomto případě zážitky z důležitých mezinárodních

zápasů. Znáмым paradoxem je ostatně i stoupající návštěvnost kin ve třicátých letech vzdor prohlubující se hospodářské krizi. I v tomto případě se zdá, že jednotliví aktéři utráceli především za to, co jim umožnilo se odreagovat a zapomenout na stávající poměry. Levnou variantu pak představovaly turistika, tramping a některé druhy sportů, které nabízely vrcholné okamžiky a pocit uspokojení za málo peněz. Za reakci na hospodářské poměry lze rovněž považovat rozvoj zahrádkových kolonií, které naplňovaly definici polovolného času, když v sobě spojovaly nutnost pěstování zeleniny a radost z péče o zahrádku. Vznik mnoha kolonií přitom bezprostředně souvisel se zhoršujícími se hospodářskými poměry buď za první světové války či těsně po ní, nebo v období hospodářské krize. Nic to ale neměnilo na jejich seberealizačním potenciálu. Reflexi hospodářských poměrů na místní úrovni lze ale sledovat také na nadšeném zakládání různých sportovních klubů v mnoha případech následované jejich zánikem kvůli z nedostatku financí, byť častým důvodem byly i napjaté osobní vztahy členů klubu.

Předchozí stránky se zabývaly různými seberealizačními strategiemi vymezenými třemi základními okruhy. V kapitole věnované seberealizaci v přírodě hrál důležitou roli návrat v přírodě, který se stal dokonce dobovým heslem, přestože se nejednalo o žádnou novinku, ale spíš o dlouhodobý proces. Pocity spojené s přírodou ale silně kontrastovaly se zkušenostmi z industrializovaných měst i z industrializované první světové války, proto je lidé ve větší míře vyhledávali. Příroda se tak stávala místem, kde lidé hledali pocit štěstí mimo pracovní proces, a kromě snění jim k tomu měly pomoc i některé činnosti s přírodou spojené nebo v přírodě provozované. Z celé škály různých aktivit a seberealizačních strategií byly zmíněny zejména turistika, houbaření, rybaření, trampování, chataření a zahrádkaření. Každá z těchto činností sama o sobě poskytovala lidem, kteří se jí chtěli věnovat, kontakt s přírodou, radost a pocit uspokojení. Zahrádkaření v sobě neslo tvořivou práci a pocit užitečnosti nebo důležitosti. Nezanedbatelný mohl být pro řadu zahrádkářů i pocit vlastnictví, který jistě sehrával důležitou roli pro i chataře, kteří se mohli seberealizovat péčí o svou chatu. Naopak turistika a tramping nabízely volnost a svobodu, zatímco houbaření a rybaření symbolizovaly především klid a odpočinek. Všechny tyto činnosti navíc umožňovaly jak kolektivní zážitek, tak intenzivní prožívání o samotě, ostatně napětí mezi individualismem a kolektivismem hrálo v otázce seberealizace vždy důležitou roli. Téma přírody ale umožňovalo prozkoumat ještě jednu badatelskou otázku, ideálně totiž spojovalo starší a novější seberealizační strategie. Volání po návratu k přírodě totiž zaznívalo napříč generacemi, lišil se spíše způsob poměru k přírodě. Zatímco starší generace tradičně podnikala do přírody turistické výlety a v létě vyjížděla na venkov do letních bytů, mladší generace spíše trampovala a snažila se svůj vztah k přírodě

definovat novým způsobem. Starší generace ještě více své pobyty na venkově spojovala s venkovskou komunitou, zatímco mladší ročníky již nepotřebovaly žádného prostředníka mezi vlastním pobytem a krajinou a do přírodních scénérií si přenášely nejrůznější činnosti od sportu přes fantazijní světy a vlastní tvořivost až po specifické rituály. V obou případech ale různé přístupy plnily svůj účel, protože lidé díky nim dosahovali volnosti, která představovala přímý protiklad ke stísněnosti ve městech a v bytech. Generační zkušenosti formující postoj k přírodě v rámci jednotlivých věkových skupin tak utvářely vzorce chování, podle kterých jednotlivé generační skupiny přistupovaly k různým činnostem a seberealizačním strategiím. Vzrůstající zájem o turistiku, rybaření, houbaření, trampování, sportování v přírodě, zahrádkaření, poznávání přírody (například o amatérskou entomologii nebo botaniku apod.) tak svědčilo o složitém vztahu člověka k přírodě, ale také o rozšiřujících se možnostech seberealizace člověka.

Další významný způsob seberealizace představoval sport. Množství různých sportovních disciplín a her nabízí širokou škálu činností, na tomto místě je ale třeba zmínit tři základní typy seberealizace prostřednictvím sportu, které byly v příslušné kapitole analyzovány. Nejde přitom ani tak o konkrétní sportovní odvětví, jehož rozvoj závisel na řadě faktorů od dostupnosti, přes atraktivitu, podmínky, propagaci, až po nejrůznější shody okolností, ale především o vztah ke sportování. Aktivní sportování uspokojovalo především mladé lidi v dobré fyzické kondici, kteří si prostřednictvím sportu mohli zvyšovat sebevědomí, překonávat různé překážky a tím docílovat vrcholných okamžiků a získávat si uznání ve společnosti nebo v konkrétní komunitě. Nesmírně důležitým fenoménem byl a dodnes je klubový nebo kolektivní život, který mohl připoutávat ke sportu i sportovně neaktivní jedince, často i starší, lhostejno zda muže nebo ženy. Klubový život v podstatě tvořil určitý přechod mezi pasivním a aktivním sportováním, protože v klubovém životě se propojovaly oba tyto přístupy ke sportu. Činnost v klubu, ve sledovaném období často přímo jeho založení, přinášelo pocit vlastního významu, tvořivé práce, která má smysl, dokonce i zápisu vlastní osoby do dějin. V tomto ohledu měla péče o klub mimořádný seberealizační potenciál, často s tím souvisel i pocit vlastní důležitosti pro ostatní, zvyšování nebo potvrzování vlastního sociálního statusu a také sounáležitosti s ostatními. Určitá míra sounáležitosti byla ostatně ve sportu všudypřítomná, zatímco u aktivních sportovců ale lze předpokládat i vzájemnou, někdy i dost silnou, rivalitu ve společném klubu, pasivní sportování (diváctví) generovalo hlavně kolektivní zážitky. Právě fanouškovství, které se v meziválečné době rozvinulo zejména kolem fotbalu, lze označit za velmi výraznou seberealizační strategii.

Stejně jako u činností v přírodě i v případě sportu lze hovořit o určitém napětí mezi individuálním a kolektivním zážitkem a také o značných generačních rozdílech. Jestliže seberealizaci v přírodě lze spojovat s různými generacemi a výrazným způsobem také s oběma pohlavími, ve sportu jednoznačně dominovala maskulinní mládež, přestože řada dívek již sportovala. Generační aspekt se projevoval často ve vztahu ke sportu, někteří příslušníci starších generací odmítali sport jako nevhodnou formu zábavy, neplatilo to však zdaleka u všech, mladí zase většinou pojímali sport jako svoji oblíbenou činnost. Někdy na ně přitom vnímání sportu jako zakázaného ovoce zapůsobilo tak silně, že si spojovali se svým oblíbeným sportem nejen vrcholné zážitky, ale i pocit dobrodružství a průkopnictví. Takhle silná emoce, která se přirozeně díky rozšiřování sportu a jeho akceptaci většinovou společností vytrácela, sehrála pro zakladatelské generace mimořádnou úlohu.

Naopak vytváření fantazijních světů, o kterých bylo pojednáno v kapitole Říše fantazie, nebylo generačně nijak omezeno. Je ovšem pravda, že zejména mladá generace reagovala na četbu i na promítané obrazy často velmi vzrušeně, což zavdávalo příčinu k úvahám o nevhodných filmech a literatuře. Některé filmy a literatura mládež poměrně výrazně formovaly, jak bylo ostatně ukázáno na snění o divokém západě, které se v imaginativní rovině promítlo i do dalších volnočasových aktivit. Literatura a film ale hrály důležitou roli také pro ženy a dívky, které se z filmů mnohdy inspirovaly v odívání, účesech i chování. Četba nebo sledování filmů mnohdy znamenaly bezpečné snění, které konzumentům dopřávalo pestrou škálu myšlenek a pocitů, důležitý byl ovšem zejména útek z každodennosti, dále bylo zmíněno i snění o exotice nebo touha stát se filmovou hvězdou.

Ústředním tématem práce bylo propojení sociologického vymezení volného času a psychologického pohledu na uspokojení potřeb na historickém materiálu. Sledování volného času v souvislosti s problematikou touhy po seberealizaci umožnilo pohlédnout na československou prvorepublikovou společnost z jiného úhlu. Vzestup řady seberealizačních strategií v zásadě ukazoval na dvě věci, rostoucí nutnost seberealizovat se mimo pracovní dobu, tedy ve volném čase a měnící se podmínky, které to umožňovaly. Touha po seberealizaci ve volném čase značila nemožnost dosáhnout seberealizace v zaměstnání, což mohlo mít spojení s racionalizací pracovních procesů. Souběžně s tím rozšiřující se rozsah možných seberealizačních strategií dotvářel proces modernizace společnosti, která disponovala řadou nových možností, jak saturovat seberealizační potřeby obyvatelstva. Značný rozsah různých existujících seberealizačních strategií znemožňuje dělat rozsáhlé závěry, ale analyzovaný materiál nabídl poměrně značné množství historického materiálu. Na něm se ukázaly rozdílné

zájmy dobových aktérů, které však lze interpretovat jako rostoucí touhu po seberealizaci ve volném čase. To umožnilo v jistém smyslu rozkvět prvorepublikové společnosti, která hledala nové způsoby seberealizace. Hledání ostatně trvá dodnes, v řadě zmiňovaných seberealizačních strategií lze sledovat obdobu i v dnešních volnočasových fenoménech, které podobně jako v meziválečném období oslovují mladé nebo přes svoji proklamovanou apolitičnost zprostředkovávají ideje a názory na společnost. Některé z řešených fenoménů ostatně plní úlohu seberealizačních strategií, byť se proměnily podmínky, ve kterých se k nim obracíme.

7. Seznam literatury a pramenů

Archivní prameny:

A ČVUT, fond Bedřich Hacar.

A NM, fond Karel Domin.

A UK, fond Ladislav Syllaba.

AHMP, fond Magistrát hlavního města Prahy II, Národní výbor hl. m. Prahy, odbor vnitřních věcí, spolkový katastr.

Husitské muzeum v Táboře, Sběrka Písemná pozůstalost Františka Lískovce.

MÚA AV ČR, fond Beneš, Edvard.

MÚA AV ČR, fond ČAVU.

MÚA AV ČR, fond Fiala, Jan (sbírka).

MÚA AV ČR, fond Jirásek, Arnold

MÚA AV ČR, fond Kettner, Radim.

MÚA AV ČR, fond Lesný, Vincenc.

MÚA AV ČR, fond Lexa, František.

MÚA AV ČR, fond Málek, Ivan.

MÚA AV ČR, fond Masarykova akademie práce.

MÚA AV ČR, fond Opočenský, Jan.

MÚA AV ČR, fond Podpěra, Josef.

MÚA AV ČR, fond Servít, Zdeněk.

MÚA AV ČR, fond Svaz okrašlovací v Praze.

MÚA AV ČR, fond Šimák, Josef Vítězslav.

MÚA AV ČR, fond Závíška, František.

MÚA AV ČR, ÚTGM, fond Tomáš Garrigue Masaryk.

NA, fond Ministerstvo sociální péče.

NA, fond Ministerstvo školství.

NA, fond Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy.

NA, fond Ministerstvo veřejných prací.

NA, fond Ministerstvo železnic I.

NA, fond Státní zdravotní ústav Praha.

NA, fond Svaz lyžařů republiky Československé,

NA, fond Zemské ústředí péče o mládež v Čechách (1907–1949).

Národní muzeum – Historické muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sběrka Cyklistika.

Národní muzeum – Historické muzeum, Archiv tělesné výchovy a sportu, Sběrka Fotbal.

NFA, fond Sdružení premiérových biografů v Československé republice.

SOA Praha, fond Zemský trestní soud v Praze.

SOA Praha, Krajský soud trestní Praha,

SOkA Benešov, fond Archiv města Benešov.

SOkA České Budějovice, fond Beseda Týn nad Vltavou 1884–1931.

SOkA Jindřichův Hradec, fond Cyklistický klub Čechie, Jindřichův Hradec,

SOkA Praha-východ, fond Archiv obce Senohraby.

SOkA Praha-východ, fond Archiv obce Zdiby.

SOkA Praha-východ, fond Sportovní sdružení Husinec-Řež.

Soukromý archiv Martina France, Canc-Buch sešlosti Sleziny.

Židovské muzeum v Praze, sbírka Vizuální umění.

Filmy:

Advokátka Věra, režie Martin Frič, 1937.

Andula vyhrála, režie Miroslav Cikán, 1938.
Anton Špolec, ostrostřelec, režie Martin Frič, 1932.
Děvčátko, neříkej ne!, Režie Josef Medeotti-Boháč, 1932.
Děvče za výkladem, režie Miroslav Cikán, 1937.
Dobrý tramp Bernášek, režie Karel Lamač, 1933.
Dokud máš maminku, režie Jan Sviták, 1934.
Ducháček to zařídí, režie Karel Lamač, 1938.
Dům na předměstí, režie Miroslav Cikán, 1933.
Eva tropí hlouposti, režie Martin Frič, 1939.
Falešná kočička aneb Když si žena umíní, režie Svatopluk Innemann, 1926.
Funebrák, režie Karel Lamač, 1932.
Grandhotel Nevada, režie Jan Sviták, 1934.
Hej-rup!, režie Martin Frič, 1934.
Hordubalové, režie Martin Frič, 1937.
Host do domu, režie Zdeněk Gina Hašler, 1942.
Hrdinný kapitán Korkorán, režie Miroslav Cikán, 1934.
Ideál septimy, režie Václav Kubásek, 1938.
Jánošík, režie Martin Frič, 1935.
Jarka a Věra, režie Václav Binovec, 1938.
Kantor ideál, režie Martin Frič, 1932.
Kariéra matky Lízalky, režie Ladislav Brom, 1937.
Katakomby, režie Martin Frič, 1940.
Klapzubova XI., režie Ladislav Brom, 1938.
Krb bez ohně, režie Karel Špelina, 1937.
Kristian, režie Martin Frič, 1939.
Lásky Kačenky Strnadové, režie Svatopluk Innemann, 1926.
Lidé na kře, režie Martin Frič, 1937.
Lízino štěstí, režie Václav Binovec, 1939.
Malostranští mušketýři, režie Svatopluk Innemann, 1932.
Manželství na úvěr, režie Oldřich Kmínek, 1936.
Marijka nevěrnice, režie Vladislav Vančura, 1934.
Milování zakázáno, režie Miroslav Cikán, Karel Lamač, 1938.
Muži v offsidu, režie Svatopluk Innemann, 1931.
Načeradec, král kibiců, režie Gustav Machatý, 1932.
Naše XI., režie Václav Binovec, 1936.
Nebe a dudy, režie Vladimír Slavínský, 1941.
Noc na Karlštejně, režie Olaf Larus-Racek, 1919.
O děvčicu, režie Josef Folprecht, Karel Degl, 1918.
Osada mladých snů, režie Oldřich Kmínek, 1931.
Pán a sluha, režie Walter Schosrch, 1938.
Panenství, režie Otakar Vávra, 1937.
Pokušení paní Antonie, režie Vladimír Slavínský, 1934.
Pozor, straší!, režie Karel Lamač, 1938.
Přednosta stanice, režie Jan Sviták, 1941.
Příklady táhnou, režie Miroslav Cikán, 1939.
Pudr a benzin, režie Jindřich Honzl, 1931.
Rodinné trampoty oficiála Tříšky, režie Josef Mach, 1949.
Ryba na suchu, režie Vladimír Slavínský, 1942.
S vyloučením veřejnosti, režie Martin Frič, 1933.
Sedmá velmoc, režie Přemysl Pražský, 1933.
Slávko, nedej se!, režie Karel Lamač, 1938.

Slečna matinka, režie Vladimír Slavínský, 1938.
 Sňatková kancelář, režie Svatopluk Innemann, 1932.
 Stříbrná oblaka, režie Čeněk Šlégl, 1938.
 Studentská máma, režie Vladimír Slavínský, 1935.
 Svět, kde se žebrá, režie Miroslav Cikán, 1938.
 Šenkýřka „U divoké krásy“, režie Svatopluk Innemann, 1932.
 Škoda Populár jako podporovatel zimních sportů, in: Hledání ztraceného času, díl Populární Populár, režie Pavel Vantuch, 2006.
 Škola základ života, režie Martin Frič, 1938.
 Těžký život dobrodruha, režie Martin Frič, 1941.
 U pokladny stál ..., režie Karel Lamač, 1939.
 Vendelínův očištěc a ráj, režie Přemysl Pražský, 1930.
 Ze soboty na neděli, režie Gustav Machatý, 1931.
 Zem spieva, režie Karel Plicka, 1933.
 Zlaté dno, režie Vladimír Slavínský, 1942.
 Žena, která ví co chce, režie Václav Binovec, 1934.

Paměti, vzpomínky, editované deníky, rozhovory:

BAAROVÁ, Lída: Útěky. Podle jejího vyprávění zapsal Josef Škvorecký. Československý spisovatel s. r. o., Praha 2007.
 BALEK-BRODSKÝ, Filip: Pěšky Evropou. 30 000 kilometrů. J. Svátek, Praha 1923.
 BEK, Josef – HOŘEC, Petr: Každý den radost. Baronet, Praha 1994.
 BENEŠ, Svatopluk – VALTROVÁ, Marie: Být hercem. Melantrich, Praha 1992.
 BORECKÝ, Vlastimil: Klady a nedostatky profesionálního footballu a pobytu v cizině, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 190–193.
 BOROVIČKOVÁ, Martina (ed.): Josef Bartoloměj Procházka: Z Chrudimi do Guatemaly. Univerzita Pardubice, Pardubice 2017.
 BOUZEK, Vladimír – ZEMAN, Miloslav: Hokejový profesor. Tempo, Třebíč 1995.
 BRANALD, Adolf: Hrdinové všedních dnů. 1. díl. Život. Československý spisovatel, Praha 1953.
 BRANALD, Adolf: Valčík z Lohengrina. Československý spisovatel, Praha 1972.
 BRŮNA, Otakar – HEMELE, Ota: Sešíváné legendy. Akcent, Třebíč 1998.
 BURGER, Jaroslav: Moje fotbalové zážitky, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 43–50.
 CÍSAŘ, Čestmír: Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara. SinCon, Praha 2005.
 DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948.
 DOLEŽEL, Lubomír: Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory. Academia, Praha 2013.
 EFFA, Karel – KOŽÍK, František: Ve znamení náhody. Melantrich, Praha 1987.
 FORD, Henry – CROWTHER, Samuel: Můj život a dílo. Principy úspěchu muže, který dal světu kola. Stair Jumper, Liberec 2018.

- FRÝD, Norbert: Lahvová pošta, aneb Konec posledních sto let. Československý spisovatel, Praha 1971.
- GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří Stanislav: Paměti. Díl III. Na dvoře republikánském 1919–1925. Vzpomínky a dojmy (výpisky z deníku). Hejda & Tuček, Praha 1929.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – KOKEŠOVÁ, Helena (eds.): Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909–1919. MÚA AV ČR, Lidové nakladatelství, Praha 2016, s. 46.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – KOKEŠOVÁ, Helena (eds.): Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let 1909–1919. MÚA AV ČR/ Lidové nakladatelství, Praha 2016.
- HANZL, Jiří: Dvacet let v hokejové brance. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1958.
- HAVEL, Václav Maria: Mé vzpomínky. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1993.
- HEJDA, Jiří: Žil jsem zbytečně. 2. vydání (poprvé 1991) Machart, Praha 2010.
- HERMANOVÁ, Ljuba: ... a co jsem ještě neřekla. Uspořádal Ondřej Suchý. Melantrich, Praha 1993.
- HEŠ, Josef: Z turistiky v Krušných horách, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 72–75.
- HOJNÝ, Václav: Lékař a kopaná, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel, VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 182–187.
- HOLEČEK, Lukáš (ed.): Antonín Matula. Věčný oheň. Lidové noviny, MÚA AV ČR, Praha 2019.
- HORÁČEK, Cyril: Vzpomínky z mého života. HERC, Svatopluk (ed.). MÚA AV ČR, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2017.
- HURIKÁN, Bob: Dějiny trampingu. 2. vydání (poprvé 1940), Novinář, Praha 1990.
- CHARVÁT, Josef: Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků. Galén, Praha 2005.
- JEŽEK, Miroslav: Václav Ježek. S míčem v erbu. Olympia, Praha 1999.
- JOHN, Ctirad: Zrcadlo mých lásek aneb vzpomínky. Vyvolal a sestavil František Houdek. Galén, Praha 2009.
- KÁŇA, Vašek (vlastním jménem Stanislav Řáda): Válkou narušení. Práce, Praha 1951.
- KÁNSKÝ, Miloš: Cestou necestou přes hory a doly, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 114–124.
- KAPLICKÝ, Václav: Hrst vzpomínek z mládí. Československý spisovatel, Praha 1988.
- KARLÍK, Bohuslav: Čtvrt století v čele vodáků. Vyprávění zasloužilého mistra sportu B. Karlíka o zasloužilém mistru sportu Janu Brzákovi-Felixovi. Státní tělovýchovné nakladatelství, Praha 1955.
- KLÁŠTERSKÝ, Antonín: Vzpomínky a portréty. Fr. Borový, Praha 1934.
- KOHOUT, Jára: Hop sem, hop tam. J. Kanzelsberger, Praha 1991.
- KONRÁD, Edmond: Nač vzpomenu. Československý spisovatel, Praha 1967.
- KOZÁK, Karel: Javorinka šedá ..., in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 139–142.
- KOŽELUH, Karel – HLAVA, E.: Můj život ve sportu. Práce, Praha 1949.
- KUBÍČEK, Ladislav: Struktury, přechody a změny. Colekt s. r. o., 2015.
- KUDĚJ, Zdeněk Matej: Ve dvou se to lépe táhne. Hrst vzpomínek na pestré cesty po Čechách se (zesnulým) Jaroslavem Haškem. A Svěcený, Praha 1923.

- KUTTA, František: Byl jsem hostem bohů, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 143–146.
- LAUFER, Josef: 50 let v našem sportu. Mladá fronta, Praha 1955.
- LAUFER, Josef: Hokej můj osud. Mladá fronta, Praha 1960.
- LÍSKOVEC, František: Tam tichou nad Lužnicí ..., in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 147–150.
- LÖBL, Karel: Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu. Academia, Praha 2012.
- LUKŠŮ, David – PALÁN, Aleš: Stanislav Konopásek. Hráč, který přežil. Česká televize, Praha 2007.
- MANDLOVÁ, Adina: Dneska už se tomu směju. 2. vydání (poprvé v Torontu, 1977). Československý filmový ústav, Praha 1990.
- MARVAN, Jaroslav: Nejen o sobě. Podle vyprávění národního umělce napsal Petr Hořec. Melantrich, Praha 1975.
- MATĚJKA, Jaroslav – VEJVODA, Jaroslav: Jak to viděl Vejvoda. Fotbal nejen z trenérské lavičky. Naše vojsko, Praha 1983.
- MORÁVEK, F.: Neodpočítán. Ring volný pro Frantu Nekolného. Vzpomínky zasloužilého mistra sportu Franty Nekolného literárně zpracoval F. Morávek. Mladá fronta, Praha 1970.
- NEFF, Vladimír – NEFF, Ondřej: Večery u krbu. 2. vydání, Paseka, Litomyšl/Praha, 1995.
- NĚMEČEK, František: Turistův nocleh a probuzení, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 163–165.
- NOSKOVÁ, Jana – ČERMÁKOVÁ, Jana: Měla jsem moc krásné dětství. Vzpomínky německých obyvatel Brna na dětství a mládí ve 20. – 40. letech 20. století. / Ich hatte eine sehr schöne Kindheit. Erinnerungen von Brüner Deutschen an ihre Kindheit und Jugend in den 1920er–1940er Jahren. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha – Pracoviště Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brno, Brno 2013.
- NOVÁK, V.: Rozhodčí, hráči a obecenstvo, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel, VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 179–181.
- NOVÁK, Vladimír: Vzpomínky a paměti (životopis). Vladimír Novák, Brno 1939.
- PALLAUŠ, Jan Arnold (= Palouš, Jan Arnold): Haló, zde redaktor Laufer! Vzpomínky a dobrodružství v klubech a na hřišti, ve vlaku a u mikrofonu. Orbis, Praha 1931.
- PEŠEK, Karel: Kád'a na fotbalovém hřišti. Jos. R. Vilímek. Praha 1947.
- PEŠEK-KÁĎA, Karel – HLAVA, W.: Dnes hraje Kád'a. Praktické rady fotbalového internacionála. Melantrich, Praha [1940].
- PLÁNIČKA, František: Patnáct let v brance Slavie, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁĎA, Karel, VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 9–24.
- PONDĚLÍK, Josef: Bican – pět tisíc gólů. Olympia, Praha 1971.
- POUPA, Otakar: Syndrom kolibříka. Neveselé kapitoly o vědě a moci aneb šedesát let zkušeností. Galén, Praha 2000.
- PROCHÁZKA, Jaroslav: Ze vzpomínek chirurga. Práce, Praha 1989.

PŘIBYL, František – LACHMANN, Vojtěch – ŠMERDA, Zdeněk – HRUBAN, Ivo: Konrád Hruban ve vzpomínkách. Pobočka ČSVTS při krajské radě Československé vědeckotechnické společnosti jmk, Brno 1978.

PUČ, Antonín: Běh mého života, aneb jak se rodí levé křídlo, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 106–122.

RACHLÍK, František: Oblázek. Mladá fronta, Praha 1969.

Rok 1918 v deníku Karla Strettiho, in: TOMEŠ, Josef (ed.): STRETTIOVÁ, Marie: Jak jsme prožívali první světovou válku. ÚTGM a MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 93–140.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: Vyznání. Rybka Publishers, Praha 2017.

RULC, Oldřich: O svých začátcích a vzpomínky na nejhezčí zápasy, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel, VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil – NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 90–96.

ŘÍMAN, Josef – HOUDEK, František: Od pluhu do senátu a zpátky. Galén, Praha 2017.

SEIFERT, Emil: Starý trenér vzpomíná. Vyprávění zapsal Mirko Paráček. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1960.

SCHEINOST, Ferdinand: Slavné postavy naší kopané. Praha 1940.

SKUTIL, Josef: Turistikou k pravěku, in: DANIHELOVSKÝ, Emanuel Vladimír: S turisty na besedě. Šedesát autorů, turistů, lyžařů a horolezců, vypráví své veselé i vážné příhody, vzpomínky a zážitky z naší domoviny. Klub československých turistů, Praha 1948, s. 217–218.

SMRŽ, Karel: Jak se kdysi dělal film. Československé filmové nakladatelství, Praha 1947.

SOVÁK, Jiří – KOPECKÁ, Slávka: Dík za váš smích! Aneb Já – a moje trosky. HAK, Praha 1993.

STRETTIOVÁ, Marie: O starých časech a dobrých lidech. Topičova edice, Praha 1947.

SVOBODA, František Xaver: Světla života. (uspořádal Josef Špičák). Melantrich, Praha 1968.

SVOBODA, František Xaver: Vzpomínka na Ignáta Herrmanna, in: SVOBODA, František Xaver: Světla života. (Ed.). Josef Špičák. Melantrich, Praha 1968, s. 411–414.

SYLLABA, Jiří: Úvahy a vzpomínky lékaře. Avicenum, Praha 1992.

ŠALDA, Jaroslav: Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace. Paměti legendárního ředitele Melantrichu. Nakladatelství Milan Nevole, Praha 2001.

ŠIMEK, Quido: Cesta do Paříže 1900, in: Cestopisy. BOŠTÍK, Martin (ed): ŠIMEK, Quido: Cestopisy. Regionální muzeum v Litomyšli, Litomyšl 2010, s. 99–214.

ŠMÍDA, Bohumil: Jeden život s filmem. Mladá fronta, Praha 1980.

ŠTORCH-MARIEN, Otakar: Paměti nakladatele. Díl I. Sladko je žít. 2. vydání, Aventinum, Praha 1992.

ŠTORKÁN, Karel: Když chytal Plánička. 2. vydání (poprvé 1958). Mladá Fronta, Praha, 1968.

VALENTA, Edvard: Život samé psaní. Symposium, Praha 1970.

VANÝSEK, Jan: Prožil jsem zvláštní století. Vzpomínky očního lékaře prof. MUDr. Jana Vanýska. Albert, Brno, Boskovice 2007.

VÁVRA, Otakar: Podivný život režiséra. Obrazy vzpomínek. Prostor, Praha 1996.

VENTURA, František: Příběh olympijského vítěze. Arcaro, Jihlava 2019.

VODIČKA, Antonín: Kolektivní výchova, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 188–190.

VODIČKA, Antonín: Kopaná, moje největší radost. In: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav–PEŠEK-KÁŘA, Karel, VODIČKA, Antonín–KOPECKÝ, Vlastimil–BORECKÝ, Vlastimil–NEJEDLÝ, Oldřich–RULC, Oldřich–PUČ, Antonín–CEJNAR, František–NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 59–68.

VONDRÁČEK, Vladimír: Konec vzpomínání (1938–1945). Avicenum, Praha 1988.

VONDRÁČEK, Vladimír: Lékař dále vzpomíná (1920–1938). Avicenum, Praha 1978.

VONDRÁČEK, Vladimír: Lékař vzpomíná (1895–1920). 2. vydání (poprvé 1973). Avicenum, Praha 1978.

WAGNER, Vladimír: Symptomy bezmoci. Vzpomínky. Galén, Praha 2003.

WASSERMAN, Václav: Václav Wasserman vypráví o starých českých filmařích. Orbis, Praha 1958.

WICHTERLE, Otto: Vzpomínky. 4. vydání (poprvé 1992), Academia, Praha 2007.

Z deníku Jiřího Syllaby z roku 1918, in: TOMESŠ, Josef (ed.): Marie Strettiová: Jak jsme prožívali první světovou válku. MÚA AV ČR, Praha 2019, s. 141–170.

ZEMAN, Jiří: Reprezentant bez kopaček. Vzpomínky Rudolfa Vytlačila. Mladá fronta, Praha 1971.

ZIMMLER, Emil: Moje inženýrské paměti. HAVELKOVÁ, Michaela – HOZÁK, Jan (eds.) I. díl, Národní technické muzeum, Scriptorium, Město Nymburk, Praha 2013.

ŽENÍŠEK, Ladislav – PROCHÁZKA, Otakar: Čtvrt století za mičudou, z toho sedm let v sešivaném dresu. Albatros, Praha 1969.

ŽENÍŠEK, Ladislav – PROCHÁZKA, Otakar: Mezi dvěma brankami. Nakladatelství Československé obce sokolské, Praha 1950.

ŽENÍŠEK, Ladislav: Životospráva, in: PLÁNIČKA, František – ŽENÍŠEK, Ladislav – BURGER, Jaroslav – PEŠEK-KÁŘA, Karel – VODIČKA, Antonín – KOPECKÝ, Vlastimil – BORECKÝ, Vlastimil NEJEDLÝ, Oldřich – RULC, Oldřich – PUČ, Antonín – CEJNAR, František – NOVÁK, V. – HOJNÝ, Václav: Česká kopaná. Vzpomínky a zkušenosti. Národní knihtiskárna Dolní Kounice, Dolní Kounice 1946, s. 172–173.

Odborná literatura:

70. let. Sborník prací k 70. výročí založení místní organizace Československého svazu rybářů v Táboře 1888–1958. Red. A. Z. Hnízdo. MO Československého svazu rybářů v Táboře, Tábor 1958.

70. let. Sborník prací k 70. výročí založení místní organizace Československého svazu rybářů v Táboře 1888–1958. Red. A. Z. Hnízdo. MO Československého svazu rybářů v Táboře, Tábor 1958.

ALTMAN, Karel: K problematice zahrádkaření a zahrádkových kolonií v českých zemích (se zvláštním zřetelem k Brnu). Folia ethnographica, roč. 51 (2017), č. 3, s. 3–19.

ANDĚROVÁ, Romana: Historie Zoo Praha. Prvních 40 let zápasů a úspěchů. Zoologická zahrada Hlavního města Prahy, Praha 2008.

BARTHES, Roland: Rozkoš z textu. Triáda, Praha 2008.

BARTON, Susan: Working-class organizations and popular tourism 1840–1970. Manchester University Press, Manchester 2005.

BARTOŠ, Martin: Historie krkonošských bud. 3. vydání (poprvé 2016). Green Mango, Vrchlabí 2021.

- BAUM, Jiří – JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – JŮN, Libor: *Expeditio Obenberger. Africká cesta přírodovědce Jiřího Bauma 1930*. Národní muzeum, Praha 2012.
- BAŽANT, Zdeněk: Prvorepublikový Mělník, in: KILIÁN, Jan a kolektiv: *Mělník*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2010, s. 285–308.
- BECHER, Ursula A. J: *Geschichte des modernen Lebensstils. Essen – Wohnen – Freizeit – Reisen*. Verlag C. H: Beck, München 1990, s. 155.
- BECHER, Ursula A. J: *Geschichte des modernen Lebensstils. Essen – Wohnen – Freizeit – Reisen*. Verlag C. H: Beck, München 1990.
- BĚLEHRÁDEK, Jan: Léta pražská (1935–1948), in: LINHARTOVÁ, Věra (ed.): *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*. Galén, Praha 2003, s. 98–99.
- BLAŽEJOVSKÝ, Jaromír – SKOPAL, Pavel – SZCZEPANIK, Petr: Brněnská kina v souvislostech distribučních praktik a podmínek uvádění (do roku 1989) in: ČESÁLKOVÁ, Lucie – SKOPAL, Pavel (eds.): *Filmové Brno. Dějiny lokální filmové kultury*. Národní filmový archiv, Praha 2016, s. 23–69.
- BOREK, David: Prvorepublikové Rokycany v letech 1918–1938, in: HRACHOVÁ, Hana a kolektiv: *Rokycany*. Nakladatelství lidové noviny, Praha 2011, s. 163–189.
- BORSAY, Peter: *A History of Leisure. The British experience since 1500*. Palgrave Macmillan, Basingstoke 2006.
- BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Karolinum, Praha 1998.
- BŘEČKA, Bruno: *Kronika čs. skautského hnutí 1900–1990*. Brněnská rada Junáka, Brno 1999.
- BURIANOVÁ, Miroslava: *Móda v ulicích protektorátu*. Národní muzeum, Grada, Praha 2013.
- BURKE, Peter: *Co je kulturní historie? Dokořán*, Praha 2011.
- BURKE, Peter: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Argo, Praha 2005.
- BURNS, C. Delisle: *Leisure in the Modern World*. The Century Co. New York, London, 1932.
- COLLINS, Tony: *Sport in Capitalist Society. A Short History*. Routledge, London / New York 2013.
- CRAWFORD, Garry: *Consuming Sport. Fans, Sport and Culture*. Rotledge, London / New York 2004.
- CROLEY, Liz – HAND, David: *Football and European Identity. Historical Narratives Though the Press*. Routledge, London / New York 2006.
- ČECHUROVÁ, Jana: Svátkový kalendář ve světle legislativní činnosti, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Academia, Praha 2018, s. 46–72.
- ČELADÍN, Jindřich: *Český filmový plakát 1931–1948. Výběr úzkých formátů*. Muzeum hlavního města Prahy, Praha 2017; *Český filmový plakát 20. století*. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004.
- Český animovaný film I. 1920–1945. Národní filmový archiv, Praha 2012.
- ČVANČARA, Miroslav – ČVANČARA, Jaroslav: *Když u nás byl Buffalo Bill*. Academia, Praha 2017.
- ČVANČARA, Miroslav – ČVANČARA, Jaroslav: *Zaniklý svět stříbrných pláten. Po stopách pražských biografů*. Academia, Praha 2011.
- DAŇKOVÁ, Šárka: *Druhé bydlení v městské zástavbě. Příklad zahrádkářské kolonie v Libni*. Bakalářská práce, Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, České Budějovice 2012.
- DAUNCEY, Hugh: *French Cycling. A Social and Cultural History*. Liverpool University Press, Liverpool 2012.

DAVID, Jaroslav – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, Jana: Cestopisy a reportáže ze Sovětského svazu mezi dvěma světovými válkami (1918–1939). *Kuděj*, roč. 17 (2016), č. 1–2, s. 58–85.

DEJMKOVÁ, Ivana: Pražská měšťanská beseda. Její vzestup a pád. *Pražský sborník historický*, Archiv hlavního města Prahy, Scriptorium, roč. 38, Praha 2010, s. 185–271.

DĚKANOVSKÝ, Jan: Sport, média a mýty. Zlatí hoši, královna bílé stopy a další moderní hrdinové. Dokořán, Praha 2008.

DIESTLER, Radek: Příběh zapomenutého průmyslníka. Život a doba Karla Loevensteina, generálního ředitele Škodových závodů. Grada, Praha 2010.

DOLEŽALOVÁ, Antonie: Příběh prvorepublikového úředníka. *Hospodářské dějiny*, roč. 25 (2010), č. 2, s. 149–166.

DOUBEK, Vratislav: 28. říjen a jeho role v československé státopisné tradici a jeho role ve veřejném mínění, in: Kolektiv autorů: Křehké vítězství. 28. říjen v paměti Hradu. Proměny československé státnosti 1918–1948. Mladá fronta, Praha 2008, s. 49–63.

DUFFKOVÁ, Jana – URBAN, Lukáš – DUBSKÝ, Josef: Sociologie životního stylu. Aleš Čeněk s. r. o., Plzeň 2008, s. 145.

DUMAZEDIER, Joffre: Volný čas. *Sociologický časopis*, roč. 2 (1966), č. 3, s. 443–447.

DUNNING, Eric – SHEARD, Kenneth: Barbarians, Gentlemen and Players. A Sociological Study of the Development of Rugby Football. 2. editions, Routledge, London / New York, 2005.

DVOŘÁK, Tomáš: Pražské výletní restaurace. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010.

ECO, Umberto: Skeptikové a těšitelé. Svoboda, Praha 1995.

EGROVÁ, Miroslava: Sloučení Národního muzea a Náprstkova muzea jako příklad vztahů kulturních institucí a zemských úřadů za první republiky. Bakalářská práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, FF UK v Praze, 2020.

ERENBERG, Lewis A: The Greatest Fight of Our Generation. Louis vs. Schmeling. Oxford University Press, 2007.

EVANS, Richard J.: Třetí říše u moci, 1933–1939. Beta-Dvorský, Ševčík, Praha, Plzeň, 2009.

FASORA, Lukáš: Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010.

FASORA, Lukáš: Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2015.

FIALA, Miloš: Martin Frič. Muž, který rozdával smích. BVD, Praha 2008.

FISCHER, Marshall Jon: Ich spiele um mein Leben. Gottfried von Cramm und das beste Tennismatch aller Zeiten. Osburg Verlag, Berlin 2009.

FISKE, John: Jak rozumět populární kultuře. Filip Tomáš – Akropolis, Praha 2017.

FOJTÍK, Pavel: Dějiny města Nymburka 1918–1938. Rigorózní práce. FF UK v Praze, Praha 2000.

FOJTÍK, Pavel: Stoletá historie nymburského gymnázia s přihlédnutím k širším souvislostem českého středního školství (1903–2003). Gymnázium Nymburk, Nymburk 2003.

FOLPRECHT, Václav – RYBÁROVÁ, Miloslava: Černý trůn. Historie a současnost profesionálního boxu. Olympia, Praha 1977.

FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: Volný čas 1957–1967: Dobové diskuze a vymezení. *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 9 (2012), č. 1, s. 33–68.

FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: Volný čas v českých zemích 1957–1967. Academia, Praha 2013.

FULLER, Danielle – REHBERG SEDO, DeNel: Reading Beyond the Book. The Social Practices of Contemporary Literary Culture. Routledge, New York 2013.

GALLATI, Mischa – SCHILLER, Janine: Freizeit im Familiengarten. Zur regenerativen Funktion der Zürcher Kleingärten seit ihrer Gründung bis in die 1960er Jahre. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde = Archives suisses de traditions populaires*, roč. 107 (2011), č. 2, s. 121–143.

- GIDDENS, Anthony: Sociologie. Argo, Praha 1999.
- GOFFMAN, Erving: Všichni hrajeme divadlo. Sebe prezentace v každodenním životě. Nakladatelství Studia Ypsilon, Praha 1999.
- GRISWOLD, Wendy: Regionalism and Reading Class. University of Chicago Press, London 2008.
- HABERMAS, Jürgen: Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti. Filosofia, Praha 2000.
- HACHTMANN, Rüdiger: Tourismus-Geschichte. Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 2007.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – HAJDINOVÁ, Eva: Národní mučedník Jan Hus, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 269–308.
- HÁJKOVÁ, Dagmar – MICHELA, Miroslav: Oslavy 28. října, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 75–136.
- HÁJKOVÁ, Dagmar: 28. říjen a jeho podoby, in: KOSTRBOVÁ, Lucie – MALÍNSKÁ, Jana a kolektiv: 1918. Model komplexního transformačního procesu. MÚA AV ČR, Praha 2010, s. 219–232.
- HANSEN, Miriam: Babel and Babylon. Spectatorship in America Silent Film. Harvard University Press, Cambridge 1991.
- HANUŠ, Karel: Sociologické aspekty komercializace fotbalu. Nástin problematiky. Historická sociologie, roč 2 (2010), č 1, s. 31–61.
- HARGREAVES, John: Sport, Power and Culture. A Social and Historical Analysis of Popular Sports in Britain. Polity Press, Cambridge 1987.
- HAUPT, Heinz-Gerhard: Zur gesellschaftlichen Bedeutung des Kleinbürgertums in westeuropäischen Gesselschaften des 19. Jahrhunderts. Geschichte und Gesellschaft, roč. 16 (1990), č. 3, s. 296–317.
- HELAN, Pavel – ŠEBEK, Jaroslav (eds.): Československo a Svatý stolec. II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů. MÚA AV ČR, Praha 2013.
- HERZA, Filip: Imaginace jinakosti. Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století. Scriptorium, Praha 2020.
- HILLS, Matthew: Fun Cultures. Routledge/Taylor & Francis Group, London / New York, 2002.
- HLAVÁČEK, Petr – RADOVANOVIČ, Dušan: Vytěsněná elita. Zapomínání učenci z Německé univerzity v Praze. FF UK v Praze, Togga, Praha 2012.
- HÖGL, Hans: Aspekte des Urlaubs am Bauernhof und die Sommerfrische, in: ROSNER, Willibald (Hrsg.), Sommerfrische – Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Reichenau an der Rax, 5.–8. Juli 1993. Instituts für Landeskunde, Wien 1994, s. 79–96.
- HÖGL, Hans: Aspekte des Urlaubs am Bauernhof und die Sommerfrische, in: Willibald ROSNER (Hrsg.), Sommerfrische – Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde, Reichenau an der Rax, 5.–8. Juli 1993. Instituts für Landeskunde, Wien 1994, s. 79–96.
- HOJDA, Zdeněk: „Spazírgang, místo aneb plac, kdež lidé na procházku chodí“, in: BENDOVIČ, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků ze 40. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století. Plzeň, 20. – 22. února 2020. Academia, Praha 2021, s. 221–238.
- HOLUBEC, Stanislav: Kultura každodennosti pražské KSČ v letech 1921–1938. Kuděj, roč. 10 (2008), č. 1–2, s. 70–90.

- HOLUBEC, Stanislav: Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň 2009.
- HORÁK, Pavel: První máj, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 219–268.
- HORÁK, Pavel: Role okresního hejtmana při oslavách státních svátků v meziválečném Československu, in: KLEČÁČKÝ, Martin (ed.): Úředník sluhou mnoha pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948. MÚA AV ČR / CEVRO, Praha 2018, s. 173–195.
- HORALÍKOVÁ, Klára: Rozmach masové turistiky. Klub československých turistů v letech 1918–1938. Rigorózní práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze.
- HORKÝ, Roman: Čtenářská beseda Božena Němcová v České Skalici a její role v kulturním životě maloměsta. Stopami dějin Náchodska. Sborník státního okresního archivu Náchod. Soka Náchod, Náchod 2000, s. 99–142.
- HOSEY, Geoff – MELFI, Vicky – PANKHURST, Sheila: Zoo Animals. Behaviour, Management and Welfare. Oxford University Press, Oxford 2013.
- HUGGINS, Mike: The Victorians and Sport. Continuum, London 2004.
- CHOVANEC, Felix: Dějiny lyžování. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1989.
- CHRUDINA, Ladislav: Historie chorvatsko-českých mořských lázní Baška na ostrově Krku. Nakladatelství sdělovací technika, Praha 2003.
- CHRZOVÁ, Petra: Svaz československých dělnických turistů, in: ŠTEMBERK, Jan a kolektiv: Kapitoly z dějin cestovního ruchu. Nová tiskárna Pelhřimov/Katedra společenských věd Vysoké školy obchodní v Praze, Pelhřimov 2012, s. 147–157.
- JANÁČEK, Pavel – JAREŠ, Michal: Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století. Karolinum, Praha 2003.
- JANKO, Jan: Technokracie v Československu: několik modelů, in: JANKO, Jan – TĚŠÍNSKÁ, Emilie (eds.) Technokracie v českých zemích (1900–1950). A AV ČR, Institut základů vzdělanosti univerzity Karlovy, Praha 1999, s. 19–36.
- JAREŠ, Michal: Krvavý masopust oregonský aneb Svět „amerického“ detektiva Léona Cliftona jako exotika pro nenáročného čtenáře, in: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 22.–24. února 2007. Academia, Praha 2008, s. 330–336.
- JELÍNEK, Tomáš: Počátky moderních vodních sportů v Praze. Documenta Pragensia, č. 24 (2005), s. 375–383.
- JENSEN, Erik: Crowd Control: Boxing Spectatorship and Social Order in Weimar Germany, in: KOSHAR, Rudy (ed.): Histories of Leisure. Berg. Oxford/ New York, p. 79–104.
- JENŠÍK, Miloslav – MACKŮ, Jiří: Kronika českého fotbalu. Do roku 1945. 1. svazek. Olympia, Praha 1997–1998.
- JEŘÁBEK, Miroslav: „Slunci vstříc!“ Sportovní a tělovýchovná tematika v revue Salon 1922–1925. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 24, č. 1 (2010), s. 46–56.
- JIRAS, Pavel: Barrandov I. Vzestup k výšinám. 2. rozšířené vydání, Ottovo nakladatelství, Praha 2012.
- JOHNSON, Kevin B.: Fascinations for the Nation. American Serial Film, Czechoslovakia, and the Afterlives Pearl White, in: DAHLQUIST, Marina (Ed.): Exporting Perilous Pauline. Pearl White and Serial Film Craze. University of Illinois Press, Urbana 2013, p. 126–159.
- JORDAN, Hanuš: Orbis cirkus. Příběh českého cirkusu. / CIHLÁŘ, Ondřej: Orbis cirkus. K českému novému cirkusu. NAMU, Cirkoskop, Národní muzeum, Praha 2014, s. 61–86.

- JORDAN, Hanuš: Vývoj českého cirkusu od nejstarších dob do 50. let 20. století a jeho dokumentace ve sbírce Národního muzea. Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, roč. 49 (2011), č. 2, s. 49–64.
- JUDSON, Pieter: „Every German visitor has a völkisch obligation he must fulfill.“ Nationalist Tourism in the Austrian Empire, 1880–1918, in: KOSHAR, Rudy (Ed.): *Histories of Leisure*. Berg, Oxford, New York 2002, p. 147–168.
- JUKLÍČEK, Josef: Půl století kopané. SK Závodí – SK Český lev – TJ Lokomotiva Beroun 1910–1960. Beroun 1960.
- JUNEK, Marek: Veselí nad Moravou v první ČSR a za protektorátu, in: PLAČEK, Miroslav – FUTÁK Peter: *Veselí nad Moravou. Město na řece času*. Město Veselí nad Moravou, Veselí nad Moravou 2011, s. 347–390.
- JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – JŮN, Libor: Když cestovatel necestuje – přednáší. Příspěvek k popularizační, fotografické a filmové činnosti Dr. Jiřího Bauma. *Časopis Národního muzea. Řada historická* 180, 2011 (1–2), s. 86–92.
- JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla – ŽDÁRSKÝ, Pavel – GECKO, Tomáš: *Korespondence Aloise Musila I. Alois Musil a počátky Orientálního ústavu v korespondenci „otců zakladatelů“*. MÚA AV ČR, Praha 2019.
- JUŘICA, Martin: „Velevážené publikum, račte v šapitó...“. Dějiny cirkusových vystoupení na Ostravsku od 40. let 19. století do roku 1960, in: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Svazek 30, Statutární město Ostrava – Archiv města Ostravy, Ostrava 2016, s. 124–151.
- KARLOVÁ, Jana: Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa. Pavel Mervart, Červený Kostelec 2013, s. 61–65.
- KASPER, Tomáš – KAPSEROVÁ, Dana: *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933*. Academia, Praha 2016.
- KASPEROVÁ, Dana: *Československá obec učitelská – v kontextu reformy vzdělávání učitelů (ŠVSP) a reformy školy*. Academia, Praha 2018.
- KATSCH, Günther – WALZ, Johann B.: *Kleingärten und Kleingärtner im 19. und 20. Jahrhunderte. Bilder und Dokumente*. Bundesverband Deutschen Gartenfreunde, Leipzig 1996.
- KELLER, Jan: *Nedomyšlená společnost*. Doplněk, Brno 1992, s. 65–85.
- KLAPÁČ, Jan: Josef Rössler-Ořovský. Zakladatel nové společenské aktivity – sportu. Český olympijský výbor, Praha 2001.
- KLEČACKÝ, Martin: *Převzetí rakouského četnictva československým státem 1918–1919*. Diplomová práce, FF UK v Praze, Praha 2010.
- KLEISNER, Karel: Chitin a čas. Poznámky k dějinám oboru entomologie v českých zemích 1900–1950, in: KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Semináře a studie k dějinám vědy*. Kabinet pro dějiny vědy ÚSD AV ČR, Praha 2009, s. 457–474.
- KLIMEŠ, Ivan: Děti v brlohu aneb Kino jako škola zločinu, in: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 24. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 4.–6. března 2004. Věnováno památce prof. Jana Havránka. ÚČL AV ČR, Praha 2004, s. 331–341.
- KLIMEŠ, Ivan: *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2016.
- KLIMEŠ, Ivan: *Kinematografie a stát v českých zemích 1895–1945*. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2016.
- KLOUPAROVÁ, P. *Zahrádkářská kolonie jako kulturní fenomén*. Etnologická interpretace. Diplomová práce ÚEE FF MU, Brno 2009.
- KLVAČ, Pavel (ed.): *Člověk, krajina, krajinný ráz*. Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova Univerzita, Brno 2009.

- KODEŠ, Jiří – HRUŠA, Jan: Historie kanoistiky, jachtingu a windsurfingu. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1990.
- KOKEŠOVÁ, Helena: Klimatické lázně v Potštejně a sportovní vyžití letních hostů, in: BLŮMLOVÁ, Dagmar – KUBÁT, Petr a kol.: Čas zdravého ducha ve zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století, Jihočeský sborník historický – Supplementum 3., Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Společnost pro kulturní dějiny, České Budějovice 2009, s. 354–368.
- KOKEŠOVÁ, Helena: Návštěvy univerzitních profesorů v Potštejně, in: KALETA, Petr – NOVOSAD, Lukáš (eds.), Cestování Čechů a Poláků v 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2008, s. 156–166.
- KOLIŠOVÁ, Kateřina: Historie a některé sociální aspekty klubového veslování v ČR. Diplomová práce. Fakulta sportovních studií, Masarykova univerzita, Brno 2009.
- KONRÁD, Ota – KUČERA, Rudolf: Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922. Academia, Praha 2018.
- KOSATÍK, Pavel: Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Preise. 2. vydání, Mladá fronta, Praha 2010.
- KÖSSL, Jiří – ŠTUMBAUER, Jan – WAIC, Marek: Kapitoly z dějin tělesné kultury. Karolinum, Praha 2018.
- KOUKALOVÁ, Šárka (ed.): Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice a vilová architektura 19. a 20. století. Národní památkový ústav, územně odborné pracoviště středních Čech, Praha 2013.
- KOURA, Petr – KOUROVÁ, Pavlína: Sto let českých Vánoc. Nejkrásnější svátky v roce na pozadí „velkých“ dějin. Academia, Praha 2018.
- KOVÁŘ, Pavel: Velká pardubická. Příběhy z dějin, současnosti a zákulisí slavného dostihu. XYZ, Praha 2011.
- KOZIMALA, Irena: Harcerstwo – szkoła – społeczeństwo w południowo-wschodniej Polsce w latach 1911–1939. Studia Paedagogica Ignatiana, roč. 19 (2016), č. 2, s. 145–170.
- KRÁL, Lubomír: Historie německé kopané v Čechách. MJF, Praha 2006.
- KREJČÍ, Karel: Sociologie literatury. 2. doplněné vydání (Poprvé vyšlo v roce 2001), Grada, Praha 2008.
- KROUTVOR, Josef: Poselství ulice. Z dějin plakátu a proměn doby. Comet, Praha 1991.
- KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – RANDÁK, Jan – ŠPRINGL, Jan: Český tramping v časech formování a rozmachu. Academia, Praha 2019.
- KRŠKO, Jan: Meziválečný tramping na Rakovnicku. Státní okresní archiv Rakovník, Rakovník 2008.
- KŘEPELKOVÁ, Markéta: Reflexe pražské vánoční atmosféry vánoční atmosféra v Praze ve 30. letech 20. století a v současnosti. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2003.
- KŘEŠTAN, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Paseka, Národní Archiv, Litomyšl, Praha 2012.
- KUČERA, Rudolf: Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013.
- KUNERT, Jakub: „Dalekosáhlý jest význam sportu pro každého pracujícího člověka.“ Názory na úlohu sportu v životě úředníka Živnostenské banky. Časopis Národního muzea. Řada historická, roč. 183 (2014), č. 3–4, s. 45–54.
- KUPKA, Jiří: Zeleň v historii města. Nakladatelství ČVUT, Praha 2006.
- KUPROVÁ, Jana: Louny za velké války a v období první republiky (1914–1938), in: ROEDL, Bohumír – HLUŠTÍK, Antonín – KUPROVÁ, Jana – MAREŠ, Jan – MAREŠ, Karel – ŠTAUBER, Bedřich: Louny. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005, s. 241–270.

- KUŽEL, Petr: Společensko-ekonomické proměny spolků „v kopaný míč cvičících“ a vznik fotbalových klubů v pražských městech a předměstích před Velkou válkou. Rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2016.
- LACHMAN, Tomáš: Filmová cenzura v ČSR 1919–1939. *Illuminace*, roč. 18 (2006), č. 3, s. 194–197.
- LAPKA, Miloslav: Úvod do sociologie krajiny. Karolinum, Praha 2008.
- LAŠŤOVKA, Marek – LAŠŤOVKOVÁ, Barbora – RATAJ, Tomáš – RATAJOVÁ, Jana – TRÍKAČ, Josef: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990. Scriptorium, Praha 1998.
- LINHART, Jiří – VODÁKOVÁ, Alena – KLENER, Pavel: Velký sociologický slovník. 1, A–O. Karolinum, Praha 1996.
- LOCKE, John: O výchově. Výbor z díla. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984.
- LOMÍČEK, Jan: Jen v zemi miliónů je radost, krása, ráj... Obraz sovětské utopie v diskurzu československé levice třicátých let 20. století. *KUDĚJ*, roč. 12 (2011), č. 1, s. 9–39.
- LOŠŤÁKOVÁ, Markéta: Čtenáři filmu – diváci časopisu. České filmové publikum v letech 1918–1938. Pistorius & Olšanská, Příbram 2012.
- LOVELL, Stephen: *Summerfolk. A History of the Dacha 1710–2000*. Cornell University Press, Ithaca 2003, p. 58–117.
- LUKŠŮ, David: Počátky sportovní žurnalistiky na stránkách periodického tisku na přelomu 19. a 20. století. Sport jako součást českého masového tisku. Disertační práce, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2011.
- MACKOVÁ, Marie: Pracovní doba a úřední hodiny státní správy v Čechách v 19. století, in: HRDINA, Martin – PIORECKÁ, Kateřina – BENDOVIČ, Eva (eds.): *Pochopit vteřinu. Prožívání času v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 38. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století, Plzeň 22.–24. února 2018*. Academia, Praha 2019, s. 115–122.
- MACURA, Vladimír: Idyla a česká chaloupka, in: KAISEROVÁ, Kristina – MARTINOVSKÝ, Ivan (eds.): *Idyla a idyličnost v kultuře 19. století*. Albis international, Ústí nad Labem 1999, s. 11–35.
- MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: Úředníci jako součást středních vrstev v 19. století, in: PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVIČ, Helena (eds.): *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň 23.–25. 2. 2006*. Koniasch Latin Press, Praha 2007, s. 38–46.
- MACHEK, Jakub: Počátky populární kultury v českých zemích. Tištěná média a velkoměstská kultura kolem roku 1900. Pistorius & Olšanská, Příbram 2017.
- MAIER, Karel: *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*. Academia, Praha 2005.
- MALCOLM, Dominic: *Sport and Sociology*. Routledge, London / New York 2012.
- MANGAN, J. A.: *Tribal Identities. Nationalism, Europe, Sport*. University of Strathclyde, London / Portland 1996 (reprint 2002).
- MANNHEIM, Karl: Problém generací. *Sociální studia*, roč. (2007), č. 1–2, s. 11–44 (překlad z originálního článku: MANNHEIM, K.: „Das Problem Der Generationen.“ In: *Wissenssociologie: Auswahl aus dem Werk*. Luchterhand, Berlin 1964, s. 509–565.)
- MARADA, Radim: *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003.
- MASLOW, Abraham Harold: *Motivation and Personality*. Harper and Row, New York 1970.
- MASLOW, Abraham H.: *O psychologii bytí*. Portál, Praha 2014.
- MARŠÁLEK, Martin: *Osadní toulky. I. Nohejbal na trampských osadách v okolí Prahy. Vltava a Berounka*. Mladá fronta, Praha 2015.
- MARŠÁLEK, Martin: *Osadní toulky. II. Nohejbal na trampských osadách v okolí Prahy. Sázava*. Mladá fronta, Praha 2016.

- MARŠÁLEK, Martin: Osadní toulky. III. Nohejbal na trampských osadách jižních a jihozápadních Čech. Vltava, Otava, Lužnice. Mladá fronta, Praha 2018.
- MATĚJOVSKÁ, Lucie: Není zahrádkář jako zahrádkář: Zahrádková osada Klecánky, in: GIBAS, Petr – MATĚJOVSKÁ, Lucie – NOVÁK, Arnošt – ROLFOVÁ, Eliška – TVARDKOVÁ, Veronika – VALEŠOVÁ, Irena – VESELÝ, Martin: Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti? Egmont, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, katedra sociální a kulturní ekologie, Praha 2013, s. 79–94.
- MATOUŠEK, Václav: Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální. Krigl, Praha 2010, s. 177–252.
- MAUR, Eduard: Paměť hor. Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť. Havran, Praha 2006.
- MAYEROVÁ, Renata – KRŠKO, Jan (eds.): Otázky z historie. III. Subkultura trampingu ve světle vědeckého výzkumu = Questions from history. III. Tramp subculture from the scientific research perspective. SOA Praha, SOKA Rakovník, Rakovník 2018.
- MAYNE, Judith: Cinema and Spectatorship. Routledge, London 1993.
- MCDAVETT, Patrick F.: May the Best Man Win. Sport, Masculinity, and Nationalism in Great Britain and the Empire 1880–1935. Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- McFARLAND, Andrew: Building a Mass Activity: Fandom, Class and Business in Early Spanish Football, in: BROWN, Sean (ed): Football Fans Around the World. From Supporters to Fanatics. Routledge, London / New York 2007, p. 205–220.
- METCALFE, Alan: Leisure and recreation in a Victorian mining community. The Social Economy of Leisure in North-east England 1820–1914. Routledge, London, New York 2006.
- MICHELA, Miroslav: Politizace cyrilometodějského kultu, in: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav (eds.): Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu. Academia, Praha 2018, s. 309–350.
- MILOTOVÁ, Nina: Vzhůru na Říp! Různé podoby putování na posvátnou horu Čech ve 2. polovině 19. století. Východočeský sborník historický, roč. 23 (2013), s. 277–306.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kolektiv: Encyklopedie literárních žánrů. Paseka, Praha, Litomyšl 2004.
- MOCNÁ, Dagmar: Červená knihovna. Studie kulturně a literárně historická. Paseka, Praha/Litomyšl 1996.
- MOCNÁ, Dagmar: Případ Kondelík. Epizoda z estetiky každodennosti. Karolinum, Praha 2002.
- NEZBEDA, Vilém: Choceňské rybářství v zrcadle času, in: NOVOTNÝ, Miroslav a kolektiv (eds.): Sto let Českého rybářského svazu – místní organizace Choceň (1888–1988). Pamětní sborník z historie i současnosti. MO českého rybářského svazu, Choceň 1988, s. 18–36.
- NINGER, Michal – KOLIŠ, Jiří: Český sport 1862–1914. Nezávislý novinář, Kladno 2003.
- NOVÁ, Lucie: Průvodce po Sušicku odboru Klubu českých turistů v Sušici. Vlastivědný sborník Muzea Šumavy, roč. 10 (2018). Muzeum Šumavy Sušice, Sušice, 2018, s. 247–266.
- NOVOTNÝ, Antonín: Praha od A do Z v letech 1820–1850. Kniha I., heslo byt (letní byty). Vladimír Bystrov, Praha 2004, s. 111–115.
- NOŽIČKA, Josef: Nedáme se! Působení Mladého hlasatele v letech 1937–1938 a jeho role při obraně republiky. Diplomová práce. Ústav českých dějin, Filozofická fakulta UK v Praze, Praha 2013.
- OBERPFALCER, František: Argot a slangy, in: Československá vlastivěda. Svazek 3, Jazyk. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 366–367.
- OBERPFALCER, František: Přezdívký větného původu. Naše řeč, roč. 9 (1925), č. 7, s. 202–203.
- OLŠANSKÝ, Milan: Prvních osm. Masarykův okruh 1930–1949. AGM-Gomola, Brno 1995.

- ORCTOVÁ, Daniela: Diferenciace v odívání jako ukazatel sociálního statusu u žen za první republiky. Bakalářská práce, Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha 2017.
- ORTEGA Y GASSET, José: Vzpouřav davů. 3. vydání (poprvé španělsky, 1930). Portál, Praha 2018.
- PALME, Johanna: Sommerfrische des Geistes. Wissenschaftler im Ausserland. Alpenpost, Bad Aussee 1999, s. 20–34.
- PATZAKOVÁ, A. J. [= PATZAKOVÁ-JANDOVÁ, Anna]: Vývoj československého rozhlasu, in: PATZAKOVÁ, A. J. (ed.): Prvních deset let československého rozhlasu. Radiojournal, Praha 1935.
- PAULÍČEK, Miroslav: Paradoxy volného času – věčný ruch, zahálka a civilizace, in: in: BENDOVI, Eva – HOJDA, Zdeněk (eds.): Od práce k zábavě. Volný čas v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků ze 40. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století. Plzeň, 20.– 22. února 2020. Academia, Praha 2021, s. 9–15.
- PAVELČÍK, Vojtěch: Krajem soutoku Vltavy se Sázavou. Místa jižně od Prahy na dobových fotografiích Josefa Dvořáka z Davle. Mladá fronta, Praha 2009.
- PAVLÍČEK, Tomáš W: Výchova kněží v Čechách a jejich role v náboženské kultuře (1848–1914). Academia/Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2017.
- PAVLÍČEK, Tomáš: Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu, in: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kolektiv: V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I / 1749–1938. Academia / Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2015, s. 759–774.
- PAŽOUT, František: Vývoj kaktusářství a sbírek v Čechách, in: VEVERKA, Miroslav – DUFEK, Rudolf (red.): 70 let Spolku pěstitelů kaktusů a sukulentů Praha. Sborník o pražských kaktusářích. Spolek pěstitelů kaktusů a sukulentů Praha, Praha 1992, s. 6–33.
- PEHR, Michal – ŠEBEK, Jaroslav: Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928). I. Úvodní studie. MÚA AV ČR, Praha 2012.
- PEHR, Michal: Katolická církev, úprava svátkového práva a Marmaggiho aféra v meziválečném Československu. Střed, roč. 7 (2015), č. 2, s. 89–113.
- PELC, Martin: K dějinám pojmu „sport“ v habsburské monarchii. Dějiny – teorie – kritika, roč. 13 (2016), č. 2, s. 237–252.
- PELC, Martin: Konstrukt sportu jako maskulinní domény: příklad alpinismu, in: PETRASOVÁ, Taťána – MACHALÍKOVÁ, Pavla (eds.): Tělo a tělesnost v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 29. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 26. – 28. února 2009. Academia, Praha 2010, s. 149–156.
- PELC, Martin: Počátky sázkových kanceláří v Československu v letech 1934–1936. Moderní dějiny, roč. 27 (2019), č. 2, s. 185–202.
- PELC, Martin: Pohorská jednota „Radhošť“ a Klub českých turistů. Problém vztahu regionu a centra. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis. Slezská univerzita v Opavě, Opava 2008, s. 425–437.
- PELC, Martin: Rozhlasové reportáže Josefa Laufra z mistrovství světa ve fotbale 1934 a jejich ohlas v Československu. Acta Musei Nationalis Pragae. Historia, roč. 71 (2017), č. 1–2, s. 21–31.
- PELC, Martin: Sport a česká společnost do roku 1939. Osobnosti – instituce – reflexe. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018.
- PELC, Martin: Struktury opavského sportu 1850–1938. Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd, Opava 2009.
- PELC, Martin: Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích. Matices moravská, Brno 2009.

- PERROT, Michelle – MARTIN-FUGIER, Anne: *Bourgeois Rituals*, in: PERROT, Michelle (ed.): *A History of Private Life. IV. From the Fires of Revolution to the Great War*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), London (England) 1990, s. 261–338.
- POHUNEK, Jan: *Konflikty českého trampingu*. *Historická sociologie*, roč. 3 (2011), č. 2, s. 95–106.
- POKORNÝ, Jiří: *Byrokraté v českých a rakouských dějinách*, in: PETRASOVÁ, Taťána – LORENZOVÁ, Helena (eds.): *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*. Sborník příspěvků z 26. plzeňského symposia k problematice 19. století, Plzeň 23.–25. 2. 2006. Koniasch Latin Press, Praha 2007, s. 76–81.
- POKORNÝ, Jiří: *Knihovny jako centra komunikace*, in: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.): *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 8.–10. března 2001 ve Státní vědecké knihovně v Plzni. KLP, Praha 2002, s. 197–203.
- POKORNÝ, JIŘÍ: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Karolinum, Praha 2003.
- POKORNÝ, Jiří: *Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin odborů v českých zemích*. ČMKOS v nakladatelství Soudy, Praha 2015.
- POSLEDNÍKOVÁ, Jiřina: *Paňouři, trampové a netrampové. Proměny české krajiny na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století v důsledku návratu městského obyvatelstva k „přírodě“*. Diplomová práce, Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2010.
- POZDENA – TOMBERGER, Angelika: *Die historische Entwicklung des Fremdenverkehrs im allgemeinen und die Entwicklung einzelner Fremdenverkehrsorte im ehemaligen österreichischen Küstenland*, in: ROSNER, Willibald (Hrsg), *Sommerfrische Aspekte eines Phänomens. Die Vorträge des dreizehnten Symposiums des Niederösterreichischen Instituts für Landeskunde*, Reichenau an der Rax, 5.– 8. Juli 1993, Wien 1994, s. 42–44.
- PRAGER, Petr: *Historie sportu na Mělníku*. TJ EMĚ Mělník, Mělník 2013.
- PRIBYL, Herbert: *Das Verbot der Sonntagsarbeit aus rechthistorischer Perspektive*, in: WEILER, Rudolf (Hg): *Der Tag des Herrn Kulturgeschichte des Sonntags*. Böhlau Verlag, Wien/Köln/Weimar 1998, s. 187–223.
- PRŮCHA, Václav a kolektiv: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl. Doplněk*, Brno 2004.
- RÁKOSNÍK, Jakub – NOHA, Jiří: *Kapitalismus na kolenou. Dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929–1934*. Auditorium, Praha 2012.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu 1918–1938*. Karolinum, Praha 2008.
- RANDÁK, Jan – KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – ŠPRINGL, Jan: *Putování za obzor. Tramping v české společnosti 1918–1989*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020.
- RANDÁK, Jan: *Jak psát dějiny trampingu?* *Studia Ethnologica Pragensia*, roč. 8 (2017), č. 2, s. 51–67.
- RANDÁK, Jan: *O politice těla a hegemonii měšťanského řádu*. *Acta Musei nationalis Pragae – Historia*. roč. 71 (2017), č. 1–2, s. 4–11.
- RICCI, Steven: *Cinema and Fascism. Italian Film and Society 1922–1943*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2008.
- RIESMAN, David: *Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru*. 2. vydání, (zkrácené a revidované). Kalich, Praha 2007.
- ROBERTS, Kenneth Lewis: *Leisure*. Longman, London 1970.
- ROGERS, Carl: *Být sám sebou*. Portál, Praha 2015.

- ROKOSKÝ, Jaroslav: Selské jízdy v éře první republiky, in: HARNA, Josef – RAŠTICOVÁ, Blanka (eds.): Agrární strana a její zájmové, družstevní a peněžní organizace. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 2010, s. 197–204.
- ROSE, Jonathan: *The Intellectual Life of The British Working Classes*. Second edition. Yale University Press, New Haven / London 2010.
- ROSSITER, Adrian: Popular Front Economic Policy and the Matignon Negotiations. *The Historical Journal*, roč. 30, č. 3 (1987), s. 663–684,
- RUDISCHHAUSER, Sabine: From the 8-Hour Day to the 40-Hour Week. Legitimization Discourses of Labour Legislation between the Wars in France and Belgium. *Politics and Governance*, Volume 5 (2017), Issue 1, p. 6–14.
- RUNSTEDTLER, Theresa: *Jack Johnson, Rebel sojourner. Boxing in the Shadow of the Global Color Line*. University of California Press, Berkeley 2012.
- RUSSELL, Bertrand: *Boj o štěstí*. Orbis, Praha 1931.
- RŮŽIČKA, Jan: *Maloměšťáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Matice moravská, Brno 2016.
- Rychlé šípy v biografu, in: NOVÁK, Jaroslav (ed.): *Zlaté údolí. (příběhy ze starých časopisů)*. Blok, Brno 1991, s. 142.
- ŘEHÁČEK, Karel: *Plzeňské kino Elektra (1912–1949)*. Západočeský historický sborník, roč. 6, Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2000, s. 191–209.
- SADVOSS, Cornel: *A Game of Two Halves. Football Fandom, Television and Globalisation*. Routledge, London/New York 2003.
- SECKÁ, Milena: Exotika v knihovně Náprstkova muzea aneb Celý svět na stereoskopech, in: BLÁHOVÁ, Kateřina – PETRBOK, Václav (eds.): *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století*, Plzeň 22.–24. února 2007. Academia, Praha 2008, s. 87–90.
- SECKÁ, Milena: *Nedělní dýchánky pro dělné ženy a dívky všech oborů*, in: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (eds.): *Ženy a politika (1890–1938)*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2014.
- SEDLÁK, Jan: *Slavné brněnské vily. Foibos*, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, Muzeum města Brna, Praha, Brno 2006.
- SEKOT, Aleš: *Sociologie sportu*. Masarykova univerzita, Paido, Brno 2006.
- SELUCKÝ, Radoslav: *Člověk a jeho volný čas. Pokus o ekonomickou formulaci problému*. Československý spisovatel, Praha 1966.
- SEN, Ronojoy: *Nation at Play. A History of Sport in India*. Columbia University Press, New York 2015.
- SHARMA, Avi: *Wilhelmine nature. Natural lifestyle and practical politics in the German Life-reform movement (1890–1914)*. *Social history*, roč 37 (2012), č. 1, p. 36–54.
- SCHAMA, Simon: *Krajina a paměť*. Argo, Dokořán, Praha 2007.
- SCHEUFLER, Vladimír: *Pražské děti*, in: *Etnografie pražského dělnictva. Svazek II. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV*, Praha 1975, s. 1–59.
- SCHOLES, Jeffrey – SASSOWER, Raphael: *Religion and Sport in American Culture*. Routledge, New York 2014.
- SLABOCH, Ivan: *Veslařský klub blesk 1879–2009*. Veslařský klub Blesk, Praha 2009.
- SLABOVÁ, Markéta: „Kdo si v létě nesušil ovoce a houby, bude v zimě sušit hubu.“ *Strava a stravování ve válečných letech 1914–1918*, in: JEDLIČKOVÁ, Blanka – LENDEROVÁ, Milena – KOUBA, Miroslav – ŘÍHA, Ivo (eds.): *Krajiny prostřených i prázdných stolů. I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*. Univerzita Pardubice, Pardubice – Polabiny 2016, s. 207–226.
- SLEPIČKA, Pavel – HOŠEK, Václav – HÁTLOVÁ, Běla: *Psychologie sportu*. Karolinum, Praha 2006.
- SLEPIČKA, Pavel: *Divácká reflexe sportu*. Karolinum, Praha 2010.

- SLEPIČKOVÁ, Irena: Sport a volný čas. Karolinum, Praha 2000.
- SLOBODZIAN, Vladimír: 80 let československého stolního tenisu. SPOZIA, Praha 2005.
- SMLSAL, Jiří: Kamarádi, astracháni a paďouři. Reprezentace trampingu v časopise Tramp. *Studia Ethnologica Pragensia*, roč. 8 (2017), č. 2, s. 79–133.
- SPALDING, Roger – BROWN, Alyson (Ed.): *Entertainment, Leisure and Identities*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2007.
- SPODE, Hasso: Wie die Deutschen „Reiseweltmeister“ wurden. Eine Einführung in die Tourismusgeschichte. Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Erfurt 2003.
- STARCOVÁ, Marcela: Formování elit v obchodu s potravinami v Praze ve dvacátých letech 20. století, in: ŠTAIF, Jiří (ed.): *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*. Dokořán, Praha 2007, s. 373–386.
- STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav: Reflexe Ruskinova díla v Čechách, in: STIBRAL, Karel – BINKA, Bohuslav – JOHANISOVÁ, Nad'ea: *John Ruskin a příroda*. Dokořán, Praha 2011.
- STIBRAL, Karel: Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku. Dokořán, Praha 2005.
- STUDENOVSKÝ, Tomáš: *Rebel s hlavou v oblacích. Miloš Seifert (1887–1941). Život a dílo*. Liga lesní moudrosti, Praha 2017.
- SVOBODOVÁ, Jiřina – SCHEUFLER, Vladimír: Rodina a rodinný život pražského dělnictva, in: ROBEK, Antonín – MORAVCOVÁ, Mirjam – ŠTASTNÁ, Jarmila (ed.): *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*. Academia, Praha 1981, s. 126.
- ŠABEK, Jiří: Komediantsví a cirkusy mezi tradicí a modernitou na příkladu vybraných pramenů fondu Policejní ředitelství Praha. *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu, roč. 26 (2018), č. 1, s. 102–117.
- ŠÁLEK, Zdeněk: *Slavné nohy. Českoslovenští fotbaloví reprezentanti*. Práce, Praha 1980.
- ŠANTORA, Roman (ed): *Skautské století. Dobrodružný příběh 100 let českého skautingu. Junák – svaz skautů a skautek ČR*, Tiskové distribuční centrum, Mladá fronta, Praha 2012.
- ŠEVEČEK, Ondřej: *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*. Bohumír Němec–VEDUTA, Ostravská univerzita v Ostravě, České Budějovice, Ostrava 2009.
- ŠIMA, Karel: *Kultura českých národních festivit v 60.– 80. letech 19. století*. Disertační práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2009.
- ŠIMŮNEK, Michal V.: *Autoklub Aesculap ČSR. Ke vzniku stavovského spolku československých lékařů-automobilistů, 1930–1932*, in: ŠALANDA, Bohuslav – ŠTEMBERK, Jan a kolektiv: *České století motorismu I. Kulturní roviny českého motorismu*. Karolinum, Praha 2019, s. 162–177.
- ŠLAPETA, Vladimír – ZATLOUKAL, Pavel (eds.): *Slavné vily Čech, Moravy a Slezska*. FOIBOS, Praha 2010, s. 268–275.
- ŠOUKAL, Jiří – VANČUROVÁ, Silvie: *Cestování Čechů na jihoslovenské pobřeží ve dvacátých letech 20. století*. *Historická sociologie*, roč. 6 (2014), č. 2, s. 63–78.
- ŠOUKAL, Jiří: *Prázdninové osady v době první republiky*. *Kuděj*, roč. 16 (2015), č. 1–2, s. 53–73.
- ŠOUKAL, Jiří: *Slasti a strasti letních bytů. Život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*. Academia, Praha 2016.
- ŠOUKAL, Jiří: *Univerzitní profesori na letním bytě v první polovině 20. století*. *Historická geografie*, roč. 44 (2018), č. 2, s. 195–216.
- ŠOUKAL, Jiří: *Univerzitní profesori na letním bytě v první polovině 20. století*. *Historická geografie*, roč. 44 (2018), č. 2, s. 195–216.
- ŠOUŠA, Jiří: *Vývoj právní úpravy státních civilních úředníků od 18. století do roku 1938 v českých zemích*. Disertační práce. Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2011.

- ŠTÁBLA, Zdeněk: Data a fakta z dějin čs. kinematografie 1896–1945. Svazek 2. Čs. Filmový ústav, Praha 1988–1990.
- ŠTEMBERK, Jan: Automobilista v zajetí reality. Vývoj pravidel silničního provozu v českých zemích v první polovině 20. století. Karolinum, Praha 2008, s. 21–22.
- ŠTEMBERK, Jan: Dělnická turistika v meziválečném Československu. Časopis Národního muzea, řada historická, roč. 183 (2014), č. 3–4, s. 55–64.
- ŠTEMBERK, Jan: Fenomén cestovního ruchu. Možnosti a limity cestovního ruchu v meziválečném Československu. Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o./Vysoká škola obchodní v Praze, Praha 2009.
- ŠTEMBERK, Jan: Pěšky, na lyžích, na kole, lodí či autem. K dějinám československé turistiky v letech 1945–1968. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov, 2017.
- ŠTEMBERK, Jan: První spolek českých alpinistů. Češka podružnica Slovenskega planinskega društva, in: GAŠPARIČ, Jure – KUBŮ, Eduard – LAZAREVIĆ, Žarko – ŠOUŠA, Jiří (eds.): Češi a Slovinci v moderní době. Politika - společnost - hospodářství - kultura = Slovenci in Čehi v dobi moderne: politika - družba - gospodarstvo - kultura / Nová tiskárna Pelhřimov - Institut za novejšo zgodovino, Praha/Ljubljana 2010 s. 205–226.
- ŠTEMBERK, Jan: Volný čas jako faktor limitující rozvoj cestovního ruchu. (Nástin právního vývoje v českých zemích). Cestování včera a dnes. Revue pro průvodce a pracovníky cestovního ruchu, roč. 2, č. 3, s. 52–59.
- ŠTUMBAUER, Petr: Historie kanoistického závodu České Budějovice – Praha. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2015.
- ŠVÁCHA, Rostislav (ed.): Naprej! Česká sportovní architektura 1567–2012. Prostor, Praha 2012.
- ŠVÁCHA, Rostislav: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století. 2. vydání (poprvé 1985). Victoria Publishing, Praha 1995.
- TABERY, Karel: Česká recepce filmových plakátů ve dvacátých letech, in: Český filmový plakát 20. století. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004.
- TAYLOR, Charles: Etika autenticity. (poprvé vyšlo anglicky, 1992). Filosofia, Praha 2001.
- TĚŠÍNSKÁ, Emilie – SCHWIPPEL, Jindřich: Masarykova akademie práce, in: MÍŠKOVÁ, Alena – FRANCO Martin – KOSTLÁN, Antonín (eds.): Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích. Academia Praha 2010, s. 286–331.
- THOMPSON, Christopher S.: Bicycling, Class and Politics of Leisure, in: KOSHAR, Rudy (ed.): Histories of Leisure. Berg, Oxford / New York 2002, p. 131–146.
- THOREAU, Henry David: Walden, či, Život v lesích. 2. vydání (česky poprvé 1902). B. Z. Nekovařík, Praha 1924.
- TINKOVÁ, Daniela: Historie jako „aplikovaná psychologie“. K pozitivismu a historickému skepticizmu Hippolyta Taina a jeho ohlasu v českém prostředí, in: HANUŠ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.): Historik v proměnách doby a prostředí 19. století. Matice moravská pro Historický ústav AV ČR a pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, Brno 2007, s. 57–81.
- TLUSTÝ, Tomáš – ŠTUMBAUER, Jan: Tělesná výchova a sport v organizacích YMCA a YWCA v meziválečném Československu. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013.
- TLUSTÝ, Tomáš: Tělesná výchova a sport v organizacích YMCA a YWCA v meziválečném Československu. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013.
- TRAPL, Miloš – KONEČNÝ, Karel – MAREK, Pavel: Politik dobré vůle. Život a dílo msgre Jana Šrámka. Vyšehrad, Praha 2013.
- TRÁVNÍČEK, Jiří: Česká čtenářská republika. Generace, fenomény, životopisy. Host/ Ústav pro českou literaturu AV ČR, Brno / Praha 2017.

- TRNKA, Jan: Český Filmový archiv 1943–1993. Institucionální vývoj a problémy praxe. Národní filmový archiv, Praha 2018.
- TVARDKOVÁ, Veronika – ROLFOVÁ, Eliška: Zahrádkové osady v Evropě i u nás: Historie zahrádkových osad, in: GIBAS, Petr – MATĚJOVSKÁ, Lucie – NOVÁK, Arnošt – ROLFOVÁ, Eliška – TVARDKOVÁ, Veronika – VALEŠOVÁ, Irena – VESELÝ, Martin: Zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti? Egmont, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, katedra sociální a kulturní ekologie, Praha 2013, s. 29–45.
- TYLDESLEY, Michael: No Heavenly Delusion? A Comparative Study of Three Communal Movements. Liverpool University Press, Liverpool 2003.
- URBANOVÁ, Eva – URGOŠÍKOVÁ, Blažena: Český hraný film I. 1898–1930, Národní filmový archiv, Praha 1995, s. 59.
- URGOŠÍKOVÁ, Blažena: Někdy era českého filmu 1895–1930, in: Český filmový plakát 20. století. Red. Marta Sylvestrová. Moravská galerie / Exlibris, Praha / Brno 2004, s. 69–76.
- URLICH, Petr – ŠLAPETA, Vladimír – KRÍŽKOVÁ, Alena: Slavné vily Prahy 6. Osada Baba 1932–1936. Foibos Books, Praha 2013.
- VACKOVÁ, Barbora: Idea bydlení za městem a koncept zahradního města, in: Martin OUŘEDNÍČEK – Petra ŠPAČKOVÁ – Jakub NOVÁK (eds.): Sub urbs: krajina, sídla a lidé. Academia, Praha 2013, s. 37–60.
- VÁGNER, Jiří: Trampské osady – specifický prvek rekreační krajiny v zázemí českých měst, in: BLAŽKOVÁ, Tereza – FIALOVÁ, Dana – MATOUŠEK, Václav (eds.): Individuální a masová rekreace v okolí velkých industriálních měst v 19. – 21. století. Togga, Praha 2014, s. 63–82.
- VALJENT, Zdeněk: Sport na ČVUT kdysi a dnes. Česká technika – Nakladatelství ČVUT, Praha 2012.
- VEBLEN, Thostein: Teorie zahálčivé třídy. Sociologické nakladatelství, Praha 1999.
- VEČERKOVÁ, Eva: Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře. Vyšehrad, Praha 2015.
- VIEWEGH, Josef: Fantazie. Teoretická studie. Academia, Praha 1986.
- VOHLÍDKA, Václav: Trampové 20. a 30. let, in: České dělnictvo III. Společenský život v dělnických organizacích a spolcích (seminář 24. 6. 1986 – FF UK Praha). Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku. Oddělení etnografie dělnictva, Praha 1988, s. 134–173.
- VOSTŘEL, Martin: Spolkový život v Lounech v letech 1860–1914. Oblastní muzeum v Lounech, Louny 2017.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Jak se žilo za časů Františka Josefa I. Svoboda, Praha 1996.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I. Český časopis historický, roč. 92 (1994), č. 3, s. 460–476.
- VUKONIĆ, Boris: Povijest hrvatskog turizma. Prometej, Zagreb 2005.
- VYSKOČIL, Aleš: C. k. úředník v československých službách. Časopis Matice moravské, roč. 125 (2006), č. 2, s. 425–459.
- VYSKOČIL, Aleš: C. k. úředník ve zlatém věku jistoty. Historický ústav, Praha 2009.
- WAIC, Marek – KÖSSL, Jiří: Český tramping 1918–1945. Práh, Ruch, Praha, Liberec 1992.
- WAIC, Marek: Svaz lyžařů republiky Československé a Hlavní svaz německých zimních sportovních spolků, in: WAIC, Marek (ed.): Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu. Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports. Karolinum, Praha 2004, s. 229–245.
- WAIC, Marek: Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa. Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. Praha, 2016.
- WAIC, Marek: Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace. Karolinum, Praha 2013.

- WEBER, Eugen: France. Fin de Siècle. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts), London (Great Britain) 1986, p. 177–194.
- WOMACK, Mari: Symbols and Meaning. A Concise Introduction. AltaMira Press, Lanham 2005.
- ZAORÁLEK, Jaroslav: Lidová rčení. Fr. Borový, Praha 1947.
- ŽIŽKOVÁ, Radka: Neděle v Praze na počátku 20. století. Diplomová práce. FF UK v Praze, Praha 1997.

Krásná literatura:

- BASS, Eduard: Klapzubova jedenáctka. 1. vydání, Fr. Borový, Praha 1922.
- BASS, Eduard: Nad mrtvými houbami, in: BASS, Eduard: Kázáníčka. Fr. Borový, Praha 1946, s. 17–22.
- BASS, Eduard: Nová kariéra, in: BASS, Eduard: Povídky. Československý spisovatel, Praha 1965, s. 45–49.
- BASS, Eduard: Zajíc, in: BASS, Eduard: Povídky. Československý spisovatel, Praha 1956, s. 357–359.
- BILIÁNOVÁ, Popelka: Do panského stavu. 1. svazek, 10. vydání (poprvé 1907). Ivo Železný, Praha 1992, s. 125.
- BILIÁNOVÁ, Popelka: Do panského stavu. 3. díl. 7. vydání (poprvé vyšlo 1907, 3. díl 1920), Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1926, s. 304.
- BÖHNEL, Miroslav Bedřich: Finish. Studentský sportovní román. 3. vydání (poprvé 1931). L. Mazáč, Praha 1934.
- BOROVEC, Josef: Špatný tramp Nekňuba aneb dobrý paďour Vendelín. Veselohra o jednom jednání. Evžen J. Rosendorf, Praha 1931.
- BURIAN, Vlasta: Klub fotbalových panen. Humoristický román. 2. vydání (poprvé 1937), Agentura TIP Š, Praha 1991.
- ČAPEK, Josef: Povídání o pejskovi a kočičce. Jak spolu hospodařili a ještě o všelijakých jiných věcech. 3. vydání. Nakladatelství Fr. Borový, Praha, 1937, s. 29–37.
- ČAPEK, Karel: Muž, který se nelíbil, in: ČAPEK, Karel: Povídky z jedné kapsy. Aventinum, Praha 1929, s. 89–96.
- ČAPEK, Karel: Neděle na periferii, in: ČAPEK, Karel: Kalendář. (Jak je rok dlouhý). 2. vydání (poprvé 1940). Fr. Borový, Praha 1947, s. 130–133.
- ČAPEK, Karel: Soud pana Havleny, in: ČAPEK, Karel: Povídky z druhé kapsy. Aventinum, Praha 1929, s. 150–158.
- ČAPEK, Karel: Zahradníkův rok. Pro poučení všech zahrádkářů. 7. vydání (poprvé 1929). Fr. Borový, Praha 1939.
- FASTER, Otto: V pavučinách. Román z pražského života. F. Šimáček, Praha 1906.
- GLAZAROVÁ, Jarmila: Roky v kruhu. 15. vydání (poprvé 1936). Československý spisovatel, Praha 1979.
- GLAZAROVÁ, Jarmila: Vlčí jáma. 8. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1957.
- HAVLÍČEK, Jaroslav: Helimadoe. 5. vydání (poprvé 1940). Československý spisovatel, Praha 1963.
- HERRMANN, Ignát: Blínový květ, in: HERRMANN, Ignát: Páté přes deváté. Třicet nedělních povídek Ypsilonových (1892–1894). F. Topič, Praha 1895, s. 22–34.
- HERRMANN, Ignát: Otec Kondelík a ženich Vejvara. 11. vydání (poprvé 1898), F. Topič, Praha 1919.
- HERRMANN, Ignát: Před padesáti lety. Drobné vzpomínky z minulosti. 2. díl. Fr. Topič, Praha 1925.

- HERRMANN, Ignát: U snědeného krámu. Líčení z pražského života. 5. vydání (poprvé 1890). Fr. Topič, Praha 1919.
- HERRMANN, Ignát: Vdavy Nanynky Kulichovy a co se kolem nich seběhlo. Ze života drobných Pražanů, díl 1. 2. vydání (poprvé 1918), F. Topič, Praha 1919.
- HERRMANN, Ignát: Ze staré Prahy. Svoboda, Praha 1970.
- HERRMANN, Ignát: Žádná povídka vánoční!, in: HERRMANN, Ignát: Vánoční koledy. Drobné historky vánoční a sylvestrovské. Unie, Praha 1919, s. 23–31 (povídka vyšla poprvé v Národních listech v roce 1903).
- JENNE, Antonín: Kačka Vomáčená. Poloviční zápisnice usedlosti v Řepochrástech č. 27. (4. vydání, poprvé 1926). Nakladatelství Za svobodu, Praha 1932.
- JIROTKA, Zdeněk: Saturnin. Lidová tiskárna, Brno 1942.
- KHÁS, Ladislav: Houbařská, in: KHÁS, Ladislav: Druhá sebranka. Symposium, Praha 1970, s. 82–87.
- KISCH, Egon Erwin: Pasák. 2. vydání (poprvé německy 1914, česky 1922). Svoboda, Praha 1969.
- LANGER, František: Grand hotel Nevada. Komédie o třech dějstvích. 2. vydání (poprvé 1927). Ot. Štorch-Marien, Aventinum, Praha 1929.
- NEFF, Vladimír: Před pultem a za pultem. 2. vydání (poprvé 1940), Al. Srdce, Praha 1942.
- NEFF, Vladimír: Trampoty pana Humbla. Československý spisovatel, Praha 1967.
- NERUDA, Jan: Hřbitovní kvítí. Karel Bellmann, Praha 1858.
- OLBRACHT, Ivan: Země beze jména. Reportáže z Podkarpatska. O. Girgal, Praha 1932.
- PAKOSTA, Jan: Co muži chtějí. Román. Julius Albert, Praha 1928.
- PAKOSTA, Jan: Štěpán Ráž, dokonalý úředník. Díl I. Ve výpravně. Jos. R. Vilímek, Praha 1926.
- POLÁČEK, Karel: Bylo nás pět. 1. vydání. Fr. Borový, Praha 1946.
- POLÁČEK, Karel: Dům na předměstí. 5. vydání (poprvé 1928). Práce, Praha 1958.
- POLÁČEK, Karel: Hlavní přelíčení. 5. vydání (poprvé 1932). Československý spisovatel, Praha 1969.
- POLÁČEK, Karel: Hostinec U kamenného stolu. 10. vydání (poprvé 1941 pod jménem Vlastimila Rady), Euromedia Group, Praha 2006.
- POLÁČEK, Karel: Hynek v přírodě, in: POLÁČEK, Karel: Povídky pana Kočkodana. Na prahu neznáma. Kouzelná šunka. Povídky izraelského vyznání. Bez místa (Pan Selichar se osvobodil. Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1995, s. 273–278.
- POLÁČEK, Karel: Michelup a motocykl. 3. vydání (poprvé 1935). Československý spisovatel, Praha 1956.
- POLÁČEK, Karel: Muži v offsidu. Ze života klubových přívrženců. 8. vydání (poprvé 1931). Československý spisovatel, Praha 1957.
- POLÁČEK, Karel: Na prahu neznáma, in: POLÁČEK, Karel: Na prahu neznáma. Satirické romaneto. / Kouzelná šunka. První pražská pohádka. Fr. Borový, Praha 1925.
- POLÁČEK, Karel: Okresní město. 7. vydání (poprvé 1936). Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1994.
- POLÁCH, Bohumír: Křížové mají slovo. Rozmarné povídání z nepřiliš dávného starověku. 2. vydání (poprvé 1948). Blok, Brno 1975.
- PUJMANOVÁ, Marie: Pod křídly, in: PUJMANOVÁ, Marie: Pod Křídly. Pacientka doktora Hegla. Předtucha. Host, Brno 2012.
- PUJMANOVÁ, Marie: Předtucha, in: PUJMANOVÁ, Marie: Pod křídly/Pacientka doktora Hegla/Předtucha. 18. vydání (poprvé 1942), Host, Brno 2012.
- RADA, Vlastimil – ŽÁK, Jaroslav: Budulínek a Matlafousek aneb vzpoura na parníku „Primátor Dittrich“. První díl Bohatýrské trilogie. (Poprvé vyšlo samostatně v roce 1930). Nakladatelství krásné literatury, Praha 1959, s. 22–92.
- RAIS, Karel Václav: Lopota. J. Otto, Praha 1895.

- RODEN, Josef: Irča a Lexa. 4. vydání (poprvé 1919), Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1924.
- RUBEŠ, František Jaromír: Pan amanuensis na venku, aneb Putování za novelou. 8. vydání (poprvé 1841). R. Promberger, Olomouc 1924.
- ŘEZÁČ, Václav: Rozhraní. Díl II. Lidové noviny, Brno 1944.
- ŘEZÁČ, Václav: Větrná setba. 5. vydání (poprvé 1934). Svoboda, Praha 1972.
- SCHEINPFLUG, Karel: Baskervillský pes, in: SCHEINPFLUG, Karel: Loňské sněhy. Povídky, humoresky, vzpomínky. Jos. R. Vilímek, Praha 1928, s. 101–107.
- SKRUŽNÝ, Josef: Lupičova milénka, in: SKRUŽNÝ, Josef: Menažerie. 2. vydání (poprvé vyšlo v roce 1916). Jos. R. Vilímek 1920, s. 166–172.
- SKRUŽNÝ, Josef: Příhoda z biografu, in: SKRUŽNÝ, Josef: Menažerie. 2. vydání. Jos. R. Vilímek, Praha 1920, s. 194–203.
- SKRUŽNÝ, Josef: Ztracený syn, in: SKRUŽNÝ, Josef: Noc před rozvodem. Humoresky a satyry. Jos. R. Vilímek, Praha 1925, s. 16–22.
- SOVA, Antonín: Nedělní šaty, in: SOVA, Antonín: Lyrické básně mladosti. Melantrich, Praha 1938, s. 123.
- SOVA, Antonín: Nedělní výlet, in: SOVA, Antonín: Lyrické básně mladosti. Melantrich, Praha 1938, s. 141–142.
- STROUPEŽNICKÝ, Ladislav: Hedvábníci a ryby, in: STROUPEŽNICKÝ, Ladislav: Z Prahy a venkova. Dvacet humoristických prací. Díl II. Z českého jihu. B. Kočí, Praha 1926, s. 54–73.
- SVOBODA, František Xaver: Řeka. Díl III, 4. vydání (poprvé 1908–1909), Jos. R. Vilímek, Praha 1921
- ŠMEJC, Vítězslav: Tygr pana Boška. 3. vydání (poprvé 1937). Papyrus / Jeva, Vimperk/Rudná u Prahy 1995.
- VACHEK, Emil: Bidýlko. 15. vydání (poprvé 1927). Československý spisovatel, Praha 1965.
- VACHEK, Emil: Žil jsem s cizinkou. 5. vydání (poprvé 1938). Československý spisovatel, Praha 1959.
- VESELÝ, Josef: U Jeřábků. Z kroniky malostranské rodiny. Fr. Švejda, Praha 1918.
- VIKA, Karel: Ubozí výletníci, in: VIKA, Karel: Řeči pro nic. Črty a causerie. Karel Vika, Praha 1927, s. 103–109.
- VIKA, Karel: Venkov můj ..., in: VIKA, Karel: Řeči pro nic. Črty a causerie. Karel Vika, Praha 1927, s. 97–102.
- VOKŘÁL, Jaroslav: Kožené rány. Olympia, Praha 1973.
- WERNER, Vilém: Chodí houbař po lese. Jiří Chvojka, Havlíčkův Brod 1947.
- WERNER, Vilém: Lázně Zázračná voda. Evžen R. Rosendorf, Praha 1928.
- WERNER, Vilém: Sedí rybář u vody ... Kratochvilné povídačky o rybách, rybářích a o všem, co se k tomu připletlo. Jos. R. Vilímek, Praha 1942.
- ZARÍČANSKÝ, Josef: České chaloupky, in: ZARÍČANSKÝ, Josef: Z české chaloupky. Bohdan Böhm. Nové Město nad Metují 1887, s. 27–28.
- ZHOR, Jiří: Lichnický notýsek. Dr. Václav Tomsa, Praha 1943.
- ZÍKA, Vláďa: Pan profesor a ostatní. Optimistický příběh, J. Jícha, Brno 1943.
- ŽÁK, Jaroslav: Študáci a kantoři. Přírodopisná studie. 19. vydání (poprvé 1937). Československý spisovatel, Praha 1968.

Dobová publicistika a literatura:

- 50 let Prvního rybářského klubu v Praze 1886–1936. První rybářský klub v Praze, Praha 1936.
- A. S. C. H.: Biograf na letním bytě ... (rubrika Dopisy čtenářů). Kinorevue, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. 181.

- A: 40 hodin práce. Republikán, roč. 13, č. 86 (19. 11. 1931), s. 1.
- Ad: Svatodušní svátky v Praze. Lidové noviny, roč. 36, č. 271 (29. 5. 1928), s. 3.
- Album Kinorevue. Sbíрка portretů nejslavnějších filmových umělců. Kinorevue, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. zadní přídeščí čísla.
- AM: O nadbytku v nouzi. Nová svoboda, roč. 14, č. 16 (23. 4. 1937), s. 187–188.
- B: Husovy oslavy. Lidové noviny, roč. 31, č. 332, (6. 7. 1923) s. 3.
- BAKULÍN: K našim soutěžím. Tramp, roč. 3, č. 37 (15. 10. 1931), s. 6
- BALEJ, Jirí: Několik myšlenek o sportu. Česká revue, roč. 17 (1924), č. 1, s. 56–58.
- BASS, Eduard: Kouzlo starého antikvariátu, in: BASS, Eduard: Kázáníčka. František Borový, Praha 1946, s. 48–53.
- BASS, Eduard: Módy pražské periferie, in: BASS, Eduard: Potulky pražského reportéra. Nakladatelství J. Otto, Praha 1929, s. 36–45, (text z roku 1925).
- BAUŠE, Boh.: Vývoj kinematografie. Besedy lidu, roč. 29, č. 26 (2. 11. 1921), s. 308–310.
- BEZDĚK, Ctibor: Co hledá obyvatel velkého města na letním bytě? Zdraví lidu, roč. 11 (1933), č. 6, s. 89–91.
- BH: Vyléčitelné bolesti. Pestrý týden, roč. 3, č. 29 (21. 7. 1928), s. 18.
- BITTERMANN, M.: Zkrácená pracovní doba, její obtíže a výhody. Hospodářská politika, Praha 1934.
- Boj o stříbrnou neděli trvá. Polední list, roč. 8, č. 346 (14. 12. 1934), s. 4.
- BOUČKOVÁ, M: Vánoční pečeně. Eva, roč. 6, č. 4 (15. 12. 1933), s. 25–26.
- BROŽ, Josef: Turistika, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 558–583.
- BŠ: Turistický chvat. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 8, s. 221.
- BUREŠ, Prokop – PLICHTA, Jan: Sport a tělesná kultura v Čsl. republice. Nakladatelství Almanachu sportu, Praha 1931.
- BUREŠ, Prokop: Co přivádí člověka ke sportu. Příspěvek k filosofii sportu. Národní listy, roč., č. 354 (25. 12. 1921), s. 15.
- BUREŠ, Prokop: Hurá do sportu. Domov a svět, roč. 3, č. 33 (17. 8. 1929), s. 516
- BUREŠ, Prokop: Sport, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 617–626.
- BURIAN, Edmund: Pochované svátky. Rovnost, roč. 42, č. 94 (4. 4. 1926), s. 1–2.
- BYK, Jan: Profesionalismus v čs. kopané. Přítomnost, roč. 2, č. 39 (8. 10. 1925), s. 619–620.
- BYK, Jan: Sportovní návštěvy. Přítomnost, roč. 5, č. 16 (26. 4. 1928), s. 252–254.
- Církevní svátky a škola. Volná myšlenka, roč. 13, č. 7 (12. 2. 1922), s. 6.
- Cizí literatura. Tělesná výchova. Časopis lékařů českých, roč. 69, č. 48 (28. 11. 1930), s. 1655.
- Co schází českému filmu? Kino, roč. 1, č. 8 (13. 11. 1926), s. 4.
- COMPSON, Betty: Není lehké být filmovou hvězdou. Kino, roč. 1, č. 5 (23. 10. 1926), s. 5
- ČAPEK, Josef: Na dovolenou, in: ČAPEK, Josef: Publicistika 1. Sloupky, entrefilet, fejetony, črty aj. (Uspořádal Jirí OPELÍK. Triáda, Praha 2008, s. 323–325 (Poprvé vyšlo v Lidových novinách 17. 7. 1929).
- ČAPEK, Karel: Adresář města Hodonína. Karel Čapek, Hodonín 1924.
- Časopis turistů, roč. 14, č. 1 (10. 1. 1902), s. 1.
- ČE: U prof. MUDra. Arnolda Jiráska, přednosta chirurg. kliniky v Praze. Pestrý týden, roč. 3, č. 3 (21. 1. 1928), s. 6.
- ČERVÍN, A.: Nynější učnové – budoucí tovaryši a mistři. II. Přítomnost, roč. 7, č. 14 (9. 4. 1930), s. 223–224.
- Česká státoprávní demokracie a úřednictvo. Český úředník, roč. 11, č. 2 (15. 2. 1919) s. 10
- Československá mykologická společnost v Praze ... Expres, roč. 8, č. 214 (18. 9. 1935), s. 5.
- Čtenáři redakci. Kinorevue, roč. 2, č. 30 (18. 3. 1936), s. 79.
- Čtyřicetihodinový pracovní týden. Podřípský kraj, oč. 13, č. 30 (24. 7. 1931), s. 1.

DECOIN, Henri: Sportovní generace. Přítomnost, roč. 1, č. 36 (18. 9. 1924), s. 574–576.

Dědina, V.: Organizujeme práci vlastivědnou. Nová práce, roč. 2, č. 2–3 (15. 2. 1920), s. 1–3.

Demokracie v teorii a v praxi čili starorakouský aristokrat a československý inženýr. Moravská orlice, roč. 66, č. 15 (8. 4. 1928), s. 2.

Demokracie v teorii a v praxi čili starorakouský aristokrat a československý inženýr. Moravská orlice., roč. 66, č. 15 (8. 4. 1928), s. 2.

Doba oddechu. Letem světem, roč. 9, č. 36 (18. 6. 1935), s. 19.

Dohoda o prodloužení kolektivní smlouvy pivovarského dělnictva. Pražské noviny, roč. 253, č. 248 (20. 10. 1932), s. 5.

DOMIN, Karel: Turistika, zeměpisné názvosloví a ochrana přírody. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 4, s. 81–84.

Dopisy čtenářů. Film vniká do života. Kinorevue, roč. 3, č. 6 (30. 9. 1936), s. 121.

Dopisy čtenářů. Kinorevue, roč. 3, č. 5 (23. 9. 1936), s. 83.

Dorostenecká otázka ve footballu. Salon. Společnost, sport, divadlo, film, moda, výtvarné umění, roč. 1, č. 1 (1. 6. 1922), s. 13.

DOSTÁL, Jaroslav (ed.): Seznam nocleháren Klubu čs. turistů pro mládež platný na rok 1935. Klub československých turistů, Praha 1935.

Dr. T.: Hygiena na cesty. Salon, roč. 6 (1927), č. 4, s. 57–58.

DUBECH, Lucien: Všeobecná kapitola o sportu. II. část. Přítomnost, roč. 5, č. 33 (23. 8. 1928), s. 526–258.

Dva a půl dne svatodušních ferií na poštách. Venkov, roč. 22, č. 133 (5. 6. 1927), s. 6.

e: Edie Polo v Praze. Lidové noviny, roč. 30, č. 375 (29. 7. 1922), s. 4.

EDDIE: Několik kapitol o sportu. Trochu sportovní historie, psychologie a morálky. Přítomnost, roč. 10, č. 49 (6. 12. 1933), s. 778–782.

EDDIE: Psychologie championa. Přítomnost, roč. 5, č. 9 (8. 3. 1928), s. 140–141.

EDDIE: Vitalita italského sportu. Přítomnost, roč. 8, č. 32 (12. 8. 1931), s. 509–511.

EDVARD, Jaroslav: Je byrokracie k ničemu? Přítomnost, roč. 1, č. 28 (24. 7. 1924), s. 433–434.

-eg-: Sport. První český Lawn-tennisový klub. Salon, roč. 11, č. 5 (15. 5. 1932), s. 40–43.

Egypt, Egypt, Egypt, země slunce a zdraví. Salon, roč. 13 (1934), č. 12, s. 106

-ek-: Zimní sporty na Hané. Salon, roč. 1 (1923), č. 7–8, s. 23.

ENGLIŠ, Karel: Na šikmé ploše. Lidové noviny, roč. 28, č. 136 (16. 3. 1920), s. 1.

Eva: Na weekend. Měsíc, roč. 1 (1932), č. 7, s. 32.

Exulant: Házená tzv. Světců církevních. Volná myšlenka, roč. 14, č. 21 (20. 5. 1923), s. 3–4.

F. H.: Mezinárodní profesionální rohovnický večer v Praze. Lidové noviny, 18. 2. 1930, roč. 38, č. 89, s. 3; H-a:

FAFEJTA, Razven: Zelenina v rodinné zahrádce. Ústřední sdružení zahrádkářů a chovatelů drobného zvířectva, Praha 1937.

FCL: Nedělní klid ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 10 (6. 3. 1925), s. 4.

FEIGL, A.: Prodloužení soudních prázdnin. Právník, roč. 60 (1921), č. 3, s. 96.

Filmové hvězdy v civilu. Eva, roč. 3, č. 9 (1. 3. 1931), s. 12.

FM: Kopaná v dnešní době. Věstník sokolský, roč. 28, č. 1 (7. 1. 1926), s. 16.

FOERSTER, Karel: Chvála alpina. Měsíc, roč. 2 (1933), č. 4, s. 6–8.

FOUSTKA, Radim: Dopis. Nezaměstnanost a rozpočet dělnické rodiny. Naše doba, roč. 39 (1931–1932), č. 5, s. 319–320.

Ftz: Tělesná výchova. Lidové noviny, roč. 42, č. 2 (2. 1. 1934), s. 6.

FULÍN, Martin: Děti zahradníci. Svaz českých spolků okrašlovacích, Praha 1909, s. 1–3.

GAVOROVÁ-MARKOVÁ, Viera: Ženy milují zahradu. Eva, roč. 5, č. 16 (15. 6. 1933), s. 13.

Gg: Kanoistika. Technik, roč. 6, č. 12 (15. 6. 1937), s. 222.

GROSSLICHTOVÁ, Truda: O sobě. Kinorevue, roč. 3, 2 (2. 9. 1936), s. 32–33.

GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří S.: Biograf (rubrika Společenský rádce). Pražský ilustrovaný zpravodaj, roč. 1932, č. 24 (10. 6. 1932), s. 18.

GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří Stanislav: Společenské klasobraní. Melantrich, Praha 1929.

GUTH-JARCOVSKÝ, Jiří: Turistika. Turistický katechismus. 2. vydání (poprvé 1917) Miloš Uhlíř - Baset, Praha 2003.

HÁNEK, Viktor: Rybaření se u nás rozmáhá. Večer, roč. 14, č. 239 (18. 10. 1927), s. 3.

HARTIG, Josef: Jsme za dnešních poměrů oprávněni k fotografování? Fotografická revue, roč. 2, č. 7–9, (20. 6. 1921) s. 85.

HD: Pan Neduna na letním bytě. Humoristické listy, roč. 74, č. 25 (19. 6. 1931), s. 344.

HÉBERT, Georges: Sport proti tělesné výchově. Tělesná výchova mládeže, Brno 1937.

HEDA: Moda na filmu. Kinopublikum, roč. 1, č. 2, (20. 2. 1920), s. 2.

HEINZ-HENRY, Vilém: Sportovní militarism, in: Sportovní almanach. Vydáno redakcí Sportsmana. Melantrich, Praha 1923, s. 42–45.

HERČÍK, Ferdinand: Trochu skepse o sportu. Přítomnost, roč. 7, č. 19 (14. 5. 1930), s. 303–304.

HERMANN, A: Typy mladých lidí. Přítomnost, roč. 8, č. 40 (7. 10. 1931), s. 637–638.

HLAVIČKA, B.: Kapitola z turistiky. Světozor, roč. 35, č. 40 (3. 10. 1935), s. 676–677.

HOKEŠ, Emil Svozil: Rekreační manuálního a intelektuálního pracovníka, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidový výchovný ústav, Praha 1931, s. 89–105 (zvláště s. 94).

HOKEŠ, Emil Svozil: Využití volného času, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. Svazek I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy Akademie Práce, Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1934, s. 477–492.

HORÁČEK, M. J.: Sport, in: Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. 6. díl (R–S). Československý kompas, Praha 1932, s. 880–881.

HORNŮF, Zdeněk: Je kopaná nebezpečný sport?, in: PEŠEK, Karel: Káďa na fotbalovém hřišti. Jos. R. Vilímek. Praha 1947, s. 93–97.

HRADEC, Karel: Fanouškové. Československá republika, roč. 253, č. 7 (8. 1. 1932), s. 1–2.

HUGGINS, Mike: The Victorians and Sport. Continuum, London 2004.

Husovy oslavy. Volná myšlenka, roč. 10, č. 12 (20. 7. 1919), s. 4–5.

Husovy oslavy. Volná myšlenka, roč. 11, č. 29 (18. 7. 1920), s. 4–5.

-hv-: Film. ČAS, roč. 32, č. 175 (29. 7. 1922), s. 4.

CHARVÁT, Josef: Skautská túra po Vysokých Tatrách. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 4, s. 123–128.

Chcete jim psát? Adresář amerických filmových hvězd. Kino, roč. 1, č. 3 (8. 10. 1926), s. 5.

CHMELÍK, Vladimír: Budoucnost SKEPu, in: KRÍŽ, R. V (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 12–18.

CHODOUNSKÝ, Karel: Ďumbír – Šturec – Černý kámen. Episodka u cesty. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 2, s. 41–45.

CHODOUNSKÝ, Karel: Horský sport a zdraví, in: Dvorský, V. – Franta, B. – Růžička, V.: Ze Slovanských hor. Český odbor Slovinského alpského družstva, Praha 1907, s. 31–38.

CHODOUNSKÝ, Karel: Sport (přednáška pronesená v alpském družstvu českém). J. Otto, Praha 1903.

CHUDOBA, Eduard: K stavovskému uvědomění gážístů. Český úředník, roč. 12, č. 6–7 (20. 3. 1920) s. 8–9.

CHUDOBA, Eduard: Naše dovolené. Český úředník, roč. 12, č. 21–22 (5. 10. 1920), s. 3.

CHUDOBA, Eduard: Reforma veřejné správy a úřednická otázka. Český úředník, roč. 11, č. 8 (21. 6. 1919) s. 2–3.

CHUDOBA, Eduard: Úřednictvo a družstevnictví. Český úředník, roč. 11, č. 10 (10. 8. 1919) s. 2.

- CHUDOBA, Eduard: Ven z politických stran. Český úředník, roč. 11, č. 12 (15. 10. 1919) s. 1.
- I. Sjezd Československé národní demokracie. Národní listy, roč. 59, č. 73, (26. 3. 1919), s. 8. Inzerce. Český deník, roč. 20, č. 81 (22. 3. 1931), s. 15.
- J. S.-: Dělnické zahrádky. Solidarita, roč. 27, č. 12 (21. 3. 1912), s. 2.
- J. UR.: Dovolena. Časová úvaha. Úřednické listy, roč. 36, č. 13 (1. 7. 1929), s. 1.
- J: Socialisté pro novou úpravu svátků. Lidové noviny, roč. 34, č. 161 (29. 3. 1926), s. 1.
- J: Zmatek se svatodušním pondělkem. Lidové noviny, roč. 33, č. 268 (30. 5. 1925), s. 2.
- JANA: Léto v městě. Rozkvět, roč. 24 (1931), č. 31, s. 17–18.
- JANOVSKÝ, Jiří: Slovenskem na Podkarpatskou Rus. Tři tisíce kilometrů turistiky autem. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 2, s. 32–36.
- Jc: Moderní mučedníci sportu. Lidové noviny, roč. 44, č. 494 (2. 10. 1936), s. 6.
- Jednání o rozpočtu na rok 1920. Národní listy, 22. 1., roč. 60, č. 22, s. 1, večerní vydání).
- JESENSKÁ, Milena: Lidé v pohybu, in: JIRÁSKOVÁ, Marie (ed.): Milena Jesenská: Křižovatky. (Výbor z díla). Torst, Praha 2016, s. 547–552.
- JESENSKÁ, Milena: Neděle, příroda a naše společné právo na obojí, in: Milena Jesenská: Křižovatky (výbor z díla). Marie Jirásková (ed.). Torst, Praha 2016, s. 369–371 (text poprvé vyšel v Národních listech, 20. 5. 1926).
- JESENSKÁ, Milena: Ovzduší v turistických boudách. Pestrý týden, roč. 2, č. 4 (26. 1. 1927), s. 3.
- JESENSKÁ, Milena: Víkend a jeho bolestné stíny, in: JIRÁSKOVÁ, Marie (ed.): Milena Jesenská: Křižovatky. (Výbor z díla). Torst, Praha 2016, s. 425–426 (článek publikován v roce 1927)
- JHK–: Pětidenní pracovní týden v USA. Nová svoboda, roč. 8, č. 36 (9. 10. 1931), s. 440–441.
- JIRÁNEK, Miloš: Profesionální tenis a jeho vyhlídky. Přítomnost, roč. 3, č. 48 (9. 12. 1926), s. 764.
- JIRÁNEK, Miloš: Sport prostředkem k mandátům. Přítomnost, roč. 6, č. 45 (14. 11. 1929), s. 706–707.
- JÍRŮ, V.: O autoweekendu všeobecně. Salon, roč. 14, č. 10 (15. 10. 1935), s. 6–7.
- JOTA, L.: Slavný houbař. Nedělní zábavná a poučná příloha Národní politiky, roč. 35, č. 219 (11. 8. 1935), s. 2.
- K diskusi o nedělním klidu ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 13 (27. 3. 1925), s. 3–4.
- k: O dobrodružné četbě. Přítomnost, roč. 5, č. 18 (10. 5. 1928), s. 288.
- KALIBERA, Josef: Vodní turistika, in: Rekreační v Československu. Její úkoly a prostředky. Masarykův lidový ústav, Praha 1931, s. 158–163.
- KAMENICKÝ, Jan: Krátká kapitola o letních bytech. Národní listy, roč. 52, č. 86 (28. 3. 1912), s. 1.
- KAPRAS, Jan – MALYPETR, Jan – SOUKUP, František (red.): Armáda a národ. L. Mazáč, Praha 1938, s. 510–511.
- KASALICKÝ: Nedělní klid ve Slaném. Naše stráž, roč. 18, č. 12 (20. 3. 1925), s. 4.
- KAVKA, Bohumil: Budování zahrady. Dům a zahrada, Praha 1937, s. 149–180.
- KAZIL, Josef: Zdravotní předpoklady rekreace, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidový ústav, Praha 1931, s. 14–23.
- KH: Sokolský týden. Blíží se jaro a mluví se o kopané ... Věstník sokolský, roč. 26, č. 15 (10. 4. 1924), s. 238–239.
- KLEČKA, J.: Tělocvik a sport v amerických továrnách. Lidové noviny, roč. 31, č. 57, (2. 2. 1923), s. 7.
- KLIKA, Ferdinand (ed.): Schematismus města Vršovic. Ferdinand Klika, Vršovice 1910.
- KLÍMA, Jiří V.: Lidová výchova. Naše doba, roč. 26 (1918/1919), č. 6, s. 297–302.

- KLÍMA, Jiří V.: Rudolf Jedlička (20. 11. 1869), náčrt psychografický. Naše doba, roč. 26 (1919), č. 6, s. 372–375.
- KLÍMA, Karel Zdeněk: Poznámky z týdne. Koalice dělá něco rozumného. Lidové noviny, 14. 5. 1928, roč. 36, č. 245, s. 1.
- KLIMENT, Josef (ed.): Seznam nocleháren Klubu čs. turistů pro mládež platný na rok 1932. Klub československých turistů, Praha 1932.
- KOCOUREK, Franta: Studenti a studentky, jací vlastně jsou. Přítomnost, roč. 1, č. 31 (14. 8. 1924), s. 493–495.
- KOSINER, Barnard: Kino, něco, co tu jest. Úvod k sociologickým poznámkám o kinu. Kino, roč. 1, č. 7 (17. 10. 1931), s. 74.
- KOŠÁKOVÁ, R.: Z kvetoucí zahrady. Pestrý týden, roč. 4, č. 33 (17. 8. 1929), s. 23.
- KOŠÁKOVÁ, Zdenka: Problém zahradního města. Naše doba, roč. 33, č. 10 (15. 9. 1926), s. 599–604.
- KOTEK, Josef: Člověk a pracovní právo, in: Encyklopedie výkonnosti I., Člověk. Pod protektorátem Masarykovy akademie práce, Sfinx, B. Janda, Praha 1934, s. 574–575.
- Kousek rybářské latiny. Komár, roč. 3, č. 14 (9. 4. 1927), s. 3.
- KR: Zkušenosti z Ženevy. Lidové noviny, roč. 37, č. 630 (15. 12. 1929), s. 9.
- KRA. J.: rozhovor s Osvaldem Koskem, ředitelem Adrie a Alfy. Kino, roč. 1, č. 5 (3. 10. 1931), s. 59.
- KRASNICKÝ, Karel: Včera a dnes, in: PETRŮ, Karel (Ed.): Třicet let Č. svazu fotbalového 1901–1931 a trochu historie kopané v zemích československých. Československý svaz fotbalový, Praha 1931, s. 164–166.
- KRECAR, Jan V.: O sv. Duchu. Lidové noviny, roč. 34, č. 257, (21. 5. 1926), s. 1–2.
- KROHA, Jiří: Co čekáme od brněnského regulačního sboru. Lidové noviny, roč. 368, č. 585 (20. 11. 1930), s. 4.
- KROPÁČEK, J.: Zvičina 1898–1923. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 1, s. 27–31.
- KRUTSKÝ, František: Organizace práce. Nová práce, roč. 1, č. 21, (15. 11. 1919), s. 1–2.
- KŘÍŽ, R. V.: SKEP na dvorecké louce v Podolí, in: KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 7–9.
- Které svátky platí pro směnečné řízení? Hospodářský archiv, roč. 3, č. 15 (12. 4. 1924), s. 4.
- KUBÍČEK, Stanislav D.: Třicet let odboru klubu československých turistů v Táboře. Časopis turistů, roč. 35 (1923), č. 3, s. 95–100.
- KULIŠAN, Alois Josef: Růže, její pěstování, ošetřování, množení, užitečnost a význam národohospodářský. Praktická příručka pro pěstitele, milovníky a přátele růží. Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1914.
- KURZ, Vilém: 365 polodenních výletů z Prahy. Klub českých turistů. Praha 1896.
- KUTHAN, Karel: Weekendové chaty a domky. 2. vydání, Josef Hokr, Praha 1931.
- L. G.: Sport. Nejlepší sport. Salon, roč. (1924), č. 4, s. 38–40.
- LANG: Dělnická mezinárodní ochrana, in: KOTYŠKA, Václav – TEYSSLER, Vladimír (eds.): Technický slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie věd technický, 3 díl. Borský a Šulc, Praha 1928, s. 465–466.
- LEICHT, Josef V.: Zkušený zahradník. Kniha příručná pro hospodáře, zahradníky, štěpaře, zelináře, i ty, jež rostlinářstvím soukromě se baví. I. L. Kober, Praha 1863.
- len: Zájem o mládež. Nová svoboda, roč. 11, č. 23 (8. 6. 1934), s. 272.
- Letošní hromnice. Volná myšlenka, roč. 13, č. 7 (12. 2. 1922), s. 6.
- Lidové noviny, roč. 11, č. 77 (18. 3. 1911), s. 10.
- Lidové noviny, roč. 34, č. 337 (7. 7. 1926), s. 1–6.
- Lidové noviny, roč. 35, č. 492 (29. 9. 1927), s. 1.
- LINDOVÁ-GUTFREUNDOVÁ, Pavla: Moda. Salon, roč. 6 (1927), č. 6 s. 44–46.
- LINDOVÁ-GUTFREUNDOVÁ, Pavla: Turistika. Salon, roč. 3 (1924), č. 5, s. 31–33.
- LIPA: Přípravy na vánoce. Salon, roč. 4 (1925), č. 6-7, s. 66.

- MACEK, Josef: Cesta z krise. Josef Laichter, Praha 1936.
- MAHEN, Jiří: Rybářská knížka. St. Kočí, Brno 1921.
- MACHÁČEK, Karel: Turistika a zdraví. Československý turista, roč. 3 (1937), č. 3, s. 32–33.
- MAJDA, František: Tělesná výchova. Hygienický význam zimního sportu. Lidové noviny, roč. 29, č. 14 (10. 1. 1921), s. 4.
- MAN, V.: Po Husových oslavách. Podřípský kraj, roč. 12, č. 28 (11. 7. 1930), s. 4.
- MAREK, A.: Turistické stezky v okolí pražském. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 36–39.
- MAREK: Politické zájmy úřednictva. Český úředník, roč. 11, č. 6 (10. 5. 1919) s. 1.
- MAREK: Zahrádkové kolonie a jejich sociální význam. Zemědělský archiv, roč. 18 (1927), č. 9–10, s. 550–551.
- MAREK: Zájmy úřednictva. Český úředník, roč. 11, č. 1 (15. 1. 1919) s. 1–2.
- MASARYK, Tomáš Garrigue: Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky. Svazek I., (red. Vasil K. Škrach), 4. vydání (poprvé 1933). Čin, Praha 1939.
- MASARYK, Tomáš Garrigue: Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. 2. svazek. Čin, Praha 1936.
- MÁŠA, Rudolf: Široké okolí Prahy, in: KAMENICKÝ, Jan: Okolí Praha. Josef Hokr, Praha 1939.
- MAŠEK, J.: Mravnost ve studentstvu II. Přítomnost, roč. 6, č. 23 (13. 6. 1929), s. 364–366.
- MATOUŠEK, Otakar – ALBRECHTOVÁ, Vlasta: Sběratel hub. Ilustrovaný klíč k bezpečnému poznání hub pro každého. 4. doplněné vydání (poprvé 1920) Šolc a Šimáček, Praha 1921.
- MATYÁŠ, Stanislav: Sokolský ostrov v Českých Budějovicích – středisko tělovýchovy, in: VONDRUŠKA, Miloš (red.): Jihočeská technická práce. Odbor Spolku československých inženýrů v Českých Budějovicích, České Budějovice 1938, s. 117–119.
- MAY, Alois A.: Jedlé houby lesů českomoravských. Jejich sbírání, sušení, nakládání a upotřebení v domácnosti. Předpisy opatrnosti při zacházení s houbami jako s pokrmem a v případech otrávení jedlými houbami. A. Reinwart, Praha 1892.
- MENJOU, Adolphe: Cocktail z Hollywoodu. Kinorevue, roč. 4, č. 49 (27. 7. 1938), s. 454–457.
- Město a venkov. Venkov, roč. 28, č. 181 (5. 8. 1933), s. 1–2.
- Mezinárodní osmihodinná pracovní doba. Lidové noviny, roč. 27, č. 105 (15. 4. 1919), s. 1.
- Mezinárodní sjezd sociální politiky. Lidové noviny, roč. 32, č. 497 (3. 10. 1924), s. 3.
- MIKULÁŠEK, Vladimír: Vodní turistika. Domácí stavba kanoí, kajaků, maňásků a pramic. Moravské nakladatelství, Brno 1928;
- Min. obchodu pro bezvýjimečné zavedení nedělního klidu ve městech ve městech i venkovských obcích. Moravská orlice, roč. 69, č. 15 (12. 4. 1931), s. 4.
- Ministerstvo zemědělství. Význam pozemkové reformy pro tělovýchovu, in: KORBEL, Bohumil – JELÍNEK, Bedřich J. – JARUŠEK, Robert A. (red.): Tělovýchova a sport Československé republiky na výstavě v Pardubicích 1931. Národohospodářská propagace ČSR a výstavní výbor v Pardubicích, Brno 1931.
- Ministr Klofáč o bolševismu s osmihodinné době pracovní. Národní listy, roč. 59, č. 28 (4. 2. 1919), s. 1.
- Moderní horečka. Humoristické listy, roč. 65, č. 29 (7. 7. 1922), s. 351.
- Moderní sociálně-zdravotní péče o mládež. Pestrý týden, roč. 3, č. 12 (24. 3. 1928), s. 23.
- MODRÁČEK, František: Věci sociální. Mezinárodní situace osmihodinové doby pracovní. Naše doba, roč. 31, č. 10, s. 622–624.
- Mr. Zkrácení pracovní doby? Železniční úředník. Časopis spolku středoškolských úředníků železničních v Č. S. R., roč. 19, č. 240 (12. 11. 1931), s. 200–201.
- MRKVIČKA, Otakar: Herec ve filmu. Kino, roč. 1, č. 9 (7. 11. 1931), s. 94.

MUDROCH, Rudolf: Poměry číšníckých učňů v Praze. Sociologicko-psychologická studie. Masarykova akademie práce, Praha 1929, s. 82–87.

N. O.: Jak prováděti reklamu. Český Lloyd, roč. 46, č. 9 (29. 1. 1930), s. 1.

Národní politika, roč. 38 (26. 10. 1920), s. 6.

Národní politika, roč. 60, č. 245 (6. 9. 1942), s. 12.

Národní politika, roč. 61, č. 180 (4. 7. 1943), s. 10.

Naše bilance první československé vlády. Věstník Svazu československých soudních úředníků. Roč. 1, č. 3 (10. 8. 1919), s. 1–2.

Naši spisovatelé ve svých zahrádkách... a co o nich píší. Pestrý týden, roč. 12, č. 18 (1. 5. 1937), s. 16–18.

Naši welteři: úspěch na úspěch. Nekolný a Dykast slaví další vítězství. Národ, 18. 2. 1930, roč. 70, č. 40, s. 4.

Naším zákazníkům. Lidové noviny, roč. 34, č. 240 (12. 5. 1926), s. 12.

NAUMAN, Jaroslav: Zahrada v červenci. Pestrý týden, roč. 13, č. 27 (10. 9. 1938), s. 24–25.

NAUMAN, Jaroslav: Zahrada v září. Pestrý týden, roč. 13, č. 37 (10. 9. 1938), s. 20–21.

Názvy chat a útulků. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 74.

Nedělní klid a pracovní doba. Český Lloyd, roč. 43, č. 42 (25. 5. 1927), s. 1,

Nedělní klid a pracovní doba. Český Lloyd, roč. 43, č. 43 (28. 5. 1927), s. 1;

Nedělní klid a pracovní doba. J. M.: nemám mnoho zbytečného času... Český Lloyd, roč. 43, č. 45 (4. 6. 1927), s. 3.

Nedělní klid a pracovní doba. L. ČV. V J.: Zasílám též úvahu... Český Lloyd, roč. 43, č. 45 (4. 6. 1927), s. 3.

Nejoblíbenější filmoví herci našeho obcenstva. Kinopublikum, roč. 1, č. 2, (20. 2. 1920), s. 3.

Nepřistojnosti při výletních vlacích. Večerní list, roč. 2, č. 88 (12. 4. 1928), s. 4.

NEUMANN, Stanislav Kostka – ZEMÍNOVÁ, Fráňa – HOUSER, František: Kinematografie v Národním shromáždění. Československý film, roč. 2, č. 2, (25. 1. 1920), s. 1.

NOR, A. C.: Jugoslávie v letním slunci. Feuilletony. Ot. Štorch-Marien, Praha 1928.

NOR, A. C.: Léto v předměstích. Salon, roč. 9, č. 7, (15. 7. 1930), s. 12-13, 26.

NOR, A. C.: Venkovský otec prohlíží Prahu. Salon, roč. 13, č. 5 (15. 5. 1934), s. 20–21, 30.

NOR, A. C.: Zábava s milenci v biographech. Salon, roč. 11, č. 2 (15. 2. 1932), s. 30–31.

O rozumnou a spravedlivou výměru dovolených. Četnické listy, roč. 9, č. 20 (28. 10. 1935), s. 161.

OBENBERGER, Jan: Slovo úvodem. Naší přírodou, roč. 1, č. 1 (1. 3. 1937), s. 1–2.

Obchody a banky ve svatodušní pondělí. Lidové noviny, roč. 37, č. 252 (18. 5. 1929), s. 2.

Oblíbení filmoví herci ... Hvězda československých paní a dívek, roč. 4, č. 1 (5. 1. 1929), s. 8.

Odpovědi čtenářům. Kinorevue, roč. 3, č. 1 (26. 8. 1936), s. 1.

Osmihodinná doba pracovní a obchod detailní. Český Lloyd, roč. 34, č. 105 (31. 12. 1918), s. 426.

Osmihodinová doba pracovní. Čech, roč. 45, č. 193 (15. 7. 1920), s. 2.

OTAČ: Film a jeho vliv. Kinorevue roč. 3, č. 5 (23. 9. 1936), s. 83.

OTČENÁŠEK, J.: Jak řídit svůj vlastní výcvik. Sokolské besedy, roč. 21, č. 1 (1. 2. 1927), s. 3–4.

OTČENÁŠEK, Jan: Organizace tělovýchovná – tělesná výchova na školách, in: DĚDINA, Václav (red.): Československá vlastivěda. Svazek 10, Osvěta. Sfinx, Bohumil Janda, Praha 1931, s. 584–612.

Otevření obchodů v předvánoční době. Český Lloyd, roč. 50, č. 98 (8. 12. 1934), s. 1.

Ottův slovník naučný. 23. díl (Schlossar – Starowolski). J. Otto, Praha 1905, s. 908–909.

PACH, Jan: Klub československých turistů na vodě. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 5 s. 101–103.

- PAKOSTA, Jan: Luftáci. Přírodopisná studie. Humoristické listy, roč. 70, č. 32 (5. 8. 1927), s. 445–446.
- PAUKNER, František S.: III. všeúřednický sjezd v Praze. Český úředník, roč. 12, č. 17-19 (20. 7. 1920) s. 1–18, zvláště s. 11.
- PAUR, František: Svalová práce duševních pracovníků. Český úředník, roč. 12, č. 26 (20. 12. 1920), s. 1.
- PAZOUREK, Josef (red.): Ottův obchodní slovník. Díl 2, část 2, J. Otto, Praha/Bratislava, 1924.
- PELIKÁN, Jan: Sokolstvo a sport. Československá obec sokolská, Praha 1931.
- PELIKÁN, Jan: Tělesná cvičení a sport, in: Rekreační v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 119–126.
- Pestrý týden, roč. 6. č. 34 (22. 8. 1931), s. 8.
- PETERA, Bohdan: Ovocnictví a racionalisace komunální politiky. Pokrokový obzor, roč. 12, č. 18 (2. 5. 1931), s. 3.
- PETERS, Josef: Stav uhelného průmyslu v Československé republice. Česká národohospodářská společnost, Praha 1925.
- Pětidenní pracovní týden v závodech Baťa. Jeho praktické provedení. Polední list, roč. 4, č. 263, 21. 9. 1930, s. 3.
- PETROVICKÝ, F: Úprava církevních svátků a placená dovolená. Hostimil, roč. 42, č. 12 (25. 3. 1925), s. 141-142.
- PILENKOVÁ, N.: 12 rad pro sběratelky autogramů. Kinorevue, roč. 3, č. 10 (28. 10. 1936), s. 190–191.
- PIPIN: Předmluva k „Životopisu našich hvězd“. Kino, roč. 1, č. 9 (20. 11. 1926), s. 8–9.
- PITHARD: Odbor motoristů – co je a co chce, in KŘÍŽ, R. V. (ed.): Sportovní klub elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha, Praha 1940, s. 34.
- PLETÁNEK, Josef: Zahrádkové kolonie v cizině a u nás. Ústřední svaz spolků pro zakládání a udržování zahrádkových kolonií v Čsl. Republice, Praha 1922.
- Podporují kriminální filmy zločinnost? Kinorevue, roč. 3, č. 11 (4. 11. 1936), s. 211.
- POLÁČEK, Karel: Vánoce v horách. Eva, roč. 3, č. 4 (15. 12. 1930), s. 16.
- POLÁK, František (ed.): V. K: Blesk. 1879–1929. Veslařský klub Blesk, Praha 1929.
- Politický kalendář občanský a adresář, schematismus a statistika zemí koruny České na rok 1906. F. B. Batovec, Praha, roč. 14, (1906).
- Politický kalendář Republiky Československé na rok 1923. Zákony, rady, pokyny, statistika, schematismus, adresář. Roč. 31, část kalendářní.
- Popis obcí školního okresu říčanského. K potřebám školního vyučování a k poznání domoviny sestavilo za vedení redakční rady učitelstvo národních škol. Krajský spolek učitelstva měšťanských škol, Učitelská jednota Budeč, Říčany, 1938.
- Poprvé v kinu a poprvé před kamerou (rozhovory se známými osobnostmi), in: URBAN, Jaroslav (ed.): Kalendář českého čtenáře na rok 1942. Pražská akciová tiskárna, Praha 1942, s. 163.
- Prázdninové cesty do ciziny. Železniční úředník, roč. 19, č. 226 (10. 3. 1931), s. 54.
- Prázdný na školách o svatodušním pondělí. Lidové noviny, roč. 37. č. 243 (14. 5. 1929), s. 4.
- Pražský sportovní národ. Rovnost, roč. 41, č. 102 (14. 4. 1925), s. 2.
- Prof. –a–: Platy státních úředníků, profesorů a učitelů. Český úředník, roč. 12, č. 20 (5. 9. 1920), s. 9;
- Program a seznam osob České vysoké školy technické v Brně. Školní rok 1933–1934. Česká vysoká škola technická, Brno 1933.
- Programové prohlášení druhé Tusarovy vlády přednesené dne 1. června 1920 v poslanecké sněmovně Národního shromáždění, in: MALÁ, Irena (ed.): Z protokolů schůzí třetí československé vlády (druhé Tusarovy), 1920. Edice vybraných pasáží. Státní ústřední archiv v Praze, Praha 1982, s. 9–20.

- PROCHÁZKA, František: Po úpravě úřednických platů. Český úředník, roč. 11, č. 14 (5. 12. 1919) s. 1.
- PROCHÁZKA, František: Úřednictvo a práce. Český úředník, roč. 12, č. 4 (20. 2. 1920) s. 1–2.
- PROVAZNÍKOVÁ, Marie: Československá rekreace, in: Rekreace v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovní ústav, Praha 1931, s. 31–58.
- Přivítání mužstva A. C. Sparty v Plzni. Nová doba, roč. 32, č. 20 (20. 1. 1926), s. 4.
- RA: Naše kina ignorují sportovce. Lidové noviny, roč. 34, č. 548, 30. 10. 1926, s. 4.
- RAMBOUSKOVÁ, Anna: Ven do přírody. Československý turista, roč. 3 (1937), č. 3, s. 36–37.
- RAŠÍN, Alois – RAE, John: Osm hodin práce. Národní knihtiskárna Josefa Nohavce, Terezín 1895.
- REDAKCE: Propagační weekendový domek v Brně. Národní listy, roč. 72, č. 61 (1. 3. 1932), s. 3.
- Reforma reformy svátku. Přítomnost, roč. 5, č. 19 (17. 5. 1928), s. 292.
- Rekreace dospělých. Lidové noviny, roč. 20, č. 557 (9. 11. 1920), s. 10
- Republikáni venkova a lidovci. Republikán, roč., 6, č. 39 (19. 5. 1924), s. 4.
- Ročenka Československé republiky. Roč. 6. Praha 1927.
- ROITH, Jindřich: O sportu královském. Světozor, roč. 33, č. 30 (27. 7. 1933), s. 4.
- Rostoucí zájem o jezdecký sport. Salon, roč. 14, č. 5 (15. 5. 1935), s. 4.
- ROŠTLAPIL, Václav: Výstavba stavebnictví a bydlení v Brně 1933. Index, roč. 5 (1933), č. 9, s. 84–86.
- ROTT, Vladimír Jirí: K návrhu zákona o 40hodinovém týdnu. Hospodářská politika, roč. 5, č. 45 (7. 11. 1931), s. 11-13.
- rt: Za Spartou do Pešti. Lidové noviny, roč. 443, č. 452 (9. 9. 1935), s. 3.
- RUDLOFF, Jaroslav: Co jsem nezapomněl. Letem světem, roč. 7, č. 28 (25. 4. 1933), s. 17.
- RUSSEL, Bertrand: Cesta ke svobodě a štěstí. Naše doba, roč. 35, č. 9 (1928), s. 548–558.
- RŮŽIŇSKÝ, Bohuslav F. – HOŘEJŠÍ, Josef: Praktický pěstitel růží. Pojednání o pěstování, sázení, šlechtění, množení a rychlení růží všech druhů. Návod jak se růže vůbec v zahradách, květináčích, ve skleníku, v množárně a v příbytcích mají opatrovati. 2. úplně přepracované a značně rozšířené vydání (poprvé 1904). Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1924.
- RÝPAR, Vladimír: O tajemstvích hříbků neboli sport mykologický. Pestrý týden, ročník 14, č. 37 (16. 9. 1939), s. 4.
- ŘEZÁČOVÁ, E: Rodiče a děti o vánocích. Eva, roč. 6, č. 4 (15. 12. 1933), s. 10.
- Řivnáčův Průvodce po Praze a okolí. Fr. Řivnáč, Praha 1881.
- SEIFERT, Miloš: Přírodou a životem k čistému lidství. Příručka českých junáků. S použitím Setonovy knihy „The Book of Woodcraft“ i jiných pramenů za přispění Aug. Očenáška. Dědictví Komenského, Praha 1920.
- Sestra z Plzně: Chci vidět moře. Jas, roč. 3, č. 17 (25. 4. 1929), s. 14.
- Severské státy zavádějí 8hodinnou pracovní dobu. Lidové noviny, 6. 5. 1919, roč. 27, č. 125, s. 4.
- Seznam studentských nocleháren zřízených péčí Klubu českých turistů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku r. 1904. Klub českých turistů, Praha 1904.
- Seznam studentských nocleháren zřízených péčí Klubu českých turistů v Praze v roce 1915. Klub českých turistů, Praha 1915.
- Sh: Letnice. Lidové noviny, roč. 37, č. 252 (18. 5. 1925), s. 2.
- SCHEINPFLUGOVÁ, Olga: Pošta a panská. Tribuna, 5. 9. 1926, roč. 8, č. 210, s. 3.
- Sienkiewiczovy ostatky převezeny do Prahy. Národní listy, roč. 64, č. 294 (24. 10. 1924), s. 1.
- Sjezdová schůze „Peněžní sekce ČStD“. Národní listy, 6. 2. 1919, roč. 59, č. 32, s. 6.

SKOCH, Josef: Mezinárodní organizace práce a Československo. Genese mezinárodní organizace práce, její působení a účast Československa na jejím díle. Sociální ústav Československé republiky, Praha 1928, s. 51–54.

SKORKOVSKÝ, F.: O situaci moravskoslezského studentského sportu. Technik, roč. 5, č. 4 (15. 11. 1935), s. 69.

SKOŘEPA, Miloslav: Puberta. 3. přepracované a rozšířené vydání. Dědictví Komenského, Praha 1940.

SMITH, Anna Rylance: Rekreační přehled Prahy. Pražský přehled sociálních institucí. Díl IV. (překlad Jarmila Mašková). Ministerstvo sociální péče RČS, Praha 1920

SMOTLACHA, František: Československá mykologická společnost. Časopis československých houbařů, roč. 2, č. 3–5 (15. 5. 1921), s. 99–100.

SMOTLACHA, František: Kniha o tělesné výchově na vysokých školách v ČSR. Ústav tělocviku a sportu při Universitě Karlově a lektorátu tělesné výchovy při Českém vysokém učení technickém, Praha 1925.

SMOTLACHA, František: Úvodní slovo, in: SYROVÁTKA-RUS, Vladimír: Kanoe a kajak. Nová tělesná výchova, Praha 1935, s. 5–24.

SMOTLACHA, František: Ze základů tělocviku, sportu a her. Cyklus úvah a vědeckých statí. B. Kočí, Praha 1922.

SOBOTOVÁ, L.: Rekrece žen, in: Rekrece v Československu, její úkoly a prostředky. Masarykův lidovýchovný ústav, Praha 1931, s. 69–73.

Sokolský věstník. Po prvním zájezdu na Slovensko. Národní listy, roč. 61, č. 134 (18. 5. 1921), s. 5.

Společenský adresář československý. Roč. 1930–1931, Josef Zeibrdlich, Praha 1931.

SPORTIVUS: Za kulisami našeho footballu. Přítomnost, roč. 13, č. 40 (7. 10. 1936), s. 637–640.

Sportovec Kád'ra Pešek kandiduje na listině strany Slovanských socialistů na místě osmém. Národní politika, roč. 45, č. 266 (27. 9. 1927), s. 3.

ST. J.: Jak se budeme česat? Eva, roč. 6, č. 18 (1. 8. 1934), s. 20.

STACHOVÁ, L.: Svátky domova. Venkov, roč. 28, č. 301 (24. 12. 1933), s. 9 (příloha).

Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1936.

Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1937.

Statistická ročenka Republiky Československé. Státní úřad statistický, Orbis, Praha 1934.

STOČES, V.: Sociální zákonodárství Blumovy vlády. Nová svoboda, roč. 13, č. 35 (16. 10. 1936), s. 406–408.

SUDA, F. V.: Kulturní zájmy stavu živnostenského. (Z připravované serie přednášek pro rozhlas). Český Lloyd, roč. 52, č. 13 (12. 2. 1936), s. 1–2.

Svatodušní pondělek. Národní listy, roč. 65, č. 147 (29. 5. 1925), s. 3.

SVITAVSKÝ, Jaroslav: O tom houbaření. Lidové noviny, roč. 35, č. 383 (31. 7. 1927), s. 11.

SVOBODA, Emil: Práce. Naše doba, roč. 31 (1924), č. 9, s. 537–545.

SÝKORA, Oldřich: Pracovní doba. Poválečná tendence ke snížení pracovní doby, in: Slovník národohospodářský, sociální a politický, III. Díl. Otakar Janáček, Praha 1933, s. 258–259.

ŠÍŠKA, Josef: Statistická zpráva hlavního města Prahy za rok 1925. Hlavní město Praha, Praha 1930.

ŠMEJC, Vítězslav: Autem a motocyklem celou republikou. Podrobné cestovní programy pro motoristy s udáním vzdáleností, s upozorněním na přejezdy, stoupání, historické památky, přírodní zajímavosti v oblastech lesních i vodních, vhodných pro camping. Určeno i cyklistům. Jos. Hokr, Praha 1938.

ŠMEJKAL, Václav: Zima v České Sibiři. Časopis turistů, roč. 52 (1940), č. 2, s. 34–35.

ŠMÍDA, Oldřich: Skepanský tennis od doby kamenné ku dnešku, in: KRÍŽ, R. V (ed.): Sportovní klub zaměstnanců elektrických podniků hlavního města Prahy. SKEP Praha. Praha 1940, s. 26–28.

- ŠONKA, Jiří: Ohrožení mládeže tiskovým brakem. Věstník pedagogický, roč. 18 (1940), č. 1–2, s. 3–16.
- ŠPAČEK, Stanislav: Racionalizace a vědecké řízení práce. Jednota přátel Masarykovy akademie práce, Praha 1929.
- ŠTAIF, V.: Chaty, domky, weekend. Vlastním nákladem, Dolní Počernice 1932.
- ŠTANGLER, Antonín: Další lyžařská kapitola o Slovensku. Časopis turistů, roč. 31 (1919), č. 3, s. 131–132.
- ŠTEFAN, Josef: Státní účetnictví československé. Nákladem spisovatelovým, Brno 1925.
- ŠTECH, Karel: Otec turistiky. Ke 150 výročí úmrtí Jeana Jacquesa Rousseaua. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 7, s. 177–180.
- ŠTERN, Evžen: Návrat k sociální politice. (K diskusi ke sjezdu sociální demokracie). Nová svoboda, roč. 14, č. 16 (23. 4. 1937), s. 185–186.
- TAUŠ, Karel – SKOTAL, Oldřich: Ilustrovaný sportovní slovník příruční. Díl 1, část věcná, svazek 2. Průboj, Brno 1944.
- TEJČKA, Jaroslav: Rybářský sport. Zemědělské knihkupectví A. Neubert, Praha 1934.
- TEJKAL, Josef: Opium lidu. Křesťanská revue, roč. 10, č. 5 (15. 2. 1937), s. 139–146.
- Těm, kteří odjíždějí mezi lid. Národní politika, roč. 39, č. 201 (24. 7. 1921).
- TOMSOVÁ, M.: Vánoční krocan. Eva, roč. 8, č. 4, s. 24.
- TOPOL, J. L.: C. k. Okresní hejtman a jeho c. k. kancelista. F. Promberger, Olomouc 1930.
- TRNKA, Tomáš: Rekreační tábor fy. Nehera v Prostějově. Pestrý týden, roč. 14, č. 33 (19. 8. 1939), s. 9.
- TROJAN, Josef: Nové agitační metody. Nová svoboda, roč. 10, č. 34 (29. 9. 1933), s. 400–402.
- U: Praha dostane liechtensteinské lesy. Lidové noviny, roč. 39, č. 109 (1. 3. 1930), s. 4.
- UH: Postrach Prahy a jejího okolí. Národní politika, roč. 47, č. 281, (24. 7. 1929), s. 6.
- UHER, Jan: Středoškolský student a jeho svět. Profesorské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1939, s. 49.
- URBAN, A. J.: Football – casus belli. Přítomnost, roč. 9, č. 29 (20. 7. 1932), s. 461–463.
- URBAN, Jaroslav: O fotballe. Sportsman, roč. 5, č. 226 (20. 6. 1923), s. 2.
- Úřední hodiny a nedělní klid. Věstník Svazu československých soudních úředníků, roč. 2, č. 4 (10. 4. 1920), s. 6–7.
- Úřední výsledky voleb. Národní politika, roč. 45, č. 287 (18. 10. 1927), s. 2.
- Úřednické odbory. Odborové sdružení československé, roč. 27, č. 3 (1. 2. 1923), s. 38–39.
- Ústřední svaz československých průmyslníků v roce 1931. Zpráva pro valnou hromadu za rok 1931. Ústřední svaz československých průmyslníků, Praha 1932, s. 91.
- V biografu s americkým filmem. Večer, roč. 8, č. 199 (2. 9. 1921), s. 3.
- V neděli si odpočineme! Pestrý týden, roč. 3, č. 9 (3. 3. 1928), s. 18.
- V. R.: Rekreační tábor fy. Nehera v Prostějově. Pestrý týden, roč. 14, č. 33 (19. 8. 1939), s. 9.
- VACHEK, Emil: Obživnou muzea? Pražský ilustrovaný zpravodaj, roč. 1932, č. 2 (8. 1. 1932), s. 2.
- VAINA, Vlad.: Momentka z hor. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 3, s. 55–56.
- VALENTA, Edvard: Chvála rychlosti. Měsíc, roč. 1 (1932), č. 3–4, s. 32.
- VALEŠ, Jan: Pěší turistika, in: Rekreační tábor fy. Nehera v Prostějově. Pestrý týden, roč. 14, č. 33 (19. 8. 1939), s. 9.
- Masarykův lidový výchovný ústav, Praha 1931, s. 137–145.
- VAN: Weekend. Eva, roč. 2, č. 16 (15. 6. 1930), s. 18.
- VÁŠEK: Boudy a chaty. Eva, roč. 3, č. 16 (15. 7. 1931), s. 18–20.
- VEDRA: K trampskému sportu. Tramp, roč. 3, č. 40 (3. 12. 1931), s. 13.
- Velikonoční sraz plzeňské mládeže. Dělnická rovnost, roč. 2, č. 97 (25. 4. 1930), s. 2.
- Velký distanční závod kanoí a kajaků České Budějovice- Praha. Národní listy, roč. 67, č. 116 (28. 4. 1927), s. 5.
- VERDI, O.: Zklamaná naděje. Domov a svět, roč. 3, č. 8 (23. 2. 1929), s. 126.

VEREŠČAK, S.: Proč lidé chodí na fotbal? Přítomnost, roč. 5 (1928), č. 38, s. 606.

VERUNÁČ, Václav: Úvod, in: VERUNÁČ, Václav (red.): Encyklopedie výkonnosti. Svazek I., Člověk. Masarykova akademie práce. Sfinx, Praha 1934, s. 5–13.

Věstník živnostenský. Manifestační schůze hostinských. Národní listy, 6. 2. 1919, roč. 59, č. 32, s. 6.

VOHNOUT, Čestmír: Trvalé výsledky léčby poraněných menisků. Časopis lékařů českých, roč. 69, č. 35 (29. 8. 1930), s. 1237–1239.

VOSYKA, V.: Okolo Tater. Časopis turistů, roč. 40 (1928), č. 1–2, s. 4–9.

Výchova nevázané mládeže v Americe. Národní listy, roč. 61, č. 66 (8. 3. 1921), s. 2.

Výroční zpráva Zemského svazu rybářského v Praze za rok 1935. Zemský svaz rybářský, Praha 1936, s. 30.

Výsledky „zlaté neděle“ v Praze. Český Lloyd, roč. 53, č. 100 (23. 12. 1937), s. 1.

Výstava hub. Expres, roč. 2, č. 203 (6. 9. 1929), s. 2.

Výzva houbařům! Mykologia, roč. 1 (1924), č. 1, s. 16.

Weekend je nový ..., Letem světem, roč. 7, č. 31 (16. 5. 1933), s. 19.

Weekendová kolonie Hawai na údolní přehradě na Bystřičkách. Měsíc, č. 7, roč. 1932, s. 1d.

WEIGNER, Karel: O vzduchu, jasů slunečným a vodě, in: WEIGNER, Karel: Zdravím k síle národa. (Výběr statí uveřejněných v letech 1911–1929). Československá obec sokolská, Praha 1930, s. 101–106.

WEIGNER, Karel: Sokolstvo a sport, in: WEIGNER, Karel: Zdravím k síle národa. (Výběr statí uveřejněných v letech 1911–1929). Československá obec sokolská, Praha 1930, s. 63–69.

WERKMEISTER, K.: Slovo o historickém filmu. Nová svoboda, roč. 12, č. 21 (24. 5. 1935), s. 252.

WEYR, František: Svátky a stávky. Lidové noviny, roč. 28, č. 329 (6. 7. 1920), s. 1.

Ý: 135.000 diváků na sletišti. Lidové noviny, roč. 34, č. 336 (5. 7. 1926), s. 3;

YK: Spor o přehradu u Štěchovic. Lidové noviny, roč. 38, č. 577 (16. 11. 1930), s. 5.

Z Městce Králové. Venkov, roč. 22, č. 115 (15. 5. 1927), s. 7.

Z odboru turistického. Písecké listy, roč. 40, č. 12 (19. 3. 1936), s. 5–6.

Z.: Zájem o malé weekendové domky. K výstavce PVV. Národní listy, roč. 72, č. 246 (6. 9. 1932), s. 3.

Zájezd do Paříže na koloniální výstavu. Železniční úředník, roč. 19, č. 231 (25. 5. 1931), s. 118.

ZÁLESKÁ, Ludmila: Romantika Slovenského ráje. Časopis turistů, roč. 46 (1934), č. 2, s. 37–38.

Založte svaz pro zřizování sportovních hřišť v Československu. Večerní list, 8. 11. 1927, roč. 1, č. 197, s. 4.

Západomoravská župa fotbalová. Lidové noviny, roč. 30, č. 171 (5. 4. 1922), s. 8.

Zápas o vánoční příspěvek. Železniční úředník, roč. 19, č. 241 (28. 11. 1931), s. 209.

Zemský úřad v Brně proti zavedení „stříbrné neděle“. Český Lloyd, roč. 46, č. 70 (30. 8. 1930), s. 2.

ZKÝ: Nedělní klid v obchodech. Český Lloyd, roč. 41, č. 34 (26. 4. 1925), s. 1.

Zlatá neděle splnila očekávání. Pondělní list, roč. 10, č. 355 (21. 12. 1936), s. 1, 5.

Zlatá neděle v Praze. Český Lloyd, roč. 48, č. 102 (21. 12. 1932), s. 1.

Zpráva o činnosti Klubu československých turistů za rok 1927. Nákladem Klubu československých turistů, roč. 40. Časopis turistů, č. 4.

Zpráva z valné hromady Čsl. Mykologické společnosti (dokončení). Časopis československých houbařů, roč. 13, č. 3–4 (15. 5. 1933), s. 59–61.

Zrušte církevní svátky! Čech, roč. 44, č. 267 (28. 9. 1919), s. 5.

ZUBATÝ, Josef: Carpentier–Dempsey. Národní listy, 19. 7. 1921, roč. 61, č. 196, s. 1–2.

Ženská hlídka. Rekrece. Národní politika, 12. 11. 1920, s. 3–4.

Písně a mluvené slovo:

HARAPÁT, Jindra – NEZMAR, Jan: Sparta versus Slavia. (Hudebnina). Nakladatelství Jindry Harapáta, Železný Brod 1933.
HAŠLER, Karel: V roztocké třešňové aleji. Nakladatelství Hašlerových písniček, Praha 1919.
RUBÍN, Ivo: Sparta-Slavie. Časová písnička pro všechny fanoušky. J. Gollwell, Praha 1928.
VOSKOVEC, Jiří – WERICH, Jan: Dialog O lidech a zvířatech. Caesar. Hra. 22 díl, 3. scéna, 7. obraz. Supraphon, nahrávka dokončena 9. 6. 1932, in: V+W. Osvobozené divadlo 1929–1938. Supraphon a. s., 2007, CD-MP3 1.

Zákony:

ČERMÁK, Ludvík (ed.): Služební pragmatika. Zákon ze dne 25. ledna 1914, č. 15 ř. z. o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců s pozdějšími zákonnými změnami. (Platový zákon). Část 1. Státní nakladatelství v Praze, Praha 1926.
DUX, L. – KOCH, B. – ŠIMŮNEK, K.: Zákon ze 16. ledna 1910 č. 20 ř. z. o služební smlouvě obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců ve službách podobných: Zákon o obchodních pomocnících. Význam zákona, historie zákona, podrobný výklad provázený příklady z praxe, vysvětlivkami a pokyny, text zákona, vyhláška c. k. ministra spravedlnosti z 20. ledna 1910 ř. z. č. 21. Československá obchodnická beseda, Praha 1910.
HARTMANN, Antonín (ed.): Předpisy o soudech, jejich organizaci a soudnictví. Právnícké knihkupectví, Praha 1933, s. 402
HARTMANN, Antonín (ed.): Zákon o soukromých zaměstnancích z 11. července 1934, č. 154 Sb. z. a n. Právnícké knihkupectví a nakladatelství, Praha 1934, s. 160–170.
KOCH, Bohumil: Zákon ze dne 14. ledna 1910, říš. zákona čís. 19 o době pracovní a uzavírání krámů v živnostech obchodních a v závodech příbuzných. nařízení c.k. místodržitele král. Českého ze dne 8. července 1910 č. 112359 zem. zák. č. 34 : nařízení c.k. ministra obchodu ve shodě s c. k. ministrem vnitra z 28. dubna 1910 č. 90 ř. z. Sociální a kulturní význam zákona, stručná historie zákona, vysvětlivky a praktický výklad zákona. Československá obchodnická beseda, Praha, 1910.
Nařízení c. k. místodržitele pro království České ze dne 8. listopadu 1913, č. 3/A-709/14 o úpravě klidu nedělního a svátečního při provozování živností. Přehledy zákonníka zemského království Českého v roce 1913, vydáno 1914, s. 147–154, zvláště s. 152, § 5.
Nařízení ministerstva spravedlnosti ve shodě ministerstva vnitra a správce ministerstva obchodu z 30. června 1911 č. 129 ř. z. in: HARTMAN, Antonín: Zákon o soukromých zaměstnancích. Právnícké knihkupectví a nakladatelství v. Linhart, Praha 1934, s. 396
Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. března 1919 č. 150 Sb. z. a n. o obnově klidu nedělního a svátečního.
Nařízení vlády republiky Československé ze dne 21. března 1919 č. 150 Sb. z. a n. o obnově klidu nedělního a svátečního.
NEVŠÍMAL, August Vojtěch: Zákon o nedělním a svátečním klidu se všemi prováděcími předpisy a nařízeními. Jan Vondruška, Josef Kolanda, Karlín 1895.
PRAŽÁK, Jiří – FIEDLER, František: Rakouské právo správní. Část 2, Nástin zvláštní části práva správního. Jednota právnícká, Praha 1906, s. 279–280.
ŠTĚDRÝ, Bohumil: Zákony, nařízení a jiné místní předpisy mimo řád stavební pro královské hlavní město Prahu, jakož i některé předpisy týkající se obcí okolních a různých ústavů pražských. Díl 2: C. k. Policie: policie místní, řady uliční, čelední, policie říční, zádušní a hřbitovní, policie živnostenská, tržnictví, všeobecná nemocnice, c. k. úřady, školství, různé. Důchody obce královského hlavního města Prahy, Praha 1911.
Vládní nařízení ze dne 9. března 1939, kterým se doplňuje a mění zákon ze dne 3. dubna 1925, č. 65 Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé.

Zákon č. 103/1926 Sb. ze dne 26. června 1926 o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (Platový zákon).
Zákon č. 150/1919 Sb. Nařízení vlády Republiky Československé ze dne 21. března 1919 o obnově klidu nedělního a svátečního.
Zákon č. 22/1883 čes. z. z. ze dne 9. 10. 1891 ve znění upraveném zákonem ze dne 7. května 1891, č. 30 ř. z., v příčině některých opatření ke zvelebení rybářství ve vnitrozemských vodách.
Zákon č. 23/1928 Sb. zákonů a nařízení ze dne 19. ledna 1928, kterým se mění a doplňují některá ustanovení zákonů a soudním řízení ve věcech občanských a o řízení exekucím. (§ 222)
Zákon č. 555/1919 Sb. ze dne 14. října 1919, jímž se prohlašuje 28. říjen za svátek státní.
Zákon č. 67/1925 Sb. ze dne 3. dubna 1925, kterým se zavádí placená dovolená pro zaměstnance.
Zákon č. 91/ 1918 Sb. o 8hodinné době pracovní z 19. prosince 1918.
Zákon č. 91/1918 Sb. o 8hodinné době pracovní ze dne 19. prosince 1918.
Zákoník zemský království Českého, částka XIII., vydaná a rozeslaná dne 4. května 1895, č. 34, Vyhlášení c. k. místodržitele pro Čechy od dne 2. května 1895, č. 62000 týkající se upravení nedělního a svátečního klidu při provozování živností, s. 53–56.
Zákoník zemský království Českého, částka XIII., vydaná a rozeslaná dne 4. května 1895, č. 34, Vyhlášení c. k. místodržitele pro Čechy od dne 2. května 1895, č. 62000 týkající se upravení nedělního a svátečního klidu při provozování živností, s. 53-56.

Internetové zdroje:

Kodex kanonického práva zpracovaný z rozkazu Nejvyššího velekněze Pia X. vyhlášený z moci papeže Benedikta XV. S připojením předmluvy Jeho Eminence Petra kardinála Gasparriho a heslového ukazatele. (přeložil František Kop), s. 280.
(<http://libri.ostia.va.it/download/KodexKop-OCR.pdf>)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1923, 8. zasedání, Tisk č. 4354/IV., (11. 12. 1923).
Interpelace poslance J. Kříže a soudruhů ministru železnic o prodlužování pracovní doby železničních zaměstnanců kategorií staničních a jízdnic.
(http://psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4354_01.htm), vyhledáno 2. 9. 2016.

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1931. 152. schůze, Stenoprotokoly (1. 12. 1931).
<http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/stenprot/152schuz/s152015.htm>

Návrh zákona o nedělním klidu v prodejnách, obchodech a kancelářích. Věstník obchodnické omladiny československé, roč. 35, č. 10 (31. 10. 1919), s. 2–3.

The Encyclopaedia Britannica. A dictionary of arts, sciences, literature and general information. 11. Ed. Encyklopaedia Britannica Comp., New York, 1910–1911
(https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Sunday), vyhledáno 18. 2. 2017.

ŠTUMBAUER, Jan: Sokol, in: Encyklopedie Českých Budějovic (vyhledáno 29. 4. 2020: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/sokol>).

webové stránky SK Moravská Slavia – fotbal.cz. Historie Morendy. Část II. Od prvních úspěchů po okupaci. (<https://www.skmoravskaslavia-fotbal.cz/l/cast-ii-od-prvnich-uspechu-po-okupaci/>), vyhledáno 19. 12. 2020.

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č., 1930, 2. zasedání, Tisk č. 557/XIV., (6. 6. 1930). Interpelace poslanců Františka Seidla, dr. J. Mareše a soudruhů ministři financí o zavedení jednoduché frekvence u finančních úřadů v Jihlavě. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0557_02.htm)

Dekret o 8-mio godzinnym dniu pracy. 23. 11. 1918 (https://pl.wikisource.org/wiki/Dekret_o_8-mio_godzinnym_dniu_pracy), vyhledáno 25. 9. 2018.

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1920. 2. zasedání, Tisk č. 1127 (19. 12. 1920). Návrh poslanců Dra Rašína, Dra Lukavského a soudruhů na stanovení dnů svátečních a odstranění jiných svátků náboženských. (https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t1127_00.htm)
Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1924, 9. zasedání, Tisk č. 4506, (26. 3. 1924). Naléhavá interpelace poslanců Kreibicha, Kučery a soudr. vládě, že se soustavně porušuje zákon o osmihodinové době pracovní. (http://psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t4506_00.htm), vyhledáno 20. 3. 2016.

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1926. 2. zasedání, Tisk 213 (10. 3. 1926). Návrh poslanců F. Zeminové, dra Patejdla, F. Práška a druhů o novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65 sb. z. a n., o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t0213_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1928. 6. zasedání, Tisk č. 1530, (16. 3. 1928). Naléhavá interpelace poslanců Fr. Zeminové, H. Bergmanna, E. Špatného a druhů vládě republiky Československé pro bezodkladné zavedení placených a svátků s právy klidu nedělního o velikonocích, letnicích a vánocích., (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1530_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1928. 6. zasedání, Tisk č. 1571, (4. 5. 1928). Návrh poslance H. Simma, inž. R. Junga a druhů na změnu zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65 sb. z. a n., o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/tisky/t1571_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1929. 1. zasedání, Tisk č. 86, (17. 12. 1929). Návrh poslance dr. Mayr-Hartinga a druhů, aby byly znovu zavedeny dvojité svátky. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0086_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1930. 1. zasedání, Tisk č. 162, (16. 1. 1930). Návrh poslanců Aloise Petra, Koška a druhů na novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0162_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1931, 4. zasedání, Tisk č. 1359 (3. 7. 1931). Návrh poslanců Al. Tučného, Boh. Procházky, Jos. Lance, H. Bergmanna a druhů, aby byl vydán zákon, kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, čís. 91, o osmihodinové době pracovní. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t1359_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1936. 2. zasedání, Tisk č. 316. (20. 2. 1936). Návrh poslanců Petra, Bezděka, dra Mičury, Čavojského a Schütze na novelisaci zákona ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. (https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0316_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1938, 6. zasedání, Tisk č. 1248 (19. 2. 1938). Návrh poslanců G. Böhma, R. Sandnera a P. Nickerla na doplnění zákona o pracovní době. (https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t1248_00.htm)

Poslanecká sněmovna N. S. R. Č. 1930, 1. zasedání, Tisk 79/II., (17. 12. 1929). Interpelace poslanců R. Köhlera, H. Krebse, H. Simma a druhů ministroví sociální péče o vydání novely k zákonu o svátcích. (https://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/t0079_01.htm)

Národní shromáždění československé. 1919. Návrh členů Národního shromáždění Tučného, Freimana a spol., aby byl vydán zákon o nedělním klidu v obchodech, prodejnách a kancelářích. Tisk č. 1762 (30. 10. 1919). (https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1762_00.htm)

Dokumenty z Národního shromáždění Republiky Československé - tištěné

Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Rudolfa Laubeho, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 226–231, zvláště s. 227.

Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Josefa Schieszla, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 222–224, zvláště s. 224.

Těsnopisecká zpráva o 11. schůzi Národního shromáždění československého v Praze, ve čtvrtek dne 19. prosince 1918. Projev Viktora Dyka, in: Těsnopisecké zprávy o schůzích Národního shromáždění československého. Zasedání Národního shromáždění československého roku 1918. Národní shromáždění, Praha 1918, s. 252–254, zvláště s. 253.

Zpráva ústavně-právního výboru o vládním návrhu zákona (tisk 1754), kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 3. dubna 1925, č. 65. Sb. z. a n. o svátcích a památných dnech republiky Československé. Tisk 2279, 28. 5. 1929.

8. Seznam zkratek

- A ČVUT – Archiv Českého vysokého učení technického v Praze
- A NM – Archiv Národního muzea
- AHMP – Archiv hlavního města Prahy
- ATVS – Archiv tělesné výchovy a sportu
- ČAVU – Česká akademie věd a umění
- ČKD – Českomoravská-Kolben-Daněk
- ČSR – Československá republika
- ČSSF – Československý svaz fotbalový
- DFC – Deutscher Fussball-Club
- DTJ – Dělnická tělovýchovná jednota
- FPT – Federace proletářské tělovýchovy
- HM – Historické muzeum
- KČST – Klub československých turistů
- KČT – Klub českých turistů
- MÚA AV ČR – Masarykův ústav a archiv Akademie věd České republiky
- MVZTV – Ministerstvo veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy
- N. S. R. Č. – Národní shromáždění republiky Československé
- NA – Národní archiv
- NFA – Národní filmový archiv
- NM – Národní muzeum
- SK – sportovní klub
- SKEP – Sportovní klub elektrických podniků
- SOA – Státní oblastní archiv
- SOkA – Státní okresní archiv
- ÚDAUK – Ústav dějiny a Archiv Univerzity Karlovy
- ÚTGM – Ústav Tomáše Garrigue Masaryka
- VK – Veslařský klub
- YMCA – Young Men's Christian Association
- YWCA – Young Women's Christian Association